

अपभ्रंशपाठावली

गुजरात वनविद्युकर सोसायटी

अमदावाद.

030.5

मोदी

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

7622

क्रम संख्या

काल नं०

खण्ड

020.0 जोड

1

2

3

शेठ हरिवल्लभदास बाळगोर्विंददास ग्रंथावली नं. ५२

॥ अपभ्रंशपाठावली ॥

मूलपाठनी संस्कृतछाया,
अपभ्रंशव्याकरण, संस्कृतनिवेदन, गूजराती उपोद्घात,
टिप्पणी, शब्दकोश सहित.

सामान्य तंत्री,
दी. बा. केशवलाल हर्षदराय ध्रुव, बी. ए.

संपादक,
मधुसूदन चिमनलाल मोदी, एम. ए.; एलएल. बी.

छपावी प्रसिद्ध करनार,
गुजरात वर्नाक्युलर सोसायटी तरफथी
हीरालाल त्रिभुवनदास पारेख, बी. ए.
आसि. सेक्रेटरी, अमदावाद्.

किम्मत त्रण रुपिया.

आवृत्ति : १ ली :

प्रत : ५०० :

सन : १९३५ :

संवत् : १९९२ :

मुद्रक : मगनलाल बकोरभाई पटेल, धी सूर्यप्रकाश प्रिन्टिंग प्रेस

पानकोरनाका : अमदावाद.

निवेदन

गुजराती भाषानो पद्धतिसर अभ्यास करवा सार अपभ्रंश साहित्यनु ज्ञान परम उपकारक छे, एउं सूचन घणां वर्षोधी दी. बा. केशवलाल हर्षदराय ध्रुव करता आव्या छे; पण ते साहित्य घणुंखरुं भंडारोनी हाथप्रतोमां केटलीक वार अज्ञात अने अप्रसिद्ध पडेलुं होवाथी बहु ज थोडा अभ्यासीओ तेमो लाभ लई शकैछे.

सोसाइटीना प्रमुख तरीके दी. बा. केशवलालभाइ छेल्कां पंदर वर्षधी प्रतिवर्ष निमाय छे; अने तेमनी प्रेरणाथी सोसाइटीए जे अनेक प्रवृत्तिओ नवी ऊपाडेली छे, तेमां प्राचीन काव्यसाहित्यनु प्रकाशन मुख्य छे.

मुंवाइ युनिवर्सिटी तरफथी वसनजी माधवजी व्याख्यानो, छंदो विषे तेओ तैयार करता हता, ते अरसामां श्रीयुत मधुसूदन चिमनलाल मोदीनो तेमने प्रो. वळवन्तराय ठाकोरद्वारा परिचय थयो. श्रीयुत मधुसूदनभाइ, एम. ए. एलएल. बी थयेला छे; एटलुंज नहि पण संस्कृत पाली, प्राकृत तथा अपभ्रंश साहित्यना सारा ज्ञाता छे; अने अपभ्रंश तथा प्राकृतमां केटलांक पुस्तकी तेमणे संपादित पण करेलां छे.

दी. बा. केशवलालभाइ लांबा समयथी अपभ्रंशपाठावलो तैयार कराववानो अभिलाष सेवता हता, अने श्रीयुत मोदी साथेनो परिचय वधतां, एमना हाथे ते पुस्तक तैयार कराववानो निर्णय तेमणे कर्यो.

सोसाइटीनी कमिटी समक्ष ते विचार रजु करतां, सौए ते योजना पसंद करी हती; अने दी. बा. केशवलालभाइनो सलाह, सूचना अने देखरेख नीचे श्रीयुत मोदीने अपभ्रंशपाठावलीनु संपादनकार्य संपवानो ठराव करवामां आव्यो.

श्रीयुत मोदीए ए कार्यमां पोतानो घणो किमती समय व्यतीत करेओ छे.

खुशी थवा जेउं ए छे के ए पुस्तक प्रसिद्ध थवा पामे ते आगमच ज अर्धमागधीमां बी. ए. ना वर्ग माटे ते एक पाठ्यपुस्तक तरीके मंजुर थयुं छे.

आम सोसाइटीनो आशय अनायासे फळीभूत थई जाय छे.

ते बदल खरे श्रीयुत मधुसूदन मोदीने धन्यवाद घटे छे.

गु. व. सोसाइटी,
अमदावाद,
ता. २५—१२—१९३५ }

हीरालाल त्रि. पारेख
आसि. सेक्रेटरी.

शेठ हरिवल्लभदास बाळगोविंददास ग्रंथमालानो

उपोद्घात

सुरतना वतनी अने धंधार्थे मुंबाई निवासी स्वर्गवासी शेठ हरिवल्लभदास बाळगोविंददासे ता, १६ मी सप्टेंम्बर सने १८७७ ने रोज वील कर्तुं छे. ते अन्वये प्रथम सन १८८० मां रु. २०००)-सोसाइटीने मळ्या, एवी शर-तथी के तेना व्याजमांथी सामाजिक सुधारो थाय एवां पुस्तको तैयार करी छपाववां.

सदरहु वीलथी शेठ हरिवल्लभदासे अमुक प्रसंग बन्या पछी बाकी रहेली पोतानी तमाम मिलकत, पुस्तकप्रचारने माटे सोसाइटीने अर्पण करेली छे. ते अन्वये १८९४ मां रु. १८०००) नी सरकारी नोटो सोसाइटीने मळी छे. आ रीते कुल रु. २००००) नी नोटो पुस्तक तैयार कराववा माटे सदरहु विद्याबिलासी अने परोपकारी उदार गृहस्थ तरफथी मळी छे. सदरहु वीलनी रुइए एमनी मिलकतनी छेवटनी रकम रु. ५०००) सरकारी लोनो सन १९३३ मां सोसाइटीने वधु मळी छे. एटले ए फंड वधीने रु २५०००)नुं थयुं छे. आजपर्यंत नीचेनां पुस्तको 'शेठ हरिवल्लभदास बाळगोविंददास ग्रंथमाला' तरीके प्रसिद्ध थयां छे.

नं.	नाम	किंमत
(१)	कयी कयी नातो कन्यानी अछतथी नानी थती जाय छे, तेनां कारणो तथा सुधारो करवाना उपाय विषे निबंध	०—७—०
(२)	माने शिखामण	०—६—०
(३)	नीतिमंदिर	०—१२—०
(४)	बाळलग्रथी थती हानि	०—६—०
(५)	पुर्नविवाहपक्षनी पूरेपूरी सोळेंसोळ आना फजती	०—५—८
(६)	भोजन व्यवहार त्यां कन्या व्यवहार	०—४—०
(७)	धार्मिक पुरुषो	०—४—०
(८)	उद्योगी पुरुषो	०—४—०
(९)	बेन्जामीन फ्रेन्कलिन	२—०—०
(१०)	बोधक चरित्र	०—४—०

(११) सद्दर्शन	२—०—०
(१२) रघुवंश काव्य	१—०—०
(१३) जादवजी दादाजी चोधरीनुं जीवनचरित्र	०—२—०
(१४) गुजरातनो प्राचीन इतिहास भा. १	१—०—०
(१५) गुजरातनो अर्वाचीन इतिहास भा. २	१—८—०
(१६) नीतिसिद्धांत	१—०—०
(१७) फ्रान्सिस बेकननुं जीवनचरित्र	१—४—०
(१८) शंठ हरिवल्लभदास बाळगोविंददासनुं जीवनचरित्त	०—६—०
(१९) परोपकार	०—१२—०
(२०) ढोरनुं खातर	८—४—०
(२१) जगतनो अर्वाचीन इतिहास	२—०—०
(२२) किरातार्जुनीय काव्यनुं मूळ साथे गुजराती भाषान्तर	१—०—०
(२३) विविध प्रकारना हुन्नरोपयोगी तेजाबो	०—१२—०
(२४) वार्निश	१—०—०
(२५) जीवननो आदर्श	०—१२—०
(२६) कीर्तिकौमुदी	०—१२—०
(२७) शिशुपाळवध-पूर्वार्ध-(सर्ग १ थी १२)	१—८—०
(२८) हिन्दुस्तानमां इंग्रेजी राज्यनो उदय	०—६—०
(२९) रसायनशास्त्र	०—१२—०
(३०) ब्रिटिश हिन्दुस्ताननो आर्थिक इतिहास भा. २ जो	०—१२—०
(३१) जापाननी केळवणीपद्धति	०—१२—०
(३२) शिशुपाळवध—उत्तरार्ध-(सर्ग ११ थी २०)	१—८—०
(३३) लेन्डोरना काल्पनिक संवादो भा. १	०—१२—०
(३४) खगोळविद्या	०—१२—०
(३५) लेन्डोरना काल्पनिक संवादो भा. २	०—१२—०
(३६) मानसशास्त्र	१—०—०
(३७) शिक्षित आर्य संतानोनुं आरोग्य	१—०—०
(३८) सहकार प्रवृत्ति	०—१२—०
(३९) इंग्रेजी राज्यबंधारण	१—०—०
(४०) उदारमतवाद	०—१२—०
(४१) सचित्र शरीरविद्या	१—०—०

(४२) हिन्द तत्वज्ञानमो इतिहास--पूर्वार्ध	१—०—०
(४३) " " "—उत्तरार्ध	१—०—०
(४४) बंगाली साहित्यनो इतिहास	१—०—०
(४५) संरक्षणवाद	०—१२—०
(४६) हिन्दी साहित्यनो इतिहास	१—०—०
(४७) उपनिषद् विचारणा	१—०—०
(४८) हिन्दुराज्यव्यवस्था	१—०—०
(४९) सगाळशा आख्यान	१—०—०
(५०) बहाणवतानी परिभाषा	०—८—०

गु. व. सोसाइटी
अमदाबाद
ता. २१-९-१९३५

हीरालाल त्रि. पारेख
आसि. सेक्रेटरी

अनुक्रमणिका

१. प्रास्ताविक

विषय	पान.
निवेदनम्	८.
उपोद्घात	२१.
अपभ्रंशशब्दाकारण	६२.
उपसंहार	६४.

२. छायासमेत मूल

उद्धरणार्थक	विषय	कर्ता	पान
१.	जलकीलावणणु.	अउमुहु सयंभु.	१६.
२.	सीयदिव्वकहाणउ.	तिहुयण सयंभु.	३५.
३.	विराडनयरि पंडवहं अण्णायवासु.	चउमुहु सयंभु.	५२.
४.	बलपणहु	तिहुयण सयंभु.	८०.
५.	वसुएवघरच्चाउ	पुप्फयंतु	१०५.
६.	बंधुयत्ते चत्तहो भविसत्तहो तिलयदीवि हिंडी.	धणवाल.	११९.
७.	परमप्पयासदोहासमुच्चउ	जोइंदु	१२०.
८.	दोहापाहुडु	जोइंदु (?)	१३२.
९.	सावयायार	जोइंदु (?)	१३६.
१०.	सुजणदुज्जणसहावविवेयणु	उज्जोयणसूरि	१४९.
११.	पुरुवस्स उम्मायवयणाइं	(?)	१४७.
१२.	दोहाकोसोद्धरियगीयाइं	काण्ह	१५०.
१३.	दोहाकोसोद्धरियगीयाइं	सरह	१५४.
१४.	पइण्णंदाइं		१५६.
३.	टिप्पणी		१-११२.
४.	शब्दकोश		१५०.
	संकेतसूचि		१५२.
	शुद्धिपत्र		१५६.

निवेदनम् ।

सर्वमिदं नामरूपात्मकं जगत्प्रायो वाचायाः प्रभावेण समुद्घोषितं भवति । तस्मादेव वाचाया महिमा श्रुतिभिरपि गीयते । तथा ऐतरेयाण्यके “ वाचा वै वेदाः संधीयन्ते, वाचा छंदांसि वाचा मित्राणि संदधति वाचा सर्वाणि भूतान्यथो वागेवेदं सर्व ” मिति^१ । संसारव्यवहारायावश्यकं जनानां पारस्परिकं संधानं वाचैव क्रियत इत्येतत्सत्यममुष्याः श्रुतेः प्रादुर्भवति । एष एवाभिप्रायो दण्डिनाऽपि काव्यादर्शे समुपदर्शितः;

“ इह शिष्टानुशिष्टानां शिष्टानामपि सर्वथा
वाचामेव प्रसादेन लोकयात्रा प्रवर्तते ॥

इदमन्धं तमः कृत्स्न जायेत भुवनत्रयम्
यदि शब्दाह्वयं ज्योतिरा संसारान्न दीप्यते ॥ ” इति

देशजनसमूहपरिच्छिन्ना एकाऽपि वाग् विविधासु भाषासु संविभक्ता भवति । प्रत्येकं भाषा तत्तद्देशजनसमूहसंस्कारलक्षणान्याचिष्करोति । यथा यथा कस्याश्चित् प्रजायाः संस्कृतिः समुपवृंहते तथा तथा तस्या भाषासमृद्धिरपि विपुलता वैविध्यं सौक्ष्म्यं चावाप्नोति । प्रजायाः संस्कार एव भाषायाः परा शक्तिः । भाषापारंपर्यस्य सर्वाङ्गं गवेषणं तद्भाषाभाषिण्याः प्रजायाः संस्कृतेरितिहासं व्यनक्ति । तस्मादेव भारतवर्षे प्राचीनतमा ऋषयः निरुक्तव्याकरणे वेदाङ्गकक्षायां न्यदधुः । गोर्वाणभाषासत्वान्त्रेषणपरेण भगवता पतञ्जलिना भारतवर्षीयसंस्कृतिसौष्ठवरिरश्रुणा तस्मादेव कंचिद्ब्राह्मणग्रन्थमवतार्य समुद्घोषितम् । “ एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः शास्त्रान्वितः सुप्रयुक्तः स्वर्गे लोके कामधुग्भवती ” ति^३ ॥

१. ऐतरेयाण्यक. ३. १. ६.

२. दण्डिन्-काव्यादर्श-अ० १. श्लो० २-३.

३. पतञ्जलि-व्याकरणमहाभाष्य-अ० १. पा. १. आहिक १-पत्र ६५.
(निर्णयसागरावृत्तिः)

अधुना भारतवर्षं विविधाभिर्देश्यभाषाभिस्तत्संस्कारव्यक्तित्वं समासादितं यत्तासां पारंपर्येतिहासाध्ययने पुराविदः पण्डितान् प्रेरयति । भारतवर्षस्य उदीच्यप्रान्तीयानां विविधानां देश्यभाषाणां सम्यगैतिहासिकमध्ययनं तदैव खलु सिध्यति यदा संस्कृतप्राकृतयोर्विविधानां देश्यभाषाणां चान्तराले स्थितस्यापभ्रंशस्य सूक्ष्मदृष्ट्या समवलोकनं क्रियते । सामान्यतस्त्वार्यावर्तस्य पश्चिमदिग्देशेषूच्यमानानामर्वाचीनदेश्यभाषाणां, विशेषतश्च गुर्जरभाषायां प्रयुज्यमानाया अर्वाचीनगुर्जर्याः सर्वाङ्गपर्यालोचनमपभ्रंशस्य सूक्ष्माध्ययनं विना दुःशकमेव । बहवोऽपभ्रंशकृतयो जैन रक्षितेषु हस्तलिखितपुस्तकागारेषु संलभ्यन्ते । चतुःपञ्चा अपभ्रंशकृतयोऽद्यापि कश्चित्पण्डितैर्यथाथं संपादितमुद्रिताः । प्राकृतार्वाचीनदेश्यभाषाऽन्तरालवर्त्यपभ्रंशविषयेऽर्वाचीनगुर्जरीभाषामुद्दिश्य प्रभूतमध्येयमवशिष्यते । तदध्ययनं तु तदैव सुशकं यदा प्रसिद्धाप्रसिद्धापभ्रंशग्रन्थेभ्यो यथाकालक्रममुद्धरणानि संकलय्यैक एव ग्रन्थो विदुषां करकमले निधीयते । एतत्प्रयोजनमवधार्यास्माभिरेषाऽपभ्रंशपाठावली संयोजिता । अयं त्वपभ्रंशपाठावल्याः प्रथमोऽंशो विक्रमार्कायसप्तमशताब्द्या आरभ्य दशमशताब्दीपर्यन्तं यथालब्धप्रसिद्धाप्रसिद्धापभ्रंशवाङ्मयं यथाशक्त्यालोच्य चतुर्दशसूद्धरणेषु संकलितः । अस्याः खलु द्वितीयोऽंशोऽवशिष्टापभ्रंशवाङ्मयपर्यालोचनं कर्तुमाशास्महे ॥

को नामाऽपभ्रंशः । भगवता पतञ्जलिना गदितं “ भूयांसोऽपशब्दाः, अल्पीयांसः शब्दा इति । एकैकस्य हि शब्दस्य बहवोऽपभ्रंशाः तद् यथा गौरित्यस्य शब्दस्य गात्री गोणी गोता गोपोतालिकेत्यादयो बहवोऽपभ्रंशा ” इति । दण्डिना काव्यादर्शोऽपभ्रंशशब्दस्य द्विविधोऽर्थोऽभिहितः । यथा,

आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंश इति स्मृताः ।
शाब्दे तु संस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितम् ॥

४. महाभाष्य-अ० १. पा. १. आह्निक १. पत्र ५०

५. दण्डिन्-काव्यादर्श-अ. १. ३६.

प्रथमपङ्क्तौ दण्डिना तत्कालीनदेश्यभाषाभ्यः समासावित-
वाङ्मयविषयपरमोत्कर्षां काश्चिदाभोरादिगिरोऽपभ्रंशाभिधाप्रदानेन
दृष्टिकक्षोभताः । द्वितीयपङ्क्तौ तु पतञ्जलिविहितः संस्कृतापेक्षो-
ऽपभ्रंशार्थः संनिहितः । 'आभोरादिगिरः' इत्यनेन शब्दसमूहेना-
यावर्तस्य पश्चिमप्रदेशमधिवसतां जनानां गिर उद्दिश्यैवोक्त-
मिति पुराविद्भिः प्रायानुसारमस्मभ्यं प्रतिभाति । कैश्चिदालंकारि-
कैरपभ्रंशशब्दः सामान्यभूतं तस्य यौगिकार्थं निमित्तीकृत्य
व्याख्यायते । यथा रुद्रटः,

पष्ठोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ॥ ६

इदं खल्वपभ्रंशलक्षणं न साधु; रूढार्थावमानत्वान्, संस्कृत-
शब्दयौगिकार्थवदपभ्रंशशब्दस्य केवलं यौगिकार्थप्रदानेनार्थानुपपत्तेः ।
यत्तु विक्रमाकीयसप्तमशताब्दीभाविना दण्डिना समवालोकि-
तत्तु नवमशताब्दीयेन रुद्रटेनानवलोकितमिति दुष्प्रतर्कमेव ।
तस्मादेव रुद्रटेन तं चानुसृत्यान्वैः कैश्चिदालंकारिकैरुपनिबद्धमप-
भ्रंशलक्षणं न स्वीकारार्हम् । द्वादशशताब्दीयेन वाग्भटेन किञ्चि-
त्संस्कृत्यापभ्रंशलक्षणमुपनिबध्यते । यथा,

अपभ्रंशस्तु यच्छुद्धं तत्तद्देशेषु भाषितम् ॥ ७

'शुद्ध' मित्यनेन शब्देन ता देश्यभाषाः सूच्यन्ते यास्त-
त्कालीनलौकिकवाङ्मये परमोत्कृष्टत्वात्समापन्नप्रतिष्ठा आसन् ।
वाग्भटस्त्वेवं सर्वा देश्यभाषा अपभ्रंशपक्षे न निक्षिपति । आलं-
कारिकवचनानुगामिन उपरितनविवेचनस्य निष्कर्षं वयमुपसंह-
रामः । काश्चिद् देश्यभाषाः काव्यादिषूपनिबद्धत्वाद्द्विद्वज्जनप्रयुज्य-
मानत्वात्परां शुद्धिमाप्नुवन् । तासां च विशेषत आभीरादीनां
गिरः अपभ्रंशतया स्मर्यन्त इति ॥

यथा महाराष्ट्राश्रया भाषा प्रकृष्टप्राकृतपदं समारूढा सामा-
न्यतः प्राकृताभिधयैव ज्ञायते तथैव राजस्थान-मरुदेश-गुर्जरत्रा-

६. रुद्रट-काव्यालंकार, २-१२.

७. वाग्भट-काव्यालंकार. २-३.

दिश्वार्थावर्तस्य पश्चिमदिक्प्रदेशेषु प्रयुज्यमानाभ्यो गीर्भ्यः शुद्ध-
स्वरूपा कविमिरादृता लब्धप्रकर्षा खल्वेका भाषाऽऽपभ्रंशभिध-
यैव ज्ञायते । साऽपभ्रंशभाषा तत्कालीनदेश्यभाषाभ्यो भिन्नाऽऽसीत् ।
एषोऽभिप्रायः समधिगतसकलापभ्रंशसाहित्यनिदर्शनाद्, दाक्षिण्य-
चिह्नराजशेखरादीनां कथनाद्, अपभ्रंशस्य राजस्थानगुर्जरत्रादि-
प्रदेशप्रवर्तमानदेश्यभाषाणां च व्याकरणशब्दसमूहादिविषये पार-
म्पर्यगतसाम्यदर्शनात्प्रमाणपदवीमारोहति । वि. सं. ८३५ वर्षे
दाक्षिण्यचिह्नोऽष्टादशदेश्यभाषाऽतिरिक्तामपभ्रंशभाषामुपदर्शयति ।
तस्याभिप्राये संस्कृतं ' दुर्जनहृदयमिव विषमं ' प्राकृतं च ' सज्जन-
वचनमिव सुखसंगतं ' किं त्वपभ्रंशस्तु ताभ्यामपि शोभनतरः
' प्रणयकुपितप्रियप्रणयिनीसमुल्लापलदृशो मनोहरः ' । ८ एवं
च गुर्जरत्रातिक्रमभूतं भिन्नमालं परितो विहरन् दाक्षिण्यचिह्नो-
ऽपभ्रंशे परं भावमाविष्करोतीति न चित्रम् । अपि च, स कुवलय-
मालाकथायां गुर्जरपथिकमुखादपभ्रंशदोहकमुपवाचयतीति सुसंग-
तमेव । विक्रमार्कीयदशमशताब्द्या आदिमे विभागे प्रवर्तमानो
राजशेखरस्तदुक्तमित्युल्लिख्य काव्यमीमांसायां दशमाध्याये अपभ्रंशं
प्रयुञ्जानान्देशान्निर्दिशति यथा,

सापभ्रंशप्रयोगाः सकलमरुभुवष्टकभादानकाश्च । १०
तस्मिन्नेव ग्रन्थेऽन्यत्र च,

सुरापूत्रवणाद्या ये पठन्त्यर्पितसौष्टवम् ।

अपभ्रंशवदंशानि ते संस्कृतवचांस्यपि ॥ इति । ११

अपरत्र च तस्मिन्नेव ग्रन्थे राजासनम्ममोपमपभ्रंशानां क-
वीनां निवेशनस्थानं व्यवस्थापयिष्यन् राजशेखर उद्गिरति
' [राजासनस्य च] पश्चिमेनापभ्रंशिनः कवय [निविशेरन्] १२

८. अपभ्रंशपाठावली-टिप्पणी पत्र. ६६.

९. ध. पा. उद्धरण १४.

१०. राजशेखर-काव्यमीमांसा । पत्र. १५. (गायकवाड-प्राच्य-ग्रंथमाला. १.)

११. राजशेखर-का. मी. पत्र ३४.

१२. राजशेखर-का. मी. पत्र. ५४-५५

इति । सर्वे चेम उल्लेखा अपभ्रंशस्थानविषयेऽस्मदीयाभिप्राय-
मेव द्रढयन्ति । एकादश्यां विक्रमशताब्द्यां विद्यमानो भोजराजः
सरस्वतीकण्ठाभरणे,

पठन्ति लटभं लाटाः प्राकृतं संस्कृतद्विषः

अपभ्रंशेन तुष्यन्ति स्वेन नान्येन गुर्जराः ॥ १३

इत्यभिप्रायमाविष्कुर्वाणो राजशेखराभिप्रायमेव समर्थयति ।
एवं च सापभ्रंशप्रयोगाः प्रदेशा आर्यावर्तस्य पश्चिमाशवर्तिन
इत्यप्रत्याख्येयोऽयं सिद्धान्तः ॥

अत्रापभ्रंशस्य विविधाः पारंपर्यसमाप्ताः शाखा इति के-
पांचिन्मतम् । तत्त्वत्र समुपस्थापितमपभ्रंशैकत्वपक्षं न व्यावर्तयति ।
साहित्ये प्रयुज्यमानस्यैकस्याप्यभ्रंशस्य प्रादेशिकविशेषत्वाल्लोकोक्ति-
गताः बहवः शाखा भवेयुरिति नास्मदीयसिद्धान्तबाधकमनुभव-
विरुद्धं वा । वि. सं. ११२५ वर्षे रुद्रटीयकाव्यालङ्कारटीकायां
नमिसाधुरभिधत्ते । “ पाणिन्यादिव्याकरणोदितशब्दलक्षणेन संस्क-
रणात्संस्कृतमुच्यते । तथा प्राकृतभाषैव किञ्चिद्विशेषलक्षणा-
गधिका भण्यते । तथा प्राकृतमेव किञ्चिद्विशेषात् पैशलि-
कम् । शौरसेन्यपि प्राकृतभाषैव । तथा प्राकृतमेवापभ्रंशः । स
चान्यैरुपनागराभीरग्राम्यावभेदेन त्रिधोक्तस्तन्निरासार्थमुक्तं भूरि-
भेद इति । कुतो देशविशेषात् । तस्य च लक्षणं लोकादेव स-
म्यगवसेय ” मिति * । एवं च रुद्रटमतसमर्थनपरो नमिसाधुरप-
भ्रंशस्य त्रीन् भेदान् स्वीकरोति । प्राच्यपरंपरासमाप्तायमनुवृत्त्य
मार्कण्डेयेन प्राकृतसर्वस्वे नागरोपनागरवाचडसंज्ञा अपभ्रंशस्य
त्रयो भेदा अभिहितः । अस्माभिः प्रस्तुतग्रन्थस्य चतुर्थो द्वर-
णस्य प्रस्तावे टाक्यपभ्रंशस्य शाखैवेति प्रतिपिपादयिषद्भिः प्रा-

१३. भोजदेव-सरस्वतीकण्ठाभरण. २-१३.

१४. रुद्रट-काव्यालङ्कार २-१२. नमिसाधु-टीका.

१५. मार्कण्डेय-प्राकृतसर्वस्व पाद. १७-१८. देश्यभाषाणामपभ्रंशे
समावेशनायोक्तेषु बहुष्वपभ्रंशप्रकारेष्वपि मुख्यतया वर्तमानानामपभ्रंशस्य त्रयाणां
प्रकाराणां विवेचनं मार्कण्डेयेन विस्तरतो कृतमपरे तु केवलं निर्दिष्टाः ।

कृतसर्वस्वे ' हरिश्चन्द्रस्त्विमां भाषामपभ्रंश इतीच्छती "'ति मार्क-
ण्डेयनिराकृताऽभिप्रायः स्वीकृतः । एवं चैकस्यापभ्रंशस्य देश्य-
विशेषैः परिच्छिन्नं शाखाभिन्नत्वमस्मन्मतं न बाधते ॥

साहित्यभाषापदमारूढैकाऽपभ्रंशभाषा दक्षिणापथवर्तिमान्यखे-
टनिवासिना महाकविपुष्पदन्तेन, कामरूपवसतिना महासिद्धसरो-
रुहेण, बंगदेशवास्तव्येन कृष्णपादेन,^{१६} विविधदेशनिवासिभिश्चै-
वमनेकैः कविभिः संस्कृतप्राकृतवत्प्रयुज्यमानैकस्मिन् समये समस्ते
भारतवर्षे लब्धप्रचाराऽऽसीदित्यत्र न भवति संशयलवस्याप्यवकाशः ।
एतस्यापभ्रंशस्य यथाकालं द्विविधः प्रवाहः समवतीर्णा दृश्यते ।
एकस्तु परंपरया साहित्ये प्रयुज्यमानोऽपभ्रष्टसंज्ञां प्राप्नुवन् पश्चाच्च
द्विगलाभिधया चारणैरद्यापि राजसभासु प्रयुज्यमानायां भाषा-
यामखण्डतयाऽवतीर्णोऽवगम्यते ।^{१७} मैथिलकविविद्यापतिना वि-
क्रमार्कीयपंचदशशताब्दोवर्तिना ' कीर्तिलते ' ति ख्याते काव्येऽ-
पभ्रष्टभाषैव प्रायुञ्जि । यथा तेन भण्यते,

सककअवाणी बहुअ न भावइ
पाउअरस को मम्म न पावइ ।
देसिलवअना सवजनमिट्टा
तें तैसन जंपउं अवहट्टा ॥ ^{१९}

१६. अ. पा. टिप्पणी. पत्र. ३६.

१७. कारंजा-जैन-ग्रन्थमालायां ' जसहरचरिउ ' (सं. पी. एल. वैद्य)
' नायकुमारचरिउ ' (सं. हीरालाल जैन) इत्येते प्रन्थौ मुद्रितौ । ' महा-
पुराण ' तु वैद्यमहाशयेन संपाद्यते तस्यामेव ग्रन्थमालायां ।

१८. अ. पा. उद्धरण. १३. टिप्पणी.

१९. अ. पा. उद्धरण. १३. टिप्पणी.

२०. सुनीतिकुमार चेटरजी: O. D. B. L. Part I Intro.
P. 113-115.

२१. कीर्तिलता (सं. बाबुराम सक्सेना) पत्र. ७. (मूल.)

प्राकृतपिंगलेऽप्युदाहरणपद्यान्यपभ्रष्टभाषायामेवोपनिबद्धानीति
भाषालक्षणात्तट्टीकाकारस्य लक्ष्मीनाथभट्टस्य वचनाच्च प्रसिद्ध-
मेव ।^{२२} एवं च विक्रमार्कीयपञ्चदशशताब्द्यां विरचिते संदेश-
करासकाख्येऽप्रसिद्धाऽपभ्रष्टकाव्ये यथा,

अवहृद्य-सक्कय-पाइयं च पेसाइयंमि भासाए ।
लक्खणछंदाहरणे सुकइत्तं भूसियं जेहि ॥

एवं च लोकैः प्रयुज्यमानाभिदेश्यभाषाभिः संपृक्तस्ताभिश्च
विकृतोऽप्यपभ्रंशपारम्पर्यमनुकुर्वाणश्चारणविरचितेषु काव्येष्वद्या-
प्यखण्डतया प्रवर्तमानोऽपभ्रष्टसंज्ञः प्रवाहो दरीदृश्यते । द्विती-
यश्च प्रवाह उक्तिप्रधानो लोकभाषास्ववतीर्णः स्वातन्त्र्येण विकृति-
मापद्यमानो विवर्धमानश्च पश्चिमहिंदो-राजस्थानी-गुर्जरी-प्रभृति-
ष्वर्वाचीनदेश्यभाषास्वन्तर्गतो दृग्गोचरीभवति । यत्त्वपभ्रंश-गुर्जरी-
व्याकरणादिसंबन्धविवेचनं ट्रेसोटी-ग्रीअरसन-दिवेदिआ-ध्रुव-टर्न-
रादिभिर्विद्वद्भिर्विविधेषु प्रबन्धेष्वकारि तत्प्रज्ञावद्भिर्वाचकैस्तत्र
तत्रावलोकनोपयम् ॥

यत्कैश्चित्पण्डितप्रवरैरपभ्रंशानेकत्वं प्रत्यपादि तदत्र प्रत्याख्ये-
यम् । अस्मिन् पक्षे प्राचीनपरंपरायां रुद्रट-मार्कण्डेय-रामतर्कवागी-
शादय आलंकारिकवैयाकरणा अर्वाचीनपरंपरायां च पीशल-ग्रीअरस-
नादयो भाषापण्डिताः । अपभ्रंशैकत्वयाथार्थ्यमस्माभिरुपरि साधि-
तम् । प्राकृतानन्तरवर्त्यर्वाचीनदेश्यभाषापुरोभवमन्तरालवर्ति तत्का-
लीनदेश्यभाषास्वरूपमपभ्रंश इति पूर्वपक्षिणां पण्डितानां पक्षः ।
तस्यापि वैतथ्यमस्माभिरर्शि । यत्तु ' बलपण्हो ' इत्यस्मि-
श्चतुर्थोद्धरणे टाक्कोमागध्योः कडवकानि दृश्यन्ते तत्केवलं विद-
ग्धताविश्विकीर्षया । द्वादशत्रयोदशोद्धरणयोर्भाषा देश्योक्ति-

१२. Pischel. G. P. Ein. § 28. अत्र तु पीशलमहाशयेन
सविस्तरमपभ्रष्टशब्दप्रयोगस्थानानि समवतारितानि । तथा हि, प्रा. पिं.
पत्र. ३. (लक्ष्मीघाटीकायाम्) ।

२३. संदेशकरास (अप्रसिद्ध) भाषा. ६.

विकृतः प्रायशः प्रयुज्यमानोऽपभ्रंश इति तत्र प्रस्तावनायां प्रदर्शितम् ॥

सति प्रभूतेऽपि वक्तव्ये विस्तरभिया दिङ्मात्रं खल्व-
त्राभिधीयते । आशास्महे भविष्यत्येतद्विवेचनं विदुषां तोषायेति ।
षतस्य ग्रन्थस्य संस्करणकर्मण्यस्माभिः प्रचुरमध्यानमवाधारि ।
तथापि मुद्रणाव्यवस्थाया अस्मत्प्रामादज्ञा याः कश्चित्त्वृटयो-
ऽवशिष्यमाणा विद्येरंस्ताः संशोधनीयाः सूचनीया वाऽस्मभ्यं
परोपकारप्रवणैः प्रेक्षावद्भिर्वाचकैरिति सप्रश्रयं विज्ञाप्यते । अस्य
ग्रन्थस्य संपादनकर्मणि प्रचुरं साहाय्यमनुष्ठितवद्भिः दि० ब०
केशवलाल हर्षदराय धुत्रेत्येवैः पण्डितधुराणैर्महाशयैर्महाराजश्री-
पुण्यविजयेतिमुनिवरैश्च वयमत्यर्थमुपकृताः ॥

मोदीत्युपाह्वो मधुमूदनः ।

उपोद्घात

अंग्रेजीनो मूळगत संबंध अँग्लो-सेक्सन साथे छे; लेटिने तेने ओप अने अलंकारो अपर्या छे. तेवी ज रीते गूजराती, राजस्थानी अने पश्चिम हिंदुस्थानीनो मूळगत संबंध अपभ्रंश साथे छे; संस्कृते तो आ बधो य अर्वाचीन देश्य-भाषाओने ओप अने अलंकारो आप्या छे. एटले के गूजरातीना शास्त्राय अभ्यास माटे संस्कृतना अभ्यासनी आवश्यकता खरी; परंतु तेनी चिकित्सा, तेना आत्मानो ओळख तो अपभ्रंशना अभ्यासथी थई शके. परंतु आश्चर्यनी बात छे के गूजरातीना उच्चतर अभ्यासमां तेने नहि जेवुं ज स्थान आपवामां आवुं छे. अपभ्रंशना अभ्यास विना गूजरातीनी भाषाचिकित्सा असंभवित ज छे. घणा य गूजराती शब्दोनां मूळ अपभ्रंशमां दीठामां आवे छे. व्याकरणनां रूपो पण झीणवटथी तपासीए तो तेमांथी ज अवतीर्ण थतां दृष्टिगोचर थाय छे. डॉ. टेसीटरी, श्री. नरसिंहराव. प्रो. टर्नर, दी. बा. केशवलाल ध्रुव के सर ज्यार्ज प्रीअर्सननां लखाणो तपासीशुं, तो आ बावतनी आपणने सचोट प्रतीति थशे. हिंदनी परंपरामां ऊठरेला स्व० ब्रजलाल शास्त्रीए पण अपभ्रंश-गूजरातीना संबंध उपर भार मूकयो हतो. (सं. १९२२)^१ दि. बा. केशवलाल ध्रुव इ. स. १९०७मां गूजराती-साहित्य-परिषदना बीजा अधिवेशनना प्रमुख तरीकेना भाषणमां अपभ्रंश अने गूजरातीना संबंध विषे विस्तारथी चर्चा करी हती.^२ अपभ्रंशना शास्त्रीय अभ्यास प्रत्ये गूजरातीना विद्वानोए घणुं ओछुं लक्ष आप्युं छे. तेनो अभ्यास सारा प्रमाणमां थशे नहि तो गूजरातीने सारो शब्दकोश के व्याकरण सांपडशे नहि.

‘अपभ्रंश’ नी अर्थव्याप्ति विषे प्राचीन समयथी ज भिन्नभिन्न मत दृष्टि-गोचर थता आवे छे. जूनामां जूनो अपभ्रंश शब्दनो प्रयोग आपणने पतञ्जलिना

१. शास्त्री ब्रजलाल काळिदास विरचित ‘गुजराती भाषानो इतिहास’ (सं. १९२२), प्रसिद्ध करनार-गुजरात वर्नाक्युलर सोसायटी, अमदावाद. डॉ. सर रामकृष्ण भांडारकर ‘Wilson Philological Lectures.’ Lec. III ने छेडे अपभ्रंश-गूजरातीना संबंधे स्व. शास्त्रीजीनो उल्लेख करे छे.

२. बीजी गूजराती साहित्य परिषदनो अहेवाल अने निबंधो (१९०७) मां दि. बा. केशवलाल हर्षदराय ध्रुवनुं आखुं य भाषण आ विषयना रसिके वांची जवा जेवुं छे.

व्याकरणमहाभाष्यमा^३ मळे छे. तेमां तो संस्कृतना हिसावे जे कोई भाषाभ्रष्टता होय, तेने अपभ्रंश तरीके ओळखाववामां आवी छे. पतञ्जलि इ. स. पूर्वे २०० नी आसपास प्रवर्तमान थया एम विद्वानोनी अभिप्राय छे. त्यार पछी भामहे^४ (भाशारे इ. स. छटो सैको) अपभ्रंशानो उल्लेख कर्यो छे; परंतु तेनो उल्लेख अपभ्रंशानी अर्थव्याप्ति पर झाझो प्रकाश पाडतो नथी. अपभ्रंशना अर्थ पर दण्डीनां वचन^५ (भाशारे इ. स. सातमो सैको) ठीक प्रकाश आपे छे. संस्कृत प्रत्येना अभिनिवेशाळा वैयाकरण अने आलंकारिकोनो मत पण तेणे नोंधयो छे; अने अपभ्रंश नामे रूढ भाषानो पण तेणे उल्लेख कर्यो छे. शास्त्रोमां तो संस्कृतथी जे कोई भिन्न भाषा होय ते अपभ्रंश, ए पहेलो अर्थ; अने आभीर इत्यादिनी भाषाओ काव्योमां वपराई होय ते अपभ्रंश, ए बीजो अर्थ. आभीर इत्यादि ज्ञातिओनो वसवाट पश्चिम हिंदुस्तानमां इतो ए विद्वन्मान्य वाबत छे. त्यार पछीनो उल्लेख रुद्रटनो^६ छे. तेना मते तो देशविशेषे करीने जे अनेक भाषाओ होय, ते अपभ्रंशने नामे ओळखवी; एटले के दरेक देश्यभाषा तेने अभिप्राय तो अपभ्रंश जे लेखावी जाईए. आ अभिप्राय अर्थाभासरूप छे; कारण के रूढार्थनी अवगणना करी, केवळ यौगिकार्थने प्राधान्य आपी, तेणे आलंकारिकानां विभाग-

३. पतंजलि-महाभाष्य. अ. १. पा. १. आहिक. १ पान. ५०.

४. भामहे-काव्यालंकार-१. ३६.

शब्दार्थीं सहितौ काव्यं गद्यं पद्यं च तद् द्विधा
संस्कृतं प्राकृतं चान्यदपभ्रंश इति त्रिधा ॥

५. दण्डिन्-काव्यादर्श-१. ३२. ३६.

तदेतद्वाङ्मयं भूयः संस्कृतं प्राकृतं तथा ।
अपभ्रंशश्च मिश्रं चेत्याहुरार्याश्चतुर्विधम् ॥
आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंश इति स्मृताः ।
शास्त्रे तु संस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितम् ॥

६. रुद्रट-काव्यालंकार. २-११. १२.

भाषाभेदनिमित्तः षोढा भेदोऽस्य संभवति ॥
प्राकृतसंस्कृतमागद्यपिशाचभाषाश्च शौरसेनी च ।
षष्टोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ॥

प्रियताने ज तोषी छे, बाकी सातमा सैकाना दण्डीने जे अर्थ सूझ्यो, ते शुं नवमा सैकाना रुद्रटने न सूझे ? बारमा सैकाना वाग्भटनो अभिप्राय^७ दण्डी बने रुद्रटना अभिप्रायनी वचनो छे, ते रुद्रटनी माफक वधी देश्यभाषाओने अप-भ्रंश कहेतो नथी; तेम पश्चिममां वसता आभीरदिनी भाषाओने ज अपभ्रंश तरीके उल्लेखतो नथी तेने मते तो कोई पण देश्यभाषा शुद्धस्वरूपे पहुँची होय, एरले के साहित्यमां वपगई होय, तेने अपभ्रंश कहेवी, बीजीने नहि, आ प्रकारनां शास्त्रप्रिय आलंकारिकीनां दलीली विवेचनो जवा दई, मुदा पर आत्रीए, आगळ पाछळना पुराण परथी एम आपणे कही शकीए के केटलक नजीवा अपवादो बाद करतां हेमचंद्र जे भाषानी चर्चा सिद्धहैमना आठमा अध्यायने छेटे करो छे, ते भाषाने अपभ्रंश समजरी - बोजा प्राकृत वैयाकरणोने पण अरु न अभिप्रेत छे, आ भाषामां न आर्यावर्तना पश्चिम दिशाना देशोनी अर्वाचीन भाषाओनुं मूळ विद्वानो जुझे छे, आ वाचतमां राजशेखर काव्य-मीमांसामां कहे छे के “मारवाड, टक आने भादानक प्रदेशोमां भाषाप्रयोगो अपभ्रंशमिश्र होय छे.”^८ अपभ्रंश कविओनुं ते पश्चिममां स्थान स्थापे छे;^९ अने जणावे छे के “सुराष्ट्र आने ब्रह्मण आदि प्रदेशना जनो सौष्ठव अर्पीने संस्कृत वचनोने पण अपभ्रंशवत् बोले छे.”^{१०} भोज सरस्वतीकंठाभरणमां कहे छे के “गुर्जरो पोताना अपभ्रंशथी संतोषाय छे; नहि के बीजाथी.” जो सिद्धहैमनी अपभ्रंश साथे गूजराती सरखात्रीए तो मालम पडशे के बन्ने वच्चे मा-दीकरीनो संबध छे, मारवाडी तथा पश्चिम हिंदुस्तानीने पण अपभ्रंशनी साथे आ प्रकारनो ज संबध छे, आथी जे अपभ्रंशनी वात भोज अने राजशेखर करे छे, ते अपभ्रंश सिद्धहैमनुं ज अपभ्रंश छे, ए वात दीवा जेवी चोक्ली छे, विक्रमना

७. वाग्भट-काव्यालंकार. २. ३.

अपभ्रंशस्तु यच्छुद्धं तत्तद्देशेषु भाषितम् ।

८. हेमचंद्र—सि. हे. ८. ४. ३२९-४४६; मार्कण्डेय-प्राकृतसर्वस्व १७।

१-७८. लक्ष्मीधर-षड्भाषाचन्द्रिका (सं. कमळाशंकर प्राणशंकर त्रिवेदी) पृष्ठ २६४-२६८. इ. मां अपभ्रंशनी चर्चा करवामां आवी छे.

९. राजशेखर—का. मी. पान. ३४.

१०. राजशेखर—का. मो. पान. ५४-५५

११. राजशेखर—का. मी. पान. ३४.

१२. भोजदेव—सरस्वतीकण्ठाभरण. २. १३.

नवमा सैकानी प्राकृतकथा कुवलयमालामां उद्द्योतनसूरि गूर्जरपधिकने म्होंए अपभ्रंश दुहो बोलावे छे^{१३} आ परथी प्रतीत थाय छे के अपभ्रंश नामे साहित्यमां ओळखाती भाषा एक होई, पश्चिम आर्यावर्तनी अर्वाचीन भाषाओनुं ते मूल छे.

आ मतमंडननो केटलाक विद्वानो अंशतः विरोध करे छे. प्रो. पीशल, प्रीअरसन^{१४} इ० नुं मानवुं एम छे जे अत्यारनी लोकभाषानुं पूर्वरूप तत्तद्देशीय अपभ्रंश हतुं; अने तत्तद्देशीय अपभ्रंशनुं पूर्वरूप तत्तद्देशीय प्राकृत हतुं प्रो. पीशल अपभ्रंशनी अनेकता कल्पी, नीचे प्रमाणे मतस्थापना करे छे:^{१५} “ आपणे आम शौरसेनी अपभ्रंश जुदुं पाडवुं जोईए—जे अपभ्रंश शूरसेन प्रदेशनी जूनी लोकभाषा हती; तेनी विकृति ग्जराती अने मारवाडी छे. ते ज प्रमाणे आपणे शौरसेनी प्राकृत पण जुदुं पाडवुं जोईए. + + + हेमचंद्र खोटी रीते अपभ्रंशने शौरसेनी प्राकृत एकलीने ज अनुसरनारं कहे छे. महाराष्ट्र अपभ्रंश हतुं (सरखावो Hoernle, Com. Gram. P. xxii), जेनी साथे मराठी संबद्ध छे; जने ते ज प्रमाणे महाराष्ट्रनुं प्राकृत जेने महाराष्ट्री तरीके ओळखवामां आवे छे, ते विषे आपणे जाणीए छीए ते ज प्रमाणे मागधी अपभ्रंश हतुं, जे लाटभाषा मारफत अर्वाचीन बिहारी अने पश्चिम बंगालीमां जीवंत छे; अने ते प्रमाणे मगधनुं प्राकृत नामे मागधी पण आपणे जाणीए छीए. ” डॉ. सुनीतिकुमार चेटरजी आ मतने अनुसरी एक स्थळे कहे छे^{१६} “ At the confluence of the second period (i. e. Middle Indo-Aryan Period) and the third period (i. e. New Indo-Aryan Period), we have the literary Apabhraṅśas; and these Apabhraṅśas of literature are mainly based on hypothetical spoken Apabhraṅśas in which the earlier Prakrits die and the Bhasās or modern Indo-Aryan languages

१३. अपभ्रंशपाठावली. उद्धरण. १४.

१४. Grierson: Art. on 'Prakrit' Encyclo. Britt. Vol. XXII P. 251.

१५. Pischel: G. P. Eint. § 7.

१६. Chatterji: O. D. B. L. Intro. P. 17.

have their birth.” आज प्रमाणे डॉ. हर्नल,^{१७} प्रो. पीशल, प्रीअरसन इत्यादि विद्वानो जूनी देश्यभाषाओने अपभ्रंश तरीके लेखावी तेनी व्यासिने बहलावे छे; अने तेम करी अपभ्रंशनी अनेकता स्थापे छे; तेम ज आ मतने अनुकूल करवा हेमचंद्रना अपभ्रंशने शौरसेनी अपभ्रंश नाम आपे छे.

जूना वैयाकरण अने आलंकारिकोनी परंपरामां रुद्रटनो टीकाकार नमिसाधु,^{१८} रामचंद्र,^{१९} मार्कण्डेय^{२०} इत्यादि अपभ्रंशनी अनेकता स्थापे छे; परंतु तेमगे कहेला अपभ्रंशनुं वाङ्मय मळतुं नथी. जे अपभ्रंशवाङ्मय आगणी समक्ष छे, ते उपरथी जो निर्णय बांधवानो होय, तो अपभ्रंश एक भाषा हती. एम कहेवामां कांई बाध नथी. देश्य भाषाओनी अपभ्रंश नाम आपी, अपभ्रंशनो अनेकता संबंधे मतस्थापना कराय; पण एकली मतस्थापनाए शुं बळ्युं ? बीजां अपभ्रंशोनुं साहित्य कयां छे ? तेमना खास व्याकरणविशेषोनी चर्चा पण कया वैयाकरणे करी छे ? मार्कण्डेय के रामतर्कवागोशे जे चर्चा करी छे, ते तो जूना शास्त्रीओनी विभागप्रियताने आभारी छे; नहि तो शुं बळे सूत्रो ज एकएक अपभ्रंशने वर्णवी शके ? बीजुं के, अपभ्रंशनी अनेकताना उल्लेखो अपभ्रंश बोलाती बंध पडया पछीना छे. प्रस्तुत अपभ्रंशपाठावलीना चौथा उद्धरणमां त्रिभुवन

१७. Hoernle: Grammar of Gaudian languages. Intro. xi-xii.

१८. नमिसाधु—रुद्रट. २. १२. उपर टीका.

१९. रामचंद्र—नाटयदर्पण. पान. २०९. कारिका. १९५ना प्रथम चरण उपर टीका.

२०. मार्कण्डेय—प्राकृतसर्वस्व. पान. २ टीका

ब्राचडो लाटवैदर्भाधुपनागरनागरौ

बार्बरावन्त्यपाञ्चालटाकमालवकैकयाः ॥

गौडौहूवैवपाश्चात्यपाण्ड्यकोन्तलसैहलाः

कालिङ्ग्यप्राच्यकार्णाटकाञ्च्यद्राविडगौजराः ॥

आभीरो मध्यदेशीयः सूक्ष्मभेदव्यवस्थिताः

सप्तविंशत्यपभ्रंशाः वैतालादिप्रभेदतः ॥

अने पोताना अभिप्राये पाद. १. सूत्र. ७. पान. ३:—

नागरो ब्राचडश्चोपनागरश्चेति ते त्रयः

अपभ्रंशाः परे सूक्ष्मभेदत्वान्न पृथङ्मतः ॥

स्वयंभूए रचेल। हरिवंशपुराणना भागमांधी एक संधि लेवामां आव्यो छे। तेमां तेणे टाक्की अने मागधी भाषाने अनुपरता अपभ्रंशनां कडवक आप्यां छे^{२१} तेमां पण विदग्धता बनाववानो ज यत्न छे।

आपणने अत्यारे मळतुं साहित्य अपभ्रंश, प्राकृतनी माफक, साहित्यनी प्रकृष्ट भाषा थई त्यार पळीनुं छे; तो पण तेनुं दूध पी ऊछरेली अर्वाचीन देख्यभाषाओनुं स्वरूप तेने अवलंबीने ज विकस्युं एने माटे पूरावा आपी शक्याय एम छे। अपभ्रंश प्रकृष्ट भाषा थयानो उल्लेख धरसेन बीजाए (इ.स. ५५२-५६२) पोताना बाप गुहसेन संबंधी लेखमां कर्यां छे। तेमां गुहसेनने "संस्कृत, प्राकृत अपभ्रंश ए त्रणे य भाषाना प्रबन्धनी रचनाथी जेनुं अंतःकरण नधारे निपुण थयुं छे," एम वर्णव्यो छे^{२२} आ बतावे छे के इ. स. ना उद्गा शिकानां ते साहित्यभाषा बनेली हती। वळी त्रण ज भाषा तराके संस्कृत, प्राकृत अने अपभ्रंशने वर्णदेळां होई, अपभ्रंश ए एक ज साहित्यभाषा हती एम ठरे छे आ ग्हेलांनो अपभ्रंशना प्रयोगनो एक दाखलो मळे छे ते वसुदेवहिंडी जे इ. स. ५८९ पहेंळनां ग्रन्थ छे, तेमां छे^{२३} आथो जूनो अपभ्रंशनो प्रयोग दृष्टिगोचर थतो नथी। भरतना नाटयशास्त्रमां अपभ्रंश गीत छे एम बताववा एक विज्ञाने यत्न कर्यां छे; परंतु ते गीतने झीणवटथो तपासतां ए अपभ्रंशभाषानां होवानी प्रतीति थती नथी^{२४} आपणने मळतुं अपभ्रंशसाहित्य नवमा दशमा संकानुं छे; एटले के ते बोलाती बंध पडी, अने साहित्यमां स्थिर थई त्यार पळीनुं छे। मळी आवता वधा अपभ्रंश-साहित्यमां सामान्यतः जुदापणुं छे ज नहि जा ए लोकोनी बोलाती भाषा होत तो रूपरचानामां क्यांक खास फेरफारो जुदाजुदा प्रदेशमां रहीं लखता कविओमां आव्या होत। बीजुं के जो अपभ्रंश साहित्यभाषा न होत तो, निझाम राज्यमां

२१. अपभ्रंश-पाठावली-उद्धरण. ४. कडवक. १-४. मागधी. कडवक. ११. टाक्की.

२२. Indian Antiquary Vol. 10. P. 284. संस्कृतप्राकृता-पभ्रंशभाषात्रयप्रतिबद्धप्रबन्धरचनानिपुणतरान्तःकरणः । आ प्रमाणे वल्कभीराज गुहसेननुं विशेषण आपवामां आव्युं छे।

२३. अपभ्रंशपाठावली. उद्धरण. १४.

२४. डॉ. याकोबी अने तेने अनुसरी डॉ. गुणे ए भविसत्तकहानी प्रस्तावना-मां आ प्रमाणे यत्न कर्यां छे। तेनो निरास Indian Historical Quarterly Vol. VIII. No. 4. M. Ghosh: Prakrit verses in Bharata-Nāṭya S'āstra. के. इ. ध्रुव 'पद्धरचनानी अैतिहासिक आलोचना' पान. २८३-२८६.

आवेला मान्यखेटमां रही दशमा सैकामां महाकवि पुष्पदन्ते त्यांना सचिवकुलने संतोषवा अपभ्रंशमां जैनपुराणो ऊतार्था न होत; वळी महासिद्ध सरहे!आसाममां रही ए ज साहित्यभाषा अपभ्रंशमां 'दोहाकोश' रच्यो न होत; तेम ज कृष्णपादे बंग प्रदेशमां वसी तेज अपभ्रंशमां पोताना 'दोहाकोश' नी संकलना न करी होत. आथी एम मानवाने कारण मळे छे के संस्कृत अने प्राकृत (=महाराष्ट्री) नी हारोहार अपभ्रंश एक काळे संस्कृत अने प्राकृत जंवी ज विद्वन्मान्य हती; अने धरसेने तेथी ज तेना संस्कारी वापने संस्कृत अने प्राकृतनी साथे अपभ्रंशना प्रबंध रचवामां निपुणतर कद्यो छे; उद्योतने अपभ्रंशने देशभाषाथी जुदी पाडी, संस्कृत अने प्राकृतना करतां य तेनी अदकी तारीफ करी छे;^{२५} राजशेखरे तेने भव्य कद्यो छे. ^{२६} एक काळे अपभ्रंश आखा हिंदुस्तानमां संस्कृत अने प्राकृतनी जेम ज काव्यमां वपराती. डॉ. सुनीतिकुमार चेटरजीना शब्दोमां, "A kind of Mainland or S'aursemi Apabhrans'a was a sort of literary speech of Northern India in the closing centuries of the 1st millennium A. C. and some centuries later. The power and prestige of the Rajput courts which had their centres in the midland and the Ganges valley, was responsible for it. The Jains of Gujarat cultivated it a great deal; and often it became a mixed dialect."^{२७} आगळ जतां ते ज जणावे छे के "The Western or S'aursemi Apabhrans'a became current all over Aryan India from Gujarat and Western Punjab to Bengal; probably as a *Lingua franca*, and certainly as a polite language, as a bardic

२५. जुओ अ. पा. उद्धरण. १० उपर टिप्पणी. पान. ८६ उपर आने लगतुं टांचण आयुं छे.

२६. राजशेखर-बालरामायण अं. १. श्लोक. ११.

गिरः श्रव्या दिव्याः प्रकृतिमधुराः प्राकृतधुरः

सुभव्योऽपभ्रंशः सरसरचनं भूतवचनम् ।

२७. Chatterji: O. D. B. L. Intro P. 90.

speech which alone was regarded as suitable for poetry of all sorts. ”^{२८}

उपरना डॉ. सुनीतिकुमार चेटरजीना शब्दों परथी एम तो तरी आवे छे के अमुक भाषा अमुक एक काळे संस्कृत अने प्राकृतनी जेम अखिल आर्या-वर्तमां वपराती हती, अने ते अपभ्रंश हती.^{२९} डॉ. चेटरजी, पश्चिमना अन्य विद्वानोंने अनुमरी, तेने शौरसेनी अपभ्रंश कहे छे. अत्यारे आपणने उपलब्ध थता साहित्यने आपणे शौरसेनी अपभ्रंश कही शकीछुं ? डॉ. चेटरजी आपणा अपभ्रंशने शूरसेन प्रदेशनं हावाथी शौरसेनी कहे छे; एटलं ज नहि परंतु अपभ्रंशनं पृथकरण करी कहे छे के ‘Nagara Apabhraṅśa’ also cultivated by the Jainas, is probably based on the late Middle Indo-Aryan source-dialects of Rajastani-Gujarati, strongly tinged with Saurseni.^{३०} एम लागे छे के ‘शौरसेनीनी मजबुत असरवाळी’ ए शब्द टीकापात्र छे. आमां प्रो. पीशक, ग्रीअरसन इत्यादिए आ अपभ्रंशने शौरसेनी अपभ्रंश कहेवानी प्रथा चलावी तेने घटित ठराववा ज प्रयास छे. आ अपभ्रंशने कोई प्राचीन आलेकारिक के वैयाकरणे शौरसेनी अपभ्रंश नाम आप्णुं नथी. सिद्धेश्वरनां केटलांक सूत्रां आने माटे जवाबदार होवा संभव छे. दा. इ. सि. हे. ८. ४. ३२९. (टीका) प्रायो ग्रहणात् यस्यापभ्रंशे विशेषो वक्ष्यते तस्यापि क्वचित्प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च भवति; सि.हे. ८.४.३९६. (उ. ३.) सवधु करेष्पिणु कधिदु मइं तसु परसभलउ जम्मु । जासु न चाउ न चारहडि न य पम्हट्टउ धम्मु ॥; आना करतां य वधारे, सि. हे. ८. ४. ४४६. शौरसेनीवत् ॥ सूत्रं उदाहरणः सीसि सेहक खणु विणिम्मविदु, खणु कण्ठ पालम्बु किदु, रहिदु खणु मुण्डमालिष जं पणषण

२८. Chatterji: O. D. B. L. Intro P. 161.

२९. Chatterji: O. C. P. 91 “In the Apabhraṅśa period, eastern poets employed the Saurseni Apabhraṅśa to the exclusion of their local *patois*. This tradition that of writing in a Western Saurseni literary speech was continued in the east even after the eastern languages had come to their own.”

३०. Chatterji O. C. P. 90.

તં નમહુ કુસુમદામકોદણ્ડુ કામહો । આ છેલ્લા ઉદાહરણને નિમિત્ત બનાવી, પ્રો. પીશલ કહે છે, “ (શૌરસેની અપભ્રંશના) ઉદાહરણ તરીકે, સિ. હે. ૮. ૪. ૪૪૬. કણ્ઠ પાલમ્બુ કિદુ રદિષ । શૌરસેની પ્રાકૃતમાં કણ્ઠે પાલમ્બં કિદં રદિષ । અને આ જ દૃષ્ટાન્ત મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં કણ્ઠે પાલમ્બં કાં રદિષ । થશે. એટલે શૌરસેની અપભ્રંશ એકલું જ હતું, એ હેમચંદ્રનું મન્તવ્ય વરોબર નથી. ”^{૨૧} હેમચંદ્રને અનુસરી, સિહરાજ. ૧૨. ૧. પાન. ૧૫ ઉપર શૌરસેની પ્રાકૃતને અપભ્રંશની મિત્તિરૂપ માને છે. માર્કણ્ડેય પ્રા સ ૧૭ ૧. પાન. ૧૧૨. ઉપર નાગરં તુ મહારાષ્ટ્રીશૌરસેન્યાઃ પ્રતિષ્ઠિતમ્ અને તે જ પ્રમાણે ષડ્ભાષાચન્દ્રિકા પાન. ૨૭૬. પંક્તિ ૧ ૦ માં અભિપ્રાય દર્શાવે છે. આ પ્રકારના પ્રાચીન ઉલ્લેખો પરથી અને દેશાનુસારી પ્રાકૃત અને તેમાંથી અવતીર્ણ થતા અપભ્રંશોના સિદ્ધાંતને સોચક બને એમ હોવાથી, અપભ્રંશને શૌરસેની અપભ્રંશ નામ અર્પવાનો પૂર્વગ્રહ બંધાયો હોય તો કાંઈ નવીન નથી. હેમચંદ્રનું વ્યાકરણ વારમા સૈકાનું છે; અને તેનાં દૃષ્ટાન્તો અને નિયમોમાં લૌકિક બોલીઓ (Local dialects) ની છાંટ છે.^{૨૨} હેમચંદ્રે પોતાનાં ઉદાહરણોને સૂત્રાનુરૂપ બનાવવા ઘટતા ફેરફાર કર્યા હોય. તો ય નવાઈ ન કહેવાય.^{૨૩} વઢી આપણે કુવલય-માલાનાં દેશ્યભાષાનાં ઉદાહરણ પરથી જોઈ શકીએ છીએ કે સિ. હે. ૮. ૪. ૩૯૬ માં અપભ્રંશ માટે વિહિત કરેલી માર્દવપ્રક્રિયા (Softening) દેશ્ય-ભાષામાં વધારે પ્રમાણમાં મળે છે. પ્રકૃષ્ટ અપભ્રંશમાં તે દેશ્યભાષા વિશિષ્ટતા

૩૧. Pischel: G. P. Eint. §. 5.

૩૨. J. R. A. S. 1913. P. 882. Grierson “ Apabh-
rans’a according to Markandeya and Dhakki Prakrit.”—
‘A great deal of Hem.’s Apabh-rans’a is, as is well-known,
Old Gujarati, and this shows that his S’aursena or
standard Apabh-rans’a (really a mixture of several
dialects) was spoken or at least some of it was
spoken in Gujarat. ’

૩૩. હેમચંદ્રનાં સૂત્રો પરનાં ઉદાહરણો પરથી આ દેખાઈ આવે છે. દા.
ત. સિ. હે. ૮. ૪. ૪૩૪. પરનું ઉદાહરણ ૨.

તરીકે આવે છે; પરંતુ નિયમે કરીને તો નહિ જ.^{૩૪} અપભ્રંશની સ્વરપ્રક્રિયા અને રૂપરચનાનું પૃથક્કરણ કરી સમજવાથી માલમ પડે છે કે રાજસ્થાન અને ગૂજરાત બાજુની દેશ્યભાષાઓમાંથી ઉદ્ભૂત થઈ, સાહિત્યમાં વપરાવાની યોગ્યતા મેળવી, તેના મૂલસ્થાનમાંથી આજના ઉત્તર આર્યાવર્તમાં તે ભાષા પ્રસરી. પ્રકૃષ્ટ સાહિત્યભાષા બનતાં મહારાષ્ટ્રો પ્રાકૃતનો આદર્શ પોતાની સમક્ષ તેણે રાખ્યો, અને સંસ્કૃતની અસરથી પણ તે વિમુક્ત રહી નહિ. જ્યાં જ્યાં તે સાહિત્યમાં વપરાવા લાગી, ત્યાં ત્યાં તેણે ત્યાંની લૌકિક બોલીઓમાંથી, પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ સાચવી, અળજાણે અસર મેળવી; કારણ કે સંસ્કૃત જેવી વ્યાકરણવદ્ધતા અને શાસ્ત્રીયતા અપભ્રંશ સાહિત્યભાષા બની છતાંય તેમાં હતી જ નહિ. હેમચંદ્રનું અપભ્રંશ, પુષ્પદન્તનું અપભ્રંશ અને દોહાકોશનું અપભ્રંશ^{૩૫} એક જ અપભ્રંશ છે; છતાંય તેમાં પ્રાન્તીય બોલીઓની અસર કાંઈ ઓછા પ્રમાણમાં નથી આ લૌકિક બોલીઓની અસરને કારણે તેમાં જુદાં જુદાં અપભ્રંશનું કર્ચુંબર છે, એ માન્યતા ઓટી છે.

કોઈ પણ અપભ્રંશ લેખાણનો અભ્યાસ ભાષાશાસ્ત્રનો દાષ્ટ્ય કરવો હોય, તો આદર્શ-અપભ્રંશના અંશો અને દેશ્યભાષાના અંશો જુદા પાડવા આવશ્યક છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં એવો વ્યાપક અભ્યાસ થવો અસંભવિત છે; કારણ કે દેશ્યભાષાના અંશો તો અળજાણે અને અપવાદાત્મક રીતે જ લેખાણમાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે નીચે સિદ્ધહૈમમાં આપેલાં દૃષ્ટાન્તોમાંથી દેશ્યભાષાના અંશોનું તારણ આપીને જ અત્રે વીરમીશું. આ મુદ્દા ઉપર પ્રો. પીશલનું વક્તવ્ય નીચે પ્રમાણે છે,^{૩૬} “ સિ. હે. ૮.૪.૩૨૯-૪૪૬. માં હેમચંદ્ર અપભ્રંશને સ્વતંત્ર ભાષા તરીકે ચર્ચે છે. પણ તેના નિયમો પરથી માલમ પડે છે કે તે અપભ્રંશના અભિધાન હેઠલ વિવિધ અપભ્રંશ બોલીઓને મેળી લાવે છે. સિ. હે. ૪. ૩૬૦. ધ્રું, ં; ૪. ૩૨૭. તુઘ્ર; ૪. ૩૯૩. પ્રસ્સદિ; ૪. ૧૯૧. બ્રોપ્પિણુ, બ્રોપ્પિ; ૪. ૩૪૧, ૩૯૪, ૪૩૮ ગૃહ્નિત, ગૃહેપ્પિણુ; ૪. ૩૯૯. વ્રાસુ. છેરુલા બે દાસલમાં ઋ નો વિકારાભાવ અને વધારાના ર્નો આગમ એ, સૂત્રોમાં ચર્ચેલા

૩૪. કુવલયમાલાનાં દેશ્યભાષાનાં દૃષ્ટાન્તો માટે જુઓ અ. ક્ષા. ત્ર. ની પ્રસ્તાવના પા. ૧૦૪-૧૧૦; માર્દેવપ્રક્રિયા માટે. જુઓ આગલ નિમ્નનોંધ. ૩૬. Gune. મ. ક. Intro. પાન. ૧૩. §. ૧૩. ૬૦

૩૫. અ. પા. ટિપ્પણી. પાન. ૧૦૦-૧૦૧

૩૬. Pischel: G. P. Eint. §. 29.

સામાન્ય અપભ્રંશ જેના નિયમો બાંધવામાં આવ્યા છે, તેનાથી જુદી ભાષાનાં રૂપ છે. સિ. હે. ૪. ૩૯૬. અનાદૌ સ્વરસંયુક્તાર્ના કલ્પતથપપાં ગઘદ્ધવભાઃ । નો નિયમ બીજા ઘળા નિયમો અને દાલ્લાબોનો વિરોધી છે. તે જ પ્રમાણે સિ. હે. ૪. ૪૪૬ શૌરસેનીવત્ । નો નિયમ પણ ઉપર પ્રમાણે જ અભ્યાપક છે. ” આ ઉપરાંત રૂપરચનામાં અને સ્વરપ્રક્રિયામાં દેશ્યભાષાની અસરલાલ્યાં રૂપ સિ. હે. માં દષ્ટિગોચર થાય છે. તે જુદાં પાલવા પ્રો. ચાકોવી અને તેમને અનુસરી પ્રો. ગુણે^{૩૭} યત્ન કરેલો છે. છેલ્લામાં પ્રો. ગુણે એમ અભિપ્રાય દર્શાવે છે કે હેમચંદ્ર મહારાષ્ટ્ર અને શૌરસેન એ બે અપભ્રંશની ભેગી ચર્ચા કરતા હોય.^{૩૮} પરંતુ આ અભિપ્રાય ઇટલો વ્યાજબી નથી, શૌરસેનો અસર જેવી લાગતી અસર, કેટલાંક વિચિત્ર રૂપો એ બધી દેશ્યભાષાની અસર છે; જ્યારે સ્વરપ્રક્રિયામાં તો અપભ્રંશ મોટે ભાગે આદર્શ મહારાષ્ટ્રીને જ અનુસરે છે. જ્યારે આદર્શ અપભ્રંશનું બાકીનું ઘલ્લતર તો શૌરસેનીય નહિ અને મહારાષ્ટ્રી પણ નહિ ઇવી ત્રીજી કોલ્ અજ્ઞાત પ્રાકૃતમાંથી હોય એમ લાગે છે.^{૩૯}

કેટલાક વિદ્વાનો અપભ્રંશની વિવિધ શાખાઓ પાલે છે. સ્લાસ કરીને માર્કણ્ડેય નાગર, ઉપનાગર અને ત્રાચલ અપભ્રંશની મુલ્યત્વે ચર્ચા કરે છે. ત્રાચલના સંબંધે તે કહે છે કે તે સિંધુ દેશનો અપભ્રંશ છે.^{૪૦} ઉપનાગર^{૪૧} એ તેને અભિપ્રાયે નાગર અને ત્રાચલનો યોગ થતાં થઈલ અપભ્રંશ છે. નાગર અપભ્રંશ તે મૂલ્લગત અપભ્રંશ છે.^{૪૨} આ જ પ્રમાણે નમિસાધુ ઉપનાગર, આમીર અને પ્રામ્ય

૪૨. સદર. પા. ૧૭. સૂ. ૧. ઉપર ટીકા અથાપભ્રંશભાષાસુ મૂલ્લ-
ત્વેન પ્રથમં નાગરમાહ । જુઓ આ ઉપોદ્ઘાતનો નિમ્નનોંધ. ૨૦.

૩૭. Gune: ધ. ક. Intro. P. 64.

૩૮. Gune: ધ. ક. Intro. P. 64. “ Thus side by side with the Mahārāstra (?) Apabhraṅs’a, he may be said to be treating partially of S’aurseṅa Aprbhraṅs’a”

૩૯. સ્લાસ કરીને હેસ્વર્થ, અવ્યયભૂત કૃદંત ઇત્યાદિની રચના; નામનાં અને ક્રિયાપદનાં રૂપો; તેમ જ નિપાતોનો અભ્યાસ આ જ બતાવે છે. વલ્લો જુઓ Grierson: Art. on ‘Prakrit’ Encyclo. Brit. XXII P. 251.

૪૦. માર્કણ્ડેય: પ્રા. સ. પા. ૧૮. સૂ. ૧. ઉપર ટીકા: સિંધુદેશો-
ઝવો ત્રાચલોપભ્રંશ: ।

૪૧. સદર. પા. ૧૮. સૂ. ૧૮, અનયોર્યત્ર સાંકર્ય તદિષ્ટમુપ-
નાગરમ્ । ટીકા. અનયોર્નાગરત્રાચલયો: ।

ए त्रण शाखाओने उल्लेखी, तेनो निरास करे छे^{४३} टाकी ए अपभ्रंशनी शाखा हती, एम मार्कण्डेये नोधेलो पण नहि स्वीकारेछो हरिश्चन्द्र नामे वैयाकरणनो अभिप्राय हतो. राजशेखर टाक प्रदेशने अपभ्रंशनो प्रयोग करनार जणावे छे. आम टाकीने अपभ्रंशनी शाखा तरीके गणवी सयुक्त छे.^{४४} आ प्रमाणे देश-भाषाओनी असरने लीधे मूळगत अपभ्रंशनी जुदी जुदी शाखाओ पडे, ते स्वाभाविक छे. आधी अपभ्रंशना एकरवने कोइ रीते बाध आवतो नथी. परंतु प्राचीन देशभाषाओने अपभ्रंश तरीके गणवाथी, अपभ्रंशनो विशिष्ट अर्थ लक्षित करी सकातो नथी.

अपभ्रंशनो बे प्रकारनो प्रवाह आपणी भाषाना इतिहासमां देखा दे छे. एक प्रवाह चारणी भाषामां ऊतरयो छे; ज्यारे बीजो प्रवाह आपणी बोलाती अर्वाचीन भाषाओमां ऊतरयो छे. जे देश बोलीओना प्रतीकरूप अपभ्रंश भाषा हती, तेमांशी हिंदना पश्चिम प्रदेशनी अर्वाचीन देशभाषाओ ऊतरी आवेली छे. अने साहित्यमां ते अपभ्रंशनो ज आदर्श लई विकसेली छे

चारणी भाषा अपभ्रंशना स्वरूपने टकाववा यत्न करवा लागी; पण ते भाषा बीजा समझी शके तेवी चारणोने बनाववी तो रही ज. आ प्रमाणे ते विकृत थई अपभ्रंशनुं आ विकृत स्वरूप 'अवहट्ट' तरीके ओळखावा लाग्यु. मैथिल कवि विद्यापतिए 'कीर्तिलता' नामे काव्य अवहट्ट' भाषामां लख्यु छे.^{४५} प्राकृत पिंगलनां दृष्टांतो अवहट्ट' भाषामां छे.^{४६} संदेशकरास नामे पंद्रमा सैकानी आसपास लखाएलं काव्य 'अवहट्ट' भाषामां छे.^{४७} विद्यापतिनी भाषा पर टीका करतां डॉ सुनीतिकुमार चेटरजी लखे छे. "The practice of employing this western literary speech in the eastern tracts continued in Mithila at least as late as the time of Vidyāpati. Vidyapati's compositions in Avahattha have been mentioned before (See. P. 104.); and in his Avahattha, naturally there is a considerable mingling with contemporary early Braja-bhakha forms, as well as Maithili forms; and frequently the influence of Maithili phonology and orthography is

४३. नमिसाधुः ऋट्टना काव्यालंकार. २. १२. उपर टीका.

४४. जुओ अ. पा. टिप्पण पा. ३५-३८.

४५. कीर्तिलता (सं. बाबुराम सक्सेना) नागरी प्रचारिणी सभा. पा. ७.

४६. Pischel: G. P. Eint. §. २८.

४७. जुओ अ. पा. संस्कृत निवेदन पा. ७. निम्ननोध. २३.

noticeable, and at times, the influence also of the classical Prakrit as used in the Sanskrit drama. Here, with Vidyapati, the Avahattha dialect is more or less restricted to court poetry of a formal panegyrical character”^{૪૮} આ પ્રમાણે અવહટ્ટ ભાષાને રાજદરબારમાં ઉત્તરહિંદુસ્તાન,

બંગાળ, અને ગૂજરાતમાં સાહિત્યભાષા તરીકે ચારણોએ ટકાવવા યત્ન કર્યો. આજની ચારણી ભાષા એ અવહટ્ટનું જ વિકૃત રૂપ છે. જૂનાં કાવ્યોમાં શ્રીધરનો ‘રણમલ્લ હંદ’,^{૪૯} ત્રિભુવનદીપકપ્રબંધનો કેટલોક ભાગ,^{૫૦} શાલિસૂરિના ‘વિરાટપવ’^{૫૧} (અપ્રસિદ્ધ) નો કેટલોક ભાગ આ પ્રકારની વિકૃત અવહટ્ટ ભાષામાં છે

ઉક્તિપ્રધાન દેશ્યભાષાઓ અપભ્રંશનો આદર્શ સેવી વિકસવા લાગી. જે બોલાય તેને આદર્શસ્વરૂપે લખવું એ જ આ ભાષાઓના સાહિત્યનો મુદ્દો હોવાથી સમયના પ્રવાહ સાથે અપભ્રંશથી તે જુદી પડ્યા અને સ્વતંત્ર રીતે વિકસવા લાગી. વિક્રમના પંદરમા સૈકાની આસપાસ દેશ્યભાષાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થયું. ગુજરાતી, મારવાડી અને રાજસ્થાની આ સમયની આસપાસ જ છૂટી પડી.^{૫૨} પરંતુ અર્વાચીન ગુજરાતી અને બીજી પશ્ચિમહિન્દુસ્તાનની દેશ્યભાષાઓનો આત્મા તો અપભ્રંશનો જ રહ્યો.

અપભ્રંશે ગુજરાતીને કહવાબદ્ધ કાવ્યશૈલી આપી; છપ્પા, દોહા, ચોપાઈં આદિ હંદો આપ્યા; આખ્યાનશૈલીના રૂઢિપ્રકાર આપ્યા; પોતાના અલંકાર આપ્યા; ગદ્યનો એક પ્રકાર આપ્યો^{૫૩} ગુજરાતીની ભાષાબાંધણીએ પણ અપભ્રંશ ભાષાનું સ્તન્યપાન કર્યું છે. ગૂજરાતીનો અને અપભ્રંશભાષાનો દીકરી અને માનો સંબંધ છે. આથી જ ગૂજરાતીની ગંગોત્રીનાં झरणਾਂ અપભ્રંશમાં શોધવા સાત્તા ભાષાજિજ્ઞાસુને સંશોધનના દુર્લભ હિમાલય ચઢયા વિના બીજો કોઈ આરો નથી.

૪૮. Chatterji. O. D. B. L. Intro. P. 114.

૪૯. કે. હ. ધ્રુવ પંદરમા સૈકાનાં પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યો (ગુ. ઘ. સો. નું પ્રકાશન)

૫૦. પં. લાલચંદ ગાંધી સંપાદિત ‘ત્રિભુવનદીપકપ્રબંધ’ પાન. ૪૫.

૫૧. આ કાવ્ય ‘ગુર્જરરાસાવલી’ (G. O. S.) માં પ્રસિદ્ધ થયે; હજુ એ અપ્રસિદ્ધ છે.

૫૨. Indian Antiquary 1914. Tertiary: Notes on Old Western Rajasthani’ Intro. P. 22.

૫૩. જુઓ ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ એપ્રિલ-જુન ૧૯૩૩. પા. ૧૮૮-૧૯૬; જુલાઈ-સપ્ટેમ્બર પા. ૨૩૩-૨૪૬; જુલાઈ-સપ્ટેમ્બર. ૧૯૩૪. પા. ૨૬૭-૨૬૯.

अपभ्रंशव्याकरण

१. वर्णमाला

अपभ्रंशभाषामां नीचे प्रमाणे स्वरो अने व्यंजनो वपराय छे:—

§ १. स्वर—अ, इ, उ, ऎ, औ (ह्रस्व)
आ ई ऊ ए ओ (दीर्घ)

(क) ऋ - सि. हे. ८ । ४ । ३२९ । तृणु, सुकृदु नोंधे छे; परंतु प्रस्तुत ग्रंथमां तेवां उदाहरणो देखा देतां नथी.

(ख) ँ — प्रस्तुत ग्रंथमां अनुस्वारना बे प्रकार मालम पडे छे. एक वर्णात्मक अने बीजो ध्वन्यात्मक. वर्णात्मक. अनुस्वार अपभ्रंशमां अनुनासिकमांथी आब्या छे. एटछे करीने तेवा अनुस्वारयुक्त स्वर द्विमात्रिक गणाय छे; ज्यारे ध्वन्यात्मक अनुस्वारयुक्त स्वर एकमात्रिक होय छे दा. त. वसंतहो (१.२१.) भुंभल (१.२२.) गंठिवाल (१.१७.) इ०मां अनुस्वार द्विमात्रिक छे; ज्यारे मिहुणई, (१.८.) सिहरेहिं (१.१६.) इ०मां एकमात्रिक अनुस्वार छे.

सू अने हू नी पूर्वे आवेला अनुस्वारो, अनुनासिकमांथी ज आवेला होई, वर्णात्मक अनुस्वार गणवा ज योग्य छे, अने ते द्विमात्रिक छे; जो के आवा अनुस्वारोनी उच्चार पछी भावता ऊष्माक्षरना रागथी ऊष्मित थई जाय छे, एटले ध्वन्यात्मक अनुस्वार जेवो तेनी उच्चार लागे छे.

(ग) ऎ अने औ (ह्रस्व), इ अने उ ना उच्चारनी लटणथी अक्षित्त्वमां आब्या छे अने ते एकमात्रिक छे. संस्कृतमां ए, ऐ केओ, औ होय अने तेना पछी संयुक्त व्यंजन आवे, तो ते ए, ऐ अने ओ औ नो ऎ अने औ थई जाय छे. दा. त. जंतिषे, तुरंतिषे (१. २३.) निउड्डेवि, अवरुड्डेवि (१. ४६.) धरे, करे (३. १८२. परनी निम्ननोंध; २. १२६. परनी निम्ननोंध.) दुमयहो (३. ५७.) पॅक (इक पण लखाय छे) सौकख, जौवण (१. ९७.) इ०

§ २. व्यंजन — क ख, ग, घ. (कंठ्य) । च, छ, ज, झ. (तालव्य) । ट, ठ, ड, ढ, ण. (मूर्धन्य) । त, थ, द, ध, न. (दन्त्य) । प, फ, ब, भ, म. (औष्ठ्य) । य, र, ल, व. (अंतःस्थ) । स, ह. (ऊष्माक्षर) ।

(ક) ણ અને ન અનુનાસિકો હાથપ્રતોમાં કાંઈ પળ ભેદ વગર લક્ષ્યા છે; ઉચ્ચારણદૃષ્ટિએ ક્યો અનુનાસિક તે કાઢે પ્રચલિત હશે, તે નક્કી કરવું વિષમ છે. આ પાઠાવલીમાં મુહ્યત્વે કરીને ણ યોજવામાં આવ્યો છે.

૨. સ્વરવિકાર

§ ૩. હ્રસ્વસ્વરનું દીર્ઘીકરણ:—

(ક) ર + વ્યંજન, લાસ કરીને ળ્માક્ષર; ળ્માક્ષર + ય, ર, વ કે ળ્માક્ષર - થી બનતા સંયુક્ત વ્યંજન પૂર્વે રહેલો હ્રસ્વ સ્વર ઘણી વાર દીર્ઘ કરવામાં આવે છે અને સંયુક્ત વ્યંજનને સાદા વ્યંજનમાં ફેરવી નાખવામાં આવે છે. ઢા ત. ણોસારિત=સં નિ:સારિત; (૧.૫) કાસુ=પ્રા. કસ્સ; (૫.૧૮.) પેઢ્લોહિમિ=પ્રેક્ષિષ્યે, (૧૧.૫) સહોહિમિ=સહિષ્યે, (૧૧.૬), વોસાસ =વિશ્વાસ: ૬૦

(લ) કેટલીક વાર દીર્ઘીકરણ માત્ર ભાષાવિશિષ્ટતાને (Dialectal Peculiarity) અંગે જ હોય છે. ઢાહિણ=દક્ષિણ. (૬.૫૩.) ધૂય=દુહિત્, (૫.૨૭૧.) જીહ=જિહ્વા. (૧.૧૨૨.) પઈહર=પ્રતિગૃહ, (૧.૧૩.) સૂહવ=સુભગ. (૫.૮૮.)

(ગ) અપબ્રંશમાં કેટલીકવાર હંદને અંગે હ્રસ્વ સ્વરનું દીર્ઘીકરણ થાય છે; તેમ જ સંબોધનવિભક્તિ એકવચનના અંતનો સ્વર દીર્ઘ કરાય છે. ઢા. ત. કુસુમાર્મંજરિધય સાહારહિં (૧. ૧૭.) રે રે હંસા કિં ગોવિજ્જહ (૧૧. ૧૨.)

(ઘ) અનુસ્વારયુક્ત હ્રસ્વ સ્વર પછી ર્, મ્, શ્, ષ્ કે હ્ આવે તો હ્રસ્વ સ્વરનું દીર્ઘીકરણ થાય છે; અનુસ્વારનો લોપ થાય છે. વીસ=સં.વિંશતિ, અને (૫.૨૫૨.) સીહ=સં. સિંહ. (૨.૫૭)

દીર્ઘીકરણમાં મૂળગત સિદ્ધાંત સ્વરમાત્રાનું પ્રમાણ જાઢવવાનો હોય છે. કાવ્યમાં હંદોમેઢ સ્ત્રાતર માત્રાની તુટ પૂરી લેવા પળ દીર્ઘીકરણ અપબ્રંશમાં થાય છે. ંટલે કે ઉપર જળાવેલા નિયમો ઉપરાંત પળ દીર્ઘીકરણ અપબ્રંશમાં ઢેલા ઢે છે.

§ ૪. દીર્ઘસ્વરનું હ્રસ્વીકરણ:—

(ક) સિ. હે. ૮ । ૧ । ૬૭. માં કેટલાક શબ્દો ગળાવે છે જેમાં દીર્ઘસ્વરનો હ્રસ્વ થાય છે:—પ્રો. પીશલને અભિપ્રાયે તેનો શાહ્ચીય નિયમ વૈદિક સ્વરભારને અવલંબે છે. [૧] જો સ્વરભાર દીર્ઘસ્વરની પૂર્વના સ્વર પર હોય તો—

उक्त्वय=सं. उ॒त्खात (सि.हे. ८.१.६७.) विरुअ=सं. वि॒रूप (२.११०) इ०

[૨] જો પછી આવતા સ્વર પર સ્વરભાર હોય તો ઠવિય=સં. સ્થાપિત,
(૫.૧૭૮) કુમર=સં. કુમાર^૧ (સિ.હે. ૮.૧.૬૭) ગહિય=સં. ગૃહીત,
(૪.૨૨૬.) ગહિર=સં. ગમીર^૧ (૩.૧૫૨) इ. [विस्तृत चर्चा माटे जुओ § ३२.]

(ગ) કેટલીક વાર અપ્ત્રંશમાં દીર્ઘ સ્વરનું હ્રસ્વીકરણ માત્રામેલ સ્થાતર કે કોઈ અજ્ઞાત ઉચ્ચારપરંપરાને અનુમરીને પળ કરવામાં આવ્યું હોય છે.

(ગ) સંયુક્ત વ્યંજનનાં પૂર્વે આવેલા દીર્ઘસ્વરો સામાન્ય રીતે હ્રસ્વ થાય છે; અને ણ નો ઙ અને ઓ નો ઙ ણાય છે. દા.ત. રજ્જ=સં રાજ્ય(૧.૩૦) ફગ્ગુણ=સં. ફાલ્ગુન (૧.૫.), અપ્પા=સં. આત્મા (૬.૧૪.), નરિંદ્ર=સં નરેન્દ્ર (૬.૧૪૬.), અથાણ=સં. આસ્થાન (૩.૧૪૬.).

(ઘ) સંયુક્ત વ્યંજન પૂર્વેના ણ અને ઓ હ્રસ્વ થાય છે. દા. ત. લણ-પ્પિણુ (૧.૧૦૬) પરોપ્પરુ (૩.૩૪); પરંતુ આ હ્રસ્વ ણ અને ઓ તેની પછી આવતા સંયુક્તાક્ષરના અન્વયે દ્વિમાત્રિક જ થાય છે.

(ચ) [૧] સામાન્ય રીતે છીલિગ આકારાંત અને ઙકારાંત નામોના આ અને ઙ હ્રસ્વ થઈ જાય છે. દા.ત. સીય=સીતા (૨.૨૪.), તિયડ=ત્રિજટા (૨.૩૪.), દોવડ=દ્રૌપદી (૩.૬૧.) ચિત=ચિન્તા (૩.૬.), કહ=કથા (૩.૮.), વેણિ=વેણી (૩.૨૪.), સમિ=શમી (૩.૩૫.), [૨] ળંદોમેલ સ્થાતર કોઈ વાર આ કે ઙ રાક્ષવામાં આવે છે; પળ આનાં દ્ષાન્તો ઓછાં છે. [૩] કેટલાક નિપાતોના અંત્ય દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ કરવામાં આવે છે: દા ત. મ=મા, (૧૩.૧૨.) વિણ=વિના (૧.૪.) વ=વા (૧.૪.) इ

(છ) કોઈ વાર અન્તોદાત્ત શબ્દોમાં અસંયુક્ત વ્યંજનનો પૂર્વવર્તી દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થઈ જાય છે અને વ્યંજન દ્વિત્વ પામે છે. દા. ત. જોઘ્વણ=યૌઘન (૧.૧૭.) પેમ્મ=પ્રેમન્ (૫.૨૨.) દિજ્જડ=દીયતે, તેલ્લ=તૈલ (૧.૪૨.) આ નિયમને અનુસરી ઙક્ર કે ણક્ર=ણક્ર સમજાવી શકાતો નથી. [જુઓ § ૩૨]
§ ૫. હ્રસ્વસ્વરનું સાનુસ્વારત્વ:—

[§ ૩ (ક)] માં દર્શાવેલા સંયોગોમાં કોઈ વાર હ્રસ્વસ્વર દીર્ઘ થવાને બદલે સાનુસ્વારત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. દંસળ દર્શન (૭.૬૦.), ફંસ=સ્પર્શ (૬.૮૦.), અંસુ=અશ્રુ (૬. ૧૦૪.) इ०

§ ६. सं अ=अपभ्रंश. इ, उ, ष

(क) अ=इ । दा. त. क्विण=सं. कृपण (१.१२८.) चरिम=सं चरम, पिक्क=सं पक्व (६.८२.), इंगाल=अङ्गार, गगिर < गगर= गद्रद (२.५५.) [§ २८. (छ)] ईसि=ईषत् ; किह, जिह, तिह=कथा, * यथा, तथा; वरि=वरम् (४.१९४.)

(ख) अ=उ । पूर्वे के पश्चात् औष्ठ्य होय तो दा. त. वुत्त=वक्त * (१. ९५.), मुणइ=मनुते (४.२२३.) झुणि=ध्वनि (४.१२०)

(ग) अ=उ । [१] अकारांत नामने तथा केटलांक सर्वनामना षष्ठी एकवचनने अंते: दा. त. सुअणस्सु, पिअस्सु (सि. हे. ८।४।३३८, ३५४); तासु, मज्झु, तुज्झु, महु, तहु [२] आहार्य बीजो पुरुष एकवचन अने बहुवचन: दा. त. एकवचन भणु. लग्गु, छंडु; बहुवचन, करहु. [३] ते अ प्रमाणे वर्तमानकाळ बीजो पुरुष बहुवचन करहु=कुरुथ [४] केटलांक क्रियाविशेषण अने निपातोने अंते छुहु, पुणु, जेत्यु, तेत्यु, अज्जु, जिमु, तिमु (७, ५९—६०).

(घ) अ=ए । आ फेरफारमां अ नो देखीती रीते ए घाय छे; परंतु ए ना मूळतत्त्व तरीके अ नथी. एत्थु=अत्र (खरी रीते इत्था): वेळि=वल्ली (४.२६६.) [खरी रीते विल्लो * (५.९९.) जुभो G P 107]; हेट्टा=अघस्तात् (४.१०३) इ०

§ ७. आ=अ, उ, ष

(क) आ=अ । [§ ४ (च)]

(ख) आ=उ । उल्ल=आर्द्र; आमां खरी रीते उ < आ न... (सदर प्रथ टिप्पणी. १. ८२.)

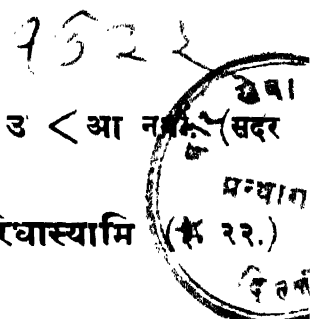
(ग) आ=ए । मेत्त=मात्र, परिहेसमि=परिधास्यामि (४.२२.) देइ < √दा (२.११); लेइ < √ला (१.२).

§ ८. इ=अ, उ, ष, षं.

(क) इ=अ । इच्छउ=इच्छिक (१.७९.) पडिवत्त=प्रतिपत्ति (१.१०६) (सि. हे. ८।१।८८-९१)

(ख) इ=उ । उच्छु=इक्षु (१. ९.)

(ग) इ=ए । संयुक्त व्यंजननो पूर्वगत इ. दा. त. चेन्ध=चिह्न, षत्थु=इत्था (१२.३०), वेळु=बिल्व (सि.हे. ८.१.८४.)

(घ) इ=ऐ । लेखनना प्रकार इप ज दा. त. करेवि के करिवि,
जयहरे सप्तमी एकवचन, के जयहरि=जगद्गृह ६०

§ ९. ई=अ, आ, इ, ऊ, ए, ऐ

- (क) ई=अ । हरडइ=हरीतकी (सि.हे.८.४.९९)
(ख) ई=आ । कम्हार काश्मीर (सि.हे.८.४.१००)
(ग) ई=इ । [जुओ § ४]
(घ) ई=ऊ । विहीन=वहूण (१. १३१)
(च) ई=ए । परिस, परिसिअ=ईदश (४.२६८)
(छ) ई=ऐ । खेडुअ=फ्रीडा (३.१९४.)

§ १०. उ=अ, इ, ओ, उ

(क) उ=अ । जो शब्दना प्रथम अक्षर होने वोजा अक्षरमां उ स्वर होय तो सामन्यतः प्रथम उ नो अ २इ जाय छे. दा. त. गरुअ=गुरुक (४.१३१), मउड=मुकुट (६.१०३) मउलइ=मुकुलयति (६.४०) सोमाल < सउमार* < सं. सुकुमार (६.९७);

(ख) उ=इ । पुरिस=पुरुष (५.९.)

(ग) उ=ओ । उ ने अनुवर्ती जो संयुक्त व्यंजन होय तो उ नो ओं षाय छे: दा. त. मोंगार=मुद्गर, पोंथय=पुस्तक, कोंस्त=कुन्त (५.७०.)

§ ११. ऊ=ए, ओ, ओ

(क) ऊ=ए । णेउर=नू पुर (१.१४.)

(ख) ऊ=ओ । मोंल=मूल्य

(ग) ऊ=ओ । थोर=स्थूर* (सं. स्थूल) (३.१०६) तंषोल=ताम्बूल (१.५९)

§ १२. ऋ=अ, इ, उ, ए, रि, ऋ

(क)=अ । कसण=कृष्ण (३.२४), कइढ=कृष्ट (१.१३४); वइढ=वृद्ध (१.१३५), कय=कृत (५.३४) अच्छइ=ऋच्छति (२.९३.)

(ख) ऋ=इ । किय=कृत (१. १.) दिट्टि=दृष्टा (१.७१.) हिअअ=इदब (१.२८) सिंग=शृंग (४.६०)

(ग) ऋ=उ । पुह्वि=पृथ्वी (११.५), कुणइ=कृणोति * (१०.२४)
पाउस=प्रावृष्, (६.१५९) मुणाल=मृणाल (१०.५५.) बुइढत्त=वृद्धत्व
(१.१३१)

(घ) ऋ=ए । गेह=गृह; गेणहइ=गृह्णाति (१४.२)

(च) ऋ=रि । रिच्छ=ऋक्ष (२.५८), रिद्धि=ऋद्धि (१.९८)रिसि
=ऋष (२.१८३)

(छ) ऋ=ऋ । [§ १. (क)]

§ १३. लृ=इल

लृ=इल । किलित्त=कल्लत्त (सि. हे. ८।१।१४५।) किलिन्न=
कल्लन्न * (सि. हे. ८।१।१४५)

§ १४. ए=इ, षँ [जुओ § १. (ग)] ई

(क) ए=ई । लीह=लेखा (३. १२३.); परन्तु लिह (२.९४)

§ १५. ओ=उ. [जुओ § १. (ग)]

(क) अपभ्रंशमां शब्दान्तगत ओ नो उ थई जाय छे एटलुं ज नहि
पण मध्यगत ओ नो उ थई जाय छे. दा. त. रामु<प्रा. रामो <सं.
रामः । विउपं=सं. वियोगेन (सि. हे। ८।४।४१९ उदाहरण. ५.)

§ १६. पे=पँ [जुओ § १. (ग)], ष, अइ.

(क) पे=पँ । अवरैक=अपरैक (३. ६५.)

(ख) पे=ष । णेमिच्चिय=नैमित्तिक (५.९२.) पेसुण्णउ=पैशुन्य
(५.८२)

(ग) पे=अइ । दइव=दैव (३. १०२) कइकइ (३.६६)

§ १७ औ=ओ [जुओ § १. (ग)], ओ, अउ.

(क) औ=ओ । जोव्वण=यौवन, (१.९७)सोक्ख=सौख्य (२.२६)

(स) औ=ओ । ओसहि=औषधि (५.११८)

(ग) ओ=अउ । पउर=पौर(५. ३८), कउरव=कौरव (५.२६७)
रउइ=रौद्र (५.५६.) कउल=कौल (५. ६२). सउरो=शौरि (५.२८२.)

§ १८. विप्रकर्षस्वर [Anaptyxis]

(क) अ । दीहर=दीर्घ (५.१०१), समसाण=श्मशान (३.३७)
सलइइ=श्लाघते

(ख) इ [१] संयुक्त व्यंजनमां एक अनुनासिक होय तो सिविण=स्वप्न (५.३३)

[२] संयुक्त व्यंजनमां एक य् होय तो दा. त. आरिय=आर्य, अच्छरिय=आश्चर्य

[३] संयुक्त व्यंजनमां एक र् होय तो दा. त. किरिया=क्रिया, फरिस=स्पर्श, वरिस=वर्ष (५.९१.), सिरि=श्री (१.१३.), अमरिस=अमर्ष (२.६१.), तम्बिर=ताम्र, (६.३८) हरिसिय=दृष्ट (१.४१)

[४] संयुक्त व्यंजनमां एक ल् होय तो दा. त. किलेस=कलेश (३.४), किलिण=किलन्न (५.२२.) अम्बिल=आम्ल

(ग) उ । संयुक्त व्यंजनमां एक औष्ठ्य के ष होय तो दा. त. सुमरइ=स्मरति (४.३१५)

§ १९. स्वरलोप

(क) आदिस्वरलोप [Aphaeresis]—[१] स्वरभार विनानो आदि स्वर सामान्यतः छुप्त थाय छे. दा. त. हउं=अहकम्* (३.१५.) हिट्टा=अघस्तात् (४.१०३.), वलग्ग=अवलग्न (१.७५.) रण्ण=अरण्ण (५.१८४) रविद=अरविद (६.४०) बइसइ=उपविशति (१३.६) वरि=उपरि (७.१२३)

[२] केटलाक निपातोनो आदिस्वर छुप्त थाय छे: दा. त. तो=अतः (३.३४.) वि=अपि (३.६८.), व=इव (६.१०१)

[३] संधिने कारणे आदिस्वरनो लोप [जुओ §२३.(छ)] छन्दना कारणे पण तेनो लोप थाय छे [जुओ. अ.पा. (टि.) १.३६.]

(ग) अन्त्यस्वरलोप तृतीया एकवचनना इन=अपभ्रंश षँ यतां अन्तनो अ छुप्त थाय छे. रामें=रामेण

(घ) मध्यस्वरलोप [Syncope] मध्यगत स्वरभार विनाना स्वर—विशेषतः अ छुप्त थई जाय छे. दा. त, पोप्फल=सं. पूगफल [जुओ टिप्पणी १. ३६. सदर ग्रंथ] समुण्णोण्ण=समुण्णओण्णअ [६. ३१] भविसत्त=भविस्सअत्त (६.२)

§ २०. आदिस्वरागम [Prothesis of Vowels]

इत्थि=स्त्री । आदिस्वरागम जूनी गूजरातीमां अने अर्वाचीन बोळाती गूजरातीमां वधारे प्रमाणमां देखा दे छे.

§ २१. स्वरव्यत्यय [Epenthesis]

केर (२.२९.) < काइर * -काइरिअ * -कारिअ < सं. कार्य ।
 पेरंत < पइरंत-पइरिअंत-परिअंत < सं पर्यन्त ।
 बंभचेर < बंभचइर * -बंभचरिय < सं. ब्रह्मचर्य ।

गूजरातीमां 'घेर'=घरइ नो दाखलो आज प्रकारनो छे.

§ २२. स्वरराग [Umlaut]

'स्वरराग' एटले शब्दमां अग्रे आवेला स्वरने तेनी पछी आवता स्वरनो राग-असर लागे; आ बिकारनां दृष्टान्तो जूनी गूजरातीमां बहु मोटा प्रमाणमां छे. अपभ्रंशमां दा.त. करिमि=करमि (११.५१), करिइ=करइ, उच्छु=इक्षु (१.९.) सिविण=स्वप्न (५. ३३.) साहार=सहकार (१. १७) अप्पुणु=आत्मानं (५. ६८.)

§ २३. स्वरसंधि

(क) बे समान स्वरोनी संधि यतां एक दीर्घ स्वर बने छे दा. त. कल्लोल+आवासहिं=कल्लोलावासहिं (१. १८.) केस+आवल्लिउ=केसावल्लिउ=केसावल्लिउ (१. ३३)

(ख) सामान्यतः अ (ह्रस्व के दीर्घ) + इ=ए; अ (ह्रस्व के दीर्घ) +उ=ओ दा. त. थणोवरि (१. ७३.)

अपवादः—परंतु इ के उ पछी संयुक्त व्यंजन आवे तो अ नो लोप थाय छे दा. त. कुसुमणह+उज्जलु=कुसुमणहुज्जलु (१. १२) अधधुम्मीलिउ (१. ४७) सुरिन्दु (१. ४५) वण्णुज्जलु (१. ६५.)

(ग) अ+ए के ओ मां अ नो लोप थाय छे. दा. त. कीर+ओलिउ कीरोलिउ (१. ३८.)

(घ) इ, उ (ह्रस्व के दीर्घ)=असमान स्वर होय तो सामान्यतः अपभ्रंशमां संधि यती नथी. (सि. हे. ८।१।६।) दा.त. तरंगिणीउ अवर-उहउ (१.३९.)६०

અપવાદ—ઉપસર્ગના ઙ્ઙ કે ઙ્ઙ ની સંધિ સંસ્કૃતને અનુસરીને જ થાય છે.
પજ્જત=પર્યાસ (૧. ૮૧.)

(ચ) વ્યંજનલોપ પછી અવશિષ્ટ સ્વરને ઉદ્વૃત્ત સ્વર કહેવામાં આવે છે. આ પ્રકારના ઉદ્વૃત્ત સ્વરની સંધિ પૂર્વે આવેલા સ્વર સાથે થતી નથી. (સિ. હે. ૮ | ૧ | ૮ | ૧) દા. ત. મહુઅર, બડલ.

અપવાદ:—પરંતુ આવા ઉદ્વૃત્તસ્વરોની ક્વચિત્ સંધિ પણ થાય છે (સિ. હે. ૮ | ૧ | ૮ | ૧ ટીકા) દા. ત. સાહાર < સહઆર < સં. સહ-કાર (૧. ૧૭); દવણા < દવણઅ < સં. દમનક (૧. ૧૭) મોર < મઝૂર < સં. મયૂર (૧૧. ૫૩) અંધાર < અંધઆર < સં. અંધકાર. (૨. ૧૨૩)

(છ) અ+અસમાન સ્વર હોય તો કેટલીક વાર અ નો લોપ થાય છે દા. ત. રાડલ < રાઅડલ < રાડલ (૩. ૧૧૬.) દેડલ=દેવકુલ (૭. ૮૩.)

(જ) સામાન્યતઃ વાક્યનાં મૂલગત કે ઉદ્વૃત્ત સ્વરોની સંધિ થતી નથી.

અપવાદ:—ળત્થિ < સં. ન અસ્તિ (૩. ૧૨૪)

(ઙ્ઙ) આ બધા સંધિના નિયમો સામાન્ય છે; અને અપભ્રંશમાં છંદ ભાષાની ઠઠણ, અને એવી અનેક અસરોને પરિણામે સંધિમાં શિથિલતા વ્યાપે છે.

§ ૨૪. ય અને ઙ્ઙ શ્રુતિ

સિ. હે. ૮ | ૧ | ૧૮૦ | અવર્ણો યશ્રુતિઃ ટીકા ઉપરથી એમ પ્રતીત થાય છે કે વ્યંજનલોપ પછી અવશિષ્ટ અ અને આ ની મધ્યે ય શ્રુતિ મૂકવામાં આવતી; જો કે ક્વચિદ્ ભવતિ કહી ઙ્ઙ અને અ વચ્ચે પણ તે મૂકવામાં આવે છે. પિયઙ્ઙ=પિષતિ. પ્રાકૃતસર્વસ્વ માં માર્કણ્ડેય એક અવતરણ ટાંકે છે: અનાદૌ અદિતૌ ઘર્ણૌ પઠિતવ્યૌ યકારવદિતિ પાઠશિક્ષા । પરંતુ હાથપ્રતો અને ખાસ કરીને જૈનહાથપ્રતો સિ. હે. ના આદેશ કરતાં ય આગળ જાય છે. અને ઉદ્વૃત્ત સ્વર દેખતાં જ હુસતા (hiatus) ઢાંકવા ય મૂકી દે છે. દા. ત. ડયય (ડ+અય)=ડદય (૧. ૧.), કિય (કિ+અ)=કૃત, (૧. ૧) કેયાર (કે+આર)=કેદાર (૧. ૧૭) ચૂય (ચૂ+અ)=ચૂત (૧. ૩૭) ઙ્ઙત્યાદિ વઢી એમ પણ નથી કે આ નિયમ નિયમિત રીતે જલ્લવાય છે; કોઈ કોઈ વાર એમને એમ ઉદ્વૃત્ત સ્વર શ્રુતિ વિના પણ માર્કણ્ડેય પઢે છે.

અપભ્રંશમાં વ અતિ દેખા દે છે. સામાન્ય રીતે ડ અને ઓ પછી ઙ્ઙ

आ आवतां व श्रुति मूकाय छे. स्वरगग (Umlaut) नो सिद्धांत पण व्रुतिना आगमनमां कारणभूत होय तो एमां काइ शंका जेवुं नथी. खुबीनी वात ए छे के य के व श्रुतिनो खास मेळ ज रहेतो नथी. लेखकना छंद पर ज ते अवलंबे छे. लायइ (२. १०.) लावइ (३. ५३.) रुवंति (२. ५६.) सूहव=सुभग (५.१५.) लायणु=लोचन (६.५४) सभूव=सभूत (३.३६), सभुवंगमिय=सभुजंगा (३. ३६) मल्लिव=मल्लिका (१.१०१) धणवालनी भविसत्तकहामां पण आम ज छे. (जुओ भविसत्तकहा G.O.S. XX Intro.P. 12); Les Chants Mystique de Kanha et de Saraha (Ed. Shahidulla Intro. Chapitre III)

३. असंयुक्तव्यंजनविकार

§ २५. सामान्य रीते बघा य आदि व्यंजनो अविकृत रहे छे.

अपवादः—परंतु केटलीक वार भाषानी वशिष्टता तरीके केटलीक वार फेरफार थाय छे. दा. त दिहि=धृति (३. १६) धूय=दुहिता (५.२७१) आदि यनो अपभ्रंशमां ज थाय छे. जाइ=याति(२.६३), जमल=यमल(३.२७.)

§ २६. स्वरोभवन (Vocalization)

एक ज शब्दमां स्वरद्वयान्तर्गत क्, ग्, च्, ज्, त्, द्, प्, ब्, य्, व् नो प्रायः लोप थाय छे. (सि. हे। ८। १। १७७) गअ=गत, जाइ=याति, णउल=नकुल इ०

आ प्रमाणे लुप्त थएल व्यंजननी लुप्तता ढांकबा य, व, श्रुतिनो उपयोग करवामां आवे छे. (जुओ § २४.)

§ २७. महाप्राणकरण (Aspiration)

एक ज शब्दमां स्वरद्वयान्तर्गत ख्, घ्, थ्, ध्, फ्, भ् नो प्रायः ह थइ जाय छे. दा. त. साहा=शाखा, जयहरे=जगद्गृहे, पिहुल=पृथुल, अहर=अधर, मुत्ताहल=मुक्ताफल, सोह=शोभा. आ प्रमाणे Disaspiration (महाप्राणत्याग) पण क्वचित् दृष्टिगोचर थाय छे: दा. त. विच्छोअ < विच्छोह=विक्षोभ (४.१७४;५.७७) उच्चिदृह=उच्छिष्ट (६.२०८)

§ २८. मार्दवप्रक्रिया (Softening)

शब्दमां स्वरद्वयान्तर्गत क्, त्, प् नो ग्, द्, ब् थाय छे. (अनादौ

स्वरसंयुक्तानां कश्चिदथपफां गदधबभाः । सि. हे. ८ । ४ । ३९६ ।)
 आज प्रमाणे टू नो डू अने टू नो हू थाय छे. दा. त. मयगल=मदकल,
 (५.११७) विष्पियगारउ=विप्रियकारक (२.१२१) सावराह=सापराध,
 षव=प्रषा (१.९), मंडव=मंडप (१.९) इ०

(अ) तू=दू शौरसेनीनी असर होय तो ज देखा दे छे; परंतु साहित्यनुं
 प्रकृष्ट अपभ्रंश सामान्यतः प्रकृष्ट प्राकृत-महाराष्ट्रीने अनुसरे छे. सि. हे. ८ ।
 ४ । ३९६ । कधिदु=कथित । सि. हे. ८ । ४ । ४५५, ३७२ । आगदो
 सि. हे. ८ । ४ । ३६० करदि चिदुदि । इ० सि. हे. ना अपभ्रंशना
 दृष्टांतमां आ प्रकारनी शौरसेनीनी छाया तेम ज तत्कालीन बोलीनी छाया प्रकृष्ट
 अपभ्रंशमां भलेली आवे छे तेनुं कारण एज छे के लौकिक प्रचारमां आवेला
 दुहा इत्यादिमांथी आ उदाहरणो हेमचन्द्रे लीधेलां छे. खू=घू, थू=धू, पू=बू,
 फू=भू नी बाबतमां तेम ज समञ्जुं. हेमचन्द्रे आपेलां उदाहरण सिवाय बीजे
 आवा विकारनां दृष्टांत दुर्लभ छे.

प्रकृष्ट अपभ्रंश शौरसेनी के लौकिक बोली करतां महाराष्ट्रीने वधारे
 अनुसरे छे; एटले softening (§ २८.) करतां § २६. अने § २७ ने
 वधारे अनुसरे छे. गुजरातीमां स्वरीभवननी साथे साथे मार्दवप्रक्रिया देखा दे छे;
 अने एम कहोए तो पण चाले के मार्दवप्रक्रियानां उदाहरणो कदाच स्वरीभवन
 करतां वधारे प्रमाणमां नीकळे.

(ब) टू=डू । तडू=तट (१.९२), कवडू=कपट(५.२८), सुहडू=
 सुभट (३.९७.) कडकखू=कटाक्ष (१.५०), पडिजंपडू=
 प्रतिजल्पति

ठू=हू । मडू=मठ (५. २३०) वीढू=पीठ (६.१४०.) इत्यादि.

(क) पू=वू । दीवू=द्वीप (६. २.) पावू=पाप (६. १४.) इत्यादि.

§ २८. सोष्णव्यञ्जननिधान (Aspiration of Mutes)

(अ) कू=खू । नोक्खू < नवक्खी=नव+क्क (स्वायें) (३.१८४);
 खेलइ=क्रीडति; खप्पर=कर्पर (६. ४२.)

त=थू आ प्रमाणे बनता थू नो हू थाय छे: भारहू < भारथ *
 < भारत, (५.९९)वसाहू < वसथि * < वसति

पू=फू । फासुय=स्पाशुक (६. ३६.); फंसइ=स्पृशति (६. ८०);
फरसु=परशु

(आ) तृतीय व्यंजनने बदले चतुर्थ सोष्मव्यंजन प्रायः मूकतो नथी;
अपवादः—

[१] केटलांक दृष्टांतो ह् व्यंजनना स्वरभारने अंगे यथा विचलनने लीधे बने छे दा. त. धूय (५. २७१.) < दुहिय (३. ९३.) < दुहित्; परंतु दिहि < धृति (३. १६.) अथवा बहिणि < भगिनी; घेप्पइ < √ गृह् (१०. ६०.); चिध=चिह्न (५. ७.) फंदइ=स्पंदते (६. ५४.) घरिणि=गृहिणी (४. ३१५.)

[२] केटलीक वार विस्मृत स्वरभारने लीधे उदभवे छे दा. त. भिसिणि=विसिनी (१. ५३.)

§ ३० दन्त्य व्यंजनने बदले कोइ वार मूर्धन्य व्यंजन मूकवामां आवे छे.

तू=तू=डू [§ २८. (ब)] । पडिउ=पतित (२ १८०.) पडाय=पताका (२. ८९.) पडिवत्त=प्रतिपत्ति (१. १०६.)

थू=दू । गंठिवाल=ग्रंथपाल (१. १७.)

दू=डू । डहइ=दहति (२. २७.) खुडिय=क्षुदित (६. १५३.) डोलइ=दालायते (४. २४९.) डुकर=दुष्कर (२. ६२.)

धू=दू । दिवडूढ=द्वयर्ध (६. ६०.) वियडूढ=विदग्ध (१. ९१.) वीसडू < विस्सडूढ * < विस्सिडूढ * =विस्निग्ध (५. ५५.)

§ ३१. नीचे प्रमाणे व्यंजनोना खास फेरफारो ध्यानमां लेबाः—

(क) छू=च्छू । स्वरद्वयान्तर्गत छू नो च्छू थाय छे; परंतु शब्दो भादि छू अविकृत रहे छे. दा. त. छुण्ण (१. ३.) छुत्तिय (५. १२४)

(ख) जू=जू । याणिमो=जानीमः (६. ९४.) मागधीनी असर.

जू=जू । (सि. हे. ८ । ४ । ३९२ ।) जुजइ=व्रजति; खास बोलीमांथी हेमचंद्रे लीधे लो होवो जईए; कारण के अपभ्रंश साहित्यमां एनो प्रयोग देखा देतो नथी.

(ग) टू=डू [§ २८. (ब)]=ल, कडियलि=कटीतटे (५. २६.)

(घ) डू=डू । क्रीडा=कील (५. ४२.) सोलस=षोडश, तलाउ=तडाग (१. ११८.) नियल=निगड (१. ८.) पीलिय=पीडित (१. ९.)

- (च) त्=ड् [§ ३०.]=ल् । अलसी=अतसी (सि.हे. ८।१।२११)
 विज्जुल्लिआ = विद्युतिका * (२.१२४), फुल्लइ < फुड्डइ
 < फुड्डइ=स्फुटति (१३. ५२.)
 त्=ड्=र् । सत्तरी=सप्तति (सि. हे. ८।१।२१०)
- (छ) थ्=ढ् [§ २८]=ढ [§ २८. (ब)] । सिढिल=शिथिल. (सि.
 हे. ८. १. १२५.) षढम=प्रथम (२. ७१.)
- (ज) [१] द्=ड्=र् । एयारह=एकादश (३. ५१.) बारह=द्वादश
 (३. ५२.); (सि. हे. ८।१।१२०) मां करली=कदली,
 गग्गर=गद्गद (२. ७९) परन्तु (२. ५४.) मां गग्गिर
 [§ ६. (क)] (सि. हे. ८।१।२१९।)
- [२] द्=ड्=ल । मलिउ=मृदितं (५. १८८) मलइ=मृद्राति
 (३. १००) पलित्त=प्रदीप्त (सि. हे. ८।१।२१०।)
 (६. १०४). पलिप्पंत=प्रदीप्यमान (५. ५८.) कालं-
 बिणि=कादंबिनी (५. १३.)
- (झ) प्=व् [§ २८.] = म् सुमिण< सुविण=स्वप्न; पामइ
 < प्राप्नोति; मि < वि [§ १९. (क) [१]]=अपि (१. ५७.)
 दुमय=द्रुपद (३. ४५.)
- (ट) ब्=म् । बोलीने अनुसरी, सि. हे. ८।१।२३९ कमंघ=कवंघ;
 तंमालु< तंबोलु=ताम्बूल (१. ३०.)
- (ठ) म्=वँ के व् । स्वरद्वयान्तगत म नो वँ थाय छे (सि. हे. ८।
 ४।३९७।) जिंव < जिवँ < जिम (३. १०.); सँवारिउ=
 समारचित (६. १५.) केम्ब (५. २१८.) परंतु रवण्ण=रमण्य*
 (१.३.) दवणा=दमनक (१.१७) पणविवि=प्रणम्य (५.१०७.)
 सवण=श्रमण (५. २०८.) ध्वन्यात्मक अनुस्वारनी केटलीक हाथ-
 प्रतोमां अवगणना थवाने परिणामे वँ ने बदले व् मालम पडे छे; अने
 आ अवगणना एटले सुधी पहाँचे छे के म् मांथी आ प्रमाणे
 परिणत थएला व् नो उ थई जाय छे दा. त. अवरउहउ=
 अपरमुखिन्यः (१. १२.) भउहउ < भमुकाः * (१. ३२.)
 णाउं=नाम (६. १८.)

- अपवादः—केटलीक वार आदि म् नो व् थई जाय छे: दा.
 त. वग्मह=मन्मथ (५. १४.) वग्म=मर्मन् (५. १४; १. १९.)
- (ड) [१] य=जू । शब्दना आदि य् नो ज् थाय छे: दा. त. जइ=
 यदि (२. ३७.) जसु=यस्य (७. ७९.) जूह=शुथ ३०
- [२] य्=ज्जू कर्मणि प्रयोगनो य=ज्जू (पूर्व जो दीर्घ स्वर होय
 तो ह्रस्व करी) करवामां आवे छे: दा. त. किज्जइ=क्रोयते;
 (५ ३५.) दिज्जइ=दीयते
- [३] य्=व्, अ. य् अने व् श्रुतिने परिणामे य् नी केटलीक वार
 अ के व् जेवी ज प्रक्रिया थाय छे: दा. त. आयइं (३. ७.)
 आविज्जइ (३. १३२.) मऊर=मयूर (६. ३२.) हियउ
 =हृदय (२. ५६.)
- [४] य=इ संप्रसारण प्रक्रियाने लीधे तो आ विकार थाय छे
 एटछे ज नहि, परंतु उच्चारणनी समानताने लीधे लहियाओ
 य ने स्थाने इ मूकतां खचकाता नथी. दा. त. पइंपिउ=
 प्रजल्पितं (२. १९७.) केटलीक वार लहियाओ आवा इ ने
 स्थाने ए पण मूके छे देवष (२. ७०) आणष (५. २६७)
- (ढ) र्=ल् । चलण=चरण (६. ५.) सालण=स्मरण (६. ३२.)
 चालीस=चत्वारिंशत् (५. २५०.) सामिसाल=स्वामिसार
 (६. १३९.)
- (ण) ल्=णू । णिडाल=ललाट (१. ४८)
 ल्=र । किर=किल (६. २०.)
- (त) व=वँ । अने वँ=म । [§ ३१. (ठ)] नां जणावेली प्रक्रियानी
 आ प्रतिगामी प्रक्रिया छे. जे हाथप्रत परथी सदर प्रथमां उद्धरण
 लेवामां आव्यां छे, तेमां वँ लखवानी प्रथा नथी. परंतु आ प्रका-
 रनु उच्चारण व्=म् थवानो वच्चे संभवित छे. दा. त. पिहिमि
 =पृथिवी (१. ५३.), षम (२. ४४.) < षव (२. ४२.)=
 षवम् ; परिमिय=परिवृत (२. ६५.); जाम (६. ५.)
 < जाव (२. १८१.) < यावत् ; ताम (६. ६.) < ताव (२.
 १८२.) < तावन् .

વ=અ, ય, ઇ । સંભવ=સંભવઃ દીવ < દીવ=દ્વીપ (૬. ૨.)
 જિવ=જીવ (૬. ૬૬.) પયટ્ટ=પ્રવૃત્ત (૨. ૪૬.) પરંતુ પદટ્ટ=
 પ્રવૃત્ત (૨. ૮૭) પદટ્ટ=પ્રવિષ્ટ (૨. ૭૦) (૨. ૬૫.) દિઅહ
 =દિવસ (૨. ૫૧.). આ પ્રકારના વિકાર માટે ઉચ્ચારણ અને
 તેને અંગે આવતી ય અને વ શ્રુતિ જ જવાબદાર છે.

(થ) શ્=હ । ષહ=ઈટશ (૨. ૨૧.) તે જ પ્રમાણે તેહ, જેદ્; સાહ=
 શશ્વત્ (સિ. હે. ૮. ૪. ૩૬૬)

શ્=સ્ । આ તો સામાન્ય જ પ્રક્રિયા છે. દા ત. દેસ=દેશ;
 ઉપરની ઇટલે શ્=હ્ ની પ્રક્રિયામાં આ અવાન્તર પ્રક્રિયા થઈ
 હોવી જોઈએ. મહારાષ્ટ્રીમાં ઈટશ નું ઈરિસ (૪. ૨૬૮.) અને તે જ
 પ્રમાણે જારિસ અને તારિસ રૂપો છે. અને આ પ્રમાણે
 પ્રાકૃતમાંથી આગળ આવતાં સ્ નો અપભ્રંશમાં હ થયો.

(દ) ષ્=હ । આ પ્રક્રિયા પણ અવાન્તર સ્ થઈને થઈને હોવી જોઈએ.
 ષહ ષહો; ષહુ < ષ્મો < ષ્પઃ ।

ષ્=છ । છ < છહ=ષ્ષ (૫. ૨૫૧.); પાહાણ=પાયાણ (૫. ૧૩૭)

(ધ) સ્=હ । દિઅહ=દિવસ (૨. ૫૧.) છાહનરિ=પદ્ સમતિ
 જર્હિ, તર્હિ < જર્મિસ, તર્મિસ < યર્મિન્ તર્મિન્
 જળહં, જળાહં (< સામ * ષ્ષ્ટો बहुवचननो प्रत्यय)
 =जनानाम् जाणहि=जानासि

(ન) હ । હ ની વિચલનક્રિયાથી કેટલાક અલ્પપ્રાણ સ્પર્શો(=વ્યંજનો)
 સોષ્મ વ્યંજનો બને છે. [§ ૨૧. (વ) [૧]]

કેટલીક વાર સ્=હ બની અલ્પપ્રાણ સ્પર્શ સોષ્મ વ્યંજન બને છે: દા. ત.
 સ્પંદતે < હ્પંદષ * વ્યત્યયથી પ્હંદષ=પંદહ (૬. ૫૨.)

સ્પર્શતિ < હ્પસ્સહ વ્યત્યયથી પ્હસ્સહ=પંસહ (૬. ૮૦.)

કેટલીક વાર સ્પર્શનું સોષ્મત્વ વૈદિક કાલનું ગૂજરાતીમાં માલમ પડે છે:
 દા ત સ્પર્શતિ (વૈદિક ધાતુ; સંસ્કૃત પાશઃ)=ગૂ. પાંચવું

કેટલીક વાર સોષ્મ સ્પર્શનું કારણ હ માં હોતુ ય નથી; અને તે ઇન્ડો-
 આર્યન સોષ્મ સ્પર્શ હોય છે: દા. ત. ઇધ=આહં, દાઘ=દાહ [મરખાવો નિદાઘ]
 ઘાત-ઘાય [મરખાવો હન્, હ, હન્ યોગિકરૂપ] [જુઓ Bloch : L'Indo
 -Aryan. P. 64-61.]

[૧] અનુસ્વારયુક્ત સ્વર પછી હ્ આવે તો હ્=ઘ થાય છે; [૨] અને હ્ પછી જો અનુનાસિક વ્યંજન આવે તો હ્ નો વ્યવચય થઈ, જે વર્ગના અનુનાસિક પછો તે આવ્યો હોય તે વર્ગના ચતુર્થ વર્ગમાં (સોષ્ઠ વ્યંજનમાં), ફેરવાઈ જાય છે. આમાં ઉદાહરણોમાં પણ સોષ્ઠ વ્યંજન હ્ નો પૂર્વકાલીન પણ કોઈ વાર હોય. દા. ત. [૧] સંઘારણ=સંહારણ (૪. ૩૮.) સિંઘ=સિંહ (ધિ. હે. ૮ | ૧ | ૨૬૪.) ૬૦ [૨] ચિંધ=ચિહ્ન, બંધ=બ્રહ્મન્ (૫. ૭) વંધન=બ્રાહ્મણ, (૭. ૧૬.) (સ=૧૩. ૨૪) આસંઘઈ < આસંહઈ * < આશંસતે (૫. ૧૪૦.), સંમરઈ < સમ્હરઈ * < સંસ્મરતિ ૬૦

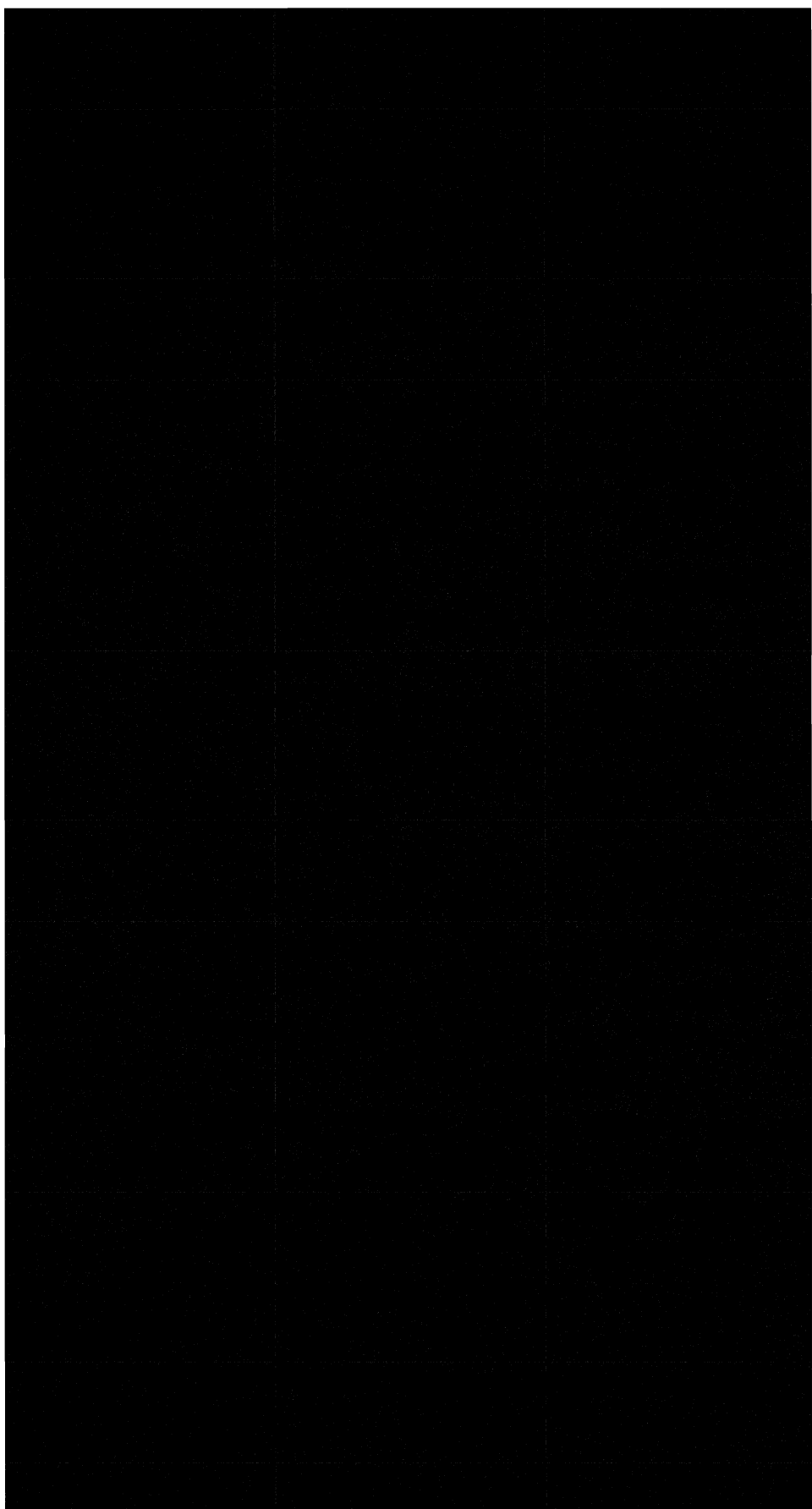
§ ૩૨. વ્યંજનદ્વિભાવ (Doubling of Consonants)

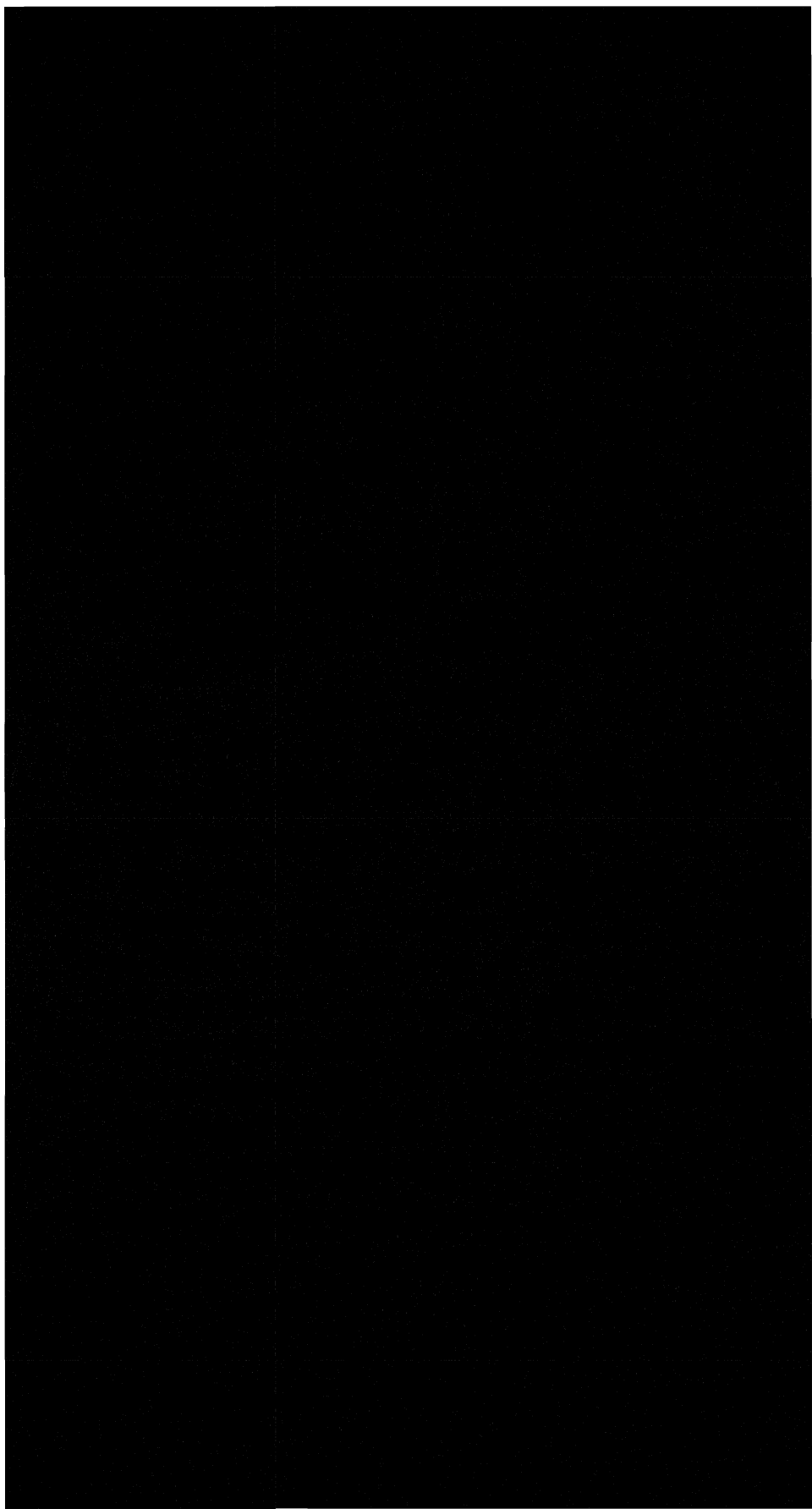
૧સ. હે ૮ | ૨ | ૨૮-૨૯ માં વ્યંજન દ્વિભાવનાં દૃષ્ટાન્તો આપેલાં છે સદર પ્રત્યની ટિપ્પણો (૧. ૫૧)માં પણ આની વિવેચના કરી છે.

પ્રો. પીશલના અભિપ્રાયે કેટલાંક વ્યંજનદ્વિભાવનાં દૃષ્ટાન્તોમાં વૈદિક સ્વરની અસર રહેલી છે: દા ત. જિત્ત=જિત (૫. ૧૭૧.) કેત્યુ=કથા, (૪. ૧૬૪.) ફુટ્ટઈ=સ્ફુટતિ, ઉજ્જુ=ઋજુ ૬૦ આ જ નિયમને આધારે સ્વાર્થ તદ્વિત્ત ઇલ્લ, ઉલ્લ ૬૦ ને તે સમજાવે છે. કેટલીક વાર કાવ્યમાં હંદની આવશ્યકતાને અનુસરી દ્વિભાવ કરવામાં આવે છે. કેટલીક વાર વ્યંજનતત્ત્વ ટકાવવા તથા શબ્દની માત્રા સાચવવા પણ આ પ્રકારે દ્વિત્વ કરવામાં આવે છે દા. ત. અટ્ટિચિ (૫. ૨૦૬.).

દીર્ઘ સ્વર પછીના વ્યંજનને બેવડાવી દીર્ઘ સ્વરને દ્વિત્વ બનાવવાની પ્રક્રિયા પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે: દા. ત. પુજ્જ=પૂજા (૧. ૯૦.) જોવ્વણ=યૌવન (૧. ૯૮.) અહ્ણીણ=આલીન (૧. ૩૩) પહુત્ત=પ્રભૂત (૧. ૭૪.) દુક્કઈ ઢોકતે (૧. ૪૯) ૬૦

કેટલાક વિદ્વાનો પ્રો. પીશલના અભિપ્રાયનો અસ્વીકાર કરે છે; અને દ્વિભાવને ભ્રાન્તાનુકૃતિ (False Analogy) ઇત્યાદિથી સમજાવે છે: દા. ત. ઉપ્પરિ < ઉપરિ (૧. ૫૧) ભ્રાન્તાનુકૃતિ-પરુપ્પર=પરસ્પર જેમાં પ્પ યથાસ્થાન છે સુક્કિઝ < સુકૃત (૬. ૨) ભ્રાન્તાનુકૃતિ-દુક્કિઝ=દુકૃત જેમાં ક્ક યથાસ્થાન છે. પવિસ્સમાણષણ=પ્રવિશતા (૬. ૭૪.) માં સ્સ હંદોમેલ્લા ધાતર અથવા કર્મણિ અને કર્તરિ પ્રયોગનો ભ્રાન્તિથી ઉદ્ભૂત છે. વિણ્ણિ < ઢ્ઠૌ ઇ તિણ્ણિ < ત્રીણિ ની ભ્રાન્તાનુકૃતિ છે. પ્રો. પીશલના અભિપ્રાય કરતાં આ અભિપ્રાય વધારે ઠીક છે.

(૧) જે આદિ સંયુક્ત વ્યંજનનો દ્વિતીય વ્યંજન યૂ, રૂ, લૂ, વૂ હોય તેમાં પ્રથમ વ્યંજન રાક્ષી દ્વિતીયનો ક્ષોપ કરવામાં આવે છે.

યૂ । જોહસિહ=જ્યોતિષિન્ (૩. ૨૧.) ચુક્કી=ચ્યુતા (૩. ૬૧.)
વાવારહ=વ્યાપાર (૧. ૭૮.) ચયહ=ત્યજતિ. (૪.૨૨૪.)
વામોહ=વ્યામોહ (૧. ૬૬.)

રૂ । કીલ=ક્રોડા (૧. ૫૬.) પહિવત્ત=પ્રતિપત્તિ (૧. ૧૦૬.)
સુવ્વહ=શ્રુ+અતિ (૧. ૧૧૦.) પેમ્મ=પ્રેમન્ (૫.૨૩) ૬૦

વૂ । જાલહ=જ્વાલયતિ (૫. ૪૦.) સર=સ્વર (૫. ૨૪૧.) દીવ=
દ્વીપ (૬. ૧.)

(૨) ર ની પૂર્વે સૂ કે કોઈ બીજા વ્યંજન, વૂ ની પૂર્વે સૂ તો કેટલાંક ઉદાહરણોમાં વિપ્રકર્ષ સ્વરનો પ્રક્ષેપ કરવામાં આવે છે; અને લૂ ની પૂર્વે કોઈ પળ વ્યંજન આવ્યો હોય તો પળ આ જ પ્રક્રિયા ધાય છે. (જુઓ §૧૮.)

(૩) સંયોજન (Assimilation): સામાન્ય રીતે આદિ સંયુક્ત વ્યંજનના પ્રકારોમાં આદિ સૂ યુક્ત સંયુક્ત વ્યંજનોમાં સંયોજન થાય છે.

(ક) સૂ+કોઈ પળ વર્ગનો પ્રથમાક્ષર (તાલ્લવ્ય અને મૂર્ધન્ય વર્ગના પ્રથમાક્ષર વિના)=તે જ વર્ગનો દ્વિતીયાક્ષર (આ પ્રક્રિયામાં સૂ=હ થઈ તેનો વ્યત્યય થાય છે અને સ્પર્શને સોભત્વ અર્પે છે) દા. ત. ળંઘ=સ્કંઘ (૩. ૨૦૧)
સ્કલિય=સ્કલિત (૫. ૧૮.) થંભ=સ્તંભ (૬. ૧૦૬.) થુહ=સ્તુતિ (૬. ૧૫૬.) થળ=સ્તન (૧. ૭૪) ફંસહ=સ્પૃશતિ (૬. ૮૦) ફંસહ=સ્પંદતે (૬. ૫૪.) થોવ=સ્તોક (૬. ૫૫.) [જુઓ § ૩૦(ન)]

(ઁ) સૂ+તાલ્લવ્ય અને મૂર્ધન્ય સિવાય કોઈ પળ વર્ગનો દ્વિતીયાક્ષર= તે જ વર્ગનો દ્વિતીયાક્ષર દા. ત. સ્વલહ=સ્વલિત (૧. ૨૬.) થિઅ=સ્થિત (૩. ૫૦.) ફાર=સ્ફાર (૫. ૫૮.)

—પરંતુ સામાન્યતઃ ઉપરનો નિયમ હોવા છતાં કોઈક દૃષ્ટાંતોમાં સૂ=હ ની બસર સોષ્ઠ મ્યંજન પર નિષ્ફળ જતાં બીજા અક્ષરો ઉપર સંક્રમે છે. દા. ત. ફહિય=સ્ફટિક ભવિસયત્તસદ્દામાં વ્યાપૃત છે; છતાં વધારે પ્રચલિત રૂપ ફલિહ=સ્ફટિક (૧. ૬૦) માં અંતિમ અ=હ તે આદિ સૂ ને લીધે. તે જ પ્રમાણે થાહ < હ+થાઅ=સ્થાત*(૫. ૧૨૨.) ચિહુર < શ્ચિકુર * =ચિકુર

(ग) स्न्=ण्ह । ण्हाइवि=स्नात्वा (५. ९०.) परन्तु णेह=स्नेह
(५. १६.) स्म्=स । सरइ=स्मरति (६. १२.) अने सुमरइ
(४. १३५.)

शब्दान्तर्गत संयुक्तव्यंजन.

§ ३८. शब्दान्तर्गत संयुक्त व्यंजन नीचे प्रमाणे अपभ्रंशमां होई शके:—

[१] बन्ने य एक ज प्रकारना व्यंजन होय; दा त. वुत्त, मुक्क खग्ग इ० के प्रथम व्यंजन + द्वितीय (ते ज वर्गना) सोष्म व्यंजन = संयुक्त व्यंजन दा. त. अक्खर, वग्घ, अच्च, वज्झ, अट्ठ, अट्ठ, अत्थ, अद्ध, पुष्फ, सब्भाव इ०

[२] ण्ह, म्ह, ल्ह दा. त. कण्ह, पम्ह, पल्हत्थ (सि. हे. ८ । ४ । २००; जो के अपभ्रंशमांथी ल्ह अट्ठय थतो जाय छे.)

[३] व्यंजन+र (सि. हे. ९ । ४ । ३९८-९९. जुओ § ३७.) केवल बोलीमां, प्रकृष्ट अपभ्रंशमां नहि.

[४] अनुनासिक व्यंजन + व्यंजन, हाथप्रतोमां अनुनासिक व्यंजनने पूर्व स्वर पर अनुस्वार मुकी बताववामां आवे छे दा. त. सिंचइ. छंमुह के छम्मुह इ०

§ ३९. संस्कृतने प्रकृति लेखी, नीचे जणावेली प्रक्रिया अपभ्रंशमां मालम पडे छे:

[१] संयोजन (Assimilation)

(अ) प्रगामी संयोजन (Progressive Assimilation).

(ब) अनुगामी संयोजन (Regressive Assimilation)

(क) विशिष्ट संयोजन (Special Assimilation).

संयोजन थतां संयुक्त स्वरनी पूर्वे दीर्घ स्वर होय तो ते ह्रस्व थाय छे.

[२] प्रतिसंयोजन (Simplification) आ प्रक्रिया संयोजनथी उरुटी ज छे तेथी तेने प्रतिसंयोजन एतुं अभिधान आपेलुं छे.

(अ) संयुक्त व्यंजननी संयुक्तता दूर करवी होय तो तेनी पूर्वना ह्रस्व स्वरने दीर्घ करवो अने संयुक्त व्यंजनने असंयुक्त करवो; दा. त. सहस्स < सहस्त्र (संयोजन); सहास < सहस्स (प्रतिसंयोजन) (३. ६१.) आ

પ્રચારનાં દૃષ્ટાન્તો અપ્રંશમાં બહુ છે. પ્રાકૃતમાં આ પ્રક્રિયાનાં પરિમિત સ્થાનો સિ. હે. ૮ । ૨ । ૧૨ । માં નોંધ્યાં છે.

(બ) સંયુક્ત વ્યંજનની સંયુક્તતા દૂર કરવા, પૂર્વેના સ્વરને અનુસ્વાર અર્પી તેને લીધે બનાવવો અને સંયુક્ત વ્યંજનને અસંયુક્ત કરવો. દા. ત. મંત < મન્ત (૧. ૨૧.) જુઓ સિ. હે. ૮ । ૨ । ૧૨ ।

§ ૪૦. (પ્રગામી સંયોજન) (Progressive Assimilation).

ક્ર + ત = ત્ત । જુત્ત=યુક્ત, રત્ત=રક્ત ।

ક્ર + પ = પ્પ । બપ્પહરાઅ=વાકપતિરાજ ।

ગ્ + ઘ = ઙ્ઙ । મુઙ્ઙ=મુગ્ધ ।

દ્ + ક = ક્ક । છક્ક=ષટ્ક ।

દ્ + ત = ત્ત । છત્તીસ=ષટ્તિશત્ ।

દ્ + પ = પ્પ । છપ્પય=ષટ્પદ ।

ઙ્ + ગ = ગ્ગ । સ્વગ્ગ=સ્વડગ ।

ઙ્ + જ = જ્જ । સજ્જો=પઙ્ગ ।

ઙ્ + વ = વ્વ । છવ્વોસ=ષટ્વિંશતિ ।

ત્ + ક = ક્ક । ઉક્ક=ઉત્ક ।

ત્ + પ = પ્પ । ઉપ્પલ=ઉત્પલ ।

ત્ + ફ = પ્ફ । ઉપ્ફુલ્લ=ઉત્ફુલ્લ ।

દ્ + ગ = ગ્ગ । ડગ્ગીરદ્=ડગ્ગીરતિ ।

દ્ + બ = બ્બ । ઉબ્બોહ=ઉદ્બોધ ।

દ્ + મ = મ્મ । સમ્ભાવ=સમ્ભાવ ।

પ્ + ત = પ્ત । સુપ્ત=સુપ્ત ।

ચ્ + જ = જ્જ । ચુજ્જ=કુજ્જ ।

ષ્ + દ્ = ઢ્ઢ । સઢ્ઢ=શબ્દ ।

ષ્ + ઘ = ઙ્ઙ । લઙ્ઙ=લઙ્ઘ ।

§ ૪૧. અનુગામી સંયોજન (Regressive Assimilation)

(ક) સામાન્ય વ્યંજન+અનુનાસિક વ્યંજન=સામાન્ય વ્યંજનનું દ્વિત્વ

ग् + न = ग्ग । अग्नि=अग्नि ।

त् + न = त्त । सवत्ति=सपत्नी ।

ग् + म = ग्ग । जुग्ग=युग्म ।

क् + म = प्प । रूपिणि=रुक्मिणी ।

त् + म = प्प । अप्पा=आत्मन् ।

परंतु, ज् + ज (ज्ञ) = ञ्ण । आण < अण्णा=आज्ञा (५.२६७)

साण=संज्ञा (५.५५.)

(ख) सामान्य व्यंजन+अन्तःस्थ=सामान्य व्यंजननुं द्वित्वः—

क् + य = क्क । वक्क=वाक्य ।

क् + र = क्क । चक्क=चक्र ।

प् + ल = प्प । विप्पव=विप्लव ।

क् + व = क्क । पिक्क=पक्व ।

अपवादः—द् + व = ष्व । उव्विग्ग=उद्विग्ग । उव्वरिय = उद्वृत
(१.७०.)

(क) अनुनासिक व्यंजन+अन्तःस्थ=अनुनासिकव्यंजननुं द्वित्वः।

न् + य = ण्ण । कण्ण=कन्या । (३. २०.)

इल अने म्र माटे तो वर्णप्रक्षेप करवामां आवे छे. [§ ३४.]

§ ४२. अन्तस्थमां स्वतः द्वित्वने पामता ल् अने व् छे. य् द्वित्वने पामतां ज् मां फरी जाय छे. र् नुं द्वित्व थतुं ज् नथी. अन्तस्थनो अंदर अंदर संयुक्तव्यंजन बने, तो द्वित्वप्रक्रियामां प्रधानत्वनो अनुक्रम ल्, व्, य् छे, दा. त. कल्ल=कल्य (३. ११४.) कव्व=काव्य (४. २.)

दुल्ललिय=दुर्ललित (३. २२.) सव्व=सर्व (३. १७६.)इ.

§. ४३. केटलां संयुक्तव्यंजनोनी विकारप्रक्रिया खास होय छे; जेमांना मुख्यथी मार्गदर्शी प्रक्रियानो उल्लेख ज संक्षेपमां नीचे आपवामां भाव्यो छे.

(क) क्ष्=आदिमां ख्, छ्, झ्, घ् । खार=क्षार (२. ८२.)

खवण=क्षपणक (१३. १५.) छण=क्षण (६. १४८.)

छार=क्षार (७. १४२.) झिज्जइ=क्षीयते (३. ५६.)

घित्त=क्षिप्त (५. २०८.)

શબ્દાન્તર્વર્તી હોય તો, કચ્, ચ્છ, જ્ઞ । કડકચ્=કટાક્ષ (૨. ૭૫) વિષચ્ચેવ=વિષ્ણેષ (૨. ૭૫.); રિચ્છ=ઋક્ષ (૨. ૫૮) તચ્છ=તક્ષ (૨. ૫૮.) વિચ્છોદ્ધ=વિક્ષોમિત (૫. ૭૭.); ઉચ્છર=ઉત્ક્ષર* (૧. ૧૦૩.) કોષ્ઠક વાર હ પળ થાય છે [કચ્ > ચ્ > હ] ઢા. ત. નિહિત્ત=નિક્ષિત (૫. ૧૧૮.) [સિ. હે. ૮. ૨. ૧૭-૨૦.]

(ચ) ઞ, ણ, ણ્સ=ચ્છ । મિચ્છત્ત=મિથ્યાત્વ (૫. ૧૬૩.) અચ્છેરય=આશ્ચર્યક (૬ ૧૧૬.) મચ્છર=મત્સર (૨. ૧૧૩.) ઉચ્છવ=ઉત્સવ (૪. ૨૮૪) અચ્છર=અપ્સરસ્ (૧. ૪૫.) ૬૦ [સિ. હે. ૮. ૨. ૨૧.]

(ગ) ઊષ્માક્ષર+ પ્રથમ અઘોષ વ્યંજન એમ બનેલો સંયુક્ત વ્યંજન શાદિમાં આવતાં દ્વિતીય સોષ્મ અઘોષ વ્યંજન થઈ જાય છે; સ્વરદ્વયાન્તર્ગત એવો સંયુક્ત વ્યંજન આવતાં પ્રથમ અ ણ અને દ્વિતીય સોષ્મ વ્યંજનના બનેલો સંયુક્ત વ્યંજન થાય છે. [§૩૧ ન]]

(ઘ) દન્ત્ય વ્યંજનને સ્થાને તાલબ્યનો આદેશ:—ત્ય, થ્ય, ઘ્ય, ધ્ય=ચ્ચ, ચ્છ, જ્જ, જ્ઞ । અચ્ચંત્ત=અત્યન્ત (૩. ૬) પચ્ચકચ્=પ્રત્યક્ષ (૨. ૪૧), મિચ્છત્ત=મિથ્યાત્વ (૫. ૧૬૩); અચ્ચુ=અઘ (૧. ૯૫.) ઉચ્ચાણ=ઉચ્ચાન (૧. ૧૪.); મચ્ચ્ચ=મધ્ય (૧. ૩૪) જુચ્ચ્ચહી=યુધ્યત (૧. ૪૭); સિ. હે. ૮. ૨. ૧૫. ત્વ-થ્વ-ઢ્-ઢ્વાં ચ-ચ્-જ જ્ઞાઃ ક્વ-ચિત્ । નાં ઉદાહરણો માગ્યે જ મળે છે એટલે નોધ્યા નથી.

(ઙ) દન્ત્ય વ્યંજનને સ્થાને મૂઘ્ન્યનો આદેશ:—પદ્દ્દ્=પ્રવૃત્ત (૩. ૧૮૭.) મદ્દ્દ્=મૃત્તિકા (૧૩ ૧) પદ્દ્દ્=પત્તન (૧ ૭) વદ્દ્દ્=વર્તિ (૨. ૮૭.) વિચ્છદ્દ્=વિચ્છર્દ (૨. ૧૦૫.) ચ્છિદ્દ્=ચ્છિદ્ (૧૧ ૬૫) વિચ્ચદ્દ્=વિદગ્ધ (૧ ૯૧.) વદ્દ્દ્વિય=વર્ધિત (૧. ૧૩૫.) થદ્દ્દ્=સ્તબ્ધ (૧૦. ૨૪.) ગાંઠવાલ=ગ્રન્થિપાલ (૧ ૧૭.) ૬ [સિ. હે. ૮. ૨. ૩૫-૪૧.]

(ઠ) સંયોજન (Assimilation) અથવા ભાષાવિશિષ્ટતા (dialectal peculiarity) થી બનેલા ત્ત, પ્પ, ક્ક કેટલીક વાર એકબીજાને સ્થાને ફેરવદલ થાય છે. ઢા. ત. ચુક્ક < ચુત્ત < ચ્યુત (૩. ૬૯.); જુપ્પઇ < જુત્તઇ < મૂઠ્ઠદંત ચુત્ત.માંથી ક્રિયાપદ (૩ ૮૨.); લુક્ક < લુત્ત < લુત્ત (૪. ૨૭૮.); બુક્ક અથવા બુક્ક < બુત્ત < વક્ત * (૫. ૨૭૨=બોક્ક; વિ.

हे. ८. ४. ९८=बुक्कइ); सवक्कि < सवत्ति < सपत्नी (जुओ लक्ष्मण-गणिन्-सुपासनाहचरिय, प्रस्तावना. सं. पं. हरगोविन्ददास. आ शब्द ते ग्रंथमां व्यापृत छे.) कप्पइ < कत्तइ < सं. √कृत् (सि. हे. ८. ४. ३५७)

(ज) षण=ट्ट । विट्टु < विण्हु < विण्णु (५. २१४)

(झ) ह्म=म्भ । जिंभा=जिह्वा (३. ८.), जो के जीहा (१. १२२) पण रूप छे. विंभिउ < विंभिहउ < विस्मित (१. ६.)

रूपरचना

१. नामरूप.

§ ४४. व्यंजनान्त नाम अपभ्रंशमांथी वस्तुतः अदृश्य ज थई गया छे; तो पण कोइ वार वपरायलां दीठमां आवे छे. त्, न्, स्-व्यंजनान्त नामोना अवशेष कदीक दृष्टिगोचर थाय छे. दा. त. वंभाण=ब्रह्माणः (२. १०७.) रायाणो=राजानः (४. २२५.) वइणो=व्रतिनः (४. २२८.) आवा अव-शेषो अर्धमागधीमां अने तेना पछी प्राकृतमां वधारे छे. अपभ्रंशमां तो लगभग लुप्त ज छे.

व्यंजनान्त नामोमां वे प्रकारना फेरफार करवामां आवे छे: [१] केटलीक वार अन्त्य व्यंजन दूर करवामां आवे छे: दा. त. मण=मनस् (१. ९२.) जग=जगत् (६. ४३.) अप्प=आत्मन् (७. ६०.) मणहारि=मनोहारिणी (५. १७९.) [२] केटलीक वार अन्त्य व्यंजनमां अ ऊमेरी अकारान्त नाम प्रमाणे तेनी गणना थाय छे; स्त्रीलिंगे आ के इ ऊमेरवामां आवे छे. दा. त. जुवाण=युवन् (५. ११०), आउस=आयुष् (२. १९.) अप्पण=आत्मन् (७. ५६.) इ. [३] ऋकारान्त नामना ऋ=अर करवामां आवे छे. दा. त. पियर=पितृ (४. ८९.) भायर=भ्रातृ (५. १.) इ८; पण भत्तार=भर्तृ (५. ३१.) सस=स्वस्त् (३. ६६.); माय, माइ=मातृ (३. १०७); भाइ=भ्रातृ (१. १४५.) इ० संस्कृतानुसारी विकृति छे. [४] अत्-अन्ती वर्तमानकृदन्तो अने वत्-अन्ती नामना अन्त अन्त अने वन्त थई जाय छे. मत् नो मन्त के वन्त थई जाय छे. कोइ वार प्राकृतने अनुसारी त् एकलो पण त्यजी देवामां आवे छे दा. त. भयव=भगवत् [५] स्त्रीलिंगी आकारान्त अने ईकारान्त नामनो अन्त्य स्वर ह्रस्वित करवामां आवे छे. दा. त. कील=

क्रीडा, सियय=सिकता (१. ८६.) पडिम=प्रतिमा (१. ८७.) पुज्ज
=पूजा (१. ९०); वेणि=वेणी (३. २४.) मालइ=मालती (३. ३१)
सयलिधि=सैरन्धी (३. ३२.) किंकरि=किंकरी (३. ३३.) जवळ्ळे ज
दीर्घ स्वर राखवामां आवे छे. दा. त. जिभा=जिह्वा (३. ८.) कोइ वार
आकारान्त ह्रस्वित करी तेमां इ लमेरी, इकारान्त करवामां आवे छे. दा. त.
णिसि=निशा (१. २.) कहि=कथा (३. १८७.)

आ प्रमाणे पुल्लिंग, स्त्रीलिंग अने नपुंसकलिंगमां, अ. इ अने उ-अन्तनां
ज नाम होय छे. आ, ई, ऊ—अन्तमां स्त्रीलिङ्गी नामो विकल्पे आवे छे.

§ ४५. अपभ्रंशमां बे ज वचन होय छे—एकवचन अने अनेकवचन.
दो, बे ए बे द्विवचननां रूप सिवाय अपभ्रंशमां द्विवचन नथी.

§ ४६. सामान्य रीते अपभ्रंशमां जाति संस्कृतने अनुसरे छे. परंतु तेमांय
अव्यवस्था तो छे ज. तेटला ज माटे सि. हे. ८. ४. ४४५ मां लिंगने अप-
भ्रंश विषये अतन्त्र कथुं छे. दा. त. कडक्खइं=कटाक्षान् (६. ९९.),
देसइं=देशान् (६. १००), आरंभइं=आरंभान् (६. १०७.) इ.

§ ४७. संस्कृतनी सरखामणीमां पाली अने प्राकृतमां विभक्तिओनो हास
थएलो छे. पालीमां पण चोथी अने छट्ठी विभक्तिओनो भेद अट्ठय थतो जाय
छे. अपभ्रंशमां तो विभक्तिओनो हास एथी पण अधिक छे. प्राकृतमां देखा
देतो चतुर्थी अने छट्ठीनो भेदाभाव (वररुचि. प्राकृतप्रकाश ६. ६४. चंड. २.
१३.) अपभ्रंशमां तो छे ज. चतुर्थी अने द्वितीयानो भेद कोइ वार नष्ट थाय
छे. (जुओ अ. पा टिप्पणी. १. ९४-९७-१०७). सप्तमी अने तृतीयानां
एकवचन अने अनेकवचननां रूप केटलेक दरजे सरखां बनी जाय छे. प्रथमा
अने द्वितीयानो भेद पण झालो रहेनो नथी. कोइवार पंचमी अने षष्ठीनां एक
वचन पण सरखां थई जाय छे. आ बधी बाबतो नीचेनां रूप उपरथी स्पष्ट थशे.

§ ४८. अकारान्तनामनां रूप (पुल्लिंग)

नीचे एक ज नाम लईने सुगमता खातर रूप आपवामां आवेलां छे.

पुत्त (पुल्लिंग)

एकवचनः—

प्रथमा. पुत्तु (१. ४.) पुत्त (१. ६) पुत्तो (५. ५३.) पुत्तउ (१. ६२.)
पुत्तउं (१. ३.)

द्वितीया. पुत्रु (१. ८७.) पुत्त (२. ८.) पुत्तहो (१. १०७.) पुत्तं (६. २९)

तृतीया. पुत्तेण (१. १०२.) पुत्तिण (१. ११५.) पुत्ते (१. ८०.) पुत्ते
(१. १०.) पुत्ति (६. १६.) पुत्ति (५. ९६.) पुत्तइं (५. १००)
पुत्तेणं (४. १६९)

पंचमी. पुत्तहें (३. ११३) पुत्तहु (५. ३४) पुत्तहो (४. १७५)

चतुर्थी-षष्ठी. पुत्तस्स (६. १६४) पुत्तस्सु (१४. गीत. ५) पुत्तहो (१. १०४.
१०५.) पुत्तहु (९. ३६.)

सप्तमी. पुत्ति (६. ५.) पुत्ते (१. ११४.) पुत्तइं (४. २७४.) पुत्तइ (७.
७८.) पुत्तए (१. १.) पुत्तम्मि (६. १५८.)

संबोधन. पुत्त (३. १८२.) पुत्ता (७. २८.)

अनेकवचनः—

प्रथमा. पुत्त (१. ७.) पुत्ता (१. ९६.)

द्वितीया. पुत्त (२. ९) पुत्ता (२. ९.)

तृतीया. पुत्तहिं (१. ६९.) पुत्तहि (१. ५८.) पुत्तेहि (१. ५७.) पुत्तेहिं
(१. ५७.) पुत्तिहिं (१. १२०.) पुत्तिहि (१. ५८.)

पंचमी [पुत्तहुं], पुत्तहं (९. १९.)

चतुर्थी-षष्ठी. पुत्ताणं (४. २३१.) पुत्ताण (६. १६५.) पुत्तहं (१. ७३.)
पुत्तह (७. ६.) पुत्ताहं (७. ९.)

सप्तमी. पुत्तहिं (५. १५३.) पुत्तेसु (६. ७८.) पुत्तिहिं (३. २३.)

संबोधन. पुत्तहो (१. ९४.) पुत्तहु (१३. ३९; ३. १८१.)

(क) उपरनां रूपाख्यानामां पुत्तो, पुत्तं, पुत्ताणं, पुत्तम्मि चोक्खां
महाराष्ट्री प्राकृतनां रूपे छे.

(ख) पांचमी, षष्ठी विभक्ति वरुचे पण संभ्रम थई गयो छे. विभक्ति-
व्यापारनी निरंकुशता जोवी होय तो प्रस्तुत ग्रंथमां घणे स्थळे मळी आवशे,
दा. त. उद्धरण १. कडवड. १२. वपरायलां रूपाख्यानां पण ते ज बतावे छे.

(ग) अनादर षष्ठीना प्रयोगनुं उदाहरणः पेक्खंतहं रायहं मुच्छ
गय । (३. ७२.) सति सप्तमीः विमले विहाणए कियए पयाणए
उययइरिसिहरे रवि दीसइ । (१. १.) बीजे स्थळे पइं जीधंतण

મહુ ણહી ભઇય અવત્થા । (૩. ૧૦.) અહિં સપ્તમીને સ્થાને તૃતીયા યોજી છે, જે બતાવે છે કે તૃતીયા અને સપ્તમી વચ્ચે મહુ જ સંત્રમ થયેલો હોવો જોઈએ.

(ઘ) ઉપરનાં રૂપાહ્યાનોમાં નાસિક્યતા (Nasality) પ્રત્યેના દુર્લક્ષણી તથા ઍ અને ઙ, તેમ જ ઓ અને ઊ ની ધ્રામકતાથી નૂતન રૂપો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં છે.

(ચ) ઉદ્ધરણ ૧૨. અને ૧૩. અનુક્રમે કથ્હ અને સરહના દોહાકોશમાંથી લેવામાં આવ્યાં છે. તેમાં કેટલાંક યાસ રૂપાહ્યાનો દેખાય છે. તે મુખ્યત્વે કરીને બોલી વિશેષો (Dialectal Peculiarities) અને અર્વાચીનતાનાં ચિહ્ન છે. આ સંબંધી ચર્ચા પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણની ટિપ્પણીમાં આપેલી પ્રસ્તાવનામાં કરવામાં આવેલી છે તે જોવી.

(છ) કેટલીક વાર હંદની યાતર વિભક્તિ પ્રત્યયોનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. ઢા. ત. જિણજમ્મણ અમર પરાઇય (૨. ૧૮.) સરિપવાહ મિહુણં ણાસંતં (૧. ૮.) વાહિ મિચ્છ તં જણં દુરવ્વસેણં સ્વદ્ધયં (૬. ૧૧.) ૩૦

§ ૪૯. અકારાન્ત નપુંસકલિંગી નામનાં રૂપ.

ફલ.

એકવચન

અનેકવચન

પ્રથમા-દ્વિતીયા. ફલુ (૧. ૩૬.)

ફલાઈ-ઈ (૧. ૧૨૭.)

ફલ (૧૩. ૧૯.)

ફલઈ-ઈ (૧. ૩૭.)

અવશિષ્ટ રૂપ અકારાન્ત પુલ્લિંગી નામનાં રૂપ પ્રમાણે થાય છે.

§ ૫૦. ઇકારાન્ત અને ઉકારાન્ત નામનાં રૂપ (પુલ્લિંગ અને નપુંસકલિંગ)

પુલ્લિંગ અને નપુંસકલિંગ વચ્ચે કાંઈ પળ ફેર નથી. નપુંસકલિંગમાં વારિઈ-વારીઈ કે મહુઈ-મહૂઈ પ્રથમા, દ્વિતીયા અનેકવચનમાં શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ હોય; પરન્તુ પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં તે પ્રયોજિત નથી.

મૂલે ય ઙ અને ઊ અન્તવાઝાં નામો જ ઓહાં વપરાયઝાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે; અને વઝી તેમાં પળ તે નામોને ઘણી વાર ય < ક સ્વાર્થ પ્રસ્યય લગાડી અકારાન્ત નામ જેવાં રૂપાહ્યાનો તેનાં કરવામાં આવે છે. ઢા. ત. સમ્માઈટ્ટિઊ (૭. ૫૪.) જોઈયા (૭. ૫૯.) જોઈય (૭. ૬૪.) ણાણિયહં

(૭.૮૧.) અગિયમ્ (૭. ૧. ઇકારાન્ત સ્ત્રીલિંગી નામના રૂપની શ્રાન્તાનુકૃતિ) જોઈસિયર્હિં (૫. ૧૦૭). આ ઉપરાંત એ પણ માલમ્ પડે છે કે રૂપાલ્યાનોના જ્યાં પ્રત્યયો છે, ત્યાં લગભગ સરસા જ પ્રત્યયો છે. પ્રથમા, દ્વિતીયા અને સંબોધન વિભક્તિને તો પ્રત્યયો જ નથી. ઇન્ અન્તવાઢાં નામોમાં ન્ ઘળીવાર લ્યજી દેવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેનાં રૂપો ઇકારાન્ત નામ જેવાં જ કરવામાં આવે છે.

એકવચન

અનેકવચન

પ્રથમા ગિરિ (૨. ૧૦૦)	પરમેટ્ટિ (૩. ૫૦.)
ગુરુ (૮. ૧.)	રવિદુ (૪. ૨૭૮.)
દ્વિતીયા ગિરિ (૩. ૯૭.)	પરમિટ્ટિ (૬. ૪૭.)
સિસુ (૫. ૨૫.)	ગુરુ (૭. ૭.)
તૃતીયા કરિણા (૫. ૧૩૭.) બહુષં (૭. ૧૧૨)	ળાળિર્હિં (૫. ૧૪૯.)
બલિણા (૫. ૧૯૩.) બહુયઈં (૮. ૧૫)	ભાઈર્હિં (૫. ૨૭૭.)
પહુળા (૫. ૨૯૨.) મંતિઈં (૫. ૧૮૮.)	
બહર્વિ (૪. ૧૫.)	
પંચમી [ગિરિહે] મહુળો (૪. ૨૨૯.)	[ગિરિહુ]
ચતુર્થી-ષષ્ઠી રહુવઈહે (૨. ૨૨.)	જોઈર્હિં (૭. ૩૭.)
કરિહો (૩. ૮૭.)	ળાળિર્હિં (૭. ૧૧૨)
પંડુહિ (૩. ૧૪૯.)	ભાઈળં (૪. ૨૩૧.)
હરિર્હિ (૪. ૧૬૨.)	રિસિર્હિં (૫. ૨૦૬)
ભાળુર્હિં (૪. ૧૮૫.) જગવઈળો (૪. ૨૨૮.)	
કુલસામિર્હિં (૫. ૪૫.) વિટ્ટુર્હિં (૫. ૨૩૧.)	
સપ્તમી સુર્હિર્હિં (૫. ૧૯૬.)	[ગિરિહું]
સંબોધન સિર્હિ (૨. ૧૨૫.)	[ગિરિ]

§ ૫૧. આકારાન્ત સ્ત્રીલિંગી નામનાં રૂપ

આગળ આપણે જોઈ ગયા તે પ્રમાણે આકારાન્ત સ્ત્રીલિંગી નામનો અન્તિમ આ હ્રસ્વ કરી દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યય લગાડવા લાયક બે મૂલરૂપ બને છે. ડા. ત. માલ અને માલા.

માલા

	ફક્તચન	અનેકવચન
પ્રથમા	માલા (૧. ૩૬.) માલ (૧. ૨૨.)	માલાઝ (૧. ૩૧.) માલઝ (૧. ૪૦.)
દ્વિતીયા	[માલા] માલ (૧. ૫૬.)	માલાઝ (૨. ૧૮૮.) માલઝ (૩. ૨૧.)
તૃતીયા	માલાહ (૧. ૨૩.) માલહ (૩.૧૧૪.) માલાષ (૧.૮૧.) માલષ (૧.૬૭.) માલહે (૨.૮૩.)	[માલાહિં] માલહિં (૪.૨૧૮.)
પંચમી	[માલહે-માલાહે]	[માલાહુ-માલહુ]
ચતુર્થી-ષષ્ઠી	માલહે (૨. ૨૪.) માલહેં (૨.૧૩૭.) માલહિ (૨.૭૩.) માલહિં (૩.૧૧૦.) માલહો (૩.૧૧૫.)	માલહં (૩. ૭૭.)
સપ્તમી	માલહે (૩. ૧૧૪.) માલષ (૪. ૧૧૨.)	[માલહિં-માલાહિં]
સંબોધન	માલ (૨. ૫૨.)	[માલઝ-માલાઝ]

§ ૫૨. ીકારાન્ત છીલિંગી નામનાં રૂપઃ—

કેટલાંક છીલિંગી આકારાન્ત નામનો અન્ય આ હ્રસ્વિત કરવામાં આવે છે તે આપને જોયું. (§ ૫૧.) આવાં નામોને અન્તે ી કોઈવાર લગાડવામાં આવે છે. દા. ત. બાલી (૧. ૨૨) ણિસિ (૧. ૨.) વસુંધરી (૨. ૬૪.) પરમેસરી (૨. ૭૧.) ૬૦ વિશેષણનાં છીલિંગી રૂપ પળ ી લગાડીને કરવામાં આવે છે. દા. ત. જુઓ ઉદ્ધરણ ૨. કહવક ૩. છીલિંગી ીકારાન્ત નામનાં રૂપો ીકારાન્ત છીલિંગી નામનાં રૂપથી જુદાં નથી. ીકારાન્ત છીલિંગી નામ આમે ય સંસ્કૃતમાં તો ઓઠાં છે જ; પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં વહુ (૧.૪૬.) અને વહૂહિં (૨.૧૪૦) ી બે રૂપો જ ઘપરાયલાં છે. આકારાન્ત છીલિંગી નામનાં રૂપ જેવાં જ ીકારાન્ત નામનાં રૂપ છે.

	एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा	तरुणि (५. १४.) रिद्धी (५. ६६.) भडारी (५. ७५.)	तरंगिणीउ (१. ३२.) णारिउ (३. ७५.) कुमारिउं (५. १७९.)
द्वितीया	महि (५. ९३.) अवकखडी (७. ७१.)	जणदिट्टिउ (५. ८६.) गाहिणीउ (६. १३२.)
तृतीया	घरिणिण (५. १५७.) विलासिणिआण (५. १२१.)	विरहंतिहि (५. ३२.)
पंचमी	[तरुणिहे]	[तरुणिहु]
चतुर्थी-षष्ठी	महएविहे (३. ४८.) पुत्तिहिं (५. १०८.) भूमिहिं (५. २२८.)	पाणियहारिहु (६. ११२.)
सप्तमी	पहरंतिहिं (५. १६२.) मुट्टिण (५. २८७.) सिद्धिहि (७. २५.) रयणिहे (३. ११४.) तुंगिहे (३. ११६.)	वाविहिं (५. ४५.) कामिणिहिं (३. १२८.)
संबोधन	माह (३. १०७.) पंचालि (३. १०९.)	[तरुणिहो]

२. सर्वनामरूप

§ ६३. प्रथमपुरुषवाचक सर्वनामः—

	एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा	हउं (२. २१८.) मइ (२. १७५.)	[अमहे] अमहइ (२. ५१.)
द्वितीया	मइ (१. २.) मइं (३. ६४.) मं (११. ११.)	[अमहे, अमहइ]
तृतीया	मइं (२. १७१.) मइ (१. ११६.)	[अमहेहिं] अमहहिं (६. १४०.)
	मण (६. १६६.)	
पंचमी	महु (३. ११६.) [मज्झु]	[अमहहं]
चतुर्थी-षष्ठी	महु (२. ३२.) मज्झु (६. १७.)	अमहाण (६. १६७.)
	महुं (५. २९५)	[अमहहं]
सप्तमी	[मइं]	[अमहासु]

§ ५४. द्वितीयपुरुषवाचक सर्वनामः—

एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा तुहं (३. १९६.) तुहु (२. २१.)	[तुम्हइं, तुम्हे]
द्वितीया पइं (३. ६०.)	[तुम्हइं, तुम्हे]
तृतीया पइ (२. ८९.) पइं (३. १२.)	[तुम्हेहिं]
तइं (३. १४५.)	तुम्हइं (५. २७४.)
पंचमी [तउ, तुज्झु, तुध्र *]	[तुम्हइं]
चतुर्थी-षष्ठी तउ (२. १६८.)	तुम्ह (३. ९४.)
तुह (४. १५१.)	तुम्हइ (२. ६३.)
तुज्झ (४. २७०.)	तम्हाण (१. १६६.)
तुज्झु (५. ४७.) [तुध्र *]	तुम्हह-हं (३. ४६.)
सप्तमी तुह (५. ४८.) [तइं]	[तुम्हासु]

§ ५५. दर्शक सर्वनामः—

एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा [पु.] सो (१. २९.) सु (६. ८९.)	[पु.] ते (१. २४.)
स (५. १४८.)	
[स्त्री.] सा (१. १०९.) स (३. ६८.)	[स्त्री.] ताउ (१. ३२.)
	ति (२. ७६.)
[न.] तं (१. ३६.) तं तु (११. ६.)	[न.] ताइं (१. २५.)
द्वितीया [पु.] तं (१. ५०.)	[पु.] [ते]
[स्त्री.] तं (१. ७६.)	[स्त्री.] [ताउ]
[न.] तं (१. १३४.)	[न.] [ताइं]
तृतीया [पु.] तेण (१. ११३.) तें (२. २०१.)	[पु.] तेहिं (१. १३३.)
तइं (३. १८.) तेणं (६. १६६.)	ताहं (२. १७.)
ति (९. ८.)	तेहि (३. ५९.)
[स्त्री.] ताइं (२. १७८.) [तिष्, तीष्, ताष्, तष्]	[स्त्री.] तेहि (२. ५०.)
पंचमी [पु.] तहे (४. १९८.) तउ (४. १७६.)	[पु.] [तहु]
[स्त्री.] [ताहे-तहे]	[स्त्री.] [ताहिं]

षष्ठी [पु.] तासु (१.१११.) तहो (१.६०.) [पु.] तहु (१. ३५.)
 तहि (२. ८४.) तसु (७. ७९)
 तहु (५. ९.) तहि (५.१८.)
 [स्त्री.] तिह (२. १४४.) [स्त्री.] ताहि (१. १३२.)
 ताहि (५. २६६.)

सप्तमी [पु.] तहिं (१. १०६.) [पु.] तहिं
 तहि (२. ११२.)
 [स्त्री.] तहि (२. १४१.) [स्त्री.] [ताहिं]
 तहिं (७. १०३.)

॥ ५६. संबंधी सर्वनामः—

एकवचन	अनेकवचन
प्रथमा [पु.] जो (१.२९.) जु (७.१३५.) [स्त्री.] जा (१. १०९) [न.] जं (१. २६.)	[पु.] जे (१. २४.) [स्त्री.] जाउ (१. ३२.) [न.] जाइं (७. १०६.)
द्वितीया [पु.] [जं] [स्त्री.] [जं] [न.] जं जु (११. ६.)	[पु.] [जे] [स्त्री.] [जाउ] [न.] [जाइं]
तृतीया [पु.] जेण (१.५.) जिं (४.२६९.) जें (५. ९.) [स्त्री.] [जाइं, जापैं, जिण ३०]	[पु.] जेहिं (४. ११०.) [स्त्री.] जेहिं (२. ४९.)
पंचमी [पु.] जउ (३. ५७.) [जहे] [स्त्री.] [जाहे]	[पु.] जहु [स्त्री.] [जाहिं]
चतुर्थी-षष्ठी [पु.] जासु (१.१०.) जसु (१.८०.) जस्स (६. ६२.) [जहो] [स्त्री.] जाहि (२. ४८.)	[पु.] जाहं-जाह (४.१०८.) [स्त्री.] [जाहिं]
सप्तमी [पु.] जहिं (७. १०४.) जम्मि (५.२६.) [स्त्री.] [जहि]	[पु.] [जहिं] [स्त्री.] [जाहिं]

§ ૫૭. પ્રશ્નાર્થ અને અનિશ્ચિત સર્વનામ:—

અકવચન	અનેકવચન
પ્રથમા- [પુ.] કો (૨. ૧૩.) કુ (૭. ૬૯.)	[પુ.] કે (૧. ૫૪.)
દ્વિતીયા. [સ્ત્રી.] કા (૧. ૬૬.) ક (૫. ૧૧)	[સ્ત્રી.] કાયડ(૧.૧૮)[કાડ]
[ન.] કિં (૧. ૯૫.)	[ન.] કાઈ (૫. ૨૬૮.)
તૃતીયા. [પુ.] કેણ (૧.૧૧૬.) કઈ (૧૧.૨૧.)	[પુ.] કેહિં (૮. ૨૨૫.)
[સ્ત્રી.] કાઈ (૨. ૧૧) [કાણ]	[સ્ત્રી.] કેહિ(૪.૨૩૪.)[કાહિ]
પંચમી. [પુ] કડ (૮. ૧૯૭.) [કહે]	[પુ.] [કહુ]
[સ્ત્રી.] [કાહે]	[સ્ત્રી.] [કાહિં]
ચતુર્થી-ષષ્ઠી. [પુ.] કહો (૩.૯૨.) કહુ (૪.૧૧૯.)	[પુ.] કાહં-હ (૪. ૨૯૩.)
કસ્સ (૬. ૯૫.) કાસુ (૫. ૯૮.)	
[સ્ત્રી.] કાહિં (૫. ૧૪.) કાહિ (૫.૧૫.)	[સ્ત્રી.] કાહિ (૪. ૨૯૩)
સપ્તમી [પુ.] કહિ (૩.૧૭૨.) કહિં (૬.૨૮.)	[પુ.] [કહિં]
[સ્ત્રી.] [કાહિં]	[સ્ત્રી.] [કાહિં]

(ક) અનિશ્ચિત સર્વનામ પિ, વિ, મિ, ઇ < સં. અપિ, ચિ < સં. ચિત્ લગાડવાથી બને છે. દા. ત. ૧. ૬૬; ૧.૫૭; ૭.૧૧; ૬. ૨૬-૨૮. ૬૦

(લ) કિં અને કાઈ (૫. ૨૬૮.) અવ્યય તરીકે પણ વપરાય છે.

(ગ) કવણ (ગૂ. કોણ) પ્રશ્નાર્થ સર્વનામ તરીકે વપરાય છે. દા. ત. કવણુ (૩. ૧૧૦) કવણ [સ્ત્રી.] (૨. ૧૨૨.) ૬૦

§ ૫૮. 'ઘ, ઘઞ < સં. ઘતદ્; ઘહ < સં. ઘષ: ।' નાં રૂપ:—

અકવચન	અનેકવચન
પ્રથમા- [પુ.] ઘડ (૧.૧૩૩.) ઘડ (૨.૧૩૯.)	[પુ] ઘહા
દ્વિતીયા ઘહુ (૨.૧૨૬.) ઘહુડ (૫.૧૮૯.)	[સ્ત્રી.] [ઘહીર]
ઘહ (૨.૮૯.) ઘડ (૨. ૧૭૮.)	[ન.] [ઘહં, ઘયઈ,
[સ્ત્રી.] ઘહો (૩. ૯૦.)	ઘહાઈ, ઘયાઈ]
તૃતીયા [પુ.] ઘણ (૧. ૧૧૫.)	[પુ.] [ઘહિં, ઘઘહિં,
ઘણે (૫. ૧૯૪.) ઘે (૧૧. ૧૪.)	ઘણહિં]
ઘણહ (૬. ૧૨.)	[સ્ત્રી.] [ઘયાહિં]

પંચમી [ણ્યહે]

[પુ.] [ણ્યહં]

[સ્ત્રી.] [ણ્યાહિં]

ચતુર્થી-ષષ્ઠી [પુ.] ણ્યહો (૪. ૧૭૪.)

[પુ.] [ણ્યાહં]

[સ્ત્રી.] [ણ્યહે]

[સ્ત્રી.] [ણ્યાહિં]

સત્તમી [પુ.] ણ્યહૈ (૬. ૪૫.)

[પુ.] [ણ્યહિં]

[સ્ત્રી.] [ણ્યાહિં]

§ ૬૯, આખ. અ=ઈદમ્

આ સર્વનામનાં થોડાંક રૂપ પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં બપરાયલાં છે. દા ત. તૃતીયા આણં (૪. ૧૭૧.); ષષ્ઠી-આયહો [પુ.] (૨. ૩૦.); આયહે [સ્ત્રી.] (૩. ૬૬.)-અનેકવચન આયહં [પુ.] (૧. ૧૦.); દ્વિતીયા અનેકવચન [ન.] આયહં (૨. ૨૧૦).

§ ૬૦. સ્વવાચક સર્વનામ અપ્પણ, અપ્પ < સં. આત્મન્ માંથી બને છે; અને તેનાં રૂપ અકારાન્ત નામના જેવાં થાય છે.

બીજાં સર્વનામ જેવાં કે સવ્વ, અણ્ણ, ણ્ણક ઇન્નાં રૂપ સામાન્યતઃ જ (યદ્) અને ત (તદ્)ના જેવાં જ થાય છે.

§ ૬૧. સર્વનામમાંથી બનતાં વિશેષણો અને અવ્યયોના પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે.

(ક) [૧.] પરિમાણવાચક વિશેષણ:—

(અ) ણ્ણત્તિહ (૧. ૧૦૭), તેત્તિહ, જેત્તિહ, કેત્તિહ (૩. ૧૦૮.)

(આ) ણ્ણત્તહહ (૧. ૧૦૭.) તેત્તહહ, જેત્તહહ, કેત્તહહ (૩. ૧૨૯.)

(ઇ) ણ્ણવહહ (=ણ્ણવહુ ૨. ૧૩૧.) તેહહહ (=તેવહુ ૫. ૨૧૪) જેવહહ, કેવહહ (સિ. હે. ૮. ૪. ૪૦૭)

(ઈ) ણ્ણત્તુલ, તેત્તુલ, જેત્તુલ, કેત્તુલ (સિ. હે. ૮. ૪. ૪૦૭.)

[૨.] ગુણવાચક વિશેષણ:—

(અ) અહ્ણસહ (૧૨. ૧૩.) તહ્ણસહ, જહ્ણસહ (૧૦. ૯.) કહ્ણસહ (૧૭. ૯.)

(આ) ણ્ણહહ (૫. ૧૪૯.) તેહહ, (૭. ૨૬.) જેહહ (૫. ૯૪.) ક્રેહહ (૫. ૯૪.)

(ઇ) ણ્ણરિસ (૪. ૨૬૮.), અમ્હારિસ (૪. ૧૯૯.), તુમ્હારિસ (૩. ૧૨.)

(સ્ત્ર) [૧.] સ્થલવાચક અવ્યય:—

(અ) દ્વિત્યુ (૧. ૬૮.), જિત્યુ, જેત્યુ, તિત્યુ (૬. ૬.)
તેત્યુ, કેત્યુ; વઠ્ઠી જેત્યહો (=જત્યહો ૨. ૬૭.)
તેત્યહો (૩. ૧૩૩.)

(આ) દ્વહ (ષષ્ટીનું રૂપ; ૨.૧૧૦.) જહિં, તહિં, કહિં જે
સર્વનામનાં સ્ત્રીનાં રૂપ છે તે પળ અવ્યયો તરીકે વપરાય છે.

(ઈ) જડ (૩.૧૭.) તડ (૩.૧૭.) કડ (ધિ. દે. ૮. ૪. ૪૧૬.)

(ઈ) ણત્તહે, જેત્તહે (૧. ૪૨), તેત્તહે (૧. ૧૪૨.), કેત્તહે
અણ્ણેત્તહે (૩. ૧૭૩.)

[૨] સમયવાચક અવ્યય:—

(અ) જામ (૬. ૫.) તામ (૬. ૫૧.) જાવ (૨. ૧૮૧.)
તાવ (૨. ૧૮૨.) જા. તા (૧૩. ૧૧.) જાવહિં (૧.૧૦.)
તાવહિં (૧. ૧૦.) જવ્વે (૧૩. ૨૩.) તવ્વે (૧૨. ૨૪.)

(આ) તો (=તત: ૧. ૪૨.) જો (૧૩. ૧૧.)

[૩] રીતિવાચક અવ્યય:—

(અ) અહ (૧. ૪.), કિહ (૩. ૧૧૨), જિહ (૩. ૧૧૨.),
તિહ (૨. ૨૦૧.)

(આ) ણમ્વ (૧. ૨૦), કેમ્વ (૨. ૭૮.) જેમ્વ (૨. ૫૩.),
તેમ્વ (૪. ૧૩૫.) આ રૂપોમાં ણ નો વિકલ્પે ઈ યાય
મ્વ, મ, વ નો પળ વિકલ્પ છે.

(ઈ) જહ (૨. ૨૦૦), તહ કહ (૧. ૫.)

(ગ.) અસ્મદ્ અને યુષ્મદ્ નાં ષષ્ટીનાં રૂપને આર < કાર લગાડી સંબંધ
સાધિત કરવામાં આવે છે. મહાર, અમ્હાર, તુહાર (૫. ૨૩૦), તુમ્હાર.
તણડ અને કેરડ નો પ્રયોગ નામ કે સર્વનામના ષષ્ટીના રૂપ સાથે
કરીને પળ સંબંધ દર્શાવાય છે.

§ ૬૨. તદ્વિતપ્રત્યય:—

અ-કઙ્ઠિઢ્યં (૧. ૧૩૮.), વઙ્ઠિઢ્યં (૧. ૧૩૫.) ૬૦

અણ-ચિરાણ (૫. ૧૮૦.) વિશેષણ.

अण-बुज्झण (३. १८.) जुज्झण (३. १८.) जणण (५. २११.)
क्रियापदमांथी नाम.

अल्ल-नवल्ल (१. ४०) स्वार्थप्रत्यय

आर-गरुयार (१. ३६.) लहुयार (५. १८३.) उच्चार (२. ९२.)
स्वार्थ प्रत्यय.

आल-सोहाल (५. १५) भुक्खाल (३. १८.) नाममांथी विशेषण.
आवण-भयावण (४. २६४.) विशेषण.

इक्क-तिडिक्क (९. १२) पाइक्क (१. २४६.)

इर विवरेर (२. १२) (स्वार्थ प्रत्यय) नमिर (३. १५५) पसाहिर
(५. १३३) भमिर (६. ८४.) क्रियापदमांथी विशेषण.

इल्ल-सोदिल्ल (१. ४७) कडिल्ल (६. २४९.) खडिल्ल (७. १३६)
पहिल्ल (२. ७२.) कुंभिल्ल (१. २८) नाममांथी विशेषण.

ईल-सर्माळ (६. ४३) स्वार्थप्रत्यय.

उण-अउज्जोणिय (=अद्यतन ३. ११४.) कल्लोणिय (=कल्यतन
३. ११४)

उल्ल मडउल्ल (५. ६४.) कडउल्ल (१. ५२.) अट्टरुल्ल (२. ११)
सुणहुल्ल (४. २२९.) हियउल्ल (५. १३८.) स्वार्थप्रत्यय

एर-जणेरी (=जननी २. १९)

क-गुरुक्क (७. ३२) स्वार्थप्रत्यय.

कख-नोकख (३. १८४) स्वार्थप्रत्यय.

ड, डिय [खी]-अवक्खडी (७. ७२.) जालडिय (२. १११.)
दिवहडा (७. १३३.) धाहडिय (२. ११२.) हियवड (७.
७९.) स्वार्थप्रत्यय.

त्त-थिरत्त (४. १९८.) वुड्ढत्त (१. १३१.) भाववाचक नाम.

त्तण-नोयत्तण (५. १००.) खलत्तण (५. १९६.) सुहित्तण (५. १९६.)

ल, लिय-अंधल (५. ४८.) असमल (१३. २०.) एकलिय
(१४. ३) जमल (३. २७) नगगल (१३. ९.) विज्जुल
(२. १२४.) स्वार्थप्रत्यय.

§ ६३. संख्यावाचक शब्दो

द्वे=सं. द्वे (१. २४.) एकलं ज द्विवचनतु रूप अपभ्रंशमां छे. छतां य तिणिण (७. ६.) नी भ्रान्तानुकृतिए करीने तिणिण (१. २६.) वेण्णे (१. ११२)=सं. द्विनि *

संख्याक्रमपूरक शब्द—पढम (२. ७१.) पहिल्ल (२. ७२.) बीय (२. ६.) तइय (५. २३३), चउत्थ (६. १५८.) पंचम इ०

क्रियासंख्यावाचक शब्दः—एकवार, दुवार, तिवार, बहुवार

क्रियारीतिसंख्यावाचक शब्दः—एकविह, दुविह, तिविह इ०

एकसि (=एकशः टि. पान. ११२. उपः शौलांकमांथां उदाहरण)

§ ६४. विशेषणतां तुलनावाचक रूप संस्कृतची साफक तर अने तम लगाडवाथी थाय छे. केटलीक वार सादी ज विजापणां तुलना माटे वपराय छे. केटलीक वार तुलनावाचक रूप सादी ज संस्कृतमांथी उवामां आवे छे. दा. त. कणिट्ट (२. १७२), पाविट्ट (५. ३) इ०

३. क्रियापदरूप

§ ६५. संस्कृतमां दृष्टिसंचर यता क्रियापदना सूक्ष्म अने बहुविध रूप-भेदो अपभ्रंशमां अदृश्य थाय छे. अपणे नामनां रूपानां जानुं के अकारान्त नाम ज अपभ्रंशमां प्राधान्य भोगवे छे, ज्यारे बीजा स्वर के व्यंजनना अन्त-बाळां, संस्कृतमां भिन्न भिन्न विभक्तिरूपो धारण करतां नामो अपभ्रंशमां लगभग अदृश्य ज थाय छे अने रह्यांसह्यां अकारान्तने ज अनुवर्त छे. ते ज प्रमाणे अपभ्रंशमां अ विकरणप्रत्यययुक्त प्रथमगण प्राधान्य भोगवे छे, ज्यारे क्रियापदना बीजा गण अदृश्य थाय छे. आत्मनेपद लुप्त थई जाय छे; कोइ वार संस्कृतना अनुकरणमां वपराय ए वात जुदो. दा. त. पिच्छए, लुब्धए, लक्खए इ० (६. ७४-८८.) ते ज प्रमाणे कूरतोमां कोइ वार आत्मनेपद देखा दे छे. दा. त. चट्टमाण (६. १५८) पविस्समाण (६. ७४.) इ० उपरना दाख-लाओ परथी ए पण जणाशे के केटलीक वार आत्मनेपदनी भ्रान्तानुकृति पण भावां रूपोमां देखाय छे.

§ ६६. अपभ्रंशमां केटलीक कळ पण देखा देता नथी. भूतकाळ-अद्यतन, अस्तन अने श्वस्तन त्रणे य गूम थाय छे. क्रियातिपत्यर्थ (conditional) पण

श्रद्धय थाय छे आसि < आसीत् (६. ५३.) एकलो देखा दे छे. त्रणे य पुष्पमां आसि नो ज प्रयोग थाय छे. दा. त. हउं आसि घित्तु विवाष जिणेप्पिणु । (१. १९४.); णउ जक्खहं रक्खहं किन्नराहं लइ इत्थु आसि संचरु नराह । (६. ५७.) इ० भूतकाल कर्मणि भूतकृतनी मददथी दशावाय छे, जेनां दृष्टांतो तो सामान्य छे.

§ ६७. क्रियापदना गणोना अवशेष क्यांक क्यांक अपभ्रंशमां रह्या छे. दा. त. जिणइ (५. १९४.) कुणइ (१०. ४०.) थुणइ (=स्तुनोति * ६. १६८.) विहेइ (१०. ७.) णासइ (५. २१८.) णच्चइ (१. १०२) इ० केटलीक वार भूतकृतने ज वारीवार धातु वनाववामां आवे छे. दा. त. कड्ढइ (३. ११०.) ओलगाइ (५. २००.) उल्लुक्कइ (१. ४९.) इ.

§ ६८. प्रत्ययान्त धातु (Derivative Roots) अपभ्रंशमां अस्तित्व धरावे छे. प्रेरकरूप (णिजन्तः), पौनःपुन्यदर्शक धातुरूप (यङन्तः) अने नाम-धातु अपभ्रंशमां मालम पडे छे ते उपरान्त ध्वनिक्रियापदो पण देखा दे छे. इच्छादर्शकधातुओ खाम मालम पडता नथी.

- [१] प्रेरकधातुओ—पइस्सारइ (२. १) विउज्झावइ (३. ८८.) पहा-वइ (२. १३१.) नच्चालइ (३. २१.) इ०
- [२] पौनःपुन्यदर्शक धातु—अरुमारइ (३. ७४; ३. १४९); जाजाहि (३. १९६); सुगुसुरइ (४. १२३) इ०
- [३] नामधातु—सुहावइ (६. ७.); अंधइ (१३. ७.); जगइ (१३. २०.); हक्कारइ (३. १४९.); जयजयकारइ (१. ७.) बहिरइ (६. ६७.) इ०
- [४] च्वि-प्रकारना नामधातु—सम्मरसिहवाहं (७. ८६.) बंधिकिउ (१३. ८८.) गोअरिहोइ (१४. गीत. ५.)
- [५] ध्वनिधातु—किलिकिच्चइ (६. ५३.) खुसखुसइ (१३. ७.) गिणागिणइ (१०. ३२.) गुमगुमइ (२. १३५.) घवघवइ (१. २४.) रुहबुहइ (५. ११५.) रुहुरुहइ (६. ५२.) कुलु-कुलइ (६. ५२.) करयरइ (१२. १३.) इ०

§ ६९. सामान्यतः धातुना जुदा जुदा कालनां रूप नीचे प्रमाणे छे:—

(क) वर्तमानकाल

एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष. करउं (७. ३.) करमि (२. २४.) करिमि (३. ८१.) करेमि (२. १९६.) करेवि (७. १४.)	करहुं (३. १३२.) करिमो (६. ९४.)
द्वितीय पुरुष. करसि (४. १७४.) करहि (३. १०७.) करहिं (५. ४१.) [करेसि]	करहु (३. १३.)
तृतीय पुरुष. करइ (१. २.) करेइ (७. ३२.)	करन्ति (१. २४.) करहिं (७. ४.)

(ख) भूतकाल (जुओ §६६.)

(ग) भविष्यत्काल

एकवचन	अनेकवचन
प्र पु करेसमि (३. २२.) करिसु (३. १४५.) करीहिमि (११. ५.)	करेसहुं (३. १४.)
द्वि. पु. [करेसहि. करेससि] करीहिसि (११. १४.)	करेसहु (३. १९९.) करेसहो (३. २००.)
तृ. पु. करेसइ (३. १४) करेहिइ (१४. गीत २.) [करेसहिं, करेहिन्ति]	

उपरनां रूप उपरथो जणेशे क संस्कृतनी माफक अपभ्रंशमां भविष्यत्काल, वर्तमानकाल पर ज अवलंबे छे.

(घ) आज्ञार्थः—

एकवचन	अनेकवचन
प्र पु [०]	[०]
द्वि. पु करहि (२. २३.) करिहि (५. ४२.) करि (२. १२६.) कर (२. ४८.) करु (२. ५२) करहु (१३. २०.)	करहो (१. ४९.) करहु (१. ४९.) करहु (८. १४.)
तृ. पु. करउ (२. ९०.)	[०]

आज्ञार्थनां प्र. पु नां ह्य वर्तमानकाल जेवां ज समजवां, जो के वैयाकरणो करमु अने करिमो एम प्र. पु. नां एकवचन अने अनेकवचननां

रूप बतावे छे. ते ज प्रमाणे तृ. पु. ना अनेकवचनमां करंतु, करहुं एम रूप समजवां; परंतु वपराशमां तो वर्तमानकालनां रूप ज प्राधान्य भोगवे छे.

(च) विध्यर्थः—

एकवचन	अनेकवचन
प्र. पु. करिज्जउ (५.२२६.) किज्जउं (७.१३५.) [०]	
द्वि. पु. करिज्जहि (२.१००) करिज्जइ (३.१३२.) करिज्जहु (२.१०९)	
करेज्ज (४.२७५.) करेज्जसु (५.९०.)	
तृ. पु. [करिज्जउ]	[करिज्जंतु करिज्जहुं]

उपरनां रूपोमां देखाशे के उज (सं. याम्, याव इ. विध्यर्थना प्रत्ययोना या समान उज छे)+आज्ञार्थना प्रत्ययोना मेळधी विध्यर्थना प्रत्ययो बनेला छे.

सामान्य रीते विध्यर्थनो अर्थ दर्शाववा विध्यर्थ कृदंत, वर्तमानकाळनुं रूप अथवा √हो प्रयुक्त होय तो तेनुं वर्तमान कृदंत वापरवामां भावे छे. दा. त. जइ पंचहं इक्कु वि होन्तु पुरि तो जुण्णइ रणभरधरणधुरि (३.८२.); जइ षवहिं यल्लिय कह वि पइ तो पुरु घाषवउ सयलु मइ (३.१९८.) प्राकृतमां पण √हो धातुनुं वर्तमान कृदंतनुं रूप वपराय छे.

(छ.) कर्मणिप्रयोगः—[१] इज्ज लगाडी परस्मैपदना प्रत्यय दा. त. तृतीय पुरुष एकवचन गणिज्जइ (२.८३.) णहाइज्जइ (२.८३.) [२] इय लगाडवाथी पिट्टियइ (७.१२२.) [३] संस्कृतनी अनुकृति वुच्चइ (८.४०.) किज्जइ (२.५५.) दीसइ (१.१.)

§ ७०. कृदंतविचारः—

- [१] वर्तमानकृदंत—पइसंत (१.४.) णासंत (१.८.) णंत (१.२१.) जंत (१.२३.) उगमंत (१.४७.) करंत (२.१४.) वज्जंत (२.४.) संत (२.९.) पविस्समाण (६.७४.) वट्टमाण (६.११०.) आसोण (५.१०१.) इ०
- [२] भूतकृदंत—गय (१.२.) किय (१.१.) धूमाविय (१.७.) पइट्ट (१.१३.) दिण्ण (१.१३.) लइअ (१.२३.) इ०
- [३] विध्यर्थ कृदंत—खंचेवाइं (३.१०.) खंचेवाइ (३.१०) अच्छे-वउ (३.५.) करिक्वउ (६.१९.) होइक्वउ (६.१९.) इ.

[४] संबन्धक भूतकृदन्तः—

पि-गंपि (५. १७२)

एप्पि-गेणहेप्पि (१४. गीत. १.)

एप्पिणु-मेल्लेप्पिणु (१. २.) लेप्पिणु (१. २.) इ०

इवि-अहिंसिचिवि (१. ८८.) अंचिवि (१. ८८.) मयलिवि
(१. १०) इ०

एवि-पेक्खेवि (१. २२.) निउड्ढेवि (१. ४६.) इ०

एविणु-करेविणु (७. ८.) मारेविणु (१४. गीत. २.) इ०

इ-छड्ढि (१३. १७.) कप्पि (१४. गीत. १.) इ०

इय-थिय (१. ४३.) आरक्खिय (१. ४३.) इ०

ई-वइसी (६. १९.) इ०

ऊण-पुल्लिऊण (६. ७९.) गिण्हऊण (६. ८१.) नमि-
ऊणं (४. २०२.) इ०

उं—स्वरी रीते आ प्रत्यय हेत्वर्थ कृदन्तनो छे, उतां पण संबन्धक
भूत कृदन्तनो अर्थ बताववा तेने वापरवामां आवे छे. दा. त.
सोउं (८. २२२.) तोड्डिउं (६. ८७) इ०

[५] हेत्वर्थ कृदन्तः—

इउं—संस्कृतनी अनुकृतिथी देस्मिउं (६. १६५.) णिणउं (६. २९.)

विहावउं (३. १२०.)

इवि—संबन्धक भूतकृदन्त हेत्वर्थ कृदन्त तरीके वापरवामां आवे छे.
दा. त. ड्हिवि (२. १३३.)

आ कृदन्त अण तद्धितथी क्रियापदमाथी बनेला नामने षष्ठीनो
प्रत्यय लगाइवाथी बने छे: दा. त. अच्चुणहं (४. २६८.)

मुणहु (७. २१.) णासणहं (२. १७०.)

उपसंहार

प्रस्तुत ग्रन्थ अपभ्रंश-पाठावलीનો प्रथम अंश છે. તેમાં આશરે ૩. ૬. સાતમાથી તે અગીઆરમા સૈકા સુધીના અપભ્રંશ-સાહિત્યમાંથી ઉદ્ધરણો લેવામાં આવ્યાં છે. આ ગ્રન્થમાં કુલ ચૌદ ઉદ્ધરણો છે. તેમાંથી છ ઉદ્ધરણો અપ્રસિદ્ધ ગ્રન્થોમાંથી લેવામાં આવ્યાં છે. આ અપ્રસિદ્ધ ગ્રન્થોની સ્ત્રી હાથપ્રતો માંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યામંદિરમાંથી મેળવવામાં આવી હતી. તે માટે તે સંસ્થાનો, હું ઋણી છું. તેમ જ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટી આ ગ્રન્થના સંપાદનને ઉત્તેજન આપી, તે હાથપ્રતો મેળવી આપવા પ્રબંધ કર્યો હતો; તે માટે તે સંસ્થાના પ્રમુખ અને સંચાલકનો હું આભાર માનું છું. વાકીનાં ઉદ્ધરણો લેવામાં એક યા બીજી રીતે મુદ્રિત ગ્રન્થો જ ઉપયોગમાં આવ્યા છે. આ વધારા ય મુદ્રિત અને અમુદ્રિત ગ્રન્થોનો સવિસ્તર ઉલ્લેખ પ્રત્યેક ઉદ્ધરણની ટિપ્પણીમાં આપેલી પ્રસ્તાવનામાં કરવામાં આવેલો છે.

આ ઉદ્ધરણોની સમજ માટે મૂળપાઠની સાથે તેની સંસ્કૃતછાયા આપવામાં આવેલી છે. કેટલાક વિદ્વાનો સંસ્કૃતછાયા આપવાનો પદ્ધતિથી વિરુદ્ધ છે. તેમની દલીલ એ હોય છે જે સંસ્કૃતછાયાથી અભ્યાસક સંસ્કૃતછાયાને પ્રધાન ગણી અપભ્રંશમૂળપાઠને ગૌણ ગણે છે તેથી અપભ્રંશનું પ્રધાનત્વ હુમ થાય છે પરંતુ આ દલીલ ભ્રાન્તિમૂલક છે; કારણ કે અભ્યાસક અપભ્રંશની જ વિજ્ઞાસાથી અભ્યાસમાં પ્રવર્તે છે, તે કારણે તેની દૃષ્ટિ આગળથી અપભ્રંશનું પ્રધાનત્વ હુમ થવું જ નથી. શીજું, વાક્યસંકલના (Syntax) અન્ય કોઈ ભાષા કરતાં સંસ્કૃતમાં સંપાદક સુસ્પષ્ટ રીતે બતાવી શકે છે, અને વાચક સરલ અને સ્પષ્ટ રીતે તેને સમજી પણ શકે છે. પ્રસ્તુત પાઠાવલીની સંસ્કૃતછાયા અપભ્રંશની વાક્ય સંકલનાને બહુધા અનુસરે છે. અપભ્રંશની વાક્યસંકલના શિથિલ અને સ્વચ્છંદી હોવાથી તેની છાયાની સંસ્કૃત-ભાષા ઇટલી સુદૃઢ અને ચોટદાર ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. અપભ્રંશમૂળમાં સમાસના પદનો વિગ્રહ બતાવવા વિગ્રહચિહ્ન (dash) નો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે; જ્યારે ઉપસમાસના પદોનો વિગ્રહ બતાવવા પૂર્વવિગ્રહ જેવું ચિહ્ન યોગવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યેક ઉદ્ધરણની ટિપ્પણીની પ્રસ્તાવનામાં કર્તા, ક્રિયા, વસ્તુનો સાર इत्यादि वाक्यतोનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ટિપ્પણીમાં પાઠપાઠાન્તરા, શુદ્ધિ इत्यादिની સ્લાસ ચર્ચા કરવામાં આવી છે. શબ્દકોશનો રચના અર્વાચીન દેશ્યભાષાઓ જેવી કે ગૂજરાતી, હિંદી, મરાઠી इ ने अनुलक्षी કરવામાં આવી છે. દેશ્યશબ્દોની સ્લાસ નોંધ લેવામાં આવી છે. અપભ્રંશવ્યાકરણની રચના તારણ-

પદ્ધતિ (Inductive Method) પ્રમાણે કરવામાં આવી છે; છતાં ય તેની સુશ્લિષ્ટતા અને ઉપયોગિતા સાચવવા બીજા વ્યાકરણગ્રન્થો કે સાહિત્યમાંથી નિર્દેશ કરી અથવા [] ચિહ્ન કરી રૂપ લેવામાં આવ્યાં છે આવાં સ્થાનો અલ્પ છે. આદિનું નિવેદન સંસ્કૃતમાં આપવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ એ જ છે કે પર-પ્રાન્તીય વિદ્વાનોને પ્રસ્તુત ગ્રન્થ ઉપયોગી થાય. ગૂજરાતી ઉપોદ્ઘાત પણ અપભ્રંશ-સંબંધી મારું મન્તવ્ય વિદ્વાનો અને અભ્યાસકો સમક્ષ વ્યક્ત કરી શકશે.

દિ. બા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવે તેમ જ મહારાજશ્રી પુણ્યવિજયીએ આ કાર્યમાં પગલે પગલે સાહાય્ય કરી, તેમના અગાધ જ્ઞાનનો નિર્ગલ લાભ મને આપ્યો છે. તે માટે હું તેમનો અત્યન્ત ઋણી છું. ડૉ. પી. એલ. વૈય. એમ. એ. ડી. લીટ. એમણે ત્રીજા અને પાંચમા ઉદ્ધરણ માટે પાઠાન્તરો અને સૂચનો કરી મને ઉપકૃત કર્યો છે. પાંચમા અને બારમા ઉદ્ધરણને માટે પુષ્પદન્તના મહાપુરાણની માંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટની પ્રત ઉપરથી કરેલી નકલ, તેમ જ તેમના તરફથી સંપાદિત થતી ઉદ્દ્યોતનની કુવલયમાલાનું આદિનું ફોર્મ તથા માંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટની તે ગ્રન્થની પ્રતનો લાભ શ્રી જિનવિજયજીએ મને આપ્યો હતો. તેને માટે તેમનો હું ઉપકાર માનું છું. આ ઉપરાંત, પ્રો. એ. એન. ઉપાધ્યેય 'જોહંદુ' પરનો લેખ, તેમ જ પ્રો. હિરાલાલ જૈનનાં અપભ્રંશપ્રકાશનો મને ઉપયોગી થયાં હતાં. તેમ જ રાયચંદ્રગ્રન્થમાલામાં પ્રકાશિત થયેલો 'પરમાત્મપ્રકાશ' ગ્રન્થ પણ મને ખાસ ઉપયોગી થઈ પડ્યો હતા સ્વ. ડૉ. હરપ્રસાદ શાસ્ત્રી તેમ જ ડૉ. શહિદુલ્લાનાં કળ્હ અને સરહના દાહાકોશનાં સંપાદનનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રી. ભોગીલાલ સાંડેસરાએ શબ્દકોશ બનાવવામાં મને મદદ કરી હતી. તે માટે તે સર્વેનો હું ઉપકાર માનું છું.

ગૂજરાતીના શાસ્ત્રીય અભ્યાસમાં આ ગ્રન્થ ઉપયોગી થઈ પડશે, તો મારો ભ્રમ હું સફલ થયેલો માનીશ.

નનુ વક્તવિશેષનિઃસ્પૃહ્યા ગુણગૃહ્યા વચને વિપશ્ચિતઃ ।

મધુસૂદન ચિમનલાલ મોદી.

॥ अपभ्रंशपाठावली ॥

। संस्कृतछायासमेतं मूलम् ।

॥ प्रथममुद्धरणम् ॥

[चउमुहु सयंभु ।]

॥ जल-कीला-वणणु ॥

(१)

विमले विहाणए कियए पयाणए उयय-इरि-मिहरे रवि दीसइ
“मइ सेल्लेप्पिणु निमि-यह लेप्पिणु कहि गय णिसि” णाइ गवेसइ॥
सु-प्पहाय-दहि-अंस-रवणउं कोमल-कमल-किरण-दल-छणउं
जय-हरे पइसारिउ पइलेंतं णायइ मंगल-कलसु वसंतं
फल्गुण-खलहो दूउ णीसारिउ जेण विरहि-जणु कह व ण मारिउ ५
जेण वण-पकइ पय विण्माडिय फल-दल-रिद्धि-मडप्फा साडिय
गिरि-वर गाम जेण धूमापिय वण-पइण-णिहाय संतापिय

१ उयइरिमिहरे । २ जेम ।

[चतुर्मुखः स्वयंभूः ।]

॥ जलक्रीडावर्णनम् ॥

(१)*

विमलेन विभानकेन कृते प्रयागे उदयगिरिशिखरे रविः दृश्यते
‘मां मुक्त्वा निशाकरं लब्धा कुत्र गता निशा’यथा गवेपयति ॥
सुप्रभातदधिअंशरमणीयः कोमलकमलकिरणदलछन्नः
जगद्गृहे^१ प्रवेशितः प्रविशता यथा मंगलकलशः वसंतेन
फाल्गुनखलस्य शासनं निःसारितं येन विरहिजनः कथमपि न मारितः
येन वनस्पतिपयः नाशितं फलदलकृद्धिअभिमानः शाटितः
गिरिवरा ग्रामाः येन धूमापिताः वनपइनसमुदार्यैः संतापितः

* आ छाया नीचे नोंधेली टीप, ते मूळ हाथप्रतना हांसियामां कोई
वाचके नोंधेली टिप्पणी जे अभ्यासकना तटस्थ विचार माडे जेमने तम ज
आपवामां आवी छे. आ टिप्पणी अपअंश मूळ साथे सरस्वती.

१ शोभनप्रभरौणातिशयेन दधिसुखक आदित्यकलशश्चाभूत् । २ जगद्गृहे ।
३ पालयः । ४ समुदायः ।

सरि-पवाह मिहुणइं णासंतइं जेण वरुण-घण-णियलेहिं घित्तइं
जेण उच्छु-विड जंतैहिं पीलिय पव-मंडव-णिरिकक आचेलिय
जासु रज्जि^१ पर-रिद्धि पलासहो तहो मुहु मयलिवि फग्गुण-मासहो
॥ घत्ता ॥ पंकय-वयणउ कुवलय-णयणउ केयइ-केसर-सिर-सेहरु
पल्लव-कर-यलु कुसुम-णहुज्जलु पइसरइ वसंत-णरेसरु ॥१२

(२)

दोला-तोरण-वारे पई-हरे पइट्टु वसंतु वसंत-सरि-हरे
सर-रुह-वास-हरेहिं रव-णेउरु^२ आवासिउ महु-अरि-अंते-उरु
कोइल-कामिणीउ उज्जाणेहिं सुय-सामंत^३ लया-हर-थाणेहिं
पंकय-छत्त-दंड सर-नियरेहिं सिहि-साहुलउ मही-हर-सिहरेहिं
कुसुमा-मंजरि-धय साहारहिं दवणा-गंठि-वाल केयारिहिं

१७

१ रज्जु । २ -सिराहरे ३ नेउरु ४-मासंत

सरिप्रवाहं मिथुनानि धावन्ति येन वरुणघननिगण्डपुं क्षित्तानि
येन इक्षुसमूहः यंत्रैः पीडितः प्रपामंडपचौराः^१ निर्वस्त्रायिताः
यस्य राज्ये परक्रुद्धिः पलाशस्य तरय मुखं मलिनयित्वा फाल्गुनमासस्य
॥घत्ता॥ पंकजवदनः कुवलयनयनः केतकीकेसरशिरःशेखरः
पल्लवकरतलः कुसुमनखोज्ज्वलः प्रविशति वसंतनरेश्वरः ॥

(२)

दोलातोरणद्वारे प्रतिगृहे प्रविष्टः वसंतः वसंतश्रीगृहे
सरोरुहवासगृहेषु रवनूपुरं आवासितं मधुकरी-अंतःपुरं
कोकिलाकामिन्यः उद्यानेषु शुकसामंताः लतागृहास्थानेषु
पंकजलत्रदण्डाः सरोनिकरेषु शिखिअवचूलं^२ महीधरशिखरेषु
कुसुम-मञ्जरीध्वजाः सहकारेषु दमनकैप्रंथिपालाः केदारेषु

१ नदी । मेघ । जलबन्धः ॥ २ रिक्कनी नीचे नीशानी करी चौराः
नौघ हांसियामां छे. ३ सिगिरिका । ४ मंडारपलकाः ।

वाणर-मालिय साहा-वंदिहि^१ महु-अर-मत्त-माल-मयरंदिहि^२
 मंतोल्लव-कल्लोलावासहि^३ भुंजा अहिणव-फल-महणासहि^४
 एम पइट्टउ विरहि विद्धंतउ भय-वइ-वम्मेहि अंदोलंतउ
 ॥ घत्ता ॥ पेक्खेवि पंतहो रिद्धि वसंतहो महु-ईपु-सुरा-रस-मंती
 णम्मय वाली भुंभल भोली णं भभइ स-लोणो ष्हो-रत्ती ॥२२

(३)

णम्मयाइ मयर-हरहो जंतिण णाइ पसाहणु लइउ तुरंतिण
 घवघवंति जे जल-पव्वभारा ते जि णाइ णेउर-झंकारा
 पुलिणइ वे वि जासु सच्छायइ ताइ जि ऊढणाइ^५ णं जायइं
 जं जलु खलइ वलइ उल्लोलइ रसणा-दाम-भंति^६ णं घोळइ

१ पानानां वाजुमां नौषेले पाठांतरः—वंदरसाहियमलावंदेहि पाठे । मूल
 प्रतनो पाठ स्वीकार्यो छे. २ मयरंदिहि ३ मंतोलकल्लोलावासाहि ।

४. उढणाइ । आ पाठनी चर्चा माटे टीकांमां जुओ. ५ रसणा-
 दासुभंति इ०

वन्दनमालिकाः शाखावृन्देषु मधुकरमत्तमालामकरन्देषु
 मंत्रोल्लापकल्लोलावासेषु अग्नेभोजकाँ अभिनवफलमहानसेषु
 एवं प्रविष्टः विरहेन विध्यन् मन्मथगजपती आंदोल्यमानः
 ॥घत्ता॥ प्रेक्ष्य आयातः ऋद्धिं वसंतस्य ईषन्मधुमुरारसमत्ता
 नर्मदा बाला विह्वल्य मुग्धौ इव भ्रमति सलावण्या अहोरात्रं ॥

(३)

नर्मदया मकरधरं यान्त्या इव प्रसाधनं लातं त्वरयन्त्या
 घवघवरवं कुर्वन्ति ये जलसमूहाः ते एव यथा नृपुरझंकाराः
 पुलिने द्वे अपि यस्याः सच्छाये ते एव उपरितनवस्त्रे इव जाते
 यज्जलं स्वलति वलति उल्लोलयति रसनादामभ्रांतिं इव घूर्णयति

१ बंदरसाहियतालावंदेहि पाठे । २ अग्नेभोजकाः स्तितिषुः । ३ अभिनवा ।

४ अकुटिला ।

जे आवत्त समुट्टिय चंगा ते जि णाइ तणु-ति-वलि-तरंगा २७
 जे जल-हत्थि स-यल-कुंभिल्ला ते जि णाइ थण अध्धुम्मिल्ला
 जो डिंडीर-णियरु^१ अंदोलइ णावइ सो जि हारु रंखोलइ
 जं जल-यर-रण-रंगिउ पाणिउं तं जि णाइ तंमोलु स-वाणिउ
 मत्त-हत्थि-मय-मइलिउ जं जलु तं जि णाइ किउ अक्खिहु कज्जलु
 जाउ तरंगिणीउ^२ अवर-उहउ ताउ जि भंगुराउ णं भउहउं
 जाउ भमर-पंतिय अह्णीणउ केसावलिउ ताउ णं^३ दिण्णउ
 ॥घत्ता॥ मज्जे जंतिष् मुहु दरिसंतिष् माहेसर-लंक-पईयहु
 मोहु-उप्पाइउ^४ मणे-जरु लाइउ तहु सहस्र-किरण^५-दस-गीवहु ॥ ३५

(४)

सो वसंतु सा रेवा तं जलु सो दक्षिण-मारुत ऽमिय-सीयलु
 ताइ असोय-णाय-चूय-वणइं महुअरि मधुर-सरइ लय-भवणइ

१. डिंडीरुणियरु । २. तरंगिणिउ । ३. णं । ४. माहु उप्पाइउ । ५.
 ससकिरण ।

ये आवर्ताः समुत्थिताः चंगाः ते एव यथा तनुत्रिवलितरंगाः

यौ जलहस्तिसकलकुंभौ तौ एव यथा स्तनौ अर्धोन्मीलितौ

यः डिंडिरनिकरः आन्दोलयति यथा स एव हारः दोलयथेते

यज्जलचरवर्णरंजितं पानीयं तदेव यथा तांबूलं सवर्णकं

मत्तहस्तिमदमलिनितं यज्जलं तदेव यथा कृतं अरुणोः कज्जलं

याः तरंगिण्यः अवर-मुखिन्यः ताः एव भंगुराः यथा भ्रुवः

याः भ्रमर-पंक्तयः मत्ताः केशावलयः ताः यथा उक्ताः

॥घत्ता॥ मध्ये यान्त्या मुखं दर्शयन्त्या माहेश्वरलंकापतिभ्यां

मोहः उत्पादितः मनसिजः लायितः ताभ्यां सहस्रकिरण-दशग्रीवाभ्यां ॥

(४)

सः वसंतः सा रेवा तद् जलं सः दक्षिण-मारुतः अमृतशीतलः

तानि अशोकनागचूतवनानि मधुकरेण मधुरस्वराणि लताभवनानि

ते ध्रुवगाय ताउ कीरोलिउ ताउ कुसुम-मंजरि-रिंछोलिउ
 ते पल्लव सो कोइल-कलयलु सो केयइ-केसर-रय-परिमलु
 ताउ णवल्लउ मल्लिय-कलियउ दवणा-मंजरियउ णव-फलियउ ४०
 ते अंदोला सो^१ जुवइ-यणु पेक्खेवि सहस-किरणु हरिसिय-मणु
 सह अंते-उरेण गउ तेत्तहे णम्मय पवर महा-णइ^२ जेत्तहे
 दूरे थिय आरक्खिय णिय-बलु जलु जंतिअहि^३ णिरुद्धउ णिम्मलु
 ॥ घत्ता ॥ वड्डिय-हरिसिउ जुवइहिं सरिसउ माहेसर-पुर-परमेसरु
 सलिल-उभंतरे माणस-सर-वरे णं पइहु सुरिंदु स-अच्छरु ॥ ४५

(५)

सहस-किरणु सहसत्ति निउड्ढेवि आउ णाइ महि-वहु अवखंडेवि
 दिहु मउडु लुडु अद्घुम्मोलिउ रवि व दरुग्गमंतु सोहिल्लउ
 दिहु णिडालु वयणु वच्छ-स्थलु णं चंदद्घु कमल णह-मंडलु

१. तं । २. नइ । ३. जंतिअए ।

ते भ्रमराः ताः कीरपंक्तयः ताः कुसुममंजरीपंक्तयः
 ते पल्लवाः सः कोकिलकलकलः स केतकीकेसररजःपरिमलः
 ताः नवाः मल्लिकाकलिकाः दमनकमंजर्यः नवफलिताः
 ते आन्दोलाः सो युवतिजनः [एतानि] प्रस्य सहस्रकिरणः दृष्ट-मनाः
 सह अंतःपुरेण गतः तावत् नर्मदा प्रवरा महानदी यावत्
 दूरे स्थित्वा आरक्ष्य निजबलं जलं यान्त्रिकैः निरुद्धं निर्मलं
 ॥घत्ता॥ वर्धित-हर्षः युवतिभिः सहितः माहेश्वरपुर-परमेश्वरः
 सलिलाभ्यंतरे मानस-सरोवरे यथा प्रविष्टः सुरेन्द्रः साप्सराः ॥

(५)

सहस्रकिरणः सहसा निमज्ज्य आयातः यथा महीवधू आश्लिष्य
 दृष्टः मुकुटः शीघ्रं अर्धोन्मीलितः रविः इव ईषित् उद्रच्छन् शोभावान्
 दृष्टं ललाटं वदनं वक्षःस्थलं यथा चंद्रार्धः कमलं नभोमंडलं

१. जले बुडयित्वा । २. ईषत् ।

पभणइ ससिह-रासि “लइ दुकहो जुज्जहो रमहो णहाहु उलुकहो”
 तं गिसुणेवि कडक्ख-विक्खेवउ बुडुउ उक्क 'राय-मह-एविउ ५०
 उप्परि^१ कर-यल-नियरु परिट्टिउ णं रत्तुप्पल-संडु समुट्टिउ
 णं केयइ-आरामु मणो-हरु णक्ख-सूइ कडउल्ला-केसरु
 महु-अर सर-भरेण अल्लिणा कामिणि भिसिणि भणेवि णं लीणा
 ॥घत्ता॥ सलिल तरंतहु उम्मीलंतहु मुह-कमलहु केइ पधाइय
 “ आयइ सर-सइ किय तामरसइ ” नर-वइहे भंति उप्पाइय ॥ ५५

(६)

अवरोप्पह जल-कील करंतहु घण-पाणिय-पहयरं मेल्लंतहुं
 कहि मि चंद-कुंदुज्जल-तारेहिं धवल्लिउ जलु तुट्ठंतिहिं^२ हारेहि
 कहि मि रसिउ णेउरहिंरसंतिहिं कहि मि फुरिउ कुंडलहिं फुरंतहिं
 कहि मि सर-स-तंबोलारत्तउ कहि मि वउल-कायबरि-मत्तउ

१. राउ । २ उपरे । ३ प्पहर । ४ तदंतिहे

प्रभणति सहस्ररश्मिः “ ननु ढौकध्वं, युध्यत, स्नात, उल्लिनीत ”
 तं निश्रुत्य कटाक्षविक्षेपकाः निमग्नाः उक्त्वाः राजमहादेव्यः
 उपरि करतलनिकरः परिस्थितः यथा रक्तोत्पलखंडः समुत्थितः
 यथा केतकीआरामः मनोहरः नखमूचिः कटककेसरैः
 मधुकराः स्वरभरेण मत्ताः कामिन्यः बिसिन्यः भणित्वा यथा लीनाः
 ॥घत्ता॥ सलिले तरत्सु उन्मीलत्सु मुखकमलेषु केचित् प्रधाविताः
 ‘आगतानि सरसानि किं तामरसानि^३ नरपतये भ्रान्तिः उत्पादिता ॥

(६)

परस्परं जल-कीलां कुर्वतां घन-पानीय-प्रकरान् मुञ्चतां
 कुत्र अपि चंद्रकुन्दोज्ज्वलतरैः धवलितं जलं त्रुट्यद्भिः हरैः
 कुत्र अपि रसितं नूपुरैः रसद्भिः कुत्र अपि स्फुरितं कुण्डलैः स्फुरद्भिः
 कुत्र अपि सरसताम्बूलारक्तं कुत्र अपि बकुलकादंबरीमत्तं

१ रश्मयः । २ आमस्तकः । समस्ताः ३ सेहरु पाटे । ४ जलच्छटा । ५. शुभैः ।
 ६. शब्दं कृतं जलेन । ७ मदिरा ।

कहि मि फलिह-कपुरेहि वासिउ कहि मि सुरहि-मिग-मय-वामोसिउ ६०
 कहि मि विविह-मणि-रयणुज्जलियउ कहि मि धोय-कज्जल-संवलयउ
 कहि मि बहल-कुंकुम-पंजरिअउ कहि मि मलय-चंदण-रस-भरिअउ
 कहि मि जक्ख-रुद्धमेण करंबिउ कहि मि भमर-रिञ्जोलिहिं चुंबिउ
 ॥ घत्ता ॥ विदुम-मरगय-इंदणील-सय-चामीयर-हार-संघायहिं^१

बहु-वणुज्जलु णावइ णह-यलु सुर-धणु-घण^२-विज्ज-बलायहिं ॥६५

(७)

का वि करंति केलि सहु राणहिं पहणइ कोमल-कुवलय-घाणहिं
 का वि मुद्ध-दिट्ठिण सु-विसालण^३ का वि णवल्लण मालइ-मालण
 का वि सु-यंधेहिं पायड-हुल्लेहिं का वि सु पूय-फलेहिं वउल्लेहिं
 का वि ज्जुण-पण्णहिं पट्टवियहिं^४ का वि रयण-मणि-अवलंबियहिं
 का वि विलेवणेहिं उव्वरियहिं का वि सुरहि-द्वणामंजरियहिं ७०

१. विदममरगयइ इंदणीलसयइचामीयरहारसंघायहिं २ घणु । ३ सुवि-
 सालइ । ४ ज्जुणपण्णहिं पट्टणिहिं ।

कुत्र अपि स्फटिककर्पूरैः वासितं कुत्र अपि सुरभिमृगमर्द-व्यामिश्रितं
 कुत्र अपि विविधमणिरत्नोज्ज्वलितं कुत्र अपि धौतकज्जलसंवलितं
 कुत्र अपि बहलकुंकुमपिञ्जरितं कुत्र अपि मलयचंदनरसभरितं
 कुत्र अपि यक्षकर्दमेन कर्बूरितं कुत्र अपि भ्रमरपंक्तिभिः चुंबितं
 ॥ घत्ता ॥ विदुममरकतइन्दनीलशतचामीकरहारसंघातैः

बहुवर्णोज्ज्वलं यथा नभस्तलं सुरधनुःघनविद्युद्बलाहकैः ॥

(७)

का अपि करोति केली सह राज्ञा प्रहन्ति कोमलकुवलयघातैः
 का अपि मुग्धदृष्ट्या सुविशालया का अपि नवीनया मालतीमालया
 का अपि सुगन्धैः पाटलपुष्पैः का अपि सुपूगफलैः वर्तुलैः
 का अपि अर्जुनपर्णैः प्रस्थापितैः का अपि रत्नमणिअवलंबितैः
 का अपि विलेपनैः उद्वृत्तैः का अपि सुरभिदमनकमञ्जरीभिः

कहि वि गुञ्जु जले अद्घुम्मीलउ^१ णं मयर-हर-सिहरु सोहिल्लउ
 कहि वि कसण-रोमावलि दिट्ठी काम-वेणि^२ णं गलेवि पइट्ठी
 कहि^३ वि थणोवरि ललइ अहोरणु णइ अणंगहो केरउ तोरणु
 ॥घत्ता॥ कहि वि सरुहिरइ दट्ठइ णहरइ थण-सिहरोवरि सु-पहुत्तइ
 वेग्गि^४ वलगगहो मयण-तुरंगहो णं पयइ लुडु लुडु खित्तइ ॥ ७५

(८)

तं जल-कील णिणवि पहाणहु जाय बोल्ल णह-यले गिब्वाणहं
 पभणइ एककु हरिस-संपण्णउ "ति-हुअणे सहस-किरणु पर-धण्णउ
 जुवइ स-हासु जासु स-वियारउ विभ्रम-हाव-भाव-वावारउ
 णलिणि-वण व दिग्ग-यस-कर-इच्छउ कुमुय-वणु व ससहर-किरणिच्छउ^१
 कालु जाइ जसु मयण-विलासें माणिणि-पत्तेज्जवणायासें ८०

१. आद्धमिल्लउ -२. वेणी ३. कहे वि; कहे वि राव्यु होत तो चालत; परंतु उपरना प्रयोग साथे मेळ लाववाना हेतुए संस्कार कर्था छे. ४ वेग्गेण ५. तण्णिच्छउ ६ पत्तेज्जवणायासें ।

कस्याः अपि गुह्यं जले अर्धमीलितं यथा मकरधरशेखरं शोभायुक्तं
 कस्याः अपि कृष्णरोमावलिः दृष्टा कामवेणी यथा गलित्वा प्रविष्टा
 कस्याः अपि स्तनोपरि ललति उपरितनवन्नं यथा अनंगस्य तोरणं
 ॥घत्ता॥कस्याःअपि सरुधिराणि दृष्टानि नखराणि स्तनशिखरोपरि सुप्रभूतानि
 वेगेन विलग्नस्य मदनतुरंगस्य यथा पदानि ईषत् ईषत् क्षुण्णानि ॥

(८)

तां जलक्रीडां दृष्ट्वा प्रधानानां जातः शब्दः नभस्तले गोर्वाणानां
 प्रभणति एकः हर्षसंपन्नः "त्रिभुवने सहस्रकिरणः परमधन्यः
 युक्त्यः यस्य सहासाः सविकाराः विभ्रमहावभावव्यापारिताः
 नलिनीवनं इव दिनकरकरइच्छिन्यः कुमुदवनं इव शशधरकिरणेच्छिन्यः
 कालः याति यस्य मदनविलासेन मानिनीप्रतायनायासेन

अच्छउ सुरउ जेण जगु मत्तउ जल-कीलाण किन्न पज्जत्तउ ”
 तं णिसुणेवि अवरेक्कु पबोल्लिउ “ सहस-किरणु केवल सलिलोल्लिउ
 इत्थु पवाहु^१ मणो-हर-वत्तउ जो जुवइहिं^२ गुज्झंतु वि पत्तउ
 ॥ घत्ता ॥ जेण खणंतरे सलिल-अंतरे गलियंसु-धरण-वावाग्घ
 स-हरसु दुक्कउ माणेवि मुक्कउ अंत-उरु षक्कण वारण ॥ ८५

(९)

रावणो वि जल-कील करेप्पिणु सुंदर सियय-वेइ विरएप्पिणु
 उपपरि जिण-वर-पडिम चडावेवि विविह-वितान-णिवहु बंधावेवि
 तुप्प-खीर-सिसिरेहिं अहिसिचिवि णाणा-विह-मणि-रथणिहिं अंचिविं
 णाणा-विहहिं विलेपण-भेयहिं दीप-धूप-बलि-पुष्प-णिवेयहिं
 पुज्ज करेवि किर गायइ जावहिं^३ जंतिणहिं जलु मेह्लिउ तावहिं ९०

१ अच्छउ २ पहाउ ३ जुवइहिं ४ अंचेहिं ५-६ जावेहिं-तावेहिं

अच्छं सुरतं येन जगत् मत्तं जलक्रीडया किं न पर्याप्तम्”
 तत् निश्चुत्य अपरः एक उक्तवान् सहस्रकिरणः केवलं सलिलार्द्रः
 अत्र प्रवाहैः मनोहरवृत्तः यः युवतीनां गुह्यान्तः अपि प्रविष्टः
 ॥ घत्ता ॥ येन क्षणांतरे सलिलाभ्यन्तरे गलितांशुकंधरणव्यापारे
 सहर्षं दौकितं भुक्त्वा मुक्तं अंतःपुरं एकस्मिन् वारे ॥

(९)

रावणः अपि जलक्रीडां कृत्वा सुंदरां सिकतावेदीं^३ विरच्य
 उपरि जिनवरप्रतिमां आरोह्य विविधविताननिवहं बन्धयित्वा
 घृतक्षीरदधिभिः अभिसिंच्य नानाविधमणिरत्नैः अर्चित्वा
 नानाविधैः विलेपनभेदैः दीपधूपबलिपुष्पनैवेद्यैः
 पुजां कृत्वा किल गायति यावत् यान्त्रिकैः जलं मुक्तं तावत्

१० प्रवाहः २. शिथिलितवस्त्राणां ३. बालुकावेदि

पर-कलत्तु संकेयहो दुक्कउ णाइ वियडडहिं मण्णेवि मुक्कउ
 धाइउ उभय-तडइं धोवंतउ जिण-वर-पवर-पुज्ज रेहंतउ
 दह-मुहु पडिम लेवि विहडंफुहु कह वि कह वि णोसरिउ विवावडु
 ॥घत्ता॥ भणइ “ णरेसहो, तुरिय गवेसहो किउ जेण एउ पिसुणत्तणु
 किं बहु वुत्ते तासु णिहत्ते^१ दक्खवमि अज्जु जम-सासणु ”॥ ९५

(१०)

तो एत्थंतरे लद्धाएसा गय मण-गमणा ऽणेय गवेसा
 रावणेण सरि दिट्ठ वहन्ती मुय-महु-यर-दुक्खेण व विजंती^२
 चंदण-रसेण व बहल-विलिती जल-रिद्धिणं जाव्वण-इत्ति
 मन्थर-वाहेण व विस्सत्थी^३ जं च पट्ट-वत्थइं व णियत्थी
 पुलिणाहोरणाइं व पगुत्ती^४ वालाहिव-णिहाए व सुत्ती १००

१. वुत्तेण-णिहत्तेण । २. दुक्खेणवजंती । ३. वोसत्थी । ४. वीणाहो-
 रणाइंवपंगुत्ती ।

परकलत्रं संकेताय दौकितं यथा विदग्धैः भुक्त्वा मुक्तं
 धावितं उभय-तटे धावत् जिनवरप्रवरपूजां प्लावयत्
 दशमुखः प्रतिमां लात्वा झटिति कथमपि कथमपि निःसृतः व्याकुलः^१
 ॥ घत्ता ॥ भणति “नरेशाः त्वरया गवेषयत कृतं येन एतत् पिशुनत्वं
 किं बहु उक्तेन तस्मै निश्चयेन दर्शयामि अद्य यमशासनं ”॥

(१०)

तावत् अत्रान्तरे लब्धादेशाः गताः मनोगमनाः अनेके गवेषकाः
 रावणेन सरित् दृष्टा वहन्ती मृतमधुकरदुःखेन इव विज्यमाना
 चन्दनरसेन यथा बहलं विलिप्ता जलरुद्ध्या यथा यौवनवृत्ता
 मन्थरवाहेन यथा विश्वस्ता यत् च पट्ट-वस्त्रेण यथा निर्वासिता
 पुलिनउपरितनवस्त्रेण^१ यथा प्रावृता व्यालाधिपनिद्रया यथा सुप्ता

१. जलप्रवाहेन व्याकुलीकृतचित्तः । २. साटिकायुक्ता । ३. उपरितनवस्त्रेण ।

मल्लिव-दंतेहि व विहसंती णीलुप्पल-णयणाहिं व णिपंती
 बउल-सुरा-गंधेण व मत्ती केयइ-हत्थेहि व णच्चंती
 महु-अर-महुर-सरिं^१ व गायंती उज्झर-मुरयाइं^२ व वायंति
 ॥घत्ता॥ अ-रमिय-रामहो णिरु णिक्कामहो आरुसेवि परम-जिणिंदहो
 पुज्ज हरेप्पिणु पाहुडु लेप्पिणु गय णावइ पासु समुदहो ॥ १०५

(११)

तहिं अवसरे जे किंकर धाइय ते पडिवत्त लषप्पिणु आइय
 कहिय सुणंतह खंधावारहो “ लइ एत्तडउ सारु संचारहो^३
 माहेसर-णर-वइ परमेसरु सहस-किरणु नामेण नरेसरु
 जा जल-कील तेण उप्पाइय सा अमरेहिं मि रमिवि ण णाइय
 सुव्वइ कासु को वि किर सुंदरु सुर-वइ भरहु सयरु चक्केसरु ११०
 भइउ^४ सणं-कुमारु ते सयल वि णउ पावंति तासु एक-यल वि

१. सत्त । २. मुखाइ । ३. संसारहो । ४. हाथपोथीमां मय्यउ जेवं
 वंचाय छे; शालिभद्रने उल्लेखी भइउ सुधारी कर्यो छे.

मल्लिकादन्तैः इव विहसंती नीलोत्पलनयनैः इव पश्यन्ती
 बकुलमुरागंधेन इव मत्ता केतकीहस्तैः इव नृत्यन्ती
 मधुकरमधुरस्वरेण इव गायन्ती निर्झरमुरजान् इव वादयन्ती
 ॥घत्ता॥ अरमितरामायै खलु निष्कामाय आरुप्य परमजिनेन्द्राय
 पूजां हत्वा प्राभृतं लात्वा गता यथा पार्श्वं समुद्रस्य ॥

(११)

तस्मिन् अवसरे ये किंकराः धाविताः ते प्रतिपत्तिं लात्वा आयाताः
 कथितं श्रुण्वते स्कन्धावाराय “ ननु एतावान् सारः संचारस्य
 माहेश्वरः नरपतिः परमेश्वरः सहस्रकिरणः नाम्ना नरेश्वरः
 या जलक्रीडा तेन उत्पादिता सा अमरैः अपि रन्तुं न ज्ञाता
 श्रूयते कस्य कः अपि किल सुन्दरः सुरपतिः भरतः सगरः चक्रेश्वरः
 भद्रः सनत्कुमारः ते सकलाः अपि न खलु प्राप्नुवन्ति तस्य एककलां अपि

१. न रमिताः रामाः येन सः परमेश्वरेण । २. खंडमेकं ।

का वि अउव्व लील विम्मणिय धम्मु अत्थु वेण्णे वि परिणामिय
 काम-तत्तु पुणु तेण जि णिम्मिउ अण्ण रमंति पसव कोदूमिउ
 ॥घत्ता॥ 'मइ पवहंतिण भुयणे तवंतिण' गयण-त्थ पयंगु ण णावइ'
 ण्ण पयारिण पिय-वावारिण^१ थिउ सलिले पइसेवि णावइ" ॥११५

(१२)

अवरि वुत्तु केण "मइ लक्खिउ सव्वउ सव्वु ण्ण जं अक्खिउ
 जं पुणु तहो केरउ अंतेउरु णं पच्चक्कवु जि मयर-द्वय-पुरु
 णेउर-नुयरहु पेक्खणया-हरु लावण्यंभ-तलाउ मणो-हरु
 शिर-मुहकर-कमल महासरु मेहल-तोरणाहं छण-वासरु
 थण-हत्थिहिं साधारण-काणगु हार-सग्ग-वच्छहो गयंगगणु १२०
 अहर-प्रवाल-प्रवाला-आयरु^२ दंत-पंति-मात्तिय-सहंण-यरु
 जीहा-कल-यंठिणिहिं^३ णंइगवणु कण्णंदोलयाहं चित्तत्तणु

१. महिपवहंतएणभुयणेतवंतएण २. एणपयरेणपियवावारेण ३. आयरु ४.
 यंठिणिहिं ।

का अपि अमूर्त्वा लीला विमुक्ता धर्मः अथः द्वौ अपि परिणामिताः
 काम-तत्त्वं पुनः तेन एव निर्मितं अन्ये रमन्ते पशवः सुरतं
 ॥घत्ता॥ 'मया प्रवहता भुवने तपता गगनस्थः पतंगः न ज्ञायते'
 एतेन प्रकारेण प्रियव्यापारेण स्थितः सलिले प्रविश्य इव" ॥

(१२)

अपरेण उक्तं केन " मया लक्षितं श्रव्यं सर्वं अनेन यद् आख्यातं
 यत् पुनः तस्य अन्तःपुरं यथा प्रत्यक्षं एव मकरध्वजपुरं
 नू पुरमुरजैः प्रेक्षनकगृहं लावण्यांभः तडागं सुमनोहरम्
 शिरःमुखकरक्रमकमलं महासरः मेखलातोरणैः क्षणवासरः
 स्तनहस्तिभिः साधारणकाननं हारस्वर्गवृक्षस्य गगनांगनं
 अधरप्रवालप्रवालाकरः दंतपंक्तिमौक्तिकस्यंदनकरः
 जिह्वाकलकंठिनीभिः नंदनवनं कर्णान्दोलकैः चित्रत्वं

१. सुरतं । २. न शोभते । ३. साधारण नाम देशः ।

ल्योण-भमरहं केसर-सेहर स-मुहाभंगउ 'णट्टव्वय-हर
 ॥घत्ता॥ काई बहुत्तेण पुणुरुत्तेण मयणगि-डमरु संपणणउं
 णरहुं अणंतहुं मण-धणवंतहु धुउ चौरु चंडु उप्पणणउं ॥ १२५

(१३)

अवरेक्केण वुत्तु “ मइ जंतइ दिट्ठइ णिम्मल-सलिले खंतइ
 अइ-सुंदइ सु-किय-कम्माइ व सु-वडिआइ अट्ठिणव-पेम्माइ य
 णिग्गलाइं सु किविण-दिययाइ व णिउ न-समासिप सु-कइ-पयाइ व
 संचारिमइं कु-पुरिस-धणाइं व कारिमाइं कुट्ठि-वयणाइं व
 पइरिक्कइं सज्जण-चित्ताइ व वद्धइ अर्थ-अनि वुत्ताइ व १३०
 दुल्लंघणीयइं सु-कल्लाइं व चेट्ट-विहोणइं वृद्धत्ताइ व
 वारि वमन्ति ताहि शिर-णासेहिं उरु कर-चरण-कर्ण-णयणासेहिं
 तेहिं एउ जन्तु थंभिवि सुक्कउ नेण पुज्ज लोउंनु पडुक्कउ ”

१. णट्टव्वय । २ किविण । ३ अच्च । ४ करण

लोचनभ्रमरागां केसरशेखरं सहमुखभंगं नाट्यगृहं

॥घत्ता॥ किं प्रभूतेन पुनरुक्तेन मद्नाग्निडमरः संपन्नः

नरेभ्यः अनंतेभ्यः मनोधनवद्भ्यः धूर्तः चौरः चंडः उत्पन्नः

(१३)

अपरेण एकेन उक्तं “ मया यन्त्राणि दृष्टानि निर्मलसलिले स्वातानि
 अतिसुंदराणि सुकृतकर्माणि इव सुघटितानि अभिनवप्रेमाणि इव
 निर्गलानि सुकृपणहृदयानि इव निपुणसमासितानि सुकविपदानि इव
 संचारीणि कुपुरुषधनानि इव कृत्रिमानि कुट्टिनीवदनानि इव
 प्रगुणानि सज्जनचित्तानि इव बद्धानि अर्थचित्रेण वृत्तानि इव
 दुर्लघनीयानि सुकलत्राणि इव चेष्टाविहोनानि वृद्धत्वानि इव
 वारि वमन्ति तासां शिरःनासिकाभ्यां उरुचरणकर्णनयनास्यैः
 तैः एतज्जलं स्तब्धा मुक्तं तेन पूजां लुब्धता प्रदौकितं ”

१ काष्ठानां परस्परकलशिका अन्वय विशिष्टपद्म्यासः । २ लोचनमुखे च ।

॥घत्ता॥ तं णिसुणेप्पिणु लेहु भणेप्पिणु असि वरु सयं भुइं कड्ढियउं^१
सहइ समुज्जत्तु ससि-किरणुज्जत्तु णं पत्त-^२दाण-फत्तु वड्ढियउं॥१३५

१ असिवरु सयंभुवेणण कड्ढियउ । २. दाणु

आ संधिने छेडे मूल हाथ-प्रतमां संधिनी अंक भूकी नीचेनी गाथा
लखी छे:—

जल-कीलाए सयंभू-चउमुह पवंग गो-ग्गह-कहाण

भदं च मच्छ-वेहें अज्ज वि कइणो ण पावति ॥

आ पछी तरत ज नवी संधिनी शरआत थाय छे.

॥घत्ता॥ तव निश्रुत्य 'लात' भणित्वा असिदरः स्वयं भुजेन कृतः
शोभते समुज्ज्वलः शशिकिरणोज्ज्वलः यथा पात्रदानफलं वर्धितं ॥

पुष्पिकानी छाया

जलक्रीडायां स्वयंभुवं चतुर्मुखं पतंगं गोग्रहकथायां

भद्रं च मत्स्यवेधे अद्यापि कवयो न प्राप्नुवन्ति ॥

॥ द्वितीयमुद्धरणम् ॥

[त्रिभुवन स्वयंभू ।]

॥ मौर्यदिव्यकथाणउ ॥

(१)

लवणंकुसु पुरे पडमारोवि जिय-रयणि-यर-महाहवेण
वइदेहिहे दु-जस'-भीअण्ण दीउ समोडिउ राहवेण ॥

लवणंकुस कुमार बलहद्वे पुरि पइसारिय जय-जय-सद्वे
झल्लरि-पडह-भेरि-दडि-संखेहि वज्जंतेहि अवरेहि अ-संखेहि
रामु अणंग-लवणु रहे एकहि लक्ष्मणु मयणंकुसु अण्णेकहि २
वज्ज-जंघु थिउ दु-इम-वारणे वीया-यदु णाइ गयणंगणे
जय-जय-कारिउ भड-संघाणे रामहो सुअ-मेलावि अ आपं
जण-वउ रहसे अंगे न माइउ एकमेक चूरंतु पधाइउ

१. दुजस

[त्रिभुवनः स्वयंभूः ।]

॥ सीतादिव्यकथानकम् ॥

(१)

लवणांकुशौ पुरे प्रवेश्य जितरजनिचरमहाहवेन
वैदेह्याः दुर्यशोभीतकेन दिव्यं संब्यूढं राघवेण ॥

लवणांकुशकुमारौ बलभद्रेण पुरे प्रवेशितौ जयजयशब्देन
झल्लरीपटहभेरिदडिशंखैः वाद्यमानैः अपरैः असंख्यैः
रामः अनंगलवणः रथे एकस्मिन् लक्ष्मणः मदनांकुशः अन्यदेकस्मिन्
वज्रजंघः स्थितः दुर्दमवारणे द्वितीयाचन्द्रः इव गगनांगने
जयजयकारितं भटसंघातेन रामस्य सुतमेलापे च आयातेन
जनपदः रभसा अंगे न मायितः एकैकं चूरयन् प्रधावितः

पेक्खेवि ते कुमार पइसंता णारिउ णवि गणंति पइ सन्ता
 सीयाणंदण-रूवालयणे लायइ का वि अलत्तउ' लोयणे
 का वि देइ अहरुल्लए कज्जलु काइ' वि घत्तिउ वच्छए अंचलु
 ॥घत्ता॥ विवरेरउ नायरिया-यणु किउ लवणंकुस-दंसणेण
 जगे कामें को वि न विद्धउ स-सरें कुसुम-सरासणेण ॥ १३

(२)

आयल्लउ करंत तरुणी-यणे लवणंकुस पइसारिय पट्टणे
 तहि तेहए पमाणे विज्जा-हर लंकाहिव-किक्किंध-पुरेसर
 भा-मंडल-नल-नीलंगंगय-जणय-कणय-मरुत्तणय समागथ
 जे पट्टविय गाम-पुर-देसहु गय हक्कार ताहं अ-सेसहं
 णाणा-जाण-विमाणेहि आइय णं जिण-जम्मण अमर पराइय १८
 दिट्ठु रामु सोमिच्छि महाउसु दिट्ठु अणंग-लवणु मयणंकुसु

१. अलित्तउ. २. काय...पच्छए.

प्रेक्ष्य तौ कुमारौ प्रविशन्तौ नार्यः नापि गगयन्ति पतीन् सतैः
 सीतानंदनरूपालोकनेन लययति कापि अलक्तकं लोचने
 कापि ददाति अघ्रे कज्जलं कया अपि क्षिप्तं वक्षसि अञ्चलं
 ॥घत्ता॥ विपरोतः नागरिकाजनः कृतः लवणान्कुशदर्शनेन

जगति कामेन कः अपि न विद्धः स्वशरेण कुमुमशरासनेन ॥

(२)

व्यप्रतां कुर्वन्तौ तरुणीजने लवणान्कुशौ प्रवेशितौ पट्टने
 तत्र तादृशाः प्रमाणभूताः विद्याधराः लंकाधिपकिष्किन्धापुरेश्वरौ
 भामंडल-नल-नीलांग-अंगद-जनक-कनक-मरुत्तनयाः समागताः
 ये प्रस्थापिताः ग्रामपुरदेशेभ्यः गतं आकरणं तेषां अशेषानां
 नानायानविमानैः आयाताः यथा जिनजन्मनि अमराः आगताः
 दृष्टः रामः सौमित्रिः महायुः दृष्टः अनंगलवणः मदनाकुशः

हाथप्रतनां टिप्पण नीचे नोंध्यां छे.

१. पतयः विद्यमानाः । २. परिधानवह्नं । ३. आरार्तिकं । कामपीडा वा ।
 ४. प्रघघके (?) ५. प्रेषिताः ।

सत्तुहणो वि दिट्टु तर्हि सुन्दर एकर्हि मिलिय पंच णं मंदर
पुणरवि रामहो किय अहिणंदण^१ “धणउ^२ तुहु जसु एहा णंदण
॥घत्ता॥ एत्तडउ दोसु पर रहुवइहे जं परमेसरि णाहि घरि
म पमायहि लोयहु छंदेण आणेवि का वि परिकख करि” ॥ २३

(३)

तं णिसुणेवि चवइ रहु-णंदणु “जाणमि सीयहे तणउ सइत्तणु
जाणमि जिह हरि-वंसुप्पणी जाणमि जिह वय-गुण-संपणी
जाणमि जिह जिण-सासणे भत्ती जाणमि जिह महु सोकखुप्पत्ती
जाणमि अणुगुण-सिक्खा-धारी जाणमि संम-रयणमणि-धारी
जाणमि जिह सायर-गंभीरी जाणमि जिह सुर-महीहर-धीरी २८
जाणमि अंकुश-लवण-जणेरी जाणमि जिह सुय जणयहो केरी
जाणमि स सहा-मंडल रायहो जाणमि सामिणि रज्जहो आयहो

१. अहिबंदण. २. धनउ. ३. सभा.

शत्रुघ्नः अपि दृष्टः तत्र सुंदरः एकत्र मीलिताः पंच यथा मंदराः
पुनः अपि रामाय कृतं अभिनन्दनं “धन्यः त्वं यस्य इदृशो नंदनौ
॥घना॥ एतावान् दासः परं सुपतेः यत्परमेश्वरी नास्ति गृहे
मा प्रमाथे लोकानां छंदेन आनीय कामपि परीक्षां कुरु” ॥

(३)

तद् निश्चुत्य वदति रघुनंदनः “जानामि सीतायाः सतीत्वं
जानामि यथा हरिवंशोत्पन्ना जानामि यथा व्रतगुणसंपन्ना
जानामि यथा जिनशासने भक्ता जानामि यथा मम सौख्योत्पत्तिः
जानामि अनुगुणशिक्षाधारिणी जानामि सम्यक्त्वरत्नमणिधारिणी
जानामि यथा सागरगंभीरा जानामि यथा सुरमहीधरधीरा
जानामि अंकुशलवणजनयित्रो जानामि यथा सुता जनकस्य
जानामि ससभामंडलराजस्य जानामि स्वामिनी राज्यस्य अमुष्य

१. मा त्यज । २. सम्यक्त्व ।

जाणमि जिह अंते-उर-सारी जाणमि जिह महु पेसण-गारी
 ॥ घत्ता ॥ मेल्लेप्पिणु णायर-लोइण^१ महु घरे उब्भा करेवि कर
 जो दु-जसु उप्परे घित्तउ एउ ण जाणमि एककु पर” ॥ ३३

(४)

तहि अवसरे रयणासव-जाणं “कोक्किय तियड विहीसण-राणं
 बोह्लाविय एत्तहें वि तुरंतें लंका-सुन्दरि तो हणुवतें
 बिन्नि वि विन्नवंति पणमंतिउ सीय-सइत्तण-गञ्जु वहंतिय
 “ देव देव जइ हुअ-वहु डज्जइ जइ मारुउ पड-पोट्टेले वज्जइ
 जइ पायाले णहंगणु लोट्टइ कालंतरे कालु जइ तिट्टइ ३८
 जइ उप्पज्जइ मरणु कियंतहो जइ णासइ सासणु अरहंतहो
 जइ अवरें उग्गमइ दिवा-यरु मेरु-सिहरे जइ निवसइ सायरु
 एउ अ-सेसु वि संभाविज्जइ सीअहे सीलु ण पुणु मइलिज्जइ

१. लोएण । २. कोत्थिय ।

जानामि यथा अंतःपुरमारभूता जानामि यथा मम प्रेपणकारिणी
 ॥घत्ता॥ मिलित्वा नागरलोकेन मम गृहे ऊर्ध्वं कृत्वा करान्
 यद् दुर्यशः उपरि क्षिप्तं एतद् न जानामि एकं परं” ॥

(४)

तस्मिन् अवसरे रत्नास्रवजातेन आहूता त्रिजटा विभीषणराजेन
 आहूता अत्रान्तरे अपि त्वरमाणेन लंकासुंदरी ततः हनुमता
 द्वे अपि विज्ञापयतः प्रणमन्त्यौ सीतासतीत्वगर्वं वहन्त्यौ
 “देव देव यदि हुतवहः दह्यते यदि मारुतः पटपिण्डके बध्यते
 यदि पाताले नभःअंगनं लुप्यति कालांतरे कालः यदि तिष्ठति
 यदि उत्पद्यते मरणं कृतान्तस्य यदि नाश्यते शासनं अर्हतः
 यदि अपरदिशि उद्रच्छति दिवाकरः मेरुशिखरे यदि निवसति सागरः
 एतद् अशेषं अपि संभाव्यते सीतायाः शीलं न पुनः मलिनीक्रियते

१. तृजट (? त्रिजटा) । २. पश्चिमदिशायां ।

॥घत्ता॥ जइ एव वि णउ पत्तिज्जहि तो परमेसर एउ करि
तुल-चावल-विस-जल-जलणहं पंचहं एककु जि दिव्बु धरि” ॥५३

(५)

तं णिसुणेवि रहु-वइ परिओसिउ ‘ एम होउ ’ हक्कारउ पेसिउ
गउ सुग्गोउ विहोसण अंगउ चंदोयर-णंदणु पवणंगउ
पेसिउ पुप्फ-विमाणु पयट्टउ णं णह यले सर-कमलु विसट्टउ
पुंडरीय-पुर-वर संपाइय दिट्ट देवि रहसेण न माइय
“णंद वड्डु जय होहि चिराउस विण्णि वि जाहि पुत्त लवणंकुश ४८
लक्खण राम जेहि आयामिय सीहहि जिह गयंद ओहामिय
रक्खिय णारणण समरंगणे तेहि मि ते पइसारिय पट्टणे
अम्ह इ आया तुम्ह हक्कारा दिअहा होन्तु मणोरह-गारा
॥घत्ता॥ चट्टु पुप्फ-विमाणे भडारिए मिलु पुत्तहं पइ देवरहं
सुह-अच्छणि’ मज्जे परिट्ठिय पिहिमि जेम चउ-सायरहं” ॥ ५३

१. सुहुं अच्छामि.

॥घत्ता॥ यदि एवं अपि न खलु प्रतीयते तर्हि परमेश्वर एतत् कुरु
तुल-तण्डुल-विष-जल-ज्वलनानां पंचानां एकमेव दिव्यं धर ” ॥

(५)

एतद् निश्रुत्य रघुपतिः परितुष्टः ‘एवं भवतु’ आकरणं प्रेषितं
गतः सुग्रीवः विभीषणः अंगदः चंद्रोदरनन्दनैः पवन-अंगजः^१
प्रेषितं पुष्पविमानं प्रवृत्तं यथा नभस्तले सरःकमलं विकसितं
पुंडरीकपुरवरं संप्राप्ताः दृष्ट्वा देवी हर्षेण न मायिताः
“नंद वर्धस्व जय भव चिरायुः द्वौ अपि यस्याः पुत्रौ लवण-अंकुशौ
राम-लक्ष्मणौ याभ्यां आयामितौ सिंहाभ्यां यथा गजेन्द्रौ आक्रान्तौ
रक्षितौ नारदेन समरांगणे ताभ्यामपि तौ प्रवेशितौ पट्टने
वयं अपि अयाता युष्माकं आकारकाः दिवसाः भवन्तु मनोरथकाराः
॥घत्ता॥ आरोह पुष्पविमाने भट्टारिके मील्य पुत्राभ्यां पतिदेवृभ्यां
मुखासने मध्ये परिस्थिता पृथिवी यथा चतुःसागराणां ” ॥

१. विराहोः । २. हनूमंतु ।

(६)

तं पिसुणेवि लवणंकुस-मायण बुत्तु विहीसणु गगिर-वायण
 “ णिटुर-हिययहो अ-लइय-णामहो जाणमि तत्ति न किज्जइ रामहो
 घल्लिय जेण रुवंति वणंतरे डाइणि-रक्खस-भूय-भयंकरे
 जहिं सहूल-सीह-गय-गंडा बब्बर-सवर-पुलिंद पयंडा
 जहिं बहु-तच्छ-रिच्छ-रु-संवर स-उरग-खग-विग जहिं सिव-सूयर ५८
 जहिं माणुसु जोवंतु वि लुञ्चइ^१ विहि कलि-कालु वि पाणह मुंचइ
 तहिं वणे घल्लाविय अण्णाणें एवहि किं तहो तणेण विमाणें
 ॥घत्ता॥ जो तेहिं डाहु उत्पाइउ पिसुणा-भावामरिसिइण^२
 सो दु-करु उलहाविज्जइ मेह-सएण वि वरिसिएण ॥ ६२

(७)

जइ वि ण कारणु राहव-चंदें तो वि जामि लइ तुम्हइ छंदें ”
 एम भणेवि देवि जय-सुन्दरि कम-कमलहिं अञ्चंति वसुंधरि

१. जिं वधारानो छोडी दीधो छे. २. पिसुणाभावमरिसिएण ।

(६)

तद् निश्रुय लवणांकुशमात्रा उक्तः विभीषणः गद्गदवाचा
 “निष्टुरहृदयस्य अगृहीतनाम्नः जानामि चिन्ता न क्रियते रामस्य
 क्षिप्ता येन रुदती वनांतरे डाकिनीराक्षसभूतभयंकरे
 यत्र शार्दूलसिंहगजगण्डाः बर्बरशबरपुलिंदाः प्रचंडाः
 यत्र बहुतक्षरुक्षरुरुसंभराः सहउरगखगवृकाः यत्र शिवाशूकराः
 यत्र मानुषः जीवन् अपि लुञ्च्यते^१ विधिं^२ : कलिकालः अपि प्राणेभ्यः मुच्यते
 तत्र वने क्षेपिता अज्ञानेन एतादृशस्य किं तस्य विमानेन
 ॥घत्ता॥ यः तैः दाहः उत्पादितः पिशुनभावामर्षितेन
 सः दुष्करं आर्द्रयते मेघशतेन अपि वर्षितेन ॥

(७)

यदि अपि कारणं न राघवचन्द्रेण तर्हीपि यामि खलु युष्माकं छंदेन ”
 एवं भणित्वा देवी जगत्सुंदरी क्रमकमलाभ्यां अर्चन्ती वसुंधरां

१. लुञ्च्यते । २. विधिः । ३. भवतां दाक्षिण्येन ।

पुष्प-विमाणे चडिय अणुरापं परिमिय विज्जाहर-संघापं
 कोसल-णयरि पराइय जावहिं दिण-मणि गउ अत्थ-वणहो तावहिं
 जत्थहो पिययमेण णिव्वासिय तहो उववणहो मज्झे आवासिय ६७
 कह वि विहाणु भाणु णहे उगउ अहि-मुहु सज्जण-लोउ समागउ
 दिण्णइ तूरइ मंगलु घोसिउ पट्टणु णिरवसेसु परिओसिउ
 सीय पइट्ट णिविट्ट वरासणे सासण-देवण णं जिण-सासणे
 ॥घत्ता॥ परमेसरि पढम-समागमे झत्ति णिहालिय हल-हरेण
 सिय-पक्खहो दिवसे पहिल्लेण चंद-लेह णं सायरेण ॥ ७२

(८)

कंतहि तणिय कंति पेक्खेप्पिणु पभणइ पोम-णाहु विहसेप्पिणु
 “जइ वि कुलग्गयाउ णिरवज्जउ महिलउ होंति अ-सुद्धु’ णि-लज्जउ
 दर-दाविय-कडक्ख-विक्खेवउ कुडिल-मइउ वड्डिअ-अवलेवउ
 बाहिर-धिदुउ गुण-परिहीणउ किह सय-खंडु न जंति ति हीणउ
 णउ गणंति णिय-कुलु मइलंतउ ति-हुअणे अ-यस-पडहु वज्जंतउ ७७

१. सुदधु.

पुष्पविमाने आरूढा अनुरागेण परिमिता विद्याधरसंघातेन
 कोशलनगरां प्रयाता यावत् दिनमणिः गतः अस्तमनि तावत्
 यस्मात् प्रियतमेन निर्वासिता तस्य उपवनस्य मध्ये आवासिता
 कथमपि विभातः भानुः नभसि उद्गतः अभिमुखं सज्जनलोकः समागतः
 दत्तानि तूराणि मंगलं घोषितं पट्टनं निरवशेषं परितोषितं
 सीता प्रविष्टा निवेशिता वरासने शासनदेवता इव जिनशासने
 ॥घत्ता॥ परमेश्वरी प्रथमसमागमे झटिति निर्भालिता हलधरेण
 सितपक्षस्य दिवसे प्रथमे चंद्रलेखा यथा सागरेण ॥

(८)

कांतायाः कांतिं प्रेक्ष्य प्रभणति पद्मनाथः विहस्य
 “यद्यपि कुलाग्रकाः निरवद्याः महिलाः भवन्ति अशुद्धाः निर्लज्जाः
 ईषद्दापितकटाक्षविक्षेपाः कुटिलमतयः वर्धितावलेपाः
 बहिर्धृष्टा गुणपरिहीणाः कथं शतखंडं न यान्ति ताः हीनाः
 न खलु गणयन्ति निजकुलं मलिनीभवत् त्रिभुवने अयशःपटहं वाद्यमानं

अंगु समोडेवि धिद्धिक्कारहो वयणु णिपंति केम भत्तारहो ”
 सीय ण भीय सइत्तण-गव्वे वलेवि पवोल्लिय गग्गर-सइ
 “ पुरिस णिहोण होंति गुणवंत वि तियहे ण पत्तिज्जंति मरंत वि
 ॥घत्ता॥ खडु लक्खु सल्लि वहंतिहे^१ पउराणियहे कुलग्गयहे
 रयणायरु खार इ देतउ तो वि ण थक्खइ णं णइहे^२ ॥ ८२

(९)

साणु ण केण वि जणेण गणिज्जइ गंगा-णइहे तं जि ण्हाइज्जइ
 ससि स-कलंकु तहि जि पइ णिम्मल कालउ मेहु तहि जि तडि उज्जल
 उवलु^३ अ-पुज्जु ण केण वि छिप्पइ तहि पडिम चंदणेण वि लिप्पइ
 घुज्जइ पाउ पंकु जइ लग्गइ कमल-माल पुण जिणहो वलग्गइ
 दीवउ होइ स-हावे कालउ वट्टि-सिहए मंडिज्जइ आलउ ८७
 णर-णारिहि एवइउ अंतरु मरणे वि वेल्लि ण मेल्लइ तरु-वरु

१. वहंतेअहे. २. मयहे. ३. उव्वलु.

अंगं समावृत्त्य धिक् धिक् कुवतः वदनं पश्यन्ति कथं भर्तुः ”

सीता न भीता सतीत्वैर्गर्वेण वल्लिवा उक्तवती गद्गदशब्देन

“पुरुषाः निहीनाः भवन्ति गुणवन्तः अपि स्त्रोषु न प्रतियन्ति म्रियमाणाः अपि

॥घत्ता॥ तृणं काष्ठं सलिलं वहन्तीभ्यः पौराणिकाभ्यं कुलागताभ्यः

रत्नाकरः क्षारं अपि ददन् तदपि न विरमति इव नदीभ्यः ॥

(९)

श्वा न केन अपि जनेन गण्यते गंगा-नद्या स एव स्नाप्यते

शशी सकलंकः तस्य एव प्रभा निर्मला श्यामः मेघः तस्य एव तडित् उज्ज्वला

उपलैः अपूज्यः न केन अपि स्पृश्यते तस्य प्रतिमा चंदनेन अपि लिप्यते

ग्रस्यते पादः पंकः यदि लगति कमलमाला पुनः जिनं विलगति

दोषकः भवति स्वभावेन श्यामः वर्तिशिखया शुभ्यते आलयं

नरनार्योः एतावदन्तरं मरणे अपि वल्लो न मुञ्चति तरुवरं

१. सतीत्वमहत्त्वेन। २ मूल हाथप्रतमां पाठ मच्छरगव्वे । इतो; परन्तु
 हांसियामां लखेलो पाठ स्त्रीकार्यो छे. ३. पवित्राभिः चिरंतनाभिर्वा। ४. नद्यां।
 ५. पाषाणाः—पंकजाः।

एह पइ कवण बोल्ल पारंभिय सह-वडाय मइ अज्जु समुब्भिय
तुहु पेक्खंतउ अच्छु विसत्थउ^१ डहउ जलणु जइ डहिवि समत्थउ
॥घत्ता॥ किं किज्जइ अण्णइं दिव्वे जेण विसुज्झहो महु मणहो
जिह कणय-लोलि डाहुत्तर अच्छमि मज्जे हुआसणहो ॥ ९२

(१०)

सियहे वयणु सुणेवि जणु हरिसिउ उच्चारउ रोमंचु पदरिसिउ
महुर-णराहिव-जस-लिह-लुहणे हरिसिउ लक्खणु सह सत्तु-हणे
तिण्णि वि विष्फुरंत-मणि-कुंडल हरिसिय जणय-कणय-भा-मंडल
हरिसिय लवणंकुस दु-स्सील वि हरिसिय वज्ज-जंघु णल णीलु वि
तार-तरंग-रंभ-विस-सेण वि दहि-मुह-कुमुय-महिंद-सु-सेणु वि ९७
गवय-गवक्ख-संख-सक्कंदणु-चंद-रासि चंदोयर-णंदणु
लंकाहिय-सुग्गीवंगंगय जंबव-पवणंजय-पवणंगय

१. वीसत्थउ ।

एषः त्वया कः शब्दः प्रारब्धः सतीपताका मया अद्य समुद्राविता
त्वं प्रेक्षमाणः आस्व विश्वस्तैः दहतु ज्वलनः यदि दग्धुं समर्थः
॥घत्ता॥ किं क्रियते अन्येन दिव्येन येन विशुद्धस्य मम मनसः
यथा कनकलोष्टिका दाहोत्तरं भवामि मध्ये हुताशनस्य ॥

(१०)

सीतायाः वचनं श्रुत्वा उच्चतरैः रोमाञ्चः प्रदर्शितः
मधुरनराधिपयशःलेखामार्जनेन हर्षितः लक्ष्मणः सह शत्रुधनेन
त्रयः अपि विस्फुरन्मणिकुण्डलाः हर्षिताः जनक-कनक-भामंडलाः
हर्षितौ लवणांकुशौ दुःशीलौ अपि हर्षिताः वज्रजंघः नलः नीलः अपि
तारतरंगरंभविश्वसेनाः अपि दधिमुख-कुमुद-महेन्द्र-सुषेणाः अपि
गवय-गवाक्ष-शंख-शक्रार्दनाः चंद्ररश्मिः चंद्रोदरनंदनः
लंकाधिप-सुग्रीव-अंग-अंगदाः जाम्बवत्-पवनंजय-पवनांगजाः

१. सतीपताका । २. विश्वब्धः । ३. उर्ध्वाकारः ।

लोय-वाल गिरि णइउ समुइ वि विस-हरिद अमरिद णरिद वि
 ॥घत्ता॥ तइ-लोकह भंतरि^१ वत्तिउ^२ सयल वि हरिसियउ
 पर हिअवण कलुसु वहंतउ रहु-वइ एक्कु ण हरिसिअउ ॥ १०२

(११)

सीअण वुत्तु जं जि अवलेवें तं जि समत्थिउ पुणु बल-एवें
 कोक्किय खणय खणाविय खोणी हत्थ-सयाइं तिण्णि चउ-कोणी
 पूरिय खड-लक्कड-विच्छड्ढेहि कालागरु-चंदण-सिरि-खंडहिं
 देवदारु-कपूर-सहासेहि कंचण-मंच रइय चउ-पासेहि
 चडिय-राय आया गिवाण वि इंद-चंद-रवि-हरि-बंधाण वि १०७
 इंधण-पुंजे चडिय परमेसरि णं संठिय वय-सीलह उप्परि
 “अहो देवहो महु तणउ सइत्तणु जोइज्जहु” रहु-वइ-दुट्ठत्तणु
 अहो वइसा-णर तुहु मि डहिज्जहि जइ विरुआरो तो म खमिज्जहि”

१. भंतरि । २. वत्तियउ । ३. जोएज्जहु । एनी पछीनी पं. ११०मां
 डहेज्जहि; खमेज्जहि.

लोकपालाः गिरयः नद्यः समुद्रः अपि विषधरेन्द्राः अमरेन्द्राः नरेन्द्राः अपि
 ॥घत्ता॥ त्रिलोकस्याभ्यंतरे वृत्तं सकलं अपि हर्षितं
 परं हृदये कलशं वहन् रघुपतिः एकः न हर्षितः ॥

(११)

सीतया यदेव उक्तं अवलेपेनै तदेव समर्थितं पुनः बलदेवेन
 आहृताः खनकाः खनिता क्षोणी हस्तशतानि त्रीणि चतुष्कोणा
 पूरिता तृणकाष्ठसमूहैः^१ कालागुरुचंदनश्रीखंडैः
 देवदारुकर्पूरसहस्रैः काञ्चनमञ्जः रचितः चतुष्पाश्र्वैः
 गृहीतरागाः आयाताः गिर्वाणाः अपि इन्द्रचन्द्ररविहरिब्रह्माणः अपि
 इन्धनपुञ्जे आरूढा परमेश्वरी यथा संस्थिता व्रतशीलस्योपरि
 “अहो देवाः मम सतीत्वं पश्यत रघुपतिदुष्टत्वं
 अहो वैश्वानर त्वम् अपि दहेः यदि विरूपकारिणी त्वं मा क्षाम्येः ”

१. गर्वेण । २. काष्ठसमूहैः ।

॥घत्ता॥ किउ कलयलु दिण्णु हुआसणु महि जि' जाय सम जालडिय
सो णाहि को वि तहि अवसरे जेण ण मुक्की धाहडिय ॥ ११२

(१२)

खड·लकड-विच्छडुं पलित्तइ धाहाविउ कोसलइ सुमित्तइ^१
धाहाविउ सोमिात्त-कुमारें " अज्जु माय मुअ महु अ-विआरें " २"
धाहाविउ लंकालंकारेहिं धाहाविउ हणु·वंत-कुमारेहिं
धाहाविउ सुग्गीव-णरिंदहिं धाहाविउ णल-णील-महिंदहिं ११७
धाहाविउ सव्वहिं सामंतिहिं रामहो धिद्धिक्कारु करंतेहिं
धाहाविउ वइदेहि-कएहिं वि लंका सुन्दरि-तियडा-एविहि
उद्ध-मुहेण पवडिडय-सोए धाहाविउ णायरिणं लोएं

॥घत्ता॥ " णिहुुरु दुरासु माया-रउ दु-क्किय-गारउ कूर-मइ
णउ जाणमि सीअ वहेविणु रामु लहेसइ कवण गइ " ॥ १२२

१. जे। २. विच्छडु। ३. पलित्तए...कोसलए सुमित्तए। ४. अविचारे।

॥घत्ता॥ कृतः कलकलः दत्तः हुताशनः महती एव जाता समं ज्वाला
सः नास्ति कः अपि तस्मिन् अवसरं येन न मुक्तः आर्तनादः ॥

(१२)

अणकाष्टसमूहे प्रदीप्ते आर्तनादः कृतः कौशल्यया सुमित्रया
आर्तनादः कृतः सौमित्रिकुमारेण "अद्य माता मृता मम अविचारेण"
आर्तनादः कृतः भामंडलजनकाभ्यां आर्तनादः कृतः लवणांकुशतनयाभ्यां
आर्तनादः कृतः लंकालंकारेण आर्तनादः कृतः हनुमत्कुमारेण
आर्तनादः कृतः सुप्रोवनरेन्द्रैः आर्तनादः कृतः नलनीलमहेन्द्रैः
आर्तनादः कृतः सर्वैः सामन्तैः राघवस्य धिक्-धिक्-कारं कुर्वद्भिः
आर्तनादः कृतः 'वैदेहोक्ते अपि लंकामुंदरीत्रिजटादेवीभ्यां
ऊर्ध्वमुखेन प्रवर्धितशोकेन आर्तनादः कृतः नागरिकेन लोकेन

॥घत्ता॥ "निष्टुरः दुराशः मयारतः दुष्कृतकरः क्रूरमतिः

न खलु जानामि सीतां वधित्वा रामः लप्स्यते कां गतिं" ॥

१. सीतानिमित्ते.

(१३)

थिउ षत्थंतरे कारणु भारिउ णिरवसेसु जगु धूमंधारिउ
जालउ विष्फुरंति तहि अवसरे णं विज्जुलउ जलण-जालंतरे
सीय सइत्तणेण णउ कंपिय “दुक्कु दुक्कु सिहि” एम पजंपिय
“एहु देहु गुण-गहण-णिवासणु डहि” डहि जइ सच्चउ जि^२ हुआसणु
डहि डहि जइ जिण-सासणु छड्डिउ डहि डहि जइ णिय-गोतु ण मंडिउ
डहि डहि जइ हउं केण वि ऊणी डहि डहि जइ चारित्त-विहणी
डहि डहि जइ भत्तारहो दोही डहि डहि जइ पर-लोय-विरोही
डहि डहि सयल-भुवण-संतावणु जइ मइ मणिण वि इच्छिउ रावणु”
त एवहु धीरु को पावइ सिहि सीयलउ होइ ण पहावइ
॥घत्ता॥ तहि अवसरि मणि परितुट्टउ कहइ पुरंदरु सुर-यणहो
“सिहि संकइ डहिवि ण सक्कइ पेक्खु पहाउ सइत्तणहो” ॥ १३३

१. मूळ हाथप्रतमां आ तेम ज नीचेनी केटलीक पंक्तिमां डहे अने डहि
विकल्पे वापर्यां छे. डहे ए पाछळनो उच्चारविकारात्मक फेरफार छे अने
तेनो डहि उच्चार तो करवो ज पडे छे; एट्ठे में सरखो डहि ज स्वीकारी डहे
ने बहिष्कृत करेलो छे. २ जे।

(१३)

स्थितं अत्रान्तरे कारणं भारि निरवशेषं जगत् धूमांधकारितं
ज्वालाः विस्फुरन्ति तस्मिन्नवसरे यथा विद्युतः ज्वलनज्वालान्तरे
सीता सतीत्वेन न कंपिता “ढौकस्व ढौकस्व शिखिन्” एवं उक्तवतो
“एषः देहः गुणगहननिवासनं दह दह यदि सत्यः एव हुताशनः
दह दह यदि जिनशासनं त्यक्तं दह दह यदि निजगोत्रं न मंडितं
दह दह यदि अहं केनापि ऊना दह दह यदि चारित्रविह्वीना
दह दह यदि भर्त्रे द्रोहिनी दह दह यदि परलोकविरोधिनी
दह दह सकलभुवनसंतापनः यदि मया मनसा अपि इच्छितः रावणः”
तद् एतावद् धैर्यं कः प्राप्नोति शिखी शीतलः भवति न प्रभवति
॥घत्ता॥ तस्मिन् अवसरे मनसि परितुष्टः कथयति पुरंदरः सुरजनेभ्यः

“ शिखी शंकते दग्धुं न शक्नोति प्रेक्षध्वं प्रभावं सतीत्वस्य ॥

(१४)

ताम तरुण-तामरसिहि छण्णउ सो जि जलणु सर-वरु उप्पण्णउ
 सारस-हंस-कोंच-कारंडिहि गुमगुमंत-छण्णय-विच्छंडिहि
 जलु अत्थक्कु पुणु कहि मि ण माइउ मंच-सयइ रेल्लंतु पधाइउ
 णासइ सव्वु लोउ सहु रामे सलिलु पवंदिउ सीयहें णामें
 अण्णु वि सहस-पत्तु उप्पण्णउ देवहि^१ आसणु णं अवइण्णउ १३८
 तासु मज्झि मणि-कणय-रवण्णउ दिव्वासणु समुच्चु उप्पण्णउ
 तहि जाणय^२-जण-साहु-क्कारिय सइ सुर-वर-वह्हि बइसारिय
 तहि वेल्हि सोहइ परमेसरि णं पच्चक्ख लच्छि कमलोवरि
 आहय दुंदुहि सुर-वइ-सत्थें मेल्लिउ कुसुम-वासु सइ हत्थें
 ॥ घत्ता ॥ तर्हि^३ जय-जय-कारु पवुड्डुउ सुह-वयणावण्णण-भरिउ
 णाणा-विह-तूर-महारउ जाणइ तिह जसु वित्थरिउ ॥ १४४

१. देवए। २ जाणइ। ३. घत्ता आखीमां फेरफार करवो पड्यो छे;
 कारण के मात्राओ तुटे छे: मूळमां १२×१४ (पं. १) तेम १४×१२ (पं. २)
 छे. सळंग घत्ता जोतां, १४×१३नी मालम पडे छे; एटले ते प्रमाणे मारे फेरफार
 करवो पड्यो छे. मूळ जयजयकारु पवुड्डुउ सुहवयणावण्णणभरियउ। णाणावि-
 हतूरमहारउ जाणइ जसु वित्थरिअउ ॥

(१४)

तावत् तरुणतामरसैः^१ छन्नं स एव ज्वलनः सरोवरं उत्पन्नं
 सारसहंसकौञ्चकारण्डैः गुञ्जत्पट्पदसमूहैः
 जलं अस्ताद्यं पुनः कुत्रापि न माथितं मंचशतानि प्लावयत् प्रधावितं
 विद्रवति सकलः लोकः सह रामेण सलिलं प्रवंदितं सीतायाः नाम्ना
 अन्यद् अपि सहस्रपत्रं उत्पन्नं देवैः आसनं यथा अवतारितं
 तस्य मध्ये मणिकनकरम्यं दिव्यासनं उच्चं उत्पन्नं
 तत्र जानपदजनसाधूकृता सती सुरवरवधूभिः उपवेशिता
 तस्यां वेलायां शोभते परमेश्वरी यथा प्रत्यक्षा लक्ष्मी कमलस्य उपरि
 आहता दुंदुभिः सुरवरसार्थेन मुक्तः कुसुमवर्षः स्वयंहस्तेन
 ॥घत्ता॥ तत्र जयजयकारः प्रवृद्धः शुभवचनावर्णनभरितः
 नानाविधतूरमहारवः यथा तस्याः यशः विस्तृतं ॥

(१५)

तो षत्थंतरे निह दीहाउस सीयहे पासु दुक्क लवणंकुस
 जिह ते तिह बिण्णि वि हरि बल-हर तिह भा-मंडल णव-बेलंधर
 तिह सुग्गीव णील मिय-सायर^१ तिह सुसेण विससेण जसायर
 तिह स-विहीसण कुमयंगंगय जणय-कणय-मारुइ-पवणंजय
 तिह गय गवय गवक्ख विराहि य वज्ज-जंघु सत्तु-हणु गुणाहिय १४९
 तिह महिंदि माहिंद स-दहिमुह तार तरंग रंभ पहु दुम्मह
 तिह मह-कंत^२ वसंत रवि-प्पह चंद-मरीचि हंस-प्पहु दिढ-रह
 चंद-रासि संताण णरेसर रयण-केसि पीयं-कर खे-यर
 तिह जंबव जंबवि इंदाउह मंद-हत्थि ससि-पह ताराउह
 तिह ससि-वद्धण सेय-समुद्द वि रइ-वद्धण णंदण कुंदेदु वि
 लच्छि-भूय^३ कोलाहल सरल वि णहुस-कियंत-वत्त-बल-तरल वि
 ॥घत्ता॥ अवर वि षक्केक्क-पहाणा उर-रोमंच-समुच्छलिय
 अहिसेय-समए णं लच्छिहे सयल दिसा-गयद मिलिय ॥ १५७

२. मइसागर । २. मे प्रतमां मइ वांच्यु इतुं; पण इ=ह घणी फेरो
 सरखा थइ जाय छे; एटले पुधारो. ३. भुत्त ।

(१५)

तावत् अत्रान्तरे खलु दीर्घायुः सीतायाः पाश्वं दौकितौ लवणांकुशौ
 यथा ते तथा द्वौ अपि हरिः बलधरः तथा भामंडलः नवबेलंधरः
 तथा सुग्रीवः नीलः मितसागरः तथा सुपेणः विश्वसेनः यशःआकरः
 तथा सविभीषणौ कुमुदांगदौ जनककनकमारुतिपवनंजयाः
 तथा गजः गवयः गत्राक्षः विराधिः च वज्रजंघः शत्रुघ्नः गुणाधिकः
 तथा महा-इन्द्रियः महेन्द्रः सदधिमुखः तारः तरंगः रंभः प्रभुः द्रुमाणां
 तथा महाकान्तः वसंतः रविप्रभः चंद्रमरीचिः हंसप्रभः दृढरथः
 चंद्ररश्मिः संतानः नरेश्वरः रत्नकेशी प्रीतिकरः खेचरः
 तथा जाम्बवान् जाम्बवतिः इन्द्रायुधः मंदहस्ती शशिप्रभः तारायुधः
 तथा शशिवर्धनः श्वेतसमुद्रः अपि रतिवर्धनः नंदनः कुन्देन्दुः अपि
 लक्ष्योभूतः कोलाहलः सरलः अपि नहूषकृतांतवृत्रबलतरलः अपि
 ॥घत्ता॥ अपरे अपि एकैकेभ्यः प्रधानाः समुन्नतउरःरोमाञ्चाः
 अभिषेकसमये इव लक्ष्म्याः सकलाः दिशागजेन्द्राः मीलिताः ॥

(१६)

तो बोलिज्जइ राहवचंदें “ णिःकारणें खल-पिसुणहं छंदें
जइ अ वियपें मइ अवमाणिय अणु वि दुहु एवहु पराणिय
तं परमेसरि महु मरुसिज्जहि एक्कवार अवराहु खमिज्जहि
आउ जाहु घरवासु णिहालहि सयलु वि णिय-परियणु परिपालहि
पुष्क-विमाणि चडहि सुर-सुंदरि [१९२
उववण-णइउ-महद्दह-सरवरे खेतइ कप्प-दुम्म^१-कुल-गिरि-वरे
णंदण-वण-काणणइ महायर जणवय^२ वेहि^३ दीव रयणायर
॥घत्ता॥ मणि धरहि एउ महु वुत्तउ मच्छरु सयलु वि परिहरहि
सइ जिह सुरवइ-संसर्गे^४ णिःस्तावणु रज्जु करहि ” ॥ १९६

(१७)

तं णिसुणेवि परिचत्त-सणेहिण एव पइंपिउ पुणु वइदेहिण

१. दुम । २. जणवइ । ३. वेई । ४. संसर्गीए ।

प्रत लखनारना मनमां संस्कृत रमतुं होउं जोहए; दा. त. पं. १५१ सं.
मरीचि = अप० मरिह, पं. १६२ सं. पुष्प = अप० पुष्क.

(१६)

तावत् ब्रूयते राघवचन्द्रेण “निष्कारणेन खलपिशुनानां छंदेन
यद्यपि विकल्पेन मया अवमानिता अन्यत् अपि एतावत् दुःखं परानोतं
तद् परमेश्वरि मां मर्षयेः एकवारं अपराधं क्षाम्येः
आयाहि गच्छ गृहवासं निभालय सकलं अपि निजपरिजनं परिपालय
पुष्पविमाने आरोह सुरसुंदरि []
उपवन-नदी-महाहृद-सरोवराणि क्षेत्राणि कल्पद्रुमकुलगिरिवरान्
नंदनवनकाननानि महाकरान् जनपदान् प्रेक्षस्व द्वीपान् रत्नाकरं
॥घत्ता॥ मनसि धर एतद् मम उक्तं मात्सर्यं सकलं अपि परिहर
शचिः इव सुरपतिसंसर्गेण निःसापत्यं^१ राज्यं कुरु ॥

(१७)

तद् निश्चत्य परित्यक्तस्नेहया एवं उक्तं पुनः वैदेह्याः

“अहो राहव मं जाहि विसायहो ण वि तउ दोसु ण जण-संघायहो
 भव-भव-सण्हिं विणासिय-धम्महो सव्वु दोसु इउ दु-क्किय-कम्महो
 को सक्कइ णासणहं पुराइउ जं अणुलग्गउ जीवहु आइउ
 बल मइं बहु-विह-देस-णित्ती तुज्जु पसापं वसु-मइ भुत्ती १७१
 बहु-वारउ तंबोलु समाणित्ति इह-लोइउ सुहु सयलु वि माणित्ति
 बहु-वारउ पयडिय-बहु-भोग्गी पइ सह पुप्फ-विमाणि वलग्गी
 बहु-वारउ भवणंतरे हिंडित्ति अप्पउ बहु-मंडणेहिं प्रमंडित्ति
 एमहि तिह करेमि पुणु रहु-वइ जिह ण होमि पडिवारं १ तिय मइ
 ॥घत्ता॥ महु विसय-सुहेहिं पज्जत्तउ छिंदमि जाइ-जरा-मरण
 णिविण्णी भव-संसारहो लेमि अज्जु धुअ तव-चरणु” ॥ १७७

(१८)

एम ताइं एउ वयणु चवेप्पिणु दाहिण-करेण समुप्पाडेप्पिणु
 णिय-सिर-चिहुर ति-लोयाणंदहो पुरउ पघल्लिय राहव-चंदहो

१. पडिवारो

“अहो राघव मा गच्छ विषादं नापि तव दोषः न जनसंघातस्य
 भवंभवशतैः विनाशितधर्मस्य सर्वः दोषः अयं दुष्कृतकर्मणः
 कः शक्नोति नाशयितुं पुराकृतं यद् अनुलग्नं जीवस्य आयातं
 बलं मया बहुविधदेशनियुक्ता तव प्रसादेन वसुमती भुक्ता
 बहुवारं ताम्बूलं भुक्तं इह-लौकिकं सुखं सकलं अपि भुक्तं
 बहुवारं प्रकटितबहुभोग्या त्वया सह पुष्पविमाने विलम्बा
 बहुवारं भवनान्तरे हिंडितं आत्मा बहुमंडनैः प्रमंडितः
 एवं तथा करोमि पुनः रघुपते, यथा न भवामि प्रतिवारं स्त्रीः अहं
 ॥घत्ता॥ मम विषयसुखैः पर्याप्तं छिनन्नि जातिजरामरणं
 निर्विण्णा भवसंसारात् लामि अद्य ध्रवं तपःचरणं ” ॥

(१८)

एवं तयो एतद् वचनं उक्त्वा दक्षिणकरेण समुत्पाट्य
 निजशिरःचिकुरः त्रिलोकानन्दस्य पुरः प्रक्षिप्तः रोघवचन्द्रस्य

१. हे रामचंद्र । २. पुनः स्त्री न भवामि । ३. पर्यतां ।

केस णिणवि सो वि मुच्छं गउ पडिउ णाइ तरुवर मरुआहउ
 महिहि णिसण्णु सुट्टु णिच्चेयणु जाव कह वि किर होइ सचयणु
 ताव णियंतहं जिणपय-सेवहं विज्जाहर-भूगोयर-देवहं १८२
 सीयष सीलतरंडण थाइवि लइअ दिक्ख रिसि-आसमि जाइवि
 पासि सच्च-भूसण-मुणि-णाहहो णिम्मल-केवल-णाण-सहावहो
 जाय तुरिउ तव-भूसिअ-विग्गहु मुक्क-सव्व-परवत्थु-परिग्गहु
 ॥घत्ता॥ एत्थंतरि बलु उम्मच्छिउ^१ जो रहुकुल-आयास-रवि
 तं आसणु जाव णिहालइ जणय-तणय तहिं ताव ण वि ॥ १८७

(१९)

पुणु सव्वाउ दिसाउ णियंतउ उट्टिउ ' केत्तहे सीय ' भणंतउ
 केण वि सविणणण तो सीसइ " पवरुज्जाणु एउ जं दीसइ
 इह णिय सुरिहिं सुसीलालंकिय मुणिपुंगमहो पासु दिक्खंकिय ”
 तं णिसुणेवि रहुणंदणु कुद्धउ जुअ-खए णाइ कियंतु विरुद्धउ
 रक्त-णेण्णु भउहाभंगुर-मुहु गउ तहो उज्जाणहो सवडंमुहु १९२

१. उम्मच्छियउ ।

केशं दृष्ट्वा सः अपि मूर्च्छां गतः पतितः यथा तरुवरः मरुदाहतः
 मह्यां निषण्णः नितरां निश्चेतनः यावत् कथमपि किल भवति सचेतनः
 तावत् पश्यतां जिनपदसेवकानां विद्याधरभूगोचरदेवानाम्
 सीतया शीलतरंडके स्थित्वा लाता दीक्षा ऋषिआश्रमे गत्वा
 पार्श्वे सत्यभूषणमुनिनाथस्य निर्मलकेवलज्ञानस्वभावस्य
 जाता त्वरितं तपःभूषितविग्रहा मुक्तसर्वपरवस्तुपरिग्रहा
 ॥घत्ता॥ अत्रान्तरे बलः उन्मूर्च्छितः यः रघुकुलकाशरविः

तद् आसनं यावत् निभालयति जनकतनया तत्र तावत् नापि ॥

(१९)

पुनः सर्वाः दिशाः पश्यन् उत्थितः ' कुत्र सीता ' भणन्
 केनापि सविनयेन ततः शिष्यते " प्रवरोद्यानं एतद् यद् दृश्यते
 इह नीता सुरैः सुशीलालंकृता मुनिपुंगवस्य पार्श्वे दीक्षांकिता ”
 तद् निश्रुत्य रघुनंदनः क्रुद्धः युगक्षये यथा कृतांतः विरुद्धः
 रक्तनयनः भ्रुभंगुरमुखः गतः तस्य उद्यानस्य सम्मुखं

गइ आरूढउ मच्छर-भरियउ बहु-विज्जा-हरेहिं परियरिउ
 उब्भिय-ससि-धवलायव-वारणु दाहिण-करि कय-सीर-विपहरणु'
 “ जं किउ चिरु मायइ^१ सु-ग्गीवहो जं लक्खणिण समरि दह-ग्गीवहो
 तं करेमि वड्ढिय-अवलेवहं वासव-पमुह अ-सेसहं देवहं ”
 सहु णिय-भिच्चिहिं एव चवंतउ तं मंहिद-गंदण-वणु पत्तउ
 पेक्खवि णाणुप्पणु मुणिदहो वियलिउ मच्छरु सयलु णरिदहो
 ॥घत्ता॥ ओयरेवि महा-गय-खंधहो प-यहिण देवि स णर-वरेण
 कर मउलि करेवि मुणि वदिउ णय-सिरेण सिरि-हल-हरेण ॥ २००

(२०)

जिह ते त्तिह वदिउ साणंदिहि लक्खण-पमुह-असेस-णरिदेहिं
 दिट्ठ सीय तहि राहव-चंदे णं ति-हुयण-सिरि परमाणंदे
 ससि-धवलांबर-जुवलालंकिय महि णिविट्ठ छुउ छुडु दिक्खंकिय
 पुणु णिय-जस-भुवण-त्तय-धवलें सिर-सिहरोवरि^३ किय-कर-कमलें

१. विपहरणु । २. माया । ३. सिहरोवल ।

गजे आरूढः मत्सरभृतः बहुविधाधरैः परिवृतः
 ऊर्ध्वाकृतशशिधवलातपवारणः दक्षिणकरे कृतसीरविप्रहरणः
 “ यत् कृतं चिरं मायया सुप्रीवस्य यत् लक्ष्मणेन समरे दशप्रीवस्य
 तत् करोमि वर्धितावलेपानां वासवप्रमुखाणां अशेषाणां देवानां ”
 सह निजभृत्यैः एवं वदन् सः महेन्द्रनंदनवनं प्राप्तः
 प्रेक्ष्य ज्ञानं उत्पन्नं मुनीन्द्रं विगलित्तः मत्सरः सकलः नरेन्द्रस्य
 ॥घत्ता॥ अवतीर्य महागजस्कन्धात् प्रदक्षिणां दत्त्वा सः नरवरेण
 करौ मौलौ कृत्वा मुनिः वंदितः नतशिरसा श्रीहृलधरेण ॥

(२०)

यथा तेन तथा वंदितः सानन्दैः लक्ष्मणप्रमुखाशेषनरेन्द्रैः
 दृष्टा सीता तत्र सध्वचन्द्रेण यथा त्रिभुवनश्रीः परमानन्देन
 शशिधवलांबरयुगलालंकृता मद्यां निविष्टा बाहं बाहं दीक्षांकिता
 पुनः निजयशःभुवनत्रयधवलेन शिरःशिखरापरि कृतकरकमलेन

पुच्छिउ बलिण “अणंग-वियारा परम-धम्मु वज्जरहि भडारा ” २०५
 तेण वि कहिउ सब्बु संखेवें भरहेसरहु जेव पुर-एवें
 तव-चरित्त^१-वर-दंसण-णाणइं पंच वि गइउ जीव-गुण-थाणइं
 खम-दम-धम्माहम्म-पुराणइं जग-जीवाउ-च्छेअ^२-पमाणइं
 समय-पल्ल-रयणायर-पुव्वइं बंध-मोकखु लेसाउ अणुव्वइ
 ॥घत्ता॥ आयइं अवरइं वि अ-सेसइं कहियइ मुणि-वरि सारइण^३
 परमागमि जह उदिट्ठइ आसि सयंभु-भडारइण ॥ २११

१. चरितु । २. च्छेउ । ३. सारएण...भडारएण ।

आ संधि-परिच्छेदने अंते नीचे प्रमाणे पुष्पिका आपी छे.

इय पउमचरियसेसे सयंभु-एवस्स कह वि उव्वरिए
 तिहुवण-सयंभु-रइय समाणियं सीय-दिव्व^४-पव्वमिणं ॥

वंदइ-आसिय तिहुअण-सयंभु-कइ-कहिय-पोम-चरिअस्स
 सेसे भुवण-बणासे तेआसीमो इमो सग्गो ॥

कइ-रायस्स विजय-सेसियस्स वित्थारिओ^५ जसो भुवणे
 तिहुअण-सयंभुणा पोम-चरिय-सेसेण णिस्सेसो ॥

५. दीवा । ६. वित्थारिउ ।

पृष्ठः बलेन “अनंगविदारक, परमधर्म वद भडारक ”

तेन अपि कथितः सर्वः संक्षेपेण भरतेश्वराय यथा पुरोदेवेन
 तपःचारित्रवरदर्शनज्ञानानि पंच अपि गतयः जीवगुणस्थानानि
 क्षमादमधर्माधर्मपुराणानि जगज्जोवायुःछेदप्रमाणानि
 समयपल्यरत्नाकरपूर्वाणि बंधमोक्षौ लेश्यः अणुव्वत्तानि

॥घत्ता॥ एतानि अवराणि अपि अशेषाणि कथित्तानि मुनिवरेण सारकेण
 परमागमे यथं उदिट्ठानि आसीत् स्वयंभूभडारस्केण ॥

पुष्पिकानी संस्कृतश्लोकाः,

इति पद्मचरितशेषे स्वयंभूदेवस्य कथनमपि उद्धृते
 त्रिभुवनस्वयंभूरचितं समाप्तं सीतादिन्यपर्व इदं ॥

‘वन्दइ’-आश्रितत्रिभुवनस्वयंभूकविकथितपद्मचरितस्य
 शेषे भुवन-प्रकाशे त्र्यशीतितमः अर्थः सर्गः ॥

कविराजस्य विजय-शेषितस्य विस्तारितं यशः भुवने
 त्रिभुवनस्वयंभुवा पद्मचरितशेषेण निःशेषं ॥

॥ तृतीयमुद्धरणम् ॥

[चउमुहु सयंभु ।]

॥ विराड-नयरि पंडवहं अण्णाय-वासु ॥

(१)

हिंडिवि वण-गहणें पडिवक्ख-मडप्फर-सारहो
जण्णसेण-सहिय गय पंडव णयरु विराडहो ॥

तो भणइ जुहिट्टिलु भायरहो स-ब्भाव-णेह-गुण-सायरहो
“बहु-दुक्ख-किलेसुप्पायणइं वणि गमियइं बारह हायणइं
अज्ज वि भमरेहि व कमल-सरे अच्छेवउ वरिसु विराड-घरे ५
अच्चंत महंत चिंत तहि मि पहु-सेव सु-दु-कर सव्वह मि
आयइं लहुयाइं णिकारणइं^१ णिटीवण-पाय-पसारणइं
कर-मोडण-जिभा-मेलणइं कह-कहण-परासण-पेल्लणइं
अंतेउर-रूव-णिहालणइं उवहसियइं हत्थुप्फालणइं

१. सम्भाय । २. णकारणइं ।

[चतुर्मुखः स्वयंभूः]

॥ विराटनगरे पाण्डवानामज्ञातवासः ॥

(१)

हिंडित्वा गहनवने प्रतिपक्षगर्वदलनस्य

याज्ञसेनीसहिताः गताः पाण्डवा नगरं विराटस्य ॥

ततो भणति युधिष्ठिरो भ्रातृन् सद्भावस्नेहगुणसागरान्

“ बहुदुःखक्लेशोत्पादनानि वने गमितानि द्वादश हायनानि

अद्यापि भ्रमरैरिव कमलसरसि आसितव्यं वर्षं विराटगृहे

अत्यन्ता महती चिन्ता तस्मिन्नपि प्रभुसेवा सुदुष्करा सर्वेषामपि

आयान्ति लघुकानि निकारणानि निष्टीवनपादप्रसारणानि

करमोटनजिह्वामीलनानि कथाकथनपराशनपीडनानि

अंतःपुररूपनिभालनानि उपहसितानि हस्तास्फालनानि

आयइं सव्वइं वंचेवाइं इंद्रियइं पंच खंचेवाइं

१०

॥घत्ता॥ वड्डी चिंत महु जो जोगि-गणहो वि अ-गम्मु

किह तुम्हारिसिहि सो सेवउ सेवा-धम्मु ॥

(२)

जं जाणहुं तं चिंतवहु लहु णिय-णिय-विण्णणइं कहहु महु

को कवणु करेसइ रूउ तहिं अच्छेसहुं पुरें पळ्ळण जहिं

हउं होमि पुरोहिउ सासणिउ णामेणं कंकु अग्गासणिउ १५

जूवारिउ जाणमि जूव-विहि तिह रमणि तासु जिह देइ दिहि ”

तो बग-हिडं-जम-गोयरहो वयणुगय वाय विओयरहो

“भुक्खालउ भोयण बुद्धणउ जो जुज्झइ तइं सहु जुज्झणउ

बल्लव-अहिहाणु अणालसिउ दव्वो-हरु होमि महाणसिउ ”

॥घत्ता॥ अज्जुणु विण्णवइ भणहरउ लडह-लायणउ २०

“ हउं णट्टायरिउं णच्चवमि णरवइ-कण्णउ ॥

आयान्ति सर्वाणि वंचितव्यानि इंद्रियाणि पंच कर्षितव्यानि

॥घत्ता॥ महती चिंता मम यः योगिगणस्याप्यगम्यः

कथं युष्मादृशैः स सेव्यः सेवार्धमः ॥

(२)

यज्जानीथ तच्चितयत लघु निजनिजविज्ञानानि कथयत मह्यम्

कः किं करिष्यति रूपं तत्र आसिष्यामहे पुरे प्रच्छन्ना यत्र

अहं भवामि पुरोहितः शासनिको नाम्ना कङ्कोऽप्रासनिकः

द्यूतकारो जानामि द्यूतविधिं तथा रमणे तस्य यथा दीयते धृतिः ”

ततो यमगोचरीकृतबर्काहडंबस्य वदनोद्रता वाग् वृकोदरस्य

“ बुभुक्षितो भोजनबोधको यः युध्यते तेन सह योधनशीलः

बल्लवाभिधानोऽनलसो दर्वीधरो भवामि महानसिकः ”

॥घत्ता॥ अर्जुनो विज्ञापयति मनोहरो लटभलावण्यः

“ अहं नाट्याचार्यो नर्तयामि नरपतिकन्यकाः ॥

(३)

णामेण बिहंदल दुल्ललिय परिहेसमि कंबल कंचुलिय
 करि वलयइं कण्णिहिं कुंडलइं णं चंद-दिवायर-मंडलइं
 गुंथेवइ^१ वेणि पई-हरिय जा कसण-भुवंगिहि अणुहरिय
 णच्चेवइ सइं णट्टायरिउ अवरेहि मि गुणहिं अलंकरिउ २५
 गाएवइ^२ किं-णरु किं-पुरिसु वाएवइ^३को वि ण मइं सरिसु ”
 तहिं अवसरि जमल-जेट्ट चवइ “हउं होमि महंतु महास-वइ
 जे णिरु विसम-सोल दप्पुद्धुर ते वि करेमि तुरंगम पद्धुर^४
 ॥घत्ता॥ पभणइ^५ जोइसिउ “हउं गोउलु णाह णिहालमि
 गो-रस-रिद्धि-करु धण-पालु होवि धणु पालमि ” ॥ ३०

(४)

ता मालइ-माला-ललिय-भुय स-भावे पभणइ दुमय-सुय
 “जाणमि विण्णाणु अणुत्तमउं सयलिधि भडारा होमि हउं

१. गुंथेवी । २. गाएवए । ३. बाएवए । ४. पद्धुर । ५. पभणइ ।

(३)

नाम्ना बृहन्नला दुर्ललिता परिधास्यामि कंबलं कंचुलिकाम्
 करे वलयानि कर्णयोः कुंडलानि यथा चंद्रदिवाकरमंडलानि
 प्रथितव्ये वेण्याः प्रतिगृहिका या [वेणी] कृष्णभुजंगैरनुहता
 नर्तितव्ये स्वयं नृत्याचार्यः अपरैः अपि गुणैः अलंकृतः
 गातव्ये किन्नरः किंपुरुषः वादितव्ये कोऽपि न मम सदृशः ”
 तस्मिन्नवसरे यमलज्येष्ठो वदति “ अहं भवामि महान्महाश्वपतिः
 ये खलु विषमशीला दपोद्धुरास्तानपि करोमि तुरंगमान् सरलान्
 ॥घत्ता॥ प्रभणति ज्योतिषी “ अहं गोकुलं नाथ निभालयामि
 गोरसऋद्धिकरः धनपालः भूत्वा धनं पालयामि ॥

(४)

ततः मालतीमालाललितभुजा सद्भावेन प्रभणति द्रुपदसुता
 “ जानामि विज्ञानं अनुत्तमं सैरन्ध्री भट्टारक भवामि अहम्

किंकरि कल-कोइल-वाणियहे कमलच्छहे मच्छहो राणियहे ”
 तो एव परोप्परु संगयइं पुर-वर-सीमंतरु ववगयइं
 समि दोसइ ताम स-कोडरिय णिग्गय-बहु-दल-बहु-संगरिय ३५
 स-ग्गह स-भूव स-भुवंगमिय स-मडय स-सूल स-विहंगमिय
 तहिं^१ जंबुय-निवह-भयंकरिय समसाण जमेण वि परिहरिय
 दुइम-दणु-देह-वियारणइं तहिं णउलें णिहियइं पहरणइं
 ॥घत्ता॥ पट्टणु पइसरिय^२ जं धवल-घरालंकरियउ
 केण वि कारणेणं णं सग्ग-खंडु ओयरियउ ॥ ४०

(५)

जो वइयरु पुव्वालोल्लियउ सो दउवारियहो णिवेइयउ
 तेण वि जाणाविउ^३ राणाहो तहो मच्छहो मच्छ-पहाणाहो
 “अच्छंति बारि के वि कप्पडिय णं सग्गहो पंच इंद पडिय
 उज्जाल-शुल्लुक्किय-खंडवहं तहिं इक्कु पुरोहिउ पंडवहं

१ कहिं । २ पइसरिय । ३ उजाणाविउ ।

किंकरो कलकोकिलवाण्याः कमलाद्याः मत्स्यस्य राध्याः ”
 ततः एवं परस्परं संगताः पुरवरसीमान्तरं व्यपगताः
 शमी दृश्यते तावत्सकोटरा निर्गतबहुदलबहुफलिका
 सप्रहा सभूता सभुजंगा समृतका सशूला सविहंगमा
 तत्र जंबूकनिवहभयंकरं श्मशानं यमेनापि परिहृतं
 दुर्दमदनु[ज]देहविदारणानि तत्र नकुलेन निहितानि प्रहरणानि
 ॥घत्ता॥ पट्टनं प्रविष्टाः यद्ववलगृहालंकृतं
 केनापि कारणेन यथा स्वर्गखंडोऽवतीर्णः ॥

(५)

यो व्यतिकरः पूर्वलोचितः स दौवारिकाय निवेदितः
 तेनापि ज्ञापितो राज्ञे तस्मै मत्स्याय मत्स्यप्रधानाय
 “ आसते द्वारि केऽपि कार्पटिकाः यथा स्वर्गात्पञ्च इन्द्राः पतिताः
 उज्ज्वालज्वलकृतखांडवानां तत्रैकः पुरोहितः पांडवानां

सूयारु अवरु विक्रम-चरिउ अवरैक्कु तेत्थु णट्टायरिउ ४५
 अवरैक्कु^१ चलत्थु महासवइ धण-पालु अवरु तुम्हह हवइ
 अवरैक्कु णारि सु-मणोहरिय पच्चक्ख लच्छि णं अवयरिय
 मह-एविहे राय-हंस-गइहे सयल्लिधि हवइ सा कइकइहे^२
 ॥घत्ता॥ सहं दुमय-सुयाए कोक्काविय ते वि पइहा
 जीव-दयाए सहिय परमेष्ठि पंच णं दिट्ठा ॥ ५०

(६)

सयल वि णिय-णिय-णिओयणि य^३ तेहि मि एयारह मास णिय^४
 बारहमउ मासु समावडिउ णं कीयइं काल-दंडु पडिउ
 तणु तावइ लावइ पेम्म-जरु आयल्लय^५-सल्लइ कुसुम-सरु
 विधंति काम-उक्कोवणइ दोवइ-उज्जंगल-लोयणइ
 थण-यल सु-मणोहर दिंति दिहि^६ पज्जलयइ^७ अंगु अणंग-सिहि ५५
 झिज्जइ कुमारु सुसियाणणउं णं करिणि-विरहे वण-वारणउं

१. अवरैक्कु । २. सा कइहे । ३. मि य । ४. णीय । ५. आयल्लइ । ६. दिह । ७. पज्जलइ ।

सूपकारोऽपरो विक्रमचरितोऽपर एकस्तत्र नाट्याचार्यः
 अपर एकश्चलार्थो महाश्वपतिर्धनपालोऽपरो युष्माकं भवति
 अपरैका नारी सुमनोहरा प्रत्यक्षा लक्ष्मीर्यथाऽवतीर्णा
 महादेव्या राजहंसगत्याः सैरन्ध्री भवति सा कैकेय्याः ॥
 ॥घत्ता॥ सार्धं द्रुपदसुतया आहूतास्तेऽपि प्रविष्टाः
 जीवदयया सहिताः परमेष्ठिनः पञ्च यथा दृष्टाः ॥

(६)

सकला अपि निजनिजनियोजने च तैरप्येकादश मासा नीताः
 द्वादशः मासः समापतितो यथा कीचके कालदण्डः पतितः
 तनुं तापयत्यानयति प्रेमज्वरं कामपीडाशर्येन कुसुमशरः
 विध्यतः कामोत्कोचे द्रौपदीदीर्घलोचने
 स्तनतले सुमनोहरे ददतो धृतिं प्रज्वलयत्यंगमनंगशिखी
 क्षीयते कुमारः शुष्काननो यथा करिणीविरहे वनवारणः

जउ जउ सीमंतिणि संचरइ तउ तउ चडुयारसयइं करइ
एकहिं विणि^१ णयणाणंदणिण् णिब्भच्छिउ दुमयहो णंदणिण्
॥घत्ता॥ “जे एत्थु करंति पुरि गंधव्व पंच महु पेसण
जइ जाणंति पइं ते णेंति पाव जम-सासण ” ॥

६०

(७)

जोएप्पिणु दोवइ मुहुकमलु पभणइ^२ णवणायसहास-बलु
“हउं सुदुड-सएहिं पडिपज्जियउ पइं सुंदरि णवर परज्जियउ
पडिमलु ण हरि-हर-चउ-वयण पंचहिं गंधव्विहिं का गणण
लुहु करि प्रसाउ जीवावि मइं भुजावमि वसुमइ^३-अधु पइं^४”
अवहेरि करिवि गय दुमयसुय तहो णवमी कामावत्थ हुय ६५
णिय-ससहे कहिजइ कइकइहे “मणु रंजहि आयहे तीमइहे
जहिं अचलमि हउं एयग्ग-मणु नहिं पट्ठवि लेवि समालहणु”
स वि पेसिय तेण वि धरिय करे रइ-लालसेण एककंत-घरे

१ दिह । २. पभणइ । ३. वसुमइ । ४ पइ ।

यत्र यत्र सीमंतिनी संचरति तत्र तत्र चाटुकारशतानि करोति
एकस्मिन्दिने नयनानंदिन्या निर्भर्त्सितो द्रुपदस्य नंदिन्या
॥घत्ता॥ “ येऽत्र कुर्वन्ति पुरि गान्धर्वाः पञ्च मम प्रेषणं
यदि जानन्ति त्वां ते नयन्ति पाप, यमशासनं ॥

(७)

दृष्ट्वा द्रौपदीमुखकमलं प्रभणति नवनागसहस्रबलः
अहं सुभटशतैः प्रतिपन्नस्त्वया सुंदरि केवलं पराजितः
प्रतिमल्ला न हरिहरचतुर्मुखाः पंचानां गांधर्वाणां का गगना
शीघ्रं कृत्वा प्रसादं जीवय मां भोजयामि वसुमत्यर्थं त्वां ”
अवधीरणां कृत्वा गता द्रुपदसुता तस्य नवमी कामावस्था भूता
निजस्वप्ने कथ्यते कैकेयै “मनो रञ्जय अस्याः स्त्रियः
यत्राऽस्म्यहमेतद्गमनास्तत्र प्रेषय लात्वा समालमनं ”
साऽपि प्रेषिता तेनाऽपि धृता करे रतिलालसेनैकान्तगृहे

॥घत्ता॥ सीहहो हरिणि जिहं णिय-पुण्णेहिं केम वि चुक्की
कंक विराड जहिं कलुणु रुवंति पदुक्की ॥

७०

(८)

तो तेण विलक्खीह्ववण अणुलग्गे जिहं जम-दूयण
चिहुरेहिं धरेवि चलणेहि हय पेक्खंतह रायहं मुच्छ गय
मणि' रोसु पवट्टिउ बल्लवहो किर देइ दिट्ठ तरु-पल्लवहो
“मरु मारमि मच्छु स-मेहुणउं पट्टवमि कयंतहो पाहुणउ”

७५

तो तव-सुण्ण आयड्ढुण्ण विणिवारिउ चलणंगुट्टण
ओसरिउ विओयरु सण्णियउ पुर-वर-णारिउ आदण्णियउ
“धि धि दड्ढु-सरीरे काइं किउं कुल-जायहं जायहं मरणु थियउ
जहिं पहु दुच्चरिउ” समायरइ तहिं जणु सामणु काइं करइ”

॥घत्ता॥ ताम स-वेयणिय पंचालि स-दुक्खउ रोवइ

“ जइ गंधव्व पुरे तो किं मइं विडु विग्गोवइ ” ॥

८०

१. मणे. । २. दुच्चारिउ ।

॥घत्ता॥ सिंहाद् हरिणी यथा निजपुण्यैः कथमपि मुक्ता

कंको विराटो यत्र करुणं रुदती प्रदौकिता ॥

(८)

ततस्तेन विलक्षीभूतकेन अनुलग्नेन यथा यमदूतकेन

चिकुरैर्धृत्वा चरणैर्हता प्रेक्षमाणानां राज्ञां मूर्च्छा गता

मनसि रोषः प्रवृत्तो बल्लवस्य किल ददाति दृष्टिं तरुपल्लवाय

“म्रिये मारयामि मत्स्यं सश्यालकं प्रस्थापयामि कृतांताय प्राघूर्णकं”

ततः तपःसुतेन आकृष्टकेन विनिवारितश्वरणांगुष्ठकेन

अपसृतः वृकोदरः संज्ञितः पुरवरनार्यो व्याकुलिताः

“ धिग् धिग् दग्धशरीरेण किं कृतं कुलजातानां जायानां मरणं भूतम्

यत्र प्रभुर्दुश्चरितं समाचरति तत्र जनः सामान्यः किमपि करोति ”

॥घत्ता॥ तावत्सवेदना पांचाली सदुःखं रोदिति

“यदि गांधर्वाः पुरे तर्हि किं मां विटो विगोपयति ॥

(९)

णिय-कील्लिं मच्छुडु कहि मि गय हउं तेण विसूरिमि द्दुड-हय
जइ पंचहं इक्कु^१ वि होंतु पुरि^२ तो जुप्पइ रण-भर-धरण-धुरि^३”
एत्तडउ जाम जंपइ वयणु गउ ताम दिवायरु अत्थवणु
पडिवण्ण रयणि वित्थरिउ तमु कउहंतर-कसणी-करण-खमु
किस्मीर-वीर-जम-गोयरहो गय दोवइ पास विओयरहो ८५
णं गंग महा-णइ सायरहो णं सस-हर-पडिम दिवायरहो
णं करिणि करिहो करडुज्जरहो^४ णं वल्लर-वल्लरि तरु-वरहो
विणण्ण विउज्जाविउ समुहुं णं सीह-किसोयरि पंच-मुहुं
॥घत्ता॥ रोवइ दुमय-सुय दरिसंति किणंकिय-हत्था
“ पइं जीवतण्ण महु एही भइय अवत्था ” ॥ ९०

(१०)

तो भणइ विओयरु अरि-दमणु “ कहि काइं माए किउ आगमणु
परिभविय केण कहो तणउं दुहु पक्खालहि लोयण लुहहि मुहुं ”

१. एकु । २. पुरे । ३. धुरे । ४. करडुज्जरहो ।

(९)

निजक्रीडया मंक्षु कुत्रापि गताः अहं तेन खिद्यामि दग्धदया
यदि पंचानामेकोऽपि भवेत्पुरे तर्हि युज्यते रणभरधरणधुरि”
एतावद् यावद् वदति वचनं गतस्तावद् दिवाकरोऽस्तं
प्रतिपन्ना रजनी विस्तृतं तमः ककुबंतरकृष्णीकरणक्षमं
किर्मांरवीरयमगोचरस्य गता द्रौपदी पार्श्वे वृकोदरस्य
यथा गंगा महानदी सागरस्य यथा शशधरप्रतिमा दिवाकरस्य
यथा करिणी करिणः द्रवत्करटस्य यथा वनवल्लरी तरुवरस्य
विनयेन विबोधितः संमुखं यथा सिंहकृशोदर्या पंचमुखः
॥घत्ता॥ रोदिति द्रुपदसुता दर्शयन्ती किणांकितहस्ता
“त्वयि जीवति, मम एषा भूताऽवस्था” ॥

(१०)

ततो भणति वृकोदरोऽरिदमनः “कथय, किं मात्रा कृतमागमनं
परिभूता केन कस्य सत्कं दुःखं, प्रक्षालय लोचने मृड्ङ्गि मुखं ”

तं णिसुणिवि दुमय-राय-दुहिय पभणइ छण-च्छुद्ध^१-हीर-मुहिय
 “महु कवणु सुह च्छइ^२ कवण दिहि जहिं तुम्ह वि वट्टइ एह विहि
 जो सामि-सालु महि-मंडलहो थिउ हरिवि^३ लच्छि आहंडलहो ९५
 सो विहि-परिणामे संचरइ घरि^४ मच्छहो णिच्च सेव करइ
 जो मुट्ठि-पहारें दलइ गिरि जं खणु वि ण मेल्लइ सुहड-सिरि
 जें बगु हिडिबु^५ किम्मीरु जितु सो हुउ विहि-वसिण महोणसिउ
 ॥घत्ता॥ जो बहु-लद्ध-वरु खंडव-डह-डामर-वीरु
 कम्महं विहि-वसिण सो^६ जायहं मलइ सरीरु^७ ॥ १००

(११)

जमलाऽस-वाल-धण-वाल जहिं सइल्लिधि हउं मि सुहु कवणु तहिं
 महि-मंडलि सयलिं गविट्ठाइं केम वि खल-दइवें दिट्ठाइं
 देसें देसंतरु भमियाइं वणि बारइ वरिसइं गमियाइं

१. च्छणच्छुद्ध । २. सुहच्छी । ३. हरेवि । ४. घरे । ५. हिडिब । ६.
 जो । ७. सरोरउ । ८. महिमंडले सयले ।

तन्निश्रुत्य द्रुपदराजदुहिता प्रभगति क्षणक्षुब्धधीरमुखो
 “मम किं सुखं अस्ति का श्रुतिर्यत्र युष्माकं वर्तते एष विधिः
 यः स्वामिवरो महीमंडलस्य स्थितो हत्वा लक्ष्मीमाखंडलस्य
 स विधिपरिणामेन संचरति गृहे मत्स्यस्य नित्यं सेवां करोति
 यो मुष्टिप्रहारेण दलति गिरिं यं क्षणमपि न मुञ्चति सुमटश्रीः
 येन बको हिडिम्बः किर्मारो जितः स भूतो विधिवशेन महानसिकः
 ॥घत्ता॥ यो बहुलब्धवरः खाण्डवदाहडामरवीरः
 कर्मणां विधिवशेन स जायानां मृद्राति शरीरम् ॥

(११)

यमलौ अश्वपाल-धनपालौ यत्र सैरन्ध्री अहमपि सुखं किं तत्र
 महीमंडले सकले गवेपितानि कथमपि खलदैवेन दृष्टानि
 देशाद् देशांतरं भ्रामितानि वने द्वादश वर्षाणि गमितानि

अहियं मासिहिं प्यारहिहिं अवरहिं वासर-पण्णारहिहिं
तो वि दुक्ख-किलेसहो छेउ^१ ण वि वरि मरणु न जीविण सु-हल^२ क वि^३ १०५
तो भणइ^४ भीमु अ-पमेय-बलु थोरंसु-जलोल्लिय-मुह-कमलु
“ किं रुवहि माइ लुहि लोयणइ गय-दुक्ख-किलेसहो भायणइं
संसार-धम्मु ण णिरिक्खियउ सुहु केत्तिउ केत्तिउ^५ दुक्खियउ
॥घत्ता॥ देइ दुवि वि फलइं पंचालि पुराइय-रुक्खु
जहिं णिय रावणिण किं सीयहिं थोडउ दुक्खु ॥ ११०

(१२)

अइकंत-दिवसि^६ अ-विणीयण परिभविय माइ जं कीयण
तं तहिं जि कालि किर णिट्ठमि पाहुणउं कयंतहो पट्ठमि
हउं^७ ताम णरिंदहे सण्णियउ णिय-रोसु तेण अवगण्णियउ^८
जइ कह वि^९ चुक्कु अज्जोणियहे मारमि रयणिहे कल्लोणियहे
लुडु तेण समउ संकेउ करि पइसारहि णच्चण^{१०} साल-घरि ११५

१. छेउ । २. सहल । ३. भणइ । ४. सुहि केत्तिउ केत्तिउ । ५. दिवसे ।

६. हउ । ७. अवगणियउ । ८. कहइ । ९. णच्चल ।

अधिकानि मासैरेकादशभिरपरस्य पञ्चदशवासरैः

तदपि दुःखक्लेशस्य छेदो नापि वरं मरणं न जीविते सुफलं कदापि ”

तावद्गणाति भीमोऽप्रमेयबलो स्थूलाश्रुजलाद्रितमुखकमलः

“ किं रोदिषि मातः मृड्ढि लोचने गतदुःखक्लेशस्य भाजने

संसारधर्मः न निरीक्षितः सुखं कियत् कियत् दुःखितं

॥घत्ता॥ ददाति द्वे अपि फले पाञ्चालि पुराकृतवृक्षः

यथा नीतं रावणेन किं सीतायै स्तोत्रं दुःखम् ॥

(१२)

अतिक्रान्तदिवसेऽविनीतकेन परिभूता मातर्यकोचकेन

तं तस्मिन्नेव काले किल निष्ठापयामि प्राघूर्णकं कृतान्ताय प्रस्थापयामि

अहं तावन्नरेन्द्रात्संज्ञितो निजरोषस्तेनावगणितः

यदि कथमपि च्युतोऽद्यतनायां मारयामि रजन्यां कल्यतनायां

शीघ्रं तेन समं संकेतं कृत्वा प्रवेशय नृत्यशालागृहे

जहि तुंगिहे को वि ण संखरइ तहि कल्लइ कीयउ महु मरइ ”
 तं निसुणि' पुलउ उच्चिण्ण भुय गय णिय-थणि हेलणु तुमय-सुय
 थिउ ताम भीमु परियलिय जिसि अरुणेणालंकिय पुव्व-दिसि
 ॥ घत्ता ॥ ' कल्लइ दोवइहे जं कड्डिउ केस-कलावउ
 सो मउ किं ण मउ ' णं दिण-मणि आउ विहावउं ॥ १२०

(१३)

पडिवण्णइं वासरे वियड-पय पंचालि कुमारहो पासु गय
 बोल्लाविय तेण मराल-गइ^२ कुल-जाय पइ-व्वय विमल-मइ^२
 “ सुंदिर-समुइ-णवणीय-मुहि गंधव्वह केरी लीह लुहि
 कहि काइं न इच्छहि सु-यणु मइं किं णत्थि हत्थि-हय-साहणइं
 किं ण वि णव-णाय-सहास-बलु किं कमल-समाणु ण मुह-कमलु १२५
 किं ण वि जुवाणु किं ण वि सुहउ किं ण वि पडु किं ण वि अत्थमउ
 लइ अट्टवीस मणि-कंठाहं बाहत्तरि अवरहं मंठाहं

१. निसुणिवि । २. गई ।

यत्र रात्र्यां कोऽपि न संचरति तत्र कल्ये कीचको मत् प्रियते
 तं निश्रुय पुलकाः उद्विन्नाः भूताः गता निजस्तने हेलनं द्रुप्रदसुता
 स्थितस्तावद्भीमः परिगलिता निशा अरुणेनालंकृता पूर्वदिशा
 ॥घत्ता॥ ' कल्ये द्रौपद्याः येन कृष्टः केशकलाषः

स मृतः किं न मृतः ' इव दिनमणिरायातो विभावयितुम् ॥

(१३)

प्रतिपन्ने वासरे विकटपदा पांचाली कुमारस्थ पार्श्वे गता ।
 आहूता तेन मरालगतिः कुलजाया पतिव्रता विमलमतिः
 “ सौन्दर्यसमुद्रनवनोतमुखि माधवीणां सम्बन्धिनी लेखं मृडिह
 कथय किं नेच्छसि सुत्तमु मां किं नास्ति हस्तिहयसाधनानि
 किं नापि नवनागसहस्रबलः किं कमलसमाणं न मुखकमलं
 किं नापि युवा किं नपि सुभगः किं नापि प्रभुः किं नप्यर्थवान्
 लाहि अष्टाविंशतिं मणिकण्ठिकानां द्वास्ततिसमपराणां बन्धानां

लइ भामिणि जणमण-भामिणिहि महएवि-पट्टु महु कामिणिहि
 ॥घत्ता॥ अक्खमि केत्तडउ लइ सच्चु देमि जं मग्गहि
 कोमल-बाहुपरिंहि लुडु षक्क मि सइ आलिं गहि ” ॥ १३०

(१४)

पडिवण्णु सव्वु जं दोवइए दुव्वार-जार-मारण-मइए
 “ आविज्जइ नच्चण-साल तुहु तं माणहु विणिण वि सु-रय-सुहु ”
 गय तेत्थहो कहिउ विओयरहो “ विडु णिवडिउ दिट्ठी-गोयरहो ”
 भीमेण वि तं पडिवण्णु रणु अ-हिम-यरु ताम गउ अत्थवणु
 सेणा-वइ लेवि पसाहणउ संकेय-भवणु गउ अप्पणउ १३५
 जहिं भीम-सेणु थिउ पइसरविं जहि सीहु कुरंगहो कमु करिविं
 तहिं घंघु विसत्थु पइट्टु विडु ण उ जाणइ मंडिउ मरण-पिडु
 रायाणुएण चिहुरहिं धरिउ णं काले पढम कवलु भरिउ
 ॥घत्ता॥ चिंतिउ कीयपण “ लइ हउं गंधर्वे मारिउ
 ण उ सइलिंघि-करु एहु काले हत्थु पसारिउ ” ॥ १४०

१. यइं । २. पइसरवि । ३. करेवि ।

लाहि भामिनि जनमनोभ्रामिणीनां महादेवीपट्टं मम कामिनीनां
 ॥घत्ता॥ आख्यामि कियत् लाहि सत्यं ददामि यन्मार्गयसि
 कोमलबाहुभ्यां शीघ्रं एकशोऽपि स्वयमालिंग ॥

(१४)

प्रतिपन्नं सर्वं यद् द्रौपद्या दुर्वारजारमारणमत्या
 “ आयायाः नृत्यशालां त्वं तन्मानयावो द्वावपि सुरतसुखं ’
 गता तस्मात् कथितं वृकोदराय “ विटो निपतितो दृष्टिमोचरं ”
 भीमेनापि तत् प्रतिपन्नं रणं अहिमकरस्तावद्रतोऽस्तं
 सेनापतिः लात्वा प्रसाधर्न सैकैतभवनं गतः आत्मनः
 यत्र भीमसेनः स्थितः प्रविश्य यथा सिंहः कुरङ्गाय क्रमं कृत्वा
 तत्र गृहे विश्वस्तः प्रविष्टो विटो न तु जानाति आरब्धं मरणपेटकं
 राजानुजेन चिकुरैर्धृतो यथा कालेन प्रथमः कवलौ भृतः
 ॥घत्ता॥ चिंतितं कीचकेन “ लात्वा अहं गान्धर्वेण मारितः
 न तु सैरन्धीकरः एषः कालेन हस्तः प्रसारितः ॥

(१५)

कह-कह-वि गाहु मेलावियउ^१ सो विड-भडेण बोलावियउ
 “ गंधव्व जाहि किं जुज्झिणण पइं विक्रम-वीर-बलुज्झिणण
 हउं कीयउ सव्व-कला-कुसलु अण्णु वि णव-णाय-सहास-बलु
 किर भीमहो हत्थे महु मरणु किउ तासु जि वसुमइ-अवहरणु ”
 तो भणइ विओयरु “ सो जि हउं जो हणिसु सहं तरं भाइ-सउं
 तव-तणउ कंकु^५ मत्थाण-यरु णट्टावउ णरु गंडीव-धरु
 जम-जेट्टु तुरंगम-कम्म-कसु जोवइ सहएउ गु^७-गव-रसु
 दोवइ सयलिधि पाव धरहि तुहु कीयउ महु भीमहु मरहि ”
 ॥घत्ता॥ तं णिसुणिवि वयणु हक्कारिउ पंडुहि णंदणु
 अक्खाडइ थिण्ण चाणूरे जिव जणदणु ॥

(१६)

तो भिडिय परोप्परु रण-कुसल विणिश वि णव-णाय-सहास-बल

१. मेलावियउ । २. जे । ३. हउ । ४. सउतर । ५. सउ । ६. ककु । ७. ग ।

(१५)

कथं कथमपि ग्राहो मोचितः स विटभटेनाहूतः

“ गान्धर्व, याहि किं युद्धेन त्वया विक्रमवीर्यबलोज्जितेन
 अहं कीचकः सर्वकलाकुशलोऽन्यदपि नवनागसहस्रबलः
 किल भीमस्य हस्तेन मम मरणं कृतं तस्यैव वसुमत्यपहरणं ”

ततः भणति वृकोदरः “ स एवाहं यः हनिष्यामि सह त्वया भ्रातृशतं
 तपस्तनयः कङ्कः आस्थान-चरो नर्तको नरो गाण्डोवधरः

यमज्येष्ठस्तुरङ्गमकर्मकृशः पश्यति सहदेवो गोगव्यरसं
 द्रौपदीं सैरन्ध्रीं पाप धरसि त्वं कीचक मद् भीमान्म्रियसे ”

॥घत्ता॥ तन्निश्रुत्य वचनमाहूतः पाण्डोर्नदनः

अक्षवाटे स्थितेन चाणूरेण यथा जनार्दनः ॥

(१६)

ततः मीलितौ परस्परं रणकुशलौ द्वौ अपि नवनागसहस्रबलौ

बिण्णि वि गिरि-तुंग-सिंग-सिहर बिण्णि वि जल-हर-रव-गहिर-गिर
 बिण्णि वि दट्टोदु रुद्ध-वयण बिण्णि वि गुञ्जा-हल-सम-णयण
 बिण्णि वि णह-यल-णिह-वच्छ-यल बिण्णि वि परिहोवम-भुय-जुयल
 बिण्णि वि तणु-तेयाहय-तिमिर बिण्णि वि जिण-चरण-कमल-णमिर १५५
 बिण्णि वि मंदर-परिभ्रमण-चल बिण्णि वि विण्णाण-करण-कुसल
 बिण्णि वि पहरंति पहर-क्खमिहिं भुय-इंडिहिं वज्ज-दंड-समिहिं
 पय-भारिहिं भारिय बिहि मि महि महि-पडण-पेल्लणाहित्थ महि
 ॥घत्ता॥ भीमु समाहयउ वच्छ-त्थलि मुट्ठि-पहारं
 कह वि ण णिवडिउ महि-यलि सहं रुहिरुगारं ॥ १६०

(१७)

सेणा-वइ पेक्खिवि अ-तुल-बलु ओहुल्लिउ भीमहो मुह-कमलु
 “किय होसइ महु जस-हाणि’ रणि वज्जेसइ अ-यस-पडहु भुवणि
 किय होसइ जण-वष जंपणउं” कह कहववि धीरवि अप्पणउं

१. रणे...भवणे ।

द्वा अपि गिरितुंगशृङ्गशिखरौ द्वा अपि जलधररवगभीरगिरौ
 द्वा अपि दष्टौष्टौ रुष्टवदनौ द्वा अपि गुञ्जाफलसमनयनौ
 द्वा अपि नभस्तलनिभवक्षःस्थलौ द्वा अपि परिघोपमभुजयुगलौ
 द्वा अपि तनुतेजःआहततिमिरौ द्वा अपि जिनचरणकमलनमनशीलौ
 द्वा अपि मंदरपरिभ्रमणचलौ द्वा अपि विज्ञानकरणकुशलौ
 द्वा अपि प्रहरतः प्रहारक्षमाभ्यां भुजदंडाभ्यां वज्रदंडसमाभ्यां
 पदभारैर्भारिता द्वाभ्यामपि मही महीपतनपीडनचलिता मही
 ॥घत्ता॥ भीमः समाहतो वक्षःस्थले मुष्टिप्रहारेण
 कथमपि न निपतितः महीतले सह रुधिरोद्वारेण ॥

(१७)

सेनापतिं प्रेक्ष्य अतुलबलम् अवनतं भीमस्य मुखकमलं
 “किमिव भविष्यति मम यशोहानी रणे वादिष्यते अयशःपटहः भुवने
 किमिव भविष्यति जनपदे वचनीयं” कथं कथमपि धीरयित्वाऽऽत्मानं

आयासु करिवि णिय-भुय-जुयलि हउ मुट्टि-पहारि वच्छ-यलि
 घाएण जि वइवस-णयरु' णिउ सो कीयउ कुम्मागारु किउ १६५
 पइसारिय हत्थ-पाय उयरि णं पुंजिउ आमिस-पुंजु घरि
 णीसारिवि भीमु महा-भुयए जाणाविउ दुमय-राय-सुयए
 "गंधव्विहिं विड-भडु णिट्टविउ पेयाहिव-पंथि पट्टविउ "

॥घत्ता॥ घाइय पवर भड "मरुमारिउ कीयउ केण "

पंच-जणाहिणण घरु वेढिउ भाय-सएण ॥

१७०

(१८)

उज्जोउ करिवि णिज्झाइयउ "सच्चउ गंधव्विहिं घाइयउ
 एवडु सरीरि ण कहि मि वणु ण उ एक्कु वि करु एक्कु वि चरणु"
 अण्णेत्तहे दीसइ दुमय-सुय बाहु-लयालिगिय-सिहिण-जुय
 ण काल-रत्ति दुहंसणिय णं असणि सहावें भीसणिय
 णं विस-हरि' आसीविस-भरिय णं रक्खसि भुत्रण-भयंकरिय १७५

१. वइषसयरु । २. वीसहरि ।

आयासं कृत्वा निजभुजयुगलेन हतो मुष्टिप्रहारेण वक्षस्तले
 घातेनैव विवस्वन्नगरं नीतः स कीचकः कूर्माकारः कृतः
 प्रवेशितं हस्तपादमुदरे यथा पुञ्जितः आमिषपुञ्जः गृहे
 निःसार्य भीमं महाभुजया ज्ञापितं द्रुपदराजमुतथा
 "गान्धर्वैर्विदभटो निष्ठापितः प्रेताधिपपथे प्रस्थापितः "
 ॥घत्ता॥ घाविताः प्रवराः भट्टाः " मारितः कीचकः केन "

पंचजनाहितेन गृहं वेष्टितं भ्रातृशतेन ॥

(१८)

उद्धोतं कृत्वा निध्यातं " सत्यं गान्धर्वैर्हतः
 एतावति शरीरे न कुत्रापि व्रगो नत्वेकोऽपि करः एकोऽपि चरणः "
 अन्यत्र दृश्यते द्रुपदमुता बाहुलतालिंगितस्तनयुगा
 यथा कालरात्रिर्दुर्दर्शनीया यथाऽशनिः स्वभावेन भीषणा
 यथा विषघर्याशात्रिषभृता यथा राक्षसो भुवनभयंकग

णं परम-कुहिणि जम-सासणहो आसंक जाय सव्वहां जणहो
 “मयर-द्धय-बाणोवद्विउ उहु आयहे कारणि विद्विउ”
 “लइ षट्ठिं काइं विहाणएण परिपुच्छिण्ण किं राणण”
 ॥घत्ता॥ दोवइ सवेण सहं थावि उप्परि मडयाजाणहो
 कीयय-भाउ-सउ सवडंमुहु^१ चलिउ मसाणहो ॥

१८०

(१९)

णिज्जंती कंदइ^२ दुमय-सुय “गंधव्वहु, धावहु काइं मुअ
 अहो जय जयंत विजयंत धरि जयसेण जयावह रक्ख करि^३”
 तो भीमु ण कुहिणिहिं माइयउ भंजिवि पायारु^४ पघाइयउ
 अण्णेत्तहे जेतहे^५ वइरिं ण वि उप्पाइय नोक्खी भंगि क वि
 मुक्कलिय-केसु उक्खाय-तरु पच्चक्खु णाइं थिउ रयणि-यरु १८५
 सवडं-मुहुं दीसइ कीयएहिं जमु दंड-पाणि णं भीयएहिं
 छड्ढिज्जइ मडया-जागु तहिं ‘णउ-णाय पणट्ट’ पइट्ट कहि

१. रणाएण । २. कीयया...मुहुं । ३. कंदिय । ४. धरे...करे ।

५. पयारु । ६. जेतहो ।

यथा परममार्गो यमशासनस्य आशंका जाता सर्वस्य जनस्य
 “मकरध्वजबाणोपद्रुतः पश्यत अस्याः कारणेन विद्रुतः”
 “नन्विदानीं किं विभानकेन परिपृष्टेन किं राज्ञा”
 ॥घत्ता॥ द्रौपदीं शबेन सह स्थापयित्वापरि मृतकयानस्य
 कोचकभ्रातृशतं संमुखं चलितं श्मशानस्य ॥

(१९)

नीयमाना क्रंदति द्रुपदसुता “गान्धर्वाः, धावत किं मृताः
 अहा जयजयंतविजयंताः धारयत जयसेनजयावहौ रक्षां कुरुतम्”
 तावद्भीमो न मार्गे मातः भडक्त्वा प्राकारं प्रधावितः
 अन्यत्र यत्र वैरो नास्ति उत्पादिता नूतना भङ्गो काऽपि
 मुक्तकेशः उत्खाततरुः प्रत्यक्षो यथा स्थितो रजनीचरः
 संमुखं दृश्यते कीचकैः यमो दंडपाणिर्यथा भीतैः
 त्यज्यते मृतकयानं तत्र ‘नवनागाः प्रणष्टाः’ प्रवृत्ता कथा

पल्लट्टु विओयरु णिय-भवणु पडिवणु दिवायरु उग्गमणु
 ॥घत्ता॥ संकप्प उट्टमणि तहो मच्छहो अ-णिहय-मल्लहो
 कइकइ सिक्खावइ^२ “सयल्लिधि णिवासहो घल्लहो ” ॥ १९०
 (२०)

तहिं अवसरि दुमय-णरिद-सुय पक्खालिय-अंगोवंग-भुय
 लक्खज्जइ सयल-जणेण किह पट्टणि पइसंति भवित्ति जिह
 सिय-वलयालंकिय-कर-यलहो गय स-रहसु पास विहंदलहो
 पच्छण-पउत्तिहिं वज्जरिवि “उत्तरइ समाणु खेडु करिवि
 अप्पणउ णिहेलणु जाइ” किर उच्छलइ सुजेट्टहो ताम गिर १९५
 “जा जाहि भडारिण कहि मि तुहुं राउलहो स-णयरहो देहि सुहु ”
 धट्टज्जुण-ससए समुण्णएण बोलिज्जइ रोस-वसं-गएण
 “जइ एवहिं घल्लिय कइ वि पइं तो पुरु घाएवउ सयल्लु मइं
 ॥घत्ता॥ जइ पुणु थत्ति महु घरि तेरह दिवसउ देसहं
 पुण्ण-मणोरहि य तो रज्जु सइं भुंजेसतो ” ॥ २००

१. इड । २. सिक्खविय । ३. उच्छलिब ।

परिनिवृत्तो वृकोदरो निजभवनं प्रतिपन्नो दिवाकरः उद्रमनं
 ॥घत्ता॥ संकल्पः उत्थितः मनसि मत्स्यस्याऽनिहतमल्लस्य
 कैकेयी शिक्षयति “ सैरन्ध्रौ निवासे क्षिप ”

(२०)

तस्मिन्नवसरे द्रुपदनेन्द्रसुता प्रक्षालिताङ्गोपाङ्गभुजा
 लक्ष्यते सकलजनेन कथं पट्टने प्रविशन्ती भवित्री यथा
 सितवलयालंकृतकरतलायाः गता सरभसं पार्श्वे बृहन्नलायाः
 प्रच्छन्नप्रवृत्तिभिरुक्त्वा “उत्तरायाः समं क्रोडां कृत्वा
 आत्मनो निहेलना जायते” किलोत्सरति सुज्येष्टायास्तावद्विरा
 “याहि याहि भडारिके कुत्रापि त्वं राजकुलाय स्वनगरस्य देहि सुखं ”
 धृष्टद्युम्नस्वस्ता समुन्नतेन उच्यते रोषवशंगतेन [वचसा]
 “यद्येवं क्षिता कथमपि त्वया तर्हि पुरं हन्तव्यं सकलं मया
 ॥घत्ता॥ यदि पुनः स्थितिं मह्यं गृहे त्रयोदश दिवसान् दास्यसि
 पूर्णमनोरथा च तर्हि राज्यं स्वयं भुङ्क्ष्यसि ” ॥

॥ चतुर्थमुद्गरणम् ॥

[तिहुयण सयंभु ।]

॥ बलपणहु ॥

तिहुवणो' जइ वि ण होंतु' नंदणो' सिरि-सयंभु-एवस्स
कव्वं कुल-कवित्तं तो पच्छा को समुद्गरइ ॥

(१)

तो महि-मंडलि वम्मोसर-सर-विणिवारउ
णेमि-जिणेसरु विहरइ णं रिसहु भडारउ ॥
पइसिचि मज्झ-एस-मज्झहु^२ पुव्व पसिलाएवि
धम्म वइस-दिय-खत्तिय असेसि लाए वि ॥

५

१. तिहुवणे । आ गाथा हाथप्रतमां घणे स्थले छे. बधामां य तिहुवणे
पाठ छे; मने लागे छे के जइ वाळी रचना अने सति सप्तमीनो संकर होय;
के मागधी प्रथमा एकवचन पण होय. २. मज्झेएसमच्छहु ।

[त्रिभुवनः स्वयंभूः ।]

॥ बलप्रश्नः ॥

त्रिभुवनो यदि न भवति नंदनः श्रीस्वयंभूदेवस्य
काव्यं कुलकवित्वं ततः पश्चात्कः समुद्गरति ॥

(१)

ततः महीमंडले मन्मथशरविनिवारकः
नेमिजिनेश्वरो विहरति यथा ऋषभः भट्टारकः ॥
प्रविश्य मध्यदेशमध्ये पूर्वं प्रश्राव्य
धर्मं वैश्यद्विजक्षत्रियान् अशेषान् राज्ञोऽपि ॥

हाथप्रतनो आ भाग कोइए वांच्यो लागतो नथी. कविए आ सधियां
विदग्धता बतावी छे. हाथप्रतमां अर्थ अने छंदनी बहु ज भ्रष्टता छे. टिप्पण
तो छे ज नहि.

सहस्रदालय-सुलि^१-बल-पवलि हल-हर-हलि^२-वल-कुल-सहस-बलि
 सयलामल-केवल-ण्ण-वलि सलसालविद-सुकुमाल-कलि
 दूलयलोसालिय-काम-सलि सासय-सिलि-जय-सिलि^३-वहुय-वलि
 संसाल-सायरा-समल-सइलि^४ पलिहलिय-सलज्जासेस-यलि १०
 उज्जैतह वल-हले स्थि-यले उद्धरिय-सयल-भवि-उहय कुले
 णासिय-संभव-जल-मल्ल-दले चिल-भसय-खल-बहु-दुलिय-मले
 गोलव-थेलासण-चंद-समले विनिवारिय-सल्ल-त्तय-समले
 तियसिद-णमिय-कम-तामरसि^५ जय-मंगल-दव्व-पुण्ण-कलसि
 ॥ मागधिका णाम भासा ॥
 ॥घत्ता॥ बहविं कालेण सहं गणिहे भमेप्पिणु आयउ १५
 पुणु वि पडीवउ रेवइ-उज्जाणु पराइउ ॥

१. सहस्रदालयसुर इ० य के इने बदले ए लखवानो रिवाज हाथप्रतोमां सामान्य होय छे. २. हलिहर एम हाथप्रतमां छे; भा ज लइए तो मात्राभंग थइ बे मात्रा छंदमां खूटे छे. हलहरहलि एम पाठ होवा पूरतो संभव छे. अर्थ नहि समजातां सरखा वर्णसमूहमां अमुकवर्ण पडी जवा स्वाभाविक छे. ३. जयसिदि । ४. मूळ संसारसायरासामलसइलि । छे; परंतु बे मात्रा वधी जाय छे; एटले सा छोडी दीधो छे. अवग्रह मूळ हाथप्रतमां नथी; परंतु अर्थस्पष्टता खातर मारी कमेरणी छे. ५. थेणासण । ६. भामरसि ++ पुव्वकलसि ।

सहस्राष्टादशसूरिवरप्रवरः हलधरहरिवरकुलसहस्रबलः
 सकलामलकेवलज्ञानवरः सरसारविंदसुकुमारकरः
 दूरतरोत्सारितकामशरः शाश्वतश्रीजगच्छीवधूकवरः
 संसारसागरामरशैलः परिहृतसराज्याशेषबलः
 उज्जयन्तस्य वरधरायां तीर्थकरः उद्धृतसकलभव्योभयकुलः
 नाशितसंभवजरामरणदरः [नाशित]चिरभवशतखरबहुदुरितमलः
 गौरवकमलामलचन्द्रः विनिवारितशल्यत्रयसमरः
 त्रिदशेन्द्रनतक्रमतामरसः जगन्मंगलद्रव्यपूर्णकलशः
 ॥ मागधिका नाम भाषा ॥

॥घत्ता॥ बहुना कालेन सह गणिभिः भ्रमित्वा आयातः

पुनरपि प्रतीपं रैवतोधानं परागतः ॥

(२)

॥ हेला ॥ जं उज्जित-मही-हरे परम-गुण-सणाहे
थियउ^१ हरि-भूसणु ति-हुयणेक्क-णाहे ॥

तं हलिसियंगि सिलि-वच्छाए इंदीवल^२ दल-स-लिल-ऽच्छाए
पलिभूसिय-सिलि-हलि-वंसाए अमरासुर-दिण्ण-पसंसाए २०
पूयण-मलट्ट-कय-बहणाए पायस-णिप्पेहुण-कल-णाए^३
माया-रह-बल-णिहलिणाए सु-धुलंबल-कंबय-वरणाए
चल-केसि-गल-यल-कय-पयाए जमल-ऽज्जुण^४-भू-लुह-विलयाए
गोवद्धण-ऽचल^५-उद्धलणाए गो-उलि लीला-संचलणाए
विष-हल-गुलु-सेज्जा-लुहणाए पल-सूलत्तण^६-लिह-लुहणाए^७ २५
आऊलिय-जल-यल-पबलाए अट्टुत्तर-सय-णाम-हलाए
हेला-सु-चडाविय-चावाए दस-दिसि-णीसलिय-पयावाए

१. थियउ । २. इंदिवल । ३. तदन काल्पनिक अर्थ छायामां छे; ठीक
लागे तो स्वीकारवो. ४. उज्जण । ५. वल । ६. सूलत्तणु । ७. प्रथम पाद
तेम ज आ पादने छेडे लहणाए ।

(२)

॥ हेला ॥ यावदुज्जयंतमहीधरे परमगुणसनाथः

स्थितः हरि[वंश]भूषणः त्रिभुवनैकनाथः ॥

तावद् दृष्टाङ्गः श्रीवत्सः इंदीवरदलसलीलाक्षः

परिभूषितश्रीहरिवंशः अमरासुरदत्तप्रशंसः

पूतनागर्वकृतबर्हणः प्रावृष्मयूरकलनादः

मायारथबलनिर्दलनः सुधवलांबरकप्रवरणः

चलकेशिगलतलकृतपदः यमलार्जुनभूरुहविलयः

गोवर्धनाचलोद्धरणः गोकुले लीलासंचलनः

विषधरगुरुशय्यारोहणः परशौर्यलेखामार्जनः

आकुलितप्रबलजरा[संध]बलः अष्टोत्तरशतनामधरः

हेलासुसंधितचापः दशदिशानिःसृतप्रतापः

कालिंदिय-मह-दह-मंथाए कालिय-सिय-चिंध-पवण्णाए
तोडिय-कोमल-तामलसाए^१ लंगदि गो-दुह-किय-कलसाए
संघालिय-णिलि-चाणूलाए उक्खय-माउल-तलु-मूलाए^२

३०

॥ मागह-पुव्वद्धा-कलाए ॥

॥ घत्ता ॥ णिय-सीहासणु मिल्लिप्पिणु सिरु णामंतउ
जिण-सवडं-मुहु^३गउ सत्त-पयाइं तुरंतउ ॥

(३)

॥ हेला ॥ पुणु आणंद-भेरी-सहेण जय-पहाणो^४

चलिउ महण्णवो व मणि-रयण-सोहमाणो ॥

एत्थंतरी^५ निग्गइ संकरिसणि वयरि-णरिंद-णियर-दु-हरिसणि ३५

लोहिय-दुहिया-रोहिणि-तणु-रुहि सुर-वइ-कुलिस-सरिस-सीराउडि

ईसरंगि ससि-तारा-णि-मल्लि^६ सुर-सरि-णीर-खीर-हारुज्जलि

१. मामलसाए । सरखावो आ ज उद्धरण कडवक. १. पं. १२, आ
प्रकारनो ज पाठनो फेरकार. २. चालूणाए + + उक्खलमाहुकतलमूलाए ।
३. मुहु । ४. पहाणे । ५. एककंतरि । ६. णिम्मल ।

कालिंदीमहाहूदमंथकः कालीयश्रितचिह्नप्रपन्नः

त्रोटितकोमलतामरसः क्रीडायां [त्रोटित]गोदुग्धकृतकलशः

संहारितनीलचाणूरः उत्खातमातुलतरुमूलः

॥ मागधपूर्वार्धकलापः ॥

॥घत्ता!॥ निजसिंहासनं मुक्त्वा शिरो नामयन्

जिनसंमुखं गतः सप्तपदानि त्वरन् ॥

(३)

॥ हेला ॥ पुनरानन्दभेरिशब्देन जगत्प्रधानः

चलितो महार्णव इव मणिरत्नशोभमानः ॥

अत्रान्तरे निर्गच्छति संकर्षणः वैरिनरेन्द्रनिकरदुर्दर्शनः

लोहितदुहितूरोहिणीतनुरुहः सुरपतिकुलिशसदृशसीरायुधः

ईश्वरांगः शशितारानिर्मलः सुरसरिनोरक्षीरहारोज्ज्वलः

सुदु-रुदु^१-मुद्विय-संघारणि कंसासुर-किंकर-विणिवारणि
 रेवइ-वयण^२-सरो-रुह-महु-यरि रण-उहि वेणु-दारि रिउ-भय-यरि
 केसरि-वाहणि-विज्जा-हारणि खे-यर^३-जंबु-मालि-णिव-साहणि ४०
 वंदारय-णिह-णयण-मणणिणष परि्याणिय-विण्णाण-कलालिण
 संगय-सिर-यर-ताण-करिसणि दस-दसार-रोयण-भुय-दरिसणि
 ॥ इयमणि व मागधिका भासा ॥

॥ मत्तमातंगळंदः ॥

॥घत्ता॥ सुमरिवि जिण-चलण रेवइ-रोहिणिहि विहूसिउ ॥

मह-हत्थिल्लउ णहि णं चंदु^४ जणेण पडीसउ

(४)

॥ हेला ॥ से "अणुलग्गया गया जाइ-कुल-विसुद्धा
 सच्चइ-चारुणि-सढरी-दीवायणा-ऽणिरुद्धा ॥
 अणु वि संचल्लिष मरंकि जे दुरुज्झिय-अ-यस-कलंकि

४५

१. रुदु । २. वयणि । ३. खेयरि । ४ चदु । ५. यणुलग्गए ।

सुण्ठुरुधमुष्टिकसंहारणः कंसासुरकिंकरविनिवारणः
 रेवतीवदनसरोरुहमधुकरः रणयुधि वेणुदारी रिपुभयकरः
 केसरिवाहिनीविद्याधारकः खेचरजंबुमालिनृपसाधनः
 वृन्दारकनिभ-नयन-मनोज्ञःपरिज्ञातविज्ञानकलावलोकः
 करसंगतसीरकर्षणत्राणः दशदशार्हरोचनभूतदर्शनः
 ॥ इयमन्यैव मागधिका भाषा ॥

॥ मत्तमातंगळंदः ॥

॥घत्ता॥ स्मृत्वा जिनचरणौ रेवतोरोहिणीभ्यां विभूषितः

महा[मघा]हस्तियुतः नभसि यथा चंद्रः जनेन प्रतिश्रितः ॥

(४)

॥ हेला ॥ तस्य अनुलग्नका गता जातिकुलविशुद्धाः
 सात्यकि-चारुणि-सढरि-द्वैपायन-अनिरुद्धाः ॥
 अन्येऽपि संचलिताः स्मितेन ये दूरोज्जितायशःकलङ्काः

जे रुप्पिणि-मण-भुवणार्णदिं जे रिउ-णियर-सरोरुह-चंदिं
जे जगि-णारि-चित्त-अवहरणे जे कंचण-माला-परिहरणिं
जे सोलस-मह-लंभावणिं जे सोहग-रूव-संपुण्णे ५०
जे महि-कंप-जलहि-सुर-सेले जे सयलंगणोह-मण-चोलें
जे कुरु-खंधावार-विणासि जे दुज्जोहण-पहु-संतासि
जे स-सिबिर-तव-सुय-परिखलणिं जे णर-भीम-मडप्फल-दलणि
जे सहदेव-पराभव-करणिं जे बंदिण-जण-अभ्युद्धरणिं
॥ मागधिकार्या भाषायां पदाकुल-छंदः ॥

॥ घत्ता ॥ गंजोल्लिय-तणु परिसेसिय-पवर-मरट्टउ ५५
सुहि-सय-परिमियउ स-विणेउ स-कलत्तु पयट्टउ ॥

(५)

॥ हेला ॥ ताव हियोलियहिं चंदो व्व कंतिवतो
भाणुकुमार णर-वरो णिग्गओ तुरंतो ॥
॥ दुवई ॥ कल-विण्णाण-जुत्तष सेवि-यण रत्तष

१. चदे ।

ये रुक्मिणीमनोभुवनानन्दाः ये रिपुनिकरसरोरुहचन्द्राः
ये जगन्नारीचित्तावहरणाः ये काञ्चनमालापरिधरणाः
ये षोडशमहालाभापन्नाः ये सौभाग्यरूपसंपूर्णाः
ये महोकंपजलधिसुरशैलाः ये सकलाङ्गनौघमनःश्वौराः
ये कुरुस्कन्धावारविनाशाः ये दुर्योधनप्रभुसंस्पर्शाः
ये स्वशिबिरश्रुततपःपरिखलनाः ये नरभीमगर्वदलनाः
ये सहदेवपराभवकरणाः ये बंदिजनाभ्युद्धरणाः
॥घत्ता॥ रोमाञ्चिततनवः परिशेषितप्रवरगर्वाः

सुहृच्छतपरिवृताः सविनेयाः सकलत्राः प्रवृत्ताः ॥

(५)

॥ हेला ॥ तावद् हृदयार्द्रितैश्चन्द्रः इव कान्तिमान्
भानुकुमारो नरवरो निर्गतः त्वरन्

॥द्विपदी॥ कलाविज्ञानयुक्तो रक्तसेव्यजनः

३ बारस-लकखणंगण मेरुतुंगसिगुत्तमंगण ॥

६०

चामीयर-चारु-वणण कुंडल-जुय-ललंत-कणण

कंग-हरण-णिल्ल-कोरण रेहमाण-गुरु-इणिय-दोर

इंदीवर-दल-ऽच्छण हार-परिफुरिय-वच्छण

केऊरारिद्ध-बाहण रयण-खुसिय-अभत्थण

मागहाणयाअत्थण पलंब.....णिरत्थण

६५

पसरिय-णिय-णहा-सोहण अंघ-पउम-जिय-णलिन-सोहण

॥ मागधिका णाम छंदः ॥

॥घत्ता॥ कमला-णंदणु णिय-भा-भूसिय-भुवणोयर

वर-दीहर-करु संचल्लिउ णां दिवायर ॥

(६)

॥हेला॥ तहिं पत्थावि तार-संभार-पवर-दल-मालण

संचलिय महा-बलिय.....॥

७०

३. पारस । ४ मेरुतुंग... ।

(६)

द्वादशलक्षणाङ्गकः मेरुतुङ्गशृङ्गोत्तमाङ्गः

चामीकरचारुवर्णकः कुण्डलयुगललत्कर्णकः

कङ्कतधरणललाटपट्टकः शोभमानगुरूपनयनदोरकः

इंदीवरदलाक्षः हारपरिस्फुरितवक्षाः

केयूर-ऋद्ध-बाहुः रत्नखचिताप्रहस्तः

मागध.....अर्थः प्रलंब.....निरस्तः (!)

प्रसतनिजनखशोभः अंघ्रिपद्मजितनलिनशोभः

॥ मागधिका नाम छंदः ॥

॥घत्ता॥ कमलानंदनो निजभाभूषितभुवनोदरः

वरदीर्घकरः संचलितो यथा दिवाकरः ॥

(६)

तस्मिन् प्रस्तावे तारसंभारप्रवरदलमालया

संचलितः महाबलि.....

सो नारायणिदृसुदेसंबुय^१-मालाए अट्टमि-यंद-हंद-पिहुलुण्णय-भालाए
विज्जा-हर-कुमार-विस-हर-खइ-णेयाए बहु-जरसिधु-बधु-

वरक्खुरप्पायाए

हेमल-दल-हिडिंब-घण-तम-दिण-णाहाए सिंधव-हूण-जोण-हुयवह-

जल-वाहाए^२

विवरी-हीर-वीर-^३समीर-अणुरत्ताए वर-वारण-वल्लग-अमर-गिरिदाए
जालंधर-डहार-सुभदा-सुरभदाए केरल-कामरूप-वण-गहण-हुयासाए^४

पारसिय-सुकंत-रुक्ख-फल-कीराए खस-जोहेय-ददुर-फणि-रायाए^५

पच्छिक्कुडक्कणरसिरवणासणिघायं बल-कण्णाड-दविड-पणमंत-पायं^६

खग्गुज्जुइ-उज्जल-सूर-प्पह-हरु^७पचलिउ लीलए णावइ पाउस-जल-हरु

॥घत्ता॥ तो हरि-राम-काम-पमुहएहि^८ जायवेहि

पासुपवण्णएहि कंटइय-अवयवेहि ॥

८०

१. ^०संबुकमालाए । २. ^०जाणहुयवहुजरवाहणाए । ३. वीक । ४
आखी य पंक्ति भ्रष्ट छे; मेळ लाववा ज संस्कारेली पंक्तिमां प्रयत्न छे. मूळ
हाथप्रतमां, पारासियसुकंतरुक्खफलभरकीराणणाए खसजोहेयददुरफणिरायाए ।
५. आ पंक्ति पण आखी य भ्रष्ट छे: पच्छिक्कुडक्कणरसिरवणिज्जासणिघायं
बलकण्णाडदविडए णमंतपायं । ६. खग्गुज्जुलसूरप्पहहह । ७. पमुहहेहि ।

सः नारायणेषुदेशांबुज[द]मालः अष्टमीचंद्रविशालपृथुलोन्नतभालः

विद्याधरकुमारविषधरक्षयनेता बहुजरासंधबंधुवरक्षुरप्रः

हेमलदलहिडिंबघनतमोदिननाथः सैन्धवहुणयवनहुतवहजलवाहः

विपरीतधीरवीरसमीरानुरक्तः वरवारणकामरगिरोन्द्रविल्लनः

जालंधर-डहार-सुभद्र-सुरभद्र-केरल-कामरूप-वनगहनहुताशः

पारसीकसुकान्तवृक्षफलकीरः खसयौधेयददुरफणिराजः

पश्चिमोत्कटनरशिरोवनाशनिघातः बलिकर्णाटद्विडप्रणतपादः

खङ्गोद्द्युत्युज्ज्वलसूरप्रभाहरः प्रचलितः लीलया यथा प्रावृड्जलधरः

॥घत्ता॥ ततो हरिरामकामप्रमुखैर्यादवैः

पाश्र्वोपपन्नैः कण्टकितावयवैः ॥

(७)

॥ हेला ॥ दीसइ समवसरणु जग-जणिय-उज्जोयउ
णं लोहिउ ^१जम्म-अ-सेयाहिय-णागिदउ ॥

भा-मंडल-समिद्धु णावइ रामायणु सीहासन-स-णाहु थिउ णाइ महा-वणु
णावइ छंद-सत्थु सुंदर-जइ-माला-हरु णं मंदर-णियंबु णंदण-वण-मणहरु
दीसइ णां पाउस ण परतिह जे घय..... ८५

णावइ महि-पवण-सुर-उयय^२-सम-प्पहु देविंदराय-बहुल-पसरिय-रण-प्पहु
॥घत्ता॥ तहि जिणु लक्खियउ जायव-जणेण^३गरुय-अणुरापं
आइ-महेसरु रिसहु व चिरु अमर णिहालए ॥

(८)

॥ हेला ॥ पुणु ते पउम-सहाव पिथर-गुण-साणुराय

बल-गोविंद पुणु पुणु णमंति जिणह पाय ॥

९०

जय जिण मणुय-दणुय-गण-धण-वइ^४-फण-वइ-णमिय-पय-जुया
अ-थिर-मण-पवण-दिण-मणि-विलयण-वरुण-सणि-जुया

१. लोहियउ । २. ओय । बीजा पादमां:—देवींदरीयबहुलपसरियरणप्पहु ।
३. जयवजणेणा ४. घवइ ।

(७)

॥ हेला ॥ दृश्यते समवसरणं जगज्जनितोद्योतं

यथा लोहितः [वृक्षः] जन्माश्वेताधिकनागेन्द्रः

भामंडलसमृद्धं यथा रामायणं सिंहासनसनाथं स्थितं यथा महावनं
यथा छंदःशास्त्रं सुंदरयतिमालाधरं यथा मंदरनितंबं नंदनवनमनोहरं
दृश्यते यथा प्रावृट्.....

यथा महोत्पन्नसूरोदयसमप्रभं देवेन्द्रराजबहुलप्रसृतरत्नप्रभं
॥घत्ता॥ तत्र जिनः लक्षितो यादवजनेन गुरुकानुरागेण

आदिमहेश्वरं ऋषभमिव चिरममराः निभालयन्ति ॥

(८)

॥ हेला ॥ पुनस्तौ पद्मस्वभावौ पितृगुणसानुरागौ

बलगोविन्दौ पुनः पुनर्नमतः जिनस्य पादौ ॥

जय जिन मनुजदनुजगणधनपतिफणापतिनतपदयुग !

अस्थिरमनःपवनदिनमणिविलयनवरुणाशानियुत !

जय ति-यस-वइ-कु-वइ-जम-वइ-रिउ-गह-वइ-घणय-वंदिया

जय भुवण-वइ धीर चितुंभव-खवण-वग-संदिया

हय-गय-कणय-पाणिंदादि-स-सर-भड-घड-उडु-गण-घण-घण-उलय-
संसिया १५

जय विस-विसम-विसय-गह-परिसह-सु-णिहय-णिवह-साहया

जय तइ-लोय-णमिय अइसय-वर-पाविय-परम-संपया

जय मलिणिलयाण^१ रणि फेडिय-दुग्गह-जडल-वलय-सामला

जय जय-जल-जउण-जल-कज्जल-इसि-सुमणस-समुज्जला

जय कमल-भव-तंब-तणु-भव आंखलिय सुण भवंतया

१००

जय भव-समय समय-णविण चउ-तीसाइसय-वंतया

॥घत्ता॥ तुम्हहं सग्गहो जइ इह अवयरणु ण होंतउ

ता दु-क्किय-भारेण जगु हिट्टा-मुहु जंतउ ॥

(९)

॥ हेला ॥ एव णमेवि णेमि तित्थं-करहो पांहट्टा

जायव णिरवसेस णर-कोट्टइं णिविट्टा ॥

१०५

१. जय मूलमां नथी;

जय त्रिदशपतिकुपतियमपतिऋतुग्रहपतिधनदवंदित !

जय भुवनपते धीर स्यंदितचित्तोद्भवक्षपणवर्ग !

हयगजकनकप्राणेन्द्रियादिसशरभटघटोडुगगघनघनकुलकशंसित !

जय विषविषमविषयग्रहपरोषहसुनिहितनिवहसाधक !

जय त्रिलोकनत अतिशयवरप्राप्तपरमसंपत् !

जय मलिनेन्द्रियाणां रणे भग्नदुर्ग्रहजटिलवलप्रश्यामल !

जय जगज्जलयमुनाजलकज्जलेषुमुनःसमुज्ज्वल !

जय कमलाभवताम्रतनुभव अस्खलित शृणु भवान्

जय भवशमक समयनवीन चतुस्त्रिंशदतिशयवन् !

॥घत्ता॥ युष्माकं स्वर्गाद् यदीहावतरणं नाभविष्यत्

तर्हि दुष्कृतभारेण जगदधोमुखमगमिष्यत् ॥

(९)

॥ हेला ॥ एवं नत्वा नेमितीर्थकरं प्रहृष्टाः

यादवाः निरवशेषाः नरकोष्ठके निविष्टाः

जल-कल्लोलुप्पील-रउहें जाह दिण्णु ओसारु समुहें
जाहं णयरु कारिउ सहस-ऽक्खें जाहं गेहि धणु वरिसिउ जक्खें
जाहं संख कोडिउ अट्टारह जाहऽण्णाय लक्ख-हय-गय-रह
मंदिरि जाहं जाउ जिण-जम्मणु जाहं सामि सयमेव जणइणु
जेण समरि सिसुपालु विहाइउ जेहि वीरु^१ भूरीसउ घायउ ११०
जेहि णिहउ स-सेणु चक्केसरु मारिउ जेहि चाणुर^२ कलि-केसरु
अ-प्पमाण विस्स-भर-गो-यर सेव करंति जाह विज्जा-हर
जाहं परिग्गहि सइं मयर-द्धउ विज्जउ जाहं पतिद्धउ सिद्धउ
पेसणु करइ जाहं चक्कारहु^३ जाहं मज्झि णवमउ सीराउहु
जेहि कोडि-सिल चिरु उच्चैइय जाह कित्ति तइ-लोकि ण माइय^{११५}
जाहं पमाणु णाहि परिवारहो अंतेउरहो वि सालंकारहो
॥घत्ता॥ जिण-माहप्पेण ते सयल वि णिरु अणुराइय
णर-वक्खारहो षक्क-देसे जे सम्माइय ॥

१. वीरु । २. चाणू । ३. चक्कहुउ ।

जलकल्लोलोत्पीडरौद्रेण येषां अपसारो दत्तः समुद्रेण
येषां नगरं कारितं सहस्राक्षेण येषां गेहे धनं वर्षितं यक्षेण
येषां संख्या कोट्यः अष्टादश येषामज्ञाता लक्षहयगजरथाः
मंदिरे येषां जातं जिनजन्म येषां स्वामी स्वयमेव जनार्दनः
यैः समरे शिशुपालो विहतो यैः वीरः भूरिश्रवाः हतः
यैर्निहतः ससैन्यश्चक्रेश्वरो मारितो यैश्चाणूरः कलिकेसरी
अप्रमाणाः विश्वंभरगोचराः सेवां कुर्वन्ति येषां विद्याधराः
येषां परिग्रहे स्वयं मकरध्वजः विद्याः येषां प्रसिद्धाः सिद्धाः
प्रेषणं करोति येषां चक्रायुधः येषां मध्ये नवमः सीरायुधः
यैः कोटिशिला चिरं उच्चैः कृता येषां कीर्तिखिलोके न माता
येषां प्रमाणं नास्ति परिवारस्य अंतःपुरस्यापि सालंकारस्य
॥घत्ता॥ जिनमाहात्म्येन ते सकलाः अपि खल्वनुरागिणः
नरवक्षस्कारस्यैकदेशे ये सम्माता ।

(१०)

॥ हेला ॥ पुणु पुच्छइ महीसरो सयल-लोय-पालो

महुर-महा-ञ्जुणीए अक्खइ ति-लोय-वालो ॥

१२०

“किं इह ति-हुयणे सारु भडारा” “धम्म-रअणु भो महि-हर-धारा”
 “किं दुल्लहु भव-लक्खिहि जिण-वर” “पव्वज्जा-णिहाणु हे सिरि-हर”
 “किं सुहु लोयालोइ महागुरु” “बाह-रहिउ अहो मुसुमूरिय-मुरु”
 “के जीवहो वइरिय तित्थं-कर” “कोह-मोह-मय-अच्छी हरि-हर”
 “किं पालणिउ एत्थु सव्वण्हं” “धुउ सम्मत्तु सोलु अइ विण्हं” १२५
 “किं सुंदरु करणिज्जु दया-रुह” “दाणु पुज्ज हो देवइ-तणु-रुह”
 “के दु-सह तियसेसर-सामिय” “पवर-परीसह खग-वइ-गामिय”
 “किं बलवंतउ समर-विमद्दण” “जीवहो चिरु-कय-कम्म जण्हण”
 “कवणु देउ केवल-वर-लोयण” “दोस-विवज्जिउ हो मह-सूयण”
 “कवणु धम्मु जगि णाणुप्पायण” “जीव-दया-वरु हे णारायण” १३०

१. भवलक्खेहि । २. लोयालोय ।

(१०)

॥ हेला ॥ पुनः पृच्छति महीश्वरः सकललोकपालः

मधुरमहाध्वनिनाऽऽख्याति त्रिलोकपालः ॥

“किमिह त्रिभुवने सारं, भट्टारक” “धर्मरत्नं भो महीधरधारक”
 “किं दुर्लभं भवलक्षेषु जिनवर” “प्रव्रज्यानिधानं हे श्रीधर”
 “किं सुखं लोकालोके महागुरो” “बाधारहितमहो मृदितमुर”
 “के जीवस्य वैरिणस्तोर्थकर” “क्रोधमोहमृगाक्षयः हरिधर”
 “किं पालनीयमत्र सर्वज्ञ” “ध्रुवं सम्यक्त्वं शीलं अयि विष्णो”
 “किं सुंदरं करणीयं दयारुह” दानं पूजा हे देवकीतनुरुह”
 “के दुःसहास्त्रिदशेश्वरस्वामिन्” “प्रवरपरीषहाः खगपतिगामिन्”
 “किं बलवत् समरविमर्दन” “जीवस्य चिरकृतं कर्म जनार्दन”
 “को देवः केवलवरलोचन” “दोषविवर्जितः हे मधुसूदन”
 “को धर्मो जगति ज्ञानोत्पादन” “जीवदयापरः हे नारायण”

“किं संसारहो मूलु गिरासव” “गरुड पमाउ मुणहिं मणि केसव”
 “किं कट्ट-यरु सिद्धि-अब्भावह” “अण्णाणत्तणु जउ-वइ माहव”
 ॥घत्ता॥ “जीव-णिकायहो” किं दढ-बंधणु भुवणुत्तम”
 “विविह-परिग्गहु गेहिणि-सणेहु पुरिसोत्तम” ॥

(१३)

परमेसरु साहइ जेम जेम हरिसिज्जइ सह-यणु तेम तेम १३५
 सेसिय-सुय-वयणामिय-रसस्स तित्ति ण संभवदि हु केसवस्स
 ण जउण-सिदस्स^१ दीवायणस्स ण कुसुम-सरस्स से णंदणस्स
 ण सिणिस्स जरस्स ण सच्चइस्स संबस्स ण तित्ति ण दुंदुहिस्स
 भाणुस्स सुभाणुहि सुट्टुवस्स भगदस्स जगस्स सढावियस्स
 तित्ति ण सारस्स ण सारणस्स तित्ति ण णंदस्साणंदणस्स १४०
 भोयस्स देव-सेणस्स तस्स.....
 ण भवदि ससि-मुह-स-णेउरस्स किस-मज्झुद्देसंतेउरस्स

१. निहायद्दो । २. करणसिदस्स ।

“किं संसारस्य मूलं निरास्रव” “गुरुकः प्रमादो मनुष्व मनसि केशव”
 “किं कष्टकरं सिद्धयभ्यावह” “अज्ञानत्वं यदुपते माधव”
 ॥घत्ता॥ “जीवनिकायस्य किं दृढबंधनं भुवनात्तम”
 “विविधपरिग्रहः गेहिनीस्नेहः पुरुषोत्तम” ॥

(११)

परमेश्वरः कथयति यथा यथा हृष्यति सभाजनस्तथा तथा
 शेषितश्रुतवचनामृतरसस्य तृप्तिर्न संभवति खलु केशवस्य
 न यमुनाश्रितस्य द्वीपायनस्य न कुसुमशरस्य तस्य नंदनस्य
 न शिनेः जरतो न सात्यकेः शंबस्य न तृप्तिर्न दुंदुभेः
 भानोः सुभानोः सुष्टुकस्य भगदस्य जगतः श्रद्धापितस्य
 तृप्तिर्न सारस्य न सारणस्य तृप्तिर्न नन्दस्याऽऽनंदनस्य
 भोजस्य देवसेनस्य तस्य.....
 न भवति सशशिमुद्रानु पुरस्य कृशमध्योद्देशान्तःपुरस्य

तित्ति ण पउरस्स महा-यणस्स सस्सुड्ढसिरस्स' ण रिसि-गणस्स
॥ ढक्का-भासा-कडवयं ॥

॥घत्ता॥ किय-कर-मउलिहिं जिहं णरहं तेव सुरा-ऽसुर-वरहिं' वि
धरणिदाइहिं ण वि होइ तित्ति विस-हरिहि वि ॥ १४५

(१२)

॥हेला॥ तहिं पत्थावि णाहि किय-परम-वंदणेण

रोहिणि-दस-दसार-लहु-भाइ-णंदणेण ॥

कर-कोंपलु करेवि सुर-सारउ चलण पुच्छिउ णेमि-भडारउ

' कहि परमेसर इह दारा-वइ धणय-विणिम्मिय सुर-पुरि णावइ
बहु-पुण्णोदणण गोविंदहो विद्धिण गच्छइ' मज्झि समुदहो १५०

तुह जग्गु वि भणेवि जणु वंदइ कित्तिउ कालु स-तोरण णंदइ

आयहो णामु ति-लोग-पगासु वि जिण सत्थेण ण अत्थि विणासु वि
अण्णु वि पर-बल-वण-तिण-डहणहो कित्तिउ कालु विजउ महु-महणहो

१. सुरवरहिं । २. गच्छिय ।

तृप्तिर्न पौरस्य महाजनस्य श्वासोर्ध्वशिरसः न ऋषिगणस्य

॥ ढक्काभाषाकडवकम् ॥

॥घत्ता॥ मौलिकृतकराणां यथा नराणां तथा सुरासुरवराणामपि

धरणीन्द्रादीणां नापि भवति तृप्तिः विषधराणामपि ॥

(१२)

॥हेला॥ तस्मिन् प्रस्तावे नाथे कृतपरमवन्दनेन

रोहिणिदशदशार्हलघुभातुनन्दनेन ॥

करकुड्मलं कृत्वा सूरिश्रेष्ठः चरणयोः पृष्ठो नेमिभट्टारकः

' कथय परमेश्वर एषा द्वारावती धनदविनिर्मिता सुरपुरी यथा

बहुपुण्योदयेन गोविन्दस्य वृद्धचै गच्छति मध्ये समुद्रस्य

तव जन्मापि भणित्वा जनो वंदते कयन्तं कालं सतोरणा नंदति

अस्याः नाम त्रिलोकप्रकाशमपि जिन शस्त्रेण नास्ति विनाशोऽपि

अन्यदपि परबलवनतृणदहनस्य कियन्तं कालं विजयो मधुमथनस्य

जीवउ स-सुहि स-पुत्तु स-भज्जु व कित्तिउ कालु णिरग्गलु रज्जु व”
अक्खइ णेमि “अ-भाउ स-दारहो बारसमए संवच्छरे दारहो १५५
॥घत्ता॥ “अण्णु वि हल-हर तहिं कालिं महब्बलवंतहो
णिय-पुण्ण-खइं सइं अवसाणु अणंतहो ” ॥

(१३)

॥हेला॥ पुणरवि रेवइ-वरो पभणइ “ देव-देवो
कहु पासिउ अभाउ किं कारणेण के^३... ॥
पुर-विणासि किं कणहु करेसइ कहि पयसि कहो करेण मरेसइ १६०
कम्म-पहाविं कथ हवेसइ कित्तइं जम्मंतरइं भमेसइ
कित्तिउ कालु हउं वि जीवेसमि हरिहि विओए किं नु करेसमि
सोय-कालि नियरिसणइ दाविवि को मइं संबोहेसइ आविवि
कालु करेवि कित्थु जाएसमि कइ इह कम्म-बंधु मुच्चेसमि ”
इय वयणहिं वरु कम्म-खयं-करु^४ साहइ वावीसमु तित्थं-करु १६५

१. काल । २. पुणु । ३. 'वा' जेवु वंचाय छे; पण संदिग्ध लागे छे.

४. कम्म । ५. खयंकरि ।

जीवितं ससुहृत्कं सपुत्रं सभायोक्तं च कियन्तं कालं निरर्गलं राज्यं च
आख्याति नेमिः “ अभावः सद्दारायाः द्वादशमे संवत्सरे द्वारकायाः
॥घत्ता॥ अन्यदपि हलधर तस्मिन् काले महाबलस्य
निजपुण्यक्षयेण स्वयमवसानमनन्तस्य ॥

(१४)

॥ हेला ॥ पुनरपि रेवतीवरः प्रभणति “ देवदेव
कस्य पार्श्वतः अभावः किं कारणेन कीदृशः ॥
पुरविनाशे किं कृष्णः करिष्यति कस्मिन् प्रदेशे कस्य करेण मरिष्यति
कर्मप्रभावेन कुत्र भविष्यति कति जन्मान्तराणि भ्रमिष्यति
कियन्तं कालमहमपि जीविष्यामि हरेर्वियोगे किं नु करिष्यामि
शोककाले निदर्शनानि दत्त्वा को मां संबोधयिष्यति आगत्य
कालं कृत्वा कुत्र यास्यामि कदा इमं कर्मबंधं मोचयिष्यामि ”
इति वचनेभ्यो वरः कर्मक्षयंकरः कथयति द्वाविंशस्तीर्थकरः

“ जउण-महा-नइ-तड-संजायहो दीवायण-णामहो विकखायहो
॥घत्ता॥ आयहो पासिउ जं सयल-जणहो दुह-संदणु
मज्जहो कारणिहिं दारा-वइ-विद्धंसणु ॥

(१४)

॥हेला॥ अणुणु वि चंड-कंड-धणु-सर^१-सहाएणं
वसुएव-पिय-जरा-एवि-जायएणं ॥

१७०

आपं जरेण कउसंवि-वणि परमाउ-पवणु पसु-रुहणि
णिय-भाइ कणिट्टउ चक्र-हरु घाएवउ एहु सिरि-धरणि-हरु
पुणु होसइ काल-विणास-यरु तइयइं जम्मंनरि तित्थ-यरु
एयहो विच्छोइ किलामियउ तुहुं राम होसि पवभावियउ
सग्गहो अवयरिवि तेय-पउरु पाडिबोहेसइ सिद्धत्थ-सुरु
पुणु तउ वीसुत्तरु^२ वरिस-सउ सण्णासु करेवि मरेवि तउ
पावेसइ सुहु मणोरमए इंदत्तु सुरालइ पंचमइं

१७५

१. हर । २. वीसत्तरु ।

“ यमुनामहानदीतटसंजातस्य द्वीपायननाम्नः विख्यातस्य
॥घत्ता॥ अस्य पार्श्वतः यत् सकलजनस्य दुःखस्यंदनं
मद्यस्य कारणात् द्वारावतीविध्वंसनम् ॥

(१४)

॥ हेला ॥ अन्यदपि चण्डकाण्डधनुःशरसहायेन
वसुदेवप्रियाजरादेवीजातकेन ॥

अनेन जरेण कौशांबीवने परमायुःप्रपन्नः पशुरोधनेन
निजभ्राता कनिष्ठश्चक्रधरो हन्तव्यः एषः श्रीधरणीधरः
पुनर्भविष्यति कालविनाशकरः तृतीये जन्मान्तरे तीर्थङ्करः
एतस्य वियोगेन क्लान्तस्त्वं राम भविष्यसि प्रभ्रामितः
स्वर्गादवतीर्थ तेजःप्रचुरः प्रतिबोधयिष्यति सिद्धार्थसुरः
पुनस्ततो विंशत्युत्तरं वर्षशतं संन्यासं कृत्वा मृत्वा ततः
प्राप्स्यसि मुष्टु मनोरमे इन्द्रत्वं सुरालये पञ्चमे

अहमउ रामु जहिं गयउ चिह तो दिण-यर-कोडि-किरण-इइरु
॥घत्ता॥ दस-सायर-समइ तहिं गमिवि चविवि मणुयत्तणि
तव-णिहिं पावेवि पुणु पइसेसहि सिव-पट्टणि ” ॥ १८०

(१५)

॥हेला॥ तं णिसुणेवि वयणु मसि-वणु गउ णरिंदो
णं धियउ गिभ-याले दव-इड्ड-महि-हरिंदो
भासिण जिण-णाहहो णाहहो मणु परितप्पइ कणहहो कणहहो
कंपइ देहु सरामहो रामहो भउ वड्डइ तव-कामहो कामहो
असुह-स्थिइ 'अ सु-भाणुहिं भाणुहिं अ-दिहि वि स-विलासंबहो संबहो
अवलुअ अणिरुद्धहो अणिरुद्धहो चित पदुक्कइ णिसढहो णिसढहो
गाढउ मणु जिण-धम्महो धम्महो धुक्कुइधुअ' गोणंदहो णंदहो
दुइलु' दीवायणि दीवायणि उम्माहउ भुय-पंजरि पंजरि
संकाविय मणि सारणि सारणि होइ कलुस-मइ सच्चहिं सच्चहिं

१. असुहरशीभ । २. अवल अणिरुद्धहो णिरुद्धहो । ३. पुक्कइ । ४. दुइलु ।

अष्टमो रामो यत्र गतश्चिरं तत्र दिनकरकोटिकिरणरुचिरः

॥घत्ता॥ दशसागरसमयं तत्र गमित्वा च्युत्वा मनुजत्वं
तपोनिधिः प्राप्य पुनः प्रवेक्ष्यसि शिवपत्तनं ॥

(१५)

॥हेला॥ तद् निश्रुत्य वचनं मपीवर्णः गतो नरेन्द्रः

यथा स्थितो ग्रीष्मकाले द्रवद्रघमहीधरेन्द्रः ॥

भाषितेन जिननाथस्य नाथस्य मनः परितप्यति कृष्णस्य कृष्णस्य
कम्पते देहः सरामस्य रामस्य भयो वर्धते तपःकामस्य कामस्य
असुखस्थितिश्च सुमानोः भानोः अघृतिरपि सविलासताम्रस्य शंबस्य
कोपोऽनिरुद्धस्यानिरुद्धस्य चित्तं प्रदौकते निषण्णं निषधम्
गाढं मनो जिनधर्मं धर्मस्य कम्पः गोणंदस्य नंदस्य
दुर्भाग्यं द्वीपायने द्वीपायने उन्माथो भुजपञ्जरे पञ्जरे
शङ्कितः मनसि स्मरणेन सारणिः भवति कलुशमतिः सत्येन सात्यकिः

मुहुं महलिज्जइ गोरिहिं गोरिहिं मेइणि लिहइ सलक्षण लक्षण १९०
सामलइज्जइ रुपिणि रुपिणि तिह जिय-णिय-पह-रोहिणि रोहिणी
॥ पडिपाय-जमयं छंदः ॥

॥घत्ता॥ तहिं वर-वेलए जउ-अवत्थ जा दीसइ
सा आगंतुए पुर^१-डाहि वि दुकर^२ होसइ ॥
(१६)

॥हेला॥ वरि सुसइ समुहु वरि मंदरो णमेइ
ण वि सव्वणहु-भासियं अण्णहा हवेइ ॥ १९५
एत्थंतरि चितइ कुसुम-सरु एहु सो महु तव-चरणावसरु
पलए वि ण चुक्कइ जिण-वयणु कहो मणि-कंचणु कहो सुहि-सयणु
जइ दारावइहि वि होइ खउ तहे अण्णहो भुवणि थिरत्तु कउ
जहिं णारायणु वि दिणिहिं मरइ तिहं अम्हारिसु कहिं पइसरइ
जहिं दीवायणु पुर-वरु डहइ जइ जर-कुमारु केसउ वइइ २००
जहिं बलु खंधेण समुव्वइइ एवहु दुक्खु को तं सहइ ”

१. पुर । २. दुक्कर ।

मुखं मलिनीभवति गौर्याः गौर्याः मेदिनीं लिखति सलक्षणा लक्षणा
श्यामलीभवति रूपिणी रुक्मिणी तथा जितनिजप्रभारोहिणी रोहिणी

॥ प्रतिपादयमकं छन्दः ॥

॥घत्ता॥ तत्र वरवेलायां यदु[कुल]अवस्था या दृश्यते
सा आगंतुके पुरदाहेऽपि दुष्करा भविष्यति ॥

(१६)

॥ हेला ॥ वरं शुक्यति समुद्रः वरं मन्दरो नमति
नापि सर्वज्ञभाषितमन्यथा भवति ॥

अत्रान्तरे चिन्तयति कुसुमशरः “ एषः स मम तपश्चरणावसरः
प्रलयेऽपि न च्यवति जिनवचनं कस्य मणिकाञ्चनं कस्य सुहृत्स्वजनः
यदि द्वारावत्याः अपि क्षयो भवति तर्हि अन्यस्य भुवने स्थिरत्वं कुतः
यत्र नारायणोऽपि दैन्येन म्रियते तत्रास्मादृशः कुत्र प्रतिसरति
यत्र द्वीपायनः पुरवरं दहति यत्र जरत्कुमारः केशवं हन्ति
यत्र बलः स्कंधेन समुद्रहति एतावद् दुःखं कस्तव सहते ”

पुणु पुणु वि वियप्पिवि एम मणि णिय-वष ठवेवि अणिरुद्ध खणि
हरि-सुउ आयंतुय-भय-लइउ सहं वीर-सहासि पव्वइउ
तिह उहयहिं माल-कुरु-वइहि सुय दिक्खंकिय जुयइ-सहास-जुय'
॥घत्ता॥ तिह णर-णंदणि कंचण-माल वि भव-दुसिय २०५
सहु मयरंकेण तव-चरणे इत्ति विहसिय ॥

(१७)

॥हेला॥ तिह भामा-सुओ वि सहु णियय-परियणेण
भाणुकुमारु वीरु दिक्खंकिउ तक्खणेण ॥
तिहं सु-भाणु तिह जउ तिह सुंदरु तिह सच्चइ जयंत स-पुरंदरु
तिहं किव-वम्मु सारु तिह सारणु तिह दुंदुहि विओरु धरि-धारणु २१०
देवसेणु तिहिं सिणि तह णंदणु तिह अपरज्जिउ णयणाणंदणु
चारु-जेट्टु तिहं चिन्हउ उद्धउ कंचणु णंदु रुइ सुहि दुब्भउ
तहिं अवर वि अणेय-जउ-राणा तिह कउरव कसाय-गय-माणा

१. जय ।

पुनः पुनरपि विकल्प्यैवं मनसि निजपदे स्थापयित्वाऽनिरुद्धं क्षणेन
हरिसुतः आर्गतुकभयगृहोतः सह वीरसहस्रेण प्रव्रजितः
तत्रोभयोर्मालाकुरूपत्योः सुता दीक्षाङ्किता युवतीसहस्रयुता
॥घत्ता॥ तत्र नरनन्दिनि कांचनमालाऽपि भवदूषिता
सह मकराङ्गेण तपश्चरणे झटिति विभूषिता ॥

(१७)

॥हेला॥ तथा भामासुतोऽपि सह निजकपरिजनेन
भानुकुमारो वीरो दीक्षाङ्कितस्तत्क्षणेन ॥
तथा सुभानुस्तथा जयस्तथा सुन्दरस्तथा सात्यकिर्जयन्तः सपुरंदरः
तथा कृपवर्मा सारस्तथा सारणस्तथा दुन्दुभिः वृकोदरः धरधारणौ
देवसेनस्तथा शिनिस्तथा नंदनस्तथाऽपराजितो नयनानंदनः
चारुज्येष्ठस्तथा चिह्नः उद्धवः काञ्चनो नन्दो रुद्रः सुहृद्भयः
तथापरेऽप्यनेकयदुराजास्तथा कौरवाः गतकषायमानाः

तिह केसव-अणुमइष सु-लक्खण पव्वज्जिय पउमावइ लक्खण
 सच्चहाम तिह रोहिणि रुप्पिणि तिह जंबुमइ गोरि तिह रुप्पिणि २१५
 तिह गंधारि सु-सील सबाली तिह सिरि संबलि तणु-सोमाली
 ॥घत्ता॥ तिह अवराउ^१ वि भव-भीरु-मणउ हरि-कंतउ
 सहु वहु-सुण्हहिं पज्जुण्हो अणु णिकखंतउ ॥

(१८)

॥हेला॥ तव-चरणेण तेण इत्थि-यणस्स^२ पहु-वयस्स
 गय-ऽसेस-सुरय-राग-रूय^३-विब्भमस्स ॥ २२०
 सोउं^४ णाणा-वत्थु-विसेमै अणणं पि हु आयार-विसेमै
 णमिऊणं सहसा केवलिनं जोइऊण सिरि सिरि-सुह-णलिनं
 मुणिय जीवाजीव य विरत्तं^५ तर्हि गिण्हंति के वि सम्मत्तं
 के वि पुण्णै अप्पे पावज्जं के वि चयंति सया पिय-भज्जं
 के वि वयाइं लित्ति रायाणो केहिं विमुक्को रागां माणो २२५

१. अवराऊ । २. इत्थीणस्स । ३. रूयविब्भयस्स । ४. सोउ । ५. मुणिय
 जीवजीवियअविरत्तं ।

तथा केशवानुमत्या सुलक्षणा प्रव्रजिता पद्मावती लक्षणा
 सत्यभामा तथा रोहिणी रूपिणी तथा जाम्बवती गौरी तथा रुक्मिणी
 तथा गान्धारी मुशीला सबाला तथा श्रीः शाल्मली तनुसुकुमारा
 ॥घत्ता॥ तथाऽपरा अपि भवभीरुमनसो हरिकान्ताः
 सह वधूस्तुषाभिः प्रद्युम्नस्यानु निष्क्रान्ताः ॥

(१८)

॥ हेला ॥ तपश्चरणेण तेन स्त्रीजनस्य पृथुव्रतस्य
 गताशेषमुरतरागरूपविभ्रमस्य ॥
 श्रुत्वा नानावस्तुविशेषान् अन्यानपि खलु आचारविशेषान्
 नत्वा सहसा केवलिनं दृष्ट्वा श्रीश्रीमुखनलिनं
 ज्ञात्वा जीवाजीवांश्च विरक्ता तत्र गृह्णन्ति केऽपि सम्यक्त्वं
 केऽपि पुण्येनात्मना प्रव्रज्यां केऽपि त्यजन्ति सदा प्रियभार्या
 केऽपि व्रतानि लान्ति राजानः कैर्विमुक्तो रागः मानः

केहिं पि हु साण-त्थावियाइं गहियइं सुइ-सिक्खा-वयाइं
 केहिं वि हु य पुणु धरिय चरित्ता थिय णं गिरि जिह उण्णय-इत्ता^१
 अण्णे के वि स-गुरुणो वइणो णिव्वणंति गिरं जग-वइणो^२
 के वि करंति णिवित्ति महुणो सुणहुल्लस्स के वि तह मिहुणो
 कायस्साहारस्स वि षक्को तह परिणयणो वि अण्णिक्को २३०
 के वि स-भाईणं पुत्ताणं दिंति महंताणं संताणं
 पच्छा भणिय ' णमो सिद्धाणं ' उद्धरणं करंति कंजाणं
 ॥धत्ता॥ केहिं^३ वि अण्णाणेहिं णाणा-विह लइय अवग्गहं
 केहि वि कुसलेहिं परिमाणिय णियय-परिग्गहं ॥

(१९)

॥हेला॥ तो दीवायणो वि पिय-भिच्च-सुय-वरिट्ठो २३५
 गुरु-चित्ता-महण्णवे तक्खणे पइट्ठो ॥
 " धिद्धिगत्तु जीविय मणुयत्तणु धिद्धिगत्थु परिणु बंधव-जणु

१. उण्णइ-इत्ता । २. पइणो + + + जगवयणो । ३. कवि ।

कैरपि खलु शाणस्थापितानि गृहीतानि शुचिशिक्षाव्रतानि
 कैरपि खलु च पुनर्धृतं चारित्रं स्थिता खलु गिरय इव उन्नतचित्ताः
 अन्ये केऽपि स्वगुरून् व्रतिनः निर्वर्णयन्ति गिरं जगत्पतेः
 केऽपि कुर्वन्ति निवृत्तिं मधुनः श्वानिकस्य केऽपि तथा मैथुनस्य
 कायस्याहारस्याप्येकस्तथा परिणयस्याप्यन्यः एकः
 केऽपि सभ्रातृन् पुत्रान् यच्छन्ति महद्भयः सद्भयः
 पश्चाद् भणित्वा ' नमः सिद्धेभ्यः ' उद्धरणं कुर्वन्ति कञ्चानां
 ॥धत्ता॥ कैरपि अज्ञानैः नानाविधो गृहीतोऽवग्रहः
 कैरपि कुशलैः परिमानितो निजकपरिग्रहः ॥

(१९)

॥ हेला ॥ ततः द्वीपायनोऽपि प्रियभृत्यमुतवरिष्ठः
 गुरुचिन्तामहार्णवे तत्क्षणे प्रविष्टः ॥
 "धिग् धिगस्तु जीवितं मनुजत्वं धिग् धिगस्तु परिजनं बांधवजनं

धिद्धिगत्थु मणि घण्णु स-कंचणु धिद्धिगत्तु महिला-यणु जोव्वणु
जहि महु मणहो कोउ संबज्झइ जहि महु पासिउ पट्टणु डज्झइ
जहि महु पासिउ जउ-कुलु णासइ जहि महु पासिउ सयलु वि तासइ
तहिं किं णिवसिषण णिमिसेक्कु वि विसएहिं वेयारिउ जइ लोककु वि
भट्टि जाउ गिह-घम्मु असारउ णाणा-विह-दुक्खह द्दक्कारउ
सव्व-पयारें कलुण-रसाहिउ वरि' अरहंतु देउ आराहिउ
मुत्ति-रमणि-रस-भर-उम्माहिउ.....

भल्लउ षड् दस-वावाऽलंकिउ स-सुउ स-भज्जउ सो दिक्खंकिउ”२४५
॥घत्ता॥ पुणु णिव्वेइउ गउ पुव्व-देसु अ-सहंतउ
तव-माहप्पेण धिउ णिय-सरीर सोसंतउ ॥

(२०)

॥हेला॥ ताम जरा-सुओ वि वसुएव'-मण-पियारो
डोल्लइ णिय-मणेण पुणु पुणु वि जर-कुमारो ॥

१. पयारे + + कलुण + + वारि । २. वसुएवसुउएव ।

धिग् धिगस्तु मणि धान्यं सकाञ्चनं धिग् धिगस्तु महिलाजनं यौवनं
यत्र मम मनसः क्रोधः संबध्यते यत्र मम पार्श्वतः पट्टनं दह्यते
यत्र मम पार्श्वतो यदुकुलं नश्यते यत्र मम पार्श्वतः सकलमपि त्रस्यति
तत्र किं निवसितेन निमेषमेकमपि विषयैर्विकारितो यदि लोकोऽपि
भ्रष्टिं यातु गृहधर्मः असारः नानाविधदुःखानामाकारकः
सर्वप्रकारेण करुणरसाधिको वरमर्हन् देवः आराधितः
मुक्तिरमणीरसभरोन्माथितः

भद्रकः एषः दशव्रातालंकृतः समुतः सभार्याकः सः दीक्षाङ्कितः”

॥घत्ता॥ पुनः निर्विण्णः गतः पूर्वदेशमसहमानः
तपोमाहात्म्येन स्थितः निजशरीरं शुष्यन् ॥

(२०)

॥ हेला ॥ तावज्जरासुतोऽपि वमुदेवमनःप्रियकरः
दोलायते निजमनसा पुनः पुनरपि जरत्कुमारः ॥

एहु णारायणु महु लहुउ भाइ राहव-चंदहो सामित्ति णाइ २५०
 चक्केसरु जायव-सामि-सालु हरि-वंसुद्धारणु धरणि-पालु
 किय-बहु-साहसु विदविय-देहु हेला-उवलद्ध-महा-विरोहु
 जहि महु करि मरइ खगिंद-गमणु तहि आयहो पासिउ कंहु कवणु
 जहि हउं णिग्घणु सइ लच्छि-संगि पहरेसमि महु-सूयणहो अंगि
 तहि वार-वार किं बोल्लिषण किं महु-मह-हियवइ-डोल्लिषण २५५
 लहु गम्मइ षक्कंगणइ तित्थु मेलावउ कहि वि ण होइ जेत्यु
 जम्महो वि ण सुव्वइ जहि पवत्ति जहि कहि वि ण स-यणहो
 तणिय तत्ति

॥घत्ता॥ एवण चित्तिवि भाइ सोयावरु हरि-पासहो
 बाण-धणुद्धरु गउ दूरु दुग्ग-वण-वासहो ॥

(२१)

॥हेला॥ थिय पिय णलिणि-लोयणे मत्त-मद्-विहारे २६०
 आउलियहूय-माणसे पवसिण कुमारे ॥

१. बाणु ।

एष नारायणो मम लघुको भ्राता राघवचन्द्रस्य सौमित्रिर्यथा
 चक्रेश्वरो यादवस्वामिसारो हरिवंशोद्धारणो धरणीपालः
 कृतबहुसाहसो विद्रावितदेहो हेलोपलब्धमहाविरोधः
 यत्र मम करेण म्रियते स्वगेन्द्रगमनस्तत्रास्य पार्श्वतः काण्डः कः
 यत्राहं निर्वृणः सदा लक्ष्मीसंगं प्रहरिष्यामि मधुसूदनस्याऽङ्गं
 तत्र वारंवारं किं उक्तेन किं मधुमथहृदयदोलायितेन
 लघु गम्यते एकाकिना तत्र मेलापकः कथमपि न भवति यत्र
 जन्मनोऽपि न श्रूयते यत्र प्रवृत्तिः यत्र कथमपि न स्वजनस्य सत्का तप्तिः

॥ घत्ता ॥ एवं चिन्तयित्वा भ्रातृशोकातुरो हरिपार्श्वतः
 बाणधनुर्धरो गतः दूरं दुर्गवनवासाय ॥

(२१)

॥हेला॥ स्थिताः प्रियाः नलिनीलोचनाः मदमत्तविहाराः
 आकुलीभूतमानसाः प्रोषिते कुमारे ॥

गुरु-भायरहो तणेण विआण अणु वि दिक्खंकिय सुहि-लोण
 कण्डु सुणु मण्णइ अप्पाणउं ' वंस-हर व को माणउ माणउं '
 मण्णइ सो य असेसह कारणु सोय-विओय-मइंद-भयावणु
 मण्णइं सयल वि सावय सावय सेस-स-यण जायव पासाऽऽवय २६५
 मण्णइं सेस पियइं वण-वेह्लिउ कर-दल-थण-फल-णह-कुसुमिह्लिउ
 तहिं अवसरि सिद्ध-त्थु अ-कायरु सारहि बलवहु लहु-भायरु
 तेण वुत्तु " एरिस संसारण ण वि सक्कमि अच्छणहं अ-सारण'
 मोकल्लहि सहसा सीराउह जिं तवि लग्गमि सर-रुह-सम^१-मुह
 ॥ घत्ता ॥ तुज्झ पसाएण तव-सिरि-वहु महु करु पावउ^३ २७०
 सिग्घु अ-विग्घेण सुह-णिहि सवडं-मुह आयउ ॥ "

(२२)

॥हेला॥ त सिद्धत्थ-वयणु णिसुणेवि चवइ रामो
 " जइ भो वच्छ वच्छ तुहुं मणि विरत्त-कामो ॥

१ असारइं । २ स हाथप्रतमां नथी । ३ पावइ ।

गुरुणा भ्रातुः सत्केन वियोगेनाऽन्योऽपि दीक्षाङ्कितः सुहृल्लोकः
 कृष्णः शून्यं मन्यते आत्मानं ' वंशधरं च कं मानवं मन्ये '
 मन्यते स चाशेषाणां कारणं शोकवियोगमृगेन्द्रभयानकम्
 मन्यते सकलानपि श्रावकान् श्रापदानशेषस्वजनान् यादवान् पाशापदः
 मन्यतेऽशेषाः प्रियाः वनवल्लीः करदलस्तनफलनखकुसुमिताः
 तस्मिन्नवसरे सिद्धार्थोऽकातरः सारथिः बलदेवस्य लघुभ्राता-
 तेनोक्तं " इदृशे संसारे नापि शक्नोमि आम्रितुमसारे
 मुञ्च सहसा सीरायुध येन तपसि लगामि सरारुहसममुख
 ॥ घत्ता ॥ तव प्रसादेन तपःश्रीवधूः मम करं प्राप्नोतु
 शीघ्रमविध्नेन मुखनिधिः संमुखमायातु ॥ "

(२२)

॥ हेला ॥ तस्मिद्भार्थवचनं निश्रुत्य वदति रामः
 " यदि भो वत्स वत्स त्वं मनसि विरक्तकामः ॥

तो महु पडिवण्णइ वसण-कालि बलवंति वियंभिष मोह-जालि^१
धुअ-वहिष लहु सग्गहो विपज्ज मम चित्तहो संबोहणु कुणेज्ज ”२७५
तं पडिवज्जिवि ”बलहह-सिक्ख सिद्धत्थे तक्खणि लहय दिक्ख
तउ करइ विसेसें धोरु वीरु तणु ल्हसइ ल्हसइ ण उ मणु वि धोरु
गय जिणु पणविचि बल-वासुष्व णि-प्पह गह-लुक्क रविंदु जेव
णं विज्ज-झडप्पिय गिरि-वरिंद णं मय-वइ-पंचेडिय करिंद
णं विणया-सुय-मोडिय फणिंद णं णिण्णासिय-वय-भर मुणिंद २८०
रयणी सुण्णइ णं हरिय वित्त णं खल-वयणे सज्जणहु” चित्त
जिहं सरसि-य सिय-किरणेण” भिण्ण तिह हरि-बलिणो इदिय भिण्ण
॥घत्ता॥ उद्विण्ण चइत्ता ”रज्ज-कज्ज आउलमय
सुअ-वक्ख-सरीर-परिवज्जिय-उच्छव थिय ॥

(२३)

॥हेला॥ एत्तहे समवसरण-परिमंडिउ विहरेइ जिण-वरिंदो २८५

१. जाले । २. पडिज्जिवि । ३. विज्जु । ४. सेज्जण । ५. सियकरणे ।
६. सइत्ता ।

तावत् मम प्रतिपन्ने व्यसनकाले बलवति विजृम्भिते मोहजाले
ध्रुवपथेन लघु स्वर्गं विपद्येथाः मम चित्तस्य संबोधनं कुर्याः ”
तां प्रतिपद्य बलभद्रशिक्षां सिद्धार्थेन तत्क्षणे गृहीता दीक्षा
तपः करोति विशेषेण घोरं वीरः तनुः क्षयति क्षयति न खलु मनोऽपि धीरं
गतौ जिनं प्रणम्य बलवासुदेवौ निष्प्रभौ प्रहलुप्तौ रवीन्दू यथा
यथा विद्युदाक्रान्तौ गिरिवरेन्द्रौ यथा मृगपतिमृदितौ करीन्द्रौ
यथा विनतामुतमृदितौ फणीन्द्रौ यथा व्रतभारनिर्नाशितौ मुनीन्द्रौ
रजन्या शून्यया यथा हतं वृत्तं यथा खलवचनेन सज्जनस्य चित्तं
यथा सरसिजं सितकिरणेन भिन्नं तथा हरिबलयोः इन्द्रियाणि भिन्नानि
॥ घत्ता ॥ उद्विग्नौ त्यक्त्वा राज्यकार्यमाकुलितौ
परिवर्जितसुतपक्षशरीरोत्सवौ स्थितौ ॥

(२३)

॥ हेला ॥ इतः समवसरणपरिमंडितो विहरति जिनवरेन्द्रः

जिह पञ्चवर्गेण' उडु-गण-जुओ णिसियरिंदो ॥

जो जणु दारावइ पव्वइउ तें सहुं अमरासुर-णर-महियउ
 चउ-विह-संघ-सहिउ परमेसरु उत्तर-देस चलिउ जि गणेसरु
 चरम-सरीरु महा-गुण-जुत्तउ वर-अइसय-विहइ-रेहंतउ
 वसु-विह-पाडिहेर-विलसंतउ भवि-यण-पुंडरीय बोहंतउ २९०
 वसु-दह-दोस-असेसहं चत्तउ सिव-उरि-सिरि-माणिण-रइ-रत्तउ
 धम्मामय ति-लोउ सिचन्तउ दंसण जण-मण-धत्थु धुणंतउ
 काह मि दंसण-मग्गु कहंतउ काहि मि वय-पासाए थवंतउ
 ॥घत्ता॥ काह मि सामाइउ वज्जरइ काह मि पोसहु उच्चरइ
 स-चित्त-चाउ काह मि जणहं फेडंतु मि भव-भमण-रइ २९५

(२४)

॥हेला॥ काह मि दिण-मेहुण-णिवित्ति पयडंतो
 काह मि सव्वायरेण बंभज्जणु महंतो ॥

१. पंचमगणेण ।

यथा पञ्चवर्गेणोडुगणयुतो निशाकरेन्द्रः ॥

यो जनो द्वारावत्याः प्रव्रजितः तेन सहामरामुरनरमहितः
 चतुर्विधसंघसहितः परमेश्वरः उत्तरदेशे चलितः इव गणेश्वरः
 चरमशरोरः महागुणयुक्तः वरातिशयविभूतिशोभमानः
 वसुविधप्रातिहार्यविलसन् भव्यजनपुण्डरीकान् बोधयन्
 वसुदशाशेषदोषैस्त्यक्तः शिवपुरीश्रीमानिनीरतिरक्तः
 धर्माभृतेन त्रिलोकं सिञ्चन् दर्शनेन जनमनोधाष्ट्यै धुन्वन्
 केभ्योऽपि दर्शनमार्गं कथयन् कानपि व्रतप्रासादे स्थापयन्

॥ घत्ता ॥ केभ्योऽपि सामायिकं कथयति केभ्योऽपि पोषधमुच्चरति
 सचित्तत्यागं केभ्योऽपि जनेभ्यः भञ्जन्नपि भवभ्रमणरतिं ॥

(२४)

॥ हेला ॥ केभ्योऽपि दिनमैथुननिवृत्तिं प्रकटयन्
 केभ्योऽपि सर्वादरेण ब्रह्मार्जनं कथयन् ॥

काहि मि आरम्भाइय-वज्जणु तहं अणुमइ-परिचाय-समज्जणु
 तह परिगह-णिवित्ति साहइ जिणु तह उद्दिट्ठाहार-विवज्जणु
 सावयाहं सावय-वय दैतउ सावयाहं गिह-धम्मु कहंतउ ३००
 काह वि दंतु मह-व्वय सारइ चउ-गइ-गमण-भवण-विणिवारइं
 उगिरंतु दह-लक्खण-भेयइ विसहो विसेसरु णेयाणेयइ
 काह मि चक्कि तवइ उग्गीरइ वण-यराह जिण विसु पच्चीरइ
 षम अ-सेसु लोउ बोहंतउ सुर-विस-हर-णर-मणु खोहंतउ ३०५
 विहरइ जिण-वरिंदु भय-चत्तउ अ-वियल-बोह-दिट्ठि-संजुत्तउ ३०५
 ॥धत्ता॥ महु-महाणिसंतु जो पव्वइउ णिण्णासियभव-भवण-रइ
 रायमई-गणिणि-सयासि थिउ भाव-विसुद्धिण तउ तवइ

(२५)

॥हेला॥ पज्जुणाइ-मुणि-गणा दु-विह-गंथ-चत्ता
 ते जिण-वर-सयासि णि-प्पह-मण दुद्धरु तउ तवंता ॥^२

१. पज्जुणाई । २. आ पंक्तिमां मात्राभंग वधारे छे.
 केभ्योऽपि आरम्भादिवर्जनं तथा अनुमतिपरित्सागतमर्जनं
 तथा परिग्रहनिवृत्तिं कथयति जिनस्तथोद्दिष्टाहारविवर्जनं
 श्रावकेभ्यः श्रावकव्रतान् यच्छन् श्रावकेभ्यो गृहधर्मं कथयन्
 केभ्योऽपि यच्छन् महाव्रतानि साराणि चतुर्गतिगमनभ्रमणविनिवारकाणि
 उद्दिशन् दशलक्षणभेदानि विद्भ्यो विशीश्वरो ज्ञेयाज्ञेयानि
 केभ्योऽपि चक्री तपांसि उद्दिशति वनचराणां जिनो विषं मृद्नाति
 एवमशेषं लोकं बोधयन् सुरविषधरनरमनांसि क्षोभयन्
 विहरति जिनवरेन्द्रस्त्यक्तभयोऽविकलबोधदृष्टिसंयुक्तः

॥ धत्ता ॥ मधुमथ-अनिश्रान्तः यः प्रव्रजितः निर्नाशितभवभ्रमणरतिः
 राजीमतिगणिनीसकाशे स्थितः भावविशुद्ध्या तपस्तपति ॥

(२५)

॥ हेला ॥ प्रद्युम्नादिमुनिगणाः द्विविधप्रथत्यक्ताः
 ते जिनवरसकाशे निःस्पृहमनसो दुर्धरं तपस्तपन्तः ॥

एतद्दे दारावद् जो जण-वउ जिण-वर-भासिष् मह-णि-च्चलु थिउ ३१०
 भविय-सत्तु आसण्ण-भवण्णउ भविय-उवसमु वज्जिय-दुण्णउ
 दाण-^१पूय-सुह-भावासत्तउ दुण्णय-णय-वसणाद्-विरत्तउ
 जिण-वर-भासिउ णिलउ चयंतउ^२ भव-तण-धण वेराउ वहंतउ
 भंगुरयरु ति-लोउ भावंतउ विसय-कसायइं दूरि चयंतउ
 पिय-घर-घरिणि-मोहु विहुणंतउ णिय-मणि पंच-पयइं सुमरंतउ ३१५
 जो अ-भव्वु सो चितावण्णउ आगामिय-दुह-कल्लुसु वहंतउ
 अट्ट-रउद्दं मणु पोसतउ हा किं किं होसइं जंपंतउ^३
 पिय-घर-वसु-विओय कंपंतउ मोह-महा-दहे णिम्मज्जंतउ ॥
 ॥घत्ता॥ सइंभुवि^४ विहणंतउ एम जणु भावि-किलेसादण्णउं
 थिर-भावाउल-रस-पूरियउ हरिस-विसाय पवण्णउ ॥ ३२०

१. दाणु । २. णिलउ चवंतउ । ३. जगृत्तउ । ४. भुव ।

आ संधिमां हाथप्रत प्रमाणं मूलमां कडवानी संख्या २६ छे कारण के
 कडवुं २० रहिआए २१ तरीके नोंथ्री गणतरीनी भूळ ठेठ छेडा सुधी खेची
 छे. खरी कडवांनी संख्या २५ छे.

संधिने छेडे नांच प्रमाण पुष्पिका छे.

इय अरिद्वणेमिचरिए धवलासियसयंभुउव्वरिए

तिहुवणसयंभुरइए बलपण्डु ति-उत्तरं सयं पध्वं ॥ १३० ॥

इतः द्वारावत्यां यो जानपदः जिनवरभाषिते निश्चलमतिः स्थितः

भव्यस्त्वः आसन्नभवार्षवः भावितोपशमः वर्जितदुर्नयः

दानपूजाशुभभावासक्तः दुर्नयनयव्यसनादिविरक्तः

जिनवरभाषितो गृहं त्यजन् भवतनुधनेषु वैराग्यं वहन्

भङ्गुरतरं त्रिलोकं भावयन् विषयकपायान् दूरे त्यजन्

प्रियगृहगृहिणीमोहं विधुन्वन् निजमनसि पञ्चपदानि स्मरन्

योऽभव्यः सः चिन्तापन्नः आगामिदुःखकालुष्यं वहन्

आर्तरौद्राभ्यां मनः पोषयन् ' हा किं किं भविष्यति ' जल्पन्

प्रियागृहवसुवियोगेन कम्पमानः मोहमहाद्रहे निमज्जन्

॥ घत्ता ॥ स्वयंभुवा विहन्यमानः एवं जनः भाविकलेशापीडितः

स्थिरभावाकुलरसपूरितः हर्षविपादौ प्रपन्नः ॥

॥ पञ्चममुद्धरणम् ॥

[पुष्पयंतु]

॥ वसुएव-घरच्चाउ ॥

(१)

सहं भायरहिं समिद्धु णायाणाय णिहालइ
पहु समुद्रविजयंकु महि-मंडलु परिपालइ ॥

एकहि दिणि आरूढउ करि-वरि णावइ सस-हरु उदय-मही-हरि
अ-सहस-णयणु णाइं कुलिसाउहु अ-कुसुम-सरु णं सइं कुसुमाउहु
णं अ-अखारु स-लवणु रयणायरु^१ अ-कवड-निलउ णाइं दामोयरु^२
अ-मल-देहु णावइ उज्जोयणु जग-संखोह-कारि णावइ जिणु
चामर-छत्त-चिंध-सिरि-सोहिउ विविहाहरण-विसेस-पसाहिउ
सो वसुएउ कुमारु पुरंतरे हिंडइ हट्ट-मग्गि घरि चत्तरे
सो ण पुरिसु जे दिट्ठि ण ढोइय सा ण दिट्ठि जा तहु ण पराइय

१. उइउ । २. 'णं अखारु सलवणु रयणायरु' = हुं अक्खार करी स-लोणु वांचवा प्रेराउं छुं.

[पुष्पदंतः]

॥ वसुदेवगृहत्यागः ॥

(१) .

सह भ्रातृभिः समृद्धः ज्ञाताज्ञातं निभालयति ।

प्रभुः समुद्रविजयांकः महीमंडलं परिपालयति ॥

एकस्मिन् दिने आरूढः करिवरे यथा शशधरः उदयमहीधरे

असहस्रनयनः यथा कुलिशायुधः अकुसुमशरः यथा स्वयं कुसुमायुधः

यथा अक्षारः सलवणः रत्नाकरः अकपटनिलयः यथा दामोदरः

अमलदेहः यथा उद्घोतनः जगत्संक्षोभकारी यथा जिनः

चामरछत्रचिह्नश्रीशोभितः विविधाभरणविशेषप्रसाधितः

सः वसुदेवः कुमारः पुरान्तरे हिंडते आपणमार्गे गृहे चत्तरे

सः न पुरुषः येन दृष्टिः न दौकित्ता सा न दृष्टिः या तस्मै न परागता

मणुअ^१-देउ सो कासु ण भावइ सचरंतु तरुणी-यणु तावइ

॥ घत्ता ॥ क वि कुमारु णियंति रोमि रोमि पुलइज्जइ

अ-लहन्ती तहु चित्तु पुणरवि तिलु तिलु खिज्जइ ॥ १२

(२)

पासेइज्जइ का वि णियंबिणि थिप्पइ णं अहिणव-कालंबिणि

का वि तरुणि हरिसंसुअ मेल्लइ काहिं वि वम्महु वम्मइं सल्लइ

सूहव-गुण-कुसुमहिं मणु वासिउ काहि वि मुहु णीसासि^२ सोसिउ

णेह-वसेण पडिउ चेलंचलु काहि मि पायडु थक्कु थण-त्थलु

काहि मि केस-भारु चुअ^३-बंधणु काहि मि कडियले ल्हसिउ पयंधणु

खलिय-क्खरइं का वि दर जंपइ पिय-विओअ-य^४-खेपं कंपइ

चिक्कवति क वि चरणहिं गुप्पइ का वि पुरंधि णिय-दइयहो कुप्पइ^५

मयणुम्मायउ गय-मज्जायउ काहि मि हियउ णिरंकुसु जायउ

१. मणुउ । २. काई+++णीसासं । ३. चुउ । ४. विओअजखेए । ५. आ पंक्तिनो क्रम में मारा पाठमां मूळनो कायम राख्यो छे; परंतु आ पंक्ति आखी य पं. १७ पछी होय; अने एम मूकवा माहं मने य खहं ।

मनुजदेवः स कस्मै न रोचते संचरन् तरुणीजनं तापयति

॥ घत्ता ॥ काऽपि कुमारं पश्यन्ती रोमिण रोमिण पुलकायते

अलभमाना तस्य चित्तं पुनः अपि ईषत् ईषत् खिद्यति ॥

(२)

प्रस्विद्यति काऽपि नितंबिनी विगलति यथा अभिनवमेघलेखा

काऽपि तरुणी हर्षाश्रूण मुञ्चति कस्याः अपि मन्मथः मर्मणि शल्यायते

सुभगगुणकुसुमैः मनः वासितं कस्याः अपि मुखं निःश्वासेन शोषितं

स्नेहवशेन पतितं चेलाञ्चलं कस्याः अपि प्रकटं स्थितं स्तनस्थलं

कस्याः अपि केशभारः व्युतबन्धनः कस्याः अपि कटीतटे स्रस्तं प्रबन्धनं

स्वलिताक्षरैः काऽपि ईषत् वदति प्रियवियोगजखेदेन कंपते

चमत्कुर्वती काऽपि चरणेषु गोपायति काऽपि पुरन्ध्री निजदयिताय कुप्यति

मदनोन्मादित्तं गतमर्याद कस्याः अपि हृदयं निरंकुशं जातं

लोकलज्ज-कुलभय-रसु मुक्कउ वर-देवर-ससुरय-सुहि चुक्कउ
काहि मि वउ पेम्मेण किलिण्णउ वि-उणावेदु णियंबहो दिण्णउ

॥ घत्ता ॥ क वि ईसालुय कंत' दप्पणि तरुणु पलोइवि

विरह-हुभासे^१ दडु मुअइ^२ अप्पाणउ सोइवि ॥

२४

(३)

तग्गय-मण क वि मुह-आलयणि वीसारवि सिमु सुण्ण-णिहेलणि
कडि-यलि घर मज्जारु लप्पिणु धाइय जण-वए हासु^१ जणेप्पिणु
काहि वि कंडंतहिं ण उदुहलिं^२ णिवडिय मुसल-घाउ धरणी-यलि
काहि वि चट्टुउ हत्थए जोइउ रंकहं करणं पिंडु ण ढोइउ
चित्तु लिहंति का वि तं ज्ञायइ पत्त-छेइ तं चैय णिरूवइ २९
जा तहिं णच्चइ सा तहिं णच्चइ जा गायइ सा तं सरि सुच्चइ
जा बोळइ सा तहो गुण वण्णइ णिय-भत्तारु ण काइं वि मण्णइ
विरहंतिहि इच्छिज्जइ मेळणु मुजंतिहिं पुणु तहो कइ-सालणु

१ कविइसालुयकंते इ० । २ हुवासे । ३ मुअ । ४ हीसु । ५ उदुहलि ।

लोकलज्जाकुलभयरसाः मुक्ताः वरदेवृश्वसुरकसुहृदः विस्मृताः
कस्याः अपि वपुः प्रेम्णा क्लिन्नं द्विगुणावेष्टनं नितंबाय दत्तं
॥ घत्ता ॥ काऽपि ईर्ष्यालुका कान्तं दर्पणे तरुणं प्रलोक्य
विरहहुतारो न दग्धा म्रियते आत्मानं शोचित्वा ॥

(३)

तद्व्रतमनाः काऽपि मुखालोकने विस्मृत्य शिशुं शून्यगृहे
कटीतटे गृहमार्जारं लत्वा धाविता जनव्रजे हास्यं जनयित्वा
कस्याः अपि कंडयन्त्याः उदूखले निपतितः मुशलघातः धरणीतले
कस्याः अपि दारुहस्तः हस्ते दृष्टः रंकस्य करे पिण्डः न दौकितः
चित्रं लिखन्ती काऽपि तं ध्यायति पत्रच्छेदे तं चैव निरूपयति
या तत्र नृत्यति सा तस्मै नृत्यति या गायति सा तं स्वरेण सूचयति
या ब्रवीति सा तस्य गुणान् वर्णयति निजभर्तारं न किम् अपि मन्यते
विरहिणीभिः इष्यते मीलनं भुञ्जतीभिः पुनः तस्य कथास्मरणकम्

णिसि सोवंतिहिं सिविणष दीसइ इय वसुषउ जाम पुरि विलसइ
 णरणाहहु कय-साहुकारें ता पय गय सयल वि विहुवारें” ३४
 “ देव देव भणु किं किर किज्जइ विणु घरिणिहिं घरु केम घरिज्जइ
 मयणुम्मत्तउ पुरणारीयणु वसुदेवहु उप्परि ढोइयमणु
 निसुणि भडारा दुक्करु जीवइ ‘जाउ जाउ’ पय कहि मि पयावइ”
 ॥घत्ता॥ ता पउरहं राएण पउरु पसाउ करेप्पिणु
 पथिउ राय-कुमारु णेहें हकारेप्पिणु ॥ ३९

(४)

“ दिणयरु दहइ धूलि तणु मइलइ दुट्ट-दिट्टि ललियंगं जालइ
 किं अण्णणउ अण्णुणु दंडहिं बंधव तुहु किं बाहिरि हिंडहिं
 करि वण-कील विउल णंदणवणि झडुय-कील करिहिं घर-पंगणि
 मणिगण-बद्ध-णिट्ट-धरणी-यलि रमणी-कील करहिं सत्तम-यलि
 सलिल-कील” करि कुवलय-वाविहिं ” तं णिसुणेवि वयणु कुल-
 सामिहिं ४५

१ छंदोभंग; मूलमां साहूकारे+++सयलविहुवारें । २ कीर ।

निशि स्वपन्तीभिः स्वप्ने दृश्यते इति वसुदेवः यावत् पुरं विलसति
 नरनाथस्य कृतसाधुकारैः तावत् पदं गतं सकलैरपि व्यवहारिभिः

“ देव देव भण किं किल क्रियते विना गृहिणीभिः गृहं कथं ध्रियते
 मदोन्मत्तः पुरनारीजनः वसुदेवस्य उपरि ढौकितमनाः

निशृणु भडारक दुष्करं जीव्यते ‘ यातु यातु ’ प्रजां कथमपि प्रवाचयति”

॥ घत्ता ॥ तावत्पौरैषु राज्ञा प्रचुरं प्रसादं कृत्वा

प्रार्थितः राजकुमारः स्नेहेन आहूय ॥

(४)

“ दिनकरः दहति धूलिः तनुं मलिनयति दुष्टदृष्टिः ललितांगानि ज्वालयति
 किं आत्मना आत्मानं दंडयसि बंधव त्वं किं बहिः हिंडसे
 कुरु वनक्रीडां विपुलां नंदनवने कंदुकक्रीडां कुरु गृहप्रांगणे
 मणिगणबद्धनिष्ठधरणीतले रमणीक्रीडां कुरु सप्तमतले
 सलीलक्रीडां कुरु कुवलयवापीषु ” तत् निश्रुत्य वचनं कुलस्वामिनः

जुव-रापं पडिवणु णिरुत्तउ गय कयवय-दिअसेहिं अ-जुत्तउ
 पुणु णिउण-मइ सहापं वुत्तउ " पडुणा नियलणु तुज्जु णिउत्तउ
 पुर-यण-णारी-यणु तुह रत्तउ जोइवि विहलंघलु णिवडंतउ
 णायर-लोपं तुहु बंधाविउ णर-वइ-वयणि' णिरोइणु पाइउ "
 तासु वयणु तं तेण परिक्खिउ णिव-वेदिर-णिग्गमणि तीक्खिउ
 ॥ घत्ता ॥ ता पडिहाउ-अरेहिं एहउ तासु समीरिउ^१
 " घर-णिग्गमणु हिएण तुहइह राए वारिउ "

(५)

तओ सो सुहहा-सुओ बुइड-माणो न केणापि दिट्ठो विणिगच्छमाणो
 घराओ पुगाओ नओ काले अ-चक्षु पपसे तमालालि-णीले
 वसा-वीसठं देहि-देहावसानं प्रविट्ठो अ-साणं स-साणं मसानं
 कुमारेण तं तेण दिट्ठं रउइं ललंतंतमाला-शिवा-मुक्क-सइं

१ वयणा । २ समीरउ । ३ विणिगच्छमाणो । घणे स्थले हाथप्रतमां आम
 संयुक्ताक्षरने वदले सादा अक्षरने लखेलो जोवामां आवे छे एटठ कटली वार
 नोष्या विना आधी बाबतो सुधारी लीथी छे.

युवराजेन प्रतिपन्नं निरुक्तं गतेषु कतिपयदिवसेषु अयुक्तः

पुनः निपुणमतिः सहायेन उक्तः " प्रमुणा निगडनं तव नियुक्तं

पुरजननारीजनः त्वयि रक्तः दृष्ट्वा विह्वलांशः निपतन्

नागरलोकेन त्वं बंधापितः नरपतिवचनेन निरोधनं प्रापितः "

तस्य वचनं तत् तेन परीक्षितं नृपमंदिरनिर्गमने निर्णीतं

॥ घत्ता ॥ ज्ञावत् प्रतिहारनरैः एतत् तस्मै समीरितं

" गृहनिर्गमनं हितेन युष्माकं गजा वारितं " ॥

(५)

ततः सः सुभद्रासुतः वृद्धमानः न केनापि दृष्टो विनिर्गच्छन्

गृहतः पुरतः गतः तमिस्रे काले अचक्षुःप्रदेशे तमालालिनीले

वसाविस्निग्धं देहिदेहावसानं प्रविष्टः असंज्ञं सञ्चानं श्मशानम्

कुमारेण तत् तेन दृष्टं रौद्रं ललदंत्रमालाशिवामुक्तशब्दं

महासूल-भिण्णंग-कंदंत-चोरं वियंभंत-मज्जार-घोसेण घोरं ५७
 विहिंडंत-वीरं सहुंकार-फारं पलिपंत-सत्तच्चि-धूमंधयारं
 णहुड्डीण-भूलीण-कीला-उलूवं समुद्धंत-णग्गुग्ग-वेयाल-रूवं
 णिकंकाल-वीणा-समालत्त-गीयं डिशा-डाइणी-दुग्ग-खज्जंत-पेयं
 कुलुज्जुत्तं-सिद्धत-मग्गावयारं दिज्जि डोंवि चण्डालि पेयाहियारं
 घणं णिग्घणं भासियव्वइं अवायं सया जोइणी-चक्र-कीलाणुयारं
 ॥ घत्ता ॥ अकुल-कुलहं संजोए कुल-सरीरु उवलक्खियउं
 इय जहिं सीसहं तत्तु कउलायरिए अक्खियउं ॥ ६४

(६)

जोइउ तहिं वम्मह-सोहालें डज्जंतउ मडउल्लउ वालें
 तहो उप्परि आहरणइं चित्तइं रयण-किरण-विष्फुरिय-विचित्तइं
 लिहिवि मरण-वत्ताए विसुद्धउ हरि-गल-कंदल पत्तु णिवद्धउ
 सुललितु सूहउ णयणाणंदिह गउ अप्पुणु सो कत्थइं सुंदरु

१ वीरे । २ कुलुज्जय ।

महासूलभिन्नांगक्रंदच्चौरं विजृम्भन्मार्जारघोषेण घोरं
 विहिंडमानवीरं सहुंकारस्फारं प्रदीप्यमानसमार्चिःधूमंधकारं
 नभःउड्डीनभूलीनक्रीडोदकं समुत्तिष्ठन्नग्नोप्रवैतालरूपं
 निष्कंकालवीणासमालपितगीतं दिशाडाकिनीदुर्गाग्वाद्यमानप्रेतं
 कौलोपाध्यायोक्तसिद्धान्तमार्गावतारं द्विजे दुंबे चंडाले प्रेताधिकारं
 घनं निर्घृणं भाषितव्येन अवाच्यं सदा योगिनीचक्रक्रीडानुकारं

॥ घत्ता ॥ अकौलकौलानां संयोगे कौलशरीरं उपलक्षितं
 इदं यत्र शिष्येभ्यः तत्त्वं कौलाचार्येण आख्यातं ॥

(६)

दृष्टं तत्र मन्मथशोभिना दह्यमानं मृतशरीरं बालेन
 तस्य उपरि आभरणानि क्षिप्तानि रत्नकिरणविस्फुरितविचित्राणि
 लिखित्वा मरणवार्तां विशुद्धं हरिगलकंदले पत्रं निबद्धं
 सुललितः सुभगः नयनानंदनः गतः स्वयं सः कुत्रापि सुंदरः

उगुड सूर कुमार ण दीसइ 'हा कर्हि गउ कर्हि गउ' पडु भासइ ६९
 कणय-कोन्त-पट्टिस-कंपण-कर राण दस-दिसु पेसिय किंकर
 पुरि घरि घरि अवलोइउ उववणि अवरर्हि दिट्टउ हय-वरु पिउ-वणि
 पल्लाणियउ पट्ट-चमरंकिउ तं अवलोइवि भड-यणु संकिउ
 लेहु लइण्णिणु णाहहो घल्लिउ तेण वि सो झडत्ति उव्वेल्लिउं
 रायहु बाहा-उण्हइं णयणइं दिट्टइं षयइं लिहियइं वयणइं
 'णंदउ पयवई' वि-प्पिय-गारी णंदउ सुहि सिव-एवि भडारी
 णंदउ परियणु णंदउ णर-वइ गउ वसुधैव सामि सुर-वर-गइ'
 ॥ घत्ता ॥ ता पिउ-वणि जाइवि सयणेहिं जिय-विच्छोइउ
 दइहु स-भूसणु पेउ हाहा-कार विजायउ ॥ ७८

(७)

ते णव बंधव सहु परिवारे सोउ करंति दुक्ख-वित्थारे
 सा सिव-एवि रुवइ परमेसरि " हा देवर पर-भड-गय-केसरि

१ पइवई ।

उद्गतः सूरः कुमारः न दृश्यते ' हा कुत्र गतः कुत्र गतः ' प्रभुः भाषते
 कनककुन्तपट्टिशकृपाणकराः राज्ञा दशदिशामु प्रेषिताः किंकराः
 पुरे गृहे गृहे अवलोकितः उपवने अपरैः दृष्टः हयवरः पितृवने
 पर्याणितं पट्टचामरांकितं तं अवलोक्य भटजनः शंकितः
 लेखः लात्वा नाथाय दत्तः तेन अपि सः झटिति उद्वेल्लितः
 राज्ञः बाष्पोष्णाम्भ्यां नयनाम्भ्यां दृष्टानि एतानि लिखितानि वचनानि
 " नंदतु प्रजापतिः विप्रियकारी नंदतु मुखिनी शिवादेवी भट्टारिका
 नंदतु परिजनः नंदतु नरपतिः गतः वसुदेवः स्वामिन् सुरवरगतिं "

॥ घत्ता ॥ ततः पितृवने गत्वा स्वजनैः जीवरहितं

दग्धं सभूषणं प्रेतं हाहाकारः विजातः ॥

(७)

ते नव बान्धवाः सह परिवारेण शोकं कुर्वन्ति दुःखविस्तारेण
 सा शिवादेवी रोदिति परमेश्वरी " हा देवः परभटगजकेसरिन्

हा किं जीवितं तृणं परिगणितं कोमलवपुः हुतवहे किं हुतं
 हा प्रजया किं कृतं पैशुन्यं हा किं पुरं परिभ्रमणं न दत्तं
 हा कुलधवलः किं विध्वस्तः हा जयश्रीविलासः किं निरस्तः
 हा त्वया विना शोभते न गृहांगणं चंद्रविवर्जितं इव गगनांगणं
 हा त्वया विना दुःखेन नरः रुदितः हा त्वया विना मानिनीमनः शून्यं
 हा त्वया विना कः हारः स्तनांतरं कः क्रीडति सरोहंसः इव सरोवरे
 हा त्वया विना कः जनदृष्टीः प्रीणयति कंदुकक्रीडां देव कः जानाति
 हा त्वया विना कः एतावान् मृगः त्वां आप्रेक्ष्य मदनः अपि दुर्भगः
 हा त्वया विना निजगोत्रसशंकस्य किं भुजबलं समुद्रविजयांकस्य
 हा त्वया विना शून्यं हिमालये भुक्तं” स्नात्वा सर्वैः दत्तं पानांयं
 ॥ घत्ता ॥ “ वरिस्त-मरणं कुमारं मीलतु त्वां गुणशोभितः ”
 नेमिचित्तयहिं णरिंदु एस्व भणित्वा संबोधितः ॥ ९२

१. णिरसित । २. 'हा' हाथप्रतमां नर्था; छंदोभंग न थाय माटे उमेर्यु.

३. हा पई विणु ई० । छंदोभंग खातर 'हा' त्यजी दीधं छे । ४. पाणित ।

हा किं जीवितं तृणं परिगणितं कोमलवपुः हुतवहे किं हुतं
 हा प्रजया किं कृतं पैशुन्यं हा किं पुरं परिभ्रमणं न दत्तं
 हा कुलधवलः किं विध्वस्तः हा जयश्रीविलासः किं निरस्तः
 हा त्वया विना शोभते न गृहांगणं चंद्रविवर्जितं इव गगनांगणं
 हा त्वया विना दुःखेन नरः रुदितः हा त्वया विना मानिनीमनः शून्यं
 हा त्वया विना कः हारः स्तनांतरं कः क्रीडति सरोहंसः इव सरोवरे
 हा त्वया विना कः जनदृष्टीः प्रीणयति कंदुकक्रीडां देव कः जानाति
 हा त्वया विना कः एतावान् मृगः त्वां आप्रेक्ष्य मदनः अपि दुर्भगः
 हा त्वया विना निजगोत्रसशंकस्य किं भुजबलं समुद्रविजयांकस्य
 हा त्वया विना शून्यं हिमालये भुक्तं” स्नात्वा सर्वैः दत्तं पानांयं

॥ घत्ता ॥ “ वर्षशतेन कुमारः मीलतु त्वां गुणशोभितः ”

नेमिचित्तकैः नरेन्द्रः एवं भणित्वा संबोधितः ॥

(८)

एतहिं सुदरु महि विहरंतउ विजयणयरु सहसा संपत्तउ
 दिदुउ णंदणवणु तहिं केहउ महं भावइ रामायणु जेहउ
 जहिं चरंति भीयर रणी-यर चउ-दिसि उच्छलंति लक्ष्मण-सर
 सीय-विरहि संकमइ णदंतक घोळिर-पुच्छु भ-रामउ वाणरु
 नीलकंठु णरुचइ रामञ्चिउ अज्जुणु जहिं णं संसिचिउ १७
 णउलै सो जिइ णिरारिउ सेचिउ भायरु किं ण उँ कासु वि भाविउ^३
 इय सोहइ उववणु णं भारहु विल्लिहिं सल्लणणउ रविभा-रहु
 जहिं पाणिउ णीयत्तणि सोदइ जडहो अणंगइ को किर पयडइ
 तहिं असोअ तलि सो आसीणउ न्हउ दीहर-पंथे रीणउ
 णं वणु लय-दल-हत्थहिं विज्जइ पयलिय-मुह-धिभहिं णं रंजइ १०२
 चल-जल-सीयरेहिं णं सिचइ णिवडिय-कुसुमोहें णं अचइ
 साहा-वाहहिं णं आलिगइ परिमलेण णं हियवष लग्गइ

१. णणउ । २. भायउ ।

(८)

अत्रान्तरं सुन्दरः मद्यां विहरन् विजयनगरं सहसा संप्राप्तः
 दृष्टं नन्दनवनं तत्र कीदृशं मद्यं राचते रामायणं यादृशं
 यत्र चरन्ति भीकराः रजनीचराः चतुर्दिशान् उच्छलन्ति लक्ष्मणस्वराः
 सीता (शैत्य) विरहेण संक्राम्यति नभोऽन्तरे घूर्णितपुच्छः सगमः वानरः
 नीलकंठः नृत्यति रोमाञ्चितः अर्जुनः यत्र द्रोणेन संसिक्तः
 नकुलेन सः एव निश्चयेन सेवितः भ्राता किं न कस्यापि भावुकः
 इति शोभते उपवनं यथा भारतं वल्लीभिः संलन्नं रविभारहम्
 यत्र पानीयं नीचत्वेन निपतति जडं अनंगेन कः किल प्रकटयति
 तत्र अशोकतले सः आसीनः सुभगः दीर्घपथेन राणः
 यथा वनं लतादलहस्तैः वीजयति प्रगलितमुखधर्मभिः यथा रञ्जयति
 चलजलशीकरैः यथा सिंचति निपतितकुसुमौघेन यथा अर्चति
 शाखाबाहुभिः यथा आलिङ्गति परिमलेन यथा हृदये लगति

पहिय-पुण्ण-सामत्थेण णत्र णव सुक्क सुरुक्खहं णिग्गय पल्लव
पणविवि पालिय-पउर-पियालिं रायह वज्जरियउ वण-वार्लि

॥ घत्ता ॥ “ जोइसियहिं वुत्तु जर-तरु-वरु कय-छायउ
सो पुत्तिहिं वरइत्तु णं अणगु सइं आयउ’ ॥ ”

(९)

तण्णिणुणिवि आयउ सइं राणउ पुरि पइसारिउ राय-जुवाणउ
इरिय-वंस वण्णेण रवण्णी सामाएवि तासु तेण दोण्णी
कामुउ कंतहिं अंगि विलग्गउ थिउ कइवय-दिअहइं पुणु णिग्गउ
सिरि-वसुएव-सामि सतुइउ देवदारु-वणु णवर पइइउ ११३
जहिं लवंग-चंदण-सुरहिय जलु दिसि गय कल-कोइल-कुल
-कलयलु

जहिं बहु-दुम-दल-वारिय-रवि-यर रुहवुहंति णाणा-विह-णह-यर
णव-मायंद-गोंजि गंजोल्लिय जहिं कइ-कइ-कणेहिं उप्पिल्लिय
जहिं हरि-कर-रुह-दारिय-मय-गल-रुहिर-वारि-वाहाउल जल-थल

१. आइय ।

पथिकपुण्यसामर्थ्येन नवानि नवानि शुष्काणां मुवृक्षाणां निर्गतानि पल्लवानि
प्रणम्य पालितप्रचुरप्रियालेन राज्ञ उक्तं वनपालेन

॥ घत्ता ॥ “ यः ज्योतिषिभिः उक्तः जीर्णतरुवरकृतच्छायः

सः पुत्र्याः वरयिता यथा अनंगः स्वयं आगतः ” ॥

(९)

तन्निश्रत्य आयातः स्वयं राजा पुरं प्रवेशितः राजयुवा

हरितवंशा वर्णेन रम्या श्यामादेवी तस्मै तेन दत्ता

कामुकः कान्तायाः अंगे विलग्नः स्थितः कतिपयदिवसान् पुनः निर्गतः

श्रीवसुदेवस्वामी सन्तुष्टः देवदारुवनं केवलं प्रविष्टः

यत्र लवङ्गचंदनमुरभितं जलं दिशामु गतः कलकोकिलकुलकलकलः

यत्र बहुद्रुमदलवारितरविकराः ‘ रुहरुहं ’ कुर्वन्ति नानाविधाः नमश्चराः

नवमाकन्दमञ्जर्यः पुलकिताः यत्र कतिकपिकरैः उत्पीडिताः

यत्र हरिकररुहदारितमदकलरुधिरवारिवाहाकुलानि जलस्थलानि

दस-दिसि-वह णिहित्त-मुत्ताहल गिरि-कंदरि वसन्ति जहिं णाहल
ओसहि-दीव-तेय दाविय पह जहिं तमाल-तमविय लक्खि परह
जहिं संबरहिं संचिज्जइ तरु-हलु हरिणिहिं चिज्जइ कोमल-कंदलु
॥ गत्ता ॥ तहिं कमलायरु दिट्ठु णव-कमलहिं छण्णउ

धरणि-विलासिणिआण जिणहु अग्घु णं दिण्णउ ॥ १२१

(१०)

सोयल-स-गाह-गय-थाह-सलिलालि कंजरस-लालस-चलालि-

कुल-काळि

मत्त-जल-हत्थि-कर-भाय-डसणालि-वारि-पेरंत-सोहंत-णव-णालि
मंद-मयरंद-पिंजरिय-वर-कूलि तीर-वण-महिस-दुक्कंत-सद्दुलि
पंक-पल्हत्थ-लोलंत-वर-कोलि कीर-कारंड-कल-राव-हलबोलि
कंक-चल-चंचु-परिउंबिय-बिसंसि लच्छि-णेऊर-खुडुविय-कल-हंसि १२६
अक्करह-दंसण-पओसिय-रहंगि वाय-हय-वेविर-पघोलिय-तरंगि
ण्हंत-विहरंत-विहसंत-सुर-सत्थि पंत-जल-माणुस-विसेस-हय-हत्थि

दशदिशापथे निहित्तमुक्ताफलाः गिरिकंदरे वसन्ति यत्र नाहलाः

ओषधिदीपतेजसा दर्शितः पन्थाः यत्र तमालतमोऽभिभूता लक्ष्मीः परेषां

यत्र शबरैः सञ्जीयते तरुफलानि हरिणीभिः चोयते कोमलकंदलानि

॥ घत्ता ॥ तत्र कमलाकरः दृष्टः नवकमलैः छत्रः

धरणीविलासिन्या जिनाय अर्घ्यैः यथा दत्तम् ॥

(१०)

शीतलसग्राहगतस्ताघसलिलालये कंजरसलालसचलालिकुलश्यामे

मत्तजलहस्तिकर-भीतदशनालि-वारिप्रेरयत्-शोभमान-नवनाले

मंदमकरन्दर्पिञ्जरितवरकूले तीरवनमहिषदौकमानशार्दूले

पर्यस्तपङ्कलोलमानवरकोले कीरकारंडकलरावकलकलायिते

कङ्कचलचंचुपरिचुंबितविसांशे लक्ष्मीनूपुरक्षोदितकलहंसे

अर्करथदर्शनप्रतोषितरथांगे वातहतवेपमानधूर्णिततरङ्गे

स्नात्-विहरत्-विहसत्-सुरसार्थे आयात्-जलमनुष्यविशेषहयहस्तिनि

॥ घत्ता ॥ करि सर-वरि कीलंतु तेण णिहालिउ मत्तउ
णावइ मेरु-गिरिंदु खीर-समुद्दि णिहित्तउ ॥

१३

(११)

अंजण-णीलु पाइ अहिजव-वणु कर-तुसार-सीयर-तिम्मिय-वणु
दसण-पहर-णिइलिय-भिल्लायलु पाय-णिघायण पविण इला-यलु
कर्णाणिल-चालिय-धरणी-रुहु गज्जण-रव-पूरिय-दम-सिसि-मुहु
मय-जल-मिलिय-बुलिय-महु-लिह-उलु उग्ग-अरीर-भोय-गय-गय-उलु
गुरु-कुंभ-थल-पिडिय-पिहु-पाह-यातु णिय-धर-इलिय-दिसा-

मय-गल-वलु १३५

तं अवलोइवि वीर ण शंकितु 'वहि' 'वहि' शब्दे कुञ्जर कोकितु
जा पाहाणु ण यावइ मुक्कउ ता करिणा सो गहीउ गुरुकउ
कर-कलियउ विगलिय गय-देहहो उपरि भ्राम्यइ नडिदंडु व मेहहो
वंशारुहणउं करइ सु-पुत्तु व खणि करि णहि संमोहइ धुत्तु व
खणि ससि जेम हत्थ आमंघइ खणि विउलइ कुंभ-थलइ लंघइ १४०

१-वलु । २-यत्त- । ३-तुसिय । ४-यलइ ।

॥ घत्ता ॥ करी सरावरे कीडन् तेन निभालितः मत्तः

यथा मेरुगिरिन्द्रः क्षीरसमुद्रे निक्षिप्तः ॥

(११)

अंजननीलं यथा अभितवघनें करतुपारशीकरस्तामितवनं
दशनप्रहरनिर्दालितशालातलं पादनिपातेन नमितेलातलं
कर्णानिलचालितधरणीरुहं गर्जनग्वपूरितदशादिशामुखं
मदजलमीलितघूर्णितमधुलिहकुलं उग्रशरीरगन्धगतगजकुलं
गुरुकुंभकलापिहितप्रथुनमस्तलं निजवलतुलितदिशामदकलवलं
तं अवलोक्य वीरः न शंकितः 'वहि' 'वहि' शब्देन कुञ्जरः आहूतः
यावत् पापाणं न प्राप्नोति मुक्तः तावत् करिणा सः गृहीतः गुरुकः
करकलितः विगलितः गजदेहस्य उपरि भ्राम्यति नडिदंडः इव मेघस्य
वंशारोहणं करोति सुपुत्रः इव क्षणे करेण नखैः संमोहयति धूर्त इव
क्षणे शशी इव हस्तं अपेक्षते क्षणे विपुलानि कुंभस्थलानि लङ्घति

खणि चउ-चरणंतरिहि विणिग्गइ खणि हक्कारइ वारइ वग्गइ
 दंत-णिसिक्किय मुहु ण वि याणइ काले अण्णणउ संदाणइ
 जित्तउ वारणु जुवय-णरिंदे णं मयर-द्धउ परम-जिणिंदे
 ॥ घत्ता ॥ गय-वर-खंधारूढु दिट्टउ खे-यर-पुरिसे
 अंधक-विट्ठिहि पुत्त उच्चाइवि णिउ हरिसे ॥ १४५

(१२)

जह-यल-लग-रण-मय-गोउरु णिउ वेयड्ढहो बारा-वइ-पुरु
 कुल-बलवंतहो दइय-सहायहो दरिसिउ असणि-वेय-खग-रायहो
 एम स सामि-सालु विण्णवियउ “ विज्झ-गइंदु एण विहवियउ
 एहु जि चिरु जो णाणिहि जाणिउ एहउ दुहिया-वरु मइ आणिउ ”
 तणिसुणेवि असणिवेअंके अवलोइय सुहि वयण-ससंके १५०
 पवण-वेय-देवी-तणु-संभव सामरि णामे सुअ वीणा-रव
 वीणी तासु सुहदा-तणयहो पोड्ढहो पउणिय-पणय-पसायहो

क्षणे चतुःचरणान्तरात् विनिर्गच्छति क्षणे आह्वयति वारयति वल्गति
 निक्षिप्तदंतं मुखं न अपि जानाति कालेन आत्मानं नियन्त्रयति
 जितः वारणः युवकनरेन्द्रेण यथा मकरध्वजः परमजिनेन्द्रेण
 ॥ घत्ता ॥ गजवरस्कन्धारूढः दृष्टः खेचरपुरुषेण
 अंधकवृष्णेः पुत्रः उच्चय्य नीतः हर्षेण ॥

(१२)

नभस्तललग्नरत्नमयगोपुरं नीतः वैताढ्यस्य द्वारावतीपुरं
 कुलबलवन्ते दयितसहायाय दर्शितः अशनिवेगखगराजाय
 एवं सः स्वामिश्रेष्ठः विज्ञापितः “ विन्ध्यगजेन्द्रः अनेन विद्रावितः
 एषः एव चिरं यः ज्ञानिभिः ज्ञातः एषः दुहितृवरः मया आनीतः ”
 तन्निश्रुत्य अशनिवेगाकेन अवलोकितः सुहृदा वदनशशांके
 पवनवेगादेवीतनुसम्भवा ‘ सामरी ’ नाम्ना सुता वीणारवा
 दत्ता तस्मै सुभद्रातनयाय प्रौढाय प्रगुणितप्रणयप्रसादाय

गय बहु-दियहर्हि पेम्म-पसत्तउ सो सुहुउ जामऽच्छइ सुत्तउ
 तावगारय-ख-यरें जोइउ सुहु सुत्तु जि भुअ-पंजरि दोइउं
 “ भूमी-यरहु पभट्ट-विवेयहो मामें णिय-सुअ दिण्णी षयहो ”
 षम भणंतें णिउ णिय-इच्छए सामरि सुन्दरि धाइय पच्छए
 ॥ घत्ता ॥ असि वसु-णंदय हन्थ णिय-णाहहो कुटिलगो
 पडिवक्खहो अब्भिट्ठ समर-सएहिं अ-भग्गी ॥ १२४

(१३)

असि-जल-सलिल-झलक्कए सित्तें अंगारएण सु-कसणिय-गत्तें
 सोहदेउ झडत्ति विमुक्कउ पहरण-कक्कसि संजुए दुक्कउ
 घरिणिए पइ णिवडंतु णियच्छिउ पण्ण-लहुय-विज्जाए पडिच्छउ
 तर्हि पहरंतिर्हि वइरि पलाणउ सुन्दरु गयणहु मयण-समाणउ
 तरु-कुसुमोहर्हि सोह-पसाहिरि णिवडिउ चंपाउर-वर-बाहिरि १६३
 कीलमाण वणि मणि-कंकण-कर पुच्छिय तेण तेत्थु णायर-णर

गतेषु बहुदिवसेषु प्रेमप्रसक्तः सः सुभगः यावदास्ते सुप्तः
 तावदङ्गारकखचरेण दृष्टः सुखं सुप्तः एव भुजपञ्जरे दौकितः
 “ भूमिचराय प्रभ्रष्टविवेकाय मातुलेन निजसुता दत्ता एतस्मै”
 एवं भणता नीतः निज-इच्छया सामरी सुन्दरी धाविता पश्चात्
 ॥ घत्ता ॥ असिः वसुनन्दकः हस्ते निजनाथस्य कुटिलाग्रः
 प्रतिपक्षस्य अभिभवनशीलः समरशतेषु अभग्नः ॥

(१३)

असिजलसलिलजाज्वल्येन सित्तेन अंगारकेण सुकृष्णितगात्रेण
 सौभद्रेयः झटिति विमुक्तः प्रहरणकर्कशे संयुगे दौकितः
 गृहिण्या पतिः निपतन् दृष्टः ‘पर्णलघुक’ विधया प्रतीक्षितः
 तस्यां प्रहरन्त्यां वैरी पलायितः सुन्दरः गगनात् मदनसमानः
 तरुकुसुमौघानां शोभाप्रसाधिते निपतितः चंपापुरवरबाह्वे
 क्रोडन्तः वने मणिकङ्कणकराः पृष्ठाः तेन तत्र नागरनराः

ते भणंत “ मुद्धत्त णडियउ किं गयणंगणाउ तुहु वडियउ
 वासु-पुज्ज-जिण-जम्मण-रिद्धी ण मुणहिं चपा-उरि सु-पसिद्धी ”
 तण्णिमुणिवि ते णयर पलोइय सह-मंडव बहु-विउस-विराइय
 चारुयत्तु वणि-वर-वइ-तणु-रुहु जहिं जहिं जोइज्जइ तहिं तहिं सुहु
 तहिं गंधव्व-यत्त सइ संठिय मडुर-वाय णावइ कल-कंठिय
 ॥ घत्ता ॥ जहिं वइस-वइ-सुयाए रमणु कामु सपत्तउ
 खे-चर-महि-यर-वंदु वीणा-वज्जे जित्तउ ॥ १७१

(१४)

गंपि कुमार वि तहिं जि णिविट्टउ कण्णए अ-णिमिस-णयणपं दिट्टउ
 वम्मह-बाणु व हियए पइट्टउ विहसिवि पहिउ पहासइ तुट्टउ
 “ हउं मि किं पि दावमि तंती-सरु जइ वि ण चल्लइ सर-ठाणए करु ”
 ता तहो दोइयाउ सुइ-लीणउ पंच सत्त णव दह बहु वीणउ
 ता वसुएउ भणइ “ किं किज्जइ वल्लइ-दंडु ण षहउ जुज्जइ १७६

ते भणन्ति “ मुग्धत्वेन बाधितः किं गगनांगनात् त्वं पतितः
 वासुपूज्यजिनजन्मक्रद्वां न जानासि चम्पापुरीं सुप्रसिद्धां ”
 तन्निश्चत्य तेन नगरं प्रलोकितं सभामण्डपं बहुविद्वद्विराजितं
 चारुदत्तः वणिग्वरपति-तनुरुहः यत्र यत्र दृश्यते तत्र तत्र सुखं
 तत्र गन्धर्वदत्ता सती संस्थिता मधुरवाग् यथा कलकण्ठी

॥ घत्ता ॥ यत्र वैश्यपतिसुतया रमणः कामः संप्राप्तः
 खेचरमहोचरवृन्दः वीणावाद्येन जितः ॥

(१४)

गत्वा कुमारः अपि तत्र एव निविष्टः कन्यया अनिमेषनयनाभ्यां दृष्टः
 मन्मथबाणः इव हृदये प्रविष्टः विहस्य पथिकः प्रभाषते तुष्टः
 “ अहमपि किमपि दापयामि तन्त्रीस्वरं यद्यपि न चलति स्वरस्थाने करः ”
 तावत् तस्मै दौकिताः श्रुतिलीना पञ्च सप्त नव दश बह्वचः वीणाः
 ततः वसुदेवः भणति “ किं क्रियते वल्लकीदण्डः न एष युज्यते

एही तंति ण एम णियज्झइ वासु इ एहउ एत्थु विरुज्झइ
 सिरि-हलु एव एउ किं उवियउं सत्थु ण केण वि मणि चित्तवियउ
 लक्खण-रहियउं जड-मण-हारिउं मिल्लिवि वीणउं णाइं कुमारिउं ”
 अक्खइ सो तहिं तहिं अक्खाणउ आलावण-कए चारु चिराणउं
 ॥घत्ता॥ हत्थिणाय-पुरि राउ णिज्जियारि घण-संदणु
 तहु पउमा-वइ देवि विट्ठु णाम पिउ णंदणु ॥ १८२

(१५)

अवरु पउम-रहु सुउ लहुआरउ जणय णविवि अरहंतु भडारउ
 रिसि होएप्पिणु मिग-संपण्णहो सहुं जिट्ठे सुएण गउ रण्णहो
 ओहि-णाणु तायहे उप्पण्णउ दिट्ठउ जगु बहु-भाव-विभिण्णउ
 एत्तहिं गय-उरि पय-पोमाइउ करइ रज्जु पउम-रहु महाइउ
 ता सो पच्चंतेहि णिरुद्धउ तहु बलि णाम मंति पविबुद्धउ
 तेण गुरु वि ओहामिउ सक्कहो बुद्धिउ माणु मलिउ पर-चक्कहो

एषा तन्त्री न एवं निबध्यते व्यासः अपि एषः अत्र विरुध्यते
 श्रीफलं एवं एतद् किं स्थापितं शास्त्रं न केनापि मनसि चिन्तितं
 लक्षणरहिताः जडमनोहारिण्यः मेलिताः वीणाः यथा कुमार्यः”
 आख्याति तत्र तस्य आख्यानकं आलापनकृते चारु चिरन्तनं
 ॥ घत्ता ॥ “ हस्तिनागपुरे राजा निर्जितारिः घनस्थन्दनः
 तस्य पद्मावती देवी विष्णुः नाम प्रियः नन्दनः ॥

(१५)

अपरः पद्मरथः सुतः लघुः—जनकः नत्वा अर्हन्तं भट्टारकं
 ऋषिः भूत्वा मृगसम्पन्ने सह ज्येष्ठेन सुतेन गतः अरण्यं
 अवधिज्ञानं ताताय उत्पन्नं दृष्टं जगत् बहुभावविभिन्नं—
 अत्रान्तरे गजपुरे पदपद्मायितः करोति राज्यं पद्मरथः महात्मा
 तावत् सः प्रत्यन्तैः निरुद्धः तस्य बलिः नाम मन्त्री प्रविबुद्धः
 तेन गुरुः अपि अभिभूतः शक्रस्य बुद्ध्या मानं मृदितं परचक्रस्य

संतुसिवि रोमंचिय-कापं ' मग्गि मग्गि वरु ' बोल्लिउं राप
मंतिइं' वुत्तउ "तुट्ठि करेज्जसु कहि मि कालि महु मग्गिउ दिज्जसु"
काले जंते मारण-कामे आयउ सूरि अकंपण णामे
सहुं रिसि-संघे जिण-वर-मग्गे पुर-बाहिरि थिउ काओसग्गे
॥ घत्ता ॥ बलिणा मुणि-वरु दिट्ठु सु-अरिउ अवमाणिप्पिणु

" इह एपं हउं आसि घित्तु विवाए जिणेप्पिणु ॥ १९४
(१६)

अवयारहु अवयारु रइज्जइ उवयारहु उवयारु जि किज्जइ
खलहो खलत्तणु सुहिहिं सुहित्तणु जो ण करइ सो णिय-मइ-णियमणु
तावस-रूवे णिवसिउ णिज्जणि हउं पुणु अज्जु खवमि किं दुज्जणि "
एम भणेप्पिणु गउ सो तित्तहिं अच्छइ णि-वइ णिहेलणि जित्तहिं
भणिउ णवंते " पइं पडिवण्णउ आसि कालि जं पइं वरु दिण्णउ १९९
जं तं देहि अज्जु मइं मग्गिउ जइ जाणहि पत्थिव ओलग्गिउ "
ता राएण वुत्तु " ण वियप्पिमि जं तुहुं इच्छहिं तं जि समप्पमि "

१. मंते । २. पुरि । ३. तुइं ।

संतोष्य रोमाञ्चितकायेन ' मार्गय मार्गय वरं ' उक्तं राज्ञा
मन्त्रिणा उक्तं " तुष्टिं कुर्याः कस्मिन्नपि काले मम मार्गितं दद्याः "
काले गच्छति मारणकामे आयातः सूरिः अकम्पनः नाम्ना
सह ऋषिसंघेन जिनवरमार्गेण पुरबाह्ये स्थितः कायोत्सर्गेण

॥ घत्ता ॥ बलिना मुनिवरः दृष्टः सुचरितः अवमान्य

"अत्र एतेन अहं आसं क्षिप्तः विवादे जित्वा ॥

(१६)

अपकाराय अपकारः रच्यते उपकाराय उपकार एव क्रियते
खलाय खलत्वं सुहृदे सुहृत्वं यः न करोति सः निजमतिनियमनः
तापसरूपेण निवसितः निर्जने अहं पुनरद्य क्षाम्यामि किं दुर्जनं "
एवं भणित्वा गतः सः तत्र आस्ते नृपतिः गृहे यत्र
भणितं नमत्ता " त्वया प्रतिपन्नः आसीत् काले यः त्वया वरः दत्तः
यत् तं देहि अद्य मया मार्गितं यदि जानासि पार्थिव सेवाम् "
ततः राज्ञा उक्तं "न विकल्पे यत्त्वं इच्छसि तदेव समर्पयामि "

पडिभासइ बंभणु “ अ-समत्तणु सत्त दिणाइं देहि राइत्तणु ”
 दिण्णउ पत्थिवेण तं लइयउ रोसें सव्वु अंगु पच्छइयउ
 साहु-संघु पाविट्ठे रुद्धउ मिग-वहु महु चउ-दिसि पारद्धउ
 सोत्तिण्हि सोमंबु रसिज्जइ साम-वेय सुइ-महुरे^१ गिज्जइ
 भक्खिण्वि जंगलु अट्टुवि अट्टइ उप्परि रिसिहिं णिहित्तइं हइइं
 ॥घत्ता॥ भोज्ज-सराव-समूहु जं केण ण वि छित्तउं
 तं सवणहं सीसग्गि जण-उच्चिट्टउ घित्तउ ॥

२०८

(१७)

सोत्तइं पूरियाइं सुइ-वारें बहलिय-रेणु धूम-पब्भारें
 अणु-दिणु पीडिय भीसण-वसणहं तो वि धीर रूसंति ण पिसुणहं
 तहिं अवसरि दुक्खिय^२-परिचत्ता जणण-तणय जहिं ते तव-तत्ता
 णिसि णिवसंति मही-हर-कंदरि भीरु-भयंकर-सुअ-केसरि-सरि
 तेहिं बिहि मि तिहिं णहि पवहंतउ सवण-रिक्खु दिट्टउ कंपंतउ २१३

१ सुइसुमहुरें । २ दुक्खिय ।

प्रतिभाषते ब्राह्मणः “ असपत्नं सम दिनानि देहि राजवं ”
 दत्तं पार्थिवेन तद् लातं रोषेण सर्वं अंगं प्रसृष्टं
 साधुसंघः पापिष्ठेन रुद्धः मृगवधः मखः चतुर्दिशि प्रारब्धः
 श्रोत्रियैः सोमांबु रस्यते सामवेदः श्रुतिमधुरेण गीयते
 भक्षित्वा जंगलं अटवीं अटति उपरि ऋषीणां निक्षिप्तानि अस्थीनि
 ॥घत्ता॥ भोज्यशरावसमूहः यः केनापि न स्पृष्टः
 स श्रमणानां शीर्षाग्नि जनोच्छिष्टः क्षिप्तः ॥

(१७)

श्रोत्राणि पूरितानि श्रुतिकारेण बहलितरेणुना धूमसमूहेन
 अनुदिनं पीडिताः भीषणव्यसनेभ्यः तदपि धीराः रुष्यन्ति न पिशुनेभ्यः
 तस्मिन् अवसरे परित्यक्तदुष्कृतौ जनकतनयौ यत्र तौ तप्तपसौ
 निशि निवसतः महीधरकंदरे श्रुतभीरुभयंकरकेसरिस्वरे
 ताभ्यां द्वाभ्यामपि तत्र नभसि प्रवहत् श्रवण-ऋक्षं दृष्टं कंपमानं

तं तेवहु चोज्जु जोषप्पिणु भणइ विहु पणिपाउ करेप्पिणु
 “किण्णक्खत्तु भडारा कंपइ” तण्णिसुणेवि जणणु पुणु जंपइ
 “ गय-उरि बलिणा मुणि उवसग्गे संताविय पावें भय-भग्गे
 सज्जण-घट्टणु सव्वउ भारिउ तेण रिक्खु थरहरइ णिरारिउ ”
 पुच्छइ पुणु वि सीसु खम-वंतहं “णासइ केव्व उवदउ संतहं”

॥घत्ता॥ घणरह-रिसिणा उत्तु “ तुम्ह विउव्वण-रिद्धिण
 णासइ रिसि-उवसग्गु भव-संसारु व सिद्धिण ॥ २२०

(१८)

खल-जण-वइ अचवब्भुय-भुवें छिद्धि^१ जाइवि वामण-रूवें
 णिलय-णिवासु णिरग्गलु मग्गहि पच्छइ पुणु गयगंगणि लग्गहि ”
 तण्णिसुणिप्पिणु लहु णिग्गउ मुणि रिय पडनु क्रिय-ओंकार-ज्झुणि
 रिसि य कम्मंडलु-सिय-छत्तिय-धरु दम्भ-दंड-मणिवलयंकिय-करु
 मिट्ट-वाणि उववीअ-विहसणु देसिउ कासायंवर-णिघसणु २२५
 सो णव-णर-णाहेण णियच्छिउ “ भणु भणु किं तुह दिज्जउ ” पुच्छिउ

१. छिद्धिं।

तत् तादृशं आश्चर्यं दृष्ट्वा भगतिं विष्णुः प्रणिपातं कृत्वा
 “ किं नक्षत्रं भद्राग्रकं कम्पते ” तद् निश्चुत्य जनकः पुनः वदति
 “ गजपुरे बलिना मुनिः उपसर्गेण संतापितः पापेन भग्नभयेन
 सज्जनघट्टनं सर्वेभ्यः भारितं तेन ऋक्षं कम्पते निश्चितं ”
 पृच्छति पुनः अपि शिष्यः क्षमावते “नाश्यते कथं उपद्रवः सतां”

॥घत्ता॥ घनरथ-ऋषिणा उक्तः “युष्माकं विकुर्वणऋद्ध्या
 नाश्यते ऋषि-उपसर्गः भवसंसारः इव सिद्ध्या ॥

(१८)

खलजनपतिं अत्यद्भुतभूतेन छिन्धि गत्वा वामनरूपेण
 निलयनिवासं निरर्गलं मार्गय पश्चात् पुनः गगनांगने लग ”
 तन्निश्चुत्य लघु निर्गतः मुनिः ऋचः पठन् कृत-ओंकारध्वनिः
 ऋषिः च कम्मंडलुसितछत्रधरः दर्भदंडमणिवलयांकितकरः
 मिष्टवाणीकः उपवीतविभूषणः दैशिकः काषायांबरनिवसनः
 सः नवनरनाथेन दृष्टः “ भण भण किं तुभ्यं दद्याम् ” पृष्टः

किं ह्य गय रह किं जंपाणइं किं धय-छत्तइं द्ध्व-णिहाणइं ”
 कवड-विष्णु भासइ महि-सामिहिं “णिव कम तिण्णि देहि महु भूमिहिं”
 तण्णिसुणिवि बलिणा सिरु धुणियउं “ हा हे दिय-वर किं पइं भणियउं
 वाय तुहारी दइवें भग्गी लइ धरत्ति मढ-थित्तिहिं जोग्गी ”

॥घत्ता॥ ता विट्ठुहिं वड्ढंतु लग्गउ अंगु णहंतारि

णिहियउ मंदरि पाउ एककु वीउ मण-उत्तरि ॥

२३२

(१९)

तइयउ कम उक्खित्तु जि अच्छइ कहि दिज्जउ तहो थत्ति ण पेच्छइ
 सो विज्जा-हर-ति-थसहिं अंचिउ पिय-वयणेहिं कह व आउंचिउ
 ताव तित्थु घोसावइ-वीणए देवहिं दिण्णए मल-परिहीणए
 गरुयारउ णिय-भाइ सहोयरु तोसिउ पोमरहें जोईसरु
 “ मारहु आढत्तउ दिय-किंकरु ” विणहु-बु.मारु खमए अ-भयंकरु
 “ अच्छउ जियउ वराउ म मारहि रोसु म हियउल्लए वित्थारहि

“ किं हयाः गजाः रथाः किं जंपानानि किं ध्वज्जच्छ्राणि द्रव्यनिधानानि ”
 कपटविप्रः भाषते महीस्वामिने “ नृप क्रमाणि त्रीणि दाह मह्यं भूमेः ”
 तन्निश्रुत्य बलिना शिरः धूतं “ हा हे द्विजवर किं त्वया भणितं
 वाचा तव दैवेन भग्ना लाहि धरित्रीं मठस्थितेः योग्या ”

॥घत्ता॥ तावत् विष्णोः वर्धमानं लग्नं अंगं नमोऽन्तरे

निहितः मंदरे पादः एकः द्वितीयः मानसोत्तरे ॥

(१९)

तृतीयः क्रमः उक्लिप्तः एव आस्ते कुत्र देयः तस्य स्थितिं न प्रेक्षते
 सः विद्याधरत्रिदशैः अर्चितः प्रियवचनैः कथमपि आकुंचितः
 तावत् तत्र घोषवतीवीणया देवैः दत्तया मलपरिहीनया
 गुरुकारकः निजभ्राता सहोदरः तोषितः पद्मरथेन योगीश्वरः
 “ मारयत आक्रान्तं द्विजकिंकरं ” विष्णुकुमारः क्षमते अभयंकरः
 “ आस्तां जीवतु वराकः मा मारय रोषं मा हृदये विस्तारय

रोसें चंडालत्तणु किज्जइ रोसें^१ णरय-विवरि पइसिज्जइ
 षण जि कारणेण हय-दुम्मइ कय-दोसह मि खमंति महा-मइ ”

॥घत्ता॥ इम भणेप्पिणु जेहु गउ गिरि-कुहर-णिवासहो
 मुणि-वर संघु अ-सेसु मुक्क दुक्ख-किलेसहो ॥ २४२

(२०)

अज्ज वि वीण तेत्थु सा अच्छइ जइ महु आणिवि को वि पयच्छइ
 तो गंधव्व-दत्त किं वायइ महु अग्गइ पर-वयणु णिवायइ ”
 वणिणा तं सुणेवि विहसंतं पेसिय णिय-पाइक्क तुरंतं
 गय गयउरु वल्लइ पणवेप्पिणु मग्गिय तद्वंसियमणुणेप्पिणु
 वियलिय-दुम्मय-पंक्क-विलेवहो आणिवि दोइय करि वसुएवहो २४७
 सा कुमार-कर-ताडिय वज्जइ सुइ-भेइहिं बावीसहिं छज्जइ
 सत्तहिं वर-सरेहिं तिहिं गामहिं अट्टारह-जाइहिं सुअ-धम्महिं
 अंसहिं सउ-चालीसिक्कत्तरु गोइउ पंच वि पयइइ सुंदरु

१. रोसे ।

रोषेण चंडालत्वं क्रियते रोषेण नरकविवरं प्रविश्यते
 अनेन एव कारणेन दुर्मतिहतान् कृतदोषान् अपि क्षमन्ते महामतयः ”

॥घत्ता॥ एवं भणित्वा ज्येष्ठः गतः गिरिकुहरनिवासाय
 मुनिवरसंघः अशेषः मुक्तः दुःखक्लेशेभ्यः ॥

(२०)

अद्यापि वीणा तत्र सा आस्ते यदि मद्यं आनीय कः अपि प्रयच्छति
 ततः गंधर्वदत्ता किं वादयति मम अग्रे परवचनं निपातयति ”
 वणिजा तच्छ्रुत्वा विहसता प्रेषितः निजपदातिः त्वरमाणेन
 गतः गजपुरं वल्लर्को प्रणम्य मार्गिता तद्वंशिकं अनुनीय
 विगलितदुर्मदपङ्कविलेपस्य आनीय दौकित्वा करे वसुदेवस्य
 सा कुमारकरताडिता वदति श्रुतिभेदैः द्वाविंशतिभिः शोभते
 सप्तभिः वरस्वरैः त्रिभिः प्रामैः अष्टादशजातिभिः श्रुतधर्मैः
 अंशानां शतचत्वारिंशदेकोत्तरं गीतिकाः पंच अपि प्रकटयति सुंदराः

तीस वि गाम-सयइं रइआसउ चालीस वि भासउ छ विहासउ
 षक्क-वीस मुच्छणउ समाणइ षक्कूण वि पण्णासइं ताणइं
 ॥घत्ता॥ तहो वायंतहो एव वीणा सुइ-सर-जोगउ
 णं वम्मह-सरु तिकखु मुद्धहिं हियवण लमाउ ॥

(२१)

णयणइं णाहहो उप्परि घुलियइं अट्टंगइं वेवंतइं वलियइं
 तंती-रव-तासिय-गिब्वाणहो घित्त सयं-वर-माल जुआणहो
 संथुउ तरुणु सुरिंदें स-सुरें विहिउ विवाह-महुच्छुवु ससुरें
 पुणरवि सो विज्जा-हर-दिण्णहं सत्त-सयइं परिणिप्पिणु कण्णहं
 मण-हर-लक्खण चच्चिय-गत्तउ कालें रिट्ठ-णयरु संपत्तउ २५१
 राउ हिरण्णवम्मु तहिं सुम्मइ जासु रज्जि णउ कासु वि दुम्मइ
 तासु कंत णामें पोमा-वइ पर-हुय-सइ बाल-पाडल-गइ
 रोहिणि पुत्ति जुत्ति णं मयणहो किं वण्णमि भल्लारी सु-यणहो
 ताहि सयं-वरि मिलिय णरेसर तेयवंत णावइ ससिणेसर

१. वणम्वि ।

त्रिंशत् अपि ग्रामशतानि रचिताश्रयः चत्वारिंशत् अपि भाषाः षड् विभाषाः
 एकविंशतिः मूर्च्छनाः समाप्नोति एकोनपंचाशत् अपि तानानि

॥घत्ता॥ तस्य वादयतः एव वीणां श्रुतिस्वरयोग्यां

यथा मन्मथशरः तीक्ष्णः मुग्धायाः हृदये लग्नः ॥

(२१)

नयनानि नाथस्य उपरि घूर्णितानि अष्टांगानि वेपमानानि वलितानि
 तंत्रीरवतोषितगिर्वाणे क्षिप्ता स्वयंवरमाला यूनि
 संस्तुतः तरुणः सुरेन्द्रेण ससुरेण विहितः विवाहमहोत्सवः श्वसुरेण
 पुनः अपि सः विद्याधरदत्तानां सप्तशतानि परिणीय कन्यानां
 मनोहरलक्षणः चर्चितगात्रः कालेन रिष्टनगरं संप्राप्तः
 राजा हिरण्यवर्मा तत्र श्रूयते यस्य राज्ये न खलु कस्यापि दुर्मतिः
 तस्य कांता नाम्ना पद्मावती परभृतशब्दा बालमरालगतिः
 रोहिणी पुत्री युक्तिः यथा मदनस्य किं वर्णयामि भद्रकारिणी सुजनस्य
 तस्याः स्वयंवरे मीलिताः नरेश्वराः तेजोवन्तः यथा शशीश्वराः

ते जरसंध-पमुह अवलोइय कण्ण माल ण कासु वि ढोइय
 तहि मि तेण वण-गय-पडिमल्लें जिणिवि कण्ण स-कला-कोसल्ल
 माल पडिच्छिय उट्टिउ कलयलु सण्णद्धउ सयलु वि पत्थिव-बलु
 जर-संधहो आणए' कय-विग्गह धाइय जादव कउरव मागह २६७
 तेहि हिरण्णवम्मु संभासिउ "पइं गउरविउ काइं किर देसिउ
 मालइ-माल ण कइ-गलि बज्झइ जाव ण अज्जि वि राउ विरुज्झइ
 ॥घत्ता॥ ता पेसहि तहु धूअ मा संधहि घण-गुणिसरु
 वडु-जरसंधि विरुद्धे धुउ" पावहि वइवस-पुरु " ॥ २७१

(२२)

तं णिसुणेप्पिणु सो पडिजंपइ " भड-बोक्कहं वर धोरु ण कंपइ
 जो महु पुत्तिहि चित्तहो रुच्चइ सो सूहउ किं देसिउ वुच्चइ
 पहु तुम्हइं वि धिट्ट परिचारिय अज्जु ण जाव' समरि अ वियारिय "
 ता तहिं लग्गइ रोहिणि-लुद्धइं महि-वइ-सेण्णइं सहसा कुद्धइं
 थिय जोवंत देव गयणंगणि अण्णहो अण्णु भिडिउ समरंगणि २७६
 कंचण-विरुइए रह-वरि चडियउ णर-वरु णिय-भाइहि अब्भिडिउ

१. आणय । २. धुअ । ३. जाइ ।

ते जरासंधप्रमुखाः अवलोकित्वाः कन्यया माला न कस्मै अपि दौकित्वा
 तत्र अपि तेन वनगजप्रतिमल्लेन जित्वा कन्यां स्वकलाकौशलेन
 माला प्रतीष्टा उत्थितः कलकलः संनद्धं सकलं अपि पार्थिवबलं
 जरासंधस्य आज्ञया कृतविप्रहाः धाविताः यादवाः कौरवाः मागधाः
 तैः हिरण्यवर्मा संभाषितः "त्वया गौरवितः किं किल दैशिकः
 मालतीमाला न कपिगले बध्यते यावत् न अद्यापि राजा विरुणद्धि
 ॥घत्ता॥ तावत् प्रेषय तव दुहितरं मा संधत्स्व धनगुणेश्वरं
 महाजरासंधे विरुद्धे ध्रवं प्राप्नुयाः वैवस्वपुरं " ॥

(२२)

तद् निश्रुत्य सः प्रतिवदति "भटगर्जनाभ्यः वरः धोरः न कम्पते
 यः मम पुत्र्याः चित्ताय रोचते सः सुभगः कथं दैशिकः उच्यते
 प्रभुः युष्माभिः अपि धृष्टः परिचारितः अद्य न यावत् समरे च विदारितः "
 तावत् तत्र लग्नानि रोहिणीलुब्धानि महीपतिसैन्यानि सहसा कुद्धानि
 स्थिताः प्रेक्षमाणाः देवाः गगनांगने अन्यस्मै अन्यः अभ्येतः समरांगणे
 कांचनविरचिते रथवरे आरूढः नरवरः निजभ्रातृभिः अभ्यायातः

विद्धत्तं सहस त्ति परिक्खिउ तेण समुद्विजउ ओलक्खिउ
जे सर घल्लइ ते सो छिदइ अप्पुणु तासु ण उर-यलु भिदइ
बंधवु जगि ण होइ णिव्वच्छलु सु-इरु णिहालिवि जोवइ भुय-बलु
दिव्व-पक्खि-पत्तेहिं विहूसिउ णिय-णामंकु बाणु पुणु पेसिउ २८१
पड्डिउ पयंतरि सउरो-णाहें उच्चाइउ अरि-मय-उल-वाहें
अक्खराइं वाइयइं सु-सत्तं वियलिय-बाहल्लोल्लिय-णेत्तं
“ जण-उअरोहें पइं घरि धरियउ जो पुणु विहि-वसेण णीसरियउ
॥घत्ता॥ संवच्छर-सय पुण्णि आउ षउ समरंगणु
हउ वसुधव-कुमारु देव देहि आलिंगणु” ॥ २८६

(२३)

जइ वि सु-बंध-गुणेण विराइउ कोडीसरु णिय-मुट्ठि माइउ
आवइ-काले जइ वि ण भज्जइ जइ वि सु-उड-संघट्टणि गज्जइ
भायर पेक्खिवि पिसुणु य वंक्रउ तो वि तेण बाणासणु मुक्कउ
णर-वइ रह-वराउ उत्तिण्णउ कुंअरु वि सम्मुहु लहु अवइण्णउ २९०

वृद्धत्वेन सहसा इति परीक्षितः तेन समुद्रविजयः उपलक्षितः

यान् शरान् क्षिपति तान् सः छिनत्ति स्वयं तम्य न उरस्तलं भिनत्ति
बांधवः जगति न भवति निर्वोत्सल्यः मुचिरं निभाव्य पश्यति भुजबलं

दिव्यपक्षिपत्रैः विभूषितः निजनामांकः बाणः पुनः प्रेषितः

पतितः पदांतरे शौरिनाथेन उच्चायितः अरिमृगकुलव्याधेन

अक्षराणि वाचितानि मुसत्त्वेन विगलितबाष्पाद्राद्रायितनेत्रेण

“ जनोपरोधेन त्वया गृहे ऋतः यः पुनः विधिवशेन निःसृतः

॥घत्ता॥ संवत्सरशते पूर्णे आयात एतद् समरांगणं

अहं वसुदेवकुमारः देव देहि आलिंगनं ” ॥

(२३)

यद्यपि सुवंशगुणेन विराजितः, कोटीश्वरः निजमुष्टौ मातः

आपत्काले यद्यपि न भजति यद्यपि सुभटसंघट्टने गर्जति

भ्रातरं प्रेक्ष्य पिशुनं च वक्रं तदपि तेन बाणासनं मुक्तं

नरपतिः रथवरात् उत्तीर्णः कुमारः अपि सम्मुखं लघु उत्तीर्णः

एकमेक आलिङ्गित बाहहि पसरिय-करहिं णाइं करि-णाहहिं
 भाय महंतु णविउ वसु-एवै जंपिउ पडुणा महुरालावें
 “ हउं पइं भायर संगरि णिज्जिउ बंधु भणंतु स-सूअहो लज्जिउ
 अण्णहो चाव-सिक्ख कहिं एही पइं अब्भसिय धुरं-धर जेहो
 पइं हरि-वंसु बप्प उदीविउ तुहुं महं धम्म-फलं मेलाविउ २१५
 अज्जु मज्जु परिपुण्ण मणोरह ” गय णिय-पुर-वरु दस वि दसारह
 खे-यर-महि-यर-णारिहिं माणिउ थिउ वसु-एव राय-सम्माणिउ
 संखु णाम रिसि जो सो ससि-मुहु मह-सुक्कामरु रोहिणि-तणु-रुहु
 ॥ घत्ता ॥ भरह-खेत्त णिव-पुज्जु णवमु सीरि उत्पण्णउ
 पुष्कर्यंत-तेआउ तेण तेउ पडिवण्णउ ॥ ३००

१. राउ ।

आ संधिनी पुष्पिका नीचे प्रमाणे छे:

इय महापुराणे ति-सद्धि-महा-पुरिस-गुणालंकारे महा-कइ-पुष्कदंत-विरइए
 महा-भम्ब-भरहाणुमणिए महा-रुव्वे खे-यर-भू-गोयर-कुमारीलंभो समुद्-विजय-
 वसु-एव-संगमो णाम तंआसीमो परिच्छेओ सम्मत्तां ॥ ८३ ॥

एकमेकं आलिङ्गितौ बाहुभ्यां प्रसारितकराभ्यां यथा करिनाथाभ्याम्
 भ्राता महान् नतः वसुदेवेन उक्तः प्रभुणा मधुरालापेन
 “ अहं त्वया भ्रातः संगरे निर्जितः ‘ बंधुः ’ भणन् स्वसूतात् लज्जितः
 अन्यस्य चापशिक्षा क्व ईदृशी त्वया अभ्यस्ता धुरंधरा यादृशी
 त्वया हरिवंशः तात उदीपितः त्वं मह्यं धर्मफलेन मेलापितः
 अद्य मम परिपूर्णः मनोरथः ” गताः निजपुरवरे दश अपि दशार्हाः
 खेचरमहीचरनारीभिः मानितः स्थितः वसुदेवः राजसम्मानितः
 शंखः नाम ऋषिः यः सः शशिमुखः महाशुक्रामरः रोहिणीतनुरुहः
 ॥ घत्ता ॥ भरत क्षेत्रे नृपपूज्यः नवमः सोरोः उत्पन्नः

पुष्पदंततेजसः तेन तेजः प्रतिपन्नं ॥

पुष्पिकानी संस्कृतछायाः—

इति महापुराणे त्रिषष्टिमहापुरुषगुणालंकारे महाकविपुष्पदंतविरचिते महा-
 भम्बभरतानुमते महाकाव्ये खेचरभूगोचरकुमारीलभः समुद्रविजयवसुदेवसंगमो
 नाम श्यशीतितमः परिच्छेदः समाप्तः ॥ ८३ ॥

॥ षष्ठमुद्धरणम् ॥

[धणवाल ।]

॥ बंधुयत्ते चत्तहो भविसत्तहो तिलय-दीवि हिंडी ॥

(१)

चंदप्पहु जिणु हियवइ धरिवि जासु पहावि विमल-मइ
पुणु कहमि जेम भविसत्तु णिरु' तिलय-दीवि लाहउ लहइ
अहो जिणु अंचहु मं परु वंचहु इंदिय खंचहु सुक्किउ संचहु
बंधु-यत्तु कुल-कित्ति-विणासु गउ वोहित्थइं लेवि हयासु
भविसु वि सरि कर-चलण धुषवि जाम इइ वर-कमलइ लेवि २
ताम ण को-इ वि पिक्खइ तित्थु विभिउ मणि अ-मुणिय-कज्जत्थु
सुण्णउ तं पप्सु ण सुहावइ' कमलइं मिह्णिवि उम्मुहुं धावइ'
पिक्खइ ताम समुद्धि वहंतइ धुय-धय-वडइं ताइं जल-जंतइं

१. णरु । २. सुहाइ (द. गु.) ।

[धनपालः ।]

॥ बंधुदत्तेन त्यक्तस्य भविष्यदत्तस्य तिलकद्वीपे पर्यटनम् ॥

(१)

चंद्रप्रभं जिनं हृदये धृत्वा यस्य प्रभावेन विमलमतिः

पुनः कथयामि यथा भविष्यदत्तः निश्चितं तिलकद्वीपे लाभं लभते ॥

अहो जिनं अर्चत मा परं वञ्चयत इंद्रियाणि कर्षत सुकृतं संचिनुत

बंधुदत्तः कुलकीर्तिविनाशः गतः प्रवहणामि लात्वा हताशः

भविष्यः अपि सरसि करचरणान् धाक्त्वा यावत् आयाति वरकमलानि लात्वा

तावत् न कमपि प्रेक्षते तत्र विस्मितः मनसि अज्ञातकार्यार्थः

शून्यः तं प्रदेशः न सुखयति कमलानि मुक्त्वा उन्मुखः धावति

प्रेक्षते तावत् समुद्रे वहन्ति धूतध्वजपटानि तानि जलयन्त्राणि

“ दुक्खहो भरिउ हियउ^१ आहल्लिवि गउ खलु बधु-यत्तु मइं मिल्लिवि^२ ”
 करु महि-यलि हणेवि उरि कंपिउ “ ण चलिउ जं चिरु जणणिए जंपिउ
 णडु कज्जु कर्हि अब्भुद्धरणउं वणि असमाहिए आयउ मरणउं
 ॥घत्ता॥ अणणणणइं चित्तिज्जंति मणि खल-विहि अणणणणइं सरइ
 सुट्टु वि वियड्ढु गुण-सय-भरिउ दइउ परम्महु किं करइ ॥ १३

(२)

हा हय-पाव-कम्म मइ-वज्जिय किउ अ-जुत्तु हय-बुद्धि अ-लज्जिय
 णिय-कुल-मग्गु भग्गु जसु हारिउ दुज्जण-जणि जंपणउं संवारिउ
 कवडु करिवि जं परु वंचिज्जइ आपं गुणवंतहं लज्जिज्जइ
 एत्तिउ दुक्खु मज्जु नि-क्कारणु कुलहो कलंकु जाउ जं दारुणु
 गय-उरि अ-यस-पडहु वज्जाविउ तायहो तणउं णाउं लज्जाविउं १८
 अह इत्थु वि ण विसाउ करिव्वउ “मंछुडु षण एम होइव्वउ
 जइ तं तेम घट्टिउ तं तेण इ तो किर काइं विस्सरइ^३ षणइ ”

१. हियइ । २. (द.)मं च्छुडु (गु.) मंछुडु । ३. विसूरिय ।

“ दुःखैः भृतं हृदयं आक्षुभ्य गतः खलः बन्धुदत्तः मां त्यक्त्वा ”
 करौ महीतले आस्फाल्य उरसि कंपितः “न आचरितं यत् चिरं जनन्या उक्तं
 नष्टं कार्यं क्व अभ्युद्धरणं वने असमाधिना आयातं मरणं
 ॥घत्ता॥ अन्यान्यानि चिंत्यन्ते मनसि खलविधिः अन्यान्यानि स्मरति
 सुष्ठु अपि विदग्धः गुणशतभृतः—द्वैवः पराङ्मुखः—किं करोति ॥

(२)

हा हतपापकर्मन् मतिवर्जित कृतं अयुक्तं हतबुद्धे अलज्जित
 निजकुलमार्गः भग्नः यशः हारितं दुर्जनजने वचनं समाचरितं
 कपटं कृत्वा यत्परः वंच्यते अनेन गुणवद्धिः लज्यते
 एतावत् दुःखं मम निष्कारणं कुलस्य कलंकं जातं यद् दारुणं
 गजपुरे अयशःपटहः वादितः तातस्य सत्कं नाम लज्जितं
 अथ अत्र अपि न विषादः कर्तव्यः मंक्षु अनेन एवं भवितव्यं
 यदि तत् तथा घटितं तत् तेनैव तर्हि किल किं खिद्यते अनेन ”

षड चिंतंतु विसापं मिल्लिउ विहुणिवि बाहु-दंड संचलिउ
 “इउ वणु इउ सरोरु धम्म-दुउ^१ करि खल-विहि जं पइं पारदुउ ”
 ॥घत्ता॥ चिंतंतु एम उब्भड वयणु दूर-विसज्जिय-मरण-भउ
 संचलिउ सं-मुहु^२ वण-काणणहो णं मुक्कंकुसु मत्त-गउ ॥ २४

(३)

पइदो वणिंदो वणे तस्मि काले पहिदो तहिं दुण्णिरिक्खे खयाले
 दिसा-मंडलं जत्थ णाउं अ-लक्खं पहायं पि जाणिज्जए जस्मि दुक्खं
 भमंतो विभीसावणं तं वणं सो णियच्छेइ दु-प्पिच्छ राई स-रोसो
 कहिं-चि प्पएसे स-जूहं गयंदं महा-लोल कल्लोल-गंडं स-णिदं
 कहिं-चि प्पएसे णिणउं णरिंदं ण णट्टं ण रुट्टं स-दप्पं मइदं २९
 कहिं-चि प्पएसे घणं कज्जलाहंगयं^३ भुंडिणी-सावराहं वराहं
 कहिं-चि प्पएसे समुण्णोण्ण-घोसो हुओ पायडो वस-याले हुयासो
 कहिं-चि प्पएसे मऊरं पमत्तं णउंतं पि अप्पाणयं विण्णउंतं

१. धम्मदुउ । २. सम्मुहु । ३. कज्जालाहं गयं ।

एतत् चिन्तयन् विषादेन मुक्तः विधूय बाहुदंडौ संचलितः
 “एतद् वनं एतत् शरीरं धर्मार्थकं कुरु खलविधे यत्त्वया प्रारब्धं ”
 ॥घत्ता॥ चिन्तयन् एवं उद्भटं वचनं दूरविमृष्टमरणभयः
 संचलितः सम्मुखं वनकाननस्य यथा मुक्ताकुशः मत्तगजः ॥

(३)

प्रविष्टः वणिगिन्द्रः वनं तस्मिन् काले प्रवृष्टः तस्मिन् दुर्निरीक्ष्ये तरुखंडे
 दिशामंडलं यत्र ज्ञातुं अलक्ष्यं प्रभातं अपि ज्ञायते यस्मिन् दुःखं
 आम्यन् विभीषणं तं वनं सः पश्यति दुष्प्रेक्ष्यां रात्रिं सरोषः
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे सयूथं गजेन्द्रं महालीलं कल्लोलगंडं सनिद्रं
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे द्रष्टुं नरेन्द्रं न नष्टं न रुष्टं सदपि मृगेन्द्रं
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे घनं कज्जलाभागकं वराहोसापराधं वराहं
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे समुन्नतोन्नतघोषं भूतं प्रकटं वंशजाले हुताशं
 कस्मिँश्चित् प्रदेशे मयूरं प्रमत्तं नृत्यन्तं अपि आत्मानं विगोपायन्तं

॥ घत्ता ॥ अ-वियल-चित्तु मुणेवि गय एम सु-इरु हिंडंतु थिउ
अइ-मुत्तय-मंडइ दुमहो तालि वियड-सिला-यलि वीसमिउ ॥ ३४

(४)

कर-चरण धुएवि वर-कुसुम लेवि जिणु सुमिरिवि पुष्पंजलि खिवेवि
फासुय-सु-यंध-रस-परिमलाइं अहिलसिवि अ-सेसइं तरु-हलाइं
थिउ वीसवंतु खणु इक्कु जाम दिण-मणि अत्थ-वणहु दुक्कु ताम
हुअ संझ तेय-तंबिर स-राय रत्तंवरु णं पंगुरिवि आय
पहि पहिय थक्क विहडिय रहंग णिय-णिय-आवासहो गय विहंग ३९
मउलिय रविद वम्महु वितट्टु^१ उत्पन्न बाल-मिहुणहं मरट्टु
परिगलिय संझ तं णिएवि राइ अ-सइ व संकेयहो चुक्क णाइ
हुअ कसण स-वत्ति व मच्छरेण शिरि पहय णां मसि-खप्परेण
हुअ रयणि वहल-कज्जल-समील जगु गिलिवि णां थिय विसम-सील

१ दलालना मूलमां छेल्लो अक्षर लपातां स्वरी गयो छे; गुणे वित्तु
सुधारो मूके छे: हुं वितट्टु एम सुधारं छे.

॥ घत्ता ॥ अविचलचित्तः ज्ञात्वा गतः एवं मुचिरं हिण्डमानः स्थितः
अतिमुक्तकमंडपे द्रुमस्य तले विकटशिलातले विश्रान्तः ॥

(४)

करचरणान् धावित्वा वरकुसुमानि लाल्वा जिनं स्मृत्वा पुष्पांजलिं क्षिप्त्वा
प्राशुकमुगंधरसपरिमलानि अभिलष्य अशेषाणि तरुफलानि
स्थितः विश्राम्यन् क्षणं एकं यावत् दिनमणिः अस्तमनं दौकितः तावत्
भूता संध्या तेजस्ताम्रा सरागा रक्तांबरं यथा परिधाय आगता
पथि पथिकाः स्थिताः विघटिताः रथांगाः निजनिजआवासं गताः विहंगाः
मुकुलितानि अरविन्दानि मन्मथः विततः उत्पन्नः बालमिथुनानां गर्वः
परिगलिता संध्या तद् दृष्ट्वा रागेण असती इव संकेतात् च्युता यथा
भूता कृष्णा सपत्नी इव मत्सरेण शिरसि प्रहता यथा मषिकर्परेण
भूता रजनी वहलकज्जलसमा जगत् गिलित्वा यथा स्थिता विषमशीला

अवरुप्परु पयडंतेहि गुज्जु मिहुणहि पारंभिउ सु·रय-जुञ्जु
 व्हइ पडिवणि करालि कालि गह·भूअ-जक्ख·रक्खस-वमालि
 वणि विसमि विणसि विचित्ति' पत्तु तह वि हु अ·कंपु कमल·
 सिरि-पुत्तु

॥घत्ता॥ परमिट्ठि पंच हियवइ धरेवि दु·विहें पच्चक्खाणु किउ
 अहियरिंवि मंत सत्तक्खरउ परमप्पउ ज्ञायंतु थिउ ॥ ४८

(५)

परिगलिय रयणि पयडिउ विहाणु णं पुणु वि गवेसउ आउ भाणु
 जिणु संभरंतु संचलिउ धीरु वणि हिंडइ रोमंचिय-सरीरु
 सु-णिमित्तइं जायइं तासु ताम गथ पयहिणंति उड्ढेवि साम
 वामंगि सुत्ति रुहुरुहइ वाउ पिय-मेलावउ कुलुकुलइ काउ
 वामउ किलिक्किचिउ लावणण दाहिणउ अंगु दारेसिउ मणण ५३
 दाहिणु लोयणु फंदइ स-बाहु णं भणइ ' षण मग्गेण जाहु '
 शोवंतरि दिट्ठु पुराण पंथु भविणण वि णं जिण·समय-गंथु

१ विचित्त ।

परस्परं प्रकटयद्भिः गुह्यं मिथुनैः प्रारब्धं सुरतयुद्धं
 एतस्मिन् प्रतिपन्ने कराले काले प्रहभूतयश्चरक्षःकलकले
 वने विषमे विदेशे विचित्रे प्रातः तथापि खलु अकंपः कमलश्रीपुत्रः
 ॥घत्ता॥ परमेष्ठिनः पंच हृदये धृत्वा द्विविधेन प्रत्याख्यानं कृतं
 अभिचर्य मंत्रं सप्ताक्षरं परमात्मानं ध्यायन् स्थितः ॥

(५)

परिगलिता रजनी प्रकटितं विभानं यथा पुनः अपि गवेषकः आयातः भानुः
 जिनं संस्मरन् संचलितः धीरः वने हिंडते रोमांचितशरीरः
 सुनिमित्तानि जातानि तस्य तावत् गतः प्रदक्षिणान्ते उड्ढोय श्यामः
 वामांगे सुप्ते मन्दं वहति वायुः प्रियमेलापकं आक्रंदते काकः
 वामतः किलकिलारवः कृतः लावकेन दक्षिणतः अंगं दर्शितं मृगेण
 दक्षिणं लोचनं स्पन्दते सबाहु यथा भणति ' अनेन मार्गेण यात '
 स्तोक्रान्तरे दृष्टः पुराणः पन्थाः भव्येन अपि इव जिनसमयप्रन्थः

सप्पुरिसु वियप्पइ “ षण ह्योमि विग्जा-हर सुर ण छिधति भूमि
णउ जक्खहं रक्खहं किण्णराहं लइ इत्थु आसि संचरु णराह ”
संचल्लिउ तेण पहेण जाम गिरि-कंदरि सो वि पइहु ताम
च्चितवइ धीरु सुंडोरु वीरु “ लइ को वि एउ भक्खउ सरीरु
पइसरमि षण विवरंतरेण णिव्वडिउ कज्जु किं वित्थरेण ”
॥घत्ता॥ दुत्तरु दुलंघु दूरंतरिउ ताम जाम संचरहिं णउ
भणु काइं ण सिज्झइ स-उरिसहं’ अवगण्णंतहं मरण-भउ ॥ ६२

(६)

सुहि स-यण मरण-भउ परिहरेवि अहिमाणु माणु पउरिसु सरेवि
सत्त-क्खर-अहिमंतणु करेवि चंद-प्पहु जिणु हियवइ घरेवि
गिरि-कंदरि विवरि पइहु वालु अंतरिउ णाईं कालेण कालु
संचरइ बहल-कज्जल-तमालि णं जिउ वामोह-तमोह-जालि
सेइउ णिरुद्ध-पवणुच्छवेण’ वहिरिउ पमत्त-महु-अर-रवेण ६७

१. सउरिसहो (द.) सउरिसहं (गु.) । २ स्वीकृत पाठ प्रमाणे (गु.)

निरुद्ध पवणुच्छवेण ।

सत्पुरुषः विकल्पते “अनेन भवामि विद्याधराः सुराः न स्पृशन्ति भूमिं
न खलु यक्षाणां रक्षसां किन्नराणां ननु अत्र आसीत् संचरः नराणां ”
संचलितः तेन पथा यावत् गिरिकंदरे सः अपि प्रविष्टः तावत्
चिन्तयति धीरः शौण्डीरः वीरः “बाढं कोऽपि एतत् भक्षयतु शरीरं
प्रविशामि अनेन विवरांतरेण निष्पन्नं कार्यं किं विस्तरेण ”

॥घत्ता॥ दुस्तरं दुर्लभं दूर-अन्तरितं तावत् यावत् संचरन्ति न

भणामि किं न सिध्यति सपौरुषाणां अवगणयतां मरणभयं ॥

(६)

सुहृदं स्वजनं मरणभयं परिहृत्य अभिमानं मानं पौरुषं स्मृत्वा
सप्ताक्षराभिमंत्रणं कृत्वा चंद्रप्रभं जिनं हृदये धृत्वा
गिरिकंदरे विवरे प्रविष्टः बालः अन्तरितः यथा कालेन कालः
संचरति बहलकज्जलतमसि यथा जीवः व्यामोहतमःओघजाले
स्विन्नः निरुद्धपवनोत्स्पर्शेन बधिरितः प्रमत्तमधुकररवेण

चित्तिउ अचिंत-णिव्वुइ-वसेण कंटइउ अ-सम-साहस-रसेण
 अणुसरइ जाम थोवंतरालु तं णयरु दिट्ठु ववगय-तमालु
 चउ-गोउर-चउ-पासाय-सारु चउ-धवल-पओलि-दुवार-फारु
 मणि-रयण-कंति-कंबुरिय-देहु सिय-कमल-धवल-पंडुरिय-गेहु
 ॥ घत्ता ॥ तं तेहउ धण-कंचण-पउरु दिट्ठु कुमारि वर-णयरु

सियवंतु वि-यणु वि-च्छाय-छवि णं विणु णीरि कमल-सरु ॥ ७३

(७)

तं पुर पविस्समाणण तेण दिट्ठयं
 तं ण तित्थु किं पि जं ण लोयणाण इट्ठयं
 वावि-कूव-सु-प्पहव-सु-प्पसण-वण्णयं
 मढ-विहार-देहुरेहिं सुट्ठु तं रवण्णयं
 देव-मंदिरेसु तेसु अंतरं णियच्छए
 सो ण तित्थु जो कयाइ पुज्जिरुण पिच्छए
 सुरहि-गंध-परिमलं पसुणएहिं फंसए

७८

चित्तातुरः अचित्त्यनिर्वृतिवशेन कंटकितः असमसाहसरसेन
 अनुसरति यावत्स्तोकान्तरालं तन्नगरं दृष्टं व्यपगततमः
 चतुःगोपुरचतुःप्रासादसारं चतुःधवलप्रतोलिद्वारम्फारं
 मणिरत्नकांतिकर्बुरितदेहं सितकमलधवलपांडुरितगेहं
 ॥ घत्ता ॥ तत् तादृशं धनकाञ्चनप्रचुरं दृष्टं कुमारेण वरनगरं

श्रीमत् विजनं विच्छायछवि यथा विना नीरेण कमलसरः ॥

(७)

तत् पुरं प्रविशता तेन दृष्टं
 तत् न तत्र किमपि यत् न लोचनानां इष्टं
 वापीकूपसुप्रभूतसुप्रसन्नवर्णकं
 मठविहारदेवकुलैः सुष्ठु तत् रमणीयं
 देवमन्दिरेषु तेषु अन्तः पश्यति
 सः न तत्र यः कदापि पूजयित्वा प्रेक्षते
 सुरभिगन्धपरिमलं प्रसूनेभ्यः स्पृशति

सो ण तित्थु जो करेण गिण्हिऊण वासव
 पिक्क-सालि-धण्णयं पणट्टयम्मि ताणव
 सो ण तित्थु जो घरम्मि लेवि तं पराणव ८३
 सर-वरम्मि पंक-याइं भमिर-भमर-कंदिरे
 सो ण तित्थु जो खुडेवि णेइ ताइं मंदिरे
 हत्थ-गिज्झ-वर-फलाइं विभण्ण पिक्खव
 केण कारणेण को वि तोडिउं ण' भक्खव
 पिच्छिऊण पर-धणाइं खुब्भण ण लुब्भण ८८
 अप्पणम्मि अप्पव वियप्पव सु वित्तए'
 " पुत्ति-चोज्जु" पट्टणं विचित्त-बंध-बंधयं
 वाहि मिच्छ तं जणं' दु-रक्खसेण खद्धयं
 पुत्ति-चोज्जु रा-उलं विचित्त-भंगि-भंगयं
 आसि इत्थु जं पट्टु ण याणिमो कहं गयं

१. (द.) तोडिउं ण। (गु.) तोडिऊण। २. विकप्पए सु चिन्तए (द.)
 विकप्पएषु चित्तए (गु.) ३. पुत्तिचोज्जु (द.) पुत्ति चोज्जु (गु.) ४ वाहिमिच्छ-
 तंजणं (द.); (गु.) ने कशो सुधारो बताववानो नथी

सः न तत्र यः करेण गृहीत्वा जिघ्रति
 पक्वशालिधान्यके प्रनष्टे त्राणाय
 सः न तत्र यः गृहे लात्वा तत् आनयति
 सरोवरे पंकजानि भ्रमिरभ्रमरक्रंदिनि
 सः न तत्र यः त्रोटयित्वा नयति तानि मंदिरे
 हस्तप्राह्यवरफलानि विस्मयेन प्रेक्षते
 केन कारणेन कः अपि त्रोटित्वा न भक्षयति
 प्रेक्ष्य परधनानि क्षुभ्यति न लुभ्यति
 आत्मनि आत्मने विकल्पते सः चिंतयति
 " आश्चर्यं, पट्टनं विचित्रबंधवद्धकं
 व्याधिना म्लेच्छेन स जनः दुःराक्षसेन जग्धः
 आश्रयं, राजकुलं विचित्रभंगीभग्नकं
 आसीत् अत्र यः प्रभुः न जानोमः कुत्र गतः

पुत्ति-चोज्जु कारणं ण याणिमो अ-संहमं
एक-मित्तएहिं कस्स दिज्जए सु-विभमं ”

॥घत्ता॥ विहुणिय-सिरु भरडक्खिय-ल्लोयणु पइं पइं विभइ
अ-णिमिस-जोअणु
णव-तरु-पल्लव-दल-सोमालउ हिंडइ तित्थु महा-पुरि बालउ ॥९७॥

(८)

पिक्खइ मंदिराइं फलअद्दुग्घाडिय-जाल-गवक्खइं
अद्द-पलोइराइं णं णव-वहु-णयण-कडक्खइं
अह फलहंतरेण दरिसिय-गुज्जंतर-देसइं
अद्द-पयंधियाइं विलयाण व ऊरु-पषसइं
पिक्खइ आवणाइं भरियंतर-भंड-समिद्धइं
पयडिय-पणयाइं णं णाइणि-अउडइं चिंधइं
एक-धणाहिलास-पुरिसाइ व रंधि पलित्तइं
वरइत्त-जुवाणइं णं वडु-कुमारिहु चित्तइं

१०२

आश्चर्यं कारणं न जानीमः असंभ्रमं
एकमात्राय कस्मै दीयते सुविभ्रमं ”

॥घत्ता॥ विधूतशिराः विस्फारितलोचनः पदे पदे विस्मयेन अनिमेषदर्शनः
नवतरुपल्लवदलसुकुमारः हिंडते तत्र महापुरे बालः ॥

(८)

प्रेक्षते मंदिराणि फलकार्धोद्घाटितजालगवाक्षाणि
अर्धप्रलोकिनः यथा नववधूनयनकटाक्षान्
अथ फलकान्तरेण दर्शितगुह्यान्तर्देशान्
अर्धप्रबद्धान् वनितानां यथा ऊरुप्रदेशान्
प्रेक्षते आपणान् भरितान्तर्भाग्ण्डसमृद्धान्
प्रकटितपन्नगानि (पण्यान्) यथा नागिनीमुकुटे चिह्नानि
एकधनाभिलाषान् पुरुषान् इव रंध्रे प्रदीप्तान्
वरयितृयूनः इव श्रेष्ठकुमारीषु (णाम्) चित्तानि (चित्राणि)

जोषसर-विवाय-करणां व जोइय-थंभइं
 विहडिय-जेसणां मिहुणाण व सु-रयारंभइं
 पिक्खइ गो-उराइं परिवज्जिय-गो-पय-मग्गइं
 पासायंतरां पवणुद्ध्युअ-धवल-धयग्गइं
 जाइं जणाउलाइं चिरु आसि महंतर-भवणइं
 ताइं मि णि-ज्झुणां सु-रयइं सम्मत्तइं^१ मिहुणइं
 जाइं णिरंतरां चिरु पाणिय-हारिहु तित्थइं
 ताइं वि विहि-वसेण हूअइं^२ णी-सइ सु-दु-त्थइं

१०७

॥घत्ता॥ सिय-वंत-णियाणइं णिइवि तहो उम्माहउ अंगइं भरइ
 पिक्खंतु णियय-पडिबिब-तणु सण्णिउं सण्णिउं संचरइ ॥ ११५
 (९)

भमइ कुमार विचित्त-स-रूबे सव्वंगि अच्चेरय-भूपं
 “ हा विहि पट्टणु सुट्टु रवण्णउ किर कज्जेण केण थिउ सुण्णउं
 हट्ट-मग्गु कुल-सील-णिउत्तहिं सोह ण देइ रहिउ वणि-उत्तहिं

१. (द.) सुखइ सम्मत्तइं (गु) सुरइ समत्तइं। २. हुअइं।

योगीश्वरविवादकरणानि इव यौगिक (दृष्ट) स्तंभानि (स्तंभान्)
 विघटितनिवसना(नि)न् मिथुनानां इव सुरतारंभान्
 प्रेक्षते गोपुरान् परिवर्जितगोपदमार्गान्
 प्रासादांतराणि पवनोद्भूतधवलध्वजाप्राणि
 यानि जनाकुलानि चिरम् आसन् महत्तराणि भवनानि
 तानि अपि निर्ध्वनीनि सुरते समाप्ते मिथुनानि
 यानि निरंतराणि चिरं पानीयहारिणीनां तोर्थाणि
 तानि अपि विधिवशेन भूतानि निःशब्दानि सुदुःस्थानि

॥घत्ता॥ श्रीमन्निदानानि दृष्ट्वा तस्य उन्माथः अंगानि भरति
 प्रेक्षमाणः निजकतनुप्रतिबिंबं शनैः शनैः संचरति ॥

(९)

भ्राम्यति कुमारः विचित्रस्वरूपेण सर्वांगेन आश्चर्यभूतेन

“ हा विधे पट्टनं शोभनं रमणीयं किल कार्येण केन स्थितं शून्यं
 आपणमार्गः कुलशीलनियुक्तैः शोभां न ददाति रहितः वणिकपुत्रैः

टिट्टा-उत्तर्हि विणु टिट्टउ णं गय-जोव्वणाउ मयरट्टउ
 घर-घर-पंगणेहिं आहोयइं सोह ण दिति विवज्जिय-लोयइं
 सोवरणइ मि रसोइ-पषसइं विणु सज्जणहिं णां पर-देसइं
 ॥घत्ता॥ हा किं बहु-वाया-वित्थरिण आपं दुहिण को ण भरिउ
 तं केम पडीवउ संमिलइ जं खय-कालि अंतरिउ ” ॥ १२३

(१०)

एम दिट्टु तं पट्टणु बालें खय-कालावसाणु णं कालें
 लीलइ परिसक्कंतु महाइउ जस-हण-राय-दुवारु पराइउ
 राउल-सोह-दुवारइं^१ पिकखइ दर-वियसंति णां स-विलक्खइं
^२दिकखइ णिग्गयाउ गय-सालउ णं कुल-तियउ विणासिय-सीलउ
 पिकखइ तुरय-वलत्थ-पषसइं पत्थण-भंगाइ व विगयासइं १३८
 पिकखइ सहु पंगणउ विचित्तउ चिर-चंदण-छड-कदमि लित्तउ
 पिकखइ कणय-वोदु सिंहासणु छत्तु स-चिंधु स-चामर-वासणु

१ राउलु सीहदुवारहो (द. गु.) २ अहिं दिक्खइ ने बदले पिकखइ
 बांचु वधारे सारं छे.

धूतकारैः विना धूतगृहं यथा गतयौवनाः वारवनिताः
 वरगृहप्राङ्गणैः आभोगाः शोभां न ददति विवर्जितलोकाः
 सोपकरणाः अपि रसवतीप्रदेशाः विना सज्जनैः यथा परदेशाः
 ॥घत्ता॥ हा किं बहुवाचाविस्तरेण अनेन दुःखेन को न भरितः
 तत् कथं प्रतीपं सम्मीलति यत् क्षयकालेन अंतरितं ” ॥

(१०)

एतादृशं दृष्टं तत् पट्टनं बालेन क्षयकालावसानं यथा कालेन
 लीलया परिक्राम्यन् महात्मा यशोधनराजद्वारं परागतः
 राजकुलसिंहद्वाराणि प्रेक्षते दर-विकसन्ति यथा सवैलक्ष्याणि
 पश्यति निर्गजाः (निर्गताः) गजशालाः यथा कुलस्त्रियः विनाशितशीलाः
 प्रेक्षते तुरगपर्यस्तप्रदेशान् प्रार्थनाभंगान् इव विगताशान् (अश्वान्)
 प्रेक्षते सर्वं प्रांगणं विचित्रं चिरं चंदनछटाकर्दमेन लिप्तं
 प्रेक्षते कनकपीठं सिंहासनं छत्रं सचिह्नं सचामरवसनं

णि-पहु पहु-परिवार-विवज्जिउ हसइ व णाइ विलक्खु अ-लज्जिउ
मणि-कंचण-चामरइ णियच्छइ चामर-गाहिणीउ ण उ पिच्छइ
॥घत्ता॥ सह-मंडवि राय-जसो-हणहो पिक्खवि परिसक्कंतु णरु
मुत्ता-हल-माल-झुलुक्कुइहि रुवइ व थोरंसुवहिं घरु ॥ १३४

(११)

आउह-साल विसाल विसंति चित्त विचित्त परामरिसंति
अग्घाइउ सु-गंधु मय-परिमलु णं पुव्व-क्खिय-सु-किय-महा-फलु
सोउ करिवि नव-कमल-दल-ञ्छिण णं णीसासु मुक्कु घरलच्छिण
तूर-भेरि-दडि-संख-सहासइ वीणालावणि-वंस-विसेसइ
“ जस-हण सामि-साल अच्छंतइ” पुर-पउरालंकार समत्तइ १३९
षवहिं अमहहिं को वज्जावइ ” थक्कइ मउणु लष्विणु णावइं
बहु-विलास-मंदिरइ पईसिवि रइ-हरि भमिवि तवंगि बईसिवि
णिग्गउ भविस-यत्तु अ-विसण्णउ चंद-प्पह-जिण-भवणु पवण्णउ

१. अच्छंतए । (द. गु.)

निष्प्रभं प्रभुपरिवारविवर्जितं हसति इव यथा विलक्षः अलज्जितः
मणिकाञ्चनचामरान् पश्यति चामरग्राहिणीः न तु प्रेक्षते
॥घत्ता॥सभामंडपे यशोधनराजस्य प्रेक्ष्य परिक्राम्यन्तं नरं
मुक्ताफलमालाञ्जलकृतिभिः रोदिति इव स्थूलाश्रुभिः गृहं ॥

(११)

आयुधशालां विशालां विशता चित्रं विचित्रं परामृशता
आघ्रातः सुगंधिः मदपरिमलः यथा पूर्वकृतसुकृतमहाफलं
शोकं कृत्वा नवकमलदलाक्ष्या यथा निःश्वासः मुक्तः गृहलक्ष्म्या
तूरभेरिदडिशंखसहस्राणि वीणालापने वंशविशेषाः
“ यशोधने स्वामिश्रेष्ठे सति पुरप्रवरालंकारे समाप्ते
एतादृशैः अस्माभिः कः वादयति ” तिष्ठन्ति मौनं लात्वा यथा
बहुविलासमंदिराणि प्रविश्य रतिगृहे भ्राम्त्वा मञ्चे उपविश्य
निर्गतः भविष्यदत्तः अविषण्णः चंद्रप्रभजिनभवनं प्रपन्नः

॥घत्ता॥ तं पुणु भवणु णिषवि धवलुत्तुंग-विसालु

वियसिय-वयण-रविदु' मणि परिओसिउ बालु ॥

१४५

(१२)

बिहु जिणालुउ भविस-णरिदिं णं णंदीसर-दीउ सुरिदिं

पषराराम-गाम-परियंचिउ इंद-णरिंद-सुरिदिंहिं अंचिउ

धवलुत्तुंग-सिहरु सु-विसालुउ छण-ससि-कंत-कंति-सोमालुउ

वर-मणि-किरण-कंति-सोहिल्लुउ सइं चितु व दिढ-बद्ध-कडिल्लुउ

आगम-जुत्ति-पमाण-विहंजिउ मणि-मोत्तिय-पवाल-पह-रंजिउ

बहु-घण-घुसिण-पंकि पडियंकिउ सुह-लक्खण-लक्खणं-चच्चंकिउ

अग्गइ कमल-वावि सु-मणोहर णं कामिणि स-च्छाय-पओ-हर

तहिं अवयरिवि अंगु पक्खालिवि कमलइं खुडिवि धुषवि अणुमालिवि

अहि-मुहुं चलिउ धवल-सिय-वाहहो दिहु बिंवु चंद-प्पह-णाहहो

॥घत्ता॥ परिअंचिवि अंचिवि परम-गुरु अवलोइवि सव्वायरेण

सम-दिट्ठिय सामाइउ करेवि थुइ आढत्त णरेसरेण ॥

१. वयणु रविदु । (द. गु.) २. लक्खणि ।

॥घत्ता॥ तत् पुनः जिनभवनं दृष्ट्वा धवलोत्तुंगविशालं

विकसितवदनारविंदः मनसि परितुष्टः बालः ॥

(१२)

दृष्टः जिनालयः भविष्यनरेन्द्रेण यथा नंदीश्वरद्वीपः सुरेन्द्रेण

प्रवरारामग्रामपर्यंचितं इन्द्रनरेन्द्रसुरेन्द्रैः अर्चितः

धवलोत्तुंगशिखरः सुविशालः क्षणशशिकांतकांतिसुकुमारः

वरमणिकिरणकांतिशोभितः स्वयं चित्रं इव दृढबद्धकटिकः

आगमयुक्तिप्रमाणविभक्तः मणिमौक्तिकप्रवालप्रभारंजितः

बहुघनघुसृणपंकेन प्रत्यंकितं शुभलक्षणलक्षणचर्चाकितं

अप्रे कमलवापी सुमनोहरा यथा कामिनी सच्छायपयोधरा

तस्याम् अवतीर्य अंगं प्रक्षाल्य कमलानि त्रोटयित्वा धावित्वा अनुमाल्य

अभिमुखं चलितः धवलश्रीवाहस्य दृष्टं बिंबं चंद्रप्रभनाथस्य ।

॥घत्ता॥ पर्यंच्य अर्चित्वा परमगुरुं अवलोक्य सर्वादेरेण

समदृष्ट्या सामायिकं कृत्वा स्तुतिः आरब्धा नरेश्वरेण ॥

(१३)

तिलय-दीपंतर-त्थेण चंद-प्पहं संथुअं भविस-यत्तेण चंद-प्पहं
 “ भरह-खेत्तम्मि काले चउत्थे जष वट्टमाणम्मि तस्सेय तित्थेसष
 सिसिर-कालम्मि उण्हालष पाउसे मत्त-ल्लोयम्मि दस-लक्ख-पुव्वाउसे
 जस्स माणं धणूणं दिवड्ढं सयं जेण पत्तं पवित्तं सिव्वं सासयं
 अट्टमं जेण तित्थं पवित्ताइयं जस्स जम्मे ति-ल्लोयम्मि वद्धावियं
 जस्स वायाइं भुवण-त्तयं मोइयं केवलेणं ति-ल्लोयं पउज्जोवियं
 जेण मिच्छत्त मोहं च णिण्णासियं दिव्व-भासंतरेणं जयं भासियं
 जेण लोयस्स लोहत्तणं फेडियं दुट्ठ-कंदप्प-दप्पं च पंचेडियं
 अ-प्पमत्ताण भत्ताण संती सया देसिउं दाविया जीव-लोष द्या
 णाह कज्जेण तेणं मष संथुओ जेण तम्हाण पासं गमं तक्कुओ
 देहि अम्हाण माणम्मि काउं दयं अ-क्खयं अ-व्वयं तं महंतं पयं”
 ॥घत्ता॥ तर्हि तिलय-दीवि भविसिं णमिउं इत्थु काले धण-वइ थुणइ
 “अणुणंत-पढंत-सुणंतहं मि देहि भडारा विमल-मइ ॥”

१. (द.) आ प्रमाणे (c हाथप्रतनी) पुष्पिका नोधे छे:—

इय भविसत्तकहाए पयडियधम्मत्थकाममोक्खाए बुद्धधणवालकयाए पंचमि-
 फलवण्णणाए भविसत्तिलकपुरवण्णणो णाम चउत्थो संधीपरिच्छेओ सम्मत्तो ॥

(१३)

तिलकद्वीपान्तरस्थेन चंद्रप्रभः संस्तुतः भविष्यदत्तेन चंद्रप्रभः

“ भरतक्षेत्रे काले चतुर्थे जगति वर्तमाने तस्यैव तीर्थेश्वरे
 शिशिरकाले उष्णकाले प्रावृषि मर्त्यलोके दशलक्षपूर्वायुषि
 यस्य मानं धनुषां द्व्यर्धं शतं येन प्राप्तं पवित्रं शिवं शाश्वतं
 अष्टमं येन तीर्थं पवित्रायितं यस्य जन्मनि त्रिलोके वर्षापितं
 यस्य वाचया भुवनत्रयं मोचितं कैवल्येन त्रिलोकं प्रोद्द्योतितं
 येन मिथ्यात्वं मोहः च निर्नाशितः दिव्यभाषान्तरेण जगद् भाषितं
 येन लोकस्य लोभः विनाशितः दुष्टकंदर्पदर्पः च दलितः
 अप्रमत्तानां भक्तानां शान्तिं सदा देशयितुं दर्शिता जीवलोके दया
 नाथ कार्येण तेन मया संस्तुतः येन युष्माकं पार्श्वे गच्छामि स्वजनः
 देहि अस्मभ्यं माने कृत्वा दयां अक्षयं अव्ययं तत् महत् पदं ”

॥घत्ता॥तस्मिन् तिलकद्वीपे भविष्येण नतः अस्मिन् काले धनपतिः स्तौति

“ अनुजानद्भ्यः पठद्भ्यः शृण्वद्भ्यः अपि देहि भडारक विमलमर्ति ॥

॥ सप्तममुद्धरणम् ॥

[जोइन्दु ।]

॥ परमप्पयास-दोहासमुच्चउ ॥

जे जाया झाणगियष कम्म-कलंक डहेवि
णिच्च निरंजण णाण-मय ते परमप्प णमेवि ॥ १ ॥

ते हउं^१ वंदउं सिद्ध-गण अच्छहिं^२ जे वि हवंत
परम-समाहि-महगियष कम्मिधणइं हुणंत ॥ २ ॥

जे परमप्पु णियंति मुणि परम-समाहि धरेवि
परमाणंदह कारणिण तिण्णि वि ते वि णमेवि ॥ ३ ॥

भाविं पणविवि पंच-गुरु सिरि-जोइंदु जिणाउ^३
भट्ट-पहा-यरि विण्णविउ^४ विमलु करेविणु भाउ ॥ ४ ॥

१. तेहउ । २. अत्यहिं । ३. जिणाउ । ४. विण्णयउ ।

॥ योगीन्द्रः ॥

॥ परमात्मप्रकाश'दोहा'समुच्चयः ॥

ये जाताः ध्यानाग्निना कर्मकलंकान् दग्ध्वा
नित्याः निरञ्जनाः ज्ञानमयाः तान् परमात्मनः नत्वा ॥१॥

तानहं वन्दे सिद्धगणान् तिष्ठन्ति ये अपि भवन्तः
परमसमाधिमहाग्निना कर्मेन्धनानि जुहन्तः ॥२॥

ये परमात्मान पश्यन्ति मुनयः परमसमार्धि धृत्वा
परमानंदस्य कारणेन त्रीनपि तानपि नत्वा ॥३॥

भावेन प्रणम्य पञ्चगुरून् श्रीयोगीन्द्रः एव नाम
भट्टप्रभाकरेण विज्ञाप्तः विमलं कृत्वा भावम् ॥४॥

“ गउ संसारि वसंताहं सामिय कालु अणंतु
पर मइं किं पि न पत्तु सुहु दुक्खु जि पत्तु महंतु ॥ ५ ॥
चउ-गइ-दुक्खहं तत्ताहं जो परमप्पउ को इ
चउ-गइ-दुक्ख-विणास-यरु कहहु पसापं सो वि” ॥ ६ ॥
“ पुण पुण पणविवि पंच-गुरु भाविं चित्ति धरेवि
भट्ट-पहा-यर णिसुणि तुहुं अप्पा ति-घिहु कहेवि ॥ ७ ॥
मूढु वियक्खणु वंभु परु अप्पा ति-विहु हवेइ १५
देहु जि अप्पा जो मुणइ सो जणु मूढु हवेइ ॥ ८ ॥
देह-विभण्णउ^१ णाण-मउ जो परमप्पु णिइइ
परम-समाहि-परिट्ठियउ पंडिउ सो जि हवेइ ॥ ९ ॥
ति-हुयण-वंदिउ सिद्धि-गउ हरि-हर झायहि जो जि
लक्खु अलक्खे धरिवि थिरु मुणि परमप्पउ सो जि ॥ १० ॥
वेयहि सत्थहिं इंदियहिं जो जिय मुणहु ण जाइ
णिम्मल-झाणह जो विसउ सो परमप्पु अणाइ ॥ ११ ॥

१. विभण्णउ ।

“ गतः संसारे वसतां स्वामिन् कालः अनन्तः
परं मया किमपि न प्राप्तं सुखं दुःखमेव प्राप्तं महत् ॥ ५ ॥
चतुर्गतिदुःखैः तप्तानां यः परमात्मा कोऽपि
चतुर्गतिदुःखविनाशकरः कथयत प्रसादेन तम् अपि” ॥ ६ ॥
पुनः पुनः प्रणम्य पंचगुरून् भावेन चित्ते धृत्वा
भट्टप्रभाकर निश्रुणु त्वं आत्मानं त्रिविधं कथयामि ॥ ७ ॥
मूढः विचक्षणः ब्रह्म परं आत्मा त्रिविधः भवति
देहमेव आत्मानं यः मनुते सः जनः मूढः भवति ॥ ८ ॥
देहविभिन्नं ज्ञानमयं यः परमात्मानं पश्यति
परमसमाधिपरिस्थितः पण्डितः स एव भवति ॥ ९ ॥
त्रिभुवनवन्दितं सिद्धिगतं हरिहरौ ध्यायतः यम् एव
लक्ष्यम् अलक्ष्येण धृत्वा स्थिरं मन्यस्व परमात्मानं तमेव ॥ १० ॥
वेदैः शाल्लैः इन्द्रियैः यः जीव, मंतुं न याति
निर्मलध्यानस्य यो विषयः स परमात्मा अनादिः ॥ ११ ॥

केवल-दंसण-णाणमउ केवल-सुक्ख-सहाउ
 केवल-वीरिउ सो मुणहिं जो जि परावरु भाउ ॥ १२ ॥
 जेहउ णिम्मलु णाणमउ सिद्धिहि णिवसइ देउ ३५
 तेहउ णिवसइ बंभु परु देहहं मं करि भेउ ॥ १३ ॥
 जें दिट्ठि तुट्ठंति लहु कम्मइ पुव्व-कियाइं
 सो परु जाणहि जोइया देहि वसंतु ण काइ ॥ १४ ॥
 अ-मणु अ-णिदिउ णाणमउ मुत्ति-विरहिउ चि-मित्तु
 अप्पा इंदिय-विसउ ण वि लक्खणु ष्हु णिरुत्तु ॥ १५ ॥ ३०
 भव-तणु-भोय-विरत्त-मणु जो अप्पा झाणइ
 तासु गुरुक्की वेल्लडी संसारिणि तुट्ठेइ ॥ १६ ॥
 देहा-देवलि जो वसइ देउ अणाइ अणंतु
 केवल-णाण-फुरंत-तणु सो परमप्पु णिभंतु ॥ १७ ॥
 देहे वसंतु वि ण वि छिवइ णियमें देहु जि जो जि ३५
 देहिं छिप्पइ जो जि ण वि मुणि परमप्पउ सो जि ॥ १८ ॥

केवलदर्शनज्ञानमयः यो केवलसौख्यस्वभावः
 केवलवीर्यस्तं मनुष्य यः एव परापरो भावः ॥१२॥
 यादृशः निर्मलः ज्ञानमयः सिद्धौ निवसति देवः
 तादृग् निवसति ब्रह्म परं देहे मा कुरु भेदम् ॥१३॥
 येन दृष्टेन त्रुत्थंति लघु कर्माणि पूर्वकृतानि
 तं परं जानासि योगिन् देहे वसंतं न किम् ॥ १४ ॥
 अमनस्कः अनिन्द्रियः ज्ञानमयः मूर्तिविरहितः चिन्मात्रः
 आत्मा इन्द्रियविषयः नापि लक्षणं इदं निरुक्तम् ॥१५॥
 भवतनुभोगविरक्तमनाः यः आत्मानं ध्यायति
 तस्य गुर्वी वल्ली सांसारिकी त्रुट्यति ॥१६॥
 देहदेवकुले यः वसति देवः अनादिः अनंतः
 केवलज्ञानस्फुरिततनुः सः परमात्मा निभ्रातः ॥१७॥
 देहे वसन्नपि नैव स्पृशति नियमेन देहं एव यः एव
 देहेन स्पृश्यते यः एव नापि मन्यस्व परमात्मानं तमेव ॥१८॥

जो सम-भाव-परिद्वियहं जोइहिं को इ फुरेइ
 परमाणंदु जणंतु फुड सो परमप्पु हवेइ ॥ १९ ॥
 गयणि अणंति जि एक उडु जेहउ भुअणु विहाइ
 मुकहं जसु पए बिबियउ सो परमप्पु अणाइ ॥ २० ॥
 जसु अब्भंतरि जगु वसइ जग अब्भंतरि जो जि
 अगि जि वसंतु वि जगु जि ण वि मुणि परमप्पउ सो जि ॥२१॥
 देहि वसंतु वि हरि-हर वि जं अज्ज वि ण मुणंति
 परम-समाहि-तवेण विणु सो परमप्पु भणंति ॥ २२ ॥
 अप्पा अप्पु जि परु जि परु अप्पा परु जि ण होइ ४५
 परु जि क्याइ वि अप्पु ण वि णियमिं पभणहिं जोइ ॥२३॥
 ण वि उप्पज्जइ ण वि मरइ बंधु ण मोक्खु करेइ
 जिउ परमत्थे जोइया जिण-वरु एउ भणेइ ॥ २४ ॥
 कम्महं केरा भावडा अणु अ-चेयणु ववु
 'अप्प-सहावहं भिणु जि य णियमिं बुज्झहिं सव्वु ॥२५॥ ५०

१. जीवसहावहं ।

यः समभावपरिस्थितानाम् योगिनां कश्चित् स्फुरति
 परमानन्दं जनयन् स्फुटं स परमात्मा भवति ॥१९॥
 गगने अनंते अपि एकं उडु यथा भुवनं विभाति
 मुक्तस्य यस्य पदे बिम्बितः स परमात्मा अनादिः ॥२०॥
 यस्य अभ्यंतरे जगत् वसति जगतः अभ्यन्तरे य एव
 जगति वसन् अपि जगत् एव नापि मनुष्व परमात्मानं तमेव ॥२१॥
 देहे वसन्तमपि हरिहरौ अपि यं अद्यापि न जानीतः
 परमसमाधितपसा विना तं परमात्मानं भणन्ति ॥२२॥
 आत्मा आत्मा एव परः एव परः आत्मा परः एव न भवति
 परः एव कदाचिद् अपि आत्मा नैव नियमेन प्रभणन्ति योगिनः ॥२३॥
 नापि उत्पद्यते नापि म्रियते बंधं न मोक्षं करोति
 जीवः परमार्थेन योगिन् जिनवरः एवं भणति ॥२४॥
 कर्मणां संबन्धिनः भावाः अन्यद् अचेतनं द्रव्यम्
 आत्मस्वभावाद् भिन्नं जीव, नियमेन बोध सर्वम् ॥२५॥

अप्या मेह्लिवि णाणमउ अण्णु परायउ भाउ
 सो छंडेविणु जीव तुहुं भावहि अप्य-सहाउ ॥ २६ ॥
 अर्पि अप्पु मुणंतु जिउ सम्मा-दिट्ठि हवेइ
 सम्मा-इट्ठिउ जीवडउ लहु कम्मइ मुच्चेइ ॥ २७ ॥
 जणणी जणणु वि कंत घरु पुत्तु वि मित्तु वि दव्वु ५५
 माया-जालु वि अप्पणउं मूढउ मण्णइ सव्वु ॥ २८ ॥
 दुक्खहं कारणि जे विसय ते सुह-हेउ रमेइ
 मिच्छा-इट्ठिउ जीवडउ इत्थु ण काइं करेइ ॥ २९ ॥
 कालु लहेविणु जोइया जिमु जिमु मोहु गलेइ
 तिमु तिमु दंसणु लहइ जिउ णियमें अप्पु मुणेइ ॥३०॥ ६०
 जोइय अप्पे जाणिणण जगु जाणियउ हवेइ
 अप्पहं केरइ भावडइ बिबिउ जेण वसेइ ॥ ३१ ॥
 अप्पु पयासइ अप्पु परु जिम अंबरि रवि-राउ
 जोइय षत्थु म भंति करि षहउ वत्थु-सहाउ ॥ ३२ ॥

आत्मानं मुक्त्वा ज्ञानमयं अन्यः परकीयः भावः
 तं त्यक्त्वा जीव त्वं भावय आत्मस्वभावम् ॥ २६ ॥
 आत्मनाऽऽत्मानं जानन् जीवः सम्यग्दृष्टिर्भवति
 सम्यग्दृष्टिकः जीवः लघु कर्मणा मुच्यते ॥ २७ ॥
 जननी जनकः अपि कांता गृहं पुत्रोऽपि मित्रमपि द्रव्यं
 मायाजालमपि आत्मनः मूढो मन्यते सर्वं ॥ २८ ॥
 दुःखस्य कारणे ये विषयाः तान् सुखहेतून् रमते
 मिथ्यादृष्टिः जीवः अत्र न किं करोति ॥ २९ ॥
 कालं लब्ध्वा योगिन् यथा यथा मोहो गलति
 तथा तथा दर्शनं लभते जीवः नियमेन आत्मानं मनुते ॥३०॥
 योगिन् आत्मना ज्ञातेन जगत् ज्ञातं भवति
 आत्मनः संबन्धिनि भावे बिंबितं येन वसति ॥ ३१ ॥
 आत्मा प्रकाशयत्यात्मानं परं यथा अम्बरे रविराजः
 योगिन् अत्र मा भ्रान्ति कुरु एतादृशः वस्तुस्वभावः ॥ ३२ ॥

तारा-यणु जलि बिंबियउ णिम्मलि दीसइ जेम ६५
 अप्पण णिम्मलि बिंबियउ लोयालोउ वि तेम ॥ ३३ ॥
 अप्पा णाणु मुणेहि तुहुं जो जाणइ अप्पाणु
 जीव-पणसहिं तित्तिडउ णाणें गयण-पवाणु ॥ ३४ ॥
 जइ णिविसद्धु वि कु वि करइ परमप्पइ अणुराउ
 अग्गि-कणी जिव कट्ट-गिरि डहइ असेसु वि पाउ ॥३५॥ ७०
 मिल्लिवि सयल अवक्खडी जिय णिच्चितउ होइ
 चित्तु णिवेसहि परम-पइ देउ णिरंजणु जोइ ॥ ३६ ॥
 जं सिव-दंसणि परम-सुहु पावहि ज्ञाणु करंतु
 तं सुहु भुवणि वि अत्थि ण वि मेल्लिवि देउ अणंतु ॥ ३७ ॥
 जोइय णिय-मणि णिम्मलण पर दीसइ सिउ संतु ७५
 अंबरि णिम्मलि घण-रहिण भाणु जि जेम फुरंतु ॥३८॥
 रापं रंगिण हियवडण देउ ण दीसइ संतु
 वप्पणि मइलइ बिंबु जिम णहउ जाणि णिभंतु ॥ ३९ ॥

तारागणः जले बिंबितः निर्मले दृश्यते यथा
 आत्मनि निर्मले बिंबितं लोकालोकमपि तथा ॥ ३३ ॥
 आत्मानं ज्ञानं मन्यस्व त्वं यः जानाति आत्मानं
 जीवप्रदेशैः तावन्मात्रं ज्ञानेन गगनप्रमाणम् ॥ ३४ ॥
 यदि निमेषार्धमपि कोऽपि करोति परमात्मनि अनुरागं
 अग्निक्वणिका यथा काष्ठगिरिं दहति अशेषमपि पापम् ॥३५॥
 मुक्त्वा सकलां चिन्तां जीव निश्चिन्तो भूत्वा
 चित्तं निवेशय परमपदे देवं निरञ्जनं पश्य ॥ ३६ ॥
 यच्छिवदर्शने परमसुखं प्राप्नोषि ध्यानं कुर्वन्
 तत्सुखं भुवनेऽप्यस्ति नैव मुक्त्वा देवमनन्तम् ॥ ३७ ॥
 योगिन् निजमनसि निर्मले परः दृश्यते शिवः शान्तः
 अंबरे निर्मले घनरहिते भानुरेव यथा स्फुरन् ॥ ३८ ॥
 रागेन रञ्जिते हृदये देवो न दृश्यते शान्तः
 दर्पणे मलिने बिंबं यथा एवं जानीहि निभ्रान्तं ॥ ३९ ॥

जसु हिरणच्छि हियवड्ढ तसु णवि बंभु वियारि
 एकहिं केम समंति वढ बे खंडा पडियारि ॥ ४० ॥ ८०
 णिय-मणि णिम्मलि णाणियहं णिवसइ देउ अणाइ
 हंसा सर-वरि लीणु जिम महु षहउ पडिहाइ ॥ ४१ ॥
 देउ ण देउलि ण वि सिलष ण वि लिप्पइ ण वि चित्ति
 अ-खउ णिरंजणु णाणमउ सिउ संठिउ सम-चित्ति ॥४२॥
 मणु मिलियउ परमेसरहं परमेसरु वि मणस्स ८५
 बीहि वि सम-रसिहूवाहं पुज्ज चडावउं कस्स ॥ ४३ ॥
 जेण णिरंजणि मणु धरिउ विसय-कसायहिं जंतु
 मोक्खहं कारणु षत्तडउ अणु ण तंतु ण मंतु ॥ ४४ ॥
 उत्तमु सुक्खु ण देइ जइ उत्तमु मुक्खु ण होइ
 तो किं इच्छहिं बंधणहिं बद्धा पसुय वि सो इ ॥ ४५ ॥ ९०
 अणु जइ जगह जि अहिय-यरु गुण-गणु तासु ण होइ
 तो तइ-लोउ वि किं धरइ णिय-सिर उप्परि सो इ ॥ ४६ ॥

यस्य हरिणाक्षी हृदये तस्य नापि ब्रह्म विचारय
 एकस्मिन् कथं सम्मातः मूढ द्वौ खड्गौ प्रत्याकारे ॥ ४० ॥
 निजमनसि निर्मले ज्ञानिनां निवसति देवः अनादिः
 हंसः सरोवरे लीनः यथा मम ईदृशं प्रतिभाति ॥ ४१ ॥
 देवो न देवकुले नापि शिलायां नापि लेप्ये नापि चित्रे
 अक्षयः निरञ्जनः ज्ञानमयः शिवः संस्थितः समचित्ते ॥४२ ॥
 मनः मिलितं परमेश्वरस्य परमेश्वरः अपि मनसः
 द्वयोरपि समरसिभूतयोः पूजां समारोपयामि कस्य ॥४३॥
 येन निरञ्जने मनः धृतं विषयकषायेषु गच्छत्
 मोक्षस्य कारणं एतावद् अन्यः न तन्त्रः न मन्त्रः ॥४४॥
 उत्तमं सुखं न ददाति यदि उत्तमो मोक्षो न भवति
 ततः किमिच्छन्ति बन्धनैः बद्धाः पशवः अपि तमेव ॥४५॥
 पुनः यदि जगतोऽपि अधिकतरः गुणगणः तस्य न भवति
 ततः त्रिलोक्यपि किं धरति निजशिरसः उपरि तमेव ॥४६॥

हरि-हर-बंधु वि जिण-वर वि मुणि-वर-विद वि भव्व
 परम-णिरंजणि मणु धरिवि मुक्खु जि झायहि सव्व ॥४७॥
 जीवहं सो पर मुक्खु मुणि जो परम-प्पय-लाहु ९५
 कम्म-कलंक-विमुक्काहं णाणिय बोल्लहिं साहु ॥ ४८ ॥
 जेण कसाय हवति मणि सो जिय मिल्लहि मोहु
 मोह-कसाय-विवज्जिउ पर पावहिं सम-बोहु ॥ ४९ ॥
 तत्तातत्तु मुणेवि मणि जे थक्का सम-भावि
 ते पर सुहिया इत्थु जगि जिहं रइ अप्प-सहावि ॥ ५० ॥
 बिण्णि वि दोस हवति तसु जो सम-भाउ करेइ
 बंधु जि णिहणइ अप्पणउ अणु जगु गहिलु करेइ ॥५१॥
 जा णिसि सयलहं देहियहं जोग्गिउ तहिं जग्गेइ
 जहिं पुणु जग्गइ सयलु जगु सा णिसि मुणिवि सुवेइ ॥५२॥
 मं पुणु पुण्णइं भल्लाइं णाणिय ताइं भणंति
 जीवहं रज्जइं देवि लहु दुक्खइं जाइं जणंति ॥ ५३ ॥

हरिहरब्रह्माणोऽपि जिनवरा अपि मुनिवरवृन्दान्यपि भव्याः
 परमनिरञ्जने मनो धृत्वा मोक्षमेव ध्यायन्ति सर्वे ॥४७॥
 जीवानां तं परं मोक्षं मन्यस्व यः परमात्मलाभः
 कर्मकलंकविमुक्तान् ज्ञानिनः ब्रुवन्ति साधवः ॥ ४८ ॥
 येन कषायाः भवन्ति मनसि तं जीव मुञ्च मोहम्
 मोहकषायविवर्जितः परं प्राप्नोषि समबोधः ॥ ४९ ॥
 तत्त्वातत्त्वं मत्वा मनसि ये स्थिताः समभावे
 ते परं सुखिताः अत्र जगति येषां रतिः आत्मस्वभावे ॥५०॥
 द्वौ अपि दोषौ भवतः तस्य यः समभावं करोति
 बन्धमेव निहन्ति आत्मीयं पुनः जगत् ग्रथिलं करोति ॥५१॥
 या निशा सकलानां देहिनां योगी तस्यां जागर्ति
 यस्मिन् पुनः जागर्ति सकलं जगत् तां निशां मत्वा स्वपिति ॥५२॥
 मा पुनः पुण्यानि भद्राणि ज्ञानिनः तानि भणंति
 जीवस्य राज्यानि दत्त्वा लघु दुःखानि यानि जनयंति ॥५३॥

सिद्धिर्हि केरा पथडा भाउ विसुद्धउ एककु
 जो तसु भावह मुणि चलइ सो किम होइ विमुक्कु ॥ ५४ ॥
 देउ गिरंजणु इउं भणइ णाणि मुक्खु ण भंति
 णाण-विहीणा जीवडा चिरु संसारु भमंति ॥ ५५ ॥
 णाण-विहीणहं मोक्ख-पउ जीव म कासु वि जोइ
 बहुपं सलिलि विरोलियइ करु चोप्पडउ ण होइ ॥ ५६ ॥
 तं णिय-णाणु जि होइ ण वि जेण पवडुइ राउ
 दिन-यर-किरणहं पुरउ जिय किं विलसइ तम-राउ ॥ ५७ ॥
 अप्पा मिल्लिवि णाण-मउ चित्ति ण लग्गइ अण्णु
 मरगउ जें परियाणियउ तहुं कच्चें कउ गण्णु ॥ ५८ ॥
 णाणिर्हि मूढहं मुणि-वरहं अंतरु होइ महंतु
 देहु जु मिल्लइ णाणियउं जीवहं भिण्णु मुणंतु ॥ ५९ ॥
 लेणहं इच्छइ मूढु पर भुवणु वि एहु अ-सेसु
 बहु-विह-धम्म-मिसेण जिय दोहि मि एहु विसेसु ॥ ६० ॥

सिद्धेः संबन्धी पन्थाः भावः विशुद्धः एकः

यः तस्माद् भावान्मुनिश्चलति स कथं भवति विमुक्तः ॥ ५४ ॥

देवः निरञ्जनः एवं भणति ज्ञानेन मोक्षो न भ्रान्तिः

ज्ञानविहीनाः जीवाः चिरं संसारं भ्रमन्ति ॥ ५५ ॥

ज्ञानविहीनस्य मोक्षपदं जीव मा कस्यापि पश्य

बहुना सलिलविलोडितेन करः चिक्कणो न भवति ॥ ५६ ॥

तन्निजज्ञानमेव भवति नापि येन प्रवर्धते रागः

दिनकरकिरणानां पुरतः जीव किं विलसति तमोरागः ॥ ५७ ॥

आत्मानं मुक्त्वा ज्ञानमयं चित्ते न लगति अन्यत्

मरकतः येन परिज्ञातः तस्य काचेन किं गण्यं ॥ ५९ ॥

ज्ञानिनां मूढानां मुनिवराणां अंतरं भवति महत्

देहमपि मुञ्चति ज्ञानी जीवाद्भिन्नं मन्यमानः ॥ ५९ ॥

लातुमिच्छति मूढः परं भुवनमप्येतदशेषं

बहुविधधर्मभिषेण जीव द्वयोः अपि एषः विशेषः ॥ ६० ॥

भल्लाहं वि णासंति गुण जह संसग्गु खलेहिं
 वइसाणरु लोहहं मिलिउ तें पिट्टियइ घणेहिं ॥ ६१ ॥
 तलि अहिरणि वरि घण-वडणु संडस्सय लुचोड
 लोहइं लग्गिवि हुय-वहहं पिक्खु पडंतउ तोडु ॥ ६२ ॥
 जोइय णेहु परिच्चयहि णेहु ण भल्लउ होइ १२५
 णेहासत्तउ सयलु जगु दुक्खु सहंतउ जोइ ॥ ६३ ॥
 धधइ पडियउ सयलु जगु कम्मइं करइ अ-याणु
 मोक्खहं कारणु एककु खणु ण वि चिंतइ अप्पाणु ॥ ६४ ॥
 जीव वधंतहं णरय-गइ अ-भय-पदानें सग्गु
 बे पइ जवला दरिसिया जहिं भावइ तहिं लग्गु ॥ ६५ ॥ १३०
 जे दिट्ठा सूरुग्गमणि ते अत्थवणि ण दिट्ठ
 तें कारणिं वढ धम्मु करि धणिं जोव्वणि कउ तिट्ठ ॥ ६६ ॥
 विसय-सुहइं बे दिवहडा पुणु दुक्खह परिवाडि
 भुल्लउ जीव म वाहि तुहुं अप्पण खंधि कुहाडि ॥ ६७ ॥

भद्राणामपि नश्यंति गुणाः येषां संसर्गः खलैः
 वैश्वानरो लोहेन मिलितः तेन अभिहन्यते मुद्गरैः ॥ ६१ ॥
 तले अधिकरणी उपरि घनपतनं संदंशककर्षणं
 लोहं लगित्वा हुतवहाय प्रेक्षस्व पतन्तं त्रोटनम् ॥ ६२ ॥
 योगिन् स्नेहं परित्यज स्नेहो न भद्रो भवति
 स्नेहासक्तं सकलं जगत् दुःखं सहमानं पश्य ॥ ६३ ॥
 प्रवृत्तौ पतितं जगत् कर्माणि करोति अज्ञानं
 मोक्षस्य कारणं एकं क्षणं नैव चिन्तयति आत्मानम् ॥ ६४ ॥
 जीवं धनतां नरकगतिः अभयप्रदानेन स्वर्गः
 द्वौ पन्थानौ समीपस्थौ दर्शितौ यत्र रोचते तत्र लग ॥ ६५ ॥
 ये दृष्टाः सूर्योद्गमने ते अस्तमने न दृष्टाः
 तेन कारणेन मूर्खं धर्मं कुरु धने यौवने का स्थितिः ॥ ६६ ॥
 विषयसुखानि द्वौ दिवसौ पुनः दुःखानां परिपाटी
 भ्रांतः जीव मा वाह्य त्वं आत्मनः स्कंधे कुठारम् ॥ ६७ ॥

संता विसय जु परिहरइ बलि किज्जउं हउं तासु १३५
 सो दइवेण जि मुंडियउ सीसु खडिल्लउ जासु ॥ ६८ ॥
 पंचहं णायकु वसि करहु जेण होंति वसि अण्ण
 मूल विणट्टं तरुवरहं अ-वसइं सुक्कहिं पण्ण ॥ ६९ ॥
 कालु अणाइ अणाइ जिउ भव-सायरु वि अणंतु
 जीविं बिण्णि ण पत्ताइं जिणु सामिउ सम्मत्तु ॥ ७० ॥ १४०
 बलि किउ माणुस-जम्मडा देक्खंतहं पर सारु
 जइ उट्टुभइ तो कुहइ अह डज्जाइ तो छारु ॥ ७१ ॥
 उव्वलि चोप्पडि चिट्ठ करि देहि सु-मिट्टाहार
 देहहं सयल णिरत्थ गय जिमु दु-ज्जणि उवयार ॥ ७२ ॥
 विसय-कसायहिं मण-सलिलु ण वि डहुलिज्जइ जासु
 अण्णा णि-म्मलु होइ लहु वढ पच्चक्खु वि तासु ॥ ७३ ॥
 णास-विणिग्गउ सासडा अंबरि जेत्यु विलारु
 तुट्टइ मोहु तडत्ति तहिं मणु अत्थवणहं जाइ ॥ ७४ ॥ १४८

सतः विषयान् यः परिहरति बलिं कुर्या अहं तस्य
 सः दैवेन एव मुण्डितः शीर्षं खल्वाटं यस्य ॥ ६८ ॥
 पंचानां नायकं वशं कुरुत येन भवंति वशं अन्यानि
 मूले विनष्टे तरुवरस्य अवश्यं शुष्यन्ति पर्णानि ॥ ६९ ॥
 कालः अनादिः अनादिः जीवः भवसागरः अपि अनन्तः ।
 जीवेन द्वे न प्राप्ते जिनः स्वामी सम्यक्त्वम् ॥ ७० ॥
 बलिः कृतः मनुष्यजन्म पश्यतां परं सारं
 यदि अवष्टभ्यते ततः कुप्यते अथ दह्यते ततः क्षारः ॥ ७१ ॥
 उद्धर्तय म्रक्षय चेष्टां कुरु देहि सुमिष्टाहारं
 देहस्य सकलं निरर्थं गतं यथा दुर्जने उपकारः ॥ ७२ ॥
 विषयकषायैः मनःसलिलं नैव क्षुभ्यते यस्य
 आत्मा निर्मलो भवति लघु बाल प्रत्यक्षोऽपि तस्य ॥ ७३ ॥
 नासाविनिर्गतः उच्छ्वासः अंबरे यत्र विलीयते
 व्रुट्चति मोहः झटिति तत्र मनः अस्तमनं याति ॥ ७४ ॥

॥ अष्टममुद्धरणम् ॥

[जोइन्दु ।]

॥ दोहा-पाहुडु ॥

गुरु दिण-यरु गुरु हिम-किरणु गुरु दीवउ गुरु वेउ
अप्पहं परहं परंपरहं जो दरिसावइ भेउ ॥ १ ॥

आभुंजंता विसय-सुहु जे ण वि हियइ धरंति
ते सासय-सुहु लहु लहहिं जिण-वर एम भणंति ॥ २ ॥

ण वि भुंजंता विसय-सुहु हियइइ भाउ धरंति
सालिसिथु जिम बप्पुडुउ णर णरयहं णिवडंति ॥ ३ ॥

वरु विसु विस-हरु वरु जलणु वरु सेविउ वण-वासु
णउ जिण-धम्म-परम्मुहउ मिच्छत्तिय-सह-वासु ॥ ४ ॥

जसु मणि णाणु ण विष्फुरइ कम्मह हेउ करंतु
सो मुणि पावइ सुक्खु ण वि सयलइ सत्थ मुणंतु ॥ ५ ॥ १०

अप्पा केवल-णाणमउ हियइइ णिवसइ जासु
ति-हुयणि अत्थइ मोक्कलउ पाउ ण लग्गइ तासु ॥ ६ ॥

[योगीन्द्रः ।]

॥ दोहाप्राभृतम् ॥

गुरुः दिनकरः गुरुः हिमकिरणः गुरुः दीपकः गुरुः देवः
आत्मनः परस्य परंपरायाः यः दर्शयति भेदम् ॥ १ ॥

आभुञ्जानाः विषयसुखं ये नापि हृदये धरन्ति
ते शाश्वतसुखं लघु लभन्ते जिनवराः एवं भणन्ति ॥ २ ॥

नापि भुञ्जानाः विषयसुखं हृदये भावं धरन्ति
शालिसिक्थः इव वराकः नराः नरकेषु निपतन्ति ॥ ३ ॥

वरं विषं विषधरः वरं ज्वलनः वरं सेवितः वनवासः
न तु जिनधर्मपराङ्मुखः मिथ्यात्विसहवासः ॥ ४ ॥

यस्य मनसि ज्ञानं न बिस्फुरति कर्मणां हेतुं कुर्वन्
सः मुनिः प्राप्नोति सौख्यं नापि सकलानि शास्त्राणि वदन्ति ॥ ५ ॥

आत्मा केवलज्ञानमयः हृदये निवसति यस्य
त्रिभुवने अस्ति मुक्तः पापं न लगति तस्य ॥ ६ ॥

अप्पा दंसण-णाणमउ सयलु वि अण्णु पयालु
 इम जाणेविणु जोइयहो छंडहु माया-जालु ॥ ७ ॥
 बहुयइं पढियइं मूढ पर तालु सुक्कइ जेण १५
 एककु जि अक्खरु तं पढहु सिव-पुरि गम्मइ जेण ॥ ८ ॥
 तोडिवि सयल वियप्पडा अप्पहं मणु वि धरेहि
 सोक्खु णिरंतरु तहिं लहहिं लहु संसारु तरेहि ॥ ९ ॥
 तित्थहिं तित्थ भमेहि वढ धोयउ चम्मु जलेण
 एहु मणु किमु धोएसि तुहुं मइलउ पाव-मलेण ॥ १० ॥ २०
 अप्पा-परहं ण मेलयउ आवागमणु ण भग्गु
 तुस कंडंतहं कालु गउ तंदुलु हत्थि ण लग्गु ॥ ११ ॥
 इंदिय-विसय चएवि वढ करि मोहह परिचाउ
 अणु-दिणु ज्ञायहि परम-पउ तो एहुउ ववसाउ ॥ १२ ॥
 वाद-विवादा जे करहिं जाहिं ण फिट्ठिय भंति
 जे अत्ता गउपावियइ ते गुप्पंत भवन्ति ॥ १३ ॥ २६

आत्मा दर्शनज्ञानमयः सकलमध्यन्यत् प्रजालं
 इति ज्ञात्वा योगिन् त्यज मायाजालं ॥ ७ ॥
 बहुना पठितेन मूढ परं तालु शुष्यति येन
 एकमेवाक्षरं तत् पठ शिवपुरी गम्यते येन ॥ ८ ॥
 त्रोटयित्वा सकलान् विकल्पान् आत्मनि मनः अपि धरेः
 सौख्यं निरंतरं तत्र लभेथाः लघु संसारं तरेः ॥ ९ ॥
 तीर्थेभ्यः तीर्थानि भ्राम्येः मूर्ख धौतं चर्म जलेन
 एतद् मनः कथं भावसि त्वं मलिनं पापमलेन ॥ १० ॥
 आत्मपरयोर्न मेलकः गमनागमनं न भग्नं
 तुषं कंडयतः कालः गतः तण्डुलः हस्ते न लग्नः ॥ ११ ॥
 इन्द्रियविषयान् त्यक्त्वा मूर्ख कुरु मोहस्य परित्यागं
 अनुदिनं ध्याय परमपदं ततः एषः व्यवसायः ॥ १२ ॥
 वादविवादान् ये कुर्वन्ति येषां न स्फेटिता भ्रान्तिः ।
 ये आत्मानं खलु गोपायन्ति ते गुप्यमानाः भवन्ति ॥ १३ ॥

॥ नवममुद्धरणम् ॥

[जोइन्दु ।]

॥ सावयायार ॥

अरहंतु वि दोसहिं रहिउ जासु वि केवल-णाणु
णाण-मुणिय-काल-त्तयहु वयणु वि तस्स पमाणु ॥ १ ॥
तं पायडु जिण-वर-वयणु गुरु-उवषसैं होइ
अंधारइ विणु दीवइण अह-व किं पिच्छइ कोइ ॥ २ ॥
संजमु सीलु सउच्च तउ जसु सूरिहिं गुरु सोइ ५
दाह-छेय-कस-घाय-खमु उत्तमु कंचणु होइ ॥ ३ ॥
मग्गइ गुरु-उवषसियइं णर सिव-पट्टणि जंति
तिं विणु वग्घह वण-यरहं चोरहं पिडि विपडंति ॥ ४ ॥
मज्जु मंसु महु परिहरहि करि पंचुंवर दूरि
आयहं अंतरि अट्टहं मि तस उप्पज्जइ भूरि ॥ ५ ॥ १०

[योगीन्द्रः ।]

॥ श्रावकाचारः ॥

अर्हन् अपि दोषैः रहितः यस्य पुनः केवलज्ञानं
ज्ञानज्ञातकालत्रयस्य वचनमपि तस्य प्रमाणम् ॥ १ ॥
तत्प्रकटं जिनवरवचनं गुरुपदेशेन भवति ।
अन्धकारे विना दीपकेन अथवा किं प्रेक्षते कोऽपि ॥ २ ॥
संयमः शीलं शौचं तपः यस्य सूरैः गुरुः सोऽपि
दाहछेदकषघातक्षमं उत्तमं काञ्चनं भवति ॥ ३ ॥
मार्गेण गुरुपदिष्टेन नराः शिवपट्टनं गच्छन्ति
तेन विना व्याघ्राणां वनचराणां चौराणां पिण्डे विपतन्ति ॥ ४ ॥
मद्यं मांसं मधु परिहर कुरु पञ्चोदुम्बरं दूरे
एतेषाम् अन्तरे अष्टानाम् त्रसाः उत्पद्यन्ते भूरि ॥ ५ ॥

मधु आसायउ थोडउ वि णासइ पुण्णु बहुतु
 वइसाणरहं तिडिक्कउ वि काणणु डइइ महंतु ॥ ६ ॥
 वसणइं तावइं छंडु जिया परिहर वसणासत्ति
 सुक्कहं संसर्गे हरिया पेक्खह तरु डज्झंति ॥ ७ ॥
 भोगहं करहि पमाणु जिय इंदिय म करि स-वप्प १५
 हुंति ण भल्ला पोसिया दुद्धे काला सप्प ॥ ८ ॥
 सण्णासेण मरंतयहं लब्भइ इच्छिय-लद्धि
 इत्थु ण कायउ भंति करि जहिं साहसु तहिं सिद्धि ॥ ९ ॥
 पत्तहं जिण-उवषसियहं तिहि मि देइ जु दाणु
 कल्लाणाइं पंचइं लद्धिवि भुञ्जइ सोक्ख-णिहाणु ॥ १० ॥ २०
 दंसण-रहिय-कु-पत्ति जइ क्षिणउ ताहं कु-भोउ
 खार-घडइं अह णिवडियउ णीरु वि खारउ होइ ॥ ११ ॥
 काइं बहुत्तइं संपयइं जा किवणहं घरि होइ
 सायर-णीरु खारिं भरिउ पाणिउ पियइ ण को-इ ॥ १२ ॥

मधु आस्वादितं स्तोकमपि नाशयति पुण्यं प्रभूतं
 वैश्वानरस्य स्फुलिङ्गोऽपि काननं दहति महत् ॥ ६ ॥
 व्यसनानि तावत् त्यज जीव परिहर व्यसनासक्तिं
 शुष्कानां संसर्गेण हरिताः प्रेक्षस्व तरवः दह्यन्ते ॥ ७ ॥
 भोगानां कुरु प्रमाणं जीव इन्द्रियाणि मा कुरु सदर्पाणि
 भवन्ति न भद्राः पोषिताः दुग्धेन कृष्णाः सर्पाः ॥ ८ ॥
 संन्यासेन प्रियमाणैः लभ्यते इप्सितलब्धिः
 अत्र न कामपि भ्रांतिं कुरु यत्र साहसः तत्र सिद्धिः ॥ ९ ॥
 पात्रेभ्यः जिनोपदिष्टेभ्यः त्रिभ्यः अपि यच्छति यः दानम्
 कल्याणानि पञ्च लब्ध्वा भुंक्ते सौख्यनिधानम् ॥ १० ॥
 दर्शनरहितकुपात्राय यदि दत्तानि तेभ्यः कुभोगः
 क्षारघटके अथ निपतितं नीरमपि क्षारं भवति ॥ ११ ॥
 किं बहुचा संपदा या कृपणानां गृहे भवति
 सागरनीरं क्षारेण भृतं पानीयं पिबति न कोऽपि ॥ १२ ॥

पत्तहं विण्णउं थोअइउ रे जिय होइ बहुत्तु २५
 वडहं बीउ धरणिहिं पड्डिउ वित्थरु लेइ महंतु ॥ १३ ॥
 जं जिय दिज्जइ इत्थ भवि तं लभ्भइ पर-लोइ
 मूलें सिंघइ तरु-वरहं फलु डालहं पुणि होइ ॥ १४ ॥
 धम्मं जाणहिं जंति णरा पापे जाण वहंति
 घर-यर गेहुवरि चडहिं कूव-खणय तलि जंति ॥ १५ ॥ ३०
 सत्थ-सएण वियाणियइं धम्मु ण चरइ मुणेवि
 दिण-यर-सउ जइ उग्गमइ घूहडु अंधउ तो वि ॥ १६ ॥
 रूषहु उप्परि मइ म करि णयण णिवारहिं जंत
 रूवासत्त पयंगडा पेक्खहिं दीवि पडंत ॥ १७ ॥
 मउयत्तणु जिय मणि धरहिं माणु पणासइ जेण ३५
 अहवा तिमिरु ण ठाहरइ खूरहु गयणि ठिण्ण ॥ १८ ॥
 मणुयहं विणय-विवज्जियहं गुण सयल वि णासंति
 अह सर-वरि विणु पाणियइं कमलइं केम रहंति ॥ १९ ॥

पात्रेभ्यो दत्तं स्तोत्रं रे जीव भवति प्रभूतम्
 वटस्य बीजं धरणौ पतितं विस्तारं लाति महान्तम् ॥१३॥
 यद् जीव दीयते अस्मिन् भवे तद् लभ्यते परलोके
 मूलेन सिंचति तरुवरान् फलं शाखाभ्यः पुनः भवति ॥१४॥
 धर्मेण यानैः यान्ति नराः पापेन यानं वहन्ति
 गृहकराः गृहोपरि आरोहन्ति कूपखनकाः तले यान्ति ॥ १५ ॥
 शास्त्रशतेन विज्ञातेन धर्मं न चरति चिन्तयित्वा
 दिनकरशतं यदि उद्गच्छति घूकः अंधः ततः अपि ॥ १६ ॥
 रूपस्य उपरि मतिं मा कुरु नयने निवारय गच्छन्ती
 रूपासक्तान् पतंगान् प्रेक्षस्व दीपके पततः ॥ १७ ॥
 मृदुत्वं जीव मनसि धर मानं प्रणाश्रयते येन
 अथवा तिमिरं न तिष्ठति सूर्यस्य गगने स्थितेन ॥ १८ ॥
 मनुष्याणां विनयविवर्जितानां गुणाः सकलाः अपि नश्यन्ति
 अथ सरोवरे विना पानीयेन कमलानि कथं वसन्ति ॥ १९ ॥

गुणवंतहं सह संगु करि भल्लिम पावहि जेम
 सुवण-सुपत्त-विवज्जियउ वरु तरु वुच्चइ केम ॥ २० ॥ ४०
 गंधोषण जि जिण-वरहं ण्हाविय पुण्णु बहुत्तु
 तेलह बिंदु वि विमल-जलि को वारइ पसरंतु ॥ २१ ॥
 पुण्णु पाउ जसु मणि ण समु तसु दुत्तर भव-सिंधु
 कणय-लोह-णियलइं जियहं किं ण कुणहिं पय-बंधु ॥२२॥
 जाहं द्वियइ असिआउसा पाउ ण दुक्कइ ताहं
 अह दावाणलु किं करइ पाणिय गहिर ठियाहं ॥ २३ ॥
 दुल्लहु लहिवि मणुयत्तणउ भोयहं पेरिउ जेण
 इंधण-कज्जे कप्प-यरु मूलहो खंडिउ तेण ॥ २४ ॥ ४८

गुणवद्भ्यः सह संगं कुरु भद्रत्वं प्राप्नोषि यथा
 सुवनसुपत्रविवर्जितः वरः तरुः उच्यते कथम् ॥ २० ॥
 गन्धोदकेन एव जिनवराणां स्नापितानां पुण्यं प्रभृतम्
 तैलस्य बिन्दुमपि विमलजले को वारयति प्रसरन्तम् ॥ २१ ॥
 पुण्यं पापं यस्य मनसि न समे तस्य दुस्तरः भवसिन्धुः
 कनकलोहनिगडानि जीवानां किं न कुर्वन्ति पदबन्धम् ॥ २२ ॥
 येषां हृदये ' असिआउसा ' पापं नाभिगच्छति तेभ्यः
 अथ दावानलः किं करोति पानीये गभीरे स्थितेभ्यः ॥ २३ ॥
 दुर्लभं लब्ध्वा मनुजत्वं भोगेभ्यः प्रेरितं येन
 इन्धनकार्ये कल्पतरुः मूलात् खण्डितः तेन ॥ २४ ॥

॥ दशममुद्धरणम् ॥

[उज्जोयणसूरि ।]

॥ सुजण-दुज्जण-सहाव-विवेयणु ॥

अत्थि चउ-सागरुज्जल-मेहला—

अहह ! पम्हुट्टं किंचि, पसियह, तं ता णिसामेह ।

किं च तं ?

हं ! —

सम्मुह-मइ-सुंदरो चिय पच्छा-भायम्मि मंगुलो होइ । ५

विंझ-गिरि-वारणस्स व खलस्स बीहेइ कइ-लाओ ॥

तेण बीहमाणेहिं तस्स थुइ-वाओ किं चि कीरइ त्ति ।

सो च दुज्जणु कइसउ ? — हं, सुणउ जइसउ, पढम-
दंसणे च्चिय भसण-सीलो पट्ठि-मांसासउ व्व । तहे मंडलो
हि अ-पच्चभिण्णायं भसइ, मयहिं च मासाइं असइ । खलो १०

[उद्द्योतनसूरिः ।]

॥ सुजनदुर्जनस्वभावविवेचनम् ॥

अस्ति चतुःसागरोज्ज्वलमेखला—

अहह विस्मृतं किंचित् , प्रसीदत, तत्तावन्निशाम्यत । किं च तद् ?

हं ! —

सम्मुखमतिसुंदरः चैव पश्चाद्भागे असुंदरः भवति

विंध्यगिरिवारणाद् इव खलाद् बिभेति कविलोकः ॥

तेन बिभ्यद्भिः तस्य स्तुतिवादः किंचित् क्रियत इति

सः दुर्जनः कीदृशः ? — हं, श्रणोतु यादृशः प्रथमदर्शने
चैव भषणशीलः पृष्ठमांसाशकः इव । तयोः शुनकः हि
अप्रत्यभिज्ञातं भषति, मृतानाम् च मांसानि अश्नाति । खलः

घई मायहे वि भसइ, चडप्फडंतहं चम्मट्टि-मासाइं असइ त्ति ।
 होउ काएण सरिसु, णिच्च-करयरण-सीलो छिडु-पहारि
 व्व । तहे वायसो हि करयरेंतो पउत्थ-वइयाणं होइ हिययरो,
 छिड्ढेहिं च आहारमेत्तं विलुंपइ । खलो घई पउत्थ-वइयाकुल-
 बालियाणं विज्झ-संपायणेहिं दुक्ख-जणउ, अ-च्छिड्ढे वि १५
 जीविअं विलुंपइ । जाणिउ खरो जइसउ, सु-यण-रिद्धि-दंसणे
 झिज्झइ निलज्जो, महल्लेणं च सद्धे उल्लवइ । तहे रासहो
 हि ऽइमुत्तय रिद्धि-महल्लं असिउं न तीरइ त्ति चित्तए
 झिज्झइ, अ-विभाविज्जंत-अक्खरं च उल्लवइ । खलु घई
 आयहो किर महल्ल-रिद्धि जायल्लिअत्ति मच्छरेण झिज्झइ । २०
 पयड-दोस-खरालावं च उल्लवइ । अवि काल-सण्णु जइसउ,
 छिडु-मग्गण-वावडो कुडिल-गइ-मग्गो व्व । तहे भुयंगमो
 हि पर-कयाइं छिड्ढाइं मग्गइ, सव्वहा पोटेण च कसइ ।
 खलो घई सइं जे कुणइ छिड्ढाइ, थड्ढो व भमइ । चित्ते,

खलु मातरम् अपि भपति क्लेशपीडितानां चर्मास्थिमांसानि अश्नाति
 इति । भवतु काकेन सदृशः, नित्यकलकलनशीलः छिद्रप्रहारी
 इव । तयोः वायसः हि कलकलायमानः प्रोषितपतिकानां भवति हित-
 करः छिद्रेषु च आहारमात्रं विलुम्पति । खलः खलु प्रोषितपतिकाकुलबा-
 लिकानां भेदसंपादनैः दुःखजनकः अछिद्रे अपि जीवितं विलुम्पति ।
 ज्ञातः खरः यादृशः, सुजनऋद्धिदर्शने क्षीयते निर्लज्जः महता
 शब्देन च उल्लपति । तयोः रासभः हि अतिमुक्तकमृद्धिमहान्तं अशितुं न
 तीरयतीति चित्ते क्षीयते; अविभाव्यमानाक्षरं च उल्लपति । खलः खलु
 अस्य किल महर्द्धिः जाता इति मात्सर्येण क्षीयते, प्रकटदोषखरालापं च
 उल्लपति । अपि कालसर्पः यादृशः, छिद्रमार्गेण व्यापृतः कुटिलगतिमार्गः
 इव । तयोः भुजंगमो हि परकृतानि छिद्राणि मार्गयति, सर्वथा उदरेण
 च कर्षति । खलः खलु स्वयमेव करोति छिद्राणि, स्तब्धः इव भ्रमति ।

हूं ! - विसु जइसउ, पमुह-रसिउ जीअंत-करो व्व । तहेव २५
 महुरउ मुहे महुरं, मंतेहि च कीरइ रसायणं । खलो घइं मुहे
 ज्जे कडूयउ, मंतइं च घडियइं वि विसंघडइ । हूं, बुज्झइ-
 वट्टइ खलु खलो जिज जइसउ, उज्जिय-सिणेहु पसु-भत्तो
 य । तहे खलो वि वरउ पीलिज्जंतो विमुक्क-णेहो, अ-याणंतो
 य पसूहिं खज्जइ । इअरु घइं षक्क-पष ज्जे मुक्क-णेहु, जाणइ ३०
 जे पसु तह वि खज्जइ । किं च भण्णउ, सव्वहा खलु अ-
 सुइ जइसउ, विसिट्ठ-जण-परिहरणिज्जो अ-परिप्फुड-सद्दा-
 बद्ध-खुद्द-मंडली-गिणिगिणाविउ व । तहे सो वि वरउ, किं
 कुणइ अण्णहो जिज कस्सइ विआरु । खलो घइं सइं जिज
 बहु-विआर-भंगि-भरिअल्लउ त्ति । सव्वहा, ३५

मह पत्तियासु ष्णं फुडं भणंतस्स संसयं मोक्तुं ।

मा मा काहिसि मेत्ति उग्ग-भुअंगेण व खलेण ॥

चिन्तये, हूं ! विषं यादृशं; प्रमुखरसिकः जीवांतकरः इव । तयोश्च
 विषं मुग्धे मधुरं मंत्रैश्च क्रियते रसायनम् । खलः खलु मुखे एव
 कटुकः मंत्रान् च घटितान् अपि विसंघटति । हूं, बुध्यते वर्तते
 खलः खलः एव यादृशः, उज्जितस्नेहः पशुभक्तः च । तयोः खलः
 अपि वरः पीड्यमानः विमुक्तस्नेहः अजानन् च पशुभिः खाद्यते ।
 इतरः खलु एकपदे एव मुक्तस्नेहः, जानात्येव पशुं तथापि खादति ।
 किं च भण्यताम्, सर्वथा खलु अशुचिः यादृशः विशिष्टजनपरिहर-
 णीयः अपरिस्फुटशब्दाबद्धक्षुद्रमंडलीशब्दायमानः इव । तयो सः अपि
 वरः, किं, करोति अन्यस्य एव कस्यापि विकारः । खलः खलु स्व-
 यमेव बहुविकारभंगीभरितः इति । सर्वथा

मयि प्रतीहि एवं स्फुटं भणति संशयं मोक्तुं

मा मा करोषि मैत्रीं उपभुजंगेन इव खलेन ॥

जारज्जाअहो दुज्जणहो दुट्ठ-तुरंगमहो जिज्ज
 जेण ण पुरउ णउ मग्गउ हूं तीरइ गंतुं जि ॥
 अकए वि कुणइ दोसे कए वि णासेइ जे गुणे पयडे ४०
 विहि-परिणामस्स व दुज्जणस्स को वा न बीहेइ ॥

अहवा—

कीरउ कहापबंधो भसमाणे दुज्जणे अगणिऊण ।
 किं सुणएहिं धरिज्जइ विसंखलो मत्त-करि-णाहो ॥
 होन्ति सुअण च्चिय परं गुण-गण-गरुआण भाजणं लोष ४५
 मोत्तूण णइ-णाहं कथ व णिवसंतु रयणाइं ॥

तेण सज्जण-सत्थो च्चेय षत्थ कहा-बंधे सोउमभिउत्तो ति ॥

सो य सज्जणो कइसओ ?-रायहंसो जइसओ, विसुद्धो-
 भय-पक्खो पय-विसेस-ण्णुओ व्व । तहे रायहंसो वि—

जारजातस्य दुर्जनस्य दुष्टतुरंगमस्य एव

येन न पुरतः न तु पश्चात् भोः शक्यते गन्तुमेव ॥

अकृते अपि करोति दोषान् कृते अपि नाशयति यः

गुणान् प्रकटान्

विधिपरिणामात् इव दुर्जनात् को वा न विभेति ॥

अथवा—

क्रियताम् कथाप्रबन्धः भषतः दुर्जनान् अगणयित्वा

किं शुनकः धार्यते विशुंखलः मत्तकरिनाथः ॥

भवन्ति सुजनाश्चैव परं गुरुगुणगणानां भाजनं लोके

मुक्त्वा नदीनाथं कुत्रैव नवसंतु रत्नानि ॥

तेन सज्जनसार्थः एव अत्र कथाबंधे श्रोतुमभियुक्तः इति ॥

स च सज्जनः कीदृशः ? — राजहंसः यादृशः विशुद्धोभयपक्षः

पद(पयः)विश्लेषज्ञः एव । तयोः राजहंसः अपि

उब्भड-जलयाडंबरहि पावइ माणस-दुक्खइ ५०
सज्जणु पुणु जाणेइ ज्जि खल-जल-यहं सहावइ ॥^१

तेण हसिउं अच्छइ । होउ पुण्णिमा-यंदु जइसउ, सयल-
कला-भरियउ जण-मणाणंदो व्व । तहे पुण्णिमा-यंदो
वि कलंक-दूसिओ, अहिसारियाण मण-दूमिओ य । सज्ज-
णो पुण अकलंको सव्व-जण-दिहि-करो व्व । अवि मुणालु ५५
जइसउ, खंडिजंतो वि अखुडिय-णेह-तंतु सु-सीयलो व्व ।
तहे मुणालु वि ईसि कंडूल-सहाओ जल-संसग्गि वडिडओ
व्व । सज्जणु पुणु मधुर-सहावु वियड्ढ-वडिडय-रसो य । हूं !
च, दिसा-गओ जइसओ, सहावुण्णओ अणवरय-पयट्ट-दाण-
पसरो य । तहे दिसा-गओ वि मय-विआरेण घेप्पइ, दाण- ६०
समए य सामायंत-वयणो होइ । सज्जणु पुणि अजाय-मय

१ हाथप्रत उपरथी श्री. जिनविजय नीचे प्रमाणे वांचे छे:-उब्भड-
जलयाडंवरसहहिं पावइं माणसं दुक्खं । सज्जणु पुणु जाणइ ज्जि खल-
जलयहं सहावइं ॥ उपरलीं पंक्ति आर्यां अने बीजी अपभ्रंश छंद दोहानी
छे; ते दोहा तरीके सुधारी उपर मूर्की छे.

उद्भटजलदाडंबरैः प्राप्नोति मानसदुःखानि

सज्जनः पुनः जानाति एव खलजलदानां स्वभावान् ॥

तेन हसित्वा आस्ते । भवतु पूर्णिमाचन्द्रः यादृशः, सकलकला-
भृतः जनमनःआनन्दः इव । तयो पूर्णिमाचन्द्रः अपि कलंक-
दूषितः अभिसारिकाणां दूनमनाः च । सज्जनः पुनः अकलंकः सर्व-
जनधृतिकरः इव । अपि मृणालः यादृशः खण्ड्यमानः अपि अक्षुण्ण-
स्नेहतन्तुः सुशीतलः इव । तयोः मृणालः अपि ईपत्कण्डूलस्वभावः
जलसंसर्गेण वर्धितः इव । सज्जनः पुनः मधुरस्वभावः वैदग्ध्यवर्धि-
तरसः च । हूं ! च-दिशागजः यादृशः स्वभावोन्नतः अनवरतप्र-
वृत्तदानप्रसरः च । तयोः दिशागजः अपि मदविकारेण गृह्यते,
दानसमये च श्यामायमानवदनः भवति । सज्जनः पुनः अजातमद

-पसरु दैतहो य विअसइ वयण-कमलु । होउ मुत्ताहार
 जइसउ, सहाव-विमलो बहु-गुण-सारो य । तहे मुत्ता-हारो
 वि छिडु-सय-निरंतरो वण-वडिढओ य । सज्जणो पुण
 अ-च्छिडु-गुण-पसरो णायरओ य । किं बहुणा ? । समुदु ६५
 जइसउ, गंभीर-सहावु महत्थो य । तहे समुदो वि उक्कलि-
 यासय-पउरो णिच्च-कलयलारावुव्वेविय-पास-जणो व दु-ग्गय
 कुडुंबहो जि अणुहरइ । सज्जणु पुणि मंथर-सहावो महु-
 महुर-वयण-परितोसिय-जणवओ त्ति ।

अवि य—

सरलो प्रियंवओ दक्खिण्णो चाई गुणण्णओ सुहओ ।

मह जीविष्ण वि चिरं सुअणु च्चिअ जियउ लोयम्मि ॥ ७१

प्रसरः, ददतः च विकसति वदनकमलम् । भवतु मुक्ताहारः
 यादृशः स्वभावविमलः बहु गुणसारः च । तयोः मुक्ताहारः अपि
 छिद्रशतनिरंतरः वनवर्धितः च । सज्जनः पुनः अछिद्रगुणप्रसरः
 नागरकः च । किं बहुना ? । समुद्रः यादृशः गंभीरस्वभावः महार्थः
 च । तयोः समुद्रः अपि उत्कलिकाशतप्रचुरः नित्यकलकलारावो-
 द्वेजितपार्श्वजनः इव दुर्गतकुटुम्बकम् एव अनुहरति । सज्जनः
 पुनः मन्थरस्वभावः मधुमधुरवचनपरितोषितजानपदः इति

अपि च,

सरलः प्रियंवदः दक्षिणः त्यागी गुणज्ञः सुभगः

मम जीवितेन अपि चिरं सुजनः एव जीवतु लोके ॥

॥ एकादशमुद्धरणम् ॥

[कालियासु ।]

॥ पुरुरवस्स उम्माय-वयणाइं ॥

मइं जाणिअं मिअ-लोअणिं णिसि-अरु को इ हरेइ
जाव ण णव-तडि सामलो धारा-हरु वरिसेइ ॥ १ ॥

जल-हर संहरु एहु कोपु आढत्तओ
पविरल-धारा-सार-दिसा-मुह-कन्तओ ।

एमइं पुहवि भमन्तो जइ पिअ पेक्खोहिमि ५

तव्वे जं जु करीहिसि तं तु सहोहिमि ॥ २ ॥

गन्धुम्माइअ-महु-अर-गीएहिं

वज्जन्तेहिं पर-हुअ-रव-तूरेहिं ।

पसरिय-पवणुव्वेल्लिर-पल्लव-(लय-)निअरु

सु-ललिअ-विविह-पआरं णच्चइ कप्प-अरु ॥३॥ १०

१. (पं.) जाणिअ, (पी.) जाणिअं; (पं.) मिअलोअणि, (पी.) मिअ-
लोअणि; — (पं. रं.) पु, (पी.) ण; (पं.) णवतलि (पं.क.) णव-
तडि, (पी.) णवतलि; नृतीयानो अर्थ साववा. २. (पं.) कोपइं (पं.क.)

[कालिदासः ।]

॥ पुरुरवसः उन्मादवचनानि ॥

मया ज्ञातं मृगलोचनां निशाचरः कोऽपि हरति
यावन्न नवतडित् श्यामलः धाराधरः वर्षति ॥ १ ॥

जलधर संहर एतं कोपं आरब्धं

प्रविरलधारासाराक्रान्तदिशामुखः

एवं पृथिव्यां भ्राम्यन् यदि प्रियां प्रेक्षिष्ये

तदा यद् यत् करिष्यसि तत् तत् सहिष्ये ॥२॥

गन्धोन्मादितमधुकरगीतैः

वाद्यमानैः परभृततूर्यैः

प्रसृतपवन्नोद्वेल्लनशीलपल्लवलतानिकरः

सुललितविविधप्रकारेण नृत्यति कल्पतरुः ॥३॥

बंहिण पइं इअ अब्भत्थेमि आअक्खहि मं ता
 एत्थु रणणे भमन्ते जइ पइं दिट्ठी सा महु कंता ।
 णिसम्महि मिअंक-सरिसे वअणे हंस-गइ
 पँ चिण्हें जाणिहिसि आअक्खिउ तुज्झु मइं ॥४॥

पर-हुअ महुर-पलाविणि कन्ति

१५

नन्दण-वण सच्चन्द भमन्ति ।

जइ पइं पिअअम सा महु दिट्ठी
 ता आअक्खहि महु पर-पुट्ठि ॥ ५ ॥

रे रे हंसा किं गोविज्जइ
 गइ-अणुसारें मइं लक्खिज्जइ ।

कइं पइं सिक्खिउ ए गइ-लालस
 सा पइं दिट्ठी जहण-भरालस ॥ ६ ॥

कोपलि, (पं.k.) कोपं: (रं.) 'कोपं' एम अर्थ करे छे; (पी.) को पइं
 वाचे छे-(प.) ए मइं (रं.) एने निपात लई मइं=अहम् एम नोधे छे;
 परंतु एमइ=एवम् एम वांचुं वधारे घटित छे. ३. [लच.]=लता 'चर्चरी'
 बरोबर बेसे एटला काजे उमेर्यु छे; बाकी (पं.) (पी.) नोधता नथी.
 १. (पं.) ए (पी.) एं.

बहिण त्वामित्यभ्यर्थये आचक्ष्व मां तावत्

अत्रारण्ये भ्रमता यदि त्वया दृष्टा सा मम कान्ता ।

निशामय मृगांकसदृशेन वदनेन हंसगतिः

एतेन चिह्नेन ज्ञास्यसि आख्यातं तुभ्यं मया ॥४॥

परभृते मधुरप्रलापिनि कान्ता

नन्दनवने स्वच्छन्दं भ्रमन्ती ।

यदि त्वया प्रियतमा सा मम दृष्टा

तदाचक्ष्व मद्यं परपुष्टे ॥ ५ ॥

रे रे हंस किं गोप्यते

गत्यनुसारेण मया लक्ष्यते ।

केन तुभ्यं शिक्षितं एतद् गतिलालस

सा त्वया दृष्टा जघनभरालसा ॥ ६ ॥

गोरोअण-वण्णा चक्का भणहि मइं
महु-वासर कीलन्ति धणिअ ण दिट्ठी पइं ॥ ७ ॥

एकककम-वड्ढिअ-गुरुअर-पेम्म-रसे २५

सरि हंस-जुवाणउ कीलइ काम-रसे ॥ ८ ॥

करिणी-विरह-संताविअउ

काणणे गंधुद्धअ-महु-अरु ॥ ९ ॥

हउं पइं पुच्छिमि अक्खहि गअ-वरु

ललिअ-पहारें णासिअ-तरु-वरु ।

दूर-विणिज्जिअ-मस-हर-कंती

दिट्ठी पिअ पइं सं-मुह जंती ॥ १० ॥ ३१

७. (पं.) भणहि मइं (पी) भणइ मइं

८. (पं.) एककम जेने अनुमरी (रं.) एककम; जो के (पं.) नी छाया एकक; (पी.) एककेकम.

९. (पं) संताविअओ-महुअरु । (पी) संताविअओ-महुअरओ

१०. (ध्रुव) णामियतरुवरु सूचवे छे.

गोरोचनवर्ण चक्र भण माम्

मधुवासरे क्रीडन्ती प्रिया न दृष्टा त्वया ॥ ७ ॥

एकक्रमवर्धितगुरुतरप्रेमसेन

सरसि हंसयुवा क्रीडति कामरसेन ॥ ८ ॥

करिणीविरहसंतापितः

कानने गन्धोद्धतमधुकरः ॥ ९ ॥

अहं त्वां पृच्छामि आख्याहि गजवर

ललितप्रहारेण नाशिततरुवर ।

दूरविनिर्जितशशधरकान्तिः

दृष्टा प्रिया त्वया संमुखं यान्ती ॥ १० ॥

पसरिअ-खर-खुर-दारिअ-मेइणि वण-गहणे अविचल्लु ।
 परिसक्कइ पेच्छहु लीणो णिअ-कज्जुज्जअ कोलु ॥११॥
 फलिअ-सिला-अल-णि-म्मल-णिज्झरु
 बहु-विह-कुसुमे विरइअ-सेहरु ।
 किण्णर-महुरुग्गीअ-मणो-हरु
 देरुखावहि महु पिअअम महि-हरु ॥ १२ ॥
 पुव्व-दिसा-पवणाहअ-कल्लोलुग्गअ-बाहओ
 मेहअ-अंगे नच्चइ सललितं जल-णिहि-णाहओ ४०
 हंस-विहंगम-कुंकुम-संख-कआभरणु
 करि-मअराउल-कसणल-कमल-कआवरणु
 वेला-सलिलुव्वेल्लिअ-हत्थ-दिण्ण-तालु
 ओत्थरइ दस-दिसं रुंधेविणु णव-मेहालु ॥ १३ ॥ ४४

- ११ (पं) मेइणि-अविचल्लु. (पी) मेइणिओ-अविचल्लु; (पं) परिसप्पइ
 (पी.) परिसक्कइ (पं. K. U रं.) कज्जुज्जुअ; परंतु छंदनी दृष्टिए
 (पं) कज्जुज्जुअओ (पी.) कज्जुज्जुओ.
 १२. (पी.) ए नथी लीणो.
 १३. (पी) (रं)ने अनुसरी पंक्ति ३ मां विहंगम (पं.) ने बदले रहुंग
 वांचे छे; पंक्ति ६ मां (पं पी.) णवमेहालु.

प्रसृतखरखुरदारितमेदिनिः वनगहने अविचलः ।

परिष्वक्कति प्रेक्षध्वं लीनः निजकार्योद्यतः कोलः ॥ ११ ॥

स्फटिकशिलातलनिर्मलनिर्झर

बहुविधकुसुमैर्विरचितशेखर

किन्नरमधुरोद्गीतमनोहर

दर्शय मम प्रियतमां महीधर ॥ १२ ॥

पूर्वदिशापवनाहतकल्लोलोद्गतबाहुः

मेघाङ्गैः नृत्यति सललितं जलनिधिनाथः ।

हंसविहंगमकुंकुमसंखकृताभरणः

करिमकराकुलकृष्णलकमलकृतावरणः ।

वेलासलिलद्वेल्लितदत्तहस्ततालः

अवस्तृणाति दर्शादशः रुद्ध्वा नवमेघकालः ॥ १३ ॥

सुर-सुदरि जहण-भरालस पीणुत्तुंग-घण-स्थणि
 थिर-जोव्वण तणु-सरीरि हंस-गइ ।
 गअणुज्जल-काणणे मिअ-लोअणि भमन्ते दिट्ठि पइं
 तह विरह-समुद्दन्तरे उत्तारहि मइं ॥ १४ ॥
 लए पेक्खिविणु हिअपं भावमि
 “जइ विहि-जोएं पुणु तहिं पावमि ।
 ता रण्णे वि ण करिमि णिब्भन्ती
 पुणु णइ मेल्लमि दाह कअन्ती ” ॥ १५ ॥
 मोरा परहुअ हंस विहंगम
 अलि गअ पव्वअ सरिअ कुरंगम ।
 तुज्झहं कारणे रण्णे भमन्ते
 को ण हु पुच्छिउ मइं रोअन्ते ॥ १६ ॥

५०

५६

१४. (पं.) दिट्ठि वांची पइं ने पंक्ति ३ मां ले छे जे छंदनी दृष्टि ए खोटुं छे; (पी.) दिट्ठा पइं वांची तेने पंक्ति ४ मां ले छे.
 १५. (पं) पंखु विणु (पी.) पेक्खु विणु (रं.) टीका: लते प्रेक्षस्व विना हृदयेन भ्रमामि । परंतु पेक्खिविणु एम अव्ययभूतकृत होवा वधारे संभव छे; अने भावमि=भावयामि । पंक्ति ४. मां (पी.) ताह कअन्ती; (पं.) दाह कलन्ती पण; (पं.) नी छायामां:-तां कृता-न्ताम् । (रं.) वन्ने य पाठांतरो नोधे छे; (पी.) (पं) मेल्लइं.

सुरसुन्दरी जघनभरालसा पीनोत्तुंगघनस्तनी
 स्थिरयौवना तनुशरीरा हंसगतिः ।
 गगनोज्ज्वलकानने मृगलोचना भ्रमता दृष्टा त्वया
 तर्हि विरहसमुद्रान्तरादुत्तारय माम् ॥ १४ ॥
 लतां प्रेक्ष्य हृदयेन भावयामि
 “यदि विधियोगेन पुनः तां प्राप्नोमि
 तद् अरण्ये अपि न करोमि निभ्रान्ति
 पुनः नापि मोचयिष्ये दाहं कुर्वन्तीम् ” ॥ १५ ॥
 मयूरः परभृतः हंसः विहंगमः
 अलिः गजः पर्वतः सरित् कुरंगमः ।
 तव कारणेन अरण्ये भ्रमता
 कः न खलु पृष्टः मया रुदता ॥ १६ ॥

॥ द्वादशमुद्धरणम् ॥

। दोहाकोसोद्धरियगीयाइं ।

[काण्ह ।]

लोअह गव्व समुव्वहइ 'हउं परमत्थे पवीण'
कोडिह मज्झे एक्कु जइ होइ निरंजन-लीण ॥ १ ॥
आगम-वेअ-पुराणे पंडित्ता माण वहन्ति
पक्क-सिरि-फले अलिअ जिम बाहेरित भुमयन्ति ॥ २ ॥
एवंकार बीअ लइअ कुसुमिअउ अरविदए ५
महु-अर रूपेँ सुरअ-वीर जिघइ मअरन्द ॥ ३ ॥
गअण-समीरण-सुह-वासे पंचेहि परिपुणए
सअल-सुरासुर एहु उअत्ति वटिए एहु सो सुन्नए ॥ ४ ॥
नि-त्तरंग सम सहज-रूअ सअल-कलुस-विरहिए
पाप-पुणए-रहिए कुच्छ नाहि काणहु फुड कहिए ॥ ५ ॥ १०

। दोहाकोषोद्धतगीतानि ।

[कृष्णः ।]

लोकेषु गर्वं समुद्रहति 'अहं परमार्थे प्रवीणः'
कोटीनां मध्ये एकः यदि भवति निरञ्जनलीनः ॥ १ ॥
भागमवेदपुराणे पण्डिताः मानं वहन्ति
पक्वश्रीफले अलयः यथा बाह्यतः भ्राम्यन्ति ॥ २ ॥
एवंकारं बीजं लात्वा कुसुमितं अरविन्देन
मधुकररूपेण सुरतवीरः जिघ्रति मकरन्दम् ॥ ३ ॥
गगनसमीरणसुखवासः पञ्चभिः परिपूर्णः
सकलसुरासुराणामेषः उत्पत्तिः, मूर्ख, एषः स शून्यः ॥ ४ ॥
निस्तरङ्गः समः सहजरूपः सकलकलुषविरहितः
पापपुण्यरहितः किञ्चित् न अस्ति कृष्णः स्फुटं कथयति ॥ ५ ॥

सहज षक्कु पर अत्थि तर्हि फुड काण्हु परिजानइ
 बहु सत्थागम पढइ गुणइ वढ किंपि न जानइ ॥ ६ ॥
 अहं ण गमइ ण उहें जाइ बेण्णि-रहिअ तसु निच्चल थाइ
 भणइ काण्ह मन कह वि ण फुट्टइ निच्चल पवण-घरिणि घरे वट्टइ॥७॥
 वर-गिरि-कंदर गुहिर जगु तर्हि सअल वि तुट्टइ १५
 विमल सलिल सोसं जाइ कालग्गिइं पइट्टइ ॥ ८ ॥
 एहु सुदुद्धर धरणि-घर सम-विसम उत्तार न पावइ
 भणइ काण्ह दुल्लख्ख दुरववाह को मणे परिभावइ ॥ ९ ॥
 जो संवेअइ मण-रअण अहरह सहज फरन्त
 सो पर जाणइ धम्म-गइ; अन्न कि मुनइ कहन्त ॥ १० ॥ २०
 पहं वहंतेण णिय-मन बंधनं कियउ जेण
 ति-हुअण सयल विफारिआ पुणु संहारिअ तेण ॥ ११ ॥
 सहजे निच्चल जेण किय सम-रसें निअ-मण-राअ
 सिद्धो सो पुण तत्खणे णउ जर-मरणह भाय ॥ १२ ॥

सहजः एकः परः अस्ति तं स्फुटं कृष्णः परिजानाति
 बहून् शास्त्रागमान् पठति गुणयति मूर्खः किमपि न जानाति ॥६॥
 अधः न गच्छति न ऊर्ध्वं याति द्विरहिता तस्य निश्चला स्थितिः
 भणति कृष्णः मनः कथमपि न स्फुटति निश्चला पवनगृहिणी गृहे वर्तते॥७॥
 वरगिरिकंदरः गर्भारः जगत् तत्र सकलं अपि वृट्चति
 विमलं सलिलं शोषं याति कालाग्नौ प्रविष्टे ॥ ८ ॥
 एषः सुदुर्धरः धरणीधरः समविषमः उत्तारं न प्राप्नोति ।
 कृष्णः भणति दुर्लक्षं दुरवगाहं कः मनसि परिभावयति ॥ ९ ॥
 यः संवेत्ति मनोरत्नं अहरहः सहजे स्फुरत्
 सः परां जानाति धर्मगतिं अन्यः किं जानाति कथयन् ॥ १० ॥
 पन्थानं वहता निजमनः बन्धनं नीतं येन
 त्रिभुवनं सकलं विस्फारितं पुनः संहतं तेन ॥ ११ ॥
 सहजे निश्चलः येन कृतः समरसेन निजमनोराजः
 सिद्धः सः पुनः तत्क्षणे न जरामरणयोः भयम् ॥ १२ ॥

णिच्चल निव्वियप्प निवियार उअअ-अत्थमण-रहिअ सु-सार २२
 अइसो सो निव्वाण भणिज्जइ जहिं मन मानस किंपि न किज्जइ॥१३॥
 वर-गिरि-सिहर-उत्तुंग-थलि शबरे जहिं किअ वास
 णउ लंघिअ पंचाननेहिं करि-वर दूरिअ आस ॥ १४ ॥
 एहु सो गिरि-वर कहिअ मइं एहु सो महा-सुह-ठाव
 एत्थु रे निअहु सहज-खण लब्भइ महा-सुह जाव ॥ १५ ॥ ३०
 एक्कु ण किज्जइ मंत ण तंत णिअ घरिणि लइ केलि करन्त
 णिअ घरे घरिणि जाव ण मज्जइ ताव कि पंच-वण्ण विहरिज्जइ॥१६
 एसो जप-होमे मंडल-कम्मे अनुदिन अचञ्चसि काहि उ धम्मे ।
 तो विणु तरुण निरंतर-नेहे बाहि कि लाभइ ण वि देहे॥१७
 जें बुज्झिअ अविरल सहज खण काहिं वेअ-पुराण ३५
 तें तुडिअ विसय-वियप्प जगु रे असेस-परिमाण ॥ १८ ॥
 जिम लोण विलिज्जइ पाणिइहि तिम घरिणी लइ चित्त
 सम-रस जाई तक्खणे जइ पुणु ते सम चित्त ॥ १९ ॥

निश्चलं निर्विकल्पं निर्विकारं उदयान्तमनरहितं सुसारं
 ईदृशं तद् निर्वाणं भण्यते यत्र मनसा मानसं किमपि न क्रियते॥१३॥
 वरगिरिशिखरोत्तुंगस्थली शबरेण यत्र कृतः वासः
 न तु लङ्घिता पञ्चाननेन, करिवरस्य दूरिता आशा ॥ १४ ॥
 एषः सः गिरिवरः कथ्यते मया एषः सः महासुखस्थानम्
 अत्र रे पश्य सहजक्षणं लभ्यते महासुखं यावत् ॥ १५ ॥
 एकः न कुर्यात् मन्त्रं न तन्त्रं, निजां गृहिणीं लात्वा केलीं कुर्वन्
 निजगृहे गृहिणीं यावत् न मज्जति तावत् किं पञ्चवर्णेषु विद्ध्यते॥१६
 एषः जपहोमे मण्डलकर्मणि अनुदिनं आस्ते कस्मिन् खलु धर्मे
 तव विना तरुणि निरन्तरस्नेहेन बोधिः किं लभ्यते अनेनापि देहेन॥१७
 येन बुद्धं अविरलं सहजक्षणं (तस्य) किं वेदपुराणानि
 तेन त्रोटितं विषयविकल्पं जगत् रे अशेषपरिमाणं ॥ १८ ॥
 यथा लवणं विलीयते पानीये तथा गृहिणीं लात्वा चित्ते
 समरसं याति तत्क्षणे यदि पुनः तथा समं चित्तम् ॥ १९ ॥

॥ त्रयोदशमुद्धरणम् ॥

। दोहाकोसोद्धरिअगीयाइं ।

[सरह ।]

मट्टी पाणी कुस लइ पढंत घरहिं बइसिअ अग्गि हुणंत
कज्जे विरहिअ वहन्ति होमे अक्खिअ डहाविअ कडुए धूमें ॥१॥
एक-दंडि ति-दंडि भअवं-वेसैं विणुआ होइ अ हंस-उवेसैं
मिच्छेहिं जग बाहिअ भुल्लैं धम्माधम्म ण जाणिअ तुल्लैं ॥२॥
अइरिण्हिं उद्धूलिअ छारें सीसउ बाहिय ए जड-भारें ५
घरहिं बइसी दीवा जाली कोणेहिं बइसी घंडा चाली ॥ ३ ॥
अक्ख निवेसी आसन बंधी कण्णेहिं खुसखुसाइ जन धन्धी
रंडी मुंडी अण्ण वि वेसैं दिक्खा देइ दक्खिण-उवेसैं ॥४॥
दीह-णक्ख जे मलिणें वेसैं णग्गल होइअ उपाट्टिअ-केसैं
खवणेहिं जान विडंबिय वेसैं अप्पणु बाहिअ मोक्ख-उएसे ॥१॥१०

। दोहाकोशोद्धृतगीतानि ।

[सरह ।]

मृदं पानोयं कुशं लात्वा पठन्ति गृहे उपविश्य अग्निं जुह्वति
कार्येण विरहिताः वहन्ति होमान् अक्षिणी दग्ध्वा कटुकेन धूमेन ॥१॥
एकदण्डेन त्रिदण्डैः भगवद्वेशेन विज्ञकाः भवन्ति च हंसापदेशेन
मिथ्यात्वभिः जगद् बाधितं भ्रान्तैः धर्माधर्मं न जानन्ति तुलया ॥२॥
आचार्येण उद्धूलितं भस्मना शीर्षं बाधितं अनेन जटाभारेण
गृहे उपविश्य दीपं ज्वालयति कोणे उपविश्य घण्टं चालयति ॥३॥
अक्षिणी निमिष्य आसनं बद्ध्वा कर्णयोः मन्त्रयति जनान् प्रतार्य
रण्डायाः मुण्डितायाः अन्यायाः अपि वेशेन दीक्षां ददाति दक्षिणा-
पदेशेन ॥४॥
दीर्घनखैर्ये मलिनेन वेशेन नग्नाः भवन्ति उत्पाटितकेशेन
क्षपणैः यानं विडम्बितं वेशेन आत्मा बाधितः मोक्षापदेशेन ॥५॥

जो णग्गा विअ होइ मुत्ति ता सुणह सियालह
लोमोप्पाटणे अत्थि सिद्धि ता जुवइ-णितंभह
पिच्छी-गहणे दिह् मोकख ता मोरह चमरह
उंछ-भोअणें होइ जाण ता करिह तुरंगह
सरह भणइ खवणाण मोकख महु किपि न भावइ १५
तत्त-रहिअ-काया ण ताव पर केवल साहइ ॥ ६ ॥

करुणा छड्ढि जो सुणहिं लग्ग ण उ सो पावइ उत्तिम मग्ग
अहवा करुणा केवल भावइ सो संसारहिं मोकख न पावइ॥७॥
मंत ण तंत ण धेअ ण धारण सब्ब वि रे वढ विब्भम-कारण
असमल चित्त म ज्ञाणहिं खरडह सुह अच्छंत म अप्पणु
जगडह ॥ ८ ॥ २०

अहिमाण-दोसैं ण लक्खिउ तत्त तेण दूसइ सअल जाणइ सो दत्त
ज्ञाणें मोहिअ सअल वि लोअ निअ-सहाव ण उ लक्खइ कोइ॥९॥

यदि नग्नस्य अपि च भवति मुक्तिः तर्हि शुनः शृगालस्य
लोमोत्पाटने अस्ति सिद्धिः तर्हि युवतीनितम्बस्य
पिच्छिकाग्रहणे दृष्टः मोक्षः तर्हि मयूरस्य चमरस्य
उच्छभोजने भवति ज्ञानं तर्हि करिणः तुरंगस्य
सरहः भणति क्षपणानां मोक्षः मह्यं किमपि न भावयति
तत्त्वरहितकाया न तावत् परं केवलं साधयति ॥ ६ ॥

करुणां त्यक्त्वा यः शून्यं लग्नः न तु सः प्राप्नोति उत्तमं मार्गम्
अथवा करुणां केवलं भावयति सः संसारे मोक्षं न प्राप्नोति ॥७॥

मंत्रः न तन्त्रं न ध्येयं न धारणां सर्वं रे मूर्खे विभ्रमकारणम्
अश्यामलं चित्तं मा ध्यानेन मलिनीकुरु सुखे सन्तं मा आत्मानं
पीडय ॥ ८ ॥

अभिमानदोषेण न लक्षितं तत्त्वं तेन दूषयति सकलानि यानानि सःदैत्यः
ध्यानेन मोहितः सकलः अपि लोकः निजस्वभावं न तु लक्षते कोऽपि ॥९॥

जव्वे मण अत्थमण जाइ तणु तुट्टइ बंधण
 तव्वे सम-रस सहजे वज्जिइ ण उ सुद्ध ण बम्हण ॥१०॥
 भावहिं उवज्जइ खअहि णिवज्जइ भाव-रहिअ पुणु कहि उवज्जइ२५
 बिण्ण-विवज्जिअ जोओ वज्जइ अच्छहि सिरि-गुरु-णाह
 कहिज्जइ ॥ ११ ॥

वेक्खहु सुणहु परीसहु खाहु जिघाहु भमहु बइट्ट उट्टाहु
 भालमाल ववहारें पेल्लह मण छहु एक्कार म चल्लह ॥१२॥
 गुरु-उवणसह अमिय-रसु हवहिं ण पीअउ जेहि
 बहु-सत्थत्थ-मरुत्थलिहिं तिसिष मरिअउ तेहि ॥ १३ ॥ ३०
 पंडिअ सअल सत्थ वक्खाणइ देहहिं बुद्ध वसंत ण जाणइ
 अमणागमण ण तेण विखंडिअ तो वि णिलज्ज भणइ हउं
 पंडिअ ॥ १४ ॥

जीवंतह जो णउ जरइ सो अजरामर होइ
 गुरु-उवणसें विमल-मइ सो पर धण्णा कोइ ॥ १५ ॥

यावत् मनः अस्तमनं याति तनोः त्रुट्यति बन्धनम्
 तावत् समरसः सहजे व्रजति न तु शूद्रः न तु ब्राह्मणः ॥१०॥
 भावे उत्पद्यते क्षये निष्पद्यते भावरहितः पुनः कथं उत्पद्यते
 द्वि-विवर्जितः योगं व्रजति, आस्व, श्रीगुरुनाथेन कथ्यते ॥११॥
 पश्यत शृणुत स्पृशत खादत जिघ्रत भ्राम्यत उपविशत उत्तिष्ठत
 आलजालं व्यवहारे प्रेरयत मनः त्यजत एकाकी मा चलत ॥१२॥
 गुरूपदेशस्य अमृतरसः अस्ति न पीतः यैः
 बहुशास्त्रार्थमरुस्थलीषु तृषया मृतं तैः ॥ १३ ॥
 पंडितः सकलानि शास्त्राणि व्याख्याति देहे वसन्तं बुद्धं न जानाति ॥
 गमनागमनं तेन न विखण्डितं तथापि निर्लज्जः भणति 'अहं पण्डितः'
 जीवन् यः न जीर्यति सः अजरामरः भवति
 गुरूपदेशेन विमलमतिः सः परं धन्वः कः अपि ॥ १५ ॥

विसय-विसुद्धे णउ रमइ केवल सुण्ण चरेइ ३५
 उड्डी वोहित्थ-काउ जिम पलुटिअ तहि वि पडेइ ॥१६॥
 विसयासत्ति म बंध करु अरे वढ सरहे बुत्त
 मीण पयंगम करि भमरु पेक्खह हरिणह जुत्थ ॥१७॥
 पंडिअ-लोअहु खमहु महु एत्थ न किअइ विअप्पु
 जो गुरु-वअणे मइं सुअउ तहिं किं कहमि सु-गोप्पु ॥१८॥ ४०
 घोरंधारे चंद-मणि जिम उज्जोअ करेइ
 परम-महासुह एककु खणे दुरिआसेस हरेइ ॥ १९ ॥
 घरहिं म थक्कु म जाहि वणे जहिं तहिं मण परिआण
 सअलु निरंतर बोहि ठिअ कहिं भव कहिं निव्वाण ॥ २० ॥
 णउ घरे णउ वणे बोहि ठिउ एव परिआणउ भेउ ४५
 निम्मल-चित्त-सहावत करह अ-विकल से उ ॥ २१ ॥
 एहु सो अप्पा एहु पर जो परिभावइ कोइ
 ते विणु बंधे बंधिकिउ अप्प विमुक्कउ तो वि ॥ २२ ॥

विषयविशुद्धौ न तु रमते केवलं शून्यं चरति
 उड्डीय प्रवहणकाकः यथा पर्यस्य तत्रैव पतति ॥ १६ ॥
 विषयासक्तिं मा बन्धं कुरु अरे मूर्खं सरहेण उक्तम्
 मीनं पतंगं करिणं भ्रमरं प्रेक्षस्व हरिणानां यूथम् ॥ १७ ॥
 पण्डितलोकाः, क्षमध्वं मां अत्र न क्रियते विकल्पः
 यद् गुरुवचनेन मया श्रुतं तत्र किं कथयामि सुगोप्यम् ॥१८॥
 घोरान्धकारे चन्द्रमणिः यथा उद्द्योतं करोति
 परममहासुखं एकस्मिन् क्षणे दुरितानि अशेषाणि हरति ॥१९॥
 गृहे मा तिष्ठ मा याहि वने यत्र तत्र मनः परिजानीहि
 सकलं निरन्तरं बोधिः स्थिता कुत्र भवः कुत्र निर्वाणम् ॥२०॥
 न तु गृहे न तु वने बोधिः स्थिता एवं पारिजानीत भेदम्
 निर्मलचित्तस्वभावत्वे कुरुत अविकलं तत् तु ॥ २१ ॥
 एषः सः आत्मा एतत् परं यः परिभावयति कोऽपि
 सः विना बन्धेन बंधीकृतः आत्मा विमुक्तः तथापि ॥ २२ ॥

॥ चतुर्दशमुद्गरणम् ॥

। पङ्णछंदाइं ।

पासि कप्पि चउरंसिय रेवापय-पुण्णियं
सेडियं च गेणहेप्पि ससि-प्पभ-वण्णियं ।
मइं सुयं पि एकलियं सयणि निवण्णियं
सव्व-रत्तिं घोसेइ समाण-सवण्णियं ॥ १ ॥

[श्रीसंघदासरचितायाः वसुदेवहिंज्याः ।]^१

णंदो राया णवि जाणइ जं सगडालो करेहिइ
नंदो राया मारेविणु सिरियं रज्जे ठवेहिइ ॥ २ ॥

[श्रीजिनदासमहत्तररचितावश्यकचूर्ण्याः ।

ताव इमं गीययं गीयं गामणडीए
जो जसु माणुसु वल्लहउ तं जइ अण्णु रमेइ
जइ सो जाणइ जीवइ वि तो तहु पाण लएइ ॥ ३ ॥

[उद्योतनसूरेः कुवलयमालायाः ।]^३

१. श्रीचतुरविजयपुण्यविजयसंपादितवसुदेवहिंज्याः प्रथमोऽंशः पृ. १८।

२. (इन्दोर-भावृत्ति) आवश्यकसूत्रचूर्णी. पृ. ८४.

३. ताडपत्र (जेसलमेर-भंडार) प्रती-पृ. ३७.

। प्रकीर्णछंदांसि ।

पार्श्वे कल्पयित्वा चतुरस्रिकां रेवापयःपूर्णिकां
सेटिकां च गृहीत्वा शशिप्रभवर्णिकाम् ।
मां सुमां एकाकिर्णां शयने निर्विण्णां
सर्वरात्रिं घोषयति समान-सवर्णिकम् (स्वमानस-वर्णितम्) ॥ १ ॥

राजा नन्दः नैव जानाति यत् शकटालः करिष्यति
राजानं नन्दं मारयित्वा श्रीयकं राज्ये स्थापयिष्यति ॥ २ ॥

तावत् इमं गीतकं गीतं ग्रामनट्या—

यः यस्य मनुष्यः वल्लभः तं यदि अन्यः रमते

यदि सः जानाति जीवति अपि तर्हि तस्य प्राणान् लति ॥३॥

राईष पच्छिमजामे केण वि गुज्जरपहिषण धवलदुव्वहयं गीयं ।

✧ अवि य-

जो णवि विहुरे वि सज्जणउ धवलउ कडुइ भारु

सो गोट्टुंगणमंडणउ सेसउ तड्डिय-सारु ॥ ४ ॥

[उद्योतनसूरेः कुवलयमालयाः ।]^४

महु महु त्ति भणंतियहो वज्जइ कालु जणस्सु

तो वि ण देउ जणहणउ गोअरिहोइ मणस्सु ॥ ५ ॥

[आनंदवर्धनस्य ध्वन्यालोकात् ।]^५

कोद्धायओ को समचित्त

काहोऽवणाहिं काहो दिज्जउ वित्त ।

को उग्घाडउ परिहियउ परिणउ को व कुमारु

पडियउ जीव खड्डप्फडेहिं बंधइ पावह भारु ॥ ६ ॥

[श्रीलाङ्कविरचितसूत्रकृतांगवृत्तेः ।]^६

४. सदर. पृ. ४७.

५. Pischel : Materialien Zur Kenntniss Des Apabhramsa P. 48.

६. आगमोदयसमितिग्रंथमाला । सूत्रकृतांगवृत्तिः १ । ४ । इत्थिपरित्र-
व्याख्यणे । गा. ९-१० ।

रात्र्याः पश्चिमयामे केनापि गुर्जरपथिकेनेदं धवलदुर्वहत्वं गीतम् ।

अपि च—

यः नापि विधुरे अपि स्वजनः धवलः कर्षति भारं

सः गोष्ठाङ्गणमण्डनः शेषः त्रुटितसारः ॥ ४ ॥

मम ममेति भणतः व्रजति कालः जनस्य

तथापि न देवः जनार्दनः गोचरीभवति मनसः॥५॥

क्रोधायितः कः समचित्तः

कस्मात् अपनयेत् कस्मै दधात् वित्तम् ॥

कः उद्घटितः परिहितः परिणीतः कः वा कुमारः

पतितः जीवः भ्रान्तिषु बध्नाति पापानां भारम् ॥ ६ ॥

॥ टिप्पणी ॥

॥ प्रथमसुद्धरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवन :—

आ उद्धरण चतुर्मुख स्वयंभूना पउमचरियमांशी लेवामां आव्युं छे. कवि विक्रमना नवमा सैकानी आसपास थयेलो होवो जोईए, तेना काळनी प्रथम मर्यादा तेना काव्यमांशी दृष्टिगोचर थाय छे ते दण्डी अने भामहनो उल्लेख करे छे :

णउ वुज्झिउ पिगल-पत्थारु णउ भम्मह-दण्डि-यलंकारु ।
ववसाउ तो वि णउ परिहरमि वरि रयडा-वुत्तु कव्वु करमि ॥'

तेना काळनी द्वितीय मर्यादा अपभ्रंश महाकवि पुष्पदंतना उल्लेखथी बंधाय छे. पुष्पदंत कवि विक्रमना अगीआरमा सैकानी शहआतमां थयो. तेना तिसद्विमहापुरिसुद्धणालंकारना उपोद्घातमां ते चतुर्मुख स्वयंभूनो उल्लेख करे छे.

भावाहिउ भारहभासि वासु कोहलु कोमलगिरु कालिदासु ।
चउमुहु सयंभु सिग्गिरिसु दोणु णालोइउ कइ ईसाणु वाणु ॥

चतुर्मुख स्वयंभूए पउमचरिय अने हरिवंशपुराण एम त्रे काव्यो लखवा मांडेलां ते बनेय अधूरां रद्यां जे तेना पुत्र त्रिभुवन स्वयंभूए पूरां कर्या, प्रथम तेणे पउमचरिय हाथमां लीषेउं एम हरिवंशपुराणना संधि १००ना आरंभनी गाथामां मालम पडे छे. ते गाथा नीचे प्रमाणे छे :

काऋण पौमचरियं सुद्धचरियं च गुणगणपपवियं
हरिवंसमोहहरणे सरस्ससुद्धियदेह (?) व्व ॥

आखा पउमचरियमां ९० संधि छे. तेना भाग ग्रंथने अंत आपेकी गाथा परथी मालम पडशे. ते गाथाओ नीचे प्रमाणे छे :

સિરિવિજ્ઞાહરકંઢે સંઘીઝ હોન્તિ વીસપરિમાણા
 ઝજ્ઞાકંઢમ્મિ તદ્દા બાવીસ મુણેહ ગણણાણ ॥
 ષઝહ સુંદરકંઢે ષક્કહિયવીસ ઝુજ્ઞકંઢે ય
 ઝત્તરકંઢે તેરહ સંઘીઝ નવઝ સવ્વાઝ ॥

નેહુમા સંધિને છેઢે નીચે પ્રમાણે અન્તદર્શક ગાથાઓ છે :

ઝય પોમચરિયસેસે સયંભુણવસ્સ કહ વિ ઝવ્વરિણ
 તિહુઅણસયંભુરઝણ રાહવનિવ્વાણમિણં ॥
 વંદઝઆસિયતિહુયણસયંભુપરિવિરઝયમ્મિ મહાકવ્વે
 પોમચરિયસ્સ સેસે સંપુત્તો નવઝમો સગ્ગો ॥

આ ઝદ્ધરણ પઝમચરિયનો ૧૪મો સંધિ છે. મૂલ ઢાથપ્રતના
 ૩૬-૩૮ પાનમાં આ ઝદ્ધરણ છે. ઢાથપ્રતની લખાયા સાલ લઢિયાની પ્રશસ્તિ
 પ્રમાણે - સંવત્ ૧૫૨૧ વર્ષે ઝ્યેષ્ઠમાસે સુદિ ૧૦ બુધવારે । શ્રીગોપા-
 ચલદુર્ગે શ્રીમૂલસંઘે બલાત્કારગણે ૬૦...પઝમચરિયની ઢાથપ્રત માંઢારકર
 ઓરીએન્ટલ રીચર્સ ઈન્સ્ટીટયુટની ઢાથપોથી નં. ૧૧૨૦ છે.

૨. ઝદ્ધરણવસ્તુ :—

વસંત પ્રકટ્યો છે. માહેશ્વરપુરનો પતિ સહસ્રાર્જુન નર્મદામાં ઝલ્લક્રીઢા કરી
 રહ્યો છે. બીઝી બાઝુએ લંકાધિનાથ રાવણ નર્મદાને કિનારે પૂઝા કરી રહ્યો છે.
 યન્ત્રો વઢે નર્મદાનો પ્રવાહ સહસ્રાર્જુનના યાન્ત્રિકોએ રોક્યો છે. સહસ્રાર્જુનની
 ઝલ્લક્રીઢા સમાપ્ત થતાં યાન્ત્રિકો યન્ત્રોને ઢોઢે છે, એટલે ઝમરાતો પ્રવાહ
 લંકાધિનાથનાં પૂઝાને રેલી નાલે છે. રાવણ ગુસ્સે થઈ પોતાના દૂતોને બોલાવી
 ઝંણે આ અવિનય કર્યો તેને શોધવા મોકલે છે. દૂતો સમાચાર લાવે છે. રાવણ
 ગુસ્સે થઈ તરવાર ઝેંચે છે.

પ્રમાત થતાં ઝદ્યગિરિના શિખરે રવિ, ' મને મૂકી અને ચંદ્રને લઈ નિશા
 ક્યાં ચાલી ગઈ ' એમ ઝાણે શોધ કરતો ન હોય એવો ઢેખાય છે. વસંત
 ઝગત્-રૂપી ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે અને નવા ઘરમાં પ્રવેશતાં ઝાણે સૂર્ય-રૂપી
 મંગલ-કલશની સ્થાપના કરે છે. દુષ્ટ ફાગણ માસને દૂર કરી વસંતરાઝ પ્રવેશ
 કરે છે. (૧) વસંતશ્રીના ઘરમાં પ્રવેશતા વસંતરાઝની રાઝયામગ્રીનું વર્ણન કવિ
 કરે છે; અને ઢાંઢી નર્મદા આ વસંતના મધે ધેન્ડી થઈ ઢમે છે. (૨) નર્મદા
 પોતાના પતિ રત્નાકરને મલ્લા શણગાર સઝી ઝાણે ઝતી હોય એમ ઝુદાં ઝુદાં
 નર્મદા નદીનાં સામાન્ય અંગોને નિરૂપિત કરી કવિ વર્ણન કરે છે. આ વસંતના

મદે મસ્ત બનેલી નર્મદા માદેશ્વરપુરના પતિ સહસ્રાર્જુનને અને લંકાપતિ રાવણને કામાવિષ્ટ કરે છે. (૩) તે વસંત અને તે રેવાનાં જઠ્ઠાં જોઈને સહસ્રાર્જુનને જઠ્ઠાં કરવા હરખ થાય છે. યાંત્રિકો યંત્રો ઘડે નર્મદાનો પ્રવાહ રોકે છે; અને સહસ્રાર્જુન પોતાના અંત:પુર સહિત નર્મદામાં પ્રવેશ કરે છે. (૪) જઠ્ઠાં જુદે જુદે પ્રકારે વર્ણન કવિ કરે છે. (૫-૬) અંત:પુરની રાણીઓ સહસ્રકિરણ સાથે જુદા જુદા પ્રકારની ક્રોડા કરે છે, તેનું વર્ણન કવિ કરે છે. (૭) આ જઠ્ઠાંનાં વખાણો દેવો કરે છે. (૮) રાવણ રેતીની વેદી બનાવી જિનવરની તે ઉપર સ્થાપના કરી પૂજા કરે છે. એટલામાં તો યાંત્રિકો યંત્રોને છોડે છે એટલે પ્રવાહ રેલાઈ પૂજાસામગ્રી ધોઈ નાખે છે. રાવણ ગુસ્સે થાય છે અને આ પિશુનતા કરનારને શોધવા માણસો મોકલે છે. (૯) પછી રાણીઓના ત્વેલા અલંકાર, પુષ્પ, કુંકુમ ઇત્યાદિ ઝેંચી જતી નર્મદા તરફ રાવણ નજર કરે છે. કવિ કલ્પના કરે છે કે નદી જિનવરની પ્રતિમાને ઝેંચી ગઈ કારણકે તે જિનપ્રભુ, સ્ત્રીઓ સાથેના ત્રિલાસથી અલિપ્ત રહેતા હતા અને તેમણે પોતાની નિષ્કામતાથી નદીને ગુસ્સે કરી હતી. (૧૦) એટલામાં રાવણે મોકલેલા ગવેષકો પાછા વળે છે; અને તેમાંનો એક તેની અર્પૂર્વ કામલીલા વખાણે છે અને એ કામલીલાનો નિર્માપક સહસ્રાર્જુન છે તેની ખબર કરે છે. (૧૧) બીજો ગવેષક તેના અંત:પુરને વિવિધ ઉપમાઓ કરી વખાણે છે. (૧૨) ત્રીજો ગવેષક યંત્રોને વખાણે છે; અને યાંત્રિકો એ છેવટે યંત્રોને છોડી દીધાં તેથી પ્રવાહ રેલાઈ ગયો અને રાવણની પૂજા તેણે ધોઈ નાખી - તે બાબત રજુ કરે છે. આ સાંભઠ્ઠી રાવણ પોતાના હાથે તરવાર ઝેંચે છે.

૩. પદ્યરચના :—

આ ઉદ્ધરણમાં ૧૩ કડવકનો સંધિ લેવામાં આવ્યો છે. દરેક કડવક ૧૦ પંક્તિઓનું છે. છેલ્લી બે પંક્તિઓ ઘત્તાની છે. આખા સંધિને મથાળે ધ્રુવપદ છે ચતુર્મુખ સ્વયંભૂની કૃતિમાં કડવકના દેહની લગભગ સરખી રીતે ૮ પંક્તિઓ છે. ત્રિભુવન સ્વયંભૂમાં કડવકની પંક્તિસંખ્યા વધે છે. પુષ્પદન્ત અને ઘનપાલમાં કડવકની પંક્તિસંખ્યા વહલતી જાય છે અને તેનો કોઈ નિયમ જ રહેતો નથી. આ ચતુર્મુખની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરવાનો એક પૂરાવો છે. આ ઉદ્ધરણમાં ધ્રુવપદ, અને ઘત્તાનો એક અને કડવકના દેહનો એક - એમ બે છંદો વપરાયા છે. ધ્રુવપદ અને ઘત્તાના છંદની માત્રાગણના : ૮ + ૮ + ૧૪ = ૩૦ માત્રાની છે; પંક્તિની વચમાં બે યતિ છે અને તે યતિ પ્રાસબદ્ધ છે :

વિમલે વિહાણપે । કિયપે પયાણપે । યયઈરિસિહરે રવિ દીસઈ ।
મઈ મેહેપ્પિણુ । નિસિયરુ લેપ્પિણુ । કહિ ગય ણિસિ ણાઈ ગવેસઈ ॥

हेमचन्द्र छन्दोऽनुशासनना छद्मा अध्यायना आरंभमां आ घत्ता अने ध्रुवपद संबंधी विवेचन करतां आदिमां ज सूत्र मूके छे : सन्ध्यादौ कडवकान्ते च ध्रुवं स्यादिति ध्रुवा ध्रुवकं घत्ता वा । आ ध्रुवक के घत्ता ऋण प्रकारनी छे : सा त्रेधा षट्पदी चतुष्पदी द्विपदी च । प्रस्तुत उद्धरणनुं ध्रुवपद अने घत्ता षट्पदी प्रकारनी छे; अने हेमचन्द्रना अभिप्राये आ उपजातिनो प्रकार छे. अष्टौ उपजातिः ॥^१ ए सूत्र पर टीका करतां हेमचन्द्र लखे छे के: तृतीयषष्ठयोः पादयोर्दशादिसप्तदशान्ताः कलाः शेषेष्वष्टौ चेत्तदोपजातिर्नाम षट्पदी । प्राकृतपिगलमां आ छंदने माटे नाम नथी; परंतु दुम्मिलानी जातनो आ छंद कही शकाथ.^२

कडवकना देहनु छंद पद्धडिका के प्राकृतपिगलनो पञ्जडिआ छंद छे. तेमां १६ मात्रानां चार चरण छे. हेमचंद्र पद्धडिकातुं लक्षण ची: पद्धडिका । नोंधी टीका करे छे : चगणचतुष्कं पद्धडिका । यथा, 'परगुणगहणु सदोसपयासणु, महुमहुरक्खरहि अ मिअभासणु । उवयारिण पडिकिउ वेरिअणहं, एण पद्धडी मणोहर सुअणहं ॥'^३ एटले चार चार मात्रानां चार अर्थ: कुले १६ मात्रानो आ छंद. आपणा उद्धरणनां वधां य कडवांना देहमां आ ज छंद छे प्राकृतपिगल^४ छेल्वा भाग उपर नियंत्रणा मूके छे, परंतु हेमचंद्र ते स्वीकारता नथी अने वली काव्यवहनमां आ नियंत्रणानी गणतरी कोइ कवि करता पण नथी.

मात्रानी गणतरीमां प्रा. पि.^५प्रमाणे इ, हिं, ए के ओ शुद्ध के वर्ण-मिलित अने र् तथा ह् साथेना संयुक्ताक्षर लघु गणवा. सप्तमी तथा तृतीया एकवचननो इ; तृतीया बहुवचननो इहिं; संबंधक भूतकृदंतनो इवि इत्यादि ए, एहिं, एवि एम लख्या होय छतां एनी एक ज मात्रा गणवी. होना ओनी पण एक मात्रा गणवी. आ संबंधमां वाचके सि. हे. ८।४।४१०; ८।४।४११। लक्ष्यमां लेवा घटे छे. तेमां पण आ प्रकारनो आदेश छे.

४. टिप्पणी :—

[टिप्पणीमां पंक्तिओनो उल्लेख करवामां आव्यो छे.]

१. छं. शा. पान ३८ (ब) पंक्ति. १४.

२. प्रा. पि. पान. ३१५ मात्रा १०+८+१४=३२. दुमिला.

३. छं. शा. पा. ४३ (अ) पंक्ति. ९.

४. प्रा. पि. पान. २१७ पञ्जडिअ पान. २२० अडिळा.

५. प्रा. पि, पान, ४

१-२. आ ध्रुवक छे. सामान्य रीते संधिना आरंभनो ध्रुवक भव्य अने आकर्षक होय छे; अने आखा संधिना प्रस्तुतार्थनो सूचक होय छे. आ ध्रुवकमां सूर्यने प्रतिनायक कल्प्यो छे. निशानायिका चंद्रने लई सटकी गई. तेने शोषवा जाणे सूरज उदयगिरिना शिखरे भाव्यो होय एम उत्प्रेक्षित छे.

१. सति सप्तमीनो प्रयोग छे; अपभ्रंशमां सप्तमी अने तृतीयानां रूपो सरखां होवाथी कोइ वार आवा प्रयोगमां तृतीया पण वापरी देवामां आवे छे. जुओ सदर. पान ४३. पंक्ति ९० पई जीवंतषण महु एहो भइय अवत्था ।

३-४. सूर्यने मंगल-कलश साथे सरखाव्यो छे. वसंत विश्वगृहे वास करवा आवे छे. नवा घरमां वास करता पहेलां मंगलकलश तो मूकवो जोईए ने ? तो आ सूर्य जाणे मंगलकलश; प्रभात ए दहिंनो अंश; अने प्रभातनां कोमल किरणो जाणे ए कलश ढांकवानी कुमळी कमळनी पांदडीओ.

३. रवण्णउ—सुंदर सि. हे. ८।४।४२२।: प्रो. पीशल G. P. 603मां जणावे छे के प्राकृतमां रमणीय अने करणीयनी साथे साथे करण्य, रमण्य एवां विध्यर्थ भूतकृदंत टकेलां तेमांना रमण्यमांथी रवण्ण उत्तीर्ण थएलं. आ स्थले लावण्य शब्दनी व्युत्पत्तिचर्चा आवश्यक छे. सामान्य रीते तेने लवणमांथी उत्तीर्ण करवामां आवे छे; परंतु लवण 'सुंदर' ए अर्थमां संस्कृतमां ए शब्द वपरातो नथी. लवणिमा अने लावण्य भा बेज शब्दो ज संस्कृतमां रूढ छ. मने लागे छे के मागधी असरथा रनो ल थइ रवण्ण > लवण्ण अने तेनुं संस्कृत लावण्य. लावण्य पछीनां बोल लवणिमा.

३. कोमलकमलकिरणदलछण्णउं आमां खरी रीते कोमलकिरणकमलदलछण्णउं एम संस्कृतनी ढबे समास होय. परंतु अपभ्रंशमां समासना बंध तूटता जाय छे अने समासना शब्दोनी गोठवण पण नियंत्रित रहेती नथी. समासना शब्दोनी गोठवण तो ठेठ जूना काळथी प्राकृतमां तूटनी आवी छे. आ संबंधे प्रो. पीशल G. P. 603. मार्कण्डेयना प्रा. स. ८।३६। पूर्वनिपातोऽन्यथा प्रायः ॥ अने ते पर टीका : समासे संस्कृत-विहितः पूर्वनिपातः प्राकृते प्रायोऽन्यथा स्यात् ॥

४. णावइ २. णाइ सि. हे. । ८।४।४४। इवार्थे नं-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः ॥ नं, नउ, नाइनो संबंध वैदिक न=इव नकिः=

कांइ नही (प्रो. पीशल G. P. 6. Einleitung)साथे जोडाय. नावइ, जणि, जणुनो संबंध ज्ञा धातु साथे होइ शके. नाइ कदाच नावइतुं डुकुं रूप होवा पण संभव छे. नाइनो प्रयोग तुलसीदासना रामायणमां 'जाणे' 'जाणवुं' बे य अर्थमां देखाय छे.

५. दूउ संस्कृतछायामां शासनं एम अर्थ कथौं छे. आनो आधार मारी पासेना जूना गृजराती रास नामे मृगांकलेखा (सोळमा सैका)नी कबी १२०-१२२ उपर छे जे नीचे टांकुं छुं :

कोठारी बोलावोउ ए हुंतउ जेय सुजाण ॥१२०
 "अन्न पान घृत आपिज्यो ए फाटाफाटउं वख
 एहनइ रूडइं रहाविज्यो ए रखे जणावउ पुत्र"॥१२१
 सेठि दूउ देई गया ए सतीय बोलावी धावि...

आ उद्धरणनी हाथप्रतना हांसिआमां संस्कृतटिप्पण पालय : आप्युं छे ते कदाच दूतः=पाल्यः 'किंकर, अधिकारी' ए अर्थमां लेवाय.

५. कह व ण मारिउ 'जेम तेम मार्या नहि' एटले शिक्षा तो सखत करी परंतु प्राण हर्या नहि. कह=वै.सं. कथा 'केवी रीते' एनां समान रूप जह=यथा, तह=तथा, अह=अथा G. P. 103.

५. पवमण्डवणिरिक्क आचेलिय : परब अने लतागृहोना चोरो अर्थात् कामिजनोनां वखो जेणे हरी लीधां हतां. णिरिक्क जुओ. दे. ना. ४. ४९. चोरट्टियपुट्टसुं णिरक्कं (v. I. णिरिक्क) ।

७. पइसरइ=प्रविशति मने लागे छे के पइसइतुं कारकरूप पइसारइ अने तेमांथी बनावेळुं साहुं रूप ते पइसरइ वधारे संभवित छे; जो के पइसइ पण कांइक प्रमाणमां अपभ्रंशमां प्रचलित छे

१३. पईहर [प्रतिगृह] अंतर्गृहः जुओ जसहरचरिउ (शब्द-कोष. पा. १३६) पइहर-प्रतिगृह (अंतर्गृहमित्यर्थे ।); ' घरनो आगलो भाग ' ए अर्थ पण संभवित अने वंघवेस्तो छे. गू. ' पडशाळ=सं. प्रतिशालाभां आ सूचित छे. पईहरमां ई माटे जुओ सि. हे. ८।१।४। दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तौ ।

१४. नेउर=नूपुर । सि. हे. ८।१।१२३। G. P. 125मां प्रो.

पीशल जणावे छे के सर्व प्राकृतोमां नेउर मालम पडे छे; एटले नूपुर शब्द साथे नेपूर शब्द पण भाषामां प्रचलित हशे; अने तेनी साथे सरखाववा केयूर शब्द तरफ लक्ष खेंचे छे. वळी नेउरकेऊरं (राजशेखरना बाल रामायणमां) अने नेउरकेऊराओ (अप० प्राकृतपिंगल १. २६) तरफ लक्ष दोरे छे. जूना गूजरातीमां ठेठ प्रेमानंद सुधी ' नेवर ' = नूपुरना अर्थमां वपरायो छे. हिं. नेपूर, नेवर.

१४ अंतेउरु [अंतःपुरं] G. P. 344 सि. हे. ८।१। ६० मागधीनी असरने लीधे अन्तः=अंते ।

१५ उज्जाणेहिं सप्तमी-बहुवचनः हिं < प्रा. एकवचन स्मि < सं. एकवचन स्मिन् ध्यानमां राखवुं के इहिं अने हिं वे प्रत्ययो लगाडवामां आवे छे. उज्जाणेहिं, थाणेहिं, वंदिहिं, वासहिं, महणासहिं ६० सि. हे. ८।४।३४७ । अर्थमागधीमां हृत्थंसि-पायंसि अने पालीमां स्मि अने स्मिह प्रत्ययो सप्तमी एकवचनमां छे. आ प्रत्यय एकवचनमांशी बहुवचनमां लेवावा संभव छे. तृतीया बहुवचन हिं अने सप्तमी बहुवचन हिं वच्चे पण अव्यवस्था उत्पन्न थइ होवी जोइए, कारण के वन्ने प्रत्ययो सरखा छे.

१६. साहुलउ-हाथप्रतना टिप्पणमां सिगिरिका शब्द आप्यो छे जे समझातो नथी. परन्तु ध्वजपट जेवो आनो अर्थ होय. सरखावो दे. ना. ८। ५२ । साहुलिआ=चख; पा. स. म. ' शिरोवखण्ड ' ए अर्थ पण नोधे छे.

१७. कुसुमा 'अ'कार मात्राखातर लंबाव्यो छे; दवणा=दवणअ=दमनक एटले 'आ' 'ण्+अ+अ' नो बनेलो छे.

१८. वाणरमालिय [वंदनमालिका] प्रा. गू. तोरण वंदुरवाल कलस धयवड लहलहए । प्रा. गु. का. श्रीनेमिनाथफागु. कडी. ६. हिं. वंदनवार, वंदनमाल.

१९, भुंजा-टिप्पणमां 'अप्रेभोजकाः स्तितीषुः' एम आपेलुं छे; प्रथम जमनारा विप्रो ए एक अर्थ लीधो छे; परन्तु वनस्पतिने अनुलक्षी बीजो कोई अर्थ होवो जोइए.

२०, वम्महेहि ने बदले वम्महि वांची सप्तमी एकवचन इ-प्रत्ययान्त लेंवुं ठीक छे. आ पंक्तियो छायामां छे तेथी जुदी रीते अर्थ करी ' विरहिणं विध्यन् गतपतिकामर्मसु आंदोलयन् ' एम संस्कृतछाया करवी वधारे घटित थशे.

२१. भुंभलभोली सरखावो प्रा. गू. भम्मर-भोली नेमिजिण-

वीवाह सुणेई । नेहगहिल्ली गोरडी हियडइ विहसेई ॥ प्रा. गू. का. श्रोनेमिनाथफागु. कडी. १२ पं. ५-६ भुंभल < म. भिब्भल (सि.हे. ८।२।५८।)=भिंभल < सं विहल । भोली < √ भुल(सि.हे. ८।४।१७७।) < सं. √ भ्रम्+उल्ल; (O.D.B.212) गू. 'भोळो' एटले मुग्ध प्रो. पीशल M. K. A. P. 53 XVI बाली भुंभरभोलि उल्लसिअणिअंसणी । आ पंक्ति भोजदेवना सरस्वतीकण्ठाभरणमां छे, प्रो. पीशल भुंभरभोलिने Intensive रूप गणावी भुल ने G.P. §354 प्रमाणे < लुम् मांथी व्यलय करी उतारे छे. हुलइ (सि.हे. ८।४।१०५) =भुलइ > भुलइ G. P. 566. गू. भम्मरभोळी हि. तुलसीदासः पार्वतीमंगल. ३८. " बालक भमरि भूलान फिरहिं घर हेरत."

२२. सलोणी [सलावण्या] जुओ टिप्पण. प्रथम उद्धरण. १. ३. गू. सलुणे.

२५. ऊढणाई सरखावो. दे. ना. १।१५। ओड्णमुत्तरीष । अने वळी पा. ल. ४२ ऊढिअयं पाउअयं । गू. ओढणी हि. ओढनी. सामान्य रीते 'पुलिन' = उंचा रेताळ कीनाराने नितम्ब साथे सरखावत्रामां आवे छे; अहि पुलिनने ओढणी साथे सरखावी प्रवाहने रसना साथे सरखाव्यो छे.

२८ सयल [सकल] वधी कळाए सहित एटले गोक.

३०. रण [वर्ण] रंग आ तेम ज 'रंग' वन्ने शब्दोनो संबंध < सं. √ रञ्ज साथे छे.

३०. तंमोलु सवाणिउ [ताम्बूलं सवर्णकं] सामान्य रीते झ, आम्र, ताम्र, इ० मां झ नो म्र थइ म्व थाय छे (G P. 295. सि. हे. ८।२।५६) गू तांबु, आंबो, परकंबा, आंबली; आमळुं, त्रांबु, ए प्रो. पीशलनी कल्पनाने टेको आपे छे; आ दाखलामां म्म = म्वनी अवळी गति थइ छे. खरी रीते म् ना पळो तरतज म् बोलतां नाकमांथी नाकळतो स्वर बंध थइ जतां व थइ जाय छे; नहि तो तेने हलको पाडी म् एकलो ज रहेवा देवो पडे परन्तु बीजा म् ना उच्चारनो प्रयत्न थतां अजाणे बनो वर्णागम थाय छे.

३२. अवरउहउ-भउहउः वर्णविकारमां म्, व्, व, उनी एक बीजामां फेरबदली मालम पडे छे. (सि. हे. ८।४।३९७ G. P. 251) हाथप्रतोमां व् तो व् ज लखाय छे; केटलीक हाथप्रतो ज भेद पाडे छे. प्रसिद्ध दाखलो करमि-करवि-करउं आ त्रणे य रूप अपभ्रंशमां प्रचलित छे. सि. हे. ८ । ४ । ३८५ । S. K. Chatterji O.D.B. 280, 288

३६. दाहिण-मारुउऽमिय-सीयलुः-दाहिण [दक्षिण] सि. हे.

८।१।४६। माहुऽमिय अ नो ङोप; आ प्रकारनो लोप स्वरभार के छंदोबंध खातर अपभ्रंशमां दीठामां आवे छे. दा. त. आज उद्धरणमां पं. ३५. मोहु-प्पाइउ, पं. ४५. सलिल-ब्भन्तरे इ० सरखावो संस्कृतसंधि-रामोऽ-गच्छत् । मोहेऽपतत् इ० अस्वरित प्रथम ह्रस्वनो लोप. Divatia G. L. L. I P. 368. Turner J. R. A. S. 1921. G. Ph. 23. G. P. 99. "In Apabhrams'a also the rhyme determines the toning of the vowels".

४०. णवल्लु [नव+अल्लु स्वार्थ] अपभ्रंशमां अल्लु इल्लु उल्लु स्वार्थे उमेरवामां आवे छे. सि. हे. ८।४।४२९ मां उल्लु एकलानो ज उल्लेख छे. सि. हे. ८।२।१५९ मां बाकोनानो उल्लेख छे. G. P. 595 आ तद्धित संस्कृतमां आल (वाचाल) आलु (दयालु, श्रद्धालु) इल (फेनिल पिच्छिल) उल (हर्षुल, चट्टुल) ल (अंसल, मांसल) इ० रूपे छे. ल् वेवडायो शायी ते माटे जुओ टिप्पण आज उद्धरण पं. ५०.

४२. सहु-सहुं [सहकम्*] G. P. 206: "अ० सहु=साकम् (सि.हे. ८।४।३५६. ४१५.) आ व्युत्पत्तिना कारणमां ते जणावे छे के क ना अ उपर उदात्त होई सा नो स थाय छे; G. P. 80; अने कम्=अं G.P. 352." प्रो. भांडारकर अने गुणे <सं. सह. Divatia G. L. L. II P. 94 गू. श्ल < प्रा. गू. सिउं < सं. सह-समम् ; प्रा गू. सिउंनो प्रयोग सं. १२६६ 'जंबुसामिचरिय' प्रा. गू. का. पा. ४४. कडी २० 'पंचसष चोरेह सिउं प्रभवउ घरि पइउउ ॥ '

४३. आरक्खिय णियबल्लु पोतानुं बळ भेगुं करीने.

४४. छुडु-सि. हे. ८।४।२२। यदेच्छुडुः । परन्तु अपभ्रंश साहित्यमां यदि एकलो ज नहि परन्तु सामान्य निपात तरीके पणते वपराय छे.

४९. ससिह-रासि [सहस्वरश्मि] व्यत्ययनुं उदाहरण; सहस्त्रनुं सहास अने सहस रूपान्तरो छे.

४९. लइ सामान्य निपात सि. हे. मां उल्लेख नथो; अपभ्रंश कृति-ओमां बहुधा देखाय छे. <सं. लात्वा

५१. उप्परि [उपरि] सि. हे. ८।२।९८-९९। सूत्रमां शब्दना आदिमां नहि परन्तु शब्दने अंते के वचमां आवेला व्यंजननुं द्वित्व कोईक शब्दोमां निश्चये करीने अने कोईक शब्दोमां विकल्पे करीने थाय छे. आ प्रकारना

શબ્દોનાં જુદા જુદા વિદ્વાનો ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયો આપે છે. G. P. 2 માં ટીકા કરે છે જેનું અંગ્રેજી ભાષાંતર હું મૂકું છું “ The accent of M., Amg., JM., the poetical Apbhram’s a and mostly of JS. corresponds mainly to the Vedic accent. As the weakening or dropping out as well as the raising of the vowel rests on it, as also the doubling of the consonants in certain cases, it can not be purely musical, but must have been mainly expiratory.” આ મતનો આશરો લઈ 194 માં “ A consonant between vowels is doubled sometimes when followed by an accented vowel ” અને વળી “ The same rule explains the doubling of the suffix ल् in अल्ल, इल्ल and उल्ल.” કેટલાક (Prof. Bloch) એમ માને છે કે તૈલ્ય, ષ્ક્ય, ડુકૂલ્ય જેવા શબ્દો પ્રચારમાં હશે તેના ઉપરથી આ રૂપો ડતરી આવ્યાં હશે; અને સ્વરને તેમાં લેવા દેવા નથી. આ સંબંધી સંપૂર્ણ વિવેચન J. R. A. S. April 1916 ‘Indo-Aryan Accent in Marathi’ by Turner. કેટલીક બાર શબ્દની માત્રા (quantity) અને સંસ્કૃતનું વ્યંજનતત્ત્વટકાવવા પળ ષ્યંજનદ્વિત્વ કરવામાં આવે છે.

૬૪—૬૫. આમાં વિહુમમરગય=સુરઘણુ; ઇંદળીલસય=ઘણ; ચામિયર=વિજ્જુ; હાર=બલાય, છાયામાં બલાહક ને બદલે બલાક= ‘ હસ ’ વાંચો.

કઢવક છદ્ધાની શૈલી જેમાં કહિ મિ તું પંક્તિએ પંક્તિએ વચ્ચે વાર પુનરાવર્તન કરવામાં આવ્યું છે. એ શૈલી ચારણોમાં વહુ પ્રચલિત છે, અને અંગ્રેજી-અસર પૂર્વેની ગૂજરાતી વર્ણનાત્મક કવિતામાં ઘણી વાર દેખા દે છે. રામાયણમાં કિષ્કિન્ધાકાણ્ડમાં પશ્પા સરોવરના વર્ણનમાં અથવા કાલિદાસના રઘુવંશ. સર્ગ. ૧૩. શ્લો. ૫૪-૫૭ માં આ પ્રકારની શૈલીનો અંશ માલમ પડે છે, પણ રૂઢ શૈલી તરીકે નહિ જ. અપભ્રંશ કાવ્યોમાં તો પગલે પગલે આ પ્રકારની શૈલી દેખા દે છે.

૬૮. હુલ્લ [પુષ્પ]; વડલ્લ [વર્તુલ]; પં. ૭૪ પહુત્ત [પ્રભૂત]; પં. ૧૧ ઉલુક્ક; અહ્લીણ એમાં વ્યંજનદ્વિત્વ માલમ પડે છે; આમાં ઉલુક્ક

जुवी ज जातुं छे [उद् + लुप्त]; आम ते कर्मणि भूतकृदंत परथी बनेलुं छे.

७५ छुड छुड; सि. हे. मां ईषत् ईषत् अर्थ नथी.

७५ वलग्गहो—वि नो व थवामां ल परना उपान्त्य स्वरभारनी असर छे; आवी असर गूजरातीमां वधारे थती जाय छे. '

७८. जुवइ सहासु जासु नी छाया सुधारो; युवत्यः सहासाः यस्य एम वांचो.

८२. उल्ल [उद्र*] सि. हे. ८।१।८२। उदोद्वाद्रें ॥ G. P. 111 अने Weber = √उद्=उन्द् मांथी विशेषण; अल्ल अने अद् जे सि. हे. मां बताव्यां छे ते < सं. आर्द्र.

८३. इत्यु [अत्र] सि. हे. ८।१।४०३-४०५ । G. P. 107. मां अत्तमांथी नहि पण वै.सं. इत्था—सरखावो—सं. इत्थं; ते ज प्रमाणे जेत्यु, तेत्यु, केत्यु=यत्था, तत्था, कत्था ए ध्यानमां लेवा जेवुं छे के वै. सं., पा., अने अप. नो मेळ जाववा मथीए तो य, यद्, या=सं. यद्; त, तद्, ता=सं. तद्; क, कद्, का=सं. किम्; आ प्रमाणे सर्वनामनां मूळरूप मालम पडे छे.

८४. माणेवि भोगवीने सरखावो—गु.माणवुं.

८५. करेप्पिणु सि, हे. ८।१।४२०। G. P. 588. वैदिक संबंधक भूतकृदंतनो त्वी अपभ्रंशमां हयात छे; तेमज त्वीनम्, इष्टवीनम्, पीत्वीनं (पाणिनि ७।१।४८ अने तेना परनी काशिका)

९० जावहिं-तावहिं; जेत्तहे-तेत्तहे: सरखावो सि. हे. ८।१।४०६; G. P. 271 जाम=यावत्; ताम=तावत् अने जामहिं, तामहिं =यावद्भिः, तावद्भिः; आमां पण तृतीया अने सप्तमीनो संकर मने लागे छे. जावहिं अने तावहिं=जामहिं अने तामहिं; व=म्; जेत्तहे-तेत्तहे सि. हे. ८।१।४३६ यत्र-तत्र; सि. हे. ८।१।४०७ मां अत्तु, तत्तु; जत्त+हे, तत्त+हे=यत्र+स्मात्, तत्र+स्मात् अने ए ज एत्तहे, जेत्तहे, तेत्तहे, G. P. 107; अ ने भारपूर्वक बताववा पूरतो ज ए थयो छे. अथवा ए=एतद्नी असरथी अ नो ए होय.

९४. गवेसहो आह्वार्थ वीजो पुरुष बहुवचन

९४. तासु रक्खवमि—९१. संकेयहो दुक्कउ—१०७. कहिय

सुणंतह खंधावारहो=जुओ मार्कण्डेय. १७।११। हो च ॥ सि. हे. मां आ प्रकारनो आदेश नथी; Pischel पण आनी नोंध लेतो नथी. खरी रीते चतुर्थी अने छद्मिना अपभ्रंश अने प्राकृतमां एक बनी जवामां आ संभ्रम थयो छे. जेना तरफ गति बताववानी होय ते वस्तुनी द्वितीयाके कोइक वार वतुर्थी मूकवानो संस्कृतमां नियम छे एटले आवा प्रयोगोमां द्वितीया, चतुर्थी अने षष्ठीनो संभ्रम अपभ्रंशमां बहुधा होइ मार्कण्डेय आ आदेश बांधवा प्रेरायो होवो जोइए.

९८. अहि जोव्वण-इत्ति वांचो; जोव्वण=यावन मां व्व जुओ.

९९ पट्टवत्थइं—गू. मां पट=प्रवाहनी पहोळइ ए अर्थ अहि अभिप्रेत होय; वाकी पट्टवत्थ एटले सं. मां 'रेशमी वत्थ' अथवा तो टिप्पणीमां कच्चु छे तेम 'साडी' अर्थ लेवाय. सामान्य रीते वत्थे एकवचनमां होय; पण वत्थे अने वत्थहिना संभ्रमथी वत्थइं अहि वपरायुं होय.

१०० पुलिणाहोरणाइं व पगुत्तो=मूळमां वीणाहोरणाइं व पगुत्ती छे; परंतु आ उद्धरणनी पं. २५ ने अनुसरी आ सुधारो कर्यो छे. मूळ हाथ-प्रतनी पंक्तिनो कांइ अर्थ थइ शकतो नयी.

१०१ मल्लिवदंतेहि=अहि व श्रुति नथी. सामान्य रीते इ अने ए पछी य अने उ अने ओ पछी व श्रुति होय छे.

१०६. आईय G. P. 254 आवइ= आयाति (सि. हे. ८।४।३६७. उ. १; ४।१९. उ. ३) आबहि (सि. हे. ८।४।४३२ उ. १); एवी ज रीते गै=गायति=गाअइ=गावइ. Shahidulla: Dohākos'a P. 33. आवइ<आअमइ<आगमति*, अने तेने माटे Dohākos'a p. 151. Str. 70 टांके छे:

पण्डिअ सअल सत्थ वक्खाणइ, देहहि बुद्ध बसंत न जाणइ ।
अमणागमण तेन विखण्डिअ तोवि णिलज्ज भणइ हउं पण्डिअ ॥

अमणागमण=गमनागमन । आइय<सं. आगमिति*

११९ सिर·मुह·कर·कम·कमल महासरु वांचो.

१२२. जोहा-कल·कंठिणी=जीभरूपी कोकिला; कलकंठिनी=कोकिला;
एवी ज रीते मयगल=मद्कलनो अपभ्रंशमां 'हाथी' अर्थ थयो छे.

१२५. मणघणवंतहु मन ए ज जेनुं घन छे एवानो

१२६. खंतइ [खन्+त] कर्मणिभूतकृतं.

१२८. निउणसमासिय [निपुणसमासित] बहु ज नैपुण्यथी बंध वेसतां करेछां; टिप्पणीमां ए प्रकारनो ज अर्थ सूचित लागे छे.

१३४. कङ्कियउं [कृष्टम्] कङ्कइ (सि. हे. ८।४।१८७।) पाली कङ्कित; Bloch (Langue de la Marathe 112); S. K. Chatterjee (Origin and Development of Bengali Language. 272) सं. कृष्टमांथी उत्तीर्ण करे छे; परंतु इ समझाववा खातर √द्विघ धातुना वर्गनो (=चोथा गणनो) एने गणे छे. Prof. Bloomfield (J. A. O. S. 1921 P.365) √कृष्ट+द् ने मूळ धातुना रूप तरीके धारे छे. > कङ्क > कङ्कु रूप थाय. [Shahidulla: Dohākos'a P. 222] गू-काढवुं; हिं-काढना; मरा-काढण.

१३५. सहइ [राजते] सि. हे. ८।४।१०० √शुभ् मांथी उत्तीर्ण होवा संभव छे.

॥ द्वितीयमुद्धरणम् ॥

कवि अने तेनुं जीवनः—

प्रथम उद्धरण 'चउमुहु सयंभु'ना पउमचरियमांथी लेवामां आब्युं हतुं. आ द्वितीय उद्धरण पण ते ज ग्रन्थमांथी लीधुं छे. पउमचरिय अधूह रहेछे ते चउमुहुना पुत्र तिहुयण सयंभु ए पूरुं करेछे. आ उद्धरण-ने छेवटे पुष्पिका आपी छे ते परथी ते समझाशे. एट्ठे चउमुहुनो पुत्र होइ, तिहुयण नवमाना अंतनो के दशमानी शहआतनो अपभ्रंश कवि कहीशकाय. पोते केवी रीते अधूह पउमचरिय पूरुं कर्युं तेनुं इतिवृत्त आ उद्धरणनी पुष्पिकामां वर्णव्युं छे ते वाचके जोइ लेवुं. आ उद्धरणमां २० कडवां छे. आठ आठ पंक्ति अने एक कडी घत्तानी एट्ठे एक कडवक ए नियम आ उद्धरणमां जकवाओ नथी. मूळ पउमचरियमां आ उद्धरण ८३ मो संघि छे.

ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

આ ઉદ્ધરણમાં સીતાની અગ્નિપરીક્ષાનું કથાનક કહેવામાં આવેલું છે. વાલ્મીકિના કથાનકમાં અને આમાં ફેર છે. લવ=અનંગલવણ અને કુશ=મદનાંકુશ. આ બન્નેનો પુરમાં પ્રવેશ થાય છે અને તે વચ્ચે તેમને આવકાર મળે છે. (૧) રામપુત્રોના પ્રવેશ વચ્ચે રામના સામંતો, યજ્ઞીઆ રાજાઓ, મિત્રરાજાઓ, યોદ્ધાઓ, વાનરવીરો વધા ય ત્યાં આવે છે. વધાનો અભિપ્રાય એમ છે કે લોકોના નાદને રાજી કરવા સીતાની કાંઈક પરીક્ષા કરવી. (૨) રામ કહે છે કે “સીતાનું સતીત્વ અને પવિત્રતા હું જાણું છું પણ સીતા ઉપર આવી અપકીર્તિ નગરજનો નાચે છે તે જ હું જાણતો ન હતો.” (૩) તે વેળા વિભીષણે ત્રિ-જટાને બોલાવી; અને હનુમાને પોતાની પત્ની લંકાસુંદરીને બોલાવી, તેમણે રામને વીનવ્યા અને કહ્યું કે “સૂરજ પૂર્વનો પશ્ચિમ ઊગે, તો જ સીતાના સતીત્વ પર કલંક લાવી શકાય; છતાં ય જો વિશ્વાસ ન થતો હોય તો તુલા, મંત્રેલા ચોખા, શેર, જલ અને અગ્નિ એમાંના એકથી સીતાની પરીક્ષા કરો.” (૪) આ સાંભળી રામે સુગ્રીવ, વિભીષણ, અંગદ, ચન્દ્રોદરના પુત્ર વિરાધિ, અને પવનપુત્ર હનુમાને પુષ્પક વિમાનમાં પુંડરીક નગરે મોકલ્યા. એમણે સીતાને અભિનંદન આપી વિમાનમાં બેસી રામ પાસે આવવા ધરજ કરી. (૫) સીતા ગદ્ગદ સ્વરે વિભીષણ પ્રતિ બોલ્યાં કે “મારા આગળ રામનું નામ ન લેશો કારણ કે તેમણે મને ભયંકર વનમાં મોકલી દે. મારા હૃદયમાં ભયંકર અગ્નિ ચેતાવ્યો છે તે એમ હોલવાય એમ નથી. (૬) છતાં ય રામ માટે નહિ પરંતુ તમારો ઇચ્છાને માન આપી હું આવું છું.” એમ બોલી સીતા પુષ્પક વિમાને ચડી, અને સવારે કૌશલનગરી અયોધ્યામાં આવી પહોંચી. (૭) સીતાને જોઈ રામે તેની અવલેહના કરી કે “સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ નિર્લજ્જ હોય છે; આવી સ્થિતિમાં તે પોતાના ભરથારનું મુખ જોતાં કેમ લજ્જા પામતી નથી ?” સીતાને પોતાના સતીત્વની ધ્યાતરી હોવાથી બીધી નહિ અને ગદ્ગદ શબ્દે જવાબ વાળ્યો “ગુણવાન માણસો પણ સ્ત્રીનો વિશ્વાસ કરવાની વાત આવે છે ત્યારે હલકાશ વતાવે છે.” (૮) અનેક દૃષ્ટાંતો આપી સીતા નર-નારી વચ્ચેનું અંતર વતાવવા યત્ન કરે છે અને અગ્નિપરીક્ષા સ્વીકારે છે. (૯) સીતાનું વચન સાંભળી વધા જનોને અને રામના યોદ્ધા અને સહાયકોને હર્ષ થાય છે. (૧૦) સીતાના બોલને અનુસરી યોદ્ધાનારા બોલાવી રામે યોદ્ધાઓને; અને યજ્ઞ, લાકડાં, ચંદન, દેવદાર, કપૂર ઇત્યાદિથી તે યોદ્ધાઓ પૂર્યો અને ચારે વાજુએ સોનાના માંચડા બેઠક માટે ગોઠવ્યા; દેવો પણ આ દૃશ્ય જોવા આવ્યા. સીતા લાકડાંના પુંજ પર ચઢી અને એને વૈશ્વાનરને

પ્રાર્થના કરી “ હું પાપી હોઉં તો મને બાઝજે.” કલકલ થયો; અગ્નિ લગાડતાં તો મોટી જ્વાલા ઊઠી અને બધાએ હાહાકાર કર્યો. (૧૧) બધા યોદ્ધાઓએ ધાહ મૂકી; અને તેઓ રામના પર ફીટકાર વરસાવવા લાગ્યા. (૧૨) જ્વાલાઓ નીકળવા માંડી અને જગત્ ધૂમાડાના અંધકારથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું; પરન્તુ સીતા પોતાના સતીત્વને લીધે ડગી નહિ. તેણે અગ્નિને પોતે પાપી હોય તો બાઝવા અરજ કરી; ધાટલું ધૈર્ય કોનું હોય ? અગ્નિ શીતલ બની ગયો; અને પોતાની સત્તા બતાવી શક્યો નહિ. આ અવસરે મનમાં સંતોષ પામેલો અગ્નિ સુરજનોને કહેવા લાગ્યો, “ સતીત્વનો પ્રભાવ જુઓ ! અગ્નિ પણ સીતાને બાઝી શકતો નથી ! ” (૧૩) એટલામાં ચિત્તાને સ્થાને મહાસરોવર બની ગયું; અને તેમાં કમલ ઊગ્યું. તેના પર દિવ્ય આસન ઉત્પન્ન થયું સુરવધૂઓએ તેના પર સીતાને બેસાડી. દેવોએ હુંદુભિનાદ કર્યા અને પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. બધા જનોએ જયજયકાર કર્યા. (૧૪) જાણે લક્ષ્મીના અભિષેક સમયે સર્વે દિગ્ગજો મળ્યા હોય તેમ સર્વે દેવો અને યોદ્ધાઓ ત્યાં મળ્યા. (૧૫) રામ બોલ્યા, “ સ્વરાજનોના સ્વચ્છંદી બોલથી મેં તને ત્યજી; મને ક્ષમા આપ; અને નિઃસાપન્ત્ય રાજ્ય કર. ” (૧૬) સીતાએ જવાબ વાલ્યો, “ રામ તમે શોક ન કરશો; મેં તમારા પ્રસાદે બહુ ભોગ ભોગવ્યા છે. હવે મને સંસાર પર આસક્તિ રહી નથી. હું તો તપ કરીશ. ” (૧૭) એમ બોલી સીતાએ પોતાનો કેશપાશ ઉપાડી નાંદ્યો. આ જોઈ રામ મૂર્ચ્છા પામી ગયા. દેવો સીતાને ઋષિના આશ્રમમાં લઈ ગયા. સત્યભૂષણ નામે મુનિ પાસે તેણે દીક્ષા લીધી. એટલામાં રામ મૂર્ચ્છામાંથી જાગ્યા અને જોયું તો જનકતનયા ત્યાં દીઠી નહિ. (૧૮) ‘ સીતા ક્યાં ’ એમ બોલતા બોલતા રામ ચારે દિશામાં જાવા લાગ્યા. એટલામાં કોઈએ વિનયપૂર્વક કહ્યું. “ પેલા ઉપવનમાં દેવો સીતાને લઈ ગયા છે; અને તેમણે દીક્ષા લીધી છે. ” આ સાંભરી રામને ક્રોધ ચહ્યો. રામ ઉપવનમાં ગયા. મુનિને જોતાં જ તેમને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. રામે મુનિને નમસ્કાર કર્યા. (૧૯) વીજા રાજાઓએ પણ મુનિને નમસ્કાર કર્યા. રામે મુનિને ધર્મોપદેશ કરવા કહ્યું. મુનિએ શાસ્ત્રાનુસાર ઉપદેશ કર્યો. (૨૦)

૩. પદ્યરચના:—

ધ્રુવપદ અને ઘત્તામાં ૧૪+૧૩=૨૭ માત્રા. હેમચન્દ્ર છં. શા. પૃ. ૪૨(અ) ની છેવટની બે પંક્તિમાં આ છંદનું વિવેચન કર્યું છે. છં. શા. નું દૃષ્ટાન્ત:—
પલિથ કેસ ચલ દસણાવલિ જર જજ્જરદ સરીરબલુ

सत्वि वि गलिहिं अणंगललिअ किज्जउ धम्म अणंतफल्लु ॥
कव्वकनो छंद पज्झडिआ छे.

४. टिप्पणी:—

१ लवणंकुपु अणंगलवण अने मदनंकुश; जैनपरंपरामां 'लव' अने 'कुश'नां आ नाम छे. मात्रानो गणतरीमां आ पंक्तिमां पुरे, पइसा-रेवि; महाहवेणंमां एने हस्व गणवो.

२ आ पंक्तिना प्रथम चरणमां छन्दोभंग थाय छे; जो के मूलनो दुजस कायम राखीए तो छंदोभंग निवारी शक्य; पण आ प्रमाणे ज लेवुं घटे तो कविए छंद माटे वधारे पडती ज छूट लोधी कहेवाय.

३ समोडिउ सरखावो समोडेवि पं. ७८ आ ज उद्धरण समोडइ-सम् अने आ + √वृत्.

३. बलहह = बलभद्र, राम, पद्म.

५ रहे षकहि—हिं < सं. स्मिन्; षकमां कनुं व्यंजनद्वित्व स्वरभार नथी छतां य. अणणेककहिं < सं. अन्यद् + एक + स्मिन्; म. आणिक.

६ वज्जजंघु [वज्जजंघः] सीताने निर्वासित करीं त्यारे जैनपरंपरा प्रमाणे वज्जजंघ राजाए आश्रय आप्यो हतो.

८ रहसे [रभसा] परन्तु व्यत्ययनो आश्रय लई हर्षण करीए तो ठीक पडे छे. गू. प्रयोग 'एना दीलमां हरख न मायो.' सरखावो आ ज उद्धरण पं. ४७.

९ पइसंता अने पइ संतानो यमक.

११ अहरल्ल = अहर < सं. अधर + उल्ल स्वार्थे.

११ घत्तिउ = सि. हे. ८ । ४ । १४३ । = सं. √क्षिप्

१२. विवरेरउ [विपरीत + इरउ स्वार्थ प्रत्यय] विवरीअ + इरउ. जुओ. भविसत्तकहा (Ed. Gune)नो शब्दकोष विवरेर=विपरीत.

१३. ससरें कुसुमसरासणिण छायामां स्वशरेण कुसुमशरा-सनेन परंतु सशरेण कुसुमशरासनेन एम पण अर्थ लई शक्य.

१४. आयल्लुउ टिप्पणमां कोइक वाचके आरार्तिकं । कामपीडा वा । एम नोधेलुं छे दे. ना. मा. I. 75. आअल्लो रोगचलेसु । जुओ उद्धरण ३ पं. ५३. आयल्लयसल्लई कुसुमसरु । आअल्लुने प्रो गुणे आकुल के आकुलिनं साथे जोडे छे, परन्तु भ. क. नां बर्धा दृष्टान्तोमां ए शब्द नाम तरीके वपरायो छे; अने उपर जणाव्युं ते प्रमाणे दे. ना. मा. नो तेने टेको छे. भ. क. ना दाखलाः-सज्झसवसि वहंतु आयल्लुउ । VI 20. 4 सुहमंगलजणजणियायल्लहो IX. 9. 5. आयल्लुउ जणंति पइपरियणि IX. 18. 10. परिहरि तो वि तासु आयल्लुउ XI. 5. 17.

१५. तेहए पमाणे पर आपेलुं टिप्पण अस्पष्ट छे.

१७. हक्कार सरखात्रो सदर उद्धरण पं. ४४. ५१. आ पंक्तिमां मात्राभंग छे अने हक्कार ने बदले हक्कारउ वांचीए तो मात्रानी तूट दूर थाय छे. पं. ५१ मां हक्कारर = आकारकाः ए अर्थ लीधो छे. ग. हकारो. भ. क. हक्कारइ [D आकारयति, शब्दापयति]

१८. जिणजम्मण = जिणजम्मणि । सप्तमीनो इ प्रत्यय ल्यजी दीधो छे.

२०. जाणे पांच मंदर पर्वतो एक ज स्थाने मळ्या होय तेम राम, सौमित्र, अनंगलवण, मदनांकुश अने शत्रुघ्न ते एक ज स्थळे मळ्या हुता.

२१. रहुवइहेमां हेनो ए हस्व वांचवो; नहि तो मात्राभंग थाय.

२२. णाहि जुओ सि. हे. ८।४।४१९ । मराठी. 'नाहि.' गूजराती कवितामां 'नाहि' उल्लन-शब्द (loan-word) तरीके वपराय छे.

३०. जाणमि ससहामंडलरायहो जाणमि सामिणि रज्जहो आयहो-आ पंक्तिमां जाणमि बे वार छे अने एक जाणमिनो मेळ वाक्यमां लवातो नथी. एने घटाववा बे मार्ग छे एक जाणमि अमुक शैलीनी जाळवणी खातर अनर्थक मूक्यु होय; या तो मंडलने मंडण सुधारी ससहामंडण रायहो = राज्ञः स्वसहामंडनम् । एम घटावाय.

३३. सीतानी अंदर रहेला सघळा सद्गुणो तो समझी शकाय छे; परन्तु नगरलोकोष भेगा मळी मारे घेर हाथ उंचा करी, जे दुर्दश सीता उपर नाक्यो ते एक ज बाबत माराथी समझाती नथी.

३४. रथणासवजापं रत्नश्रवन् रावण, कुम्भकर्ण अने विभीषणनो बाप; ते कैकसी नामे कन्याने परण्यो हतो जेनाथो रावणनो जन्म थयो हतो. (हेमचन्द्र-त्रि. श. पु. चरित्र. पर्व. ७, सर्ग. १).

३५. लंकासुंदरी जैनपरंपरा प्रमाणे मूळ लंकाना कील्लाना रक्षक वज्रमुखनी विद्याना बळवाळी कन्या. मरुत्पुत्र हनुमाने लंकाप्रवेशवेळा वज्रमुखने हरावी तेनो घात कर्षो. लंकासुन्दरीने पण तेणे हरावी अने हनुमान तेनी वेरे परण्यो.

३८ कालंतरे कालु जइ तिठ्ठइ एक युग चालतो होय त्या बीजा युगनुं घूसवुं जेम असंभवित छे तेम.

४०. अवरें मात्रा साचववा रें दीर्घ वांचवु पडे छे; एना करतां अचरहिं वांचवु योग्य छे. अवरें एटले पश्चिमदिशामां ए अर्थ लेवानी छे.

४१. पांच दिव्यो १. तुला २. चावल-मंत्रेला चोखा ३. विष ४. जळ. ५ अग्नि.

४९. आयामिय आयाम = बल उपरथी बनेला क्रियापदनुं कर्मणि भूतकृतं 'आक्रान्त'ना अर्थमां.

४९. ओहामिय सरखावो ओहाइय हेटामुहे । दे. ना. मा. १. १५८ ओहामइ = आक्रमते । सि हे. ८. ४. १६०. Pischel 261. 238 <अपभावति*< अपभावयति=आक्रमते.

५१. अम्हइ आया तुम्ह हक्कारा इने अम्हनी साथे वांचो; अने अम्हइं = अम्हे सि. हे. ८. ४. ३७६.

५४ गगिर. सरखावो पं. ७९. गगगर.

६३ तुम्हइने बदले तुम्हह होवा वकी छे; लहिआओ हू अने इने सरखा वांचे छे.

६५. परिमिय छायामां परिमित ने बदले परिवृत वांचीए तो ठीक; कारण के वू अने मू नी फेरबदली अपभ्रंशमां बहु ज सामान्य छे.

७०. सासणदेवण हाथप्रतमां ए ने य नो पण बहु ज भ्रम रहे छे. अहि एने सुधारी य वांचीए तो वधारे सारी वाचना बने.

७४. कुलगयाउ = कुलाग्रकाः के कुलागताः

७५. दावियनी दापितनी साथे दर्शित पण छया थइ शके.

८१-८२ स्त्री अने नदीनी श्लेषात्मक सरस्वामणी करी छे. छाया नीचैनुं टिप्पण श्लेष माटे जुओ; (१) पउराणिय पवित्र-चिरंतन (२) कुलुगय सारा कुळमांथी आवेली-कुलपर्वतोमांथी नीकळेनी.

११. जेण शब्द समझाववो मुश्केल छे. सामान्य रीते अर्थ: कनकनी गोळी अग्निमां तप्या पछी शुद्ध बने छे तेम जो हुं हुताशनमां रहुं तो मारा विशुद्ध मनने बीजां दिव्योथी शुं थवानुं छे?

१६. दुस्सील जेनुं मन खाटुं थइ गयुं छे तेवा.

१०६. कंचणमंच रइय चउपासेहिं = काञ्चनमञ्चाः रचिताः चतुःपार्श्वेषु एम वांचवुं जोईए; संस्कृत छाया सुधारी लेवी.

११५ आ पंक्ति मुद्रणप्रमादने लीघे रही गएली छे: धाहाविउ भामंडलजणयहिं धाहाविउ लवणंकुसतणयहिं ।

१२३. कारण व्यतिकर, बनाव - आ अर्थ अहिं अभिप्रेत छे.

१५१. छंदोभंग; हसपपहुने बदले हंसपहु वांचोए तो आ भूल दूर थाय.

१७५. जिह ण होइ पडिवारें तिय मइ संस्कृत टिप्पणीमां पुनः स्त्री न भवामि एम आपेलु छे; ए अर्थ लावतां मइ ए प्रथमा = अहंनो अर्थमां लेवुं पडे छे. सि. हे. मां एया प्रयोगनो आदेश नथी. अर्वाचीन भाषामां मेंनो प्रथमामां प्रयोग हिंदीमां छे.

२०३. लुडु लुडु जुओ सदर ग्रन्थ उद्धरण १. पं. ७५. भ. क. IX. 6. 6. अर्थ बन्ने स्थळे सरखो ज छे.

२०६. भरद्वाजसह जेम पुरदेवें जेम पुरदेव-ऋषभनाथ आदि तीर्थकरे भरतेश्वरने धर्म कह्यो हतो तेवी गीते.

२०७ तवचरित्तवरदंसणणाणइं [तपःचारित्रवरदर्शनज्ञानानि] जुओ तत्त्वार्थ ० १ २. सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः। आ बधानां पूर्ण लक्षण जाणवा आ सूत्र परनुं भाष्य जुओ. गूजराती वाचके पं. सुखलालजीनुं पुरातत्त्व मंदिर तरफथी प्रसिद्ध थएल 'तत्त्वार्थसूत्र' परनुं गूजराती विवेचन जोवुं.

२०७ पंच वि गइउ --- संसारनी चार गति, नरकगति, तिर्यग्योनिमां गति, मनुष्ययोनिमां गति के देवयोनिमां गति अने पांचमो ते मोक्ष.

૨૦૭ જીવગુણઠાણઈં [જીવગુણસ્થાનાનિ] જૈનદર્શનમાં ૧૪ ગુણસ્થાન ગણાવ્યાં છે. જેમ જેમ ભય્ય શુદ્ધતર થતો જાય તેમ તેમ ક્રમે ક્રમે ઉપરનાં ગુણસ્થાને ચઢતો જાય અને છેવટે મોક્ષે જાય.

૨૦૭ સ્વમદમધર્માહમ્મપુરાણઈં [ક્ષમાદમધર્માધર્મપુરાણાનિ] જુઓ તત્ત્વાર્થ૦ ૧. ૭. ઉત્તમઃ ક્ષમામાર્દવાર્જવશૌચસત્યસંયમતપ-સ્ત્યાગાર્કિચન્યબ્રહ્મચર્યાણિ ધર્મઃ । આથી વિરોધી તે અધર્મ. આમ ધર્મ અધર્મનાં પુરાણાં પરંપરાગત વિવેચનો

૨૦૮ જગજીવાઉચ્છેયપમાણઈં [જગજીવાયુરુચ્છેદ્રપ્રમાણાનિ] મોક્ષ માટે આ બંધનોને તોડવાં જોઈએ તે સંબંધી પ્રમાણો.

૨૧૦ સમયપલ્લરયણાયરપુલ્લઈં [સમયપલ્લરત્નાકરપૂર્વાણિ] પલ્લોપમ એ એક પ્રકારનું કાલમાન છે; ઘટલે કે કાલના વિભાગો અને પ્રહ્લાંડના વિભાગોનાં વિવેચનપૂર્વક.

૨૦૯. લેસાઉ [લેડ્યા:] છ પ્રકારના ઓપ જે જીવને ચઢે છે તે. તે ઓપને લીધે જીવ સંસારબંધનમાંથી છૂટી શકતો નથી. જૈનપરંપરાના હુઠ શબ્દોમાં, કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યને યોગે થતા જીવના પ્રધ્યવસાયવિશેષ-કૃષ્ણ નીલ કાપોત, તેજ, પદ્મ અને શુક્લ એમ છ લેડ્યા

૨૦૯. અણુવ્વયાઈં [અણુવ્રતાનિ] જુઓ તત્ત્વાર્થ૦ ૭ ૧. હિંસાનૃતાસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહેભ્યો ચિરતિર્વ્રતમ્ । યતિવર્ગ આ વ્રતો સંપૂર્ણતાથી પાલે છે જ્યારે ગૃહસ્થો આ વ્રતોની ક્ષીણવટને ત્યાગો આછેરાં (અણુ) વ્રત પાલે છે. આમ અણુવ્રત એટલે ગૃહસ્થને પાલવાનાં વ્રતો.

૨૧૧. સચંભુમહારકેણ [સ્વચંભૂમહારકેણ] પોતાની ઇચ્છાએ જેણે જન્મ લીધેલો છે એવા પૂજ્ય તીર્થકરે-મહાવીરસ્વામીએ. આમાં કવિએ પોતાની નામસુદ્રા પણ ળાળી છે તે જોવી. આચ્છી પંક્તિનો અર્થઃ --- જેમ પરમ આગમમાં (સિદ્ધાંતપ્રન્યોમાં) તીર્થકરમહારકે કહ્યાં હતાં તે પ્રમાણે : આસિ [આસીત્] હતું.

॥ तृतीयमुद्गरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवनः--

आ उद्गरण चतुर्मुख स्वयंभूना हरिवंशपुराणमांथी लेवामां आव्युं
छे. आ कवि अने तेना जीवन विषे प्रथम उद्गरणमां ऊहापोह करवामां आवेलो
छे. आ ग्रन्थमां ११२ संधि छे ते ग्रन्थना समाप्तिवचन परथी मालम पडे छेः--

इय ऽरिट्टुगेमिचरिण धवळइथातिय तयंभुउव्वरिष
तिहुवणसयंभुमइम समाणियं कन्हकित्तिहरिवंसं ॥
गुरुपव्वनासभयं सुयणाणुक्कमं जहा जाय
सयमिक्क दुइह-अहियं संधीत्य परिभवत्ताउ ॥ संधि ११२॥

आ ग्रन्थ १४००० श्लोकप्रमाण छे पउ वचरिषना माफक चतुर्मुख स्वयं-
भूए आ ग्रन्थ अधूरो गयेल; अने तेना पुन त्रिभुवन स्वयंभूए ते पूरो कथो.
आ हकीकत सदर ग्रन्थमां डेरटेण वेरयला भशास्तगथाओ परथी मालम पडे छे.
त्रिभुवन स्वयंभूना नामनी प्रशास्तगथा संधि १०० ना अंतथी मालम पडे
छे: इय ऽरिट्टुगेमिचरिण धवळइथातिय तयंभुपवकष उव्वरिष
तिहुयणसयंभुमहाकइसमाणिय समवसरणं णाम सउमसगो ।
एटले संधि १०० अने तेना पओना संधि त्रिभुवन स्वयंभूए रच्या होय
एम अधिक संभावन छे. परन्तु संधि ९२ ना अंतमां कंटलीक गाथाओ छे जे
बतावे छे के चतुर्मुखस्वयंभूए संधि ९२ रची ग्रन्थ अधूरो मूक्यो
होवो जोईएः-

तेरह जाइवकंडे कुरुकंडेकूणवाससंधीओ
तह सट्टि जुज्झयकंडे षं बाणउदि संधीओ ॥ १ ॥
सोमसुयस्स य वारे तइयादियहम्मि फग्गुणे रिक्खे
सिउ णामेण य जोष समाणियं जुज्झकंडं व ॥ २ ॥
छव्वरिसाईं ति मासा पयारस वासरा सयंभुस्स
बाणवइसंधिकरणे वोलिणा इत्तिओ कालो ॥ ३ ॥
दियहाइधस्स वारे दअमादियहम्मि मूलणक्खत्ते
पयारसम्मि चंदे उत्तरकंडं समाढत्तं ॥ ४ ॥
वरं तेजस्विनो मृत्युर्न मानपरिव्रण्डनं
मृत्युस्तत्क्षणकं दुःखं मानभंगो दिने दिने ॥ ५ ॥

उपरनी गाथाओ हरिवंशपुराणनी रचना पर घणो प्रकाश नाखे छे. तेनो सार आ प्रमाणे छे:-१३ संधि यादवकांडना, १९ संधि कुहकांडना, अने ६० संधि युद्धकांडना एम ९२ संधिओ थाय. (१) बुधवार, त्रीज, फाल्गुन नक्षत्र, शिव नामनो योग-आ समये युद्धकांड पूरो करवामां आब्यो. (२) छ वर्ष, त्रण मास अने अगीथार दिवस स्वयंभूने ९२ संधि पूरा करतां थया. (३) रविवार, दशमी, मल नक्षत्र अने अगीथारमो चांद्रमास एटले भाद्रपदमां उत्तरकांड शरु कर्यो. (४) तेजस्वीने मानभंग करतां मृत्यु वहाळं लागे छे; मृत्यु तो तत्क्षण दुःख आपे छे ज्यारे मानभंग तो हमेश दुःख दे छे. (५)

आ गाथाओ त्रिभुवन स्वयंभूए रची होय एम लागे छे. कारण के ९२ संधि पूरी कर्या पछी चमुमुखनो काळ थयो होवो जोईए; अने दोताना पितानी कीर्ति अधुरी न रहे एटले थोडा समय पछी त्रिभुवने उत्तरकांडनो आरंभ कर्यो होवो जोईए. ग्रन्थनी प्रशस्ति परथी एम लागे छे के १०९ संधि पछीना संधिओ त्रिभुवने नहि रच्या होय; कारण के त्यार पछीना अधुरा ग्रन्थनो उद्धार यशःकीर्तिभट्टारके अरेलो मालम पडे छे. एवो उल्लेख संधि १०९ने अन्ते छे:—

इह जसकित्तिकर्षणं पव्वसमुद्धरणरायष्वक्रमणं
कहरायस्सुव्वरियं पयडत्थं अक्खियज्जइणा ॥ १ ॥

ते जीवन्ति य भुवणे सज्जणगुणगणह रायभावत्था
परकव्वकुलं वित्तं विहडियं पि जे समुद्धरहिं ॥ २ ॥

एटले यशःकीर्तिए संधि १०२ पछीना भागनो सोळमा सैकामां उद्धार कर्यो. आ वातनो उल्लेख ग्रन्थने अन्ते पण छे:—

सुणि संखेवु सुत्तु अवहारिउ विउमैं सयंभैं महि वित्थारिउं
पद्धडियाळंवे सुमणोहरू भवियणज्जणमणसवणसुहंकरु
जसपरसेसि कविहिं जं सुणणउं जं उव्वरिउ किपि सुणियाणहो
तं जसकीर्त्तिमुणिहि उद्धरियउ णिधत्ति सुत्तु हरिवंसच्छरियउ
णियगुरुसिरिगुणकीर्त्तिपसापं किउ परिपुण्णु मणहो अणुरापं ॥

आ हरिवंशपुराणनी हाथपोथी भांडारकर ओरीएन्टल रीसर्च इन्स्टी-
ट्युट, पूना, नं. ११२० सने १८९४-९७ छे. हाथपोथीने छेडे: इति हरि-
वंशपुराणं समाप्तं । ग्रन्थ संख्या १८००० । संवत् १५८२ वर्षे

ફા ઘટિ ૧૩. ॥ લલ્લેલું છે; ઇટલે સં. ૧૫૮૨માં આ હાથપોથી લલ્લેલી છે એમ માલ્મ પડે છે.

આ ઉદ્ધવણ હરિવંશપુરાણનો સંધિ ૨૮ છે; અને તે હાથપોથીનાં પત્ર ૧૧૪-૧૨૦ (અ) માંથી અહિ કનાશ્વરમાં આવેલું છે આ ઉદ્ધવણને એક જ હાથપોથીનો આધાર છે. આ ઉદ્ધવણમાં પાંડવાનાં વિરાટનગરમાં અજ્ઞાતવાસ અને તે અરસામાં દ્રૌપદી પ્રત્યે દુષ્ટ મોહથી નીચજતો કીચકના વધ-એ બે વાણતોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્ધવણની વાર્તા જિનસ્નેનના હરિવંશપુરાણ કરતાં મહાભારતના વિરાટપર્વ સાથે વધારે સામ્ય ધરાવે છે; જો કે કોઈક સ્થલે વાર્તાને જૈન માન્યતાઓને અનુકૂલ ક્ષોક આપવામાં આવ્યો છે.

૨. ઉદ્ધવણવસ્તુ:—

દ્રૌપદીસહિત પાંડવો વિરાટરાજના નગર તરફ ગયા; એવામાં યુધિષ્ઠિર પોતાના ચાર ભાઈ અને દ્રૌપદીને ઉદ્દેશી બોલ્યા, “ બાર વર્ષ આપણે દુઃખમાં ગાલ્યાં; હવે જેમ ધ્રમર કમલસરોવરમાં છૂપાઈ રહે તેમ આપણે એક વર્ષ વિરાટના ઘરમાં છૂપાઈને ગાલવાનું છે. ત્યાં સેવા સ્વીકારવાની છે; અને એ તો જાણીતું છે કે યોગોઓને પણ અગમ્ય એવો સેવાધર્મ તમારે આચરવાનો છે. (૧) માટે તમે જે જે સેવા કરી શકો તે મને જણાવો. હું તો કંક નામ ધારણ કરી શૂતના જાણકાર અને સભામાં બેસનાર એવા રાજાના પુરોહિત તરોકે રહીશ.” વૃકોદર બોલ્યો, “ હું બલ્લભ નામ ધારણ કરી રાજાનો રસોઈઓ થઈશ.” અર્જુન બોલ્યો, “ હું વૃત્યાચાર્ય બની નરપતિની કન્યાઓને નાચ શીખવીશ. (૨) મારું નામ વૃદ્ધનલા રાક્ષીશ; અને મારી કલ્લામાં મને કોઈ પહોંચી વલે તેવું નથી.” નકુલ કહે, “ હું અશ્વપતિ થઈશ.” સહદેવ કહે, “ હું ગાયોનો પાલક થઈશ.” (૩) દ્રૌપદી કહે, “ હું સૈંદ્રી થઈ મત્સ્યરાજની રાણોની દાસી થઈશ.” આ પ્રમાણે નક્કી કરી વિરાટનગરની ભાગોલે તે વધાં આવી પહોંચ્યાં ત્યાં શ્મશાન હતું અને એક મયંકર સમડીનું વૃક્ષ હતું. ત્યાં નકુલે હથીયાર મૂક્યાં; અને વધાં નગરમાં પેટાં. (૪) જે પ્રમાણે તેઓએ નક્કી કર્યું હતું તે પ્રમાણે વિરાટરાજના દ્વારપાલને તેમણે જણાવ્યું અને દ્વારપાલે વધી હકીકત વિરાટરાજને સવિસ્તર જણાવી. વિરાટરાજે તેમને બોલાવ્યા એટલે જીવદયાશ્રિત જાણે પાંચ પરમેષ્ઠી પ્રવેશ કરતા હોય તેમ દ્રૌપદીસહિત પાંચે ય પાંડવો વિરાટના દરબારમાં પ્રવેશ્યા. (૫) આ પ્રમાણે પોતાની સેવા બજાવતાં પાંડવોએ અગીઆર માસ પૂરા કર્યાં; અને જાણે કીચકને માથે કાલદંડ પડતો ન હોય તેવો બારમો

भास बेठो. कीचकनी नजर द्रौपदी पर बेठी अने तेने कामदेवनो ताप बाळवा काग्यो. ज्यां ज्यां द्रौपदी जती त्यां त्यां द्रौपदीने अनेक प्रकारे कीचक काम-याचना करतो. एक दिवस द्रौपदीए तेने धूतकारी काढ्यो अने कहुं, “ मारी सेवा पांच गांधर्वो करे छे जे आ वात जाणतां तने यमराजने त्यां मोकली आपशे.” (६) परन्तु नवहजार हाथीओना बळवाळो ते कीचक द्रौपदीनुं सुख जोड बोळ्यो “ मने ब्रह्मा विष्णु अने महेश कांई करी शके एम नथी तो पांच गांधर्वो मने शुं करवाना हता ? मारा पर प्रसाद करी मने जीवाड अने अर्धी पृथ्वी हुं तारी आगळ घरीश.” छतां य द्रौपदीए तेने तरळोड्यो; अने कीचकनी तो नवमी कामावस्था थई. तेणे पोतानी ब्हेन कैकेयीने कहुं “आ स्त्रीधी मारुं मन रञ्जित कर; अने सुगंधपदार्थो आपी तेने तुं मारे त्यां मोकल.” कीचके तो एकांतघरमां द्रौपदीने पकडी; पण जेम सिंहना हाथमांथी पोताना पुण्ये करीने हरिणी छटकी जाय तेम द्रौपदी छटकी अने कंक तथा विराट-राज ज्यां हता त्यां करुण रुदन करती पहोंची. (७) भानभूलेलो कीचक जमदूतनी माफक तेनी पाळळ लाग्यो. तेणे द्रौपदीने तेना केशपाशथी पकडी कात मारी. राजा अने युधिष्ठिरना देखतां ते मूच्छा पामी. भीमनो मोजाज गयो अने तेनी दृष्टि वृक्ष पर पडी, पण तुरत ज युधिष्ठिरे पोताना पगनो अंगुठो डावी तेने अटकाव्यो. नगरनी स्त्रीओं व्याकुळ थई अने बोलवा लागी “ज्यां आवो मोटो माणस दुराचरण करे त्यां सामान्यमाणस शुं करे ?” पांचाली पण रडवा लागी, “ जो आ नगरमां गांधर्व होय तो शुं विट कीचक मने आम वगोवी शके ? (८) क्रीडा माटे तेओ क्यांक गया हशे अने तेथी ज मारे हैयाबळीने आम सोरखुं पडे छे; जो पांचमांथी एक पण होत तो युद्ध माटे ठीक धात.” आम द्रौपदी बोलती हती तेवामां सूर्यास्त थयो अने रात्रीए ते वृकोदर पासे गई अने पोताना कणी पडला हाथ बतावती रडवा लागी “तारा जीवतां मारी आवी अवस्था थाय छे. ” (९) भीमे द्रौपदीने आश्वासन आपी आववानुं कारण पूळ्युं. द्रौपदीए दरेकनी दुर्दशानुं वर्णन कर्युं; (१०) अने कहेवा लागी के “ अगोभार मास उपर पंधर दिवस थया छतां य दुःखनो छेडो आवतो नथी.” भीमे आश्वासन आप्युं. “ तुं शा माटे रडे छे; आंस लुंछी नांस. तें संसारधर्म नीरख्यो नथी. पूर्वजन्मनां कर्मरूपी वृक्ष केटळुंक सुख अने केटळुंक दुःख एम बे फळ आपे छे. शुं रावणे सीताने ओछुं दुःख आप्युं हतुं ? (११) गई काले में कीचकने मारी नाख्यो नथी; पण आजरात्रे तो ते मारा हाथे मरशे ज. तुं एनी साथे रात्रे संकेत करी तेने नृत्यशालामां जाव.” द्रौपदी हर्ष पामी अने पोताना निवासे गई. अने बीजा दिवसनो सूर्य उग्यो

जाणे जेणे द्रौपदीने केशकलाप खेंच्यो हतो ते मरी गयो के कैम ते जोकने न ऊग्यो होय ! (१२) बीजं दिवसे पांचाली कीचकनी पासे गई; कीचके तेने बोलावी अने कहुं, “ जो तुं मने एक ज वार आलिंगन आपे तो तुं मायुं ते वैभव तने आपुं.” (१३) कीचके जे कहुं ते द्रौपदीए मान्युं अने तेने नृत्यशाळ्भमां रात्रे आववानो संकेत गोठवी भीमने वात करी. रात्रे कीचक नृत्यशाला तरफ पोतानी सेना लई गयो. भीम तो त्यां पेसीने ज रह्यो हतो अने कीचक आव्यो एवो ज तेणे तेना केशपाशर्था तेने पकड्यो. कीचकने लाग्युं, “ आ द्रौपदीने हाथ न होय; खरेखर गांधर्व ज मने मारी नाखे छे.” (१४) कीचके जेम तेम करीने भीमनो प्राह मूकाव्यो अने कहेवा लाग्यो, “ गांधर्व, तुं शा माटे युद्ध करवा आव्यो छे ? हुं नवहजार हाथीना बळवाळो कीचक छुं; अने माळ मरण जेनी वसुमती नामनी प्रियाने हुं ऊपावी लाव्यो हतो ते भीमने हाथे छे.” भीमे बधा पांडवोलुं ओळखाण आप्युं अने पोते भीम छे एम जणाव्युं. आ जाणी कीचके भीमने आद्वान आप्युं (१५) बन्नेयचुं महयुद्ध जाय्युं; अने ते द्रंद्रयुद्धमां कीचके भीमने मुष्टिप्रहार कय्यो. भीम लोहीनो उलटी करी अने जेम तेम करी ते उभो रही शक्यो. (१६) भीमना मनमां घडीभर एम ज थयुं “ शुं मारो यश आ द्रंद्रयुद्धमां व्हाई जजे ? ” परंतु धीरज धरी तेणे फरीधी कीचक उपर हुमलो कय्यो अने तेने यमसद्वन एहोंचाडी दीधो. तेणे तेना हाथपण भांगी मांसना लोचा जेवो तेने करी नाह्यो. भीमने बहार काडी द्रौपदीए बहार आवी जणाव्युं “ कीचकने गांधर्वोए मारी नाह्यो छे.” आ सांभळी “ कीचकने कांणे मार्यो ? ” एम कही मोटा योद्धाओ दोडया अने कीचकना सो भाइओए घरने घरो घाल्यो. (१७) प्रकाश करी बधाए जोयुं, त्यारे “ खरेखर कीचकने गांधर्वोए मार्यो छे कारण के तेना पर घा सरखो य देखातो नथी. ” एम तेमने मालम पड्युं एम बाजए द्रौपदी शून्यवत् उभी हती; बधायने शंका थई के कीचक द्रौपदीने खातर मरी गयो. कीचकना सो भाइओ “सवार थवा देवानी के राजाने पूछवानी शी जर छे ? ” एम कही कीचकनी ठाठडी उपर द्रौपदीने नार्खी मग्राण तरफ चाल्या. (१८) द्रौपदीए आकंद करवा मांड्युं, “ हे गांधर्वो तमे कयां मर्या छो ? ” भीमथी न रहेवायुं; पोताना केश छटा करी. वृक्षने ऊपावी राक्षस जेम कीचकना भाइओ पर धर्यो. कीचकोए ठाठडी छोडी दीधी वात फेलावा मांडी के कीचको मराया. वृकोदर घर पाळो वळ्यो अने सुरज ऊग्यो. मत्स्यराजना मनमां संकल्प थयो अने तेणे कैकेयीने जणाव्युं, “ द्रौपदीने घर बहार काडो. ” एटलामां द्रौपदी पोताना अंगोपांग थोई कोइ देवतानी माफक नगरमां पेठी; अने एकदम बृहन्नला पाळे

गई. जेवी छपी रीते ते बृहन्नलने कहे छे के “ तुं उत्तरानी साथे नृत्यकीडा कर्या पछी तारे घेर जजे,” एटलामां तो सुज्येष्टानी वाणो ऊळ्ळी “ तुं चाली जा, अने ताः नगरने अने रजाने सुख आप ” द्रौपदी गुप्से थई. ‘ जा तुं मने काढो मूकोश तो हुं आखा नगरनां विनाश करीश जो तेर दिवस तारा घरमां तुं मने स्थान आपीश, तो तुं अने तारो पति पूर्ण मनोरथथी राज्य भोगवी शकशो. ’

३. पद्यरचना:—

सामान्य रीते दरेक कडवकमां ८ पंक्तिओ अने २ पंक्ति घत्तानी मळी १० पंक्तिओ छे. चतुर्मुख स्वयंभूनुं आ लखाण होवुं जाईए तेने आथी टेको मळे छे. घत्ता अने ध्रुवकनो छंद चतुष्पदी प्रकारनां छे अने दरेक पंक्तिमां २६ मात्रा छे; अने $९+१४=२३$ एटले ९ मात्रा पछी यति छे. हेमचन्द्रना छं. शा ६ पत्र ४०. (अ) प्रमाणे केतकीकुसुम आ छंदनू नाम छे हेमचन्द्र आ दृष्टान्त आपे छे;— ओजे दश समे पञ्चदश केतकीकुसुमम्। यथा,

बिबालिउ भुवणु नवकेयइकुसुमपराइण।

नं अहिवासिअउं मयरद्वयकम्मणजोइण ॥

कडवकना देहनो छंद हेमचंद्रना छं. शा ६ पत्र ४३ (अ) प्रमाणे पारणक छे: चितौ षत्रपा वा पारणकम् ॥ चतुर्मात्रत्रयं त्रिमात्रश्च, यदि वा षण्मात्रचतुर्मात्रपञ्चमात्राः पारणकम् । यथा,

कइअहिं होषसइ तं दिवसु, आणंदसुहारसपावणउ

होहि प्रियमुहससिचंदिमइं, जहिं नयणत्रउरइ पारणउ ॥

आमां अने आपणा कडवकना देहना छंदमां एटलो ज तफावत छे के आपणा उद्धरणना छंदमां दरेक पंक्तिनां बच्चे चरणना अन्तनो प्राप्तमेळ छे; ज्यारे हेमचंद्रना उदाहरणमां बच्चे पंक्तिना अन्त प्राप्तमेळथी बद्ध छे. दा. त.

तो भणइ जुहिट्टिलु भायरहो सवभावणेहगुणसायरहो ।

४. टिप्पण:—

१. जुहिट्टिलु [युधिष्ठिरः] जुओ सि हे. ८ । १ । ९६ । जहु डलो जहिट्टिलो । एम आदेश छे. वळी जुओ सि. हे. ८।१।१०७, २२४.

२. भणइ भायरहो छद्दीना रूपनां द्वितीयारूपे प्रयोग हेमचंद्र नथी आपता; परंतु मार्कण्डेय प्रा. स. १६. ११. ते नोधे छे.

૧૧-૧૨. પંક્તિ ૧૧ અને ૧૨માં ૯+૧૩=૨૨ એ પ્રમાણે માત્રા છે; જ્યારે ૯+૧૪=૨૩નો છંદ આદિ અપેક્ષિત છે. સરખાવો સેવાધર્મઃ પરમગહનઃ યોગિનામપ્યગમ્યઃ ।

૧૮. બુઙ્ઙણઙ, જુઙ્ઙણઙ ધાતુને અણ લગાડી બનાવેલાં વિશેષણો.

૨૨. બિહંદલ સં. બૃહન્નલા > બિહન્નલ > બિહંદલ. સરખાવો.
ગૂ. પાંદડ

૨૪-૨૬. અર્જુન બૃહન્નલાને આવશ્યક એવી પોતે કહી કહી વિદગ્ધતાઓ ધરાવે છે તેનું વર્ણન કરે છે. ગુંથેવહ, નચ્ચેવહ, ગાણવહ અને વાણવહ એ શબ્દો નામ તરીકે વપરાયાલાં વિધ્યર્થ કૃદંતો હોઈં સપ્તમીમાં છે. 'ગુંથેવહ વેણિ પર્હૈરિય' એમાં વેણિ સ્ત્રી રીતે દ્વિતીયામાં છે પરંતુ અર્થસ્પષ્ટતા સ્વાતરે છાયામાં એ શબ્દ છટ્ટી વિભક્તિમાં મૂક્યો છે. પર્હૈરિય એ એક સૂચન પ્રમાણે પ્રદીર્ઘિકા હોય; પરન્તુ અહિ પ્રક્રમભંગના દોષથી વિમુક્ત રહેવા પ્રતિગૃહિકા=દાસી એ અર્થ લીધો છે. પર્હૈરિય શબ્દ પર્હૈરમાંથી લીધો છે. જુઓ ઉદ્ઘરણ ૧. પં. ૯. પરન્તુ આથી પણ ઉત્તમ અર્થનિર્વાહ બીજી રીતે થઈ શકે એમ છે. ગુંથવી=ગુંથેવિ ય ઇ૦ (=ગ્રથિત્વા ચ વેણી પ્રદીર્ઘિકાં યા કૃષ્ણભુજઙ્ઙૈરનુદ્દતા । સરખાવો વિરાટપર્વ. ૩. ૨૭. પિનદ્ધકંબુઃ પાણિભ્યાં તૃતીયાં પ્રકૃતિ ગતઃ । વેણીકૃતશીરા રાજન્ નામ્ના ચૈવ બૃહન્નલા ॥

૨૭. જમલજેટ્ટ નકુલ

૨૮. પધ્ધુર મૂઠમાં પાઠ પદ્ધર છે; દે. ના મા. ૬. ૧૦. પદ્ધ-રમજ્જૂ એમ આપેલું છે. તેને અનુસરી સરલાન્ એમ સંસ્કૃતછાયા કરેલી છે. મૂઠમાં કરેલો સુધારો દ્વપ્પુધ્ધુરની સાથે પ્રાસમેઢ લાવવા કરેલો છે. એમ સૂચિત છે જ કે 'જે અશ્વો દર્પને લીધે ધુરામાંથી છટકી જાય છે તેને બરો-બર તાબેદાર હું બનાવીશ.' પદ્ધર ઉપરથી ગૂ. પાધરો.

૨૧, જોહસિઙ [જ્યોતિષો] સહદેવ.

૩૦. ધણુ સરખાવો ગૂ. ધણ.

૩૮. દ્વણુદેહવિયારણં આ પંક્તિ દૂષિત છે કારણ કે દ્વણુમાંથી દ્વણુજ અર્થ ઘટાડવો પડે છે.

३९-४०. सरखावो भविसयत्तकहा १. ५. नी घत्ता तर्हि गय-
उरु णाउं पट्टणु जणजणियञ्छरिउ । णं गयणु मुएवि सग्गखंडु
महि अवयरिउ ॥ मेघदूत १. ३०. स्वल्पीभूते सुचरितफले स्व-
र्गिणां गां गतानां, शेषैः पुण्यैर्हृतमिव दिवः कान्तिमत् खण्डमेकम् ।

४६. चलत्थु=चलार्थः कदाच मूळपाठमां चलित्तु=चलित्र 'चंचळ'ना
अर्थमां होय एम संभव छे.

५०. पंचपरमेष्ठि ते अर्हत्, सिद्ध, आचार्य, उपाध्याय अने साधु.

५१. आयल्लय जुओ टिप्पण उद्धरण. २. पं. १४.

५४. उक्कोवणइ स्पष्टता खातर उत्कोपनानि ए संस्कृत छाया
सारी छे.

५४. उज्जंगल दे. ना. ७. १३४. उज्जंगलं हृष्टे दीहे ।

५५. थणयल [स्तनतल] तल्लनो अर्थ सामान्य सपाटी एम लेवानो
छे; संस्कृतमां स्तनतट ए शब्द सुप्रसिद्ध छे, अने ए छाया करीए तो पण
बांधो नथी.

६१. णवणायसभहासन्नन्तु नव हजार हाथीना बळवाळो; आ ज प्रमाणे
भीमनुं पण वर्णन सदर उद्धरण पं. १५१.; पं. १८७ णउणाय शब्दथी
कीचकना भाइओने वर्णव्या छे; अथवा पछां कीचकने पण वर्णव्यो होय कारणके
पूर्वापरसंबंधे बन्ने य अर्थ वेसता छे.

६५. णवमी कामावत्थ हुय तेनी नवमी जडतानी कामावस्था थई.

दश कामावस्थाओ नीचे प्रमाणे छे:—

दशावस्थः स तत्रादावभिलापोऽथ चिन्तनम् ।

स्मृतिगुणकथोद्वेगप्रलापोन्मादसंज्वराः ।

जडता मरणं चेति दुःखस्थं यथोत्तरम् ॥

(दशरूपक. ४. ५२.)

ते ज प्रमाणे जुओ साहित्यदर्पण ३. १९०. । : —

अभिलाषश्चिन्तास्मृतिगुणकथनोद्वेगसंप्रलापाश्च

उन्मादोऽथ व्याधिर्जडता मृतिरिति दशात्र कामदशाः ॥

६६. मणु रंजहि आग्रहे तीमइहे आमां तीमइहे=स्त्रियः छाया
करी छे; कदाच लहियानी भूल के एवुं कांड होवा संभव छे. बाकी अर्थ तो
छायानो ज ठीक छे.

६७. समालहणु [समालंभन] चंदन विगरे देह शोभाववाना पदार्थो वि. प. मां सुरा अने सन्न लई द्रौपदीने मोकलवामां आवे छे.

६८-७०. पंक्ति ७०ना द्वितीय भागमां वे मात्रानी तूट छे. पोताना पुण्ये करीने केमे करी सिंह पासेथी लूटेली हरिणी जेम ज्यां कंक अने विराट हता त्यां कृष्ण रुदन करती ते पहोंची.

७१-७२. सरखावो वि. प. १७. तां कीचकः प्रधावंतीं केश-पाशो परामृशत् । अर्थनां पश्यतो राज्ञः पातयित्वा पदाऽवधीत् ॥१०

७३-७५ सरखावो वि. प. १६. तस्य भीमो वधं प्रेषुः कीच-कस्य दुरात्मनः । दंतैर्दंतांस्तदा रोगान्निष्पिपेप महामनाः ॥ १४ ॥ + + + अथावमृद्गादंगुष्ठमंगुष्ठेन युधिष्ठिरः । प्रबोधनभयाद्राजा भीमं तं प्रत्यषेधयत् ॥ १७ ॥ तं मत्तमिव मातंगं वीक्षमाणं वन-स्पतिम् । स तमावारयामास भीमसेनं युधिष्ठिरः ॥१८॥

७४. मरुमारमि छायामां म्रिये मारयामि एम लखेळुं छे; परन्तु ए अर्थ खरो नथी. खरी रीत भारवाचक द्वित्व होवा अत्रे संभव छे. सरखावो सदर उद्धरण पंक्ति १६९. मरुमारिउ कीचकु केण ।

७८. काइंनी छाया किमपि त्यजी किम् एम छाया करवी ठीक पक्षे. “ ज्यां मांठो माणस ज दुश्चरितनुं आचरण करे, त्यां सामान्य माणस करे शुं ? ”

८१. नियकीलइ मच्छुडु कहि मि गय “ पोतानी कोडाए (=स्वरताथी) एकदम क्यांक गया छे. मच्छुडु=मंछुडु. सरखावो भ.क. ९. ५. १-२. तं पिकखतु मुसइ मइविंभउ “ अत्थि किपि सुहकम्महो संभउ । सच्चउ संविहाणु फलु दोसइ लइ मंछुडु सुहिसंगमु होसइ ॥ मंछुडु, मच्छुडु=मंक्षु

८२. जुप्पइ [युज्यते | सि. हे. ८ । ४ । १०९ ।

८४. कउइंतरकसणीकरणखमु दिशाओना अंतरने श्याम करवा समर्थ एवुं अंधारुं.

८७. उज्जर प्रवाह; वल्लर=वन दे. ना. ७. ३६. वल्लरमरणं ।

९०. पइं जीवंतण महु षही भइय अवत्था तृतीयानो सति

સસમીના અર્થમાં પ્રયોગ મ્હય < સં. મ્હવિત* ; ઘઠ્ઠી રૂપ પળ જોવા જેવું તો છે જ.

૧૦૦. પુરાઈયરુકલુ પૂર્વજન્મરૂપી વૃક્ષ.

૧૧૩. નરિંદહે યુધિષ્ઠિર તરફથી.

૧૧૪. અઝ્જોણિય-કલ્હોણિય આજનું, કાલનું; લગાડેલો પ્રત્યય જોવા જેવો છે.

૧૧૬. તુંગિ રાત્રિ. અદૃશ્યમાનસ્તસ્યાથ તમસ્વિન્યામનિંદિતે ।
વિ. પ. ૨૨. ૩૭.

૧૧૭. ગય ણિયથલિ હેલણુ દુમયસુય-આને ગય નિયય-નિહે-લણુ દુમયસુય દુપદ રાજાની સુતા પોતાને ગૃહે ગઈ. નિહેલણુ-દે ના. ૭. ૫૧. ણિહેલણમગારજઘણેસુ ।

૧૨૪. ણત્થિ હ્થિહયસાહ્ણહં આ વાક્યમાં નામ બહુવચનમાં છે જ્યારે ણત્થિ એકવચનમાં છે; પરન્તુ ણત્થિનો અવ્યયાત્મક પ્રયોગ જે અર્વાચીન ગૂજરાતીમાં રૂઢ છે તે અપભ્રંશમાંથી આવતો દેખા દે છે.

૧૨૫. કિં કમલસમાણુ ણ મુહકમલુ આમાં ઉપમાન કમલની પુનરુક્તિ છે. એ દોષ છે.

૧૨૭. લહ્ આજ્ઞાર્થે વીજો પુરુષ એકવચન √લા

૧૨૭. મંઠ દે. ના. ૬. ૧૧૧. ટીકા મંઠો બંધ ઇતિ કેચિત્પઠન્તિ ।

૧૧૧. જં કરતાં તં સુધારો ઠીક થશે.

૧૩૬. જહિ સીહુ કુરંગહો કમુ કરિવિ જેમ સિહુ મૃગ તરફ ફાલ મારીને.

૧૧૭. ઘંચુ. દે. ના. ૨. ૧૦૫. ઘરે ઘંઘો । ઘર સરલાવો ગૂ. ઘંઘોલિડ.

૧૩૭. પિહુ 'પાહ્સહમહ્ણવો' આ શબ્દનો 'અધીનતા' અર્થ ગોંધે છે. પેટકનો અર્થ 'કાંઈ પકડવા માટે આંગઠીઓસહિત લંબાવેલો હાથ' એમ પણ થાય છે

૧૪૪. વસુમહ્-અવહરણુ મીમની વસુમતી નામની સ્ત્રીને તે વરો ગયો અને તેને લીધે કીચકને મીમસેનના હાથે મરવાનું હતું.

૧૪૬. મત્થાણયરુમાં મ્ ઉચ્ચારસરલતા ખાતર' ઊમેરવામાં આવેલો છે.

૧૪૬-૧૪૮ પાંડવ અને દ્રૌપદીનાં ઓઠલાણ મીમ કીચકને કરાવે છે.

१५८. आहित्थ दे. ना. १. ७६. चलियकुवियाउलेसु आहित्थो । महि शब्दना प्रयोगमां पुनरुक्तिदोष आवेलो छे.

१५९. ओहुल्लिय दे. ना. १. १५७. मां ओहुर शब्द छे; ओहुरं च खिण्णम्मि । टीकामां ओहुरं अवनतं स्रस्तं चेत्यवन्तिसुन्दरो । भ. क. १४. ११. ५. कोवि भणइं नवि बंधमि फुल्लइं जाम न वइरिमुहइ ओहल्लइं । परन्तु छंदने अनुमरो भ. क. मां ओहुल्लइं वांचवुं ठीक छे; अने 'खिन्न' अर्थ वरोबर बेसे छे आ शब्द उद्+√फुल्लना विरोधार्थी धातु अच+√फुल्लमांथी उत्तीर्ण थएल होवो जोईए. सरखावो गू. 'पाक ओलाइ गयो.'

१७०. पंचजणाहिष्ण पंचजन=सर्वे जन, आखुं जगत; तेनाशत्रुरूप.

१७१. णिज्झाइउ [निध्यात] 'जोयुं' ना अर्थमां.

१७७. उहुनो पश्यत अर्थ कर्यो छे; परन्तु आ पाठ सुधारी इहु के एहु करी तेनो एपः अर्थ करी कीचकने लागु पाडी शक्य.

१७८. आ पंक्तिनो अर्थः—“आम त्यारे प्रभात थवानी राह जोवानी य शी जरर छे अने वळी राजाने पूछवानी य शी जरर छे ?” वि. प. २३. ददशुस्ते ततः कृष्णां सूतपुत्राः समागताः । अदूराच्चानवद्यांगी स्तंभमालिग्य तिष्ठतीम् ॥ ४ ॥ समवेतेषु सर्वेषु तामूचुरूपकीचकाः । हन्यतां शोघ्रमसतीं यत्कृते कीचको हतः ॥ ५ ॥ अथवा नैव हन्तव्या दह्यतां कामिना सह । मृतस्यापि प्रियं कार्यं सूतपुत्रस्य सर्वथा ॥ ६ ॥ ततो विराटमूचुस्ते कीचकोऽस्याः कृते हतः । सहानेनाद्य दह्येम तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ७ ॥ पराक्रमं तु सूतानां मत्वा राजाऽन्वमोदत । एतले वि. प. मां कीचको राजानी रजा ले छे; आपणी कथामां तेओ रजा लेवानी जरर जोता नथी.

१८०. सवडंमुहु दे. ना. ८. २१. सवडंमुहो अहिमुहे ।

१८२. वि. प. २३. १२. जयो जयता विजयो जयत्सेनो जयद्वलः ।

१८३. कुहिणिहि=रथ्यासु दे. ना. २. ६२. कुहिणी कुप्पररच्छासु । जुओ वि. प. २३. ततः स व्यायतं कृत्वा वेषं विपरिवर्त्य च ॥ १७ ॥ अद्वारेणाभ्यवस्कंध निर्जगाम बहिस्तदा । स भीमसेनः

प्राकारादारुह्य तरसा द्रुमम् ॥ १८ ॥ श्मशानाभिमुखः प्रायाद् यत्र
ते कीचका गताः । स लंघयित्वा प्राकारं निःसृत्य च पुरोत्तमात् ।
जवेन पतितो भीमः सूतानामग्रतस्तदा ॥ १९ ॥

१८४. नोक्ख सि. हे. ८।४।४२२. नवस्य नवखः । गू. नोखी
नव+स्वार्थ प्रत्यय (क्क >) कख = नवकख के नोक्ख. श्री. नरसिंहराष
< प्रा. अणवकखय < सं. अन्यपक्षक G. L. L. Part I. p. 371.

१८७. णवणाय पणट्ट पइट्ट कहि नवनागो एट्ठे कीचकजा सा
भाईओ नाश पाम्या. एम वात प्रसरी. कहि 'कथा' ए विवित्ररूप छे; परन्तु
भावां रूपो अपभ्रंशमां बनतां हतां.

१८८. पल्लट्टु सि. हे. ८।२।६७. पर्यस्तं; ते उपरांत ८।२।४५।
G. P. 130. 285.

१८९. अणिहयमल्ल अनिहत एट्ठे हार्या नथी तेओमां मल्ल एट्ठे श्रेष्ठ.

१९०. आ पंक्तिनी छाया सुधारी वांचो: केंकेयीं शिक्षयति
“ सैरन्धीं निवासात् प्रतिसारय ” आ माटे जुआं वि. प. २४ सु-
देष्णामब्रवीद्राजा महिषीं जातसाध्वसः । सैरंध्रीमागतां ब्रूया ममैव
वचनादिक्षम् ॥

१९२. भवित्ति देवी.

१९४. पच्छण्णपउत्तिहिं गुप्तप्रवृत्तिओथी, गुप्त मंज्ञाओथो.

१९५. अप्पणउ णिहेलणु जाइ = संस्कृतछाया सुधारो आत्मनः
गृहं याहि । जाइ < जाहि < सं. याहि.

१९५. सुजेट्ट [सुज्येष्ठा] वि. प. मां सुदेष्णा; जिनसेनना
हरिवंशपुराणमां सुदर्शना नाम छे.

२००. आ पंक्तिमां सइंभुनी मुद्रा छे.

॥ चतुर्थमुद्धरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवनः—

हरिवंशपुराणनो संधि १०३ आ चोथा उद्धरण तरीके लेवामां आव्यो छे. त्रिभुवन स्वयंभुए तेना वापे अशुभं राखेलुं हरिवंशपुराण केवी रीते प्हं कयुं तेनी चर्चा पण त्रीजा उद्धरणना प्रवेशकमां करेलीं होई तेनी पुनरुक्ति अहिं आवश्यक नथी. आ उद्धरणमां आपेली आदिगाथा अने छेवटनां समासिवचन तथा गाथा, आ संधि त्रिभुवननो छे ए बतावी आपे छे. आ उद्धरणमां २५ कडवक छे. भाषावैचित्र्यना मुदाथी कर्ताए आ संधि रच्यो छे. एने लीधे आ भाग झाझो कोइए वांच्यो होय एम हाथप्रत परथी लागतुं नथी. वळी भाषा अपरिचित होवाथी लहीआए जेवुं वांच्युं एवुं लह्युं; अने वधारामां पोते य अदळक प्रमादो घूमाड्या होय तो तेमां कांड नवाई जेवुं नथी. आ उद्धरण त्यारे ज शुद्ध थरो ज्यारे आपणने आ ग्रन्थनी चार पांच हाथप्रतो मळशे. नहि तो आथी ज आपणे संतोष मानवो रह्यो.

२. भाषावैचित्र्यः—

कडवक १-५. मागधिका भाषामां छे, एम कर्ताना कहेवाथी अने भाषाना स्वरूप उपरथी मालम पडे छे. सि. हे. ८।४।२८७—८।४।३०२। सुधी मागधीनी चर्चा करी छे. आ मागधीनां लक्षण संपूर्णतया आपणा कडवकमां देखा देतां नथी खास फेरफार र् नो ल् अने प्रथमा एकवचनमां ष प्रत्यय एम छे. जेम सामान्य अपभ्रंशमां महाराष्ट्री अने शौरसेनी प्रथमा एकवचनना ओनो उ करवामां आवे छे, तेम प्रथमाना षने अहि इमां फेरवी नाखवामां आव्यो छे; कोइ वार र् रहेवा पण दीघेलो देखा दे छे. कडवक ३ मां र्नो ल् बीलकुल करवामां आव्यो नथी. भाषावैचित्र्य खातर ज आ कडवक मूकवामां आव्यां छे ते तो देखाई ज आवे छे.

कडवक. ११. मां ढक्काभासाकडवयं एम लखेलुं छे. मृच्छकटिकना टीकाकार पृथ्वीधरे अने मार्कण्डेये प्राकृतसर्वस्व १६मां आ भाषानी चर्चा करी छे. मार्कण्डेय आ भाषाने अपभ्रंश तरीके नथी गणावतो. तेने मते तो आ विभाषा छे. परन्तु ते हरिश्चन्द्र नामना लेखकने प्रा. स. १६. २. मां

टाके छे: हरिश्चन्द्रस्त्विमां भाषामपभ्रंश इतीच्छति । अने तेना मतनो निरास करतां कहे छे के अपभ्रंशो हि विद्वद्भिर्नाटकादौ प्रयुज्यते । पृथ्वीधर भरतनाट्यशास्त्र । १७ । ५३ । नो विभाषानी गणतरीनो श्लोक टांकी ए विभाषाअने ज अपभ्रंश तरीके गणावे छे:-अपभ्रंशे—शकाराभीर-चाण्डालशबरद्रविडोडजा: । हीना वनेचराणां च विभाषा: सप्त कीर्तिता: ॥ त्यार पछी ते कहे छे:-ढक्कभाषापाठकौ माथुरदूतकरौ । माथुरनो भाषानु दृष्टान्त नीचे प्रमाणे छे: —

माथुर:-अले भट्टा, दशसुवणाह लुद्धु जूदकरु पपलोणु पपलीणु । ता गेण्ह गेण्ह । चिट्ट चिट्ट दूरात्पदिट्टोऽसि । (मृ. क. निर्णयसागर. प. ४७)

माथुर:-अले, विप्पदीबु पादु । पडिमाशुण्णु देउलु । (विचिन्त्य) धुत्तु जूदकरु विप्पदीवेहिं पादेहिं देउलं पविट्टु । (प. ४८)

माथुर:- एम् तुमं हु जूदअरमण्डलोए बद्धोऽसि । (प. ४९)

माथुर:-तस्स जूदकलस्स मुट्टिपहालेण णासिका भग्गा । (प. ५७)

पृथ्वीधरनी ढक्कीमां (१) उकार प्रथमा अने द्वितीयामां (२) र्णो ल् विकल्पे थाय छे. (३) स्नो श विकल्पे थाय छे. (४) हु=खल्लु देखा दे छे. (५) स्स छद्मीमां छे. उपरना विशेषोमां विशेष (४) अने (६) महाराष्ट्री प्राकृतमां छे; (२) अने (३) मागधीनी असर बतावे छे; ज्यारे (१) अपभ्रंशने अनुवर्ते छे. पृथ्वीधर जाते ज कहे छे: लकारप्राया ढक्कविभाषा । संस्कृत-प्रायन्त्रे दन्त्यनालव्यसशकारद्वययुक्ता च । पृथ्वीधरनी ढक्कीनुं मागधी तरफनु बलण आम जणाई आवे छे.

मार्कण्डेय प्रा. स. १६मां^१ ढक्कीनी बिशिष्टता आ प्रमाणे बतावे छे:- (१)

१. मार्कण्डेय प्रा. स. १६:-

टाक्की स्यात् संस्कृतं शौरसेनी चान्योन्यमिश्रिते ।

हरिश्चन्द्रस्त्विमां भाषाभपभ्रंश इतीच्छति ॥

अपभ्रंशो हि विद्वद्भिर्नाटकादौ प्रयुज्यते ।

उत्स्यात्पदान्ते बहुलं ए च टः-हं हुमो भ्यसः ॥

आमो वा-हं किमादेः स्यात्प्राग्दीर्घश्च विधीयते ।

त्वमित्यर्थं तुङ्ग भवेत्-अहमथऽम्मिहुंममाः ॥

ममेत्यर्थं महुं च स्यात् यथा जिध-तथा तिध ।

दिङ्मात्रमुक्तमुन्नेयं शेषं शिष्टप्रयोगतः ॥

उ प्रथमा अने द्वितीया एकवचनने अन्ते (२) तृतीया एकवचनने अन्ते ष
 दा. त. खग्गे पहरसि; खग्गेन पण थाय (३) भ्यः=हं के हुं दा. त.
 घरहुं पलिटु. रुक्खहं पडिटु (४) छ्ठी बहुवचन=हं के हुं (५) किम्
 जेवा सर्वनामनुं हं आगळ काहं अने काणं (ः) त्वम्=तुक्क दा. त. तुक्क
 सर्वविद्याप्रवीणु. (७) अहम्=हुं, अग्नि, मम (८) मम=महुं (९)
 यथा=जिध अने तथा=निध. मार्कण्डेय ढक्कीनुं दृष्टांत टांके छे:-राउ
 असमसमरैकमल्लु मअणमणोहरदेहसोहु सकलशाखाखाविद्या-
 प्रवीणु । आ उदाहरण तो सामान्य अपभ्रंश जेवु ज छे. बे चार विशिष्ट
 प्रयोगो शिवाय खास अपभ्रंशथी जुदी पडती कोइ भाषा होय एवी त्रिशिष्टताओ
 तो टाक्कीमां नथी ज. माथुरनी भाषाथी मार्कण्डेयनी टाक्की जुदी छे.

आपणा उद्धरणमां आपेली ढक्कीमां आ प्रमाणे विशिष्ट लक्षणो देखा
 दे छे. (१) प्रथमा एकवचनमां उ (२) भवद्दि अने संभवद्दि शौरसेनीना
 जेवां रूपो. (३) हु=खलु (४) छ्ठी एकवचनमां स्स रूप. (५) से=तस्य
 महाराष्ट्री अने अर्धमागधीमां देखा देतुं रूप. आ उपरांत बीजां लक्षणो जणातां
 नथी. आटला उपरथी भाषानुं स्वरूप नक्की करवुं मुश्केल छे वळी आखुं
 कडवुं एक वैदग्ध्य देखाडवा खातर ज लखेलुं छे; एटले मूलगत तत्त्वो
 आछां सांपडे छे.

मृच्छकटिक, प्राकृतसर्वस्व के आपणा उद्धरण परथी आ भाषामां खास
 तत्त्वो कयां होवां जोईए ए नक्की करवुं मुश्केल छे. प्रो. पीशल G. P.
 Einleitung 26. मां मृच्छकटिकनी ढक्की उपर टीका करतां कहे छे,
 " शौरसेनी अने मागधी प्रमाणे ज, ढक्कीनी वाक्यमां हाथप्रतौना पूराबा
 विश्वनीय नथी; अने वळी ढक्कीनुं साहित्य एटला ओछा प्रमाणमां छे के ए भाषा
 केवी हशे तेने माटे कोइ पण प्रकारनी चोखवट थईं शके एवी नथी."

आ भाषानुं नाम ढक्की हशे ? प्रो. पीशल G. P. Ein. 26. मां
 कहे छे के ढक्की ए पूर्वबंगालना ढक्का उपरथी हशे. प्रो. पीशलनुं मानवुं
 भूलभरेलुं छे. कदाच ते मृच्छकटिकनी ढक्कीनी मागधी अक्षर परथी आ
 अनुमान बांधवा दोराई गएला होबा जोईए. प्रीअरसने (J. R. A. S.
 1918. P. 875-883) एम बतावुं के आ भाषानुं खहं नाम टाक्की
 होवुं जोईए अने ते भाषा अर्वाचीन रजपुतानाना ईशान प्रदेशमां एटले जयपुर,
 टोंक अने पंजाबना अग्निकोणमां बोलाती होवी जोईए. प्रीअरसनना अभिप्राये,

ટાક્કી અને ગૌજર અપભ્રંશ એટલે કે સામાન્ય અપભ્રંશ જગમગ સરખાં છે; તેથી કરીને પૂર્વોક્ત નિર્ણય તેમણે બાંધ્યો છે. રાજશેખરની કાવ્યમીમાંસા (G. O. S. I. P. 51.) નો શ્લોક ચોક્કું કહે છે: સાપભ્રંશપ્રયોગાઃ સકલમરુભુવઃ ટક્કભાદાનકાશ્ચ । આ ઉપરથી ફલિત થાય છે કે મારવાડ, ટક્ક અને ભાદીનક એટલે કે ગ્વાલીપર બાજુનો પ્રદેશ-આ દેશોમાં અપભ્રંશનો વ્યવહાર હતો અને ટાક્કી ભાષા અપભ્રંશની એક બોલી હોવી જોઈએ એ વિધાનમાં કલ્પનાતિરેક નથી. એની ઉચ્ચારબહુલતા આ માન્યતાને ટેકો આપે છે.

૧. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

આ ઉદ્ધરણનું નામ બલપણહુ=બલપ્રશ્ન: છે તીર્થંકર નેમિનાથ દ્વારકા આવે છે. સમવસરણ ભરાય છે. નેમિનાથ ધર્મોપદેશ કરે છે. ત્યાર પછી બલદેવ પ્રશ્ન કરે છે. “ આ દ્વારાવતીનો નાશ કોનાથી અને કેવી રીતે થશે ? ” નેમિનાથ મહિષ્ય માણે છે. “ દ્વૈપાયનના શાપથી દ્વારામતીનો નાશ થશે અને કૃષ્ણનું મૃત્યુ જરત્કુમારના બાળથી થશે. ” આ મહિષ્યવાણી સાંભળી સર્વે યાદવો અને યાદવ સ્ત્રીઓના મનમાં શાક વ્યાપે છે. શેટલાક પ્રવ્રજ્યા લે છે અને દુષ્કર તપ આદરે છે. આ કથા દિગંબર પરંપરાને અનુસરે છે. આ કથાની શ્વેતાંબર પરંપરા જૈનાગમપ્રત્યોના આઠમા અંગ-અંતગહ્ડસાઓમાં વર્ણવેલી છે; તેમાં બલદેવ નહિ પણ કૃષ્ણ નેમિનાથને પ્રશ્ન પૂછે છે.

દેશપરદેશ વિહાર કરી નેમિનાથ સાધુસમુદાય સાથે આવે છે અને રૈવતક પર્વતના ઉદ્યાનમાં વાસ કરે છે (૧) ત્યારે કૃષ્ણ પોતાનું સિંહાસન મેલી શિર નમાવી માત પગલાં ભરી નેમિનાથને પ્રણામ કરવા જાય છે. (૨) ત્યાર પછી બલદેવ તેમને વાંદવા જાય છે. (૩) એમની પાછલ સાત્યક્રિ, ચારુણિ સદરિ, દ્વૈપાયન इत्यादि યાદવો, પોતાની સ્ત્રી, મિત્ર અને શિષ્ય સહિત મકરાંક=પ્રયત્ર નેમિનાથને વાંદવા જાય છે. (૪) ત્યાર પછી રુક્મિણીનો પુત્ર માનુકુમાર વાંદવા જાય છે. (૫) આ કહ્યું વિષમ છે; પરન્તુ કૃષ્ણનું વર્ણન અહિં ફરીથી કરવા પ્રયાસ છે. વર્ષાશ્રુતુના મેઘસમા કૃષ્ણ આગલ ચાલ્યા; અને આ રીતે કૃષ્ણ, બલદેવ અને બીજા યાદવો સાથે વાંદવા ચાલ્યા. (૬) આ રીતે સમવસરણ થયું અને નેમિનાથ તેમાં લક્ષિત થયા હતા તથા દેવો તેમને નિહાલતા હતા (૭) બલદેવ અને ગોવિંદ નેમિનાથની સ્તુતિ કરે છે (૮) આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી યાદવો સમવસરણમાં મનુષ્યોને બેસવાના કોઠામાં બેઠા. (૯) કૃષ્ણ અને નેમિનાથની પ્રશ્નોત્તરી આ કહવામાં છે. (૧૦) જેમ જેમ નેમિનાથ ભગવાન ધર્મ કહે છે, તેમ તેમ

યાદવોને આનંદ થાય છે; અને એમનાં વચનામૃતો સાંભળી સાંભળી તેમને અભાવ નથી થઈ જતો. (૧૧) બલદેવ પ્રશ્ન પૂછે છે, “ આ દ્વારકાનો ક્યારે વિનાશ થશે ? ” નેમિનાથ ઉત્તર દે છે, “ આજથી બારમે વર્ષે.” (૧૨) બલદેવ ફરી પ્રશ્ન પૂછે છે, “ ત્યારે કૃષ્ણનું શું થશે ? ” નેમિનાથ જવાબ દે છે “ મયને લીધે અને દ્વૈપાયનના શાપથી દ્વારામતીનો વિધ્વંસ થશે; (૧૩) પછી કૃષ્ણ કૌશાંબીવનમાં જશે જ્યાં જરત્કુમારના હાથે તેમનું મૃત્યુ થશે.” ત્યાર પછીનાં કૃષ્ણનાં જન્માંતરો અને મોક્ષ ક્યારે થશે તે નેમિનાથ કહે છે. (૧૪) આ સાંભળી બલદેવનું મુખ મેંસ જેવું કાલું થઈ ગયું અને બધા ય યાદવોને શોક થવા લાગ્યો. (૧૫) પ્રયુમ્ન ચિંતા કરે છે. “ સર્વજ્ઞનું બોલ્યું મિથ્યા થતું નથી. યાદવોનો તથા દ્વારકાનો પૂરો વિનાશ થશે.” આમ સંકલ્પવિકલ્પ કરી કાંચનમાલા સહિત તેણે તપ આદર્યું. (૧૬) ભાનુકુમાર, બોજા યાદવો અને કૃષ્ણની રાણીઓ પણ પ્રયુમ્નની પાછલ ડીક્ષા લીધી. (૧૭) બધા જનોણ જાતજાતનાં વ્રત લીધાં, તેનું વર્ણન આ કહવામાં કરવામાં આવ્યું છે. (૧૮) દ્વૈપાયનને પોતા થકી આ સર્વ વિનાશ થશે, એથી ચિંતા થવા લાગી એટલે તે પૂર્વદેશમાં ગયો અને ત્યાં તપ કરવા લાગ્યો. (૧૯) જરત્કુમાર પોતાને હાથે જ કૃષ્ણનો ઘાત થશે એમ વિચારી પોતાનાં ધનુષ્ય બાણ લઈ દૂર વનમાં ચાલ્યો ગયો. (૨૦) આ પ્રમાણે થવાથી કૃષ્ણને બહું દુઃખ લાગવા માંડ્યું. બલદેવના સારથિ સિદ્ધાર્થે એટલામાં બલદેવનો આજ્ઞા માગી. (૨૧) બલદેવે અનુજ્ઞા આપી અને સિદ્ધાર્થે ઘોર તપ આદર્યું. બલદેવ અને કૃષ્ણ નેમિનાથને નમીને ત્યાંથી ગયા. અને રાજકાજ છોડી શોકનિમગ્ન થયા. (૨૨) નેમિનાથની ધર્મપ્રવૃત્તિ વિવિધ પ્રકારે વર્ણવી છે. (૨૩) (૨૪) આ પ્રમાણે પ્રયુમ્ન ઇત્યાદિ મુનિઓ નેમિનાથ સમક્ષ તપ આચરવા લાગ્યા અને સર્વે જનો ભવિષ્યના કલેશથી પીડિત થઈ દર્ષ અને વિષાદને પામ્યા. (૨૫)

૪. હંદોરચના:—

આજુ ય ઉદ્ધરણ ધ્રષ્ટ છે; એટલે હંદનો મેઠ વારંવાર તૂટે તે સ્વાભાવિક છે. ઉદ્ધરણને મયાલે પ્રાકૃતગાથા છે, સામાન્ય રીતે ગાથા ૧૨+૧૮। ૧૨+૧૫॥ માત્રાના મેઠે હોય છે પ્રસ્તુત ગાથામાં ૧૨+૧૬ । ૧૧+૧૪ ॥ માત્રાઓ છે. ગાથાનો અર્થ તો સ્પષ્ટ છે; પણ હંદની દૃષ્ટિએ તે ધ્રષ્ટ હોવા વધારે સંભવ છે.

આજુ ઉદ્ધરણમાં ૨૫ કહવક છે. આજુ સંધિને ઉદ્ધરણ તરીકે લેવામાં આવ્યો છે. આદિમાં આજુ સંધનો એક ધ્રુવક છે. દરેક કહવકના આદિમાં

હેલા છે. હેલા એ એક પ્રકારનો ધ્રુવક જ છે. હેલાનો છંદ ૬+૪+૪+૪+૪ =૨૨ માત્રાનો છે. છં. શા.^૧ પ્રમાણે આ છંદ ઉદાહરણમાં ચાર પંક્તિનો છે. જે જે સ્થળે હેલામાં માત્રાની ભ્રષ્ટતા આવી છે, ત્યાં ત્યાં ટિપ્પણીમાં નોંધ લીધી છે. કડવક ૧૧ માં હેલા નથી.

ઘત્તાનો છંદ^૨ વાગ્ગીસમા કડવક સુગ્રી ૨૨ માત્રાનો સામાન્યતઃ કહી શકાય; જો કે ભ્રષ્ટતાને પરિણામે હેલાની માફક ઘત્તામાં પણ માત્રાનો મેઢ સંપૂર્ણતયા દેખાતો નથી. કડવક ૨૩ની ઘત્તા ૧૪+૧૩=૨૭ માત્રા મેઢ છે. કડવક ૨૪ની ઘત્તા ૧૬+૧૩=૨૯ માત્રા મેઢ છે. કડવક ૨૫ની ઘત્તા ૧૫+૧૨=૨૭ ના મેઢ છે.^૩

કડવકના દેહમાં કેટલાંક કડવકમાં જુરા જુદા છંદો છે. કડવક ૧માં ૧૫ માત્રાનો એકમ છે અને દરેક બે પંક્તિએ અન્યાનુપ્રાસ છે. આ છંદ તૃતીય ઉદ્ધરણનો પારણક છંદ હોઈ હેમચન્દ્રના ઉદાહરણને પૂર્ણ રીતે અનુગમતો નથી. કડવક ૨ માં ૧૬ માત્રાનો છંદ હોઈ બે પંક્તિઓ અન્યાનુપ્રાસ છે. ૬+૪+૬=૧૬ એ પ્રમાણે આ છંદનો યતિક્રમ છે. એક પ્રકારની પજ્ઞાહિઆ આ છંદને કહી શકાય. છેવટના ગણને અંતે (— —) બે દ્વિમાત્રિક સ્વરો છે. કડવક ૩. માં ૧૬ માત્રાનો છંદ છે. બે પંક્તિએ અન્યાનુપ્રાસ છે પણ બીજા કડવકથી ફેર ગણને અંતે(~ ~)બે એકમાત્રિક સ્વર એ છે. છંદનું નામ મૂઢમાં મત્તમાતંગ આપ્યું છે. આ છંદમાં પણ ૬+૪+૬=૧૬નો યતિક્રમ છે. આને પણ પજ્ઞાહિઆનો પ્રકાર કહી શકાય. કડવક ૪.માં પણ પજ્ઞાહિઆ જ છે. કડવક ૫. માં

૧. પશ્ચીર્યુગ્જો લીર્વા હેલા । ષળમાત્રચતુર્માત્રચતુષ્ટયં સમ-
સ્થાનગતો જા લીર્વા હેલા ॥ યથા,

કોઅંડં પમૂળરઙ્ગં ગુણો મહુયરા
બાળા કામિણીણ નયણા વિલાસગહિરા ।
સમયતળૂ જહો સહયરો તુસારકિરણો
હેલા ં તહાવિ ભુવળં જિણેઙ્ મયણો ॥

૧. આ હેલાછંદ જ કહી શકાય.

૩. છં. શામાં આ છંદોનાં નામઃ—૪૨ (અ) ૧૪+૧૩=અનંગલલિતા;
૪૧ (બ) ૧૬+૧૩=ઓહુલ્લજક; ૧૫+૧૨ = રાજહંસ.

દ્વિપદીસમુદાયનો છેદ છે. આ આશ્વું કઢવક ધ્રષ્ટ છે; એટલે છન્દની માત્રાનો નિર્ણય કરવો એટલો સહેલો નથી. કઢવક ૬.માં દ્વિતીય પંક્તિ સાથે અન્ત્યાનુપ્રાસી ૨૨ માત્રાનો છેદ છે. આ કઢવકમાં પળ ધ્રષ્ટતા બહુ છે. કઢવક. ૭. માં ૨૦ માત્રાનો છેદ છે. કઢવક ધ્રષ્ટ છે. કઢવક. ૮.માં દરેક ચરણની ૨૮ માત્રા છે. આ કઢવક પળ ધ્રષ્ટ છે. કઢવક ૯-૧૩. માં ૧૬ માત્રાનો પઞ્જઙ્ઙિઆ છે. કઢવક. ૧૪.માં ૧૫ માત્રાનો પારણક છે. કઢવક. ૧૫. માં પ્રતિપાદયમક શબ્દાલંકારયુક્ત ૧૬ માત્રાનો પઞ્જઙ્ઙિઆ છે. કઢવક. ૧૬. માં ૧૫ માત્રાનો પારણક છે. કઢવક. ૧૭-૨૫.માં ૧૬ માત્રાનો પઞ્જઙ્ઙિઆ છેદ છે. હાથ-પ્રતની ધ્રષ્ટતા આ ઉદ્ધરણના છેદોવિવેચનમાં મોટું બિંધ છે.

૫. ટિપ્પણ:—

૧-૨. ૧૨+૧૫ની માત્રામેલ્યુક્ત ઉપગીતિ આ ગાથા હોય એવો સંભવ છે; માત્રાનો મેઢ મૂલપાઠમાં મઢતો નથી, એ પાઠની ધ્રષ્ટતા બતાવે છે. મૂલ હાથપ્રતમાં તિહુવણે હતું તે સુધારી તિહુવણો કરેલું છે.

૩. વમ્મીસર=કામદેવ. દે.ના. ૭.૪૨.આ શબ્દ પ્રચલિત હતો. સરખાવો છે.શા.પત્ર ૩૧ (અ) ૨૯ મા છન્દનું દ્ષાન્ત:-વમ્મીસરકંચણતોમરલલિયા દિહા છુહુ સુંદરિ ચંપયકલિઆ । ઘુલિઓ છુહુ દક્ષિણઓ ગંધ-વહો વિલલિઓ તા પહિયાણ મણોરહો ॥

૫-૬. આ પ્રથમ કઢવકના દેહની માફક માગધીમાં છે ધ્રુવા કઢવકના દેહની માફક જ માગધીમાં જ છે. ધ્રુવાનો અર્થ જિનસેન હરિવંશપુરાણ સર્ગ. ૬૧. શ્લો. ૧૧-૧૩ ને અનુસરી કર્યો છે; તે શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે:—

તતઃ સુરવરાભ્યચર્યૌ નાનાજનપદાઞ્ જિનઃ ।

વિજહાર મહાભૂત્યા ભવ્યરાજીં પ્રબોધયન્ ॥

ઉદીચ્યાન્નૃપશાર્દૂલાન્મધ્યદેશનિવાસિનઃ ।

પ્રાચ્યાનપિ પ્રજાયુક્તાન્ સ ધર્મે સ્થાપયન્ બહૂન્ ॥

વિહૃત્ય ચિરમીશાનઃ પુનરાગત્ય પૂર્વવત્ ।

ગિરૌ રૈવતિકે તસ્થૌ સમવસ્થાનમંડનઃ ॥

પ્રસ્તુત ધ્રુવાનું મુખ્ય ક્રિયાપદ તો ઘત્તામાં છે. ધ્રુવાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—“મધ્યદેશમાં પ્રવેશી અને મધ્યદેશમાંથી પૂર્વદેશમાં સર્વે, રાજાઓને, વૈશ્ય,

દ્વિજ અને ક્ષત્રિયને ધર્મ સંભળાવી...(ઘત્તા) (૧૫-૧૬) બહુ કાઠે પોતાના મુનિઓ સાથે ભ્રમણ કરી પુનઃ પાછા રૈવતકના ઉદ્યાનમાં નેમિત્તિનેશ્વર આવ્યા.” કઢવકના દેહમાં તો બધાં નેમિનાથનાં વિશેષણો છે. નેમિનાથ યાદવકુલના હતા અને કૃષ્ણ વઢદેવ ઇત્યાદિના વડેશ હતા.

૭. હર ૧૧. ઉદ્ધરિય ૧૪. તામરસિ આ સ્થલોએ ર્નો લ્ કરવો જોઈએ. ૧૪. માં તો તામલસિની સાથે જ કલસિનો અનુપ્રાસરાગ બરાબર જામે. કેટલેક સ્થલે પ્રથમા એકવચનનો રહેલો ષ, હુ સમાન જ લઘુ વાંચવો.

૧૩. થેલાસણ=સ્થવિરાસન બ્રહ્માનું આસન એલે કમઢ. દે.ના.૫.૨૯. ગોલવ=ગૌરવ, અભિમાન અભિમાનરૂપી કમઢના નિર્મઢ ચંદ્ર જેવા; એલે કે જેમ ચંદ્રને જોતાં કમઢ વીલાહ જાય તેમ અભિમાન માત્ર નેમિનાથને જોતાં વીલાઈ જતું.

૧૩. સલ્લત્તય-આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ.

૧૫. બહર્વિ કાલેણ=બહુના કાલેન, બહર્વિ એ ખાસ રૂપ છે. મ. ક. સંધિ. ૧૭. કઢવક ૪. ની ઘત્તા:-બહર્વિ કાલેણ પદ્ધવિરહમદ્વાદુહ-સ્થેવિય ।

૧૮. ૨૨ માત્રાને બદલે ૧૯ માત્રા છે. ૩ માત્રાની તૂટ છે.

૨૧. પાયસણિપ્પેહુણકલણાઃ અસ્પષ્ટ છે. અર્થ સમજાતો નથી. ણિપ્પેહુણ=મયૂર અર્થ ઢઈ છાયામાં માત્ર અર્થનિર્વાહ કર્યો છે.

૨૨ ધુલ< ધઢલ=ધવલ; સામાન્યતઃ કૃષ્ણનાં વઢ્ઢ ધવલ નહિ પરન્તુ પીત કહેવાય છે.

૨૨. આ પંક્તિમાં અને આખા કઢવકમાં વર્ણવેલાં કૃષ્ણનાં બાલ્યકાલનાં પરાક્રમ જૈન તેમજ અજૈન પરંપરામાં સરખાં જ છે. વિશેષ જિજ્ઞાસુએ જિનસેનનું હરિવંશપુરાણ અથવા શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણનો દશમો સ્કંધ જોવો.

૨૯. આ પંક્તિમાં કૃષ્ણની સામાન્ય બાલ્યકાઢની ક્રીડા વર્ણવી છે. લંગદિ=રંગતિ ક્રીડાના અર્થમાં; કમઢ તોડવાની ક્રીડા માટે સરખાવો જિનસેન-હરિવંશપુરાણ ૩૬. ૮-૧૦.

૩૦. માઢલ = મામો કંસ.

૩૭. ણિમલ્હિ ને બદલે ણિમ્મલિ વાંચો.

૩૯. વેણુદારિ એક રાજાનું નામ છે. હ. પુ. ૫૦. ષ્લોક ૮૫.

વેણુદારી ચ ઘિક્રાન્તઃ । બલદેવ જેને રણયુદ્ધમાં વેણુદારી નામના શત્રુને મયમીત કર્યા હતા.

૪૩-૪૪ ઘત્તા ૨૩ માત્રાની છે. આશ્વી ઘત્તામાં શ્લેષ છે. રેવતી અને રોહિણી (નક્ષત્રનાં નામ) થી વિભૂષિત તથા મઘા અને હસ્ત નક્ષત્રથી યુત ચંદ્ર જેવો પત્ની રેવતી અને માતા રોહિણી સાથે મોટા દ્વાથી પર જતો બલદેવ લોકોથી ગણાયો.

૪૫-૫૬. આહું કઠબક. ૪. પ્રયુમ્નને લાગુ પડે છે. સંસ્કૃતછાયામાં બધા ય યાદવોને લાગુ પાડો જે અર્થ કરવામાં આવ્યો છે તે તદ્દન અઘટિત અને સ્વોટો છે. અણ્ણુ=અન્યઃ-પ્રયુમ્ન. જે=યઃ (માગધી). જે પરાક્રમો કઠ-વકના દેહમાં વર્ણવવામાં આવ્યાં છે તે પ્રયુમ્નને લાગુ પડે છે.

૪૬. સચ્ચદ્-ચારુણિ-સઢરી-દીવાયણાઽણિરુદ્ધા — યાદવવીરોનાં નામ-સાલ્કિકિ, સારણ, [ચારુણિ (?) બ્રહ્મપાઠ] સઢરી (?), દ્વૈપાયન, અનિરુદ્ધ.

૪૭. મરંકિ= ' સ્મિત સહિત ' અર્થ છાયામાં લીધો છે તે સ્વોટો સમ-જવો; મૂલ મયરંકિ = મકરાંકઃ, કામદેવ, પ્રયુમ્ન અર્થમાં એ શબ્દ લેવો સુસંગત છે. સરસ્વાતો સદર ઉદ્ધરણ પં. ૨૦૬. આ પ્રમાણે પાઠ લેવાથી માત્રાની બ્રહ્મતા દૂર થઈ ચરણનો માત્રામેલ મલશે.

૪૮. પ્રયુમ્ન રુક્મિણીનો પુત્ર તેથી જ રુક્મિણીના મનરૂપી ભુવનને આનંદ આપનાર એ વિશેષણ મૂકવામાં આવ્યું છે.

૪૯. જે કંચનમાલાપરિહરણે—કંચનમાલા પ્રયુમ્નની સ્ત્રીનું નામ છે. સરસ્વાતો સદર ઉદ્ધરણ પંક્તિ. ૨૦૫.

૫૦. જે સોલસમહલંભાવર્ણિ—કાલસંબર વિદ્યાધરને ત્યાં પ્રયુમ્નને થયેલ સોલ લાભ; જુઓ જિનસેન. હ પુ. ૪૭ શ્લો. ૩૦-૪૪. પોડશેષ્વપિ ચૈતેષુ લાભસ્થાનેષુ મન્મથમ્ લઘ્યાનેકમહાલાભં દષ્ટ્વા વિસ્મિતમાનસાઃ॥

૫૧. જે કુરુલંધાવારવિણાસિ—હ. પુ. ૪૭. શ્લો. ૧૮. તતઃ શાબરસેનાભિઃ વિદ્યયા વિકૃતાત્મભિઃ । દુર્યોધનબલં જિત્વા કન્યા-માદાય લં તતઃ ॥ આ રીતે દુર્યોધનની સેનાનો પરાજય કરી તેની ઉદધિ નામની કન્યાને પ્રથમ પરણ્યો.

૫૨. જે દુજ્જોહણપહુસંકાસિ—જેને દુર્યોધનને મદદ કરી હતી, કૃષ્ણ પાંડવોના પક્ષમાં હતા જ્યારે કૌરવોના પક્ષમાં આહું ય યાદવકુરુ હતું.

५१. तवसुय [तपःसुत] युधिष्ठिर. णर=भर्जुन.

५४. बंदिणजणअब्भुद्धरणि जेणे केद थएला जनोने छूटा कर्या हता.

५७. प्रथम पंक्ति भ्रष्ट छे; एक मात्रा खूटे छे; एटले प्रथम पंक्तिनो कांइक भाग अस्पष्ट रहे छे. ताव हियोलियहिं अस्पष्ट छे.

५८. भाणुकुमार सत्यभामानो पुत्र.

५९-६२. कडवक ५.ना देहनो भाग घणो ज अस्पष्ट अने भ्रष्ट छे. मात्रामेळ कोइ पंक्तिनो बरोबर मळतो नथी. द्विपदीमां १२ मात्रा होवा संभव छे, अने त्यार पछीना छंदमां एटले पं.६१-६२मां १४ मात्रा होय. मूळमां आ छन्दने मागधिका छन्द तरीके ओळखाव्यो छे. केटलोक भाग अस्पष्ट छे. संस्कृतछाया एमांथी अर्थ काडवानी प्रकाशदिशा तरीके ज गणवानी छे.

६७-६८. घत्ता श्लेषात्मक छे. ध्रुवकमां भानुकुमारने चंद्र साथे सरखावी, कडवकमां अनेक विशेषणोथी तेनी प्रशंसा करी छे. घत्तामां प्रद्युम्ननां वखाण करी तेने सूर्य साथे सरखावी भानुकुमारनी संगतिए मूक्यो छे. कमलाणंदणु=(१) कमला-कृष्मणीने आनंद आपनार (२) कमळने आनंद आपनार; वर-दीहरकरु=(१) उत्तम दीर्घ हस्त युक्त (२) उत्तम दीर्घ कोरण युक्त.

६९-७०. हेला ज भ्रष्ट छे. एटले ७१-७८ पंक्तिओ कोने लागु पडे छे ते ज समजवुं मुश्केल छे. आम तो कृष्णने लागु पडती होय तेम लागे छे. जो के ए तो छन्दने अनुकूल लडण आपवा खातर होय तेम लागे छे.

७१. नारायण=नारा पाणी + अयन स्थान. पाणीमां वास करनार विष्णुने (=कृष्णने पोताने) प्रिय एवी कमलनी मालाने धारण करता; अष्टमीना चंद्र समा विशाल अने उन्नत भालयुक्त.

७३. हेमल-दल=हेमल कोइ राक्षसनुं नाम लागे छे, हेमलनुं सैन्य.

७४. चलग्ग=आरूढ; चलग्ग < अवलग्न । छायामां विलग्न बताव्युं छे ते खोटुं समझवुं.

७५. जे देशो जीत्या तेनां नाम गणाव्यां छे.

७९. हरि ने छूटा पाडो. तो हरि रामकामपमुहृषहिं इ०

७१-७८ आखुं कडवक भ्रष्ट थएल छे. सामान्यतः २२ मात्रानुं एक चरण छे. छेवटमां एनो संगीत अर्पतो अनुप्रास छे. ७८-७९ कदाच जुवो छंद होय; कारण के तेमां एनो अनुप्रास देखातो नथी. मात्रामेळ बहु त्रुटीयुक्त छे.

८१-८२. प्रथम पंक्तिमा मात्रामेळ लाववा जगज्जणिय वांचवुं ठीक पडशे. बीजी पंक्ति घणी ज अस्पष्ट छे. संस्कृत छाया बीलकुल संतोषकारक नथी.

८३. भामंडल (१) तेजमंडल (२) भामंडल नामनो योद्धो.

८३. सीहासन (१) सिंहासन (२) सिंहनी गुहा.

८४. जडमाला (१) मुनिओनो समूह (२) काव्यनी पंक्तिनी वचमां अटकवानां स्थळोनो समूह (The group of caesura). आ पंक्तिमां छन्दनो मेळ लाववा भादि णाचड ने बदले णं वांचो.

८९-९०. बीजी पंक्तिमां २१ मात्रा छे, जे खरी रीते २१ जोईए.

९१-१०१. नेमिनाथनी स्तुति. छन्द २८ मात्रानो छे.

९२. ४ मात्रा कमी छे; एटले छेवटना भागनो अर्थ बेसतो नथी.

९३. कुचड कु=पृथ्वी+पति=राजा.

९४. खवण ने बदळे खवणय वांचो; नहि तो एक मात्रा खूटशे. 'जेना यतिवर्गमांथी कामदेव दूर थयो छे' एम अर्थ कराशे.

९५. ९. मात्रा वधारे छे. पंक्ति बहु ज भ्रष्ट छे. जयथी पंक्ति आरंभाती नथी ए वळी तेना दूषणनो पूरावो छे.

९६. मात्रामेळ लाववा वलय अथवा जडिल दूर करवुं पडशे. तेम ज मलिणिदियाण वांचीशु तो वधारे स्पष्टता आवशे.

९९. ईसि वांचवुं; नहि तो एक मात्रा खूटशे, पंक्ति अस्पष्ट छे; परंतु नेमिनाथनो श्यामदेह आछां कुमुमथी समुज्ज्वलित थयो हतो तेनुं वर्णन छे.

१०० कमलाभव वांचो, नहि तो मात्रा खूटशे. पंक्ति अस्पष्ट छे.

१०५. णरकोट्टड समवसरणमां माणसोने बेसवानो कोठो.

१०६. भूरिसउ=भूरिश्रवाः एक राजा जेने यादवोए संहाय्यो हतो.

१११. चक्रकेसरु = चक्रवर्ती जरासंधने उद्देशी ए शब्द बापर्यो होवो जोईए.

११५. कोडिसिल एक योजन उंची कोटीशिला कृष्णे केवल चार अंगुलीना बळथी उळाळी हती. जुओ. ह. पु. सर्ग. ३५. १लो. ३२-४०

૧૨૫. સવવળહ સરસાવો સદર ઉદ્ધરણ પં. ૧૧૫. ઈર્વાચીન હીંદીમાં
વિન્હા < પ્રા. દિન્હા.

૧૨૬. કેવલવરલોચન-કૈવલ્ય એ જ જેનું ઉત્તમ નેત્ર છે, અથવા
કૈવલ્ય તરફ જ જેનું ઉત્તમ નેત્ર છે તે.

૧૩૫-૧૪૧. ટાવ્કી ભાષાનું કડવું. ચર્ચા માટે આ ઉદ્ધરણની પ્રસ્તાવના
જુઓ. આસા કડવક્રમાં યાદવોનાં નામો ગણાઈયા છે. કેટલાંક નામો વીજા
પ્રન્યોમાંથી શોધી કઢાતાં નથી. કેટલાંક નામો હ. પુ. ૫૦. ૧૧૩-૧૩૩ અને
ત્રિ. શા. પુ. (હેમચન્દ્ર) માં મળે છે.

૧૩૭. જડણસિદસ્સ દિવાયણસ્સ યમુનામાં રહેલા દ્વૈપાયનને; જૈન.
પરંપરા દ્વૈપાયનને યાદવોમાં ગણે છે. કુસુમસર=પ્રદ્યુમ્ન; અને તેનો પુત્ર તે
અનિશ્ચદ્ધ.

૧૪૩. સસ્સ=શ્વાસ, પ્રાણાયમ; શશ્વત્ એ છાયા પ્રમાણે 'સતત.' ૧

૧૪૪. માત્રામંગ તેવ ત્યગ્રી નિવારી શકાય. જિહં=યત્ર અર્થ કરવો
પડે. સંસ્કૃતછાયામાં સુધારો કરવો.

૧૪૬. ણાહિ નેમિનાથને. આ હેલામાં ૨૧ માત્રા છે; જ્યારે આવશ્યક
છે ૨૨ માત્રા.

૧૪૭. રોહિણી અને દશાર્હ (=યાદવો) નો લઘુ ભ્રાતા વસુદેવ - તે
બન્નેનો પુત્ર બલદેવ. દશ દશાર્હો:-સમુદ્વિજયો અક્ષોભો થિમિઓ
સાગરો દ્વિમર્ષ । અયલો ધરણો પૂરણો અભિચંદો વસુદેવો ત્તિ ॥

૧૫૨. જિણ સત્થેણ હે જિનદેવ શશ્વથી દ્વારિકાનો વિનાશ જ નથી
થવાનો. સત્થ=શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર, સાર્થ, શસ્ત્ર એમ અનેક સંસ્કૃત શબ્દોનું તે
પ્રાકૃતરૂપ થાય છે. ઉપરનો અર્થ યોગ્ય લાગનાથી સ્વીકાર્યો છે.

૧૫૫. દારહો અને દારહોનો અન્યયમક.

૧૫૬-૧૫૭. ઘત્તાની પ્રથમ પંક્તિમાં પૂરી ૨૨ માત્રા છે; ય્યારે વીજી
પંક્તિમાં બે માત્રા છૂટે છે.

૧૫૮-૧૫૯ હેલા ૨૨ માત્રાની છે. વીજી પંક્તિનો છેલ્લો અક્ષર
હાયપ્રતમાં નથી.

૧૬૭. પાસહો-મારફતે-through ના અર્થમાં

૧૬૭-૧૬૮ ઘસાની પ્રથમ પંક્તિમાં ૨૨ માત્રા છે; ઉચારે ઘીજી પંક્તિમાં ૨૧ માત્રા છે.

૧૬૯. ચંડકંડ-કાણડનો અર્થ 'શર' 'સોટો' એમ બે છે. 'સોટો' અર્થ લઈએ તો ધનુષની પળછ બાંધવાનો સોટો.

૧૬૯-૧૭૦. આ હેલાની પ્રથમ પંક્તિમાં ૨૨ અને બીજી પંક્તિમાં ૧૯ માત્રા છે એટલે ૩ માત્રા ઘૂટે છે.

૧૭૧. પરમાડ ૩૦ આ ચરણમાં એક માત્રા ઘૂટે છે. ગિરુહણિ ઘાંચીએ તો માત્રા મઠી રહે. પસુગિરુહણિ=પશુનું નિરોધન કરનાર એવા જરા-કુમારથી. પરમાડપવણ્ણુ=પોતાના પરમ આયુને પામેલા એવા કૃષ્ણ.

૧૭૪. વિચ્છોઈ < વિચ્છોહ (દે. ના. મા. ડ. ૬૨.) = સં. વિશ્વોભ. ભવિસયત્તકહામાં વિચ્છોઝ શબ્દ પ્રયુક્ત છે. મહાપ્રાણલોપ-Disaspirationનું દૃઘાન્ત. પૂર્વગત સોઘમવ્યંજનની અસરથી આ લોપ થવો સંભવિત છે.

૧૭૭. પંચમહૂને બદલે પંચમઘ અન્યાનુપ્રાસને અનુકૂલ થશે.

૧૭૮. અટ્ટમડ રામુ આઠમા રામ. જૈનપુરાણો પ્રમાણે બલદેવ.

૧૭૯. આ વચન સાંભઠી નરેન્દ્ર કાઠોમૈશ પઢી ગયો.

૧૭૯-૧૮૦. આ હેલામાં પૂરી ૨૨ માત્રા છે. ૧૮૦ માં થિયડ ને બદલે થિડ ઘાંચો; ગિંભયાલેમાં છેલ્લો દ્વિસ્વ છે.

૧૮૧-૧૯૧ આઠું કડવક પ્રતિપાદયમક છે.

૧૮૪ કામ પ્રદ્યુમ્નઃ આ પછીની બધી પંક્તિઓમાં સુમાનુ, માનુ, શંબ, અનિરુદ્ધ, નિષધ, નંદ, દ્વૈપાયન, પજ્જર, સારણ, સાત્યકિ, ૩૦ યાદવો છે. જુઓ જિનસેન. હ. પુ. ૬૦. નંદ અને પંજરનાં નામ શોધી શકાયાં નથી.

૧૮૪. સરામહો રામહો = પત્નીસહિત (સહ + રામા) બલભદ્રનો દેહ કંપે છે.

૧૮૫. અસુભાણુહિ સંસ્કૃત છાયામાં અ=અ અર્થ લીધો છે; અને 'સુમાનુ' એક યાદવનું નામ, એમ અર્થ કયો છે. અસવઃ એવ માનવઃ યસ્ય સઃ એમ અર્થ પણ કરી શકાય. 'આત્મા એ જ જેના પ્રકાશરૂપ છે.'

૧૮૫. સવિલાસંબહા । અંબ=તામ્ર અર્થ દૂરાકૃષ્ટ છે. અંબ=

आम्ल चाटा मनवाळो. आ प्रकारानो अर्थ प्राकृतमां थाय छे. आ अर्थ लेई स्वविलासाम्लस्य पोताना विलासो प्रत्ये जेनुं मन क्षुब्ध थई गयुं छे तेवो.

१८६. अवलुअ जुओ. दे. ना. मा. १. ३६. अवलुआ=क्रोध. प्रथम अणिरुद्ध = जे पोताने वारी शकतो नथी ते अनिरुद्धने क्रोध थवा लाग्यो.

१८६. णिसढ=निःश्रद्ध अने निषण्ण एम वे अर्थ थई शके.

१८७. धक्कुद्धुअ जुओ. दे. ना. मा. ५, ६०. 'उल्लसित' धुक्कु-धुअंत मंदगति, कंपना अर्थमां भ. क. मां छे. गोणंद=गो इन्द्रिय+णंद आनंद=इन्द्रिओमां ज जेनो आनंद छे तेवा नंदने कंप थयो.

१८८. दुहलु दे. ना. ५. ४३. दुर्भाग्य; द्वीपमां निवास करता द्वैपायनने पोतानुं दुर्भाग्य लाग्युं.

१८८. जेनी भुजा ज (शत्रु माटे) पंजर समी छे, एवा पंजरने पण विकलता लागवा मांडी.

१९०. कृष्णनी राणीओनां नाम पद्मावती, गौरी, लक्ष्मणा. जुओ. अंतगडदसाओ (Ed. M. C. Medi) P. 25. line 11-12 पउमावई य गोरी गंधारी लक्ष्मणा सुसीमा अ । जंबवइ-सच्च-भामा रूपिणि-मूलसिरि मूलदत्ता वि ॥

१९१. जउ पछी उल वांचो नहि तो वे मात्रा बट्ठो.

१९३-१९४. हेलानी बन्ने य पंक्तिओ २१ मात्रानी छे. सुसइने बदले सूसइ वांचो.

१९९. दिणिहिं खरी रीते दिण्ण=दैन्य होय; परन्तु छन्दोविध्न टाळवा दिण.

२०१. सरखावो जिनसेन. ह. पु. सर्ग ६३. श्लोक ४४. इत्यनेक-दिनरात्रियापनं: सोऽस्त्यतंद्रितमनोवचोवपुः । प्रत्यहं हरिवपुर्वहन् भ्रमन् प्रत्यपद्यत रतिं न कानने ॥

२०४ उहयहिंने बदले उहय वांचो: नहि तो एकमात्रा वधी जशें. माल राजानी पुत्री कांचनमाला अने कुहपति दुर्योधननी पुत्री उदधि ए बन्ने ए.

૨૦૫ જરણન્દજિ-જનોને આનંદ આપનાર. દુસ્તિય ઢાંચો. ઘણા ૨૨ માત્રાની છે.

૨૦૭ આણુકુમરુ ઢાંચો. માનુકુમાર સત્યમામાનો પુત્ર.

૨૦૯-૨૧૨. સુમાનુ, ચદુ, સુન્દર, સાલ્યકિ, જયંત, પુરન્દર, કૃપવર્મા, સાર, સારણ, દુંદુભિ, વૃકોદર, ધર, ધારણ, દેવસેન, શિબિ, તેનો પુત્ર, અપરા-જિત, ચિહ, ઉદ્ધવ, કાંચન, નંદ, રુદ્ર-૯ યાદવોની નામાવલી આપી છે.

૨૦૯. મૂઠ્ઠાં સારણુ છે; જ્યારે છાયામાં સુંદર છે. ઇટલે છાયા સુધારવી.

૨૧૪-૨૧૬ કૃષ્ણની રાણીઓનાં નામ, રોહિણી ઇકલીને વાદ કરતાં.

૨૧૬ સંબલિ=શ્યામલા ઢાંચો.

૨૧૯-૨૨૦ પ્રથમ પંક્તિમાં ૨૩ માત્રા છે; જ્યારે વીજી પંક્તિ ગય અસેસ સુરય-રાગ રૂઘ-વિભ્રમસ્સ ઇમ ઢાંચું. અર્થ:-તપશ્વરણઘી મહા-વ્રતયુક્ત સ્ત્રીજનોનાં રૂપ અને વિભ્રમની સુરતપરની સઘલી આસક્તિ જતી રહી.

૨૨૩ વિરત્તં, સમ્મત્તંની સાથે છેડું. વિરત્તંમાં છેવટનો ત્તં અન્ત્યપ્રાસ-મેઠ માટે હોય ઇમ ધારી વિરત્તા: છાયામાં લલેલું છે.

૨૨૬. સાણત્થાવિયાઈં ' સાણ=શાણ કસોટીનો પથર ' ઇ અર્થ છાયામાં લીધો છે. પરન્તુ સંઘ્ના=સાણ અપભ્રંશની છેવટની કક્ષામાં થાય છે. અથવા સારામાં સારો માર્ગ તો સઘ્ણત્થાવિયાઈં=શ્રવણસ્થાપિતાનિ ઇ પ્રમાણે સુધારો કરીને અર્થ કરવો ઇ છે.

૨૨૭ ઉણ્ણય-હત્તા=ઉખતવિત્તા: કે ઉખતવૃત્તા: ઇમ સંસ્કૃત છાયા થઈ શકે.

૨૩૨ કંજ કેશ; કેશનું ઉત્પાટન કરે છે.

૨૩૩-૨૩૪. ઘણામાં ૨૪ માત્રા છે.

૨૪૫ દ્સવાઘાલંકિડ=અસ્પષ્ટ અર્થ છે.

૨૫૨ ઉવલદ્ધ=પ્રહણ કરેલો છે, દાઘી ઢીધો છે.

૨૫૩ ઁર્ગિદ્ગમણુ ગરુડવાહન વિષ્ણુ.

૨૫૪ સહ=સ્વયં સદા, છાયામાં સદા છે; સ્વયં વધારે ઠીક છે.

૨૫૬ ઘક્ક+અંગણઈં ત્યાં (કૌશાંવીવનમાં) કૃષ્ણને ઇકલું જડું પડશે; જ્યાં પોતાની અંગનાઓનો મેલાપ કોઈ પળ રીતે થઈ શકશે નહિ. આમ અર્થ

निर्बाह कराय. छायामां एककंगणइ=एकाकिनी एम अर्थ कर्यो छे. परंतु तेने माटे कांइ प्रमाण नथी.

२५७ तत्ति चिंता. दे. ना. ५. २०, तत्ती=तत्परता.

२५८-२५९ घत्ता २२ मात्रानी छे. सोयावरुने बदळे सोयवरु=शोकपरः वांचीशुं तो एक मात्रा वधे छे ते नहि वधे.

२६२ संस्कृतछायामां सुधारो; गुरुभ्रातुः सत्केन वांचो.

२६४ सोयविधोयमइंद भयावणु एम छुटुं वांचीए तो वाक्यनो अर्थ पुरो थरो.

२६५ पासावय श्वापदने अनुलक्षी (१) जे पाशमां आवी पञ्चां छे ते पाश+आ/पद् (१) पार्श्व+आपद् श्रावक अने यादवोने अनुलक्षी-जेने आपद् पासे आवी पढी छे ते.

२६७ सिद्धार्थसारथिः भ्राता बलदेवनयान्वितः । बोधनं व्यसने स्वस्य प्रतिपाद्य तपोऽग्रहीत् ॥ जिनसेन ह. पु. ६१. श्लो. ४१. सिद्धार्थ बलदेवनो सारथि तेम ज भाइ हतो.

२७९-२८० बलदेव अने वासुदेव साथे जाय छे.

२८१-२८२ नो एक संबध छे.

२८६ पंचवग्गेण प्रहोना पांच भेद सामान्य रीते मानवामां आवे छे. सरखावो जिनसेन. ह. पु. सर्ग. २. श्लोक. ८४. सप्रकीर्णकनक्षत्रसूर्या-चन्द्रमसो ग्रहाः । पंचमेदास्तदानल्पवपुषो ज्यातिषो बभुः ॥

२८५-२८६. बन्ने पंक्तिओ अष्ट छे. हेला एटले सामान्य रीते २१ मात्रा होवी जोईए. एटले आ बे पंक्तिओ नीचे प्रमाणे वांचवी योग्य छेः—

समवसरणमंडिउ बिहरेइ जिणवरिंदो ।

जिह पंचवग्गउडुगणजुओ णिसियरिंदो ॥

बीजी पंक्तिमां पंचवग्गेण जुदुं पाडवाधी कांइ पण अर्थ थई शकतो नथी; एटले गेरसमजथी ज कोइए ए फेरफार कर्यो हरो.

२८८ चउविह संघ 'साधु, साध्वो, श्रावक अने श्राविका-ए चार तीर्थोनो बनेलो संघ.

२९० वसुविहपाडिहेर आठ प्रकारनां प्रातिहार्य-एटले के समवसरणमां जिनेश्वरने सेवती वस्तुओः—

અશોકવૃક્ષઃ ૧ સુરપુષ્પવૃષ્ટિ ૨ દિવ્યધ્વનિ ૩ શ્રામર ૪ માસનં ૫ ચ ।
ભામણ્ડલં ૬ દુન્દુભિ ૭ રાતપત્રં ૮ સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥
વસુ સંજ્ઞાથી 'આઠ' સમક્ષવાનું છે.

૨૯૧ વસુદહદોસ વસુ=૮+૧૦ એટલે ૧૮ પ્રકારના દોષથી વિમુક્ત.

૨૯૩ દંસણ જુઓ તત્ત્વાર્થ ૧. ૨. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્
એના ઉપરથી ટીકા.

૨૯૩ વયપાસાણ વ્રતરૂપી પ્રાસાદ ઉપર. બાર વ્રતો-૫ અણુવ્રત + ૩
ગુણવ્રત + ૪ શિક્ષાવ્રત.

૨૯૪ સામાઈ-સામાયિકવ્રત જુઓ તત્ત્વાર્થ. ૭. ૧૬. (ભાષ્ય)
સામાયિકં નામાભિગૃહ્ય કાલં સર્વસાવધયોગનિક્ષેપઃ । તે જ પ્રમાણે
પોસહુઃ-પૌષ્ઠોપવાસવ્રતમ્ । સદર ભાષ્યઃ-પૌષ્ઠોપવાસો નામ પૌષ્ઠે
ઉપવાસઃ । પૌષ્ઠઃ પર્વત્યનર્થાન્તરમ્ । સોઽષ્ટમીં ચતુર્દશીં પશ્ચદ-
શીમન્યતમાં યા તિથિમભિગૃહ્ય ચતુર્થાદ્યુપવાસિના + + + ધર્મ-
જાગરિકાપરેણાનુષ્ટેયો ભવતિ ॥

૨૯૫ સચિત્તચાઉ જેમાં જૈનમત પ્રમાણે જીવ છે એવા પદાર્થોના
ભોજનનો ત્યાગ.

૨૯૮ આરમ્ભાઈવજ્જણુ-આરંભઃ પ્રાણિવધઃ । ઇત્યાદિનો ત્યાગ
જુઓ તત્ત્વાર્થ ૦ ૬. ૯. અને ભાષ્ય.

૨૯૯ ડહિટ્ટાહારવિવજ્જણુ-સાધુને ડહિટ્ટ કરીને એટલે તેને નિમિત્તે
બનાવેલા એવા આહારનો ત્યાગ. સાધુને આ પ્રકારનો આહાર જૈનમતાનુસારે
ત્યાજ્ય છે.

૩૦૦ સાવયવય અણુવ્રતો જુઓ તત્ત્વાર્થ ૭. ૧-૨.

૩૦૧ મહુવ્વય સાધુને પાલવાનાં પાંચ મહાવ્રત. તત્ત્વાર્થ ૦ ૭. ૧-૨.

૩૦૧ ચઉગઈ નરક, તિર્યંગુ, માનુષ અને દેવગતિ. આમ ચાર
પ્રકારની ગતિ.

૩૦૨ ડહલક્ષણમેયઈં જેયાણેયઈં પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાનઃ-૧ મતિજ્ઞાન
૨ શ્રુતજ્ઞાન. ૩ અવધિજ્ઞાન. ૪ મનઃપર્યયજ્ઞાન. ૫ કેવલજ્ઞાન. આથી વિહલ્લનાં
પાંચ અજ્ઞાન. અને તે જ પ્રમાણે જ્ઞેય અને અજ્ઞેય.

૩૦૩ ચક્રિક સામાન્ય રીતે ક્ષુણ્ણનું વિશેષણ હોય છે; પરંતુ અહિં તો

નેમિનાથના વિશેષણ તરીકે મૂકવામાં આવ્યું છે. આ વિશેષણ જિનસેન હ. પુ. માં ઘણે સ્થલે ચક્રવર્તી રાજા અથવા પ્રભાવશાહી વ્યક્તિને માટે વાપરે છે.

૩૦૬ મહુમહાણિસંતુ-સંસ્કૃતછાયા પ્રમાણે વિષ્ણુથી અસેવ્યમાન.

૩૦૬-૩૦૭. ૨૯ માત્રાની ઘણા છે.

૩૦૯ તે અને દુહ્મરુ માત્રામેલ ધાતર ત્યાજ્ય છે.

૩૧૧ આસણ્ણ ને બદલે ઓસણ્ણ=અવસન્ન પૂરો કર્યો છે એ અર્થમાં. હાથપ્રતમં તો આ છે; પરન્તુ સંભવ છે કે ઉપરની માત્રા રહી ગઈ હોય.

૩૧૨. પંક્તિ ૩૧૧માં 'દુર્નયનો પળ ત્યાગ કર્યો છે એના મવ્યજનો' એમ આવ્યું; જ્યારે આ પંક્તિનો 'દુર્નયથી આકતાં વ્યસનાદિથી પળ જે વિરક્ત થયા છે' એમ અર્થ છે. એટલે પુનઃકવિત્તદોષ નથી.

૩૧૫ પંચપયઙ્ ને બદલે પંચવયઙ્=પંચવ્રતાનિ એમ વાંચો.

૩૩૭ અટ્ટરહ જુઓ તત્ત્વાર્થ ૦ ૧. ૨૧. આર્ત અને ગૌદ્ર ધ્યાન ધરાવ વસ્તુના અધ્યવસાયથી કરાયલા ધ્યાનના પ્રકાર છે અને સંસારહેતુક છે; જ્યારે ધર્મ અને શુકલ ધ્યાન શુભહેતુક છે અને મોક્ષ અપાવે છે.

૩૧૯-૩૨૦ ૨૭ માત્રાની ઘણા છે. સ્વયંમૂની નામમુદ્રા છે.

૩૧૯ વિહણંતઽ=વિહન્યમાનઃ ।

૩૧૦ સ્થિરભાવથી હર્ષ અને આકુલરસથી વિષાદ, એ પ્રમાણે જનો પામ્યા.

॥ પશ્ચમમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેનું જીવન:—

કવિના જીવનની ઘણી માહિતી છૂટા છૂટા લેખોમાં અને કવિની પ્રસિદ્ધ થયેલ કૃતિઓનાં પુરોવચનમાં વિસ્તારથી આપેલી મળી રહે છે. કવિના જીવન અને સમયની ચર્ચા માટે આ લેખાણો વાંચવાં:—(૧) C. P. & Berar Miss. Catalogue Ed. Hiralal-Introduction and Extracts from Puspadanta's works in the Appendix, (૨) જૈન સાહિત્ય સંશોધક. ગ્રંથ. ૨. પા. ૫૭-૮૦, ૧૪૬-૧૫૬. (૩) Jasaharachariu of Puspadanta Ed. Dr. P. L. Vaidya, Karanja Series, Karanja, Berar, (૪) Nayakumarachariu of Puspadanta Ed. Prof. Hiralal Jain Devendrakirti Series,

Karanja, Berar. ઉપર જળાવેલાં લક્ષ્મણોના બાબથે નીચે આપેલી હકીકત તારનો કાઢેલી છે.

પુષ્પદન્તના પિતાનું નામ કૈશવમદ્દ અને માતાનું નામ મુગ્ધાદેવી હતું. એનાં મતાપિતા શૈવધર્મી હતાં અને પાછલ્થી તેમણે જૈનધર્મનો અંગીકાર કર્યો હતો. પુષ્પદન્ત ક્યાંકથી આવી મામ્યલેટ (નિદ્વામના રાજ્યમાં આ નગર આવેલું; હાલ આ સ્થળે નાનું ગામડું છે.) વસ્યો. મામ્યલેટના રાષ્ટ્રકૂટ વંશનો કૃષ્ણરાજ ત્રીજાના પ્રધાન ભરતે અને તેના પુત્ર નન્ને તેને આશ્રય આપ્યો હતો; અને પ્રાકૃત કાવ્યો લખવા ઉત્સેજન આપ્યું હતું. અત્યાર સુધીમાં પુષ્પદન્તની ત્રણ કૃતિઓ હાથ આવી છે: (૧) જસહરચરિત Ed. Dr. P. L. Vaidya (૨) જાત્યકુમારચરિત Ed. Prof. Hiralal Jain (૩) મહાપુરાણ હજુ અપ્રસિદ્ધ પરન્તુ ડૉ. વૈદ્ય તેનું સંપાદન કરે છે.

પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ મહાપુરાણ કે તિઅદ્દિપુરિસગુણાલંકારમાથી લેખું છે. મંડારકર ઓરીએન્ટલ રીચર્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટની હાથપ્રતપરથી શ્રીજિનવિજયજીએ નકલ કરાવી લીધેલી જે તેમણે અમને વાપરવા આપી હતી. તેમાંથી આહીં સંધિ ૮૩ પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણમાં લેવામાં આવ્યો છે. સ્યારવાદ ડૉ. પી. એલ વૈદ્યે પળ કૃપા કરી તેમની પાસે જે પ્રતો હતી તેની સાથે તુલના કરી આપી સૂચનો અને પાઠાંતરો જળાવ્યાં હતાં. કવિ પુષ્પદન્તના પોતાના જળાવ્યા પ્રમાણે તેણે મહાપુરાણ સિદ્ધાંત સંવત્સરમાં આરંભ્યું અને ક્રોધન સંવત્સર આષાઢ શુદ્ધ ૧૦ ને સોમવારે = જુન ૬. સ. ૧૬૫ = વિ. સં. ૧૦૨૧માં પૂરું કર્યું.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

આ ઉદ્ધરણમાં જે વસ્તુ ચર્ચવામાં આવી છે તે જ વસ્તુ વસુદેવહિંદિ (સં. શ્રીચતુરવિજયજી અને પુણ્યવિજયજી) માં વિસ્તરણ: આપવામાં આવી છે. જિનસેનના હરિવંશપુરાણમાં પણ તે આપવામાં આવી છે.

દ્વારિકામાં સમુદ્રવિજય રાજા રાજ્ય કરતો હતો. વાસુદેવ તેમનો કનિષ્ઠ ભ્રાતા હતો. તે બહુ જ રૂપાળો હતો. એક દિવસ તે ઉત્તમ ગજ પર સ્વારી કરી નગરમાં ફરવા નીકળ્યો. એને જોઈ સ્ત્રીઓ પ્રેમવિવશ બની ગઈ. (૧) માન ભૂલેલી સ્ત્રીઓની પ્રેમવિવશતાનું વર્ણન કવિ કરે છે. નગરનો પુરુષવર્ગ સ્ત્રીઓની આવી વિવશતા જોઈ સમુદ્રવિજયને ફરિયાદ કરે છે. સમુદ્રવિજય વસુદેવને સમક્ષાવે છે “ શા માટે ધૂલ અને તાપમાં શરીર સ્વરાવ કરે છે? તારે જે ક્રીડાઓ કરવી હોય તે પ્રાસાદમાં કર.” કુલસ્વમી સમુદ્રવિજયના આ કોલને વસુદેવે કેટલાક દિવસ માન આપ્યું.

एक दिवस तेना सहायके तेने समझण पाडी के, “तुं तो निरोधनमां छे, अने नगरलोकोए तने बंधनमां नंखाव्यो छे.” आ वचन सांभळी तेणे राजमहेलमांथी नीकळवा यत्न कर्यो; पण प्रतिहारोए तेने अटकाव्यो अने कहुं, “तमारा हित माटे तमारुं निर्गमन राजाए अटकाव्युं छे.” (५) वसुदेव रात्रे महेल छोडी श्मशानमां आवी पहाँचे छे. श्मशाननुं वर्णन कवि करे छे. (६) श्मशानमां वसुदेवे एक बळतुं मृतशरीर जोयुं. तेणे पोतानां वस्त्राभरणो ते मृतदेह पर नाह्यां. एक पत्रमां पोताना मरणनी वात लखी, ते पत्र पोताना घोडाना गळे बांध्यो; अने पछी ते यथेष्ट चाली नीकळ्यो. सवारमां तो महेलमां खबर पडी. राजाए बघे य वसुदेवनी शोध करावी. छेवटे श्मशानमां राजाना एक चरे घोडो अने तेने गळे बांधेलो पत्र जोयो. तेणे ते लावी राजाने आव्यो. राजाए ते वांच्यो. स्वजनोए श्मशानमां मडतुं बाळ्युं; अने हाहाकार थयो. (६) नव दशार्ह बंधुओ शोक करवा लाग्या. समुद्रविजयनी पत्नी शिवादेवीनो विलाप आपवामां आव्यो छे. नैमित्तिको राजा समक्ष जोष भाखे छे के सो वर्षे वसुदेवकुमारनो मेळो थशे. (७) आ तरफ वसुदेव विजयनगर आवी पहाँचे छे. अने उद्यानमां आराम छे छे. उद्याननुं श्लेषात्मक वर्णन. वसुदेवना पुण्यसामर्थ्यथी सूकां वृक्षोने पान आवे छे. राजाना जोषीए भविष्य भाख्युं हतुं के जेना तळे बेसवाथी सूकुं वृक्ष लीलुं थई जाय, ते युवान राजकुमारीनो वर थशे. आ वनेलुं उद्यामपाले जोयुं अने तेणे ते राजाने जणाव्युं. (८) आ सांभळी राजा जाते त्यां आव्यो; अने तेणे युवान राजकुमारने नगरमां प्रवेश कराव्यो. पोतानी दीकरी श्यामादेवीने राजाए वसुदेव साथे परणावी. केटलाक दिवस पोतानी प्रिया साथे रही, वसुदेव बहार नीकळ्यो अने देवदाहना वनमां प्रवेश्यो. वननुं वर्णन. त्यां तेणे एक सरोवर जोयुं. (९) सरोवरनुं वर्णन. क्षीरसमुद्रमां रहेला मेरुपर्वतसमा हाथीने तेणे सरोवरमां निहाळ्यो. (१०) हाथीनुं वर्णन; वसुदेवनुं तेनी साथे युद्ध; वसुदेवनी जीत. विद्याधरे अंधकवृष्णिना पुत्र वसुदेवनुं आ पराक्रम जोयुं; अने तेणे वसुदेवने उंचकी लीयो. (११) पछी विद्याधर वसुदेवने अशनिवेग नामे यक्षराज पासे लई गयो; अने तेणे तेने जणाव्युं “ आने विध्यगज हराव्यो छे; माटे ज्ञानीओए कव्या प्रमाणे आपनी दुहितानो आ वर छे. ” अशनिवेगे पोतानी राणी पवनवेगाथी जन्मेली सामरी नामनी कन्या साथे वसुदेवने परणाव्यो. वसुदेवे बहु दिवस प्रेममां आसक्त थई गाळ्या. एक वार ते सूतो हतो त्यारे अंगारक नामना विद्याधरे तेने जोयो. “ विवेकहीन मामाए आ भूमिचर जनने पोतानी सुता आपी छे ! ” आम बोली तेने पोतानी बाथमां लई ते ऊळ्यो अने सामरी तेनी पाछळ ऊडी. वसुदेवना हाथमां वसुनंदक नामनी अजेथ तरवार

हती. (१२) आ तरवार जेवी अंगारक उपर वसुदेवे खेंची के तरत ज वसुदेवने अंगारके छोडी दीधो. सामरीए पोताना पतिने नीचे पडतो देख्यो के तरतज पर्णलघुक विद्यार्थी वसुदेवनी तेणे प्रतीक्षा करी. बीजी बाजुए सामरीए वैरी अंगारक उपर हल्लो कर्यो. वैरी नाशी गयो. मदनसमान वसुदेव चंपापुरनगरनी बहार पडयो. वसुदेवे नगरजनने नगरनुं नाम पूछ्युं. लोको आ प्रसिद्ध नगरना नामना तेना अज्ञानने माटे एने मुग्ध कही हसवा लाग्या. तेमणे तेने कहुं “वासुपूज्य जिनना जन्मथी समृद्ध एवी आ चम्पापुरी छे.” आ सांभली वसुदेवे नगर जोयुं अने नगरनो विद्वज्जनोथी शोभतो सभामंडप पण जोयो. त्यां चारुदत्त नामे एक वणिक्पुत्र रहेतो हतो. तेने गंधर्वदत्ता नामे एक पुत्री हती. ए कन्याए विद्याधर तेमज मानवने वीणावादनमां जिल्या हता. (१३) वसुदेव-कुमार त्यां गयो. कन्या एने जोतांवेत मन्मथबाणथी विद्ध थई. वसुदेव हस्यो अने कहुं, “जो के मारो हाथ स्वरस्थान पर सारी रीते चाली शकरो नहि छतां य वीणा हुं वगाडीश.” पछीथी पांच दश वीणा रजु करवामां आवी. वसुदेवे बधी य वीणामां खोड बताववा मांडी. उत्तम वीणा क्यां छे ते संबधी तेणे आख्यान कहेवा मांड्युं:—

“हस्तिनापुरमां एक राजा हतो. तेने पद्मावती नामे राणी हती. तेने विष्णु नामे ज्येष्ठ पुत्र हतो, (१४) अने पद्मरथ नामे नानो पुत्र हतो. अहंतने नमी राजा तेना मोटा दीकरा साथे ऋषि थवा माटे वनमां गयो. पद्मरथ राज्य करवा लाग्यो. तेने बलि नामे निपुण मंत्री हतो. एक दिवस राजाए तुष्ट थई तेने वर मागवा कहुं. बलिए कहुं, “कोइ दिवस हुं कांइ मागुं तो तमे ते आपजो.” थोडोक समय गयो. एटलामां अकंपन नामे मुनिवर त्यां आव्या. पहेलां बलिने आ मुनिए वादविवादथी हरान्यो हतो, एटले तेणे वेर लेवानो निश्चय कर्यो. (१५) बलिए पोताने राजाए आपेलो वर सम्भारी राजा पासे तेणे सात दिवसनुं राज्य माग्युं. राजाए ते आप्युं. वैदिक कर्मकांड बलिए चलाव्यो. मांसमदिरा पीवावा लाग्यां. साधुसंघ ते पापिष्ठ बलिए पीडवा मांडयो. (१६) श्रुतिवचनोथी श्रवण पूरावा लाग्या. धूमाढाथी धूळ वधवा लागी. दर-रोज भीषण दुःखोथी धीर जनो पीडाता हता, छतां तेओ पिशुन जन पर रोष करता नहि; आ बाजुए, पेला पिता अने तेनो पुत्र विष्णु तप करता हता. तेमणे श्रवणनक्षत्र कंपतुं जोयुं. विष्णुए पोताना पिता घनरथऋषिने आनुं कारण पूछ्युं. ऋषिए जणाव्युं के, “गजपुरमां बलि मुनिओने दुःख दे छे. सज्जनोनी पीडा बघांयने भारे लागे छे; तेथी ज नक्षत्र थरथरे छे.” विष्णुए पूछ्युं “आनो कांइ उपाय?” बापे कहुं, “तुं गजपुर जा, अने तारा चम-

स्कारणी समृद्धिणी ऋषिणा उपसर्गलौ नाश कर. (१७) अद्भुत वामनरूप धारी तुं त्यां जप्ते, अग्ने बलिं पासे निवासस्थान मागजे. ए तने निवासस्थान आपवा वचन आपे क्रे तुं आकाशे अढजे.” पछी तो ते विप्र मुनिना वेषमां बलिं पासे गयो. नवा राजाए तेमे जोयो अने बर मागवा कर्तुं. विष्णुए त्रण पगलां जेटळी जगा मागी. आटळं न मागयुं एधी बलि हसवा लाग्यो. परन्तु विष्णुए तो वधना ज मांडयुं. एक पगलं तेमणे मंदर पर्वत उपर मूक्युं. वीजुं पगलं मानुषोत्तर पर मूक्युं. (१८) त्रीजुं पगलुं उंचुं कर्तुं पण ते मूकवा माटे स्थान न हतुं. देवो अने विद्याधरोए तेनी अर्चना करी तयारे त्रीजुं पगलुं तेणे खेंची लीधुं. आ समये तेणे देवोए आपेली घोषवती वीणा वगाडी हती. पद्मरथे पोताना प्येष्ठ भ्राताने संतुष्ट कर्यो अने बलि-द्विजकिंकरने मारी नाखवा कर्तुं. विष्णुए रोष न करवा कर्तुं. आ प्रमाणे ऋषिसंघने उपद्रवमांशी मुक्त करी विष्णु वनमां चाल्यो गयो. (१९)

—विष्णुए वगाडी हती ते वीणा मने लावी आपो; अने गन्धर्वदत्ता जो ते मारी खगळ वगाडे तो बीजाभोना अपवादने ते दूर करी शके.” वणिक्पुत्र हस्यो अने गजपुरथी तेणे ते राजाना वंशज पासेथी वीणा मंगावी आपी. वसुदेवना हाथथी ज ते वीणा वागी; अने तेना संगीतथी गन्धर्वदत्ताना हृदयमां तीखुं कामदेवनुं बाण पेठुं. (२०) गन्धर्वदत्ता साथे वसुदेव परण्यो. आ उपरांत वीजी सातसें विद्याधर कन्याने ते परण्यो. थोडाक समयमां ते अरिष्टनगर आव्यो. त्यां हिरण्यवर्मा नामे राजा राज्य करतो हतो. तेने पद्मावती नामे राणी हती. तेमने रोहिणी नामे पुत्री हती. रोहिणीए जरासंध इत्यादि राजाओने त्यजी वसुदेवने वरमाला भारोपी. बीजा राजाओए हिरण्यवर्माने जरासंध साथे कन्या मोकळी दई तेनी साथे वैर न बांधवा समझाव्यो. (२१) हिरण्यवर्माए मान्युं नहि. युद्ध थयुं. युद्धमां समुद्रविजय राजा जरासंध तरफथी वसुदेव सामे आव्यो. बन्ने वच्चे तुमुल युद्ध थयुं. वसुदेवे पछीथी पोताना नामथी अंकित बाण समुद्रविजय प्रति फेक्युं. ते समुद्रविजयना पग भागळ पडयुं. तेणे ते उपाडी लीधुं; अने ते परना अक्षरो वांच्छा. (२२) समुद्रविजय जो के बळवान हतो, छतां पण इथ परथी ऊतर्यो अने आम वसुदेव पण सत्त्वर ऊतर्यो. तेओ मळ्या अने एक वीजाने भेळ्या. वसुदेवना पराक्रमनां वखण समुद्रविजये कर्यो. दशे य दशाहो पोताने नगर गया. वसुदेवे अनेक खेचर अने मानुषी कन्याओ साथे भोग भोगव्या. रोहिणीए बलदेवने जन्म आप्यो. बलदेव पूर्वे शंख नामे ऋषि हतो; जे मृत्यु पछी महाशुककल्पना देव तरीके भोग भोगवी अने पछी च्यवी नवमा सीरी = राम तरीके जन्म्यो हतो. पुष्पदंतना (नवमा तीर्थकरना) तेजमांशी तेणे तेज मेळ्युं हतुं.

३. छंदोरचना:—

आ उद्धरणमां २३ कडवक छे. कडवकनी पंक्तिसंख्या निर्णीत नथी. आदिमां आखा कडवकतुं एक ध्रुवक छे. दरेक कडवकने अन्ते घत्ता छे. घत्ता अने ध्रुवक ११+१२=२३ मात्रानी बे पंक्तिनां छे. छं. शा. ६. पत्र ४० (अ)मां आ छंदने अरविन्दक कह्यो छे: ओजे एकादश समे द्वादश अरविन्दकम्। यथा,

प्रिअहि मुहु अरविंदु चलनयण इंदिंदिरु

दंतकंति केसरउ लच्छिविलासह मंदिरु ॥

कडवक ५ मां भुजंगप्रयात छंद छे. ते गणवृत्त छे. य गण (— —) नी चार फेरो आवृत्ति यतां एक चरण बने छे. जुओ प्रा० पिं० पान. ४४०:—
घओ चामरो रूअओ सेस सारो ठए कंठए मुद्धए जत्थ हारो
चउचछंद किज्जे तहा सुद्धदेहं भुअंगापआअं पण वीसरेहं ॥

ध्वज (— —) + चामर (—) = — — — ने चार वार पुनरावृत्त करी एक पादमां वीस मात्रा करीए तो जेम हार कंठे बेसे छे तेवो हे मुग्धे भुजंगप्रयात थाय.

कडवक १०मां स्खलित छंद छे; ते गणवृत्त छे. छं. शा. २. पत्र १० (अ) भजस्नाद्गौ स्खलितम् । भ (— —) ज (— —) स (— —) न (— —) परौ गौ (— —) यथा,
पुष्पशर रम्यतनुता सलवणत्वं वाङ्मधुरता चतुरता बहुकलत्वम् ।
सर्वमपि चास्य सुभगस्य रतये मे केवलमिदं व्यथयति स्खलितगोत्रम् ॥
महिता कांता वनमयूरश्चेत्यन्ये ।

चरणनो छेल्लो ह्रस्व दीर्घ तरीके ज गणाय छे एटले प्रस्तुत कडवकना चरणोना ह्रस्वने दीर्घ तरीके गणवामां बाध नथी. सामान्य रीते गणवृत्तमां पण प्राकृतमां एक गुरुने बदले बे लघु मूकवानो पद्धति छे. आने लीधे केटलीक अनियमितता कडवक १० नी छंदोरचनामां आवी छे.

बाकीनां कडवकमां चगणचतुष्क एटले १६ मात्रानो पञ्जडिआ छे, जेनुं विवेचन प्रथम उद्धरणमां करेलुं छे.

प्रस्तुत उद्धरण छपाया पछी डॉ. पी. एल. वैधे पोतानी प्रेस कोपी साथे सरखावी, जे खास स्थले तेमनी कोपीमांथी पाठान्तर आपवां ठीक जणायां, ते स्थले ते नोंधी मोकली आपवा कृपा करी हती. तेमनां पाठान्तर टिप्पणमां (प.) तरीके नोंध्यां छे.

४. टिप्पणः—

१ णायानाय [ज्ञाताज्ञातं] संस्कृतछाया न्यायान्यायं पण थई शके. सरखानो. खारैः पश्यन्ति राजानः ।

१ उइय ए मूलना उइउ उपर सुधारो छे (प.) उयय वांचे छे, जे मूळ परना सुधाराने अनुमोदन आपतो पाठ छे अने प्राह्य छे.

४-६ व्यतिरेकालंकारे करी कवि वसुदेवनी उत्कृष्टता वर्णवे छे. “ जाणे सहस्रनेत्र विनानो इन्द्र, कुसुमना शर विनानो जाणे जाते ज कुसुमायुध (=कामदेव), जाणे खाराश विनानो लावण्ययुक्त रत्नाकर (=समुद्र), कपट विनानो जाणे दामोदर, राहुथी अप्रस्त जाणे सूर्य, आखा जगत्ने संक्षोभ पमाडनार जाणे जिनदेव.

५. णं अकखारु सलवणु रयणायरु मूळमां अखारु करी सल-वणुने घटित कर्युं छे. जो अकखारु करीए तो सलौंणु के सलुणु वांचवुं जोईए. आ पंक्तिमां व्यतिरेक अने विरोधाभास ए बे अलंकारोने संकर छे.

६. अमलदेहु णावइ उज्जोयणु - (प.) अमलदेहु णावइ उगगउ इणु वांचे छे. छापेला मूळ पाठनो अर्थ “ जाणे राहुथी (मलदेहथी) अप्रस्त सूर्य.” एम अर्थ थशे. (प०) प्रमाणे अर्थमां तो कांइ फेर पडतो नथी; ‘ जाणे राहुथी अप्रस्त सूर्य ऊगेलो होय तेवो. इणु=इनः सूर्य. उज्जोयणु = सूर्य श्रुओ. पा. स. म.

७. सिरि (प०) सिर. परन्तु सिरि अर्थनी दृष्टिए उत्तम के.

८. चत्तरि (प०) चच्चरि.

९ एकावली अलंकार. ‘ ए पुरुष नहि के जेणे दृष्टि नाखी नथी अने ए दृष्टि नथी के जे एना तरफ वळी नथी.’

१० मणुअ सुधारेलो पाठ. मूळ अने (प०) मणुउ. सचरंतु ने बदळे संचरंतु वांचो.

१२ तिलु तिलु - ‘जरा जरा’ आ शब्दनो बीजे वपराश मळयो नथी.

१३ कालंबिणि (प०) कालंबिणि सरखावो दे. ना. २. ५९. तणुघणेसु कार्लिबा । सरखावो मदीयमतिचुंबिनी भवतु काऽपि कादंबिनी । कादंबिनी = मेघलेखा.

१४ वग्मइं आदि म् = व्

१५. णीसासि (प०) णीसासैं

૧૬. મિ = (પ૦) વિ વધી થ સ્થલે (પ૦) વિ જ રાજે છે.

૧૭. પરંધણુ=(પ૦) પરંધણુ=પ્રબંધન.

૧૮. પિયવિઓઅચ્છેપં કંપદ્; મૂલમાં પિયવિઓઅજચ્છેપં, (પ૦) પિયવિઓઅજરચ્છેપં વાંચે છે. પિયવિઓઅજરચ્છેપં=પ્રિયવિયોગજ્વરચ્છેદેન આમ કરી જને કાયમ રાક્ષી માત્રાભંગ દૂર કરી હંદ સચવાય.

૧૨. બિડણાવેદુ ગિયંબહો વિણણુ કારણ કે એક ફેરો વલ્લ મીનું યથાથી પારદર્શક બનતાં તે ઢાંકવા એ જ મીના વલ્લ ઉપર એ જ વલ્લનો બીજો છેલ્લો વીંટાલ્યો.

૨૪. મુઅ=મૃતા મરી ગઈ (પ૦)=મુઅ; મુઅદ્ સુધારાથી તો ઉલટી એક માત્રા વધી જાય છે એટલે મુઅ એ જ પાઠ વાંચવો ઉત્તમ છે.

૨૫. (પ૦) વિસરેવિ; પરન્તુ વીસાર(=રિ)વિથી અર્થબ્રહ્મતા થતી નથી.

૨૬. સંત્યજ્ય કાચિત્તરુણી રુદંતં સ્વપોતમોતું ચ કરે વિધૃત્ય ।

નિવેશ્ય કટયાં ત્વરયા વ્રજંતી હાસાવકાશં ન ચકાર કેષામ્ ॥

૩૦. એક તર્હિ=તન્ન અને બીજું તર્હિ=તસ્મૈ, વસુદેવાય.

૩૪. (પ૦) કૃવારૈ=કુમારૈઃ । જો કે તૃતીયા એકવચનને બહુવચનમાં લેવું પડે છે. વિહુવારૈમાં પણ એ જ સંકટ આવે છે. જુઓ જિનસેનનું હ. પુ.

૧૧. ૧૪. અન્યદા પુરવૃદ્ધાસ્તે સમુદ્રવિજયં નૃપમ્ । નત્વા વ્યજિ-
ક્ષપન્નિત્થમુપાંશુ પિહિતાન્તરા ॥

૩૭. જાઝ જાઝ પય કહિ મિ પયાવદ્ = યાવત્ યાવત્ પદં કુત્રાપિ પ્રવાપયતિ । “ હે મદ્યારક જ્યારે જ્યારે કયાંય પણ તે કુમાર પ-ગલું માંડે છે ત્યારે ત્યારે દુઃખથી જીવાય છે. ” આ પ્રમાણે પણ અર્થ ઘટાવાય.

૪૨. દ્વૈંદુય-કંદુકનું પ્રાકૃતમાં ગૈંદુય અને મરાઠીમાં ચૈંદુય રૂપ છે. દ્વૈંદુય પણ તે જ પ્રકારનું રૂપ હોવા સંભવ છે. દ્વૈંદુય મુદ્રિત થયું છે તે સુધારો દ્વૈંદુય કરો. (પ૦) પ્રંગણિ વાંચે છે.

૪૩. ગિટ્ટ ને બદલે (પ૦) ગિટ્ઠ વાંચે છે. તે જ પાઠ પ્રાચ્ય છે. ગિટ્ઠ =સ્નિગ્ધ, બલી આજ પંક્તિમાં રમણીને બદલે (પ૦) રમણીય વાંચે છે પરન્તુ તે પાઠ સ્વીકારવાથી એક માત્રા વધી જશે.

૪૬. વિઅસેહિં (પ૦) વિઅહેહિં

૪૭. અહિં વાર્તામાં બીજાં વૃતાંતો કરતાં ફેર છે. બીજાં વૃતાંતોમાં અ-

ન્દનાદિ સમાલમ્બન એક દાસી લઈ જાય છે. એ દાસીને વસુદેવ જુવે છે. વસુ-
દેવ સમાલમ્બન માગે છે; પરન્તુ દાસી તેને ઉપાલમ્બ દર્દી કહે છે કે, “તું
તો કેવી છે.” વસુદેવ તે છૂંટવી લે છે. આ વૃત્તાન્તમાં સહાય એટલે કોઈ દાસ
મારફતે સ્વર્ગ પઢવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

૫૦. જોક્ષિત્તુ મુદ્દાદોષ છે. જોક્ષિત્તુ વાંચો.

૫૧. (પ૦) વૃદ્ધમાણો

૫૨. (પ૦) લલંતંતમાલં । પરન્તુ પાઠ સ્વીકારાય તેવો નથી.

૫૩. (પ૦) તેમ જ મૂલ વિહિંડંત વીરે.

૬૦. (પ૦) નૃકંકાલ; મૂલ ણિકંકાલ મનુષ્યનું હાડપિંજર. સંસ્કૃત
છાયા નિષ્કંકાલ સ્ત્રી છે તે નૃકંકાલ કરી સુધારવી.

૬૧. (પ૦) કીલાણુરાયં પાઠ સારો છે; કારણ કે વાયંની સાથે તેનો
પ્રાસ મળે છે. ક્રીડાનુરાગં એમ છાયા કરવી.

૬૨-૬૪. કુલં કુણ્ડલિની નાડી અકુલં તુ સદ્શિવમ્ । આ
પ્રમાણે કુલ અને અકુલના સંયોગથી વ્યક્તિશરીર બનેલું માલમ પડે છે—આ
પ્રમાણે પોતાના સંપ્રદાયનું તત્ત્વ કૌલાચાર્યોએ પોતાના શિષ્યોને જ્યાં કચું હતું.
છાયામાં અકુલકુલાનાં સંયોગે કુલશરીરમુપલક્ષિતમૂ । એમ વાંચો.
કૌલાચાર્ય=તાન્ત્રિકોના આચાર્ય (પ૦) કડલાયરિયહિં । ઘટામાં ૧૧+૧૧=
૨૪ માત્રાની છે.

૬૫. (પ૦) સયણાણંદિરુ=સ્વજ્ઞાનન્દક:

૭૦. કણય ષાણ દે. ના. ૨.૬૬. કુસુમચ્ચઅદ્વિસુ કણઓ ય ।
સંસ્કૃતછાયા કનક સુધારવી.

૭૧. પિત્તવણ ઇમશાન.

૭૨. (પ૦) વાહાઉણ્ણં=વાષ્પપૂર્ણાનિ ।

૭૩. પયવર્ષે ને બદલે (પ૦) નો પય ચિરુ=પ્રજા ચિરં એ પાઠ
સરલ અને ઠીક છે.

૭૪-૭૫. (પ૦) દડ્ડુ ને બદલે દડ્ડુ અને હાહાકારિવિ જોદ્દ-
યડ । સ્ત્રી રીતે મૂલમાં ક્રિયાપદની તૂટ તો હતી જ. (પ૦) નો પાઠ ઉત્તમ
છે તેમાં હાહાકારિવિ જોદ્ડુ=હાહાકાર કરીને ભૂષણયુક્ત બલેલું મૃતશરીર
તેમણે જોયું—એ સ્વીકાર્ય છે.

૮૧. (પ૦) તૃણ (પ૦) કોમલવડને બદલે કોમલંગુ.

૮૫. ણરુને બદલે (પ૦) પુરુ

૮૮. આપિક્ષિવિને બદલે (પ૦) આવેક્ષિવિ । આ પંક્તિ પછી (પ૦) નીચેની પંક્તિ વાંચે છે:—

હા પહં વિણુ હિયડહુડં મુહુડં કો રક્ષહ મેરડ કહુડહુડં
છારરાસિ હૂયડ પવિલોયડ ઇમ બંધુવગ્ગે સંસોહુડં ॥

૯૦. પહં વિણુ સુણુ હિમાવલિ માણિડ = તારા વિના હિમગૃહે આનન્દ કરવો તે શૂન્ય છે, આમ અર્થ થાય. પંજલીહિ મીણાવલિ માણિડ (પ૦) આ બન્ને ય પાઠાંતરો અને તેપાંથી નીતરતા અર્થ સુદ્ધાં અસ્પષ્ટ છે.

૯૨. છાયામાં નૈમિત્તિકૈઃ વાંચો.

૯૪-૯૬. વિજયનગરના નંદનવનને રામાયણ સાથે સરખાવ્યું છે. શ્લેષાત્મક સરખામણી છે:—ત્યાં નંદનવન કેવું દીટું ? મને જેવું રામાયણ ગમે છે તેવું ! જ્યાં મયદ્ગર રજનીચરો (=શક્ષસો) ફરે છે; ચારે ય દિશામાં બગલાના (લક્ષ્મણના) સ્વર જ્યાં કહુકે છે; જ્યાં શીત જવાને લીધે (સીતાના વિરહને લીધે) પૂંહુડું હલાવતો વાનર, (હનુમાન) પોતાની સ્ત્રી સાથે (રામ સાથે) આકાશ ઓહંગે છે.

૯૭-૯૯. ઉપવનને ભારત સાથે સરખાવ્યું છે:—જ્યાં મોર (=શિવ) રોમાંચિત થઈ નાચે છે; જ્યાં અર્જુન વૃક્ષને (=અર્જુન) ઘડાથી (=દ્રોણથી) પાણી સિંચવામાં આવે છે (=સ્નાતક તરીકે સંસિક્ત કરાય છે.); તે જ અર્જુન જ્યાં નોહીઆથી (=નકુલ) સેવાયલો છે;—માહ કોને પ્રિય નથી હોતો ? આ પ્રમાણે વેલોથી ઢંકાયલું અને રવિના તેજને ઢંકાતું ઉપવન ભારતસમું શોભે છે.

૧૦૦. સોહુહુને બદલે ણિવહુ વાંચો. જહુ ઉપર શ્લેષ છે. હલયો-રમેદ્: ઇ નિયમ પ્રમાણે. 'જહુને અનંગથી કોણ પ્રકટાવે ?'

૧૦૨. (પ૦) મહુથેંમહિં=મધુવિન્દુભિઃ પાઠ આપે છે.

૨૧૫. (પ૦) રુહચુહંતિ.

૧૧૬. (પ૦) ગોંદિ. મૂલ પાઠ ગોંજિ=મઞ્જર્યઃ । દે. ના. ૨.૯૫. ગોચ્છાગોંટીગોંડોગોંજીઓ મંજરીણ ય । (પ૦) નો પળ અર્થ 'મંજરી' હોવા સંભવ છે.

૧૧૭. ણાહલ [લાહલ] મ્લેચ્છની ઇક જાતિ સિ. હે. ૮।૧।૨૫૬.

११८. (प०) जहि तमालतमअविलकिन्नयरह -- ज्या तमालना अंधकारथी रथ पण जणाती नथी ए रस्ता पर औपधिय तेजथी माके देखाडाय छे.

११९. संवरहिने बदले सयरहि वांचो.

१२०. छणणउ ने बदले संलणणउ वांचो. माश्रावेळ तो ज मळश.

१२२. (प०) सग्गह.

१२३. (प०) झसमालि ए. मूळपाठ डसणालि करता उत्तम अले स्वीकार्य छे. आ पांक्तो अर्थ:- "जनाथी मकरादि धीतां हतां. त मल हस्तीनी सूंड पाणी छोडती कोइ नवीन नालिका समी शोभती द्या." अणु शमां समास बांधवामां अने तेना शिष्टता साचववानी जे घेदरचारी सखवास आवे छे तेनुं आ पंक्ति दृष्टांत छे.

१२६. खुडुवियने बदले (प०) खुडुवियं वांचे छे; परन्तु (प०) ना वाचना छंदोभंगने कारणे अस्वीकार्य छे. 'लक्ष्मीना नू पुरने ज्य कलहंसी पादु पाड्यु हंतुं.' एम आपणी वाचना प्रमाणी अथे थशे. (प०) ना नेउर पाठने बदले नेउर वांचीए तो त बेसे. तेनी अर्थ "लक्ष्मीना नू पुरना खकी ज्य कलहंसी उडावतां हतां."

१५४. (प०) अन्निभु सरखावा. वे. ना. २. ७८. अर्थमां फेरफार पतो नथी.

१६३. (प०) तरुकुसुमोददिसोदपसाहिरि. आ पाठथी अर्थ स्पष्ट थाय छे.

१६५. (प०) भणंति ।

१७२. (प०) कुमार ।

१८३. अवरु पउमरहु मुउ लहुआरउनी संबध पं. १४२नी साथे छे; त्यार पटी नउं वाक्य शह थाय छे.

१८८. (प०) मृगपरिपुण्णहु

१८८. बुद्धिउ ने बदले बुद्धिष वांचो.

१९४. पहेलां अकम्पन नामे मुनि उज्जयिनी गएला. त्यांनी अर्जेन राजा पोताना बलि, बृहस्पति, नमुचि अने प्रह्लाद नामना मंत्रीभिने लई तमनी साथे विवाद करवा गेलो. परन्तु तेना प्रधानो बादमां हार्या. रात्रे

વૈરતૃપ્તિ માટે મુનિને ચારે ય મંત્રીઓ મારવા ગયા; પરન્તુ દેવતાના પ્રતાપથી તેઓ સ્તંભિત થઈ ગયા રાજાએ સવારમાં આ જોયું અને તે સર્વેને દેશપાર કર્યા. નાગપુર=હસ્તિનાગપુરમાં બલિ આ વક્ષતે પદ્મરથ રાજાનો મંત્રી થયો હતો. ત્યાં અકંપન મુનિ આવ્યા. પૂર્વનું અપમાન સંભારી તેમનો નાશ કરવા તે તૈયાર થયો. આશ્વા વૃત્તાંત માટે જુઓ જિનમેનનું હરિવંશપુરાણ. સર્ગ. ૨૦. થોડા ફેરફાર સાથે આ વૃત્તાંત વામુદેવદિહિહિ અંશ. ૧. પાન ૧૨૮.

૧૯૬. ગિયમદ્ગિયમણુ પોતાની કુદિને કુંઠિત કરનાર

૧૯૭. (પ૦) હડં ઉજ્જમુ સ્વમિ કિં તુજ્જણિ ।

૨૦૦. ઓલગ્ગિઝ જુઓ વે. ના. ૧. ૧૬૪. સેવયઅપહાબલેસુ ઓલુગ્ગો । આ ઓલુગ્ગ શબ્દ પરથી નામ—ક્રિયાપદ બનાવી તેનું કર્મણિ મૂત-કૃદન્ત ઓલગ્ગિઝ થવા સમ્ભવ છે. તેનો અર્થ સેવા. મૂળ શબ્દ અવલગ્ન હોવા સમ્ભવ છે. ઓલગ્ગ=સેવા પાં. સ. મ. નોંધે છે. અહિ ઓલગ્ગિઝ = વચનના અર્થમાં પણ હોઈ શકે.

૨૦૪. (પ૦) મૃગવહુ.

૨૦૬. જંગલુ=માંસ. (પ૦) અહુવિ અહુહ । મૂળનો અર્થ બંધાયેલો વધારે છે.

૨૦૮. (પ૦) જણઉચ્છિટ્ટુઝ પાઠ સારો છે.

૨૦૯. બહલિય-રેણુ ને બદલે (પ૦) બહલયરેણ ।

૨૧૦. યડિય ખીસણવસણહં ને બદલે પયડિયખીસણવસણહં ૯ પાઠ ઉત્તમ છે.

૨૧૭. જંપાણ પાલ્લી.

૨૧૨. સરખાવો. હ. પુ. ૨૦. ૫૩. મેરાવેકક્રમો ન્યસ્તો દ્વિતીયો માનુષોત્તરે । અભાવાદવકાશસ્ય તૃતીયોઽભ્રમદંબરે ॥ માનુષોત્તર પર્વત કે જે પુષ્કાર્થને ફરતો છે અને તેની અઢી દ્વીપની સીમા ગણાવે છે. તેના પછી મનુષ્યવાસ નથી. તે ૧૦૨૧ યોજન ઊંચો ૧૦૩૦ યોજન ૧ ગાઝ ઊંચો અને ૧૦૩૨ યોજન પહોલો છે.

૨૧૭. પદ્મરથ રાજા સત્તાથી છકેલા દ્વિજકિંકર બલિને મારવા કહે છે. પરન્તુ વિષ્ણુ તેને ક્ષમા આપે છે અને રોષ ન કરવા કહે છે.

૨૧૯. ણરયવિવરિ પહ્સિજ્જહ । (પ૦) સત્તમમહિ પાવિજ્જહ

१४८-२५१. संगीतनी परिभाषानुं विवेचन करे छे:—

२२. श्रुतिमेदः—

हृदि द्वाविंशतिर्नाड्यस्तिरभ्यः पवनाहताः
एवं कंठे मुर्ध्नि ताभ्यस्तावत्यः श्रुतयोऽभवन् ॥

७. स्वरः—

ताभ्योऽभवन्स्वराः षड्जर्षभगांधारमध्यमाः
पंचमो धैवतश्चैव निषाद् इति सप्त ते ॥
ध्रुतयः स्युः स्वराभिन्नाः श्रावणत्वेन हेतुना
अहिकुंडलवत्तत्र मेदोक्तिः शास्त्रसंमता ॥

१८. जातिः—

षड्जमध्या तथा चैव षड्जग्रामसमाश्रयाः
जातयोऽष्टादशोद्दिष्टा मध्यमग्राममाश्रिताः ॥

१४१ अंशः—रागमां बारंवार आवनार प्रधान अथवा मुख्य स्वरने अंश
अथवा स्थायी स्वर कहे छे. आनी १४१ संख्या प्रस्तुत
स्थळे बताववामां आषी छे; परन्तु शास्त्रग्रन्थोमां ते
मळती नषी.

५. गीतिः—

गीतयः स्युः पंच शुद्धा भिन्ना गौडी च वेसरा
साधारणी च शुद्धा स्यादवकैर्ललितैः स्वरैः ॥

२५१. आ पंक्तिमां वतावेली संगीत परिभाषाना उल्लेखो शास्त्रग्रन्थोमां
मळी शकता नथी. त्रीश ग्रामशत, अने तेना पर आश्रित रहेली ४० भाषा
अने ६ विभाषा.

२५२. ३. ग्रामः—ग्रामास्त्रयः स्युर्विंशतिस्वरसंदोहरूपिणः
षड्जमध्यमगांधारसंज्ञका मूर्च्छनाश्रयाः ॥

२१. मूर्च्छनाः—सप्तस्वरक्रमारोहावरोहौ मूर्च्छनोदिता
ताश्च प्रोक्ताः सत्रिग्रामं सप्तसंख्या मुनीश्वरैः ॥

४९. तानः—शुद्धप्रयोग स्वर सात छे, आ स्वरो पैकी एक के एकथी
वधारे स्वरोनुं एक ज कंपथी त्वरित गतिए आरोहण
करखं तेने तान कहे छे. संगीतशास्त्रकारोए सात

સત્તકની વટવા કરેલી છે. આ બારો ય સત્તકનાં કુલ
 $૭ \times ૭ = ૪૯$ તાન થઈ શકે.

૨૬૩. સલ્લિગોસર=શાશીશ્વરા: એટલે ચંદ્ર અને સૂર્ય. શાશિ+હન+ઈશ્વર
 એક પળ વિશ્લેષ થઈ શકે.

૨૭૦. (પ.) મા સંઘદ્ધિ ધણુગુણિ સરુ. ધનુષ્ઠી પળલ પર બાળ
 કઢાવીશ નહિ. મૂઢનો પાઠ ઢોટો છે માટે ત્યજવો. મૂઢની સંસ્કૃતછાયા પળ
 ઢોટી છે.

૨૭૧. (પ૦) વઢુ ને વદલે વઢ.

૨૭૪. તમે પળ એ અભિમાની રાજાની આજ હેવા કરી રહ્યા છો જ્યાં
 સુધી યુદ્ધમાં તે મરાયો નથી.

૨૭૫. (પ૦) ગેહિણી, રોહિણીને સ્થલે

૨૦૮. (પ૦) વિઘંતે, શર વીઘતાની સાથે. વૃદ્ધત્વેન એમ છાયા
 આપી છે તે ઢાંટી છે.

૨૮૧. વસુદેવે પોતાના નામથી અઢ્ધિત બાળ ફેવ્યું.

૨૮૨. સઝરીણાહ=શૌરિનાથ, સમુદ્રવિજય.

૨૮૩. (પ૦) બાહજલોલ્લિય વાચના સારી છે.

૨૮૫. (પ૦) સહ, સયને બદલે. (પ૦) નો પાઠ સત્તમી જરોબર
 બતાવે છે.

૨૮૭. કોઢિસરુ=કોટીશ્વર, કરોઢોનો અધિપતિ.

૨૧૮. સરઢાવો ચ્યુત્વા કર્ણાન્મહાશુક્રાન્મહાસામાનિકઃ સુરઃ ।
 ગર્ભેઽભૂદિહ રોહિણ્યા ઘરણ્યા ઢવ સન્મણિઃ ॥ હ. પુ. ૨૨. ૭. મૂઢનો
 અર્થઃ-શંઢ નામે ઋષિ જે હતો તે મહાશુક્ર નામના કર્ણસ્વર્ગનો શશિમુઢ નામે દેવ
 થઈ ત્યાંથી ચ્યવી રોહિણીના પુત્ર મરતક્ષેત્રના રાઢાઓના પૂઝ્ય નવમા રામારૂપે
 ઝત્પન્ન થયો. પુષ્પદંત(નવમા તીર્થઢ્ઢર)ના તેજમાંથી તેને પોતાનું
 તેજ મેઢ્ઢ્યું.

૩૦૦. કવિની નામમુદ્રા છે.

॥ ષષ્ઠમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેનું જીવનઃ—

પ્રસ્તુત ઢ્ઢરણ ઘનપાલ કવિના અવિસયત્તકહા નામે અપબ્રંઢ
 કાવ્યમાંથી લેવામાં આઢ્યું છે. ઢ. ક. ૨૨ સંધિનું કાવ્ય છે, જેમાંનો આઢો

સંધિ. ૪. પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ તરીકે છેવામાં આબ્યો છે. ભવિસયત્તકહાનાં વે સમ્પાદનો પ્રસિદ્ધ થયાં છે. એક પ્રો.યાકોબીની જર્મન આવૃત્તિ જે ઇ. સ. ૧૯૧૮માં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી; અને બોજી સદ્. ચિમનલલ દલાલ અને સદ્. ડો. પી. ડી. ગુણેની સહસંપાદિત આવૃત્તિ જે ઇ. સ. ૧૯૨૩માં ગાયકવાડ ઓરીએન્ટલ સીરીઝના ૨૦મા મળકા તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. આ બન્ને આવૃત્તિઓ એક-બીજાની પૂરક છે; કારણ કે પ્રો. યાકોબીની આવૃત્તિ અને ડો. ગુણેની આવૃત્તિ જુદી જુદી હાથપ્રતો પરથી રચાયલી છે. ડો. ગુણેની હાથપ્રત, પ્રો. યાકોબીની હાથપ્રત કરતાં સારી હતી; જ્યારે ડો. ગુણેની આવૃત્તિમાં પ્રો. યાકોબીની આવૃત્તિ જેટલી ચોકસાઈ નથી. પરન્તુ ડો. ગુણેની આવૃત્તિમાં એક ગુણ એ છે જે તેમણે તેમના પુરોગામી સંપાદક પ્રો. યાકોબીની આવૃત્તિનો લાભ લીધો છે.

ભવિસયત્તકહાના કર્તા ધનવાલ=ધનપાલ વિષે તેણે આપેલી હકીકત ઉપરાંત કાંઈ પણ વધારે આપણે જાણી શકતા નથી. કાવ્યના છેલ્લા ૨૨મા સંધિના કડવક ૯માં પોતાના સંબંધી નીચેની માહિતી તેણે આપી છે:—

ધક્કડવાણિવંસે માણસરહો સમુબ્ધવિણ

ધનસિરિહો વિ સુણ વિરહુ સરસહસંભવિણ ॥

એટલે કે ધક્કડ વાણિયાના વંશમાં પિતા માણસર અને માતા ધનશ્રીનો તે પુત્ર હતો; અને તે પોતાને ‘સરસ્વતીસંભવ’ કહેવડાવતો હતો. ધક્કડ વાણિયાનો ઉલ્લેખ જાવણ્યસમયના વિમલપ્રબંધ (સં. મળિલાલ. બ. વ્યાસ) માં ૮૪ જાતના વાણિયાની ગણતરીમાં કરવામાં આબ્યો છે:—

ધાકડીયા મડિયા મુંગડા, બ્રહ્માણા, વીધૂ, વાયડા । (પાન. ૪૯.)

આથી વિશેષ કવિસમ્બન્ધી હકીકત મળતી નથી. આ ધનપાલ, ઋષભ-પંચાશિકા, તિલકમંજરી અને પાઈઅલચ્છીનામમાલાના કર્તા ધનપાલ (ઇ. સ. નું ૧૧મું શતક) કરતાં જુદો છે. આપણી કવિની ભાષાના પૂરાવાથી તેને આપણે વિક્રમના ૧૦મા શતક પૂર્વેનો સહજ કહી શકીએ. ધનપાલનું અપભ્રંશ બોલાતી ભાષાને વધારે સમીપવર્તી છે; જો કે ધનપાલની મેઘા સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત સાહિત્યમાં વિચરી હોય તેના અનેક પૂરાવા કાવ્યમાં દેખા દે છે. ધનપાલ ઢિગમ્બર જૈન હોવો ઝોઈએ, કારણ કે મ. ક. પ. ૨૦. ૩. માં મંજિવિ તેણે દિયંબરિ લાઈડ । એમ લખે છે, અને અચ્યુતસ્વર્ગને તે ૧૬ માં સ્વર્ગ તરીકે ગણે છે.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

ભવિષ્યત્કહા એલે ભવિષ્યદત્તની કથા. ગજપુર નામે નગર હતું. ત્યાં ધનપતિ નામે નગરશેઠ (રાયસિદ્ધિ) રહેતો હતો. તે જ નગરમાં હરિબલ નામે બીજો વણિક રહેતો હતો. એક દિવસ ધનપતિ હરિબલને ઘેર ગયો અને ત્યાં હરિબલની દીકરી કમલશ્રી પ્રતિ તેની દૃષ્ટિ ગઈ. હરિબલની પાસે ધનપતિએ તેની દીકરી માટે માગું મોકલ્યું જે સ્વીકારાયું, અને કમલશ્રી અને ધનપતિનાં લગ્ન થયાં. તેમને ભવિષ્યદત્ત નામે પુત્ર થયો. કેટલોક સમય વીત્યો; અને પૂર્વજન્મનાં કોઈ કર્મથી ધનપતિનો પ્રેમ કમલશ્રી પરથી ઓસરી ગયો. એક દિવસ ધનપતિએ કમલશ્રીને કડવાં વેણ કહ્યાં અને તેને તેના પિતૃ પિતૃ ચાલી જવા કહ્યું. તે પોતાના પિતૃગૃહે ગઈ. ધનપતિ સરૂપા નામે ધનદત્તશેઠની દીકરીને પરણ્યો. તેનાથી તેને બંધુદત્ત નામે પુત્ર થયો. બંધુદત્ત યૌવનમાં આવ્યો ત્યારે તે ધંધા માટે પરદેશ નીકળ્યો. ભવિષ્યદત્ત પળ માતાને નહિ ગમવા છતાં તેની સાથે વેપાર માટે નીકળ્યો. તેઓ તિલકદ્વીપ નામે દ્વીપ પર આવી પહોંચ્યા. ભવિષ્યદત્તને દૂર ગયેલો જોઈ, બંધુદત્ત પોતાનાં વહાણ હંકારી ગયો. આ ત્રીજા સંધિમાં ભવિષ્યદત્તને તિલકદ્વીપમાં કેવી રીતે લાભ થયો તેની કથા કહેવામાં આવી છે.

ભવિષ્યદત્ત હાથપગ ધોઈ, કમલ લઈ આવી જુવે છે ત્યારે તે વહાણ ચાલ્યાં ગયાં દેખે છે. તેને બહુ જ શોક થાય છે. (૧) ભવિષ્યદત્ત પોતાના માઈ બંધુ-દત્તની હીણી વંચના ઉપર વિચાર કરે છે. પોતાના હૃદયને દટ કરી, સ્વલદૈવને પડકાર કરી તે વનમાં ચાલવા માંડે છે. (૨) ભવિષ્યદત્ત ગહન વનમાં પ્રવેશે છે. તે વન પંક્ષી અને સાવજથી ભરપૂર છે. છેવટે અતિમુક્તતાના મળ્ડપમાં વૃક્ષ નીચે શિલાતલ ઉપર તે બેસે છે. (૩) સૂર્ય આગમે છે; સંધ્યા થાય છે; એટલે હાથ પગ ધોઈ, કુસુમ લઈ, જિનની તે અચના કરે છે. મયંકર રાત્રિનું વર્ણન કવિ કરે છે. (૪) સવાર પડે છે. ભવિષ્યદત્ત એક જૂનો માર્ગ જુવે છે. તેને શુભ શુકનો થાય છે. તે માર્ગે જવાનો તે નિશ્ચય કરે છે. (૫) આ પ્રમાણે ગિરિકન્દરાનો પ્રદેશ અને શ્યામતમાલપૂર્ણ વનને ઓઢંગી પ્રાસાદ, પ્રતોલી ઇત્યાદિથી સુશોભિત અને ધવલિત ગૃહોથી વિરાજિત છતાં નિર્ધ્વનિક એક નગર તે જુવે છે. (૬) નગરનું વર્ણન કવિ કરે છે. ત્યાં મંદિર હતાં પણ પૂજક કોઈ ન હતા. કુસુમ હતાં પરન્તુ વાસ લેનાર કોઈ ન હતા. આ પ્રકારનું નગર જોઈ ભવિષ્યદત્ત વિસ્મિત થાય છે. (૭) આ પ્રકારનું જ વર્ણન ચાલુ. અર્ધ ઉઘાડાં બારણાં અને બારીઓવાળાં ગૃહો, પળ્ય વસ્તુઓથી ભરપૂર બજારો તે જુવે છે; પરન્તુ ત્યાં કોઈ રહેનાર કે સ્ત્રીરજનાર નથી. આજો દેખાવ શોકજનક લાગે છે. પરન્તુ તે શુભચિહ્નો જુવે

छे; अने तेना मनमां उल्साह आवे छे. (८) भविष्यदत्त नगरमां भमे छे; पण भा घोर शून्यतानुं कारण तेने समझातुं नथी. (९) फरतो फरतो ते यशोधन राजाना प्रासाद आगळ आवी पहुँचे छे. ते प्रासाद अने तेनां उपगृहोने ते शून्य देखे छे. (१०) ते आयुधशाला इत्यादि स्थानोए भटकतो चन्द्रप्रभजिनना मंदिरे आवी पहुँचे छे. (११) विशाल, सुघटित अने अलंकृत मंदिरमां ते प्रवेशे छे. तेनी आगळ आवेला सुन्दर कमल-सरोवरमां ते स्नान करे छे अने चन्द्रप्रभजिननी स्तुति करे छे. (१२) चन्द्रप्रभजिननी तेणे करेली स्तुति आपवामां आवेली छे. (१३)

३. छंदोरचना:—

प्रस्तुत उद्धरणमां १३ कडवक छे. समस्त संधिना आदिमां त्रण ध्रुवक छे. प्रथम ध्रुवक संधिवस्तुसूचक छे. बीजां बे आ कडवकनो बोध तार-वतां ध्रुवक छे. आ उद्धरणनी पं. ३. त्रण खरी रीते चार पंक्तिनी बनेली छे. कडवक ७. अने ११. नी घत्ता बाद करतां बीजी बधी घत्ताओनो छन्द आदि ध्रुवकना जेवी ज छे; एटले के तेमनुं मात्रामान $१५+१३=२८$ नुं छे. प्रा.पि. (पा. २०५) प्रमाणे आ उल्लाल छन्द छे: तिण्णिण तुरंगम तिअल तह छह चउ तिअ तह अंत । एम उल्लाला उट्टवहु विहु दल छुप्पण मत्त ॥ $४ + ४ + ४$ (त्रण तुरङ्गम) + ३ = १५; $६ + ४ + ३ = १३$; कुल्ले आखा छन्दमां ५६ मात्राओ, मात्राजूथनो बंध प्रस्तुत उद्धरणनी घत्तामां सचवातो नथी. सामान्यतः १५+१३नो मेळ ज अहिं तो इष्ट छे. छं. शा ४२ (ब) समे चतुर्दश ओजे षोडश मन्मथविलसितम् । यथा,

मयवसतरुणिविलोअणतरलु कलेवरु संपह जीवित
मेल्हहु रमणीअणि सहु संगु चयउ हयवम्महविलसित ॥

एटले १५+१३=२८. हेमचन्द्रना अभिप्राये प्रस्तुत घत्तानो मन्मथविल-सित छन्द छे.

कडवक ११. मां मारकृति छंद छे. छं. शा. ४३ (अ) ; चपदा-श्चातौ वा मारकृतिः ॥ चतुर्मात्रपञ्चमात्रद्विमात्राः । चतुर्मात्रद्वय-त्रिमात्रौ वा मारकृतिः । यथा,

तुह मार मारकिवी कवि एह नवल्लिअ ।

दूरि स बालहं भल्लि जं हिअडइ सल्लिअ ॥

कडवक. ७ मां सामान्य पञ्चदशिका ज घत्ताना छंद तरीके छे.

संधिना आदिनी बीजां बे ध्रुवक मंदिर छन्दमां के. प्रा. पि. पा. ३५१

४. टिप्पणः—

२. णिरु मूळमां णरु=नरः छे. जो ते स्वीकारिए तो भविसत्तुनी साथे ते पाठ लेवो पडे. णिरु=निश्चित.

६. कोइ द्वितीया एकवचन, पिक्खइजुं कर्म.

४-६. पंदर मात्राओनो छन्द छे; कडवकना देहमां सामान्यतः एक ज छन्द होवो जोईए. कविनो प्रमाद होय के गमे ते बीजुं कारण होय, पण कविनी आ रीत असाधारण तो छे ज.

७. सुहावइ [सुखापयति] मूळमां सुहाइ छे; परन्तु मूळनो पाठ स्वीकारवामां एक मात्रानी तूट पडे छे अने अन्न्यानुप्रास बेसतो नथी.

९. दुक्खहो भरिउ तृतीयाने वदले षष्ठीनो प्रयोग. अर्वाचीन गूज-रातीमां भावो प्रयोग दृष्टिगोचर थाय छे. दा. त. दुधनो दाइयो, दुःखनो मार्यो इ०. आवा प्रयोग रूढ थवानुं कारण ए होय छे के वोल्नार ' दाइयो ' ' मार्यो ' नो कृदन्तार्थ भूली जई विशेषणार्थ उपर ज एकलो भार मके छे

१३. दइउ परम्मुहु सामान्यतः सति सप्तमी भावे स्थळे होय; परन्तु अवान्तरागत वाक्य (Parenthetical clause) तरीके आ दे शब्दो कविए अहि मूक्या छे.

१५. संवारिउ डॉ. गुणेनी भ. क. ना शब्दकोषमां संवारइ संवृणोतिनो ' संताडवुं, ढांकवुं, अटकावुं ' ए अर्थ थाय छे, जे संदर्भनी दृष्टिए अयुक्त अने अनर्थक छे. जो संवृणोति लईए तो सं द्विमात्रिक बने अने मात्रा-तिरेकनी अनिष्टापत्ति आवी पडे. संनो अनुस्वार ध्वन्यात्मक छे अने संवारिउ < प्रा. समारइउ < सं. समारचित ए अर्थ, मात्रा अने व्युत्पत्तिनी दृष्टिए स्वीकार्य छे. " दुर्जनजनमां खोटी वायका पेदा करी छे. " सरखावो सि. हे. ८।१।९५। समार=सं. सम्+आ+√रच्.

२०. आ पंक्तिनी वाक्यरचनाः—जइ तं तेम घडिउ, तो तेण इ (घडिउ); तो किर काइं (मइं) एणइ विसूरइ ॥ जो ते प्रमाणे अपयश करायो छे, तो ते तेनाथी करायो छे; तो पछी खरेखर मारे एनाथी शा माटे उद्विग्न थवुं ? "

२४. प्रथम भागमां १६ मात्रा छे; संचल्लिउ संमुहु काणणहो एम वांचीए तो वनथी थतो पुनरुक्तिदोष दर थाय अने मात्रा मळे.

२५. खयाल बीजा कोइ प्रन्थ के कोषमां आ देश्य शब्द मळते नथी. 'झाडी' ए अर्थ ठीक छे.

२९. डॉ. गुणे अर्थ काढवा माटे व्याकरणनी भांगतोड करे छे. निष्पटं हेत्वर्थकृदन्त ते मुख्य क्रियापदनी गरज सारे छे अने नरिदं छन्दोमेल खातर नरिदोने स्थले म्कवामां आभ्युं छे; एटले नरिदं तेमने अभिप्राय प्रथमामां छे. आ तद्ग्न खोटुं छे. २८-३२ सुधी वर्णवेला, गजेन्द्र, मृगेन्द्र, वराह, हुताश अने मयूर पं. ३३ मां मुणेविनां कर्म छे. "कोइक स्थले नरेन्द्रने (= भविष्यदत्तने) जोवाने, नासेलो नहि अने रुष थणलो नहि एवा अभिमानी सिहने जोडेने."

३०. गुणे अने दलाल कउजलाहं गयं एम बे अक्षर छूटा पाडे छे; तेमां कांइ अर्थ नथी. ते भेगा करी संस्कृतछाया प्रमाणे अर्थ करवो

३१. हुयासो द्वितीया, सरखावो कोइ आज उद्धरण पं. ६.

३२. अप्पाणयं विण्णडंतं (भविष्यदत्तना) आत्माने व्याकुल करतो संस्कृत छायामां विगोपायन्तं ने बदले विनटन्तं वांचो.

३३ हिंडंतु थिउ हींडनो थयो गुजरातीमां प्रचलित रचना.

३५. धुएविमां ए एकमात्रिक छे.

३७. गुणे मंझतेयतं विरसराय इत्यादि भेगां लई पं. ३६ना दिण-मणिनुं विशेषण बनावे छे. ज्यारे प्रो. याकोबी संझने कर्ता गणे छे. याकोबीनी अर्थसंकलना अहि स्वीकारी छे प्रो. गुणेनी सूचनामां (५) हुअ, 'थई' अने आय एटले 'आवी' ए समजावतुं मुश्केल छे; कारण के पं ३६ मां हुक्कु एटले 'गयो' क्रियापद तरीके मक्युं छे. (२) संध्यानी नायिका तरीकेनी कल्पना अने तेनो प्रवेश - आ वाबतो समजावाता नथी. प्रो. याकोबीनी वाचनामां आ स्पष्ट रीति आवी शके छे.

४०. रहंग चक्रवाक.

४७. परमिट्टि पंच अहंत्, सिद्ध, गणधर उपाध्याय, साधु.

४७. दुविहें पञ्चक्खाणु बे रीत - एटले भावथी - विचारथी अने ब्रव्यतः-कार्यथी - प्रत्याख्यान=सावय एटले पापयुक्त आचरणमांथी निवृत्ति.

४८. मंत सत्तक्खरउ-नमो अरिहन्ताणम् । ए सात अक्षरनो मन्त्र.

५१. पयहिणांति बरोबर जमणी बाजुए. साम काळो कागडो.

५२. कण्ठो घरभांगणे बोले तो प्रियजननो मेळाप करावे; ए शुक्ल गणाय छे.

५६. षण्होमि ' आ रस्ते जईश ' पछीथी ते विचार करे छे के आ मार्ग माणसना चालवाथी ज थएलो होवो जोईए; कारण के ' विद्याधर अने सुर जमीन पर पग मूकी चालता नथी.' संस्कृतमां ' अनेन तावद् भवामि त्वारे तो आम जईश ' एवो प्रयोग मालम पडे छे.

६०. निव्वडिउ कज्जु किं वित्थरेण—बहु लावुं कांत्ये कयुं कार्य थयुं छे ? एटले बहु चिंता करवा करतां भागळ ज जवुं; बहु चिंता कर्ये शुं कार्य थवानुं छे ? प्रो. गुणे निव्वडिउ सुधारवा कहे छे पण तेनी काई जरूर जणाती नथी. आ ज विचार ६१-६२ (घत्ता)मां भारपूर्वक प्रतिपादित करवामां आब्यां छे:—ज्यां सुधी (जनो) (कार्य प्रति)सांचरता नथी, त्यां सुधी (कार्य) दुस्तर दुर्लघ अने दुरंतरित वे; पौरुषयुक्त अने मरणना भयनी अवगणना करता (पुरुषोनुं) शुं सिद्ध थतुं नथी, बोलो ! ”

६१-६२. आ पंक्तिओ प्रो. गुणेने व्याकरणदृष्टिए समजाई नथी तेथी ज अवगणणंतहं बहुवचनने अपभ्रंशनी बहुलतानो आश्रय लई एकवचन तरीके गणाववा यत्न करे छे; कारण के सउरिसहं=सुपुरुषस्य अर्थ करवा तेमनो अभिप्राय छे. वळी संचरहिं=संचरन्ति ए बहुवचनरूप छे तेनी समजावट एकवचन तरीके तमणे करी छे. आ बधा व्याकरणदृष्टिए प्रमादो छे. आना अर्थ माटे संस्कृतछाया जुओ.

६३ सुहिसयण त्रे शब्दो मूळमां छूटा पाड्या छे; न छूटा पाडीए तो पण चाले. तेथी तेना अर्थमांथी कांइ व्यावृत्ति नहिं थाय “ मित्र अने स्वजनने छोडी ” एटले के मित्र अने स्वजनने हवे मळाय के न मळाय एम करी, तेमना प्रत्येना प्रेमनो अवरोध करी. प्रो. गुणे सुहि=सुधी; सयण=सज्जन एम अर्थ करी भविष्यदत्तना विशेषण तरीके आ शब्दोने छे छे तेनो स्वीकार करवो मुश्किल छे. बळी प्रो. गुणे कबुल छे तेम सुहिसयण ए अपभ्रंश सुहृत्स्वजनना अर्थमां सामान्य जोडकुं छे, तेनाथी पण विपरीत अर्थ प्रो. गुणेने लेवो पडे छे.

६५. अंतरिउ कालेणं कालु काल जेम कालथी अंतरित थाय छे एटले जेम एक पळ पछी बीजी पळ एक पछी एक आब्या करे छे, तेम एक पछी एक तेनां फालां पडतां इतां अने भविष्यदत्त आगळ चालतो इतो.

७४. कर्तरि वर्तमानकृदन्ते स्थले कर्मणि वर्तमानकृदन्त एतले के प्रविशता ने बदले प्रविश्यमान > पविस्समाण.

७९. हेत्वर्थने वरले संबधकभूतकृदन्त-पृज्जिऊण. त्यां ते (मनुष्य) न हतो जे पूजवाने माटे (तेनी अंदर) दृष्टि करे.

८०. पम्पूण प्रम्पूण; गुणे-याकोवी पसूअ; पसूअ स्वीकार्यं छे. दे. ना. ६. ९. कुसुमे पम्पूअ ।

८७. संबधक भूतकृदन्तने स्थाने हेत्वर्थ तोडिउं.

८९. प्रो. गुणे " There was no one who would be affected by others' riches, covet it, take it to himself and think about doubters " एकरना अर्थमां ण लुद्धमए ना ण = not नी अर्थ वयां ' वली अप्पणम्मि अप्पण्णी त्याया प्रो. गुणेनो दृष्टिए "आत्मनि अर्पयेत् "आय चियण्णएणु एक शब्द तरीके वांचवानु सूचन ते करे छे. आ प्रमाणे करेली अण्णी कण्णता दृग्गदृष्ट छे. अर्थ:- 'पारकानु भन आईने भविष्यदन्त भुज्य थाय छे षण्णलाभानी नयी; पातानी मेळे विकल्लो करे छे अने ते चित्ते छे.' अप्पण्णमां चोरीनो ण प्रत्यय आत्मनेनो अवशेष; अने आत्मननुं अप्प अने अप्पणमांथी अप्पणो स्वीकार; आमांथी अप्पण रूप वन्नुं

९० पुत्तिचोञ्जु-चोञ्जु-आथर्ण दे. ना. ३. १४ गू. मां ' माहं वेहुं'- 'मार्गे वेडीनुं ! ' एण आथर्णवाचक उद्गार वपराय छे. तेथो ज आ उद्गार छे. 'पुत्तिए' ' अद्गए ' ए आथर्णवाचक उद्गारो अपभ्रंशमां सामान्य छे जुओ पाहुडदोहा. १०८.

९१. वाहि मिच्छ तं जणं दुरवखसेण स्वद्धयं । दाल - गुणेनी वाचना बरोबर नयी; तमज प्रो. एणो, तेमणी टिप्पणमां के कोषमां कांइ समजाव्युं नयी. ' व्याधि. मेच्छ, खभाव राक्षसथो ते माणस खवाई गया हसे ! ' आथर्णोद्गार होवाथी वाहि अने मिच्छना तृतीय प्रत्ययो लज्जी वई दुरवखसेणना प्रत्ययथी चलावी लागुं होतुं जोईए

९३. याणिमोतुं आनुं वाचय कर्म होवाथी जं पहुं अने कहं गयं मां कर्ताविभक्ति होवा उतां तेनी कर्तविभक्ति करी अव्यवस्था आणी छे. इत्थु जु पहु आसि सु कहं गड - ण याणिमो एम खरी रीते होवुं जोईए. अथवा तो छन्द सातर पण पहुनी जाति बदली होत.

९८ छन्द साचववा फलअद्भुग्वाडियगवन्खई । गवने गु जेथो बांचो.

૧૦૨-૧૦૭ આપણ = બજારનું શ્લેષાત્મક વર્ણન છે.

૧૦૪. રંધિ પલિત્તઈ (બોજાનો) મૂલ યતાં ગુણે યતા, ધન એ જ જેનો અભિલાષ છે તેવા પુરુષની માફક, ઢાટ તેમનાં છિદ્રોમાંથી પણ પ્રકાશ આપનાં હતાં. વંધ દુકાનોનાં છિદ્રોમાંથી અંદરનાં રત્નો અને એવા બીજા ચલકતા પદાર્થોને લીધે પ્રકાશ આવતો હતો.

૧૦૫. વરહત્તજુવાણઈ ણં વહુકુમારિહુ ચિત્તઈ વર યતા જુવાનોનાં ચિત્ત જેમ ઉત્તમ કુમારિવાઓ તરફ હોય છે તેમ સુંદર કુમારીવાઓનાં ચિત્રોથી ભરપૂર ઢાટ હતાં. સ્વરી રીતે વહુકુમારિહુ ચિત્તઈ એનો બહુવીદિ સમાસ હોય તો જ આદ્યનાઈના વિશેષણ તરીકે તેને લઈ શકાય. શું આ પણ અપભ્રંશની અગજકતાનું પરિણામ હશે ? હુ ને બદલે સુ કરીએ તો એમાં વિલિષ્ટ શબ્દો અને બીજામાં એટલે ચિત્રપક્ષે સમાસ એમ લઈએ તો મુશ્કેલી ટકે.

૧૦૬. યોગીજનોના વિવાદનાં સાધન, જેમાં યોગિક રીતે પ્રતિપક્ષીને સ્તબ્ધ કરવાનું મમાયલું છે, તેવાં ઢાટ, જેમાં સઘલું સ્તબ્ધ થયેલું દેખાતું હતું પ્રો. ગુણેનું વિવેચન જરા અસ્પષ્ટ છે.

૧૧૦. દલાલનો પાઠ પ્રો. ગુણેના સૂચન કરતાં સારો છે; વઢી પ્રો. ગુણે છન્દોમેઢ સ્વાતર વ છોડી સુરઈ પાઠ કરવા વહે છે તે ધોટું છે; ડલટું તેથી તો એક માત્રા ઘટશે. દલાલના પાઠમાં વ ધ્રુતિ છે જ્યારે પ્રસ્તુત ડદ્વળમાં ય ધ્રુતિ મૂકી છે એટલો જ ફેરફાર છે.

૧૧૧. પ્રો. ગુણે તિન્થ<તોર્થ 'પવિત્ર સ્થાન' એ અર્થ લે છે, તે યથાર્થ નથી. તીર્થ=ઓવારો એ અર્થ લેવાનો છે. 'જે પાણીખારીઓના ઘાટ પહેલાં સ્ત્રીઓસ્ત્રીઓ હતા તે ભાગ્યવશાત્ નિ.શબ્દ અને દયાજનક સ્થિતિના ધયા છે.'"

૧૧૨. ટિટા કે ટેટા ઘૂતસ્થાન. દે. ના. ૪ ૩. ટેટા જૂયપયમ્મિ; આ ઉપરથી જ ટિટાઉત્ત એટલે જુગારી. મયરટ્ટા આ શબ્દ મદરક્તા ઉપરથી હોવા સંભવ છે. દે. ના. માં નથી. વારવનિતા, વેદ્યા એ અર્થ વેસતો અને અનુરૂપ છે.

૧૨૦. આહોય=આમોગ છુલ્લો જમીનનો વિસ્તાર; " છુલ્લા જમીનના વિસ્તાર, સુંદર ઘરનાં આંગણથી યુક્ત હોવા છતાં, લોકોથી લચક હોવાને લીધે, શોભા આપતા નથી."

૧૨૩. જે ક્ષયવાન્થી અંતગિત ધયું હોય તે કેવી રીતે તેથી ડલટી એટલે સારી સ્થિતિમાં મઢે ? એટલેકે જે વસ્તુનાશ પામી હોય તે આસી અને સાજીસમી કેવી રીતે મઢે ? પડીવડ=તેથી ડલટું.

१२४. जेम काल क्षयकाले करेला विनाश तरफ जुए देवी रीते भवि-
ष्यदत्ते ते नगर तरफ दृष्टि करी.

१२५. महाइउ=महात्मन्; आय=आत्मन् ए रूप मागधीमां अने तद्-
नुसार महाग्रीमां देखा दे के.

१२६ सोहदुवारहो सुधारी उमान साथे गेळ लाव्वा सोहदुवारहं
'जाणे शरमातां होय अने तेथी अर्धां उघाडां रह्यां होय एवां राजमहेःनां
सिद्धद्वारने ते जोतो हतो.'

१२७. णिगय (१) निर्गज=दाथी विनानी (२) निर्गत = बहार
रखडती. आ शब्द पर श्लेष करी उपमा अहिं मूको छे.

१२८. त्रिगयासइं (१) जेमांथी घोडा जता रह्या छे एवी तुग्गशा-
लाओ (२) जेमांथी आशा विनष्ट थईं छे एवा प्रार्थनाभंग. उपरना जेवी ज
श्लेषोपमा.

१२९. सहु पंगणउ आ वाचना सुधारी सह-पंगणउ=सभाप्रांगणं
सभामंडनं आंगणं ए अर्थ करवो बरोबर छे. सहुनो सर्व अर्थ हेमचन्द्रे
विहित कर्यां नथी. सि. हे. ८।४।३६६. सर्व=साह विहित करे छे; जो
के पाछळथी सहु वपराशमां तो आवे छे.

१३०. चामर, पोशाक सहित अने राजचिह्न साथे दत्र अने कनकपीठ
सहित सिंहासन तेणे त्यां जोयुं.

१३१. णिप्पहु पहु अने विलक्खु अलज्जिउथी विरोधाभास अलं-
कार आवेलो छे. विलक्खु=विलक्षः 'गांडो.'

१३८. वीणालावणिवंसविसेसइं वीणा, आलापनी (जुओ पा. स.
म. एक वाद्यविशेष) वशी जेमां मुख्य के ए.

१३९. अचछंतइं समत्तइंनी साथे लइ समाप्ते सति एम करी
सप्तमीनो अर्थ करवानो

१४६. भविष्यदत्तने नरेन्द्र एटले मानत्रोमां उत्तम बहेवामां आव्यो छे.
नरेन्द्र एटले राजा ए अर्थ नथी लेवानो. नंदीसरदीउ नंदीश्वर नामनो आठमो
द्वीप जुओ तत्त्वार्थ० ३. ७.

१४९. विढबद्धकडिलुउ दड रीते जेना खेडा बांध्या छे एवं चित्र.

१५०. आगमजुत्तिपमाणविहंजितु शास्त्रनां बतावेली युक्ति अने प्रमाणोधी विभक्त करेलुं.

१५१. सुहलकखणलकखणचच्चंकिउ शुभ लक्षणथी युक्त एवी सुखडनी चर्चाथी अंकित थएलुं.

१५२. सच्छायपओहर (१) शोभायुक्त अथवा स्वच्छ पाणीने धारण करती वाव (२) शोभयुक्त जेना स्तन छे तेरी कामिनी.

१५५. परिअंचिवि अंचिवि प्रदक्षिणा करी तेम ज अर्चना करी.

१५६. सामाइउ सामायिक करीने.

१५८. काले चउत्थे अवर्षिणीनो चोथो आरो एटले सुपमदुःषमामां. जुओ तत्त्वार्थ. ४. १५.

१५०. तस्सेव ते ज काळना; प्रो. गुणे तस्सने विशेषे नाम ले छे; परन्तु तेनो आधार कशो य नथी. तित्थेसए मागधीना अनुकरणमां प्रथमा होवी जोईए.

१५९. दसलकखपुट्वाउसे त्त्यारे मनुष्यनु अयुष्य दश लाख पूर्वेंतु हतुं पूर्व माटे जुओ तत्त्वार्थे ४. १५. भाष्यः—वर्षशतसहस्रं चतुरशी-तिगुणितं पूर्वागम् । पूर्वाङ्गशतसहस्रं चतुरशतिगुणितं पूर्वम् ॥ आ पण मागधीना अनुकरणमां प्रथमा.

१६०. जेमनी उंचाइ दोटसो धनुपनी हती.

१६१. जेमणे आटमुं तीर्थे पवित्रित कर्युं हतुं चंद्रप्रभ आटमा तीर्थेकर हता.

१६७. तक्कुओ जुओ पा. स. म. स्वजन.

१६८. माणम्मि काउं गणतरीमां लईने. काउं हेत्वर्थकृत संबंधक भूतकृत तरीके.

॥ सप्तममुद्धरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवनः—

प्रस्तुत उद्धरण जोइंदु=योगीन्द्रना परमात्मप्रकाश नामे ३२३ दुहा +१ अंधारु अने १ मालिनी एम बे श्लोक छेवटे मळी ३४३ गीतिकाओनो

आ ग्रन्थ छे. रायचन्द्र जैन शास्त्रमाज्ञाना एक मणका तरीके ते इ. स. १२१६ मां प्रसिद्ध करवामां आवणो हतो; परन्तु एक तो अपभ्रंशभाषाना एक अमोल रत्न तरीके नहि पण एक धर्मग्रन्थ तरीके अने ते य हिंदीमां प्रसिद्ध करवामां आवेलो होई, तेना तरफ कांइ विद्वाननुं ध्यान गएणुं नहि. प्रो. याकोबी तेमनी इ.स. १९१८ मां प्रसिद्ध थएल भविसयत्तकहामां जोइन्दुनो उल्लेख करता नथी; तेम ज प्रो. गुणे भ. क. नी तेमनी १९२३ नी आवृत्तिमां पण जोइन्दुनो उल्लेख करता नथी. इ. स. १९२७मां जिनदत्तसूरिनां त्रण अपभ्रंश काव्यो (अपभ्रंशकाव्यत्रयी G. O. S: XXXV.) ना संगदनमां प्रथम वार जोइन्दुनो उल्लेख करी, परमात्मप्रकाशना केटलाक दुहा टांकी, चण्ड अने हेमचन्द्रना प्राकृत व्याकरणमां उदाहरण तरीके आवेलो केटलाक दुहा साथे साम्य बतावी, जोइन्दुने चंडथी प्राचीनतर उदाहरा, ते ग्रन्थना विद्वान समगदक पं लालचंद्र भगवानदास गांधी यत्न करे छे (जुभा अ. का. त्र. नी संस्कृत भूमिका पान. १०२-१०३). आ ज अभिप्रायनुं समर्थन श्री उपाध्ये ' Joidu and his Apabhramsa works ' नामे लेखमां भविस्तर करे छे. प्रस्तुत लेख सने १९३१मां Annals of the Bhandarkar Oriental Research Instituteमां प्रसिद्ध थयो हतो. ते लेखमां तमने जोइन्दुना बीजा ग्रन्थोनो पण उल्लेख कर्यो छे. उवा के योगसार (माणिकचन्द्र दिगम्बर ग्रंथमाला नं. ५१. पा. ५५-७४.) सावयधम्मदीहा पाहुडदीहा इ० छेअ वे ग्रन्थोनुं विवेचन आठपा नवमा उद्धरणमां करवामां आवणे.

पं. लालचन्द्र अने श्री. उपाध्येनी आधार:-

कालु लहेविणु जोइया जिमु जिमु मोहु गलेइ

तिमु तिमु दंसणु लहइ जिउ णिगमं अप्पु मुणेइ ॥

मूळ दोहा ८६. सदर उद्धरण. ३०. आ दुहो यथा तथा अनयोः स्थाने जिमतिमो ॥ ए सूत्रना उदाहरण तरीके चण्डना प्राकृतलक्षण (Ed. Hoernle P. 37.) मां टांकेलो छे. चण्डने छडा सैका पछीनो ज गणी शकाय, कारण के अपभ्रंश साहित्यभाषा बने न्यार पछी ज सामान्यतः तेनी सूत्ररचना थाय. (भ. क. Intro. P. 63. Gune) (Pischel: G. P. Ein. §. 35) (चण्ड, हेमचन्द्रनो पुरोगामी छे ए विधान माटे सर्वे विद्वान समत छे.). एटले जो चण्डने छडा, सातमा सैकानो गर्ण. ए तो

જોઈન્દુને તેની પૂર્વે મૂકવો જોઈએ આ પ્રમાણે શ્રી. ઉપાધ્યે છેવટે ચળડના સમયની પૂર્વે જોઈન્દુને થયેલો માને છે. પરંતુ આ દલીલની સામે તેટલી જ સબલ વિરોધી દલીલો છે.

(૧) પ્રા. લ માં આ એકલો જ ડુહો ઉદાહરણ તરીકે આપવામાં આવ્યો છે; બીજાં અપભ્રંશનાં સૂત્રો છે તેના પર પ્રા. લ. માં ઉદાહરણ નથી પ્રા. લ. ની એક જ હાથપ્રતમાં એક બીજો અપભ્રંશ ડુહો છે. પરંતુ ડો. હર્નલે તેને પાછલના ઉમેરા તરીકે ગણ્યો છે. પ્રથમ ડુહો કે જેના આધારે ચળડથી જોઈન્દુને પ્રાચીનતર ટરાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તે હેમચન્દ્રની ઉદાહરણની પદ્ધતિને અનુસરીને પાછલથી ઉમેરાયો હોય તો કાંઈ નવાઈ નથી.

(૨) ઉપરની શ્લોકને વધારે ટેકો તો જોઈન્દુની ભાષાનો છે. ભાષા તો આમ સરલ છે. પરંતુ ક્ષીણવચ્ચે જોઈએ તો કેટલાક પ્રયોગો દા. ત. અણુ=અને (સદર ઉદ્ધરણ. ડુ. ૪૬, ૫૧.) જવલા=પાસે પાસે (ઉદ્ધરણ. ડુ. ૬૫.) અર્વાચીનતા તરફ વધારે વલે છે. અણુ=અને; પ્રા. ગુ. કા. જંઙુ. સામિચરિય (પા. ૪૧-૪૬) કઢી ૩૯. (વિ. સં. ૧૨૬૬) પંચમહ-ધ્વયભાર મેરુસમણાઝ અંગમઈ ઇ । અનુ તેતઝ પરિવાર સોહમસા-મિહિં દિવિલ્લઝ ઓ ॥ તે જ પ્રમાણે સસક્ષેત્રિરાસુ (પા. ૪૭-૪૮,) કઢી ૩૮. બઝલિ સિરોવાલઝ વેઅલુ અનુ કરણો પાડલ । (વિ. સં. ૧૩૨૭) ઇ. આ પ્રયોગ હેમચન્દ્રે વિહિત કર્યો નથી; તેમ બીજાં જૂનાં અપભ્રંશ લલાખોમાં દષ્ટિગોચર થતો નથી. જવલા = મેળા, સાથે સાથે' ઇ અર્થમાં જૂના ગૂજરાતીમાં માલમ પડે છે. શ્રી. નરસિંહરાવ G. L. L. II. P. 117 " The periods covered by this word જમલો range from Narasimha Mehta down to Akho; the word is however in frequent use upto about V. S. 1900. " અર્વાચીન મરાઠી જવલ=પાસેના અર્થમાં છે. આ ઉપરાંત કેટલાંય તત્ત્વો છે જે જોઈન્દુના અપભ્રંશને પ્રાંતીય ભાષાઓની સમીપતર લાવે છે.

(૩) સિ. હે. ના ઉદાહરણ સાથેનું સામ્ય અમોને કબુલ છે. અને હેમ-ચન્દ્રની પૂર્વે જોઈન્દુ મૂકાય; પણ એક તો ચળડના સમયનું જ ઠેકાણું નથી. અને તેને સામાન્યતઃ છઠ્ઠા, સાતમા શતકનો ધારી તેની પૂર્વે જોઈન્દુને મૂકવો તે યથાર્થ નથી.

जोइन्दु-परमात्मप्रकाश ॥
 संता विसय जु परिहरइ
 बलि किञ्जउं हउं तासु ।
 सो दइवेण जि मुंडियउ
 सीसु खडिल्लउ जासु ॥ २७० ॥
 पंचहं णायकु वसि करहु
 जेण होंति वसि अण्ण ।
 मूल विणट्टइं तरुवरहं
 अवसइं सुक्कहिं पण्ण ॥ २७१ ॥

हेमचंद्र-सि. हे. ॥
 संता भोग जु परिहरइ
 तसु कन्तहो बलि कीसु ।
 तसु दइवेण वि मुण्डियउं
 जसु खल्लिइडउं सीसु ॥ ८१४३८९ ॥
 जिभिन्दिउ नायगु वसि करहु
 जसु अधिन्नइं अन्नइं ।
 मूलि विणट्टइ तुंविणिहे
 अवमं सुक्कइं पण्णइं ॥ ८१४४२७ ॥

उपरनां कारणोथी जोइन्दुने हेमचन्द्रनी पूर्वे मूढी शकाय; परन्तु विक्र-
 मना दशमा भगीआरमा शतकनी पूर्वे तेने लई जयो वरोवर नथो.

जोइन्दुना परमात्मप्रकाश पर एक संस्कृत टीका छे. टीकाकारनु नाम
 ब्रह्मदेव छे; अने वि. सं. सोळमा सैकाना मध्य भागमां ते थई गयो (जुओ,
 प्रस्तावना परमात्मप्रकाश)

२. उद्धरणवस्तु:—

आपणे जोयुं के आ ग्रन्थनो मूळ कर्ता योगीन्द्रदेव छे. आ ग्रन्थ
 एने भट्टप्रभाकर नामे श्रोताने उद्देशीने कइयो होय एवी रीते रच्यो
 छे. (जुओ सदर उद्धरण दोहा. ४.) जेनोना अनेकानवाद करतां, उपदेश
 परमात्मवाद के परब्रह्मवाद जे उपनिषदोमां उपदेशायलो छे तेना तरफ वळे छे.
 केटलकवार तो उपनिषदना मन्त्रा अने भगवद्गीताना श्लोकना अपभ्रंश भाषां-
 तर जेवा केटलाक दुहाओ छे परमात्मप्रकाशना ३७५ दुहामांथी ३४ दुहाओ
 सदर उद्धरणमां लीधा छे उपनिषदना परब्रह्मवादने जैन तत्त्वज्ञाननी परिभा-
 षामां घटाववा पण अत्रे यत्न करवामां आव्यो छे.

३. छंदोरचना:—

आखा य उद्धरणमां दोहा-छन्द छे; प्रा पि. पान १३८ पर नीचे प्रमाणे
 दोहानी व्याख्या आपे छे:—तेरह मत्ता पढम पअ पुणु एआरह देह ।
 पुणु तेरह एआरहि दोहा लखण एह ॥ एटले १२+११ । १३+११ ॥
 एम दोहानी मात्राओ छे.

૪. ટિપ્પણ:—

૧-૪. આ બે દુહા સાથે લઈ વાક્યાર્થ કરવાનો છે. સરખાવો જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ ભસ્મસાત્કુરુતેઽર્જુન ॥ ભ. ગી. ૪. ૩૭.

૩. અચ્છદ્ધિ=સન્તિ । છાપેલી આવૃત્તિમાં અર્થદ્ધિ=ટીકા તિષ્ઠન્તિ ।

૫. ણિયન્તિ=પશ્યન્તિ । સિ. હે. ૮।૪। ૧૮૧ । છાપેલી આવૃત્તિની છાયા નિર્યાન્તિ અને ટીકાકારનું નિર્ગચ્છન્તિ અસ્વીકાર્ય છે.

૬. તિષ્ઠિણ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ ત્રણ.

૭. પંચગુરુ અર્હત, સિદ્ધ, ગણધર, ઉપાધ્યાય અને સાધુ, એ પાંચને મટ પ્રભાકર નમસ્કાર કરે છે અને તે યોગીન્દ્રને અરજ કરે છે સિરિજોઈન્દુજિણાઠ “શ્રીયોગીન્દ્રજિનઃ” એમ ટીકાકાર અને છાયાકાર મેળું લે છે, તે તદ્દન સ્તોટું છે. અમારી સંસ્કૃતછાયા જુઓ.

૧૧. ચઝગઈ નરક, તિર્યક્, મનુજ, અને દેવ એ ચાર ગતિ.

૧૩-૨૨ આત્માને ત્રણ પ્રકારનો ગણાવે છે: મૂઢ, વિચક્ષણ અને પરબ્રહ્મ. વસ્તુતઃ આત્મા અમેય છે પરન્તુ અજ્ઞાનને લીધે જ વિભક્તતાનો અધ્યાસ થાય છે. ૧૯-૪૪ સુધી પરમાત્માને જ લક્ષિત કરી વિવેચન કરેલું છે.

૩૭. કોઈની છાયા કંચિત્ કરી છે તે સુધારી કશ્ચિત્ કરો. સ્ફુરતિ=સંવિત્તિમાયાતિ.

૩૧-૪૦ મુક્કહં=એકવચનમાં વપરાયું છે; આ પળ જોઈન્દુની અર્વાચીનતાની નીશાની છે. “અનંત ગગનમાં એક નક્ષત્રની માપક ત્રણે ભુવન જે મુક્તના કેવલજ્ઞાનરૂપી પદમાં વિબિત થયાં છે, તે અનાદિ પરમાત્મા છે.” અનંત ગગનમાં વિવત્પ પેદા કરતો સૂર્ય એ પરમ સત્ત્વ જે ગગન તેની સ્પર્શતાને દ્વાનિ કરી શકતો નથી, તેવી જ રીતે, ત્રણેય ભુવનનું અસ્તિત્વ કેવલ પ્રતિવિષાત્ક અને અયથાર્થ હોઈ અનંત કેવલજ્ઞાનના સત્ત્વનું અયાધક નથી. આમ જે સમજે છે તે પરમાત્મા જ છે; આ દુહાના સ્પર્શાર્થ માટે જુઓ સદર સ્વરૂપ. દુહા. ૩૩.

૫૧-૬૦ આ શ્લોક ચ્ચણડના પ્રા. લ. માં છે.

૮૦. એક મ્યાનમાં બે સ્લાંડાં ધ્યાંથી રહે ?

૧૦૩-૧૦૪. યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગતિ સંયમી । યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥ ભ. ગી. ૨. ૬૯

૧૨૧-૧૨૨. અહો દુર્જનસંસર્ગાન્માનહાનિઃ પદે પદે । પાવકો લોહસંગેન મુદ્ગરૈરભિહન્યતે ॥ સુભાષિત.

૧૩૫-૧૩૮. હેમચન્દ્રના દુહાઓ સાથે સરસ્થામળી. જુઓ ૧. કવિ અને તેના જીવનમાં કરેલું વિવેચન.

॥ અષ્ટમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેનું જીવન:—

પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ માટે 'Joindu and his Apabhramsa Works' J. Bhand, O.R. I, 1931માં દોહાપ્રાપ્તમાંથી ઉતારા આવેલા તે અમે લખી લીધેલા. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૯૩૩માં પ્રો. હીરાલાલે 'પાહુડદોહા' ગ્રન્થ શ્રી. અમ્બાદાસ ચવ્વરે દિગમ્બર જૈન ગ્રન્થમાલાના મળકા. ૩. તરીકે પ્રસિદ્ધ કર્યો. આ વચ્ચે મૂલના આધારે અમે પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ તૈયાર કર્યું છે. આને માટે અમે શ્રી. ઉપાધ્યે તેમ જ પ્રો. હીરાલાલના ઋણી છીએ.

પ્રો. હીરાલાલ આ કાવ્યના કર્તાને રામસિંહમુનિ ઓળખાવે છે. તેમણે વાપરેલી શ્રી. જુગલકિશોર મુસ્તારે મોકલી આપેલી લીલ્હીની પ્રતના અન્તમાં લખેલું છે કે:—ઈતિ શ્રીમુનિરામસીંહવિરચિતા સમાપ્તમ્ । કોહ્લાપુરની શ્રી. ઉપાધ્યે વાળી પ્રતને અન્તે:—ઈતિ શ્રીયોગેન્દ્રદેવવિરચિતદોહાપાહુડં નામ સમાપ્તમ્ ॥ પ્રો. હીરાલાલ દલીલ કરે છે કે સામાન્ય રીતે જોઈન્દુ પોતાનું નામ ગ્રંથમાં મૂકે છે તે આ ગ્રંથમાં નથી. પરન્તુ આ દલીલ ઇટલી બધી સબલ નથી. જોઈન્દુનું નામ અમે પસંદ કર્યું તેનું કારણ તો કોહ્લાપુરની પ્રતનો આધાર અને પ્રસ્તુત ગ્રંથનું પરમાત્મપ્રકાશ સાથે અસાધારણ સામ્ય એ જ છે. બાકી આ ગ્રંથના કર્તાનો પ્રશ્ન પ્રો. હીરાલાલ કહે છે તેમ સ્વરેખર જટિલ જ છે.

પાહુડ-દોહા અને સિ. હે.નાં કેટલાંક અપભ્રંશ ઉદાહરણો વચ્ચે સામ્ય છે. (પ્રો. હીરાલાલની ભૂમિકા. પા. ૨૨-૨૫) તેમાં હેમચન્દ્ર જ પાહુડદોહામાંથી ઉદાહરણ માટે લેનાર જણાય છે. ઇટલે વિક્રમના બારમા શતકના મધ્યમાં થયેલા હેમચન્દ્રની પહેલાં આ ગ્રંથનો કર્તા થયો હોવો જોઈએ.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

પરમાત્મપ્રકાશની જેમ આમાં અધ્યાત્મવાદને અપ્રસ્થાન આપી ઈન્દ્રિય-

सुख, क्रियाकांड अने आ जगतनी प्रवृत्तिओने अज्ञानरूप अने भयथार्थ गणावी छे. आ ग्रन्थमां कुल २२२ दुहा छे. तेमांथी प्रस्तुत उद्धरणमां फक्त १३ दुहा लीघा छे.

३. छंदोरचना:—

दुहा. १३+११ । १३+११ ॥

३. टिप्पण:—

३-६. सरखावो.

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥
यत्स्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥

भ. गी. ३. ६-७.

६. सालसिन्धु आने माटे एक वार्ता छे. काकीन्दी नामे नगरीमां एक राजा हतो. ते श्रावक होवा छतां एक वेदानुयायीनो संगतिथी मांसभोजन करवा तेने इच्छा थई. परन्तु लोकापवादना भयथी प्रकट रोते तो ते मांस खाई शक्यो नहि. तेणे एक मांसनी बानीओ बनावनार रसोईओ राख्यो. पेलो मांसनी रसोई बनावे परन्तु राजा हृदयमां भाव होवा छतां एक या बीजा कारणथी ते खाई न शके. आम करतां रसोईओ सर्पदंशथी मरण पाम्यो अने स्वयंभूरमण समुद्रमां महामत्स्य थयो. राजाए द्रव्यतः व्रतभंग नहोतो कयों छतां भावथी तो कयों हतो. ते शालिसिक्थ नामे क्रीडो बनी पेलो महामत्स्यना कानमां जन्म्यो. महामत्स्यना मुखमां अनेक जलचरो प्रवेश करी बहार नीकळतां जोई शालिसिक्थना मनमां विचार थयो के, “खरेखर आ मत्स्य मूर्ख छे; हुं जो मत्स्य होउं तो एक पण प्राणीने जीवतुं न मू कुं.” आ प्रमाणे हृदयमां मलिन भाव धरतो ते शालिसिक्थ मरण पाम्यो अने सातमा नरकने पाम्यो.

९-१०. पं. ९ मां कम्मह हेउ करंतु ए शब्दसमूहने सो मुणि (पं. १०) ना विशेषण तरीके लेवो. अर्थ—“जेना मनमां ज्ञान उत्पन्न थतुं नथी ते मुनि कर्मनो हेतु उत्पन्न करतो होई सुख पामतो नथी—एम बधां शास्त्रो कहे छे.” ज्ञानना अभावे कदाच देखादेखी कर्म न करे तो पण तेना मनना कर्मना भाव तो जता ज नथी; एटले के एना कर्मनो हेतु तो नाश पामतो नथी, अने तेथी ज मिथ्याचार बनी ते सुख पामतो नथी. मुणंतु=वर्तमानकृदंत क्रियापद तरीके.

૧૨. અત્થહ-અચ્છહ એ સ્વર અપભ્રંશ છે. પ્રો. હીરાલાલ અચ્છહ વાંચે છે.

૧૪-૧૫. તમેવ ધીરો વિજ્ઞાય પ્રજ્ઞાં કુર્વીત બ્રાહ્મણઃ । નાનુ-
ધ્યાયાન્બહૂઞ્ શબ્દાન્ વાચો વિગ્લાપનં હિ તત્ ॥ વૃહદારણ્યકોપનિષદ્ ૪,
૪, ૫. અહિં એક અક્ષરનો ઉલ્લેખ છે તે ઊં છે. સરખાવો ઓમિત્યેકાક્ષરં
બ્રહ્મ વ્યાહરન્ મામનુસ્મરન્ । યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્ દેહં સ યાતિ
પરમાં ગતિમ્ ॥ મ. ગી. ૮.૧૩.

૨૫-૨૬. જેઓ વાદવિવાદ કરે છે, જેમની ખાનિત તૂટી નથી અને જે
પોતાના આત્માને ખાનિત કરે છે, તે જુગુપ્સિત (=ખાનિત) થાય છે. પ્રો.
હીરાલાલ રત્તા વાંચે છે, પરંતુ તે પાઠ અત્તા હોવા વકો છે.

॥ નવમમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેમું જાવન:—

આ ઉદ્ધરણના ત્રણ આધાર છે. (૧) માંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટની હાથપ્રત
(૨) પ્રો. ઉપાધ્યેનો જોહંદુ પરનો લેખ અને (૩) પ્રો. હીરાલાલ જૈને સંપાદિત
કરેલી 'સાવયધમ્મદોહા' ની આવૃત્તિ (અમ્બાદાસ ચવરે દિગંબર પ્રન્થ-
માલા-૨.). માણડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટ પૂના. નં. ૧૩૦૮૧૯૯૧-૯૫ ની પ્રતમાં
છેવટે: મૂલં યોગીન્દ્રદેવસ્ય લક્ષ્મીચન્દ્રસ્ય પંજિકા । વૃત્તિઃ પ્રમા-
ચન્દ્રમુનેર્મહતી તત્ત્વદીપિકા ॥ શ્લોક છે. આ ઉપરથી જોહંદુ ના
નામ હેટલ આ ઉદ્ધરણ મૂક્યું છે. પરંતુ આ કાવ્યના કર્તા વિષે છેલ્લો નિર્ણય
નથી. પ્રો. હીરાલાલ જૈન એક પ્રતિના અંતિમ દોહાને આધારે અને પરંપરાગત
કથાણીને આધારે દેવસેનને આ કૃતિના કર્તા તરીકે ગણાવે છે. દેવસેનને
આ કૃતિના કર્તા તરીકે ઠરાવવા તેઓએ આપેલી દલીલો સબલ તો નથી જ.
ગમે તેમ હો, પરંતુ કૃતિ દશમા અગીઆરમા વિક્રમશતકની હોવા સંભવ છે.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

સાતમા અને આઠમા ઉદ્ધરણમાં સામાન્યતઃ અભેદવાદ અને તત્ત્વજ્ઞાનને
લગતા દુહાઓ છે; જ્યારે આ ઉદ્ધરણમાં શ્રાવકોના આચારને લગતા દુહાઓ છે.
આ ત્રણેય ઉદ્ધરણના દુહામાં એક વસ્તુ ધ્યાન રહે છે. લૌકિક ઉક્તિઓ
અને દૃષ્ટાન્તોથી આ દુહાઓ ભરપૂર છે. આ સત્ય તો સામાન્ય વાંચનારને પણ
પ્રતીત થશે. મૂલ ગ્રંથમાં ૨૨૮ દુહાઓ છે; તેમાંથી આ ઉદ્ધરણમાં ૨૪ દુહાઓ
લેવામાં આવ્યા છે.

૩. છંદોરચના:-

દુહા ૧૩+૧૧ | ૧૩+૧૧ ||

૪. ટિપ્પણ:-

૫-૬. તપાવડું, કાપડું, કસોટીપર ચઢાવડું, ટીપડું-આ ચારે ય પરીક્ષામાં સોનું પાર ડતરે છે. તે જ પ્રમાણે જે મુનિ સંયમ, શીલ, શૌચ અને તપ એ ચારે ય માં બરોબર પાર ઉતરેલો હોય તે જ ગુરૂ થવા યોગ્ય છે.

૮. પિડિ = પિણ્ડે મં હાથપ્રત ટિપ્પણ= પથિ 'માર્ગમાં' એમ નોંધે છે.

પિણ્ડ=સમૂહ

૯-૧૦. સાત વ્યસન+પાંચ ઉદુંબરનો ત્યાગ=આટ ઠ્યાજ્ય વસ્તુઓ. સાત વ્યસનો તે ઘૂત, માંસ, સુરા, વેશ્યાગમન, આલેષ, ચૌર્ય અને પરસ્ત્રીગમન સાતે ય વ્યસનો દુહામાં ગણાવ્યાં નથી, જો કે પં. ૧૦માં અટ્ટ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. પાંચ ઉદુંબર એટલે વડ, પીપલ્લો પીપલ્લી, ઉંબરહો અને કોટિબહી એ પાંચ જાતનાં ફળોનો સમૂહ. ત્રસ બે-ઇન્દ્રિય આદિ જીવ.

૧૧. મહુ પ્રથમ વ્યસન 'મય' તેની ચર્ચા કરે છે. તિડિક્ક=તણ્ણો પ્રો. હીરાલાલ: તિડિક્કડડ.

૧૩-૧૪. 'સૂકા મેગું લીલું બહે' એ ગૂજરાતી કહેવત સરખાવો. પ્રો. હીરાલાલ: 'વસણાસક્ત=વ્યસનાસક્ત જનો' એમ અર્થ કરે છે. પં. ૧૪માં (હી.) નો પાઠ ડડ્ડંત છે.

૧૫-૧૬. 'દૂધ પાઈને સાપ ઉછેરવો નહિ' એ કહેવત સરખાવો.

૧૭-૧૮. કાયડ=કામપિ રૂપ જન્નું દેખાતું નથી. જર્હિ સાહસુ તર્હિ સિદ્ધિ । આ ચરણ લઈ જૂના ગૂજરાતીમાં ઘણા દુહા બનાવેલા માલ્મ પડે છે. શા. ત. સીંહ ણ જોયઈ ચંદબલ નચિ જોયઈ ઘણરિદ્ધિ । ષક્કલહો બહુ આભિડઈ જાં સાહસ તિહાં સિદ્ધિ ॥

૧૯-૨૦. દાનને માટે ત્રણ યોગ્ય જન- ૧ મુનીન્દ્ર, ૨ શ્રાવક ૩. અવિરત સમ્યાદષ્ટિ પુરુષ. આ પ્રમાણે દાન કરનારને પાંચ કલ્યાણનો લાભ થાય છે.

૨૧-૨૨. કુપાત્રને આપેલા દાનનું વિપરીત પરિણામ સમજાવે છે.

૨૯-૩૦. ધર્મને લીધે માણસ વાહનમાં જાય છે; પાપને લીધે માણસને વાહન ચેંચવું પડે છે. ઘર બાંધનારા ઘર પર ચઢે છે; જ્યારે કુવો ઘોડનારા નીચે જાય છે.

૩૧-૩૨. સેંકહો શાસ્ત્રો જાણવા છતાં, વિચારીને તે ધર્મ આચરતો નથી;

सो सूरज उगे तो पण घूबड तो आंधळुं ज रहेवानुं. (ही.) वियाणियहं++ चढइ मणे वि । आपणा पाठ चरइने कोइ हाथप्रतनो टेको नथी. (ही.) नी द. हाथप्रत चढइ वांचे छे.

४१-४२. जिनपूजाने लगतो आ दुहो छे. गंधोदकप्रक्षालनना विधिनी अत्रे श्लाघा छे:-जिनवरने गंधोदकथी स्नान कराव्याथी बहु पुण्य थाय छे; विमल जलमां पडेल तेलना बिंदुने पसरतां कोण अटकावी शके ?

८५ असिआउसा आ पांच वर्ण अनुक्रमे अर्हत्, सिद्ध, आचार्य, उ-पाध्याय अने साधु एम पांचना द्योतक छे...आ पांच जेना हृदयमां छे, तेने पाप पहोंची शकतुं नथी; उंडा पाणीमां ऊभेलाने दावानल शुं करी शके ?

॥ दशममुद्धरणम् ॥

१. कवि अने तेनुं जीवन:-

उद्द्योतननी कुवलयमाला हजु अप्रसिद्ध छे. श्रीजिनविजयजी शांति-निकेतनथी बहार पडती संघी ग्रंथमालामां आ ग्रंथनुं संपादन करी रह्या छे. आ ग्रंथनी बे प्रतो मळे छे. एक भांडारकर इन्स्टीट्यूटनी कागळनी हाथप्रत अने बीजी जेसलमीरना भण्डारनी ताटपत्रनी हाथप्रत. बन्ने हाथप्रतनी वा-चना फरकवाळी छे अने एकबीजानी केटलीक वार पूरक छे. श्रीजिनविजयजीए कृपा करी तेमना सम्पादनना आदिनो मुद्रित भाग अमने आप्यो हतो. तेना परथी प्रस्तुत उद्धरण लेवामां आय्युं छे.

उद्द्योतननी जीवनमाहिती माटे अत्यारे त्रण लेख उपलब्ध छे: (१) वसन्तरत्नमहोत्सवस्मारकग्रंथमां श्री. जिनविजयजीनो उद्द्योतननी कुवलय-माला नामे लेख; (२) रत्नप्रभसूरिनो कुवलयमालानो संस्कृतसंक्षेप श्री. चतुरविजयजी महाराजे भावनगर जैनसाहित्यप्रसारक समा तरफथी संपादित कर्यो छे; तेनी संस्कृतप्रस्तावना; (३) अपभ्रंशकाव्यत्रयी (G.O.S.No.37) नी पं. लालचंद्रनी संस्कृतप्रस्तावना, पा. ८९-९४. उद्द्योतने पोताना जीव-ननी सर्व माहिती कुवलयमालाना आरंभनां ज आपी छे. तेना उपर ज आधार राखी उपरना लेखकोए तेना विषे वृत्तांत लख्यां छे. जेसलमीरनी हाथ-प्रतनी फोटो-कोपी बरोडा ओरीअन्टल इन्स्टीट्यूट पासे छे.

उद्द्योतन उर्फे दाक्षिण्यचिह्ने कुवलयमालाकथा वि. सं. ८३५ मां लखी. तेना पितानुं नाम वडेश्वर=वटेश्वर हतुं. तत्त्वाचार्य-जेना गुरु वटेश्वर हता-ते ज उद्द्योतनना गुरु हता आचार्य वीरभद्र अने समरावित्यकथानां

रचयिता प्रख्यात आचार्य हरिभद्रसूरि उद्द्योतनना विद्यागुरु होता. उद्द्योतनना गुरु अने तेमनी परंपरानुं मुख्य निवासस्थान भिन्नमाल नामे नगर हतुं. उद्द्योतन लखे छे के ते समये गूर्जरदेशने जैनमुनिओए देवमंदिरो बंधावी रम्य बनाव्यो हतो. जाबालिपुर (जालोर ए जोधपुर राज्यना दक्षिण भागना एक जिल्लानुं मुख्य स्थान छे) त्यां उद्द्योतनना गुरु वीरभद्र-आचार्ये ऋषभ-जिननुं एक मंदिर बंधाव्युं हतुं. त्यां रही तेणे "चैत्र कृष्णपक्षनी चतुर्दशीना दिवसे भव्यजनोने बोध करनारी आ कथा पूर्ण करी." "शककालनां सातसो वर्ष व्यतीत थवामां मात्र एक दिवस न्यून हतो ते दिवसे अपराह्ववेळाए आ कथा समाप्त थई छे."

उद्द्योतनसूरिनी कुवलयमालाकथा भाषानी दृष्टिए भति उपयोगी ग्रंथ छे. उद्द्योतनसूरिना कालमां संस्कृत, प्राकृत अने अपभ्रंश ए त्रणे साहित्यभाषा तरीके एक पंक्तिए गणाती भाषा हती:-

आयण्णिऊण य चित्तिं गेण- अरे ऋयलीए उण भासाए षणं उल्लवियइ केणावि किंपि । हूं अरे, सक्कअं ताव ण होइ, जेण तं अणेयपयसमासणिवाउवसग्गविभत्तिलिगपरिअप्पणाकु-वियप्पसंगदुग्गमं दुज्जणहिययं पिव विसमं ।

इमं पुण एरिसं । ता कि पाययं होज्ज । हूं । तं पि णो जेण तं सकलकलाकलावमालाजलकल्लोलसंकुलं लोयवुत्तंतमहो-अहिमहापुरिसमहणुगगयामयणीसंदविदुसंदोहं संघडिष्ककेक्कमव-णपयणाणारूवविरयणासहं सज्जणवयणं पिव सुहसंगयं ।

एयं पुण ण सुट्ठु । ता कि अवहंसं होहिइ । हूं । तं पि णो जेण सकयपाययउभयसुद्धासुद्धपयसमतरंगरंगंतवग्गिरं णवपाउस-जलयपवाहपूरपव्वालियगिरिणइसरिसं समविसमं पणयकुवियपिय-पणइणिसमुल्लावसरिसं मणोहरं ।

एयं पुण ण सुट्ठु । किं पुण होहिइ त्ति चित्तंतयेण पुणा समा-यण्णिअं । अरे अत्थि चउत्थी भासा पेसाया ता पुण इमा होहि त्ति । (ताडपत्रप्रती-पत्र ५७-५८.)

उपरना अबतरणमां अपभ्रंशनुं संस्कृत अने प्राकृतनी साथे स्थान तो हतुं एटलुं ज नहि पण उद्द्योतनना हृदयमां तेनुं स्थान संस्कृत, प्राकृत अने पैशाची करतां य उंचे आसने हतुं, ते तेना अत्यन्त श्लाघापूर्ण वचनो कही बतावे छे.

આ ઉપરાંત આ પ્રન્યની આદિપ્રશસ્તિમાં પણ અપભ્રંશનો ઉલ્લેખ છે.

પાયયભાસારદયા મરહદ્યદેસિવણ્ણયણિબદ્ધા
સુદ્ધા સયલકહ ચ્ચિય તાવસ-ઝિણ-સત્થવાહિહ્ણા ॥
કોઝહલેણ કત્થહ પરવયણવસેણ સક્કયણિબદ્ધા
કિંચિ અવબ્બંસકયા કા વિય પેસાયભાસિહ્ણા ॥

આ પ્રમાણે અપભ્રંશ એક વિકસિત અને સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતની પંક્તિમાં બેસવા યોગ્ય ભાષા તરીકે ઉદ્દ્યોતનસૂરિએ ગણી છે. આ ઉપરાંત અપભ્રંશ દોહા પણ આ કથામાં સ્થળે સ્થળે દેખા દે છે. પ્રસ્તુત અપભ્રંશપાઠાવલીના ચૌદમા ઉદ્ધરણમાં અમે બે દુહાઓની નોંધ લીધી છે. આ ઉદ્ધરણમાં પણ બે દુહાઓ છે જે વાચક જોઈ શકશે. એટલે કે વિ. સં. ૮૩૫માં તો ક્યારની ય અપભ્રંશ સાહિત્યભાષા થઈ ચૂકી હતી.

ભાષાસમ્બન્ધી બીજી બાબત જે આપણને કુવલ્યમાલામાંથી પ્રાપ્ત થાય છે તે દેશ્યભાષાઓ સમ્બન્ધી માહિતી. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશના ત્રણ મહાનદોની આગળ પાછળની ભૂમિમાં દેશ્યભાષાઓના સ્ત્રોત વહેતા હતા. આના પૂરાવા આપણને કુવલ્યમાલામાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. સામાન્યતઃ શ્વેતાંબર આગમ-ગ્રન્થોમાં અઢાર દેશી ભાષાઓના ઉલ્લેખ આવે છે. (જુઓ, G.P. Ein.30.). આ અઢાર દેશ્યભાષાઓને ઉદ્દ્યોતને બોલી-પ્રકારનાં ટૂંકાં ઉદાહરણ આપી સમજાવી છે. (તાહપત્ર પત્રી. ૧૩૧-૧૩૨) આ વિષયને લગતી ગાથાઓ બીજા લેખકોએ નોંધી છે એટલે અત્રે તેને ટાંકી વિસ્તાર કરવો અનાવશ્યક છે. (જુઓ. અ. કા. ત્ર. સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના પાન. ૯૧-૯૪; પં. બેચરદાસ પ્રાકૃતવ્યાકરણ પ્રવેશક. પાન ૧૮-૨૪). પણ આ ઉપરાંત કેટલીક દેશ્યોક્તિના આશા ફકરા ને ફકરા આ પ્રન્યમાં માલમ પડે છે. તેવું એક દૃષ્ટાંત તાહપત્ર પોથી, પત્ર ૫૧. માંડારકર પ્રાચ્યમન્દિરની પ્રત અને અ. કા. ત્ર. પ્રસ્તાવના પાન. ૧૦૯-૧૧૦ને સરસાવી નીચે ટાંક્યું છે તે જોવું:—

તઝ મ્મણિયં ઇક્કેણ ગામ-મહત્તરેણ,

“ ઇઝ ઇહઝં હોઝ મ્મણુસ્સાહં સવ્વુ ઇઝ આયરિઝં । તુઝ્ઝા
-ળઝ ઘંકુ વલિયઝ । પ્રારઝઝં ઇઝ પ્રઝ સુગઝ । મ્મ્રાતુ ચર
મ્મ્રાતિ સંપ્રઝ । ”

તઓ અળ્ળેણ મ્મણિયં,

“ जं जि विरइउ धणलवासाए सुह-लंपडेण एउ मइं दुत्थ-
ट्टमणमोहलुद्धइं तुं संप्रति बोल्लियउ । एउ एउ पारइु भल्लउं । ”

तउ अण्णेण भणिअं चिरजराजुण्णदेहेण,

“ एत्थ सुज्झइ किर सुवण्णं पि वइसाणरमुहगयउं । रे एउ
पाउ मित्तस्स वंचण । कामालियव्रतधरणे एउ एउ सुज्जेज्ज णाहिं ”।

तउ सयलद्रंगसामिणा भणिअं,

“ धवलवाहण-धवल-देवस्स सिरि भ्रमति जा विमलजल
धवलुज्जल स भडारि यदि प्रावेसि तुंहं मित्रद्रोज्जु तो णाम
सुज्झइ ॥ ”*

उपरना अवतरण उपरथी मालम पडशे के देशभाषा अपभ्रंशनी समीप-
वर्तिनी हती; परन्तु ते तेनाथी काईक अंशे जुरी पडती हती ए वात पण साथे
साथे खरी छे. आ विषयनी वधु चर्चा अन्यत्र व. श्री पडशे एटले अहिं तो
आटलेथी बस.

*ततो भणितमेकेन ग्राममहत्तरेण,

“ एतद् एतादृशं भवतु मनुष्यस्य सर्वमेतदाचरितम् ।
तव वक्रं वलितम् । प्रारब्धमेतत् प्रति सुगतिम् । भ्रातः चर
भ्रातः संप्रति । ”

ततोऽन्येन भणितम्,

“ यदेव विरचितं धनलवाशया सुखलंपटेन एतन्मया दुष्टा-
र्थमनोमोहलुब्धेन त्वां संप्रति कथितम् । एतदेतत्प्रारब्धं भद्रम् । ”
ततोऽन्येन भणितं चिरजराजीर्णदेहेन,

“ अत्र शुध्यति किल सुवर्णमपि वंश्वानरमुखगतम् । रे
एतत्पापं मित्रस्य वञ्चना । कार्पाटिकव्रतधरणेन एतदेतच्छुध्येन्न । ”

ततः सकलद्रंगस्वामिना भणितं,

“ धवलवाहनधवलदेहस्य शिरसि भ्रमति या विमलजला
धवलोज्ज्वलां तां भट्टारिकां यदि प्रविशसि त्वं, मित्रद्रोहस्ततो
नाम शुध्यति । ”

आ छाया अर्थवाही छे. देशभाषाना पाठ बे प्रतोनी सरखामणी करी
भूकवामां आव्यां छे. अर्थसूचन जेमांथी अधिकतर थाय तेवा पाठो लीधा छे.

प्रस्तुत उद्धरणनी भाषा महाराष्ट्री अने अपभ्रंश ए बन्नेना मिश्रणयुक्त छे. आखुं य उद्धरण गद्यमां छे सिवाय के वच्चे वच्चे ६ गाथा + २ दुहा = ८ पद्य छे. हाथप्रतौनी लखाणपद्धतिने कारणे उ अने ओना लखवामां शाशो केर न होवाथी, एकला प्रथमाना ओने कारणे आ उद्धरणनी भाषाने महाराष्ट्री कहेवो युक्त नथी.

२. उद्धरणवस्तु:—

आखी य कथावस्तु नाट्यदृष्टिथी मूकवामां आवी छे, लेखक पहेला वाक्यमां कथा कहेवानी शरु करे छे; पण तरत ज तेने कांइक याद आवे छे, 'खल-जनने तो पिंड आपवानो रही गयो!' पछीथी अलंकारयुक्त गद्यमां लेखक प्रथम दुर्जननी ध्याजस्तुति करे छे; (५-४१.) त्यारपछी सज्जनप्रसंखा एवा ज अलंकारयुक्त गद्यमां लेखक करे छे. (४१-७१.)

आ प्रमाणे सज्जनदुर्जनविवेक अपभ्रंशमां कविओ खास करीने करता. दा. त. जुओ भविसयत्तकहा. संधि. १. कडवक. ३. ४.

३. टिप्पण:—

८. कइसउ [कीदशः] अपभ्रंशपरू सि. हे. ८।४।४०३। महाराष्ट्री प्राकृत केरिसो ।

हूं-हुं दानपृच्छानिवारणे । सि. हे. ८। २। १९७।

सुणउ=शुनकः वांचो; श्रुणोतु छाया खोटी छे.

९. पट्टिमांसासउ [पृष्टिमांसाशकः] श्वानने लागु पाडतां 'विद्य खानार' दुर्जनने लागु पाडतां 'चाडीओ खानार.' सरखावो, दशवैकालिक. ८.९० अपुच्छिओ न भासिज्जा, भासमाणस्स अंतरा । पिट्टिमंसं न खाइज्जा मायामोसं विवज्जये ॥ तेज प्रमाणे प्राक् पादयोः पतति खादति पृष्टमांसं कर्णं कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रम् । छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशंकं, सर्वं खलस्य चरितं मशकः करोति॥ सुभाषित ॥ पट्टि=पृष्टि । सि. हे. ८।४।३२९। टीका.

भसनसील (१) भसनार (२) बक बक करनार.

तहे सप्तमी बहुवचननुं रूप अपभ्रंशमां नबुं ज छे. सि. हे. अथवा तो सामान्य अपभ्रंशमां ते दृष्टिगोचर थनुं नथी.

मंडल कुतरो दे.ना. ६. ११४. मंडलो साणे ।

१०. मयर्हि षष्ठी बहुवचननो प्रत्यय हं छे. तृतीया अने सप्तमी बहु-
वचननो प्रत्यय हि छे. (सि. हे. ८।४।३४७।). मयर्हि=मृतानाम् ए नवुं ज
षष्ठीनुं बहुवचननुं रूप छे.

११. घइ अपभ्रंशमां वपरातो अनर्थक निपात. सि.हे.८।४।४२४।

मायहे षष्ठी एकवचन नारीजाति; सरखावो तहे=तस्याः। सि.हे.
८।४।३८२। नुं दृष्टान्त.

षष्ठीमांथी द्वितीयामां संक्रान्ति, जेम नरजातिना षष्ठीना प्रत्यय होनी थई
तेम. सरखावो मार्कण्डेय प्रा. स. १७. ११.

१२. दुर्जनना पक्षे 'हंमेश ककळाट करावनारो' अने 'पोला देखकर पेस
जाना' ए नीतिने अनुसरनारो. सरखावो पंक्ति ९.उपर टांकेलुं सुभाषित
'छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशंकम् ।'

१३-१६. कागडाना कर्कश ध्वाननी उत्तमता ए छे जे प्रोषितपतिकाने
कागडो तेनाथी शुभ आगमनना शुक्रन आपे छे; अने छिद्रोमांथी तो कागडो
पोताना आहारपूरतुं ज ले छे; ज्यारे दुर्जन प्रोषितपतिका व्याकुल स्त्रीओने पो-
ताना कर्कशध्वनिथी शारी नाखी दुःख पेदा करे छे, अने ते बीचारीओनां कांइ
पण छिद्र के दूषण न होय छतां य तेमना जीवितने हणे छे.

१६-२१. दुर्जननी अने गर्दभनी सरखामणी करे छे. अइमुत्तय=
सामान्य रीते अतिमुक्तलता एटले मोगरो; परन्तु कोइ कोइ स्थळे 'द्राक्षनो
वेलो' पण अर्थ थाय छे. गर्दभ तेने खाई शकतो नथी तैथी मनमां ज बळ्या
करे छे. जायल्लिय=जाता रूप जोवा जेवुं छे.

२१-२४. कालसर्पनी साथे दुर्जनने कवि सरखावे छे. दुर्जन अने साप
बन्ने य पारकानां छिद्र (दुर्जनपक्षे, अन्यनां दूषणो, सर्पपक्षे, बीजां प्राणीए खोदेलं
दर) शोधे छे अने बन्नेयनो कुटिलगतियुक्त (दुर्जनपक्षे-कपटनीतिथी भरपूर
जीवनचर्या वाळो; सर्पपक्षे-वांकीचूंकी रीते सरकी पूरो करातो) मार्ग छे. छतां
य दुर्जन करतां एक रीते सर्प उत्तम छे; कारण के सर्प तो पारकानां खोदेलं
दर शोधे छे, पोते दर खोदतो नथी; अने कुटिल गतिथी चाले छे पण
पोतानी गतिथी शरमातो होय एम पेटथी चाले छे—ज्यारे दुर्जन तो पोते ज
बीजामां छिद्रो उत्पन्न करे छे अने जाणे अभिमानी (थड्ढो=स्तब्धः भूत
कृदन्त < √स्तम्भ अभिमान करवुं) होय तेम चाले छे.

१५-२७. दुर्जनने विषनी साथे सरखावे छे.

१६. महुरउ=क्षेर विषंतु मधुरं प्रोक्तं ॥ (वळी जुओ आप्टे-संस्कृत-अंग्रेजी कोष.) विष तो मुखे (=स्वादमां) मधुरं होय अने मन्त्रोवडे तो तेनुं उत्तम रसायण बनावाय. खल तो पहेला अनुभवथी ज कडवो होय छे, अने घडेली मन्त्रणाओने पण तोडी नाखे छे.

२८-२९ दुर्जनने (=खलने) खोळनी साथे सरखाव्यो छे बन्ने य त्यक्त-स्नेह (खोळने पक्षे-तैल विनानो; दुर्जनपक्षे-प्रेमविनानो) अने पशुभक्त (खोळने पक्षे-पशुना भोजनरूप; दुर्जनपक्षे-पशुनुं भोजन करे छे ते, एटले मांसाहारी); वळी खोळ तो ज्यारे पीलाय त्यारे ज स्नेह (=तैल), त्यजी दे छे अने बिचारो अजाण स्थितिमां पशुथी खवाय छे; ज्यारे दुर्जन तो पहेलेथी ज स्नेह विनानो होय छे अने जाणे छे छतां य पशुओने (=पशुओना मांसने) खाय छे.

सामान्यतः जैनग्रन्थोमां 'मांसाहारी' कोइने कहेवो ए अपशब्द छे. दा. त. सरखावो. भ. क. १. क. ३. पं. ९.-१०. दुव्वयणवियड्डु षक्कु वि दुम्मइ सुयणसय । जो भक्खइ मंसु तासु कहि मि किं होइ दय ॥

२१-२८ दुर्जनने विष्टा साथे सरखावे छे दुर्जन अने विष्टा बन्नेयने विशिष्ट (=दुर्जनपक्षे-उमदा, विष्टापक्षे-पवित्र) माणस त्यजे छे; अने बन्नेयनी आगळ पाछळ अस्फुट शब्दथी क्षुद्र (दुर्जनपक्षे-छूपी रीते अस्पष्ट उक्तिथी मंत्रणा करता हलका माणसो, विष्टापक्षे-अस्पष्ट बमणाट करती माखीओ)नी मंडली गगणे छे. तो य विष्टा दुर्जन करतां सारी; कारण के ए तो कोइ अन्य वस्तुनो फेरफार करे छे ज्यारे दुर्जन तो पोते ज भातभातना विकारथी भरपूर छे. एटले के विष्टा बीजी वस्तुना विकारथी उत्पन्न धएली छे; ज्यारे दुर्जन तो पोते ज विकारनुं स्थान छे.

३६. महनुं भण्णंतस्स वर्तमानकृदन्त विशेषण छे. बन्ने य शब्दो षष्ठी विभक्तिमां छे. परन्तु छायामां संस्कृतनी दृष्टिए ते बन्नेने सप्तमीमां मूक्या छे.

३८-३९. दुहो छे. प्रथम पंक्तिमां ज्जाअहो अने ज्जि छन्दखातर बेवडान्या छे. बीजी पंक्तिमां 'जेण=जेथी करीने' भा दुहाने पाछली गाथा साथे जोडे छे. तेथी करीने तेनुं समान्तर दर्शक सर्वनाम भा दुहामां नथी. मग्गउ=पाछळ; जुओ दे. ना. ६. १११. मग्गो पच्छा । मराठी-माणे. आखा दुहानो अर्थ:

-જેથી જારપુત્ર, દુર્જન અને દુષ્ટ ઘોડો એની આગલ કે પાછલ જવાનું શક્ય થતું નથી.

૪૮-૫૨. દુર્જનનિંદા પૂરી કરી, સજ્જનપ્રશંસા કવિ આરંભે છે, આ પંક્તિઓમાં સજ્જનની સરસ્વામણી રાજહંસ સાથે કરી છે; રાજહંસ અને સજ્જન બન્ને ય વિશુદ્ધોભયપક્ષ (રાજહંસપક્ષે-જેની બજે ય પાંચ સફેદ હોય-છે; સજ્જનપક્ષે-જેનું પિતા અને માતા બન્નેયનું કુલ વિશુદ્ધ હોય-છે.) અને (સજ્જન પક્ષે-શબ્દને છૂટા કરી સમજવાની શક્તિયુક્ત, અને રાજહંસપક્ષે-ક્ષીરનીરવિવેકની શક્તિયુક્ત, અર્થ છે); તો ય એકાએક ભયંકર મેઘાહમ્બર ચઢી આવે તો માનસ સરોવર પહોંચવાનું દુઃખ હંસને થાય છે [અત્રે માનસિક દુઃખ થાય છે એવા પળ અર્થનો ધ્વનિ છે]. જ્યારે સજ્જન તો મેઘ જેવા શ્યામ અને આહમ્બરી સ્લોનો સ્વભાવ જાણે છે એટલે તો તે જ્યારે તેમનાં આક્રમણ થાય ત્યારે તેનો માયનો સમજી હસતો જ બેસે છે.

૫૦-૫૧ હુહો છે અને પં. ૪૭-૪૮ અને પં. ૫૨ની સાથે તે એક જ વાક્ય બનાવે છે. તેના સંબંધે મૂઢની નીચે આપેલી ટીપ જુઓ.

૫૨-૫૫. આ પંક્તિમાં સજ્જનને પૂર્ણમાચન્દ્ર સાથે સરસ્વાવમાં આવ્યો છે. તે બન્ને ય સકલ કલાથી (સજ્જનપક્ષે-કલાઓ Arts. ચંદ્રપક્ષે-તેની સોઠ કલાઓ Digits) પૂર્ણ અને માણસોના મનને આનંદ આપનાર હોય છે. તો ય ચન્દ્ર તો કલંકથી દૂષિત હોય છે અને અભિસારિકાઓના મનને પીડા આપનાર હોય છે (કારણ કે ચન્દ્ર કામોત્પાદક તો હોય છે અને અભિસારિકા ચન્દ્રના પ્રકાશમાં દેખાઈ જવાના મયે પોતાના પ્રિયતમને મઢવા જઈ શકતી નથી.); જ્યારે સજ્જન તો નિષ્કલંક અને સર્વ જનને સુખ આપનાર હોય છે. દિહિ=ધૃતિ સુખ, સરસ્વાવો ઉદ્ધરણ ૩. પં. ૧૬.

૫૫-૫૮. સજ્જનને મૃણાલ (=કમઢનો ચૈલો) સાથે સરસ્વાવ્યો છે. બન્નેયને પીલે તો ય તેમના સ્નેહ-તંતુ (મૃણાલપક્ષે-તેની ચીકટ રેષાઓ; સજ્જનપક્ષે-પ્રેમનો બંધ)નો ચરો થતો નથી અને બન્ને ય સૂચ સ્તીતઢ હોય છે; છતાં ય મૃણાલ તો સ્જુરી લગાડે તેવા સ્વભાવનો, અને જડ (=‘જલ’ પર શ્લેષ સરસ્વાવો. ઉદ્ધરણ ૫. પંક્તિ ૧૦૦)ના સંસર્ગમાં ઉછર્યો છે; જ્યારે સજ્જન તો મધુર સ્વભાવનો અને જેનો રષ વિદ્વધજને વધિત કર્યો છે તેવો છે.

૫૧-૬૨. સજ્જનને દિશાગજ સાથે સરસ્વાવ્યો છે. બન્ને ય સ્વભાવે ઉન્નત (ગજપક્ષે-ઉંચો, સજ્જનપક્ષે-ઉમદા) છે, અને બન્નેયમાંથી અટક્યા વિના

દાન (ગજપક્ષે-મદ; સજ્જનપક્ષે-દાન)નો પ્રસર વહ્યા જ કરે છે; તેમાં ય દિશાગજનું તો મદવિકારથી (શ્લેષે કરીને-મદનું આગમન થાય તે સમયે) વદન શ્યામ થાય છે; પળ સજ્જનને તો મદ થતો નથી, અને દાન દેતાં તો તેનું વદનકમલ વિકસે છે.

૬૨-૬૫. સજ્જનને મુક્તાહાર સાથે સરખાવ્યો છે. બન્નેય સ્વભાવે વિમલ (મોતીપક્ષે-શ્વેત; સજ્જનપક્ષે-શુદ્ધ) હોય છે; અને બન્ને વહુ ઉત્તમ ગુણ (મોતીની માલના પક્ષે-દોરા) યુક્ત છે. પળ મુક્તાહાર તો સેંકડો છિદ્રોથી ભરચક અને વનમાં (=પાળી; શ્લેષે 'વનમાં ઉછરેલો ' એમ અર્થ આ વાક્યના છેલ્લા ભાગમાં લેવાનો છે) ઉછરેલો છે; જ્યારે સજ્જન તો કોઈ પળ છિદ્ર (=દૂષણ) વિનાના ગુણથી ભરપૂર છે અને નગરમાં ઉછરેલો નાગરિક છે.

૬૫-૬૯. સજ્જનને સમુદ્ર સાથે સરખાવ્યો છે. બન્ને ય ગંભીર (સમુદ્ર પક્ષે-હંડા) સ્વભાવના અને મોટા અર્થ (સમુદ્રપક્ષે-રત્નોથી ભરેલો, મહાદ્રવ્યવાન; સજ્જનપક્ષે-મહાન હેતુવાલો) વાલ્યા છે. પળ સમુદ્ર તો ઉત્કલિકા- (વીચિઓ, ચિતાઓ)શતથી ભરપૂર છે અને નિત્ય કલકલ-અવાજથી (કકલાટથી) બાજુએ ઉભેલા જનોને દુઃખ આપે છે;-એમ જાણે દુઃખી સ્થિતિએ પામેલા કુટુંબનું અનુકરણ કરે છે. સજ્જન તો ધીર સ્વભાવનો હોય છે અને મધ જેવાં મધુરાં વચનોથી લોકોને આનંદ આપે છે.

૭૦-૭૧. સજ્જનગુણપ્રશંસાના ઉપસંહારની ગાથા છે.

॥ एकादशमुद्धरणम् ॥

પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ માટે નીચેનાં પ્રમાણો લીધાં છે. તેના સંકેતશબ્દ પળ કૌસમાં આધ્યા છે:—

(1) S. P. Pundit's Edition of વિક્રમોર્વશીય (પં.)

(2) R. Pischel: Materialien zur Kenntnis des Apabhramś'a. P. 57-64, (પી.)

(3) Nirnayasagar Edition with Ranganath's Commentary (રં.)

(૪) દિ. બ. કે. હ. ધ્રુવ : પરાક્રમની પ્રસાદી (વ.)

१. प्रस्तुत गीतों की समीक्षा:-

आ उद्धरणमां कालिदासना प्रख्यात नाटक विक्रमोर्वशीयना चोथा अंकमांथी अपभ्रंश गीतो लेवामां आव्यां छे आ अपभ्रंश गीतो कालिदासनां छे एम तो कोइ कही शके ज नहि एने माटे अनेक कारणो छे. (१) आ गीतो उत्तरनी हाथप्रतोमां मालम पडे छे; अने दक्षिणनी हाथप्रतोमां बीलकुल मालम पडतां नथी. (२) आ गीतो अने मूळना संस्कृत उक्तिओ वचने मेळनथी. (३) केटलांक बीजां कारणसर-दा त. बंगाळाना अखात तरफमां पूर्वदिशाना पवननो उल्लेख (प्रस्तुत उद्धरण पं. ३९ जुओ) तव्वे=तावन् (प्रस्तुत उद्धरण पं. ६ S. K. Chatterji. O. D. B. L. Intro. 61.) जेवां बंगाळीरूप आ प्रयोगो बतावे छे के बंगाळ बाजुए आनो उमेरो थपलो होवो जोईए. एटले दक्षिणनी हाथप्रतोमां आनो उल्लेख नथी. (४) ये टीकाकारोमांथी काशीमां रही टीका करनार रंगनाथ आ अपभ्रंश गीतो पर टीका करे छे; ज्यारे काटयवेमने तो तेनो ह्याल सरखो यनथी.

दि. बा. केशवलाल हर्षदराय ध्रुवे आ क्षेपक अपभ्रंश भाग विषे विस्तारथी विवेचन, प्रस्तावना पा. ४८-६२ मां कर्यु छे. ते विवेचन आ विषय परत्वे विशेष द्योतक होवार्था, तेनो निष्कर्ष अमे आपवा यत्न करीए छीए कालिदासनां कोइ पण नाटकोमां नहि अने तेना विक्रमोर्वशीयना चोथा अंकमां ज अपभ्रंशगीत प्रक्षिप्त थवानुं कारण ए छे जे ते अंकनो मोटो भाग संस्कृत बोलनार पात्रनो अने लोकोत्तर कल्पनामय वृत्तान्तवाचो होई अपभ्रंश समजनारा लोकोंने केवळ दुर्गम नावडे एवो हतो. आर्थी भारत नाट्यशास्त्रना बत्रीसमा अध्यायनी ध्रुवानी युक्ति वापरी अन्वयोक्तिद्वारा राजाना संचारथी प्रेक्षकने वाकेफ राखवानुं कोइने सङ्गुं. ध्रुवाओ उमेराई अने तेनी पाछळ अपभ्रंश पद्यात्मक कृतिओ पण रचाई. आम रसिक प्रेक्षकनी जिज्ञासा तृप्त करवा क्षेपक अपभ्रंशभाग अस्तित्वमां आब्यो. अपभ्रंश कविता कालिदासनी कृतिने पडछे झांखी लागे छे. एनुं सौन्दर्य रसमां नहि पण संगीतमां समायुं छे.

आ क्षेपक अपभ्रंशभाग हेमचन्द्रना अरसामां के जरा पहेलां अने प्राकृत पिङ्गलनी पूर्वे उमेरायो हशे, एम भाषा परथी लागे छे. आम आने लगभग ११ के १२मां सैकानुं अपभ्रंश कहेवाय.

आ अपभ्रंश भाग छन्द अने भाषानी दृष्टिए घणो भ्रष्ट छे. प्रस्तुत उद्धरणमां विक्रमोर्वशीयनां बधां अपभ्रंश गीत लेवामां नथी आव्यां. आ उद्ध-

રણમાં કુલ ૧૬ ગીત છે. આ સોઠ ગીતમાં ૧, ૮, ૯, ૧૧, ૧૩ ઉક્તિઓ નથી, જ્યારે બાકીનાં ૧૨ ગીત પુરુવા રાજાનાં ઉન્માદવચનો છે. આથી પરિસ્થિતિનું વાતાવરણ અને ઉક્તિની પરમતાને લઈને જ 'પુરુવાનાં ઉન્માદ-વચનો' એ અભિધાન ઉદ્ધરણને આપવામાં આવ્યું છે.

૨. ટિપ્પણ:—

૧-૨ ઉપદોહક ॥ ૧૨+૧૧ ॥ છં. શા. પા. ૪૨ (અ); વીજી પં-ક્તિમાં રં. અને તેને અનુસરી પં. 'ણુ.' ટીકામાં રં. નુ નિશ્ચયાર્થે । લક્ષી આ પ્રમાણે અર્થ કરે છે " જ્યારે સ્વરેશ્વર નૂતન વિદ્યુત્થી વિરાજિત શ્યામલ મેઘ વરસે છે, ત્યારે મૃગલોચની ઉર્વશીને કોઈ રાક્ષસ હરી જાય છે એમ મેં જાણ્યું." પ્રો. પીશલ નુ ઘડલે ન વાંચે છે. એક તો આ ગીત વિભાવના પછોની સ્થિતિને વર્ણવતું છે અને વઢી જાવ=ચાવત્ ને ઘટાવવાનું છે. એને મેઘની વિભાવના અને ઉર્વશીને હરી જતા રાક્ષસની ભ્રાન્તિનો નિરાસ ' ફોરાં શરીરે અઢતાં' થાય છે. એટલે જ " જ્યાં સુધી નવ વિદ્યુત્થી વિરાજિત શ્યામલ મેઘ વરસ્યો નહિ ત્યાં સુધી તો મેં જાણ્યું કે કોઈક નિશાચર મૃગલોચનાને હરી જાય છે!"

૩-૬. અનન્તરે ચર્ચરી એમ નાટકમાં નિર્દેશ કરી, આ અપભ્રંશ ગીત લખવામાં આવ્યું છે. ચર્ચરીની વ્યાખ્યા રં. પ્રમાણે:—દ્રુતમધ્યલયં સમાશ્રિતા પઠતિ પ્રેમભરાન્નટી યદિ । પ્રતિમઠકરાસકેન યા દ્રુતમધ્યા પ્રથમા હિ ચર્ચરી ॥ આમ તે એક પ્રકારનો વૃત્તવિશેષ છે. પ્રા. પિં. પા. ૫૨૩માં ચર્ચરી છન્દ આપ્યો છે, તેની સાથે આને કાંઈ લેવાદેવા નથી. છન્દ ૨૦ માત્રાના ચાર ચરણનો છે. પં. ૩માં બે માત્રા વધારે છે. જહ ને દૂર કરી મેઠ લાવી શકાય.

૩. ઇમહં (રં) ઇ ઇતિ સંબોધને ઇવમર્થે વા । (પી) ઈ મહં વાંચી અનેન મયા । સરી રીતે ઇમહં=હદાનિમ્ । અપભ્રંશમાં પ્રચલિતરૂપ લેવા યોગ્ય છે.

૪. (રં) તચ્છે વાંચે છે. ટીકા 'મહં તચ્છે જંજુ ઇત્યાદયઃ=અહં, તદા, યદ્ યદ્ ઇત્યર્થે દેશ્યશબ્દાઃ । બંગાલની હાયપ્રતો તચ્ચે વાંચે છે. એ જ રૂપ પ્રા. પિંનાં ઉદાહરણમાં અને દોહાકોશમાં પણ આવે છે, તચ્છેના જ્યેષ્ઠ પ્રયોગ કોઈ અર્વાચીન દેશ્યભાષામાં નથી એટલે તે અસ્વીકાર્ય છે.

૭-૧૦ આ ઉક્તિ નથી પણ વર્ણનાત્મક ધ્રુવા છે. પ્રા. પિં. (પાન. ૨૨૦) માં વર્ણવેલો અહિલ્લા છન્દ લાગે છે. ૧૬ માત્રાનું ચરણ અને છેલ્લી બે માત્રા લઘુ એ તેનું લક્ષણ છે. પં. ૭. ૮. નિયમ પ્રમાણે મળે છે. કદાચ એમ પણ

હોય કે બીજી બે પંક્તિ ૨૧ માત્રાના બીજા છન્દની બનાવી હોય, આ છેવટની બે પંક્તિ અ. કા. પ્ર.ના પ્રથમ કાવ્ય ચર્ચરીમાં છે. ત્યાં ટીકાકાર તે છન્દને **અકર્વિંશતિમાત્રાકલિતં કુન્દનામકં છન્દઃ** એમ કહે છે. છં. શા. ૫ પા. ૩૭ (અ.) ૬ + ૪ + ૬ + ૫ = ૨૦ માત્રાનો રાસાવલય આ છન્દને કહી શકાય.

વર્ણનો પ્રત્યાવેશ કરતો રાજા આ ગીતમાં વસન્તનું વર્ણન કરે છે.

૧૧-૧૪ આ છન્દમાં ઘણી જ ધ્રુષ્ટતા છે. છન્દની પ્રથમ બે પંક્તિ ૧૫ + ૧૦ માત્રાની છે. અઙ્મથેમિમાં **અ** દ્વિમાત્રિક છે. બીજી પંક્તિમાં **છે** ભાગમાંથી **સા** છન્દની દૃષ્ટિ ત્યાજ્ય છે. બીજી બે પંક્તિઓમાં ૧૩+૯ માત્રાનો છન્દ છે. **ચિ**ળ્હેમાં **ળ**હેની એક માત્રા ગણવી. પ્રથમ બે પંક્તિનો છન્દ છં. શા. ૪૨. (અ) પ્રમાણે વિદ્યાધરહાસ છે. છેલી બે પંક્તિઓમાં છં. શા. ૪૧ (બ) પ્રમાણે અભિનવવસન્તશ્રી નામે ચતુષ્પદી છે.

૧૫-૧૮. આમાં ૧૫ માત્રાનો પારણક છન્દ છે જેના લક્ષણનું વિવેચન પૂર્વે કરવામાં આવ્યું છે. પં. ૧૭માં **દિ**ટ્ટી છે તેને બદલે **દિ**ટ્ઠિ વાંચો.

૧૯ ૨૨. આમાં ૧૬ માત્રાનો અઙ્ઠિલા છે જેનું લક્ષણ આ જ ઉદ્ધરણ પં. ૭-૧૦. માં નિરૂપિત કર્યું છે.

૨૩-૨૪ આ ગીતમાં **શશાંકવદના** નામની ચતુષ્પદી છે. છં. શા. ૪૨ (અ)માં **ચૌ દઃ શશાંકવદના** । એ લક્ષણ બરોબર બેસે છે. ૪+૪+૨= ૧૦×૪=૪૦ આખી કડીમાં કુલ માત્રાઓ. (પી.) **મ**ળહિને સ્થાને **મ**ળ્ળહ વાંચે છે. તે છન્દોદૃષ્ટિએ યથાર્થ છે. આપણે પણ **મ**ળ્ળહ વાંચવું પડશે, જો કે તેથી વ્યાકરણદૃષ્ટિએ અર્થાન્તર તો નહિ જ થાય.

૨૫-૨૬. આમાં પણ ઉપરનો જ છન્દ છે. (પી.) **અકકેકકમ=અન્યો-ન્યં** । દે. ના. ૧.૧૪૫. વાંચી, વર્ધિત=વધેલો એમ અર્થ કરવા માગે છે. (રં)ની સમજાવટ દૂરાકૃષ્ટ છે. **અકકકકમ=અકક્રમ યુગપદ્** એ અર્થ કરે છે પ્રો. પીશલને અનુસરી “ જેમાં પ્રેમરસ અન્યોઅન્યને (પોતે અને પોતાની પ્રિય-તમાનો અન્યોઅન્યતા) લીધે વધ્યો છે, તે કામરસથી હંસયુવા સરોવરમાં खેલે છે. ” (રં.) વિયોગદશા સૂચવવા વર્ધિત=કપાઈ ગયેલો, એમ અર્થ કરે છે.

૨૭-૨૮ (રં.) ગજો **અમતીતિ** શેષઃ । ૧૪ માત્રાની દ્વિપદી; પ્રાસ મઢતો નથી; એટલે અષ્ટ હોવાનો સમ્ભવ છે. આ ઉક્તિ નથી પરન્તુ માત્ર વર્ણનાત્મક ધ્રુવા છે.

૨૧-૩૨. પ્રથમ બે પંક્તિમાં અડિલ્લા જ્યારે ત્રીજી અને ચોથી પંક્તિમાં પજ્જાડિઆ છે. આ બે છન્દોમાં ઘણી બાર બહુ ઓછો ફેર હોવાને ક્ષીધે મેઢ-સેઢ થઈ જાય છે. જુઓ મ. ક. Intro. P. 29. બીજી પંક્તિમાં ગામિ-યતરુવરુ (ધ્રુવ) એમ બાંચીએ, તો લલિયપહારે સાથે મેઢ સચવાય.

૩૩-૩૪ છન્દ ઋષ્ટ છે. વરાહ=મુંડનું વર્ણન છે. આ ઉક્તિ નથી પણ ધ્રુવા છે. પેચ્છહુ 'જુઓ' પ્રેક્ષકોને ઉદ્દેશી પઢદા પાછઢથી આવી ધ્રુવાઓ બોલાતી હતી તે બતાવે છે.

૩૫-૩૮ છન્દ અડિલ્લા । પ્રથમ પંક્તિમાં ફલિહ અને પંક્તિ. ૨.માં કુસુમે ને બદલે કુસુમહિં.

૩૯-૪૪ આ ગીત છ પદનું છે. આદિ બે પદ ૧૫+૧૫=૫૦ માત્રાનાં છે; અને અંતનાં ૪ પદ ૨૧ માત્રાના એક પદ લેખે છે. છપ પદમાં વર્ષાકાલનું વર્ણન છે. પરન્તુ સમુદ્રની તે સમયે સ્થિતિ શી હશે તેના તરફ વર્ણનનું લક્ષ્ય છે. પં. ૩માં રહંગ (રં.) વાંચે છે; પરન્તુ વિહંગમ (પં.) નો પાઠ છન્દની દષ્ટિએ સ્વીકાર્યો છે. કુંકુમસંસ્વ=કુંકુમવર્ણના શંસ્વ. પં. ૪. હાથી અને મગરથી ભરપૂર, શ્યામ, અને કમઢથી ઢંકાણ્ણો.

૪૫-૪૮ છન્દ બહુ જ ઋષ્ટ છે. ૨૬, ૧૮, ૨૬, ૧૮ આ પ્રમાણે માત્રાયુક્ત ૪ પંક્તિનો છન્દ થાય; પણ તેમાં ય સુધારા તો કરવા જ પડે. શા.ત.પં ૨. સરીરી વાંચવું પડે; પં. ૪. વિરહસમુદ્દહં વાંચવું પડે. પં. ૧માં મુદ્દાદોષ સુધારી સુંદરિ વાંચો. પં. ૪માં તહને બદલે તુહ એ પ્રચલિત રૂપ છે આ ગીત મૃગને ઉદ્દેશી બોલાયલું છે.

૪૯-૫૨ પૂર્વસન્દર્ભ આ પ્રમાણે છે: અયે કિં નુ સ્વલુ કુસુમરહિ-તામપિ લતામિમાં પશ્યતા મયા રતિરુપલભ્યતે । + + + + યાવ-દસ્યાં પ્રિયામુપકારિણ્યાં લતાયાં પરિષ્વંગપ્રણયી ભવામિ । (રં.) પ્રમાણે “ હે લતા, જો, હું હૃદય વિના મમું છું. જો વિદ્યાના જોગે ફરીથી પ્રિયા મને મળે, તો સ્વરેસ્વર હું આ અરણ્યમાં તેને પ્રવેશ કરાવીશ નહિ [તારૂં વિણ-કરમિ (વિનાકરોમિ=નિષ્કાસયામિ) ણિભન્તી (આન્તિ વિના યથા સ્યાત્ તથા ।] (રં.) અને ફરીથી વિરહવેદના કરાવતી તેને છૂટી મૂકીશ નહિ.” આપણી વાચના પ્રમાણે “ લતા તરફ જોઈને મને હૃદયમાં ભાવના થાય છે, “ જો વિધિજોગે તે મને પ્રાપ્ત થાય તો હું આ વનમાં ભ્રમણ નહિ કરું અને વિરહદાહ પેદા કરતી તેને વિચૂટી નહિ કરું.” મૂઢમાં પાઠાંતરનું ટિપ્પણ જુઓ.

૫૩-૫૬ અડિલ્લા છન્દ પ્રથમ બે પંક્તિમાં; છઠ્ઠી બેમાં પજ્જાડિઆ.

॥ દ્વાદશમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેનો સમય:—

કાળ્હના દોહાકોશમાંથી કેટલાંક ગીતો ઉધૃત કરી પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણમાં લેવામાં આવ્યાં છે. કાળ્હના દોહાકોશની વાચનાનો આધાર અમે બે આવૃત્તિઓ ઉપર રાહ્યાં છે (૧) મહામહોપાધ્યાય દરપ્રસાદ શાસ્ત્રી સમ્પાદિત “ બૌદ્ધગાન ઓ દોહા ” જેમાં કાળ્હ અને સરહના દોહાકોશ આપવામાં આવેલા છે; અને (૨) M. Shahidulla: Le Chants Mystiques de Kanha et de Saraha જેમાં પણ કાળ્હ અને સરહના દોહાકોશ આપવામાં આવેલા છે આ ઉદ્ધરણની બિશિષ્ટતા એ છે જે પ્રસ્તુત ગીત પૂર્વે હિન્દુસ્તાન-બજાઝ અને આસામ-બાજુથી મળે છે.

કાળ્હના સમયની ચર્ચાને માટે આપણી પાસે ત્રણ સાધન છે:—(૧) બૌદ્ધ ગાન ઓ દોહાની અંગ્રેજી તેમ જ બંગાળી પ્રસ્તાવના (૨) ડૉ. સુનીલ્કુમાર ચેટરજી: The Origin and Development of Bengali Language: Introduction P. 120-123. (૩) ડૉ. શહિદુલ્લાની Le Chants Mystiquesની Introduction (Chapitre II Les Auteurs des Dohakosa). આ ત્રણ લક્ષાણોને નીચેની ચર્ચામાં પ્રમાણ તરીકે લેવામાં આવ્યાં છે.

ગોપીચન્દ્રરાજાના વૈરાગ્યનાં અને મત્સ્યેન્દ્રનાથ ગોરક્ષનાથ અને મર્ત્ત્વહરિનાં ગીત ગાતા, રસહતા મરશરીઓને આપણે ઘણીવાર સાંભળીએ છીએ. એ ગવાતી આહ્યાયિકાઓ નાથસમ્પ્રદાયની છે. તે સમ્પ્રદાયમાં મુખ્ય ૮૪ સિદ્ધ છે એક વાર નાથસમ્પ્રદાય, પજાબ, ટોબેટ, બજાઝ અને લગભગ આજા ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં પ્રસરેલો હતો. કાળ્હ કે કાળ્હપા (=કૃષ્ણપાદ) એ ગોરક્ષનાથ મત્સ્યેન્દ્રનાથ અને ગોપીચન્દ્ર રાજાનાં સમકાલીન હતો તથા ટીબેટન અને હિન્દી પરમ્પરા પ્રમાણે, ૮૪ સિદ્ધમાંનો તે એક હતો. કાળ્હ જાલંધરિનો શિષ્ય હતો. ગોપીચન્દ્રની માતા મેનાવતી પણ જાલંધરિની શિષ્યા હતી. ગોપીચન્દ્રને જાલંધરિ સ્વરો યોગી છે તેની પ્રતીતિ થાય છે અને તે રાજવૈભવ છોડી યોગી બને છે, એ આહ્યાયિકા સર્વાવિદિત છે. ડૉ. શહિદુલ્લાના અભિપ્રાયે મત્સ્યેન્દ્રનાથ હ. સ. ૬૫૭ માં નરેન્દ્રદેવના રાજ્યમાં થઈ ગયો. ગોપીચન્દ્ર કે ગોવિચન્દ્ર

ટીબેટન ઇતિહાસકાર તારાનાથના કહેવા પ્રમાણે રાજા વિમલચન્દ્રનો પુત્ર અને માઠવાના રાજા ભરથરી કે ભર્તૃહરિનો મત્રીજો હતો. વિમલચન્દ્ર, તારાનાથના કહેવા પ્રમાણે, ધર્મકીર્તિનો સમકાલીન હતો. ચાઈનીસ મુસાવર ઇર્ષીંગ ઇ. સ. ૬૭૩માં “ અર્વાચીન સમયના ” બૌદ્ધ ધર્મના મહાન્ આચાર્યોમાંના એક તરીકે ધર્મકીર્તિને ગણાવે છે. ગોપીચન્દ્ર ભર્તૃહરિનો મત્રીજો હતો, એ દન્તકથા તો બહાલની બહાર પળ જાગીતી છે. ઇત્સીંગના કહેવા પ્રમાણે, ભર્તૃહરિ ઇ. સ. ૬૫૧ માં મરણ પામ્યો. ભર્તૃહરિએ જાલંધરિ પાસે જ વૈરાગ્યદીક્ષા લીધી હતી. જાલંધરિનો ગુરુ, તારાનાથ પ્રમાણે ઇન્દ્રભૂતિ ધર્મકીર્તિનો સમકાલીન હતો. આ બધી હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં ડો. શહિદુલ્લાના મતે કાળહ=કૃષ્ણાચાર્યનો સમય ઇ. સ. ૭૦૦ની આસપાસ હોવો જોઈએ. (Intro. P. 27-28).

ડો. સુનીતિકુમાર ચેટરજીના મતે કાળહનો સમય ઇ. સ. ૧૨૦૦ ની આસપાસ છે તારાનાથ બે કાળહનો ઉલ્લેખ કરે છે, એક વૃદ્ધ અને એક નવ્ય. ‘ ચર્યાચર્યાવિનિશ્ચય ’ની ચર્યા ૩૬ ની એક કઢીમાં તે ચર્યાનો કવિ કાળહ પોતાને જાલંધરિપાદના શિષ્ય જન્વો જણાવે છે. વઠ્ઠી એ જ ચર્યામાં ઉલ્લેખેલો લૂહ-પાદ, દીપકર શ્રીજ્ઞાન કે અવિશની સાથે અભિસમયવિભક્ત નામે તાન્ત્રિક કૃતિનો સહકર્તા હતો. * અતિશ ઇ. સ. ૧૦૩૮માં ૫૮ વર્ષની વયે ટીબેટ ગયો. એટલે કાળહ લગભગ ઇ. સ. ૧૧૮૯ની આસપાસ થયો હશે એમ તેમનું માનવું છે. મરાઠી સંત જ્ઞાનેશ્વરની ગુરુપરમ્પરા પણ પોતાના મતની સાચમાં ડો. ચેટરજી લાવે છે.

મહે આ બે અભિપ્રાયમાંથી ગમે તે સ્વરા હોય; પરન્તુ એક વાત તો દેખાઈ જ આવે છે કે ભાષા, લઘાણની ધાટી અને વિચારવલણ ઉપરથી ઇ. સ. ૧૫૦-૧૨૦૦ સુધીમાં જ આ પ્રશ્નને આપણે લઈ શકીએ. વધારામાં આ લઘાણની હાથપ્રત ૧૪ માં સૈકા પછીની છે અને લહીઆની અને આ ગીતોની પરમ્પરા સાચવનાર સામાન્ય જનતાની ભાષાની છાપ આ લઘાણ ઉપર વિપુલ પ્રમાણમાં દેખાઈ આવે છે.

x Shahidulla: Intro. P. 19. ‘ પ્રસ્તુત તંત્ર લૂહપાએ રચ્યું હતું: અને દીપકર શ્રીજ્ઞાને તે પર ટીકા કરી હતી ’ એમ તે તંત્રની ટીબેટન પ્રતની અંતિમ પ્રશસ્તિનું ભાષાંતર કરી તે જણાવે છે આ પ્રમાણે ડૉ. ચેટરજીએ O. D. B. L. Intro. §63, ડૉ. હરપ્રસાદ શાસ્ત્રીએ Intro P. 14. માં ઠરાવેલો લૂહપાનો સમય જ તે છોટો ઠરાવે છે. એટલે તેમના મૂલ્યભૂત નિયમન પર જ ડૉ. શહિદુલ્લા ઘા કરે છે. ધાંવો: Shahidulla: P. 19.-24.

२. दाहाकोशनी भाषा:—

आ ग्रन्थनु अपभ्रंश, जे सामान्य अपभ्रंश अत्यार सुधीनां उद्धरणोमां जोयुं ते प्रकारनुं छे के कोई बीजा प्रकारनुं? प्रो. याकोबी (सनत्कुमारचरिउ Intro P. XVIII) ना अभिप्राये काण्ह अने सरहना दोहाकोशनुं अपभ्रंश पौर्वात्य अपभ्रंश छे. तेना कारणमां ते जणावे छे के तेना व्याकरणप्रयोगो क्रमदीश्वर, रामशर्मन् अने मार्कण्डेयने अनुसरे छे. परन्तु अर्वाचीन पौर्वात्य देश्यभाषाओ जेवी के मैथिली, ओरिय, बङ्गाली, आसामी इ. आ अपभ्रंश साथे सम्बन्ध धरावती नथी. दा. त. वासु=व्यास, स्वार्थे नरजातिमां ड्ड अने नारीजातिमां डी, हमु=अहम्, मेर=मम, तेर=तव इ. मार्कण्डेयादि पौर्वात्य वैयाकरणोए बतावेला विशेषो अर्वाचीन पौर्वात्य देश्य-भाषाओमां मालम पडता नथी. आम एक बाजुए मार्कण्डेयादिए नोधेली अपभ्रंश भाषा अर्वाचीन पौर्वात्य देश्यभाषाओनी जनेत्री नथी, ए तो सिद्ध न छे.^१ छतां बीजा बाजुए मार्कण्डेयादिए नोधेला अपभ्रंशने पौर्वात्य अपभ्रंश तरीके जुदुं ओळखाववा प्रो. याकोबी, डो. शहिदुल्ला आदि प्रयत्न करे छे. डो. शहिदुल्ला हेमचन्द्रना अपभ्रंश अने रामतर्कवागीश, क्रमदीश्वर अने मार्कण्डेये नोधेला अपभ्रंशनी विस्तरशः सरखामणो करे छे. (सदर Introduction P.45-53.) परन्तु अपभ्रंशना प्रयोगनी बहुलताने हिसाबे तेमणे बतावेला विशेषो एवा नथी के पौर्वात्य अपभ्रंश तरीके जुदी अपभ्रंश भाषा स्थापी शकाय. टुंकरां मार्कण्डेये बतावेवी नागर अपभ्रंश अने हेमचन्द्रना व्याकरणनी अपभ्रंश जुदी छे, एवा सिद्धान्तनुं विधान वधारे पडतुं छे. त्यारे काण्ह अने सरहनी भाषाने कया अपभ्रंश तरीके गणवी? शहिदुल्ला काण्ह अने सरहना अपभ्रंशने अर्वाचीन पौर्वात्य देश्यभाषाओ साथे सम्बन्ध न होवाने कारणे, प्रो. याकोबीने अनुसरी तेने पौर्वात्य अपभ्रंश कहेता नथी; परन्तु तेमने मते प्रस्तुत गीतोनुं अपभ्रंश बौद्ध अपभ्रंश छे.^२ अमारे मते तो आ पण भ्रम छे; कारण के सदर गीतो

१. Shabidulla; Intro. P. 33. सरखावो सुनीतिकुमार चेट-रजीना शब्दो "In the East, the local patois does not seem to have been cultivated after the days of As'oka." - O. D. B. L. Intro. P. 91.

२. Shahidulla: Intro. P. 55 (see the conclusion of the chapter).

સામાન્ય જનતામાં પ્રચલિત હોવાને લીધે^૩ સામાન્ય બોલીની છાંટ મૂઠ અપભ્રંશ પર ધારી છે; શા. ત. કુચ્છ નાહિ (સદર ઉદ્ધરણ પં. ૧૦) કિ (પં.૨૦. પં. ૩૪) જઠ્ઠ્વે-તઠ્ઠ્વે (ઉદ્ધ. ૧૩. પં. ૨૩. ૨૪.) इत्यादि. પ્રો. સુની-તિકુમાર ચેટરજી આ ભાષાને પશ્ચિમાલ્ય અપભ્રંશ કહે છે, તે યુક્ત છે. તેમના જ શબ્દોમાં, " The two Doha-kosas present the same dialect, which is a kind of Western (શૌરસેની) Apabhramsa, as its उ termination, its अह् genetives, its इज्ज passives and its general agreement in forms with the literary Western Apabhramsa, amply indicate. " ૪

૩. ઉદ્ધરણવસ્તુ અને પરિભાષાવિવેચન:—

દોહાકોશનાં ગીતનો વિષય બૌદ્ધ તન્ત્ર અને યોગને લગતો છે. લેખક આ તાન્ત્રિક વિષયને અનુરૂપ પરંપરાગત ગુહ્ય પરિભાષા વાપરે છે. ટીકાકાર તેને સંધ્યાભાષા કહે છે. આ પરિભાષા, ટીકા અને આ વિષયને લગતા બીજા તાન્ત્રિક પ્રન્યોની મદદથી જ, સમજી શકાય છે. આપણા ઉદ્ધરણમાં વપરાયેલી પરિભાષા અમે નીચે પ્રમાણે સમજાવીએ છીએ:—

પં. ૧. નિરઙ્ગન ટીકાકાર સહજકાય. કાળહના અભિપ્રાયે આ સહજ સ્થિતિ તે માધ્યમિક બૌદ્ધની ' શૂન્યતા ' છે. સરલાવો પં. ૧૦ કુચ્છ નાહિ. હૃથયોગપ્રદીપિકા. ૪. ૩-૪માં નિરઙ્ગનના પર્યાયશબ્દોનો સમૂહ આપ્યો છે:—

રાજયોગસમાધિશ્ચ ઉન્મની ચ મનોન્મની
અમૃતત્વં લયસ્તત્ત્વં શૂન્યાશૂન્યં પરં પદમ્ ॥
અમનસ્કં તથાઽદ્વૈતં નિરાલંબં નિરંજનં
જીવન્મુક્તિશ્ચ સહજા તૂર્યાં ચેત્યેકવાચકાઃ ॥

પં. ૫. ઇવંકાર-સુભાષિતસંગ્રહ (પા. ૭૬.) દેવેન્દ્રપરિપૃચ્છા-તન્ત્રમાંથી ટાંકે છે:—

एकारस्तु भवेन्माता वकारस्तु पिता स्मृतः
बिन्दुस्तत्र भवेद्योगः स योगः परमाक्षरः ॥
एकारस्तु भवेत् प्रज्ञा वकारः सुरताधिपः
बिन्दुश्चानाहतं तत्त्वं तज्जातान्यक्षराणि च

૩. પાહુડદોહા પ્રન્ય જે પશ્ચિમ હિંદમાં લખાયો છે તેમાં આ બંને દોહા-કોશના દોહા, ચરણો અને શબ્દસમૂહ (phraseology) માલમ પડે છે.

૪. Chatterji, O. D, B. L. Intro, P. 112.

ટીકાકાર:-**एवंकारः** शून्यताकरुणाऽभिन्नरूपिणी महामुद्रा । करुणा शब्दनो बौद्धतन्त्रमां स्वाधिष्ठानचित्तरूपम् । = शुद्ध सत्ता. शून्यता અને સત્તાનો યોગ તે **एवंकार** (સરખાવો ઉદ્ધરણ. ૧૩. પં. ૧૭-૧૮).

अरविन्द=उष्णीषकमल एटले मेरुदण्डना शिखररूप रहेलुं कमल जे शून्यतानुं आलय છે, જેમાં રહેલી શૂન્યતાની સાથે સત્તાનો લય થતાં પરમ સમાધિસુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આ મહાસુખનું બીજ **एवंकार** છે.

પં. ૬. **सुरतवीर=योगी.**

मकरन्द=टीकाकारः-अच्युतं महारागं सुखम् । સમાધિસુખનો અનુભવ.

પં. ૭-૮. **गअण-समीरण-सुहवासे-सुखवास=परमशून्यता** જેમાં પંચ મહાભૂત આકાશ વાયુ ઇત્યાદિ સમર રહ્યાં છે. તે પરમશૂન્યતામાંથી સઘડા સુર અને અસુરની ઉત્પત્તિ છે.

પં. ૧૪. **पवण-घरिणि** प्राणवरोध ए योगप्रक्रियानुं एक अंग છે. પ્રાણાવરોધરૂપી ગૃહિણી. સરખાવો હૃઠયોગપ્રદીપિકા ૪. ૧૪.

यावाञ्चैव प्रविशति घरन् मारुतो मध्यमार्गे
यावद्बिन्दुर्न भवति दृढः प्राणवातप्रबन्धात् ॥ ૬૦

પં. ૧૫. **महागिरिकन्दः-गिरि =** करोडનો દણ્ડ; અને કરોડના પોલાણમાં **सुषुम्णा** નાડી આવેલી છે તેમાં શ્વાસ સ્થિર થતાં સકલ સંસાર નિર્મૂલ થાય છે.

પં. ૧૯. **मनोरत्न=सत्ता (Existence) ; सहज=शून्यता.**

પં. ૨૩. **समरस** एटले सत्तानुं सहजमां एकरस थई जवुं ते; જેમ મીઠું પાણીમાં સમરસ થઈ જાય છે તેમ (સરખાવો. પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણ પં. ૩૭-૩૮.).

પં. ૨૬. **निर्वाण=शून्यता.**

પં. ૨૭-૨૮. **वरगिरिशिखरउत्तुंगस्थल=कमल** જે મસ્તકમાં આવેલું છે તે; **गिरि =** કરોડદંડ તેનું **शिखर=मगज** જે શૂન્યતાનું સ્થાન છે **पञ्चा-णण=शिव** અથવા સિંહ. **करिवर=टीकाकार चित्तगजेन्द्र । शबर=शून्यता.**

પં. ૩૧. ૩૨. **घरिणि=टीकाकारः-ज्ञानमुद्रा=सत्ता.**

પં. ૩૦. ૩૫. **सहजक्षण =** સમાધિની પઠ.

આ પરિભાષા સમજ્યા પછી, કાળહનાં આ ગીતોનો નિષ્કર્ષ સમજવો મુશ્કેલ નહિ થાય. માધ્યમિક બૌદ્ધોની શૂન્યતાને તે પરમતત્ત્વ માને છે.

(सदर उद्धरण. पं. ७-१०). ते शून्यताने पामवा मन्त्र, तन्त्र, वेद, पुराण इत्यादिनो अभ्यास निरर्थक छे. (सदर. पं. २-३; पं. ३१-३४.) खरं तो चित्त के मन, जेने लीधे सत्ता छे, ते शून्यतामां लीन थवुं जोईए. तो ज निर्वाण पमाय. श्वासने सुषुम्णामां स्थिर करी, सत्ताने शून्यतामां जेम मीठुं एकरस थाय छे तंम समरस करी-एटले के एंवकार बीज रोपी-सुरतवीर योगी लीलेला कमठमां-शून्यतालयमां रहेल सहजक्षणरूपी मकरन्दनो वास ले छे.

४ छंदोरचना:—

कडी. १-६, ८, १०-१२, १४, १५, १८-१९ । दोहा । १३+११ । १३+११॥

कडी. ७, १३, १६, १७ । पादाकुलक । १६ मात्रानो छन्द. (प्रा. पिं. पा. २२३-२२४).

कडी. ९. द्विपदी । (प्रा. पिं. पा. २५७.) ६, ५४, २(गुह)=२८ मात्रा.

५. टिप्पण:—

१ लोअह < सप्तमी बहुवचन लोअर्हि; प्रथमा एकवचन (श.) ले छे ते बरोबर नथी.

२ सिरिफल बिल्वफळ. सम्भावो संस्कृत कहेवतः पक्वे बिल्वे काकस्य किम् । अथवा बङ्गाली कहेवतः 'बेल पाकले काकेर बाबार कि ?' सिरिफल=नारीएल अर्थ लईए तो पण अथने वांधो नहि आवे. बाहेरित भुमर्यान्त=भुमइ (सि हे. ८।४।१६१) बाहिर (सि. हे. ८।२।१४४।) पालीमां पण ए ज रूप. अलिअ=देश्य.

५. अरविदष तृतीया एकवचन. लइअ=सम्बन्धक भूतकृदन्त (प्रा गू प्रयोग)

६. मअरंदष वांचो; द्वितीया एकवचन; ष-प्रत्ययान्त.

७-८. सुहवासे, परिपुण्णष, सुन्नष, ष-प्रत्ययान्त प्रथमा एकवचन. देश्यभाषानी असर वढिष संवाधनविभक्ति एकवचन.

९-१० षप्रत्ययान्त प्रथमा. कुच्छ नाहि देश्यभाषानी असर.

११ उहँ । सि हे. ८।३।८९; ८।१।५९ उब्भ, उद्ध; उह < उब्भ उद्ध. अर्वाचीनता तरफ ढबतो प्रयोग उअत्ति (पं. ८) उवज्जइ, विफारिआ < विष्फारिआ (पं. २२.); निवियार < निव्वियार (पं. २५); आ प्रयोगा अर्वाचीन देश्यभाषा तरफ ढळे छे.

उहै=उद्धहिं< ऊर्ध्व+स्मिन् ; तेवी ज रीते अहै

थाइ=संस्कृतछायामां स्थितिः । जे तसु=तस्य (पवनस्य) समजा-
ववा पूरतुं छे. (Bendall: Le Mus'euu, 1904. P. 26I.) तसु
ने स्थाने एहु मूके छे. आ सुधारो स्वीकारिए तो (श.) अने टीकाकार साथे
आपणे थाइ=तिष्ठति लई शकीए. टीबेटननी संस्कृतछाया-निश्चलं
तिष्ठति शशे.

बेणिण-रहिअ-ऊर्ध्वगमन अने अधोगमन बिना सुषुम्णामां श्वास स्थिर
थाय त्यारे.

१४. घर=सुषुम्णा नाडी.

१५. गुहिर=गभीर. खरी रीते गहिर; सरखावो भुमयन्ति (पं.४.)
मुनइ (पं. २०) गुहिर (जुओ पा. ल. मा.) शब्ददुष्ठाः गुहिरमां भ्रष्ट
उ (Contamination)√गुह् अने कुह्रने लीधे आव्यानुं माने छे. हाथ-
प्रतमां कुहिर छे.

१८. दुरववाह<दुरवभाह<सं. दुरवगाह. अववाह (जुओ
घररुचिगो प्राकृतप्रकाश ८. ३४. G. P. 233.)

२० मुनइ । सि. हे. ८।४।७ कि=किम् (देश्यप्रयोग.)

२१-२२. पद् = मार्ग; योगमार्गे शून्यतामां लीन थवा यत्न करता जे
योगीए पोतानी बुद्धि=सत्ताने शून्यतामां बांधी दीधी छे, तेणे आखुं विस्तृत
जगत् पोतानामां संकेली लीधुं छे.

२४. भाय (श.) क्रियापद तरीके = विभेति । जरामरणेभ्यः न
विभेति । आपणी संस्कृतछायामां भायने नाम तरीके लई भयम् लीधुं छे.

२६. मन=बुद्धि काइ पण मानसिक कार्य करती नथी.

३२. पंचवण्ण = पांच इन्द्रियोना विविध भोग. कि=किम् । (देश्यप्रयोग)

३७. जिम लोण विलिज्जइ इ० आ उपमा ठेठ उपनिषद्मां पण
मालम पडे छे. (जुओ छांदोग्योपनिषद् ६. १३; सि. हे. ८।४।४४८.
सरखावो पाहुडदोहा । १७६ ।

जिम लोणु विलिज्जइ पाणियहं तिम जइ चित्तु विलिज्ज ।
समरसि ह्रवइ जीवडा काइं समाहि करिज्ज ॥

॥ ત્રયોદશમુદ્ધરણમ્ ॥

૧. કવિ અને તેનું જીવન:—

આ ઉદ્ધરણ સરહના દોહકોશમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્ધરણનાં આધારભૂત પ્રમાણે બારમા ઉદ્ધરણમાં જણાવેલા પ્રન્થ 'બૌદ્ધ ગાન ઓ દોહા' અને ડૉ. શહિદુલ્લાસંપાદિત Les Chants Mystique de Kanha et de Saraha છે. દોહાકોશનો ટીકાકાર અદ્વયવજ્ર સરહને સરોરુહવજ્ર, સરોરુહ કે સરોજવજ્ર નામ આપે છે. તારાનાથના ઇતિહાસ પ્રમાણે મહા-સિદ્ધ સરહ આર્યાવર્તના પૂર્વ પ્રદેશમાં રોલી નામના સ્થળે જન્મ્યો હતો. તે રત્નપાલ નામે રાજાનો સમકાલીન હતો. આ નામના રાજાએ આસામમાં ઇ. સ. ૧૦૧૦-૧૦૫૦ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું; એટલે સરહ ઇ. સ. ૧૦૦૦ ના આસ-રામાં થઈ ગયો. સરહે દોહાકોશ ઉપરાંત બીજા અપબ્રંશ અને સંસ્કૃત પ્રન્થો રચ્યા છે; જે ટીકાકારનાં ટાંચણ, સુભાષિતસંગ્રહ ઇત્યાદિ પરથી માલમ પડે છે. (જુઓ વિસ્તૃત ચર્ચા માટે Shahidulla: Intro. P. 29.-32.).

દોહાકોશમાં કુલ ૧૧૪ ટીવેટન વાચના પ્રમાણે અને અપબ્રંશ પાઠ પ્રમાણે કુલ ૧૦૯ ગીત છે. તેમાંથી પ્રસ્તુત ઉદ્ધરણમાં ૨૨ ગીત લીધાં છે.

૨. ઉદ્ધરણવસ્તુ:—

સરહ પણ કાળહની માફક શૂન્યતાવાદી છે; અને 'સહજસિદ્ધિ' નું જ પ્રતિપાદન કરે છે. હોમ, કર્મકાંડ ઇત્યાદિનાં ધતિગ કરનાર બ્રાહ્મણ આચાર્યોં ઉપર તે સખત કટાક્ષ કરે છે. (૧-૪) ત્યાર પછી ક્ષયણકના બાહ્યાચારની કટાક્ષ-પૂર્વક સ્ખર લે છે. (૫-૬) કરુણા = સ્વાધિષ્ઠાનચિત્તરૂપ સત્તા અને શૂન્યતા એ બન્નેનો એકરસ થાય તે જ મોક્ષ છે. કરુણાને છોડી જે શૂન્યને લાગે છે, તે ઉત્તમ માર્ગ પામતો નથી; અથવા કરુણા એકલીને જ સમજવા યત્ન કરે છે તે સંસારમાં મોક્ષ પામતો નથી. (૭) મંત્ર, તંત્ર, ધ્યેય, ધારણ, ધ્યાન એ બધાં ય ચિત્તને સ્ખરડે છે. (૮) તે દૈત્ય-સમાન માનવી અભિમાનને લીધે તત્ત્વ જોઈ શકતો નથી અને સર્વે સ્ખરા જ્ઞાનનાં સાધનોને દૂષિત કરે છે. (૨) સત્તાને શૂન્યતામાં લય કરી સમરસ એવા સહજને પહોંચાય છે; તેમાં શૂદ્ર હો કે પછી બ્રાહ્મણ હો, તેનો ભેદ રહેતો નથી. (૧૦) એકલી સત્તાથી ઉત્પત્તિ થાય છે અને ક્ષયથી વિનાશ થાય છે. સત્તા (Existence) જ ન હોય તો પછી ઉત્પન્ન થવાનું જ ક્યાંથી હોય ? માવ અને ક્ષય બન્ને ય શૂન્યતાને પામતાં સ્ખરો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ શ્રી ગુરુનાથ કહે છે.

(११) बधा य इन्द्रियव्यवहार कर; पण मनने तो शून्यतामां ज लीन कर; एम कर्या विना एकलो रही (शून्यताथी विमुख रही) तारो व्यवहार चलावीश नहि. (१२) गुहनो उपदेश मरुस्थलीमां अमृत जेवो छे. (१३) शास्त्रो भणी माणस पोताने पंडित कहेवडावे छे; परंतु ते मूर्खे पोतानां जन्म-मरणने विनाश्यां नथी. (१४) गुरुपदेशथी जीवन्मुक्ति प्राप्त करनार कोइक ज होय छे. (१५) विषयोने विशुद्ध करी तेने भोगववामां वांधो नथी; कारण के तेम कर्या विना केवल शून्यना आचरणथी जेम वहाणनो कागडो समुद्र उपर ऊडवा जाय पण पाछो वहाण उपर ज आवे, तेम ते विषयने ज पुनः वळो छे. (१६) माटे ज मीन, पतंगियुं, हाथी, भ्रमर अने हरणनुं जूथ जो. सरह कहे छे, हे मूर्ख विषयासक्तिने बंधनरूप मा कर. (१७) हे पंडितजन, आमां शंका न करशो; जे ज्ञान गुरुए मने आप्युं छे, तमां सुं हुं एवं सुगोप्य कहुं छुं ? (१८) घोर अंधकारमां जेम चंद्ररूपी मणि प्रकाश आपे छे, तेम सहज सुख एक ज क्षणमां बधां य पाप हरी ले छे. (१९) घरमां पण न रहीश अने वनमां पण न जईश; कारण के ज्यां त्यां सत्तास्वरूप वृद्धि छे ते जाण; ज्यां बभुं य शून्यतामय छे त्यां भव कयां अने निर्वाण कयां (२०) घरमां के वनमां खरुं ज्ञान नथी; ए एक भेदी वस्तु जाण. स्वभावना निर्मलत्वमां तेने शोध; ते एकलं ज अविक्ल छे. (२१) आ आत्मा छे अने आ अनात्मा छे; एम जे कोइ भावना करे छे, तेणे बंध विना आत्मानं बद्ध कर्या छे; जो के आत्मा तो पण विमुक्त ज छे.

३ छंदोरचना:—

कडी. १-५, ७, ९, १२. पादाकुलक । १६ मात्रानुं एक चरण; अने एवां चार चरण.

कडी. ६. डॉ. शहिदुल्लाना अभिप्राये, आ एक ज कडी त्रण जुदी जुदी कडीओ छे; अने ते त्रणे य कडीओने ते दोहा कहे छे. परंतु सामान्यतः दोहानुं लक्षण १३ + ११ = २४ एम होय छे. ज्यारे प्रस्तुत कडीमां 'छप्पा' नी रीतने अनुसरी, ११ मात्रा पछी यति आवे छे अने त्यार पछी १३ मात्रा आवे छे. वळी २ + ४ + ४ + ४ + ४ + ४ + २ (— —) = २४ मात्रा-आ प्रमाणे प्रा. पिं. पा. १७७ उपर छे. परंतु प्रा. पिं मां छप्पानी उपसंहारात्मक पंक्तिओ २८ मात्राना उल्लासानी मूकवी जोईए जे अहि नथी. अहि तो २४ मात्रानी बीजी पंक्तिओ प्रमाणे ज उपसंहारात्मक पंक्तिओ मूकी छे. आ उपरथी आ एक प्रकारनो 'छप्पय' होय एम लागे छे.

कडी. ८, ११, १४, अडिल्ला । १६ मात्रानो छंद परंतु छेह्री बे मात्रा लघु.

कडी. १३, १५-२२. दाहा । १३ + ११ । १३ + ११ ॥

कडी. १० आ छन्द ११ + १३ अने छेह्री बे मात्रा लघु-ए प्रकारनो छे; एटले स्पष्ट दोहो तो नथी ज, जो के डा. शहिदुल्ला तेने दोहो ज कहे छे.

४ टिप्पणः—

३ विष्णुआ । सि. हे. ८।१।१३ अने प्रास ३.१. विष्णु < विश्व । हंसउबेमें । (श) टीबेटन (A.) = हंसोपदेशेन; टीबेटन (B.) = हंसकवेशेन. टीकाकार = परमहंसवेशेन ।

५. अइरिय < सं. आचार्य; प्रा. आयरिय के आइरिय (सि हे. ८।१।७३।; G. P. 131); ष < षँ = सं अनेन (उद्धरण ११. पं. ५८.) लुओ. सि. हे. ८।१।३१९।

६. बइसी = सं. उपविश्य । जाली < जालइ = सं. ज्वालयति; चाली < चालइ = सं. चालयति मूळनो मुद्रादोष सुधारोः— ' बइसी घंडा चाली ' एम वांवां.

७. ग्मुखगुम्हाइ च्चनिकियापद गू खूसफूस करवी; वंगाली. फुसफुशाना. धंधी = संवधक भूतकृतं √ धंध = छेतरपुं. सरस्वतो धंधा (दे. ना. ५. ५७.) गू. ' धंधो ' अने ' धांधळ ' < धंध+लृ स्वार्थे.

८. संडलीना, गुंडलीना के पीजा कोइना वेशथी दक्षिणाना हेतुथी स्त्री-आंने दीक्षा दे छे. दक्षिण-उद्देशेनी छाया दक्षिणा-उद्देशेन एम करवी. मूळनी छाया दक्षिणापदेशेन सटी छे.

१—२. कर्मकांडीना प्रथे कटाक्ष; ३-४. परिव्राजको सामे कटाक्ष; ५-८. शैव आचार्यो सामे कटाक्ष.

९—१६, जैन क्षपणको सामे कटाक्ष.

९. नगल = नग + अल्ल स्वार्थे प्रत्यय, गू नागडो. उपाट्टिअ-कैसें केशलुंचन जैनसाधुओ करावे छे तेना संवधे.

१० जान = यान मोक्षनुं साधन; सरस्वतो उद्धरण. ९. पं. २९;

મોક્ષ-ઉપસે = મોક્ષોદ્દેશેન છાયા કરવી; જો કે મૂઠની છાયા મોક્ષા-પદ્દેશેન કરેલી છે.

૧૪. જાણ = જ્ઞાન.

૧૫. ભાવહ = સં. ભાવયતિ (Pischel, Materialien 420. 4) (શ.) = સં. ભાતિ । સિ. હે. ૮।૪।૨૪૦। ને અનુસરી. સરસ્વાતો ' મે ભાતિ = મને લાગે છે ' એ સંસ્કૃત પ્રયોગ. એ જ પ્રકારનો અહિં પ્રયોગ છે. ' મહુ ભાવહ. '

૧૭-૧૮ કરુણા અને શૂન્ય એ બન્નેનું તાદાત્મ્ય જોઈએ; જુઓ ઉદ્ધરણ ૧૨ની પ્રસ્તાવનામાં પરિભાષાવિવેચન.

૧૯-૨૦ પાહુડદોહા । ૨૦૬ । મંત ણ તંતુ ણ ઘેડ ણ ધારણુ
૬૦ ઘ્યેય = ધ્યાનનું પ્રતીક; ધારણ = ધ્યાન.

૨૧-૨૨. દત્ત = દૈત્ય. તે દૈત્ય વધાં મોક્ષનાં સાધનોને પોતાના અભિ-માનથી દૂષિત કરે છે.

૨૩ મણ અત્યવળ જાહ । આ શબ્દસમૂહ, પાહુડદોહા । ૧૮૩ । ૧૬૮ । માં શબ્દશઃ દેશ્વા દે છે. ' બુદ્ધિ શૂન્યતામાં મઠી જાય. '

૨૫-૨૬. એકલી સત્તા, કે એકલી શૂન્યતા નકામી છે; ભાવાભાવ એ જ સ્વરો યોગ છે. આમાં માધ્યમિકોનો નાસ્તિવાદ ઉત્તમ રીતે જણાવ્યો છે.

૨૮. આલમાલ ટીકાકાર:-ક્રયવિક્રયાદિ. જૈનસંસ્કૃતપ્રંથોમાં આલ-જાલ = જંજાલ એ અર્થમાં આવે છે. ભરટકદ્વાત્રિશિકા (Ed. Hertel P. 21.) આલમાલં લપતિ = અસંબદ્ધ બોલે છે.

૩૨ અમણાગમણ । અમણા < પ્રા. આઅમણ < સં. આગમનગમન (શ.) છાયામાં ગમનાગમન । લખ્યું છે. સરસ્વાતો પાહુડદોહા । ૧૩૭ । ગમણાગમણવિવજ્ઞિયત ।

૩૬. વોહિત્થ । દે. ના. ૬. ૧૬. સં. વહિત્ત; હિં. બોહિત, બોહિયં. ગૂ. બોયું (?) = સ્વરાશાની ચેતવણી આપવા માટે દરિયામાં તરતો રાખેલો લોહાનો ગોઠો.

૪૬. સે ડ = તત્ તુ ।

॥ चतुर्दशमुद्धरणम् ॥

आ उद्धरणमां प्रकीर्णं अवतरणो आपवामां आव्यां छे.

१. वि. सं. ६४५ पहेलांनुं :—

आ गीत वसुदेवहिंडी नामे प्राकृतप्रथमांथी लेवामां आव्युं छे. आ प्रथना अस्तित्वनी साख आचार्यश्री जिनभद्रगणि क्षमाश्रमणे तेमना विशेषण-वती नामे अद्यावधि अप्रकाशित एक प्रकरणग्रन्थमां नीचेनी गाथाओमां आपी छे:—

सामाह्यजुत्तीए उसभस्स धणादओ भवा सत्त
होति य पिंडिज्जंता वारस वसुदेवचरियम्मि ॥ ३१ ॥

संखेवत्था जुत्तीए, सत्त इयरे सहाणुभूय त्ति
सिज्जंसेणऽवखाया, होसु वि सर्पिंडिया सत्त्वे ॥ ३२ ॥

वसुदेवहिंडीने वसुदेवचरिय पण कहेवामां आवतुं (जुओ व. हिं. पा. १. पं. १६.). श्रीजिनभद्रगणि क्षमाश्रमणना समय संबंघे श्रीजिनविजयजी लखे छे. “ खास कांइ विरोधी प्रमाणो नजरे न पडे, त्यां सुधी पट्टावलियोमां जे वीरसंवत् १११५-विक्रम संवत् ६४५ नी साल एमना माटे लखेली छे, तेनो स्वीकार करीए तो कशी हरकत नथी.” (जीतकल्पनी प्रस्तावना, पा. १६.) गीतनो अर्थ:—

धम्मिल्ल परण्यो छातां अध्ययनप्रवण चित्त राखी, विषयोपभोगमां आसक्त थतो नहि. एक दिवस धम्मिल्लनी सासु तेने घेर आवी. तेनी पत्नीए पोतानी मा आगळ पोतानुं दुःख रडवा मांडयुं:—

(धम्मिल्ल) पोतानी पासे पाटी (= काष्ठपट्टिका, चतुरस्रिका) गोटीवी, रेवाना पाणीथी भरेली, शशीनी कान्ति समान उज्ज्वल खडीने लईने, उद्विग्न अने एकली सूतेली मारी प्रत्ये पण आखी रात समान-सवर्ण गोखे छे.

कप्पि, नेणहेप्पि अपभ्रंश संबंधक भूतकृदंत.

रेवापयपुण्णियं धम्मिल्ल कुशाप्रपुरनो हतो; कुशाप्रपुर कदाच रेवाकांठांनुं नगर होय तेथी रेवानो अत्रे उल्लेख होय ए संबन्धित छे.

२. वि. सं. आठमा सैकाना पूर्वार्धः—

आ दुहो जिनदासगणिमहत्तरनी आवश्यकसूत्रचूर्णिमां आवे छे. जिनदास-
गणिए वि. सं. ७३३ मां पोतानी नन्दिसूत्रनी चूर्णि पूरी करी. (जुओ जीत-
कल्प. प्रस्तावनानुं परिशिष्ट १. पान. १९.)

गीतनो अर्थः—जे शकटाल करशे ते नंदराजा जाणतो नथी. नन्दराजाने
मारी, श्रीयक (= चन्द्रगुप्तने)ने ते राज्य पर मूकशे.

णंदो = णंदु मात्रा प्रमाणे; एटले अपभ्रंशरूप.

मारेविणु संबंधकभूतकृत (अपभ्रंश).

आ परंपरागत दुहो वि. सं. १०५५ मां वर्धमानसूरि (उपदेशपद-
व्याख्या), वि. सं. ११७४ मां मुनिचन्द्रसूरि (उपदेशपदव्याख्याटीका), तेम
ज भद्रेश्वरसूरी जे आ ज अरसामां थई गया ते तेमनी कथावली (अप्रसिद्ध)
मां नेधे छे.

हरिभद्रसूरि तेमनी आवश्यकवृत्ति. पान. ६९४ पर पण आ दुहो नोधे
छे. आ माटे जुओ अकात्र. नी प्रस्तावना. पा. १०३—१०४; अने
ते पान नीचेनी नोधो.

३-४ उद्योतनसूरिनी कुवलयमाला (वि. सं. ८३५)मांथी
नीचेना बे दोहा लेवामां आव्या छे. प्रस्तुत लेखकनी माहिती उद्धरण. १० नी
प्रस्तावनामां आपवामां आपी छे

गीत ३ नो अर्थः—“ पछी ग्रामनटीए आ गीत गायुं:—जे जंने वहालुं
जन होय तेना साथे जो वीजुं कोइ क्रीडा करे, अने जो ते जाणे अने (ते
अन्यजन) जीवतुं होय तो पेलो तेना प्राण ले ज.”

रत्नप्रभसूरिना कुवलयमालाना संस्कृतसंक्षेप (पा. ३८. सं. चतुर-
विजयजी) मां नीचे प्रमाणे संस्कृत छाया छेः—

तावदिदं नट्या गीतम् । इष्टं यन्मानुषं यस्य तदन्येन रमेत
चेत् । स जानन्नेवमिष्यालुरादत्ते तस्य जीवितम् ॥

भाण्डारकर इन्स्टीटयुटनी प्रतः—पं. २. वि तो । जेसलमीरभाण्डारनी प्रत
वत्तो; (भं.) पाण । (जे.) प्राण.

गीत ४ का अर्थ :—रात्रिना पाछला यामे कोइक गुर्जरपथिके बळदनी खेंचवानी मुश्केली संवंधी गायुं :—धवल (बळद) जेम ज सगो असहाय (बळदपक्षे—धुरा धारण न करी शके तेवानो) जननो भार न खेंचे, तो ते कौढ अने आंगणानी शोभा जेवो, नकामो रव्या जेवो, अने दम वगरनो छे.

छेली पंक्तिमां (ज.) सेसउ वजं (= वज्जिय !) सारु । (भं.)
सेसउ तद्धियसारु ।

रत्नप्रभसूरिनो संक्षेप (पा. ५३) :—

पाश्चात्ययामे केनापि गूर्जरपथिकेन गीतम् ।—

धवल इव योऽत्र विधुरे स्वजनो नो भारकर्षणे प्रवणः
स च गोष्टांगणभूतलविभूषणं केवलं भवति ॥

५. आनन्दवर्धन ना ध्वन्यालोकमांथी :—(वि. सं. नवमा सैकानो मध्यभाग), आ दुहो निर्णयसागरनी आवृत्तिमां अतिभ्रष्ट छे.

६, शीलकाचार्यनी सूत्रकृतांगनी टीकामांथी. (वि. सं. १० मा सैकाना प्रथमार्धमां) जुओ. जीतकल्प (सं. जिनविजयजी) नी प्रस्तावना पा. २९; वळी जेसलमेरभंडारनी सूचि (G.O.S.) नं. ४३, ४४.

नीचे प्रमाणे आगमोदयसमितिनी आवृत्तिमां प्रस्तुत गीत माटे पूर्वापर संबध छे.—

४. स्त्रीपरिहा । उद्देश. १ । १०

अह सेऽणुतपई पच्छा, भोच्चा पायसं व विसमिस्सं ।

एवं विवेगमादाय, संवासो नवि कप्पए दविण ॥ १० ॥

इत्येवं बहुप्रकारं महामोहात्मके कुटुम्बकूटके पतितो अनुतप्यते ॥

किं च—‘ अह से ’ इत्यादि । अथासौ साधुः स्त्रीपाशावबद्धो मृगवत् कूटके पतितः सन् कुटुम्बकूटे अहर्निशं क्लिश्यमानः पश्चादनुतप्यते, तथाहि—
गृहान्तर्गतानामेतदवश्यं संभाव्यते तद्यथा—

“ कोद्घायओ को समचित्तु

काहोवणाहिं काहो दिज्जउ वित्त ।

को उग्घाडउ परिहियउ परिणीयउ को व कुमारउ

पडियतो जीव खडप्फडेहि पर बंधइ पावह भारओ ॥१॥‡

शीलांकनी सूयगडांगनी टीका (आ. स. आवृत्ति पा. १०७) मां नीचे प्रमाणे बीजो दुहो पण छे:—

वरि विस खइयं न विसयसुहु इकसि विसिण मरंति ।
विसयामिस पुण धारिया णर णरषहि विपडंति ॥

‡आगमोदय समितिनी आवृत्तिमां नीचे प्रमाणे छाया भापी छे:—

क्रोधिकः कः समचित्तः । कथं उपनय कथं ददातु वित्तं ॥

कः उद्घाटकः परिहृतः परिणोतः को वा कुमारकः ।

पतितो जीव खटस्फेटः प्रबध्नाति पापानां भारम् ॥

॥ शब्दकोशः ॥

॥ शब्दकोशः ॥

शब्द पछीना बे अङ्क अनुक्रमे उद्धरण अने पंक्ति बतावे छे.

विशेषनाम, केटलाक अपवाद सिवायना तत्सम शब्दो इ० लेवामां आव्या नथी. देशी शब्दोनी तथा अर्वाचीन देश्यभाषा अने खास करीने गूजराती शब्दो साथे सम्बन्ध धरावता शब्दोनी ध्यानपूर्वक नोध लेवामां आवी छे.

संकेतशब्दोः—सरखावो (स =); गूजराती (गू.); हिंदी (हिं); मराठी (म.); बङ्गाली (बं.); देशीनाममाला (दे. ना.); सिद्धहेमचन्द्र (सि. हे.); पाइयलच्छिनाममाला (पा. मा.); पाइयसद्महणवो (पा. सद्म.); टिप्पणी (टि.); प्रा. गू. = प्राचीन गूजराती; प्रा. गू. ग्राम्य गूजराती; द्राविडीभाषाओ(द्रा.); पाली (पाली.); मारवाडी (मा.)

अ [च, अपि] १. १५९. गू. य
 अइरिअ [आचार्य] १३. ५.
 अइस [ईदृश] १२. १३. हि.
 ऐसा; म. असा. प्रा. गू. इस्युं.
 अकखाड [अक्षवाट] ३. १५०.
 गू. अखाडो; म. हि. अखाडा
 √अकख [आनख्या] ११. २९.
 अकखाण [अख्याण] ५. १००.
 अक्खि [अक्षिन्] १. ३१. गू.
 म. हि. आंख
 अग्ग [अम] ३. १५. गू. म. हि.
 आगे; आगळ
 अग्गि [अग्नि] १३. १. गू. म.
 हि. आग; प्रा. गू. अग्नि. हि. आग्नि
 अग्घ [अर्घ] ५. १२१.
 अंघ [अघ्नि] ४. ६६.
 अच्चच्चभुय [अत्यद्भुत] ५. २२१.
 अच्चंत [अत्यन्त] ३. ५.
 √अच्छ [अम्] २. ५३. गू.
 छे; प्रा. गू. आछि; व. आछे.
 अज्जुत्त [अयुक्त] ६. १४. गू.
 अजुगतु
 अज्ज [अय] १. ९५. गू. म. हि.
 आज.
 अज्जोणिय [अयतन] ३. ११४.
 स. =पाली. अज्जण्हो, अज्जुण्हो
 प्रा. गू. आजुनळ गू. आजनुं.
 अच्चेरय [आश्चर्यक] ६. ११६.
 गू. हि. अचरज.
 √अंच [अर्च के अञ्च्] १. ८८.
 अंचल ५. ११. गू. आंचळो

अडुवि [अटवी] ५. २०६. द्रा.
 अडवि
 अट्टम [अष्टम] ४. १७९. गू.
 आठमो; म. आठवा
 अट्टवीस [अष्टविंशति] ३. १२७.
 गू. अट्टावीस. म. अठावीस.
 अट्टारह [अष्टादश] ५. २४९.
 गू. अट्टार, अराठ (व्यत्यय).
 हि. अट्टारह
 अण्णेकक [अन्यद्+एक] २. ५.
 म आणिक
 अण्णेत्त [अन्यत्र] २. १७३.
 अत्थवकु [अस्ताघ] २. १३५.
 गू. अथाग; म. अथाक, अथांग
 अत्थमउ [अर्थवत्] ३. १२६.
 अत्थवण [अस्तमन] ७. १४८.
 गू. आथमणुं
 अंतेउर [अन्तःपुर] १. १४.
 √अंदोल [आंदोल] १. २०.
 अंधल [अंध+ल] ५. ४८.
 गू. आंधळुं म. अंदळा
 अद्ध [अर्ध] १. ४७. गू. अरधुं,
 अघ. हि. आधा
 अण्णा [आत्मन्] ७. १४, गू.
 म. हि. आप
 अण्णाण [आत्मन्] ६. २४. गू.
 म. हि. आपण
 अवभंतर [अभ्यन्तर] १. ४६.
 गू. भितर
 अडिभट्ट [दे.] ५. १५४. (टि.)

- √ **अभिड** [दे.] ५. २७७.
संगति करवी सि. हे. ८. ४.
१६४; पा. मा.; दे. ना. १. ७८; प्रा.
गू. आभडइ गू. भिडवुं; (अ-
र्यान्तरे) आभडवुं.
- अमणागमण** [गमनागमन]
१३. ३२.
- अमिय** [अमृत] १. ३६. गू.
अमी.
- अलत्तअ** [अलक्तक] २. १०.
गू. अळतो वं. आळता
- अल्लीण** [आलीन] १. ३३. आसक्त
- अधकखडी** [दे.] ७. ७२.
चिन्ता. गू. आखडी
- अवर** [अपर] ४. २१३. गू.
अवर, ओर; हिं. और
- अवर** [अपर] २. ४१. पश्चिमदिशा
- अवरेवक** [अपर+एक] ३. ४५.
- √ **अवरंड** [दे.] १. ४६. भेटवुं
पा. मा.; दे. ना. १. ११.
- अवरुणरु** [परस्पर] ६. ७४.
- अवलुआ** [दे.] ४. १८६. कोध
दे. ना. १. ३६.
- अवहेरि** [दि] ३. ६६. अपमान
स.=अवखेरइ (भवि.)
- अंसु** [अश्रु] ६. १०४. आंसु
- असमत्तण** [असपत्नत्व] ५. २०३.
- असमल** [अश्यामल] १३. २०.
- अहरुल्ल** [अधर + उल्ल स्वार्थे]
२. ११.
- अह व** [अथ + वा के च]
९. ४. गू. हवे; स.=सि. हे.
८. ४. ४१९. अहवइ;
प्रा. गू. हिव

- अहिणव** [अभिनव] १. १९.
गू. अवनवुं
- अहिरणि** [अधिकरणी] ७. ११३.
गू. एरण
- अहें** [अधः] २२. १२.
- अहोरण** [दे.] १. ७३. गू.
ओढणुं होणुं.
- अहोरत्ती** [अहोरात्र] १. २२
गू. अहोरात
- आअ** [आयात] १. ४६. प्रा.
गू. आयो; हिं आया. म. आला
- आअ** [अदम्] २. ३०. गू. आ.
- आइअ** [आयात] १. १०६
- आउस** [आयुम्] ६. १५९.
गू. आययुं म. आउख
- आएस** [आदेश] १. ९६.
प्रा. गू. आयस
- आंखलिअ** [अस्खलित] ४. १००
- आचेलिय** [अ+चेलमांथी नाम-
क्रियापद अने तेनुं कर्मणि
मू. कृ] १. ९. (टि.)
- आढत्त** [दे.] ६. १५६ आरभी
सि. हे. ८. २. १३८.
- आण** [आज्ञा] ५. २६७. गू.
म. हिं. आण.
- √ **आण** [आ+नी] २. २३.
गू. आणवुं; म. आणणे
- √ **आदण** [दे.] ३. ७६. व्या-
कुल थवुं स.=म आधण. सि. हे.
८. ४. ४२२.
- √ **आपिकख** [आ + प्र + रक्ष]
५. ८८.
- आय** [आगत] २. ५१. हिं आया

√ आयड्ड [दे.] ३. ७५. आक-
 र्षवुं; खंचवुं स=दे. ना. ६.
 २१: १. ६४. आयड्ढि
 आयरिअ [आचार्य] ५. ६४.
 आयल्लय [दे.] २. १४; ३.
 १५. व्याकुलता, कामपीडा. (टि.)
 आयामिय [आयामित] २. ४९.
 नियंत्रित कर्मा
 √ आरक्ख [आ+रक्ष] १. ४३.
 गू. राखवुं. म राखणे हिं रखना
 आलअ [आलय] २. ८७.
 आवइ [आपद्] ५. २८८.
 आलमाल [दे] १३. २८. मिथ्या-
 प्रलाप (टि.)
 आलावण [आलापनी] ६. १३८.
 एक वाद्यविशेष
 √ आव [आ+या] ३. २३२.
 गू. आववुं.
 आवेढ [दे] ५. २३. आवेष्टन,
 वींटाळवुं ते स.=म. वेष्टणे
 सि. हे. ८. २९१. वेढ=वेष्ट
 √ आसंघ [दे.] ५. १४० अपेक्षा
 राखवी. सि. हे. ८. ४३५. दे.
 ना. १. १६३. आसंघा=इच्छा.
 √ आहल्ल [दे] ६. ९ गू. हालवुं; म
 हालणे
 आहित्थ [दे.] ३. १५८. चलित
 दे. ना. १. ७६
 आहोय [आभोग] ६. १२० खाली जगा
 आहंडल [आखण्डल] ३. ९५. इन्द्र.
 इ [अपि] २. ६९. गू. य.
 इत्थि [ङी] ४. २२९.
 इत्थु [अत्र] ९. ६८. म. इथे; मा. अंठ.

इंदिय [इन्द्रिय] ४. ९.
 इय [इति] ५. ९९.
 इलायल [इलातल] ५. १३२
 पृथ्वीतल.
 ईषु [ईषन] १. २१.
 उक्क [उक्क] १. ५०
 उक्कोवण [उक्कोपन] ३. ५४.
 उद्दीपक
 उ [खल्लु] १२. ३३. अनर्थक निपात
 उअअ [उदय] १२. २५.
 उअत्ति [उत्पत्ति] १२. ८.
 उगग [उग्र] ५. ५९.
 उगगअ [उद्गत] २. ६८. गू.
 उगयो
 √ उगगम [उद्+गम्] २. ४० गू.
 उगवुं. म उगवणे
 उगगम [उद्गम] १. ४७. गू.
 म ऊगम
 उगगमण [उद्गमण] ७. १३१.
 ग. उगमणुं. म ऊगवण
 √ उगघाड [उद्+घाट] १४. १८
 गू. उघाडवुं म. ऊघाडणे: हिं. उघाडन
 उच्चारउ [उच्च+कार स्वार्थे] २.
 ९२. गू. उंचो.
 √ उच्चाय [क्रि. उच्च] ५. १९५.
 गू. उचकवुं
 उच्चिचट्ट [उच्चिष्ट] ६. २०८ गू.
 उजीवुं. अजीवुं. एवुं: म. ऊटा
 √ उच्छल [उत्+म्] ३. १९५.
 गू. उच्छलवुं.
 उच्छलव [उत्सव] ४. २८४. गू.
 ओच्छव,

- उच्छ्व [उरस्पर्श] १. ६०.
 उच्छु [इक्षु] १. ९. शेरडी म.
 कस
 उज्जअ [उद्यत] ११. ३४.
 उज्जंगल [दे.] ३. ६४. दीर्घ
 दे. ना. १. १३५.
 उज्जल [उज्ज्वल] १. १२ गू.
 ऊजळं, हि. ऊजरा म. ऊजळ
 उज्जालिय [उज्ज्वालित] १. ६१.
 उज्जाण [उद्यान] १. १५. स.=
 गू. उजाणी
 उज्जोअ [उद्द्योत] ३. १७५.
 उज्जोयण [उद्द्योतन] ५. ६.
 सूर्य.
 उज्झ [उपाध्याय] ५. ६१. गू.
 ओझा
 उज्झर [दे.] १. १०३. निर्झर,
 म. ओजर
 √उट्ट [उद्+स्था] १३. २७. गू.
 ऊठवुं, म. उठणें हि ऊठना
 उण्ह [उष्ण] ५. ७४. गू. ऊवुं
 उण्हाल [उष्णकाल] ६ १५९.
 गू. उनाळो, म. उन्हाला
 उक्त [उक्त] ५. ६१.
 √उत्तार [उद्+तृ] ११. ४८.
 गू. ऊतारवुं, म. ऊतरणें
 उधुर [उधुर] ३. २८.
 उदूहल [उलूखल] ५. २७.
 खांडणी
 उधूलिय [उद्धूलित] १३. ५.

- √उप्पज्ज [उत्+पद्] २. ३९.
 गू. ऊपजवुं
 उप्पण [उत्+पन्न] २. २५. स.=
 गू. ऊपन्नुं
 उप्परि [उपरि] २. ३३. गू.
 ऊपर
 उप्पाड [उत्+पाट्] १३. ९. गू.
 उपाडवुं, म. उपडणें
 उप्पील [उत्पीड] ६. १०६.
 √उब्भ [उद्+भावय] २. ९१. गू.
 उभवुं, म. उभणें
 उब्भड [उद्भट] ६. २३ गू. म. ऊभड.
 उब्भा [दे.] २. ३२. म. हि. ऊभा
 उम्माह [उन्माथ] ५. १८८.
 √उम्मिल्ल [उद्+मील] १. २८.
 गू. ऊमळवुं, म. उमलणें
 उल्ल [उन्त्र*] १. ८२. म. ओळ (टि.)
 उल्लव [उल्लाप] १. १९.
 √उल्लुक [दे.] < उद्+लुक् १.
 ४९. संताइ जवुं
 उल्लोल १. २६. गू. उल्लोल =
 रमतीआळ
 √उल्लाव [दे.] २. २६. गू.
 ओल्लववुं.
 √उवज्ज [उत्+पद्] १३. २५.
 गू. ऊपजवुं, म. उवजणें
 उवरि [उपरि] २. १४१.
 उवल [उपल] २. ८५. पथरो
 उवेस [उद्देश] १३. ४; १३. १०;
 १३. ३ (?)

√उच्चर [उद्+चृ] १. ७० शेष
 वधेलं म.उरणें;दे.ना.१. १३२
 √उच्चल [उद्+चृत्] ७. १४३.
 गू. अवच्छं करवुं
 √उच्चेल्ल [दे.] ५. ७३. सि.
 हे. ८.४.२२३. उघाडवुं
 उहु [दे.] ३. ११७ लुओ ! गू.
 ओहो !
 उहें [उर्ध्व] १२, १२. उंचे.
 ऊढण [दे.] १. २५.स.=गू. ओढवुं-
 ओढणी; हि म, ओढणी
 ऊण [ऊन] २. १२८.गू.ऊणुं;म.ऊणा
 ए [एतद्] १. ९४. गू. ए.
 एअ [एतद्] २. १३.
 एककम [एककम] ११. २५.
 एक साथे
 एकमेक [एक+एक] २. ८. गू.
 एकमेक
 एकलिय [एककिनी] १४. ३.गू.
 एकली; हि.अकेली
 एत्तड [एतावत्] १. १०७. गू.
 एटलें; प्रा.गू. एतलें
 एत्तिअ [एतावत्] ६. १७. गू.
 एटल
 एत्थु [अत्र] १२. ३० म. एथें
 एम [एवम्] १. २०. गू. एम
 एयारह [एकादश] १. ५१. गू.
 अगीआर
 एघ [एवम्] २. १६७

एवड्ड [एतावत्] २. ८८. गू.
 एवड्डं. म. एवढा
 ओट्ट [ओष्ठ] ३. ५३. गू. ओठ.
 √ओत्थर [अव+स्तु] ११. ४४-
 गू. ओत्थरवुं; दे.ना. १.१५१
 √ओयर [अव+चृ] २. ११९
 गू. ऊतरवुं
 √ओलख [उप+लक्ष्] ५. २७८
 गू. ओळखवुं; म. ओळखणें
 √ओलग [ना. कि. <अवलम] ५. २००. सेवा करवी. प्रा.
 गू. ओलग =सेवा; गू. अंग-
 ओळगणुं; ओळगाणो.
 ओलि [आवली] १. ३८. गू.
 ओळ
 √ओसर [अप+सृ] ३.७६. गू.
 ओसरवुं म. ओसरणे
 √ओहाम [दे. आ+कम्] २.
 १९. हुमलो करवो सि.
 हे. ८.४. २५. अने १६०
 ओहि [अवधि] ५. १८५. जैनम-
 तनां ५ ज्ञानमानुं एक ज्ञान
 √ओहुल्ल [दे. अव+कुल्ल*] २.
 १६१. खिन्न, अवनत स. =
 गू. पाक ओलाइ गया. (दि.)
 क [किम्] १. २ गू. को.
 कइस [कीदश] १०. ९. हिं.
 केसा म. कसा. गू. कशुं
 प्रा. गू. कित्युं

कउह [ककुम्] ३. ८४. दिशा.
 कज्ज [कार्य] ११. ३४. गू. म. हिं.
 काज
 कज्जल १. ३१. गू. काजळ
 कडकख [कटाक्ष] १. ५०. स.=गू
 करडागी; कडखां
 कडउल्ल [कटक+उल्ल] १. ५२.
 गू. कडा, कल्लां.
 कडियल [कंटी+तट] ५. १८
 स=गू केड. म. कडियं, कडियं-
 ला (काव्य)
 कडिल्ल [दे.] ६. २४९. कांइ पण
 छिद्र विनानुं दे. ना. २. ६२
 कडूय [कटुक] १०. २७. गू. कडवुं.
 म. कडू
 कट्ट [काष्ठ] ७. ७०. गू. काट
 (-माळ), काठी. म. काठी
 √कंड [कण्ड] ५. २७; ८. २२.
 गू. खांडवुं म. खंडणे, खांडणे
 √कडढ [दे. कृष्] ३. ११०.
 गू. काढवुं, म. काढणे.
 हिं. काढना. सि. हे. ८. ४. १८७.
 कणय [दे.] ५. ७०. बाण.
 दे. ना. २. ५६.
 कणण [कर्ण] १. १२१. गू.
 कान.
 कंठ [कंटिका] ३. १२७. गू. कंठो,
 कंठी
 कण्ह [कृष्ण] ४. १८३. गू.
 कहान
 कत्थ [कुम्भ] ४. १६१. मा. कठे;
 म. कुटे

कहम [कर्दम] १. ६३. गू.
 कादव.
 कंत [कान्त] ५. २३. गू. कंथ.
 √कप्प [कल्प] १४. १. गोठवुं
 कप्पडिय [कार्पटिक] ३. ४३.
 गू. म. कापडी
 कव्वुरिय [कर्वुरित] ६. ७१.
 गू. काव्वुं: म. कवरा.
 कम [कम] ३. १६६. पगळुं.
 कंचुलिअ [कंचुलिका] ४. २२.
 कंण [कृपाण] ५. ७०.
 कंबल [दे.] ३. २२. गू. कांबडी
 कम्म [कर्मन्] ३. १४७. गू. हिं.
 काम
 करड [करट] ३. ८७. गंडस्थल
 करंबिअ [कर्वुरित] १. ६३.
 कयवय [कतिपय] ५. ४६.
 केटलाक
 कलयल [कलकल] २. १११
 कलयंठिणि [कलकण्ठिनी] १.
 १२२. कोयल पा. मा.
 कलिय [कलिका] १. ४०. गू.
 कली; म. कळी
 कल्लोणिय [कल्यतन] ३. ११४
 गू. कालनुं; प्रा. गू; कालनुं
 कवण [दे.] २. ८९. गू.
 म. हिं कोण.
 कसण [कृष्ण] ३. २४. श्याम
 √कह [कथ्] १. १८७. गू.
 कहेवुं.
 कह [कथा * = कथम्] १. ५.
 हिं. कहं, कहा,

काण्ह [कृष्ण] १२. १० गू.
हिं. कान्हा.
कायर [कातर] ४. २६७. गू.
हिं. कायर
कारम [दे.] १. १२९.
कृत्रिम. दे. ना. २. २७
काल [दे.] ५. १२२. गू.
कालुं दे. ना. २. २६.
कालंबिणि [दे. कादंबिनी] ५.
१३. मेघमाला. (टि)
कि [किम्] १२. २०.; १२.
१७.; प्रा. गू. कि; गू. कै;
म. कि; हिं. कि; की.
कित्थु [कुत्र] ४. १६४. मा.
कटे, केथे म. कुठें हिं. कित.
किय [कृत] १. १, हिं. कीया
किय [किम्+इव] ३. १६२
किर [किल] १. ९० खरेखर
प्रा. गू. किर, किरि.
√ किलाम [कलम्] ४. १७४.
थाकवुं.
√ किलकिच [ध्वनि कि. दे.]
६. ५३. कलकलाट करवो.
सि. हे. ८. ४. १६८.=रम्
किलेस [क्लेश] ३. ३.
किविण [कृपण] १. १२८.
किस [कृश] ४. १४२.
√ कील [क्रीड्] ११. २६.
कील [क्रीडा] ३. ८१.
कुच्छ [किञ्चित्] १२. १०.
काइ हिं. कुछ

कुहाडि [कुटार] ७. १३४.
गू. कुहाडी; हिं. कुहाडा;
कुहिणि [दे.] ३. १७६.
मोहोल्लो, मार्ग.
कूव [कूप] ६. ७६. गू. कुवो
केत्तड [कियत्+ड स्वार्थे] ३. १२९.
गू. केटलुं; प्रा. गू. केतुं; म.
किति हिं. कितो.
केत्तिअ [कियत्] ३. १०८.
केम, केम्ब [कथम्] २. ७८.
गू. केम. हिं. किमि
केयइ [केतकी] १. ११. गू. हिं.
केवडा.
केयार [केदार] १. ११. गू.
क्यारो, क्यारडो हिं. क्यारा
केरउ [दे सत्क] २. २९.
सम्बन्ध विभक्तिनो अनुसर्ग.
गू. केरो-री-रु.
केहउं [कीदृशं] ५. ९४. प्रा.
गू. केहूं; गू. केवुं; हिं. केहूं.
केहू
कोइल [कोकिल] ५. ११४. गू.
हिं. कोयल प्रा. गू. कोईल.
म. कोयाळ
√ कोषक [दे.] ५ १३६. बोलाववुं.
म. कोकणें; सि हे. ८.
४. ७६.
कोट्ट [कोष्ठक] ४. १०५.
गू. म. कोठा; कोठो

कोडूमिड [दे.] १ १३ सुरतकीडा
स=म. कोदवणें, कोदावणें
(भर्षान्तरे) सि. हे. ८. ४.
१६८. कोडुम=रम्

कोपल [कुड्मल] ४. १४८
कळी गू. कुंपळ सि. हे. ८.
१. २९.=कुंपळ.

√खंच [दे. कृष्] ३. १०
गू. खेंचवुं म खेंचणे हिं.
खंचना

खड [दे.] २. ८१. तृण गू.
म. हिं. खड. दे. ना. २. ६७.

खडफड [दे.] १४. २३.
भ्रांति गू. म. हिं. खटपट

खडिल्लड [खळाट] ७. १३६
स.=सि. हे. ८. ४. १२६
खड्ड=मृद्+इल्ल स्वार्थे

खणय [खनक] २. १०४.

खंड [खड्ड] ७. ६०. गू. खांडुः
हिं. खौडा.

खंत [खात] १. २६.

खंध [स्कंध] ७. १३८. गू. म. हिं.
खांध

खंधावर [स्कंधावार] १. १०७.
सेना

खप्पर [कर्पर] ६. ४२. गू. हिं.
खप्पर; म. खपरी

खयाल [दे.] ६. २६. झाडी

√खरड [दे.] १३. २०. गू. म.
हिं. खरडुं. दे. ना. २. ७९.
(खर+ड स्वार्थे)

√खल [स्खल्] १. २६. गू.
खळुं, खाळुं. हिं. खलाना

खल [दे.] १०. २८. गू. खोळ

खवण [क्षपणक] ४. ९४;
१३. १०. जैन साधु.

खार [क्षार] २. ८२. गू. म. हिं.
खार

√खिज्ज [खिद्] ५. १२.
गू. खीजवुं; म. खीजणें; हिं.
खीजना; सि. हे. ८. ४.
२२४.

खीर [क्षीर] १. ८८. गू. म. हिं.
खीर

√खुड [दि.] ६. १५३. तोडुं
म. खुडणें; गू. खंतडुं; हिं.
खंतना; सि. हे. ८. ४. ११६.

खुद्द [क्षुद्] १०. ३३. हलको
माणस, मक्षिका

√खुब्भ [क्षुब्भ] ६. ८८. स.=
म. खुबा, खुबवणें; हिं. खुभना.

√खुसखुस [दे.] १३. ७.
छानी वातो करवी. गू.
खुसफुस करवी; म. खुसखुसणें;
बं. फुसफुशाना

खेड [दे.] ३. ९४. गू. खेल

खेच [क्षेत्र] २. १९३. गू. हिं.
खेत; म. शेत

खोणी [क्षोणी] २. १०४.
जमीन

√खोह [क्षुभ्] ४. ३०४.
क्षोभ करवो.

गअ [गत] १. २. गू. गयो

गयंद [गजेन्द्र] ६. २९. गू.
गयंद

√गजोल्ल [दे.] ५. ५११.
पुलकित थवुं सि. हे. ८. ४.
२०२. गुज्जोल्ल=उल्लसः दे.
ना. २. १००. रोमांचित.

गंठियाल [ग्रन्थिपाल] १. १७.
भण्डारी

गग्गर [गग्गद] २. ८९. गू.
गळगळो; म. हिं. गळगळा,
गळगळितः पा. मा.

गगिगर [गग्गद] २. ५५. गू.
गळगळो. सि. हे. ८. ५. २१९

गरुअ [गरुह] ४. १३१. गू.
गरवो; पाली=गरु; स.=स.=
गरीयम्

गघक्ख [गवाक्ष] ६. ९८.
गू. गोख. प्रा. गू. गुख;
हिं. गौख.

गविट्ट [गवेवित] ३. १०२.
पा. मा.

गंव [गम्भ] ३. १४७. गायनुं

गहिर [गभीर] ३. १५२. गू.
घेहं. हिं. घैरा,

गहिल [ग्रथिल] ७. १०२.
गू. घेलो स.=म. घैलट,
घैलाड.

गाम [ग्राम] १. ७. गू. गाम.
म. गांव. हिं. गाम. ५.
२३९. संगीतनां ३. ग्राम.

गारउ [कारक] २. १२१.
गू. हिं. गार.

गिज्ज [ग्रह्य] ६. ८६.

गिणगिणाविउ [दे.] १०. ३२.
गू. गणगणवुं; म. गिणगिणने,
गणगणने

गिभ [ग्रिभ] ४. १८२.
उनाळो म. गीम, गीह्य

गिन्वाण [गीर्वाण] २. १०७.
देव

गु [गो] ३. १३६.

गुज्जर [गुर्जर] १४. १०. गू.
म. गूजर.

गुज्झ [गुध] १. ७१ स. = गू.
गूछुं; प्रा. गू. गूझ

√गुंध [ग्रथ्] १. २४. गू. गुंधुं
म. गुंधणे. गुंधणे (उच्चार-
गुतणे).

√गुमगम [ध्व.क्रि.दे.] २. १३५
म. घुमघुमणे; स.=सि. हे.
८. ४. १६१ गुम=भम्

- गुहिर [गभीर] १२. १५ गू. घेवं;
पा. मा.
- √ गेण्ह [गृह्] १४. २. म. घेणें
सि. हे. ८. ४. २०९.
- गोंजि [दे.] ५. ११६. मजरी.
दे. ना. २. ९५.
- गाट्ट [गोष्ठ] १४. १३. गू. गोठो
म. गोठण. पा. मा.=गुठ्
- घइं [दे] १०. ११ पादपूरक
अव्यय. सि. हे. ८. ४. ४२४.
- घंघ [दे] १. १३७. घर गू.
घंघोलियुं. दे. ना. २. १०५.
- घण [घन] ७. १२३. गू. घण
(लुहारलो)
- घंडा [घंटा] १३. ६. गू. हिं. घंट.
घत्त [दे. क्षिप्त] २. ११ प्रा. गू.
घातवुं. सि. हे. ८. ४.
१४३.=क्षिप्
- घर [गृह] २. २२. गू. म. हिं.
घर
- घरिणि [गृहिणी] ४. ३१५.
पत्नी गू. घरणी.
- √ घल्ल [दे. क्षिप्] ३. १९०. गू.
घालवुं; हिं. घालना; म.
घालणे सि. हे. ८. ४. ३३४.
(उ.)
- √ घवघव [दे. ध्व. क्रि.] १.
२४. घूघववुं.
- घाअ [घात] १, ६६. प्रहार. गू. घा.

- घित्त [दे. क्षिप्त] १. ८. जुभो
घत्त स.=भाब.
- घिंभ [ग्रिभ के घर्म] ५. १०२.
ताप, गू. म. हिं. घाम म.
गिम
- √ घुज्ज [दे. कर्मणि प्रस्] २.
८६. गू. घूंचाइ जवुं.
- √ घुल [दे.] ५. १२४. खंखेरवुं
सि. हे. ८. ४. ११७. म.
घोळणे; गू. घोळवुं.
- घुसिण [घुसण] ६. १५१ कंकु.
घूहड [घूक+ड] ९. ३२. गू.
घूवड; म. गू. हिं. घूड
- √ घेप्प [दे. = गेह्* = गृह्
कर्मणिरूप] १० ६० ग्रहण
करवुं. म. घेणें सि. हे. ८. ४.
२५६.
- √ घोळ [दे.] १. २६. गू. घोळवुं;
हिं घोळना.
- चउ [चतुः] २. ५३. गू. चो.
- चउ-कोणी [चतुष्कोणा] २. १०४.
म. चौकोण.
- चउत्थ [चतुर्थ] ६. १५७ गू.
चोथुं; म. चौथ; हिं. चौथा
- चउपास [चतुःपार्श्व] २. १०६.
गू. चोपास.
- चउरंसिय [चतुरसिका] १४. १.
चार खुणा वाळी लखवामां
जूना वखतमां वपराती स्लेट
जेवी काष्ठपट्टिका.

- चक्र [चक] ५.६२. गू. म.हि.
चाक.
- चक्रा [चक्र] ११.२४. चक्रवाक
गू. चकलो, चकवो.
- चंग १.२७. गू. चंग; हि. चंगा;
म. चांगला. दे. ना. ३.१.
- चट्टु [दे.] ५.२८. गू. चाटवो
म. चाट्ट दे.ना.३.१.
- √चड [दे. डह] १.८७. गू.
चडवुं; हि. चडना; म. चडणे
- √चडफड [द्वे. ध्वनि. क्रि]
१०.११. गू. तरफडवुं. म.
तडफडणें
- चडियाराय [गृहीतराग] २.१०७.
- चडुयार [चटुकार *] ३.५७.
- चत्त [त्यक्त] ४.२९१. पा. मा.
- चत्तर [चत्वर] ५.८. गू. चोतरो,
चवुतरो.
- चम्म [चर्मन्] ८.१३. गू. म.
हि. चाम
- चंद [चन्द्र] २.५३. गू. चंद,
चांदो. म. हि. चांद.
- √चय [त्यज्] ४.२२४. त्याग करवो.
पा. मा.
- चालीस [चत्वारिंशत्] ५. ५१
गू. चालीस; म. चालीस.
- √चव [दे.] २.१७८. कहेवुं
गू. चववुं; चव चव करवुं.
सि. हे. ८. ४. २.

- √चव [च्यु] ४.१७९. च्युत थवुं
गू. चववुं; म. चवणे
- चावल [दे.] १.४२. चोखा. गू.
हि. चावल; दे.ना.३.८.=चाउल
- √चिक्कव [चमत+कृ] ५.२०.
गू. चमकवुं.
- चिट्ट [चेषा] ७.१४३. गू. चेडां
- चित्तक्षण [चित्रत्व] १.१२२.
- चिध [चिह्न] ५.७. स.=गू.
चीधवुं; पा. मा.
- चिराणउ [चिरंतन] ५.१८०.
पुराणुं; प्रा. गू. चिराणुं.
- चिहुर [चिकुर] २.१७९. केशपाश.
- √चूर् [चृ] २.८. गू. चूरो
करवो.
- चुक्क [च्युत] ३.६९. गू. म.
हि. चूक. पा. मा.
- √चुक्क [क्रि. < च्युत] ४.१९७.
गू. चूकवुं म. चूकणें पं.
चुक्कना. सि. हे. ८.४.१७७
=भ्रंश
- चोज्ज [दे] ५.२१४. आश्वर्य.
दे. ना. ३. १४. चुज्ज,
चोज्ज; पा. मा. चुज्ज
- चोप्पड [दे.] ७.१४३. तैल.
मर्दन करवुं गू. चोपडवुं म.
चोपडणें; हि. चोपडना.
सि. हे. ८.४.१९१=चुप्पड.
- चोप्पड [दे.] ७.११२. चीकटुं
गू. म. चोपड.

छ [षट्] ५.५१. गू. छ. म
सहा.

√ छज्ज [दे] ५.२४८. गू. छाजवुं,
हिं. छाजना; म. साजणें
सि. हे. ८.४. १९९.=राज्

√ छड् [दे. मुच्] २.१२७. गू.
छांडवुं, हिं. छाँडना; म. सां-
डणे. सि. हे. ८.४.९१. पाली
छडेति

छण [क्षण] ६.१४८. पूणमा.

छण्ण [छन्न] १.३. गू. छानुं.

छत्तिय [छत्रिका] ५.२२४. गू.
म. हिं. छत्री

छप्पय [षट्पद] २.१३५. गू.
षट्पद, छप्पय छप्पो (अर्था-
न्तरे)

छार [क्षार] ७.१४२. राख गू.
छार. पाली. छारिका

छत्त [दे.] ५.२०७. स्पृष्टः गू.
छीतवुं, हिं. गू. छूतअछूत.
पा मा.

√ छिप्प [दे. स्पृश्] २.८५. सि.
हे. ८.४.२५७. पाली. छुपति;
गू. छूपवुं.

√ छिव [दे. स्पृश] ६.५६. गू.
छोवावुं सि. हे. ८.४.१८२.

छुड [दे.] १.४७; छुड् छुड्
१. ७५; सि. हे. ८.४.४२३
(उ.) छुड्=यदि

छुद्ध [क्षुब्ध] ३.९३. पाली. छुद्ध.

छेअ [छेद] ३.१०४. गू. छेओ.

ज [यत्] १.२९.

जअ [जगत्] ६.

जइ [यदि] २.३७. प्रा. म. जइं.

जइसउ [यादृश] १०.९. हिं.
जँसा; म. जसा. प्रा. गू.
जिस्सुं.

जउ [यत्र] ३. ५७.

जउण [यमुना] ४. १३७.

√ जगड [दे.] १३.२०. गू.
झघडवुं; म. झघडणें हिं. झ-
घडना. दे. ना. ३.४४.

जणण [जनक] ५.३१२.

जणवउ [जानपद] २.८. प्राम-
जन.

जणेरी [जनयित्री] २.२९. माता

जंत [यन्त्र] १.९. गू. जंत,
जंतर

जंत [यात्] १.३४व. कृ. √ जा.

जमल [यमल] ३.२७. प्रा. गू.
जमलो: म. जवळ (अर्थान्तरे)

√ जंप [दे. कथ् < जल्प] ३.८३.
म. जांपणें, जायणें. सि. हे.
८.४.२=कथ्

जंपण [जल्पन] ३.१६३. वाच्यता
निंदा. दे. ना. ३.५१.

जंपाण [दे] ५.१२७. एक प्रकारनुं
वाहन.

√ जयजयकार ['जय' 'जय' + कृ]
२. ७. गू. जेजेकार करवो

जयहर [जगदगृह] १. ४. जगत
रूपी घर.

जर [ञ्वर] ३. ५३. म. जर.

जलजंत [जलयन्त्र] ६. ८. बह्वाण

जवल [यमल] ७. १३०. पासे
पासे प्रा. ग. जमलो म.
जवल.

जस [यशस्] २. ९४. गू. जस.

√ जा [या] २. ६३. गू. जवुं;
हिं. जाना; म. जाणे

√ जाण [ज्ञा] ३. ११. गू. जा-
णवुं; म. जाणने; हिं. जानना

√ जाण [ज्ञान] १३. १४. गू.
म. हिं. जाण.

जाण [यान] ९. २९. गू. जान

जाणय [जानपद] २. १४०.

जाम [यावत्] ६. ५. गू. जां.

जाल [ज्वाला] २. १२४. गू.
झाल. म. जाल:पाली. जाल

जालडिय [ज्वाला + डिय] २. १११.

जाव [यावत्] २. १८१

जावहिं [यावत् + स्मिन्] १. ९०.

जि [दे.] १. २३. अनर्थक निपात
गू. ज.

जिज [दे.] २. ३४. अनर्थक निपात

√ जिघ [घ्रा] १२. ६. वास लेरी.
पा. मा.

√ जिण [जि] ५. १९१ सि. हे.
८. ४. २४१.

जिभा [जिह्वा] ३. ८. गू. म.
जीभ.

जिह [यथा] २. ९२. जेम.

जोहा [जिह्वा] १. १२२. पा. मा.

√ जुज्ज [युज्] ५. १७६. सि. हे. ८.
४. १०५

√ जुज्झ [युज्] १. ४९. गु. झु-
जवुं म. जुज्जणे, जुज्जणे हिं.
झुजना. सि. हे ८. ४. २१७.

जुज्झणथ [मोघनशील] ३. १८.
गू. झूमणुं.

जुत्ति [युक्ति] ५. २६५. गू.
जुगत

जुत्थ [यूथ] १३. ३८. गू. जूथ.

जुप्प [दे.] ३. ८२. बेसतु आववुं
सि. हे. ८. ४. १०९. जुपणे

जुवाण [युवन्] ३. १२६ गू.
जुवान.

जूवारिअ [कृतकार] ३. १६ गू.
म. जूवारी.

जेट्ट [ज्येष्ठ] ३. २७. गू. जेट
म. जेटा.

जेत्तहे [यावत् + स्मात्] १. ४२.
गू. जेटले

जेहउ [यादश] ५.९४. गू. जेवुं

जेम [यथा २.५३. गू. जेम

√जोअ [दे.] ७.१११. गू.

जोवुं, म. जोवणें, पाली.

जोतति (=सं. द्युत्).

ओअण [दे.] ६.९६. दृष्टि, नेत्र.

जोइसिउ [ज्योतिषिन्] ३.२९.

गू. म. हिं जोशी.

√जोख [दे.] ५.५०. निर्णय

करवो गू. जोखवुं. म. जो

खणें हिं. जोखना.

जोगि [योगिन्] ३.११. गू.

म. हिं. जोगी.

जोव्वण [यौवन] १.९७. गू.

जोवन.

झकार [ध्वनि श.] १.२४. गू.

झंकार.

झत्ति [झटिति] २.७१. गू. झट.

पा. मा.

√झडप्प [दे.] ४. २७९. गू.

झडपुं, म. झडपणें, हिं. झडपना

√झळक [दे.] ५.१५५. गू.

झळकवुं, हिं. झळकणें

झळरि [दे.] १.४. एक वाद्य.

√झा [घ्यै] ६.४८. सि. हे. ८.४. ६

√झिज्ज [दे.] ३.५६. सूकावुं; म.

झिजणें.

झुणि [ध्वनि] ४.१२० हिं. झुण.

√झुलुकक [दे.] ३. ४४. म.

झुळकणें

झेंडुय [दे.] ५.४२. दडो. गू.

गेंदो; म. झेंडु द्रा. चेंडु

टिट्टउ [दे.] ६.११९. जुगार

रमवानी जगा. दे. ना. ४. ३ = टेटा.

√ठव [स्थापय] ५.१७८. गू.

ठववुं; म. ठेवणें; पाली. ठपेति

ठाण [स्थान] ५.१३७. गू.

थाणक; म. ठाण

ठाव [स्थापय *] १३.२९. गू.

ठाम. म. ठाव

√ठाहर [स्था] ९.३६. स=गू.

ठरवुं; हिं. ठहरना म. ठरणें.

डसण [दशन] ५.१ २३ दांत

स=गू. डसवुं, म. डसणें

हिं. डसना; पाली डसति

√डह [दह्] २.९०. बाळवुं; पाली.

डहति; स.=म. डहणी, डह.

√डहुल [दे.] ७.१४६. गू.

डोळवुं म. डहुळण

डाइणी [डाकिनी] ५.३०. हिं.

डायन.

डाल [दे.] ९.२८. शाखा गू.

हिं. डाल, म. डाला. दे. ना. ४. ९.

√डङ्ग [कर्मणि दह्] २.३७.

गू. दाक्षवुं; डाक्षणे

डिंडीर १.२०. फीण.

डुकर [दुष्कर] २.६१.

डोंब [डुम्ब] ५.६१. चांडाल. पा. मा.

√डोल्ल [दोल्] ४.२४९. गू.

डोलवुं; म. डोलणे; हिं. डोलना

√डुक्क [डौक्] २.१२५. गू.

डुंकवुं.

√ढोअ [डौक्] ५.९.

णं [दे.] १.४५. जेम सि. हे.

८.४.४४४.

√णञ्च [वृत्] १.१०२. गू.

नाचवुं; म. नाचणे; हिं. नाचना

पाली. नच्चति.

णञ्चण [नर्तन] ३.११५. गू.

नाचण. पाली. नच्चन

णट्टव्ययहर [नाट्यगृह] १.१२३.

णट्टावड [नर्तापक*] ३.१४६. नर्तक.

णट्ट [नष्ट] ६.११. गू. नाटुं,

स.=म. नाट

√णड्ड [दे.] ५.१६५. हरकत

थवी गू. नड्डवुं म. नडणे,

हिं. नडना. पा. मा.

णमिर [नम्+इर] ३.१५५. नम-

नशील

णघर [दे.] ५.११३. केवळ.

णह [नभस्] २.६८.

णह [नख] १.१२. नख. हिं. नहँ

णहर [नखर] १.७४. गू. न्होर

√णा [शा] १.१०९ स = गू. नाणवुं

णाइ [दे.] १.२. जेम; सि. हे.

८.४.४४४. हिं. नाइं

णाण [शान] २.१९८. गू. नाणुं;

नाणवुं.

णावइ [दे.] १.२९. जेम; सि.

हे. ८.४.४४४.

णाहल [दे.] ५.१८. एक वन्य

माणसनी जात.

णाहि [दे.] २.२२. गू. नाहि.

म. नाहिं. सि. हे. ८. ४.

४१९=नाहिं

णि [वृ] ५.६०.

√णिअ [दे.] २.१८०. जोवुं;

सि. हे. ८. ४. १४१

√णिअच्छ [दे] ५.१५७ जोवुं;

पा. मा.

णिउड्ड [दे.] १. ४६. डूबकी

मारवी सि. हे. ८. ४. १०१

=मज्ज

णिवखंत [निष्क्रान्त] ४.२१८.

णिग्गल [निर्गल] १. १२८ म.

निगळ

णिच्चित [निश्चिन्त] ७.७१. गू.

नचित.

√णिज्झाय [नि+ध्यै] ३.१७१.

जोवुं सि. हे. ८.४. ६.

णिज्जुण [निर्ध्वनि] ६.१११.

√णिट्टव [निः+स्थाप्] ३.१६८.
मीचे नाखडुं

णिड्डाल [ललाट] १.४८. गू.
नीळवट. म. निडळ, निडळ.
पा. मा.

णिप्पेहुण [दे.] ४.३१. मोर (?)

णियल [निगड] १.८. बेडी

णियाण [निदान] ६.११४ चिह्न.

णिरारिउ [दे.] ५.९८. निध्वया-
र्थी निपात; गू. नर्यु.

णिरिक [दे.] १.९. चोर दे.
ना. ४.४९.

√णिरिक्ख [निरि+ईक्ष] ३.१०८.
गू. निरखडुं. म. निरेखणें

णिरु [दे.] १.१०४. निध्वयार्थ
अव्यय; गू. नर्यु.

णिरुत्त [दे.] १. ९५; ५.४६.
निध्वयार्थ अव्यय.

णिल्ल [दे.] ४.६२. ललाट.

√णिवड [नि+पद्] ३. १३३.
गू. निवडडुं; म. निवटणें,
निवडणें.

√णिव्वड [निष्पद्] ६.६०.
सि. हे. ८.४.६२=भू.

णिस्सावण्ण [निःसापत्त्य] २.१९६.

णिसिक्कय [दे.] ५.१४२. बहार
काडी नाखेला. गू. नसीकडुं
सि. हे. ८. ४. ९१-१४४.
=उस्सिक्क

णिहाय [दे.] १.७. समूह. दे.
ना. ४.४९.

√णिहाल्ल [नि+भाल्] २.१९१.
गू. निहाळवुं म. निहाळणें
हिं. निहालना

निहेलण [दे.] ५.२५. धर. दे.
ना.४.५१; पा. मा.

√णे [णी] ६.८३. पाली नेति

णेउर [नूपुर] १.१४. गू. हिं.
नेवर; म. नेउर, नेवर. पा. मा.

णेण्ण [नयन] २. १९२ गू.
नेण.

णेह [स्नेह] ५.३९. गू. नेह.

√ण्हा [स्ना] १.४९. गू. न्हावुं
म. न्हाणें, न्हाणें; हिं. न्हाना.

त [तद्] १. ३०. गू. त-ने.

तउ [तत्र] ३. ५७.

तउ [ततः] ४. १७६ गू. तो,
तव.

तक्खण [तत्क्षण] ४.२३६. प्रा.
गू. ताक्खणें; बं. तखन. हिं.
ततखण.

तक्कुअ [दे.] ६. १६६ स्वजन
पा.स.म.

तण [दे.] ४. २६२. षष्ठी विभ-
क्तिनो अनुसर्ग गू. तणो-णी
-णुं.

- तत्ति [दे.] २. ५५. चिंता
तत्परता, दे. ना. ५. २०.
- तंष [ताम्र] ४. १००. गू. तांबुं
म. तांबा; हिं. तांबा; पा.मा.
- तंबिर [ताम्र] ६. ३८.
- तंमोल [ताम्बूल] १. ३०. गू. हिं.
तंबोल.
- तवंग [दे.] ६. १४१. पलंग
- तव्वे [तावत्] ११. ६. हिं. बं.
तव्वे. हिं. तव. गू. तव.
- ता [तावत्] १३. ११.
- ताण [त्राण] ४. ४१.
- ताण [तान] ५. २५२.
- ताम [तावत्] ६. ५१. गू. तां
- ताघ [तावत्] २. १८२.
- तावहिं [तावत्+स्मिन्] १. ९०.
- √ताव [ताप्] ३. ५३. गू.
तावतुं; हिं. तावना,=तायना.
- √तास [त्रस्] ४. २४०. गू.
त्रास आपवो.
- तिक्ख [तीक्ष्ण] ५. २५४. गू.
तीखुं. म. हिं. तीख
- तिडिक्ख [दे.] ९. १२. गू.
तणखो
- तिण्ण [त्रि.] २. ९५. गू. त्रण.
हिं. म. तीन

- तित्ति [[वृप्ति] ४. १३६.
- √तम्म [दे.] ५. १३१. भाई
करतुं. दे. ना. १. ३७. म.
तिवणे.
- तिय [स्त्री] २. १७५. स्त्री. हिं.
ति, तिय, तिया.
- तियसिद् [त्रिदशेन्द्र] ४. १४.
इन्द्र
- तिल्लु तिल्लु [दे.] ५. १२. जरा
जरा
- तीमइ [स्त्री] ३. ६६. हिं. तीवई.
- √तीर् [तीर्] १०. ३९. शक्यं
सि. हे. ८. ४. ८६.
- √तुट्ट [त्रुट्] १. ५७. गू. तू-
टुं; म. तूटणे; हिं. तूटना.
- तुंगि [दे.] ३. ११३. रात्रि.
दे. ना. ५. १४.
- तुण्ण [दे.] १. ८८. म. तूप.
पा. मा.; दे. ना. ५. २२.
- तुम्हारिस [युष्माद्दश] ३. ११.
- तुरंत [त्वरत्] १. २३. गू.
तुरत.
- तुरिय [स्वरित] १. ९४. गू.
तुरत.
- तुहार [तव] ५. १३०. गू.
त्हारं
- तुहं [त्वम्] ३. १३२. गू. तुं;
म. तु.

तेत्तहे [तावत्] १. ४२. गू.
तेत्ते.

तेत्थहो [तत्र] ३. १३३.

तेम [तथा] ४. १३५. गू. तेम

तेत्थु [तत्र] ३. ४५. म. तीथे.
प्रा. गू. तीथे.

तेरह [त्रयोदश] ३. १९९. गू.
तेर. म. तेरा. हिं. तेरह.

तो [ततः] १. ४२. गू. तो.

√तोड [त्रोट्य्] ६. ८७. गू.
तोडवुं म. तोडणें हिं. तोडना.
सि. हे. ८. ४. ११६.

√थक्क [स्थक् *] २. ८२.
रहे छे. गू. थाकवुं, स.=गू.
थकी; स.=सं. स्थगयति; पाली.
थकेति; सि. हे. ८. ४. १६.
म. थाकणें. हिं. थाकना.

थक्क [स्थिर] ५. १७. स्थिर

थड्ढो [स्तब्ध] १०. २४. गू.
टाढो पाली. थड्ढ; पा.मा.

थण [स्तन] १. २८. गू. थान;
हिं. थन; म. थन, थना.

थत्ति [स्थिति] ३. १९९. दे. ना.
५. २६.

√थंभ [स्तम्भ्] १. १३३. गू.
थांभवुं; म. थांभणें

√थरहर [ध्व. क्रि. दे.] ५.
११७ गू. थरवुं; पा. मा.; दे.
ना. ५. २७.

√था [स्था] २. १८३. गू.
थवुं, थावुं

थाण [स्थान] १. १५. गू.
थाणं

थिअ [स्थित] २. ५. गू. थयुं

थित्ति [स्थिति] ५. २२०.

√थिप्प [दे] ५. १३. झरवुं
म. थिपणें. थिबणें. सि. हे. ८. ४.
१७५.

थुइ [स्तुति] ६. १५६.

थेलासण [दे.] ४. १३. कमळ.
दे. ना. ५. २९.

थोव [स्तोक] ६. ५५. पाली. थोक.
सि. हे. ८. २. १२५.

थोड [स्तोकं] ३. ११०. गू.
थोडुं, म. हिं. थोडा.

थोर [दे.] ३. १०६. स्थूळ म.
थोरला, थोर. पाली. थेर.
दे. ना. ५. ३०.

दइअ [दैव] ६. १३. नसीब,
प्रा. गू. दै. ' दै जाणे '

दउवारिय [दौवारिक] ३. ४१.

√दक्खव [दर्शयू] १. ९५.

- गू. दाखवुं; म. दाखविणें
सि. हे. ८.४ ३३.
- दर [दे.] ५. १९. थोडा दे. ना.
५. ३३; पा. मा.
- दवणा [दमनक] १. १७. एक
जातनी वनस्पति; गू. दमण;
हिं. म. दवणा.
- दहि [दधि] १. ३. गू. दहिं
म. हिं. दहीं.
- दार [द्वारिका] ४ १५५ स. = म.
दार.
- √दाव [दे. द्वा] ६ १६५. सि. हे.
८.४ ३२.
- दाहिण [दक्षिण] ६. ५३. ज-
मणो; हिं दाहिना.
- दिअह [दिवस] २. ५१. प्रा.
गू. दीह; गू. दी. प्रा म. दी.
- दिट्ट [दृष्ट] १. ४७. गू. दीठो.
पाली. दीठ.
- दिट्ठि [दृष्टि] ३. १३३. ग.
द्वेठी; म. दीठ
- दिण्ण [दत्त] १. ३३. हिं. दीना.
प्रा. म. दिन्हला. पाली. दिन्न.
- दिवहडा [दिवसाः] ७. १३३.
दिवसो प्रा. गू. दीहडा.

- दिहि [धृति] ३. १६. धैर्य, सुख.
पाली. धिति
- दीउ [दिव्य] २. २.
- दीव [दीप] २. ८७. गू. दीवो
- दीव [द्वीप] २. १९८.
- दीस् [कर्मणि दृश्] १. १. गू.
दीसवुं; हिं. दीसना; म. दिसणें
- दुज्जस [दुर्यशः] २. २. अपकीर्ति.
- दुवार [द्वार] ६. १२५ म. दार;
हिं. दुवार
- दुस्सील [दुःशील] २. १६.
- दूउ [दूतः] १. ५.
- दूहल [दुर्भाग्य] ४. १८८. गू.
दोहलो. दे. ना. ५.४३.
- √दे [दा] २. ११. गू. देवुं.
म. देणें; हिं; दे ना.
- देवर [देव] २. ५२. गू. दिअर;
म. देवर.
- देवल [देवकुल] ७. ३३. गू.
म. हिं. देवळ.
- देहुर [देवगृह] ६. ७७. गू.
दहेरुं
- घण [धन] ३. ३०. गायोनु जूथ.
गू. धण.
- घणिअ [दे] ११. २६. प्रिया
मा. धण; दे. ना. ५. ५८.

- घत्थ [घाष्ट्य] ४. २९२.
- घंध [दे.] ७. १२७. मोह; गू.
घंधो, धांधळ. म. घंदरा,
घंदर्या. दे. ना. ५. ५७.
- √ घंध [दे.] १३. ७. छेतरुं.
दे. ना. ५. ५७. म. घंदरणे
- घय [घ्वज] १. १७.
- घवल [घवल] १४. १३. गू.
घोळो.
- घाइय [घावित] ३. १६९. गू.
घाया. स=घावडणे, घावणे
(काव्य).
- घाहडिय [दे.] २. ११२. गू.
बाह
- घि [घिग्] ३. ७७. पाली, घि.
- घिट्ट [घृष्ट] २. ७६. गू. घीट;
म. घिट्ट.
- √ घीर [घीर्य्] ३. १६३. गू.
धीर, धीरो,
- धुअवह [ध्रुवपथ] ४. २७५.
सनातन मार्ग
- धुककुधुअ [दे.] ४. १८७.
कंप स.=गू. घक्काधुंवा.
म. धुगधुगणे, धुकधुकणे;
दे. ना. ५. ६०.
- √ धुण [धू] ४. २९२. गू.
धूणुं; सि. हे. ८. ४. २५१.

- धुयगाय [दे. धूतकाय ?] १. ३८.
अमर; दे. ना. ५. ५७
- धूअ [दुहितृ] ५. २७१. दीकरी
मा. धी.
- धूमंधारिअ [धूमंधकारित] २.
गू. धूंघळुं; म. धुंढाळा.
- नगगल [नम+ल] १३. ९. गू.
नागढो; म. नागडा, नागटा
- नवल्ल [नव+ल] १. ४०. गू.
म. हि नवल.
- √ नास [नश्] १. ८. गू. नासुं;
म. नासणे (यौगिकार्थ)
- √ निअ [दे.] २. ७८. जोबुं
सि. हे. ८. ४. १८१.
- √ निउड्ड [दे.] १. ४६. गू.
बूडुं. सि. हे. ८. ४. १०१.
- नियत्थ [निवस्त] १. ९९. म.
नेसणे
- नियर [निकर] १. १६. समूह
- नियरिसण [निदर्शन] ४. १६३.
दाखलो
- नियलण [निगडन] ५. ४७.
- √ नीसर [निः+स] १. ५. गू.
नीसरुं; म. निसरणे.
- णेसण [निवसन] ६. १०७. म.
नेसण
- नोक्खी [नव+क्ख] ३. १८४.
अपूर्व गू. नोखुं; सि. हे. ८.
४. ४२२.

- पइष्ट [प्रवृत्ता] ३. १८७.
 पइष्ट [प्रविष्ट] १. १३. गू. पेठो.
 पइरिक [दे.] १. १३०. विशाळ
 दे. ना. ६. ७१.
 √ पइस [प्र+विश्] १. ४. गू.
 पेसवुं
 √ पइसार [कारकरूप प्र+विश्]
 २. १. गू. पेसाडवुं; स.=गू.
 (पग.) पेसारी; हिं. पैसारना.
 √ पइसर ['पइसार' कारकरूप परथी
 प्रकृतिरूप] १. १२.
 पईहर [प्रतिगृह] १. १३. पड-
 शाळ, दिवानखानुं (टि.)
 पउत्थवइया [प्रोषितपतिका] १०.
 १३. नायिका जेनो पति पर-
 देश गयो छे ते.
 पउम [पद्म] ४. ८९ स.=गू.
 पोमलो (अर्थान्तरे), पोयणी;
 पउर [प्रचुर] ५. ३८. पुष्कळ
 प्रा.गू. पो'र पो'र.
 पओलि [प्रतोली] ६. ७०. गू.
 पोळ; प्रा. गू. पोलि.
 पक्ख [पक्ष] २. ७२. गू. पख,
 पाखुं.
 √ पक्खाल [प्र+क्षाल] ३. १९१.
 गू. पक्खळवुं; म. पक्खळणें.
 √ पंगुर [दे.] ६. ३८. म. पांघरणें
 स.=म. पांघरूण. दे. ना. ६. १९. टीका

- पच्चक्ख [प्रत्यक्ष] १. २१७.
 √ पच्चीर [दे.] ४. ३०३. शान्त
 करवुं.
 पज्जत्त [पर्याप्त] २. १७६. पूरेपूहं
 √ पज्जल [प्र+ज्जाल्य] ३. ५४.
 गू. पजाळवुं
 √ पच्चुव [प्र+स्पृश् दे.] ५.
 २०३. जुओ छवू
 √ पंचेड [दे.] ४. २७९. कचरवुं
 दे. ना. ६. १५. 'पच्चेड=
 'मुशल.' तेना परथी क्रियापद.
 स.=सि. हे. ८. ४. १७३.
 पच्चड=क्षर
 पट्टण [पत्तन] ६. ११७. नगर
 प्रा. गू. पाटण.
 √ पट्टव [प्रस्थाप्य] २. १७. गू.
 पाठवुं; म. पाठविणें; सि. हे.
 ८. ४. १७.
 पड [पट] २. ३७.
 पडह [पटह] ३. १६२. गू. पडो
 पडिम [प्रतिमा] ३. ८६. प्रतिमा
 पडियार [प्रत्याकार] ७. ८०.
 म्यान. गू. 'इयीभारपडियार.'
 पडिवक्ख [प्रतिपक्ष] ३. १.
 पडिवत्त [प्रतिपत्ति] १. १०६.
 समाचार
 √ पटुक्क [प्र+ढौक्] १. १३३.
 पण्ण [पर्ण] १. ६९. गू. म.
 हिं. पान

पण्णारह [पञ्चदश] ३. १०४.
गू. पंद्दर; म. पंधरा, हिं.
पंद्दरह.

पण्णास [पञ्चाशत्] ५. २५२
गू. हिं. पचास. पाली. पञ्जास;
पन्नास

पंडिअ [पंडित] ७. १८. गू.
पंडयो

पंडित्त [पंडित] १२. ३.

√पत्तिज्ज [प्रति+इ] २. ८०.
विश्वास करवो; गू. पतीज प-
डवी

पत्तिज्जवण [प्रतायन] १. ८०.
वंचना

पत्त [प्राप्त] ७. १०. प्राप्त कर्तुं
गू. पो'तुं; प्रा.म. पातला.

पत्थिव [पार्थिव] ५. २००. राजा

पद्दुर [दे.] ३. १८. सरल; गू.
पाधरा. दे. ना. ६. १०.
पद्दुर=सरल.

पंति [पङ्क्ति] १. ३३. हार.
गू. पांती; पांथी.

पंथ [पथिन्] ३. १६८. गू. पंथ.

पब्भार [दे.] १. २४. समूह
दे. ना. ६. ६६.

पम्हुड्ड [दे] १०. १. विस्मृत
थयुं. सि. हे. ८. ४. ७५ पम्हुस=
वि+स्मृ

पयट्ट [प्रवृत्त] २. ४६.

पयडिअ [प्रकटित] ६. ४९.
प्रकट थयुं स.=गू. 'सवार
पडयुं.'

पयाण [प्रयाण] १. १. प्रयाण.
गू. पियाणुं

परहुय [परभृत] ५. २५३. कोयल
पराइय [दे.] २. १८. भेगा थया
स.=(भवि).

√पराण [प्र+आ+नय] ६. ८३.

परायउ [परकीय] ७. ५१. गू.
परायो.

परिक्ख [परीक्षा] २. २३. गू.
परख.

परिट्ठिय [परिस्थित] २. ५३.

परिमिय [परिवृत] २. ६५.
वीटळायला

परिवाडि [परिपाटी] ७. १३३.
परंपरा

√परिस्सक्क [परि+स्वस्क्] ६.
१२५. परिक्रमण करवुं

√परीस [स्पृश्] १३. २७. गू.
परसवुं; सि. हे. ८. ४. १८२=फरिस

परोप्परु [परस्पर] ३. १५१.

पवल [प्रवर] ४. ७. मुख्य (मागधी)

पलित्त [प्रदीप्त] २. ११३. स.
=गू. पलीतो.; म. हिं. पलिता

पाण्डित्य [प्रतिनिवृत्त्य] १३. ३६६.
 पलट्टी म. पाळटणे
 पल्लट्ट [प्रतिनिवृत्त] ३. १००.
 नमस्त्रयसो गू. पलट्टयो.
 प. पाल्लट्टणे सि. हे. १०४.
 ३००.
 पाल्लण [पयसिण] ५. ७३.
 म. पल्लणं
 पाल्ल [पयस] ५. ७३. गू. पयस
 पयस [प्रसार] ५. २१०. गू.
 पयस, पयस्यत्.
 पयसाह्वय [प्रसाधित] ५. ७३.
 √पासेलाव [प्रभावय] ५. ७३.
 पशुमहण [पशुरोचन] ४. १७५.
 पह [प्रभा] ४. १७५.
 पह [पयस] ५. ११९.
 पहाण [प्रभात] ५. ११९. गू. पही.
 √पहाण [प्र+भावय] ५. ११९.
 पहाव [प्रभात] ५. ११९.
 पहिल्ल [दे. प्रथिल्ल *] ५. ७३.
 गू. पहिल्लं
 पायक [दे.] ५. २४६. पदाति
 गू. पायक सि हे ८. २. १३८.
 पायस [प्रावृष्] ५. १५९. म.
 पायस.
 पायल [दे.] ५. २५३. इंस.
 हे. मी. ६. ७६.
 पायडिरो [प्रातिहार्ये] ५. २५०

पाणिय [पानीय] ५. १०५. गू.
 पाणी
 पाणियहारि [पानीयहाणि] ५.
 ११. गू. पणीआरी.
 पाय [पाद] ३. १६६. गू. पाय.
 पायड [प्रकट] ५. ६८.
 पायस [प्रावृष्] ५. २१
 √पाघ [प्र+आप्] १०. ५८.
 गू. पावतुं (कवितामा) हि.
 पाना; म. पावणे.
 पावज्ज [प्रवज्या] ४. २२४.
 पास [पार्श्व] १. १०५. गू.
 पासे.
 √पासेइज्ज [प्र+स्विद्] ५. १३.
 गू. परसेवो यवो
 पाहाण [पाषाण] ५. १३७. गू.
 पाहाणो.
 पाहुड [प्रासृत] १. १०५. मेट
 पाहुणउ [प्रावृष्णक] ५. ७३.
 गू. परोणो; म. पाहुणो.
 पिउवण [पितृवन] ५. ७१.
 पयसान
 पिक [पक्व] ५. ८२. म. पीक.
 √पिच्छ [प्र+इष्] ५. ७५.
 √पिट्ट [दे.] ५. १२९. गू. पीट्टं
 पिड [दे.] ३. १३७. ५. ८.
 पिट १. ९.
 पियद [पितृ] ५. ८९.

पियार [प्रियकर] ४. २४८. गू.
प्यारो.

पिहिमि [पृथिवी] २. ५३.

√पील [दे. पीड] १. ९. गू.

पीलवुं; म. पिळणे. हिं. पीलना

पुण [पुनः] २. ८६. गू. पण.

पुत्त [पुत्र] २. ४८. गू. पूत.

पुत्तिचोज्जु [दे.] ९. ९०. (टि.)

पुराइड [पुराकृत] २. १७०.

पेअ [प्रेत] ५. ७८.

√पेक्ख [प्र+ईक्ष] १. २१. गू.

पेखवुं; म. पेकणे, पेखणे

पेम्म [प्रेमन्] ५. २३. गू. पेम.

पेयाहिव [प्रेताधिप] ३. १६८

यमराज.

पेळण [दे.] ३. ७. पीडन गू.

पीलण. म. पेळण. स.=दे. ना.

६. ५७.

पेसण [दे.] ३. ५९. < सं

प्रेषण दे. ना. ६. ५७. स.

=म. पेसणे

पेसणगारी [दे] २. ३१ < सं.

प्रेषणकारिणी; इती; दे. ना.

६. ५९.

पोट्ट [दे.] १०. २३. पेट म.

पोट दे. ना. ६. ६०

पोट्टल [दे] २. ३७. गू. पोटळुं;

म. पोटळा

पोम [पय] १. ७३. गू. पोमळो.

पर्यघण [प्रबंधन] ५. १९.

फरगुण [फाल्गुन] १. ५. गू.

फागण.

√फंद [स्पंद] ६. ५४. फरकडुं

म = फंदणे. पाली. फन्दति

√फंस [स्पृश्] ६. ८०. गू.

फांसवुं; म. फासणे; फासणे.

पाली फस्सति; सि हे. ८४.

१८२.

फलअ [फलक] ६. ९८

फलिय [फलित] १. ४०. गू.

फळी = ' विकसित यई ' इ

अर्थमां

फलिह [स्फटिक] १. ६०. पाली.

फलिक

फार [स्फार] ६. ७०. म.

फार

फासुय [स्फार्शुक] ६. ३६. पाली.

फासुक.

√फिट्ट [दे] ८. २५. गू.

फीटवुं; म. फिटणे; सि. हे.

८. ४. १७७

फुड [स्फुटं] ७. ३८. स.=गू.

फुड. स = सि. हे. ८. ४. २३१

√फुर [स्फुर] १. ५८. गू.

फुरवुं, फोरवुं

√फुल्ल [दे.] १३. ५२. खीलुं
गू. फूलुं; पाली. फुल्ल.

√फेड [दे.] ४. २८५. गू.
फेडुं; म. फेडणे. सि. हे.
८. ४. १७७=फिड

√बइस [उप+विश] १३. ६ गू.
बेसुं; म. बसणे; हि. बैसना.

√बइसार [प्रे. हू. उप+विश]
२. १४८. गू. बेसाडुं.

√बज्झ [कर्म. प्र. बन्धु] २.
गू. बाझुं सि हे. ८. ४. २०७.

बप्प [दे] ५. २९५. गू. बाप.
दे. ना ६. ८८.

बप्पुडु [दे.] ८. ६. गू. बापडो.
बंध [ब्रह्मन्] ७. ९६.

बलि [बलि] ७. १३५. बलि
विज्जु गू. बलिहारी.

बहुत्त [प्रभूत] ९. २५. प्रा. गू.
बहुत्त, हि. बहोत. म. बहुत

बम्हण [ब्राह्मण] १३. २४. गू.
बामण.

बार [द्वार] ३. ४३. गू. बार,
बारणुं.

बारस [द्वादश] ४. १५५ प्रा.
गू. बारह गू. बार.

बारह [द्वादश] ३. ४. गू. बार.

बारहम [द्वादश] ३. ५२. गू.
बारमो.

बावीसम [द्वाविंशतितम] ४. १९६
गू. बावीसमो

बाह [बाष्प] ५. ७४. गू. बाफ.

बाह [बाहु] ५. १०४. प्रा. गू.
बांह; गू. बांघ.

बाहत्तरि [द्विसप्तति] ३. १२७.
गू. बोतेर; हि. बहात्तर

बाहिर [बहिः] २. ७६. गू.
बहार; ब. बाहिर; म. बाहेर.

बाहेरित [बाह्यतः] १२. ४.
बहारथी.

बिण्णि [द्वि] २. ३६. गू. बन्ने

बीया [द्वितीया] २. ६. गू. बीज

बुज्झणअ [बोधनक] ३. १८. स.
=गू. बूझनार. स.=म बुझणे

√बुडु [दे.] १. ५०. गू. बुडुं
म. बुडणे; हि. बुडना. दे.
ना. ६. ९४. टीका

बे [द्वि] १. २४. गू. बे; म.
दो; हि. दो.

बोक्क [दे.] ५. २७२. गर्जना.
स.=सि. हे. ८. ४. ९८.
बुक्कइ=गर्जति

√बोल्ल [दे.] २. १५८. गू.
बोलुं; म. बोलणे; हि. बोलना;
सि. हे. ८. ४. २.

बोल [दे.] १. ७६ गू. बोल.
म. गू. हि. बोल; दे. ना.
६. ९०. = बोल

भइय [भवित] १. ६०.
ब्रज. भयो.

भउडा [भू] ३. ३२. गू. भमर;
हि. भँवर.

भग्ग [भग्न] ६. १५ गू. भाग्यं

भज्ज [भार्या] १. १५०. गू.
भारजा.

भट्टि [भ्राष्ट्र] १. २०२. अष्टाना
सतां. गू. हि. भट्टो म भट्टो

भड [भट] २. १०. गू. भट.

भडारा [भटारक] २. २०६
नहापुष्प.

भडारिआ [भटारिका] २. ५२.

भत्तार [भट्ट] २. १००. गू.
भरथार.

भंति [भ्रान्ति] १. २६.

भंतर [अभ्यन्तर] २. १०३. गू.
भीतर हि. म. भितर.

√भम [भ्रम्] १. २२. गू.
भमउं म. भवणें, भोवणें

भमर [भ्रमर] १. ३३. गू.
भमरो म. भँवर, भोवर.

भरड [दे.] ६. ९६. विस्फारित.

भरिअ [भरत] १. ६२. गू. भग्यं

भरिअलड [भरत] १. ६२. गू.
भरलें

भह [भद्र] ७. १००. गू. भद्र
म. भला.

भहारी [भद्रवर्णिये] १. २००.

भविनि [भवित] १. ६०. गू.
भयो

भाद [भ्रातृ] ३. १००. गू. भ्रातृ
म. भात

भावर [भातृ] ६. ३००. भद्र

भाह [भा-भद्र] १. २१. तम
दोकरा

भारह [भारत] १. ३५.

भाण [भाव] के सा. १. १००. म.
भाणो; गू. भवणें उड भाव

भिच [भुच] १. १००.

√भिड [दे.] १. १००. गू. भिड
गू. भिडण; हि. भिडण. म.
भिडण.

भुअलअ [भुअलअ] १. १००.
गू. भुअलअ म. भुअलअ

भुंलिणी [भुंलिणी] १. १००.
दे. ना. १. १००.

भुज [भुज] १. १००.
आगत जभनारा. एक जातें
वृष्ट

भुंभल [दे.] १. २५. (टि) म.
भोभल दे. ना. १. १००.
भोभल-भुंभल

मुल्ल [मू] ५. १४५. आन्त
गू. मुल्ल, मुल्लो, मुल्लम.
मुल्लण सि. दे. ८. १७७.

मौली [रि] १. २२. (टि.) म.
मौल्य

मूला [मू] ५. १४५. आन्त
गू. मुल्ल, मुल्लो, मुल्लम.

मूला [मू] ५. १४५. आन्त
गू. मुल्ल, मुल्लो, मुल्लम.
मूला, मूला, दे. ना. १. १४१.

मइल्लर [दे] १. ९. अमिमान.
दे. ना. ६. १२०. पा. मा.

मइल्ल [मइल्ल] १. ९. अमिमान.
गू. मी

मइल्लर [मइल्लर] १. ९. अमिमान.
गू. मी

मइल्लर [मइल्लर] १. ९. अमिमान.
गू. मी

मइल्लर [मइल्लर] १. ९. अमिमान.
गू. मी

मइल्लर [मइल्लर] १. ९. अमिमान.
गू. मी

मइल्लर [मइल्लर] १. ९. अमिमान.
गू. मी

मइल्लर [मइल्लर] १. ९. अमिमान.
गू. मी

मइल्लर [मइल्लर] १. ९. अमिमान.
गू. मी

मइल्लर [मइल्लर] १. ९. अमिमान.
गू. मी

मज्ज [मथ] ४. १६८. आन्त
मज्जाय [मथ] ५. २१. गू.
मज्जाद.

मज्ज [मथ] १. ३४. गू. मास;
म. मासि; हिं. मज्जा, मस,
मसला.

मज्जुड [मंथ] ६. १९. जलदी

मट्टी [मृत्तिका] १३. १. माटी;
हिं. मट्टी.

मडण्फर [दे] १. ९. अमिमान.
दे. ना. ६. १२०. पा. मा.

मडय [मृत्क] २. ३६. गू.
मई म. मड: पा. मा.

मडयाजाण [मृत्कयान] ३. १७९.
ठाठडी

मड [मड] ६. ७७. गू. मठी

मडोजर [मडांस+ज+र स्वार्थे] १.
३६.

मडण [मन्] १. ९१. भोगवडुं
गू. भावडुं.

मड [दे] ३. १२७. दे. ना. ६.
१११. टीका.

मंडल [दे] १०. ९. श्वान. दे.
ना. ६. ११४. पा. मा.

मंडव [मडप] १. ९. गू. मांडवो.

मंती [मता] १. २१.

मयमच्छी [मगक्षी] ४. १२४.

मयगल [मङ्गल] ५. ११७.
 हावी. गू. मेगल पा. मा.
 मयरंक [मकरांक] ४. ४७. प्रयत्न.
 मयरट्ट [दे. मकरका] ६. ११९.
 वेर्या.
 मयरद्धअ [मकरध्वज] ५. १४३.
 √मर [मृ] १. ५. गू. मरवुं;
 हि. मरना; म. मरणे
 मरट्ट [दे.] ४. ५५. गर्व. दे.
 ६. १२८. गू. मरड. पा. मा.
 √मरुमार [मृ नुं भारप्रदर्शक
 द्वित्व] ३. ७४; ३. १६९.
 √मरुसिज्ज [मृष्] २. १६०.
 दया करवी
 √मल [मृद्] ३. १००; ५.
 १८८; सि. हे. ८. ४. १२६.
 मसाण [श्मशान] ३. १०० गू.
 मसाण पा. मा.
 √मह [दे.] ४. २९७. कहेवुं
 सि. हे. ८. ४. १३२=काक्ष्
 मह [मख] ५. २०५. यज्ञ.
 माइय [मात] २. ८. गू. मायो
 √माण [मानय्] १. ८५ गू.
 माणवुं
 माणुस [मनुष्य] २. ५९. गू.
 माणस. म. माणुस.
 माम [दे.] ५. १५१. गू. मामो.
 दे. मा. ६. ११२

माय [मातृ] २. ५४. गू. माव,
 मा
 माहृप्प [माहात्म्य] ४. ११७.
 गू. मोटप.
 मिहुण [मिथुन] १. ८. स्त्री-
 पुरुषनुं युगल. म. मेहूण
 मुअ [मृत] २. ११४. गू. मुषो.
 मुक्क [मुक्] १. ८५. स.=गू.
 मूकवुं
 √मुक्कल [दे.] ३. १८५. गू.
 मोकळुं करवुं; म. मोकळा;
 दे. ना. ६. १४७; पा. मा.
 मुट्टि [मुष्टि] ५. २८७. गू. मूठी
 √मुण [दे] ४. २२३. सि.
 हे. ८. ४. ७=ज्ञा.
 मुद्धत्त [मुग्धत्व] ५. १६५.
 √मुसुमूर [दे.] ४. १२३.
 मसळी नाखवुं सि. हे. ८.
 ४. १०६.
 मुह [मुख] १. १. गू. म्हो;
 हि मुँह.
 मेत्ति [मैत्री] १०. ३७.
 मेलावध [मेलापक] ४. २५६.
 गू. मेळावडो
 √मेल्ल, मिल्ल [दे.] १. २; ६. ७
 गू. मेल्लु; हिं. मेळना. सि. हे.
 ८. ४. ९१.
 मेह [मेघ] २. ६२. गू. मेह

मेहाल [मेघकाल] ११. ४४.
 मेहुणम [दे.] ३. ७४. साळो
 म. मेहुणा दे. ना. ६. १४८.
 मोक्कलउ [मुक्क+ल स्वार्थे] ८.
 १२. गू. मोक्को; जुओ मुक्क
 √ मोड [दे.] ४. २८०. म.
 मोडणे; गू. मोडवुं
 मोत्तिय [मौक्तिक] १. १२१.
 गू. म. हि मोतो.
 मोर [मयूर] ११. ५३. गू. म.
 हि. मोर.
 √ याण [ङा] ५. १४२.
 √ रक्ख [रक्ष्] २. ५०. गू.
 राखवुं
 रक्खस [राक्षस] २. ५६. प्रा.
 गू. राखस
 √ रंखोल [दे] १. २९. सि.
 हे ८ ४. ४८ = दोल्
 √ रंग [रञ्ज] १. ३०. गू.
 रगवुं
 रज्ज [राज्य] २. ३०. गू. राज
 रण [वर्ण] १. ३०. रंग.
 रणउह [रणयुध] ४. ३९.
 रणण [अरण्य] ५. १८४. गू.
 म. हि. रान.
 रत्त [रक्त] १. ५१. गू. रातुं
 रत्ति [रात्रि] ३. १७४. गू. रात

रंयण [रत्न] २. २७.
 रयणि [रजनी] ३. ८४. गू.
 रेणो, रेण.
 रघण्ण [दे. रमण्य *] १. ३.
 सुद्ध स. = गू. रामणदीवो; (टि.)
 रसोह [रसवती] ६. १२१. गू.
 रसोह
 रहस [हर्ष] २. ८.
 राइत्तण [राजत्व] ५. २०३
 राउल [राजकुल] ३. १९६. गू.
 राथोल; म. राऊळ.
 राणिय [राज्ञो] ३. ३३. गू. राणी
 राय [राजन्] २. ३०. गू. राब.
 रिक्ख [ऋक्ष] ५. २१७. नक्षत्र.
 रिच्छ [ऋक्ष] २. ५८. गू. रिछ;
 पा. मा.
 रिछोलि [दे.] १. ३८. हरोळ.
 दे. ना. ७. ७; पा. मा.
 रिद्धि [ऋद्धि] १. ६. गू. हिं.
 रिद्धि.
 रिय [ऋच्] ५. २२३.
 रीण [रीण] ५. १०१. थाकेलो
 रुक्ख [वृक्ष] ३. १०९. गू.
 रुखडु; म. रुख (कोंकणी.)
 रुट्ट [रुष्ट] ३. १५३. गू. रुठवुं.
 रुण्ण [रुदित] ५. ८५.
 रुंद [दे.] ४. ७१. विशाळ. म.
 रुंद; दे. ना. ७. १४. पा. मा.

- √रव [रव] २. ५६. गू. रोवुं
सि. हे. ८. ४. २२६=रव
- √रहवुह [दे.] ५. ११५.
- √रहुरुह [दे.] ६. ५२.
- √रेल्ल [दे.] १. ९२. गू.
रेल्लुं
- √रेह [दे.] ४. २८९. शोभवुं
सि. हे. ८. ४. १००=राजू
- लइ [दे.] १. ९. < सं. लात्वा,
सामान्य निपात गू. ले.
- लइय [लातव्य] २. ६६. लेवा
योग्य
- लकड [दे.] २. ८१. गू. लाकडुं.
म. हि. लकडा. दे. ना. ७.
१९. लककुड.
- लक्खि [लक्ष्मी] ५. ११९. गू.
लक्खी
- लच्छि [लक्ष्मी] ३. ४७. पा. मा.
- लंगदि [दे. रंगति *] ४. २९.
क्रीडा (?)
- लडड [लटम] ३. २०. गू.
लाडो दे. ना. ७. १०.
- लद्ध [लब्ध] २. ९६. गू. लाधवुं
- √लह [लभ] ७. ५९. गू. लहेवुं
- √लहस [दे.] ५. १८. सि. हे.
८. ४. १९७=लस
- लाइय [लायित] १. ३५. गू.
लाय्यो.

- √लाव [प्रेरकरूप ला] ३५३.
गू. लावुं
- लावण्य [लावण्य] १. ११८.
- लाह [लाभ] ६. २. गू. लाहवो
- लिह [लेखा] २. ९४.
- लुक [लुप्त] ४. २७८. सं.=सि.
हे. ८. ४. ५५=ली
- लुंचोड [दे.] ७. १२३. खेचवुं
- √लुंच [लुंच्] २. ५९. लुंचुं
म. लुंचणे
- √लुह [दे.] २. ९४. गू.
लोहवुं; सि. हे. ८. ४. १०५.
मूज
- √ले [ला] १. २. गू. लेडुं;
हि. लेना; म. लेणे
- लेह [लेखा] २. ७२.
- √लोट्ट [लुट] २. ३८. गू.
लोट्टुं. सि. हे. ८. ४. २३०
- √लोट्ट [लुट्] १. १३३. गू.
लोथवुं.
- लोण [लवण] १२. ३७. गू.
लूण; म. लोण.
- लालि [दे.] २. ९२. गू. लाला.
- वइवस [विवस्वत्] ३. १६५.
यमराज.
- वडल्ल [वटुल] १. ६८.
- वंक [वक्र] ५. २८६. गू. वांकुं
- वक्कल [पक्ष] ४. २८४.

वक्षस्वार [वक्षस्कार] ४. ११८.
म. म. हिं. वस्वार.

°वच्छ [वृक्ष] १. १२०.

वच्छ [वक्षस्] २. ११.

√वज्ज [कर्म. प्र. वद्] २. ४.

वाजवुं, वागवुं

वज्ज [वाद्य] ५. १७१. गू. वाजुं.

√वज्जर [दे.] २. २०५. कहेवुं
सि. हे. ८. ४. २.

√वट्ट [वृत्] ३. ९४ म. वाटणे

वट्टि [वृत्ति] २. ८८. गू. वाट;
म. वात

°वडाय [पताका] २. ८९.

वडु [दे.] ५. २७१. गू. वडो;
दे. ना. ७. २९.

√वड्ड [वृध्] १. ४३. हिं.
बडना. म. वाडणे

वढ [दे.] ७. ८० मूखे

वणप्फइ [वनस्पति] १. ६.

वत्ता [वार्ता] ५. ६७. गू. वात

वत्तिअ [वृत्त] २. १०२.

वंद् [वृन्द] १. १८.

वमाल [दे.] ६. ४६. दे. ना.
६. ९०. पा. मा.

वम्म [मर्मन्] १. २०.; ५. १४.

वम्मह [दे.] ५. १४. < सं.
मन्मथ. पा. मा.

वम्मीसर [दे.] ४. ३. कामदेव;
दे. ना. ७. ४२.

वयण [वचन] २. ९३. गू. वेण

वरइत्त [वरयित्] ६. १०५. दे.
ना. ७. ४४.

वरि [वरम्] ३. १०५.

वरिस [वर्ष] २. ६२. गू.
वरसधुं

वरिस [वर्ष] ३. ५. गू. वरस.

√वलग्ग [दे] २. ८६ < अव-
लग्ग गू. वळगवु म. वळगणे

वलग्ग [दे.] १. ७५.

वल्लर [दे.] ३. ८७. दे. ना.
७. ८६. पा. मा.

ववगय [व्यपगत] ३. ३४.

वहु [वधू] १. ४६. गू. बहु

वाणरमालिय [वन्दनमालिका]
१. १८. बारणे लटकाववामां
आवतां तोरण. प्रा. गू.
वंदुरवाल टि ।

वाय [वाचा] २. ५५.

√वाय [वाद्] १. १०२. गू.
'स्वर वाय छे.'

°वार [द्वार] १. ३०. गू. बार;
म. बार.

वाचड [व्यापृत] १०. २२. गू.
वावड.

वावि [वापी] ५. ४५. गू. वाव.

वास [वर्ष] २. १४२.

वास [व्यास] ५. १७७. पहोळाई

वि [अपि] २. ३५.

विउज्वण [विकुर्वण] ५. २१९.
चमत्कार

विउज्झाविअ [विबोधित] ३.
८८.

विउस [विद्वस्] ५. १६७. पा. मा.

विग [वृक] २. ५८.

√विगोव [वि+गुप्] ३. ८०.
गू. बगोवडुं

विच्छडु [दे.] २. १०५. समूह.
दे. ना. ७. ३२.

विच्छंड [दे.] २. १३५. समूह.

विच्छोअ [दे.] ४. १७४. वि-
योग गू. विछोह. दे. ना.
७. ६२.

√विज्ज [बीजू] ५. १०२. गू.
बीजडुं

विज्ज [विद्युत्] १. ६५. गू.
बीज.

विज्जुल [विद्युत्+ल] २. १२४.
गू. बीजली.

विट्टु [विष्णु] ५. १८२. म.
विट्टु, विट्टोबा गू. विट्टल.

°विड [दे.] १. ९. जथो.

विड [विट] ३. ८०. विषयी
पुरुष

विणट्टु [विनष्ट] ७. १३८. प्रा.
गू. विणडुं. गू. वंठयुं

वितट्टु [वितत] ६. ४०. विस्तार्यो.

√विद्ध [विध्] १. २०. गू.
वीधडुं

विद्धत्त [विद्धत्व] ५. २७८.

√विन्नव [विज्ञापय्] २. ३६. गू.
वीनवडुं

√विप्फुर [वि+स्फुर] २. ९५.

√विब्भाड [दे.] १. ६. < सं.
विभ्रष्ट प्रा. गू. विभाण्डुं

विंभिअ [विस्मित] ६. ६.

वियड्ड [विदग्ध] १. ९१.

वियप्प [विकल्प] २. १५८.

विहआरी [विरूपकारिणी] २.
११०.

√विरोल [दे.] ७. ११२. गू.
बलोवडुं सि. हे. ८.४.१२१.

विलक्ख [विलक्ष] ६. १३६.
गू. वलडुं

विलय [दे.] ६. १०१. वनिता.

विघरेरउ [विपरीत+हरउ स्वार्थे]
२. १२. उल्लुं (भवि.)

विवावड [दे.] १. ९४. < सं.
विव्यापृत, व्याकुल स=गू.
बावरो

विसृष्ट [दे.] २. ४६. विकसेलुं;
पा.मा.पाली. विसृष्ट=सं.विस्तृत
सं.=सि.हे. ८.४.१७६=दल्

विसुञ्ज [विशुद्ध] २. ९१. स.
=गू. सूञ्जुं; पारसी. गू.सोजु.

√विसूर [दे.] ३. ८१. खेद
करवो गू. सोरुं सि. हे. ८.
४. १३२.=सिद्ध

विस्सत्थ [विश्वस्त] १. ९९.

विहङ्गफड [दे. ध्व. शब्द] १.
९३. गू. हडफड.

विहाणअ [विभानक] १. १.
गू. व्हाणुं; दे.ना, ७.९०.

विहुवार [व्यवहारिन्] ५. ३४.
गू. वहेवारीभो.

विहूण [विहीन] १. १३१. गू.
विहोणं.

√वीसम [वि+श्रम्] ६. ३४,
वीसमवुं, विसामो लेवो

वीसढ [विस्निग्ध] ५. ५५

√वीसार [वि+सृ] ५. २५.
गू. वीसारुं.म. विसरणे; हिं.
विसरना; पाली. विस्सरति.

बुड्ढत्त [वृद्धत्व] १. १३१. गू.
बुड्ढापो.

बुत्त [उक्त] २. ५४.पाली. बुत्त

√वे [दे.] २. १९४. जोवुं

√वेढ [विष्] ३. १७०. म.
वेढणे; पाली. वेढेति सि. हे.
८.४.२२१.

वेह्लि [वल्ली] २. ८८. गू. म.
हिं. वेल्.

वेराउ [वैराग्य] ४. ३११.

√वेव [वेप्] ५. २५७. कपवुं
बोहित्थ [दे.] ६. ४. वहाण.
गू. बोयुं; हिं. बोहित, बोहित.

सअ [शत] २. ६२. गू. सो.

सइत्तण [सतीत्व] २. १०९.

√सक्क [शक्] २. १३३. गू.
सकवुं

सगगवच्छ [स्वर्गवृक्ष] १. १२०
करुपवृक्ष.

संखोह [संक्षोभ] ५. ६.

संगरिय [दे.] ३. ३५. शींगो;
गू. सांगर-री.

सच्च [सत्य] १. १२६. गू. साचुं

सणेह [स्नेह] ३. १३४. गू.
स्नेह.

संझ [संघ्या] ६. ३८. गू. सांज,
संझा

सण्णिय [संज्ञित] ३. ७६.

सण्णुं [शनैः] ६. ११५.

संठिय [संस्थित] २. १०८.

संहस्तय [संशक] ७. १२३.
 गू. संहसो; हिं. संहसा;म.
 संहस.
 सत्त [सत] ५. ५८. गू. सात.
 सत्थ [सार्थ] २. १४२. गू. साथ;
 सत्थ [शक] ५. १५२.
 सत्थ [शाक] ४. ८४.
 सह [शब्द] २. ३. गू. साह
 सहूल [शार्दूल] ५. १२४. गू.
 सादूलो
 संत [सत्] २. ९. छातां, सारो
 माणस. गू. संत.
 √संदाण [दे.] ५. १४२. निब-
 न्त्रित करवुं स=सि हे. ८४.
 ६७=कृ
 √सम [सम्+भा+इ] ७. ८०.
 गू. समावुं
 समत्थिअ [समर्थित] २. १०३.
 समसाण [श्मशान] ३. ३७.
 गू. समसाण
 √समाण [सम्+मानय] २. १७२.
 मानथी भोगववुं सि हे. ८४
 ११०=भुज
 √समाण [सम्+आप्] ५. २५२. सि
 हे. ८४. १४२.
 समाण [ममान] ३. १९४. साथे
 समालहण [समालभन] ३. ६७
 अलंकार इ०
 समील [सम्+इल्ल] ३. ४३.
 समु [सम्+उच्च] २. १३९.
 गू. उंचुं

समुट्टिय [समुत्थित] १. २७.
 समुष्मिय [समुष्मित] २. ८९.
 √समोड [दे.] २. २; २. ७६;
 गोठववुं; >सं.सम्+भा+वृत्.
 संफास [संस्पर्श] ४. ६२.
 संम [सम्यक्त्व] २. २७;
 √सम्मा [सम्+मा] १. ११८. गू.
 समावुं म समावणे; हिं समाना
 संवारिअ [समारचित] ६. १५.
 (द्वि.)
 सयल [सकल] १. २८. कलायो
 युक्त. गोळ.
 √सर [स्पृ] ६. १२.
 सरघर [सरोवर] १. ४५. गू.
 सरवर
 सरिस [सदृश] १. ४४. गू.
 सरसुं=साथे
 सलवण [सलावण्य] ५. ५.
 सलोणो [सलावण्या] १. २२.
 गू. सलुणी हिं. सलूना
 √सल्ल [नामाक्रियायद शक्याय्]
 ५. १४ गू. साल्लुं
 सव्व [भ्रम्य] १. ११६.
 सवडंमुह [दे.] ३. १८०. मंमुख
 दे. ना. ८. २१.
 सवण [भ्रमण] ५. २०८
 सवत्ति [सपत्नी] ६. ४२. म.
 सवत

सबाणिअ [स+वर्ण+इक] १. ३०
 सस [स्वस] ३. ६६.
 ससुरय [श्वसुरक] ६. २२. गू.
 ससरो; हिं. ससुर; म. सासुरा.
 √सह [दे.] १. १३५. शोभवं
 सि. हे. ८. ४. १००=राज्
 सह [समा] ४. १३५.
 सहाव [स्वभाव] २. ८७.
 सहसत्ति [सहसा+इति] १. ४३.
 सहास [सहस्र] ३. १४३.
 सहु [सह] १. ४२.
 √साड [शात्] १. ६. विनाशवं
 स.=गू. सडवं; हिं. सहना
 साण [श्वन्] २. ८३; ५. ५५.
 साण [संज्ञा] ५. ५५. गू. सान.
 साण [श्रवण] ४. २२६.
 सामण्ण [सामान्य] ३. ७८.
 सामिसाल [स्वामिश्रेष्ठ] ५. १४८.
 प्रा. गू. सामिसाल.
 सायर [सागर] २. २८. गू. सायर
 सार [सार] १. १०७. समाचार
 सार [दे.] ३. १. दलन करनार.
 पा. स. म.
 सावय [श्वापद] ४. २६५.
 सावय [श्रावक] ४. २६५.
 सालण [स्मरणक] ५. ३२. स्मरण.
 √साह [दे.] ४. २९९. सि
 हे. ८. ४. २=कथ्
 साहार [सहकार] १. १७.
 साहुकार [साधुकार] ५. ३४.
 शुभशब्द बोलवा ते.

साहुलउ [दे.] १. घव्यानुं क्व
 दे. ना. ८ ५२. साहुली=वज्र, कपडं
 साहुकार [साधुकार] २. १४०.
 जयजयकार.
 √सिकख [शिक्ष] ३. १९०.
 गू. शिखिवं, स.=शीख.
 शीखामण. म. शिक्षविणे.
 सिग्घु [शीघ्रम्] ४. २७१
 सिंग [शृङ्ग] ३. १५२.
 सिर [शिरस्] १. ११. गू. शिर;
 हिं. शिर
 सिरि [श्री] १. १३. शोभा,
 लक्ष्मी
 सिरिखंड [श्रीखंड] २. १०५.
 एक प्रकारनुं चंदन
 सिविण [स्वप्न] ५. ३३.
 सिसिर [दे.] १. ८८. वृद्धि
 दे. ना. ८ ३१
 सिहि [शिखिन्] १. १६. मोर
 सिहि [शिखिन्] २. २५. आग्न.
 सिहिण [दे.] ३. ११३. स्तव
 दे. ना. ८. ३१.
 सीयल [शीतल] १. ३६. गू. शिक्कुं
 √सीस [दे] २. १८९. सि. हे. ८. ४. २.
 =कथ्
 सीह [सिह] ३. ६९. प्रा. गू. सीह
 सुक [शुष्क] ५. १०५. गू. सुकुं
 √सुण [श्रु] १. १०७. गू.
 सुणवं; हिं. सुनना. सि. हे.
 ८. ४. २४१.
 सुणहुल [श्वानिक] ४. २२९.
 कुतराना जेवुं

सुण्णड [शून्यं] ६. ८५. गू. सूनुं
 सुण्ह [सुषा] ४. २१८. म. सून.
 सुत्त [सुत] १. १००. गू. सूतुं
 सुंदिर [सौन्दर्य] ३. १२३.
 √सुव्व [कर्म. प्र. √श्रु] ३४.
 २५७. सि. हे. ८.४. २४३.
 √सुमर [स्मृ] ४. ३१५. गू. सम-
 रतुं. हिं. सुमरना. सि.हे. ८.४. ७४.
 √सुम्म [कर्म.प्र. √श्रु] ५. २६२.
 सुह-अच्छण [सुखासन] २. ५३.
 पालखी.
 सुहअ [सुभग] ३. १२६.
 सुहाव [कि. <सुख] ६. ७.
 सुहि [सुहृ] ५. २२.
 सूयार [सूपकार] ३. ४५.
 सूइ [सूचि] १. ५२. गू. सोय. म. सुई
 सूहव [सुभग] ५. १५.
 सेज्जा [शय्या] ४. २५. गू.
 सेज, सज्जा. म. शेज.
 सेडिय [सेटिका] १४. २. खडी.
 म. शेडी.
 सेहर [शेखर] १. ११. १६.
 सेहरा.
 सोत्त [श्रोत्र] ५. २०९.
 सोत्तिअ [श्रोत्रिय] ५. २०५.
 सोमाल [दे. सुकुमार] ६. ९७.
 गू. सुंवालुं दे.ना. ८.४४.
 √सोव [स्वप्] ५. ३३. हिं. सोना
 √सोह [शुभ्र] ५. १००. गू. सोहवुं
 सोहाल [शोभा+अल] ५. १५.
 स.=गू. सोहालुं
 सोहिल्ल [शोभा+इल] १. ४७.
 प्रा. गू. सोहेलो

√हक्कार [दे.] ३. १४९. गू.
 हकारतुं. म. हाकारणें
 हक्कार [दे] २. १७. गू. हकारो, हाक.
 हक्कार [दे.] ४. २४३. बोला-
 बनार, हकारनार
 हट्ट [दे.] ५. ८. गू. हाट
 हट्ट [अस्थिन्] ५. २०६. गू.
 म. हिं. हाड. दे. ना. ८. ५९.
 हत्थ [हस्त] ५. २८. गू. हिं.
 हाथ. म. हात
 √हरिस [हृष] १. ४१. गू. हरखतुं
 हलबोल [दे.] ५. १२६. कोलाहल,
 स.=म. हळबला. दे.ना. ८. ६४.
 हलि [हरि (मा.) हलिन्] ४. ८.
 √हव [भू] ७. ३. सि. हे. ८. ४. ६०.
 हिअवअ [हृदयक] २. १०२.
 हिट्टा [अधस्तात्] ४. १०३. पाली
 हेडा; गू. हेडुं; म. हेट; हिं.
 हेटा.
 हियय [हृदय] २. ५६. गू.
 हईडुं
 हियवड [हृदय+ड] ७. ७९.
 हिरणच्छि [हरिणाक्षी] ७. ७९
 √हिंड [हिण्ड] २. १७४. गू.
 हींडवुं
 ०हीर [धीर] ३. ९३.
 हु [खल] ४. २२६.
 √हुण [हु] ७. ४. होमवुं सि.
 हे. ८. ४. २४१.
 √हो [भू] २. ७४. गू. होवुं.
 म. होणें; हिं. होना; पाली.
 होति. सि. हे. ८. ४. ६०.

संकेतसूचि

- G.L.L.—Gujarati Language and Literature by Prof. N.B. Divatia, Vol. I, 1920 A.D. & Vol. II, 1932 A.D., University of Bombay, Bombay.
- G.P.—Grammatik der Prakrit-sprachen, by Prof. R. Pischel (Encyclopaedia of Indo-Aryan Research) 1900 A.D. Strassburg.
- J.A.O.S.—Journal of American Oriental Society.
- J.R.A.S.—Journal of Royal Asiatic Society.
- M K.A.P. or Materialien—Materialien zur Kenntnis des Apabhramsa by Prof. R. Pischel 1902 A.D. Berlin.
- O.D.B.L. or O.D.B.—The Origin and the Development of Bengali Language Part I, by Dr. Sunitikumar Chatterji 1928 A.D. Calcutta University, Calcutta.
- Shahidulla—Le Chants de Mystiques de Kanha et de Saraha, Ed. M. Shahidulla 1928 A.D. Paris.
- अ.का.त्र.—अपभ्रंशकाव्यत्रयी (जिनदत्तसूरि) सं. पं. कालचंद्र गांधी, (G.O.S. XXXVII) 1927 A.D. Oriental Institute, Baroda.
- अ.पा.—अपभ्रंशपाठावली.
- का.मी.—काव्यमीमांसा (राजशेखर) Ed. C. D. Dalal, (G. O.S.I.) 1920 A.D., Oriental Institute, Baroda.
- छं.शा.—छंदोऽनुशासन (हेमचंद्र) प्रकाशक, शेठ देवकरण मुलचंद्र, इ. स. १९१२, मुंबई.
- तत्त्वार्थ०—तत्त्वार्थाधिगमसूत्र (उमास्वाति) आर्हतप्रभाकरग्रन्थमाला, मयूख, २. वीरसंवत् २४५३, पूना.

- दे.ना. अथवा दे.ना.मा.—देशीनाममाला (हेमचंद्र) Part I, Ed. Murlydhar Banerjee, 1931 A.D. Calcutta University, Calcutta.
- प्रा.गु.का.—प्राचीनगुर्जरकाव्यसंग्रह Ed. C. D. Dalal, (G.O.S. XIII) 1920 A.D. Oriental Institute, Baroda.
- प्रा.पि.—प्राकृतपैंगलम् Ed. Chandra Mohan Ghosha, 1902 A.D., Bibliotheca Indica Series, Calcutta.
- प्रा.स.—प्राकृतसर्षस्व (मार्कण्डेय) Ed. S. P. V, Bhattanath Swami, 1927, A.D. Grantha Pradarshini Series No. 4, Part I, Vizagapattam.
- पा.स.म.—पाइअसहमहण्णवो सं.पं.हरणोविन्ददास इ. स. १९२८, कलकत्ता.
- भ.क. अथवा भवि.—भविसयत्तकहा Ed. C. D. Dalal, & Dr. P. D. Gune, (G. O. S. XX) 1923 A.D. Oriental Institute, Baroda.
- सि.हे.—सिद्धहेमचन्द्र [प्राकृतव्याकरण] (हेमचन्द्र) Ed. Dr. P. L. Vaidya, (आर्हतप्रभाकरप्रन्थमाला, मयूख ६.), Poona.
- वि.प.—विराटपर्व (Kumbakonam Edition.)
- ह.पु.—हरिवंशपुराण (बिनसेन),

आ उपरांत शब्दकोशना आदिना संकेतो जे वपरायल्ल छे, ते ते प्रमाणे समग्रे समजी लेवा. बीजा संकेतो सहेलाईथी समजाय एवा होई अत्रे नोंघ्या नथी.

। शुद्धिपत्रम् ।

अस्य शुद्धिपत्रस्य वाचने निम्नलिखिताः सूचनाः अवधेयाः ।

(१) प्रस्तुतोद्धरणपंक्त्यंकः अशुद्धपाठः शुद्धपाठश्चेति क्रमो निम्नालेखित-
शुद्धिवाचनेऽवसेयः । (२) [] मूलवाचनाशुद्धयर्थं कल्पितः पाठः । (३) + इति
अवशिष्टोच्चारविह्वम् । (४) मूळपाठशुद्धिः स्थूलाक्षरैः संस्कृतछायाशुद्धिश्च सूक्ष्मा-
क्षरैर्निर्दिष्टा । (५) स्पष्टशुद्धयर्थज्ञानाय टिप्पणी दृष्टव्यैव ।

॥ १ ॥

२० । विरहेन विध्यन् मन्मथगजपतौ । विरहिणः विध्यन् गतपतिकामर्मसु ।
२१ । ईषु । ईसु । ४९ । युध्यत स्नात । युध्यत रमष्वं स्नात । १३ ।
कर्बूरितं । करंषितं । ६५ । बलाहकैः । बलाकामिः । ६६ । करोति । कुर्वती
६८ । पायड । पाडल । ८० । प्रतायनायासेन । प्रत्यायनायासेन । ८३ ।
प्रविष्टः । प्राप्तः । ८६ । विरच्य । विरच्य । ८७ । आरोह्य । आरोप्य ।
८८ । अभिसिंच्य । अभिषिच्य । ९२ । धावत् । धावयत् । १०७ । शृण्वते ।
शृण्वते । ११२ । परिणामिताः । परिणामितौ । ११८ । मुयरहु । मुरयहु ।
प्रेक्षणक । प्रेक्षणक । सुमनोहरम् । मनोहरम् । ११९ । करकमल ।
करकमकमल । १२१ । सद्दण । [संदण] । १२३ । समुहाभंगउ । [भमु-
हाभंगउ] । १२९ । कृत्रिमानि । कृत्रिमाणि । १३० । सज्जनचितानि ।
सज्जनचित्तानि । १३२ । उरुचरण । ऊरुकरचरण । १३३ । स्तब्धा... लुठयता ।
स्तम्भिन्वा... लोठयत् ।

॥ २ ॥

८ । मायितः । मातः । १७ । आकरणं... अशेषानां । आकरणं...
अशेषाणां । ४३ । तुल । तुला । ४४ । एतद् निश्चृत्य । तद् निश्चृत्य । ४७ ।
मायिताः । माताः । ५१ । अम्ह इ । अम्हइ । वयं अपि अयाता । वयं
आयाता । ५२ । पुष्प । पुष्प । ६२ । आर्द्यते । विध्याप्यते । ६५ ।
परिमिता । परिवृता । ६६ । अस्तमनि । अस्तमनं । ७५ । दापित । दशित
। ८१ । काष्टं । काष्ठं । ९३ । श्रुत्वा उच्चतरः । श्रुत्वा जनः हृष्टः उच्चतरः
। १०२ । कलुशं । कलुषं । १०६ । काञ्चनमश्वः रचितः चतुःपार्श्वैः ।
काञ्चनमश्वः रचिताः चतुःपार्श्वेषु । ११५ । + धाहाविउ भामंडलजणयहिं
धाहाविउ लवणंकुसतणयहिं । १२० । नागरिकेन । नागरिकेण । १२९ ।
दोहिनी । दोहिणी । १४१ । लक्ष्मी । लक्ष्मीः । १४५ । दीर्घायुः... पार्श्व ।
दीर्घायुः... पार्श्व १४६ । ते । तौ । १४८ । सविभोषणौ कुमुदांगदौ । सवि-
भोषणाः कुमुदांमांगदाः । १६३ । हृद । हृद् । १६६ । शचिः । शची । १६७ ।

वैदेह्याः । वैदेह्या । १७९ । रोषव । राषव । १९६ । देवहं । देवहं । १९७ ।
भिच्चिर्हि । भिच्चिर्हि ” । २१० । अवरणि । अपरणि ॥

॥ ३ ॥

१० । आयान्ति । एतानि । २३ । करे । करयोः । ५५ । स्तनतले ।
स्तनतटे । ६७ । समालभनं । समालंभनं । ७४ । मरु मारमि ।
मरुमारमि । म्रिये मारयामि । मारयाम्येव । ७८ । किमपि । किम् ।
११५ । कृत्वा । कुह । ११७ । नियथणि हेलणु । निययणिहेलणु ।
निजस्तने हेळनां । निजक-गृहे । १४४ । ण । णं । १७७ । उहु । [णहु] ।
पश्यत । एषः । १८४ । वरि । वरि । १९० । निवासे । निवासात् ।
१९५ । निहेलना जायते । गृहं याहि । १९६ । जा जाहि । जाजाहि ।

॥ ४ ॥

३७ । णिमल्लि । णिम्मलि । ३८ । वेणुदारि रिपु । वेणुदारि-
रिपु । ४७ । मरंकि । म[य]रंकि । ४५-५६ । ये । 'यः' तथा च
बहुवचनस्थाने एकवचनं वाच्यं; एवं च ५५-५६ । ५३ । धृततपः तपःसुत ।
७९ । हरि-राम । हरि राम । हरिः राम । ११२ । विस्सभर । वि-
स्संभर । २०४ । उहयहि । [उहय] । उभयोः मालाकुरुपस्योः सुता । उदधिः
मालाकुरुपतेः सुता । २२६ । शाण । श्रवण । ३५० । सामित्ति । सोमित्ति ।
२६२ । विआण । विओण । गुरुणा भ्रातुः । गुरुभ्रातुः । ३११ । आसण्ण ।
ओसण्ण । ३१५ । पंचपयइं । पंच[व]यइं । पंचपदानि । पचव्रतानि ।

॥ ५ ॥

३ । उइय उयय । १० । सचरंतु । संचरंतु । २४ । मुअइ ।
मुअ । म्रियते । मृता । ४२ । झडुय । झेंडुय । ५३ । णिट्ट । णिद्ध ।
निष्ठ । निग्घ । ५० । जोक्खिउ । जोक्खिउ । ६० । निष्कंकाल ।
नृकंकाल । ६३ । कौल । 'कुल' इति सर्वस्थानेष्वस्यां पंक्तौ । ७० । कनक ।
शर । ७२ । पट । पट्ट । ९२ । नमित्तिकैः । नैमित्तिकैः । ९३ । सुदरु ।
सुंदरु । ९७ । रोमचिउ । रोमंचिउ । ९९ । सच्छण्णउ । संच्छण्णउ ।
१०० । सोहइ । निवडइ । १०३ । अचइ । अंचइ । ११३ । सतुट्टउ ।
संतुट्टउ । ११९ । संबरहि । सभरहि । १२० । गत्ता । घत्ता ।
१२१ । अर्घ्यः यथा दत्तम् । अर्घ्यः यथा दत्तः । १३१ । स्तीमित । स्तिमित ।
१३५ । कुंभकला । कुंभस्थळ । १४० । ससि । ससि । १५२ । दीण्णी ।
दिण्णी । १५३ । सुहउ । सूहउ । १५४ । तावगारय । तावंगारय ।

१६५ । भणंत "मुद्धत्त । भणंति "मुद्धत्ते" । १६६ । चपाउरि । चंपाउरि । १७० । सपत्तउ । संपत्तउ । १८८ । बुद्धिउ । बुद्धिष । २२३ । पढतु । पढंतु । २३२ । मानषोत्तरे । मानुषोत्तरे । २४६ । वल्लकी । वल्लकी । २५१ । रचिताश्रयः । रचिताश्रयाः । २५९ । रिष्टनगरं । अरिष्टनगरं । २७० । धणगुणिसरु । धणुगुणि सरु । धनगुणेश्वरं । धनुगुणे शरं । २७१ । ध्रुव । ध्रुवं । २७८ । वृद्धत्वेन । विद्धत्वेन । २९९ । भरत क्षेत्रे । भरतक्षेत्रे ।

॥ ६ ॥

१५ । समाचरितं । समारचितं । २३ । चिंतंतु । चिंतंतु । ३२ । अवियल । [इध] अवियला । ५६ । छिवति । छिषंति । ७४ । पुर । पुरं । ८० । पसुण । पसूअ । ८२ । प्रनष्टे । प्रणष्टे । १८७ । (नि) न् । न् । १३८ । वीणालावणि वंस । वीणालावणिषंस । आलापने वंस । आलापनीवंश । १४७ । नरेन्द्रासुरेन्द्रैः । नरेन्द्रासुरेन्द्रैः ।

॥ ७ ॥

८ । विज्ञाप्तः । विज्ञप्तः । कंचित् । कश्चित् ।

॥ ९ ॥

१० । अष्टानाम् । अष्टानामपि । १८ । साहसः । साहसं । २० । कल्लाणाइं । कल्लाणइं । ३९ । गुणवद्भयः । गुणवद्भिः ।

॥ १० ॥

६ । लाओ । लोओ । ८ । श्रणोतु । शुनकः । १५ । मेदसंपादनैः । वेधसंपादनै । ४६ । णइणाहं । णईणाहं । ६३ । बहु गुणसारः । बहुगुणसारः ।

॥ ११ ॥

१४ । जाणिहिसि । जाणीहिसि । १७ । दिट्ठी । दिट्ठि । २३ । भणहि । भणणइ । ४५ । सुदरि । सुंदरि । ४६ । सरीरि । सरीरी ।

॥ १२ ॥

६ । मअरन्द । मअरंदण । १८ । फरन्त । फुरन्त ।

॥ १३ ॥

६ । बइसा घडा । बइसी घंडा । ८ । दक्षिणापदेशेन । दक्षिणोद्देशेन । ४० । अतं । भुतं । ४६ । सहावत । सहावत्त ।

टिप्पणोः—

उद्धरण ५.२४७-२८९. आमां श्लिष्ट विशेषणो बापरी धनुष अने वहाला
 न्हाणा बाळकनुं साम्य ध्वनित छे. (१) कोडिसरु=१. कोटिशर २. कोटी-
 श्वर; (२.) सुर्वंशगुणेन=१. सारा वांस अने पणछथी; २. सारावंश अने
 गुणथी. (३) भज्जइ-१. पराजीयते; २. पलायते ।

उ. ५. पंक्ति ३००=पुष्पदन्त=(१) सूर्याचन्द्रमसौ (२) तन्नामा कविः।

